

Mi ez az arcmás, amit alkotok? Az élet, amibe lelket lehelek, s vajon nem a visszahódított emlékezet, minden egykori vágyam, ismeretlen álmaim, egy igazi tiszta erő, amit semmibe vettem, amiről megfélekedtem.

Paul Eluard

AZ ELSŐ KATONÁK

Nem túlzok, ha azt mondom, a háború családunk fölött szinte idillszerűen múlt el. A család azóta persze széthullt, akárcsak az őszi fák lombja, akkor a háborúban, amikor a földet, a levegőt keresztül-kasul ágyúmoraj rázta: az a háború elmúlt-e? Mindössze ötéves voltam, amikor kezdetét vette az öldöklés, és az események megremegtették ezt a csendes, éjjelizenéző, bankóit számoló, gazdagodó polgárvárost, új palotáival, új villasoraival, rohamosan terjedő munkástelepeivel, nyomorult pincelakásaival s a háttérben elnyújtózó végeláthatatlan gabonaföldekkel. A szorgos polgári gyűjtés, a szerény, de biztos vagyoni gyarapodás derűs perspektívája elé akkoriban felhő gyűlt, de csakhamar eloszlott családi látóhatárunkról. Apám ügyes ember volt, megúsza. Nem ment ki a frontra. Megyei állásból a katonakórház irodájába került, majd a helyőrség ételmezési osztályán vonalazgatott példás türelemmel megszámlálhatatlan rubrikákat. Számokat írt be és adott össze, meglehetősen kényelemben. Egy raktár sötét mélyén, személytelenül és észre nem vehetően. Szalámirudak, izgató illatú fűszerzsákok és cukorsüvegek között sikerült megbújnia, amikor a Monarchiában szerte csak cédulára vásárolt rosszízű, barna nyerscukrot fogyasztott a nép és a tehetősek körökben is csak hébe-hóba, mutatóba került szalámi az asztalra.

Homályosan emlékezem a nyár hömpölygésére, melyben szíven vert a még érthetetlen hír: „kitört a háború”. Esténként a nyári szellő borzolásától zizegő nagy diófa alatt üldögélünk a ház és a kert közötti homokos térségen, ahol napközben mezítelenül futkároztam, vigyázva, hogy az aprólékos

gonddal nyesett sötétzöld bukszusokat meg ne sértsem. A csendes esték szertartásából — bennük szüleim talán öntudatlanul is falusi gyermekkoruk esti hangulatait hívták vissza — apám gyakran kihullt, elveszett, eltűnt. Ilyenkor anyám babusgatva ringatott a térdén, apám elmaradt valahol a sörgyár udvarának susogó nyárfái alatt, apám szeme pedig a barátkozás őszinte fényében csillogott, noha szemöldökét a házasság néhány éve félelemgerjesztően összeráncolta. Mondanom sem kell, odahaza mi ezt a vidám, meleg tekintetét nem ismertük, hacsak nem vendégek jelenlétekor.

Azon a nyáron, s talán még a következő viharos nyarakon is, melyekben családunk úgy élt, mint a langyos, de nyugtalan tenger homokos mélyén a ringatózó kagylók, azon a nyáron — egyedüli gyermek voltam, játszótársak és természetesen társadalmi tapasztalatok híján — szerelmes voltam. Akár furcsa, akár nem, s bármilyen bizarrul hangzik is, a nagyanyámba voltam szerelmes, bár kétségtelen, hogy mégis valami egészen más volt az az érzés, de egyre azt hajtogattam, hogy ha megnövök, őt veszem el feleségül. A felnőttek értetlenül, sőt sértően kacagtak. Hogy ezt a képtelenséget nem nevezhetjük szerelemnek? Persze hogy nem. Az ösztönök e tisztázhatatlan játékára és megnevezést követelő pillanataira is csak most bukkanok gyermekélményeim titokzatos, bizonytalan rekeszei között, ahogy emlékezetemből a háború kitörésének alig kivehető emlékeit kutatom, hogy a képzelet segítségével és a családban, a városban annyiszor hallott történetek nyomán mégis újrateremtsem őket, mert hiszen azok a pillanatok és következményeik egész életem alakulására hatottak.

Azon a nyáron néha együtt aludtam nagyanyámmal az új házunk tűzfalának támaszkodó tágas nyári konyhában, ahol nagyanya lakott és tulajdon szokásai szerint élt. Ilyen nyári estéken apám karon fogva vezette anyámat a szinkörbe, ahol a sarki fűszeres és a borkereskedő Tóth úr családja vagy mások társaságában bohózatokat és annak az évnek az énekes játékok úgynevezett „szkeccsekbe” fűzött, felmelegített divatdallamait élvezték. A gondtalan kor szellemiekben boldog igénytelenségű polgárai! Ahogy ágyban feküdtem, lehunytam szemem, és sóhajtottam, akár egy kisebb falusi harmónium fújatója, ha felkel mellőle a kántor; alvást színleltem, hogy nagyanya minél zavartalanabbul vetkőzhessen. Iszonyatos ki-

váncsiság égette a szívemet. Pilláim alól kikémleltem az egykor testes, valaha bizonyára nagyon szép asszony felé. Ezekben a percekben ő már nem a nagyanyám volt, hanem az emberi lét valamilyen titokzatos, névvel még fel nem ruházott, megmagyarázhatatlan, ingerlő talánya. Egyik alsószoknyáját a másik után vetette le. Szétgombolta pruszlikját, és kibugygyant szörnyen elnyűtt melle, amelyen utoljára apám szoptott, a tizenharmadik gyermek. Végül ott állt nagyanya vászoningben, szétvetett, visszeres lábszáraival, mezítláb. Így állhatott meg egykori fiatalságában kapálás közben a hajnali veteményeskertben is, vagy a napégette krumpliföldön a pusztá körül, hol élete javát végigkínlódta. Derékig leengedte ingét, és a kék zománcú bádogmosdó fölé hajolt. Prúszkölve, nyögve mosdott, hogy törülközés után kibontsa megiritkult, őszbe omlott varkocsát és a lámpát eloltva felöltse kockás perkál hálóingét, mely mindig friss volt és oly jószagú; akár tél volt, akár nyár, reggelente az ágyneműjével együtt hosszan szellőztette a nyári konyha mögött, a tyúkólak mögött kifeszített kötelen. Lefekvés előtt aztán nekitámasztotta hátát a kamrába nyíló ajtó félfájának, és csontjait ropogtatva hosszan, surrova odadörgölte. Ágyba dőlt. Az ágy recsent. Nagyokat sóhajtott. Néhányszor zajosan egyik oldaláról a másikra fordult. Az ágy még a pusztáról származott. Nagybátyám, a bognár eszkábálta össze, aki nagyapámtól tanulta a mesterséget és értett az asztalossághoz. Sokszor a hajnali hármat is elverte már a nyári konyhánk csendjében tiktakoló sárgaréz ingájú óra, amit szintén a pusztáról hozott a városba fiához nagyanyó, s én még mindig izgatottan az asszonyi mell áradó lélegzetének ütemét lestem, figyeltem remegve, nyugtalanul. De hogy miért s miféle titok tett figyelővé, leskelődővé, nyugtalanná, nem tudtam, s még kevésbé merült fel a kérdés, honnan, miért ez a céltalan, de bizonyára nem ok nélküli szorongás nagyanya jelenléte miatt.

A felkelő nap 1914. július huszonnyolcadikát zavartalan ragyogással üdvözölte. A város semmit sem sejtve, mélyen aludt. A fűrjek kiáltozásától visszhangzó határban a sváb gazdák már felverték magyar vagy román cselédeiket. Ezen a tájon a cseléd román vagy magyar volt. Franciaországban két órával később ugyanilyen derűsen köszöntött a nap a világra. Valahol talán eső is eshetett. Szokatlan hűvösség lengett át a nyári reggelen. Ám az élet még mindenképpen megszokottan,

nyugodtan folyt. Párizs környékén is bizonyára úgy telt az idő, mint minden nap a nyári Franciaországban, és a mi életünk is csak egy szokványos napba szürkült. De este, ott Franciaországban egy költő — Clerambault — letépte lepedő nagyságú újságja címburkolatát, átfutotta a lapot, s feleségének, valamint az asztalnál ülő két gyermekének mindössze ennyit mondott:

—No lám! Itt a háború!

A két gyermek — milyen boldogok a gyermekek, ha ketten vannak! — még Clerambault előbb felolvasott versének áhítatos hangulatában ringatózik, szívükben ott lüktet az apa széles ívű ódája, amit most írt éppen, az embereken és dolgokon uralkodó békéhez, az általános testvériség közeledtének uralmát dicsőítve. Csupán az anyát ragadja meg az utolsó szó: „háború”.

— Ugyan, Maxime, ne beszélj ostobaságokat!

A férj megmutatja az újságot: „Ausztria hadat üzent Szerbiának.”

— No persze... — mondja a derék anya Romain Rolland regényében, mintha azt mondaná: „Ó, ami a holdban történik!...”

Az én apám azokon az estéken nem olvasott fel nekünk verseket, sosem olvasott fel verseket. Számolgatással bíbelődött, hogy elrendezze a kis családi házunk építése körül fennmaradt utolsó intéznivalókat. Hiszen már három napja folyt a mozgósítás, és nem tudhattuk, mi következik.

Délelőtt. A nap heve és a lefojtott izgalom kimerített mindnyájunkat, a mozgósítás apámat is fenyegette. Mégis már korán reggel kint serénykedtünk a kertben. A hőségtől gyötört veteményest öntöztük. A főzelékfélék szabályos ágysaikban rendezetten helyezkedtek el, akár vezérkari térképen a csapattestek jelzései. Pihenőidőben apám ingben, gatyában lustalkodott a hűvös ebédlő keskeny heverőjén. Okosan és mégis mohón élvezte szabadságát. Élvezhette is. Véglegesített, előrehaladásra joggal számító megyei tisztviselője volt a főispánság pénzügyi osztályának. Anyám zsírral megkent és vöröspaprikával fűszerezett kenyérvéget majszolva odahozta apámnak az újságot, amit abban a percben dobott be a postás a kapu cifra, szecessziós rácsán. Alighanem Rákosi Jenő lapja volt ez, a Budapesti Hírlap. Én szőnyegen ülve, gyermeki el-

hagyatottságomat álmodozásaim és megviselt játékaim közt osztottam meg: igazi egyedüli gyermekként mindig felajzott képzelmeikkel, álmaim javára. Apám felnyitotta a lapot. Fek-téből hirtelen felült, összerezettünk, mint mindig, amikor ő hevesen megmozdult. Mindketten féltünk tőle. Ám ezt egymás előtt nem mondtuk ki soha.

— Ez a háború. Mégiscsak háború... — mondta apám anyámhoz fordulva. — A szürke lüszteröltönyömet! Beme-gyek a városba...

Anyám elsápadt. A zsiros kenyér maradékát letette az asz-talra. Nem értette hirtelenjében, miről van szó, ahogy Cle-rambault felesége, Pauline sem értette azonnal, mit jelentenek ezek a dolgok, ez a szó, mint ahogy Európában egyetlen asszony sem foghatta fel ésszel ama július végi napokban, hogy mi a „háború”, mi az, ami itt véget nem érően elindult. Holott három napja, az ultimátum óta mindenki csak erről beszélt, elsősorban a férfiak: háború...

Istenem, ki tudott, ki tudhatott valamit is a háborúról mi-felénk? A Balkán-háború két évvel azelőtt mintha számunkra valóban a holdban zajlott volna. „Mi közünk hozzá?” Fran-ciaországban pedig III. Napóleon uralmának összeomlása óta a bizonytalan béke negyvennégy esztendeje telt — Német-ország szomszédságában. Nagyanyám beszélt néha negyvennyolcra: „Amikor apám még legény volt...” Persze: tudták ők, hogy vannak a világon katonák és ágyúk. De melyik asszonynak jutott eszébe alaposabban szemügyre venni egy ágyút? A kezemben levő kék ruhás ólomkatonáról anyámnak mikor jutott volna eszébe, hogy ez a játékbábu — a háború? Anyám, az a huszonegy éves, beteges fiatalasszony értetlenül fogadta a talányos szót. A városba csak hat esztendővel eze-lőtt jött be a csatorna partján meghúzódó kis szerb faluból, ahol apja tisztos földművelő és alkalmilag marhakereskedő volt s legföljebb a hosszú téli estéken mesélt két kislányának hét éves katonáskodásáról a császár hadseregében, messzi osztrák földön. Nagyapám öt nyelvhez is konyított, hol mint tolmács, hol pedig mint felcser és borbély töltötte katonaidejét a Monarchiában szétszórt családjá nem nagy büszkeségére. Arra meg semmiképpen sem lehetett rátarti a család, hogy nagyapám katonaság és házasság között marhahajcsárként gyalog járta a világot. Horvátországból hajtott egész csordá-kat Szászorszáig és Olaszorszáig. Ám meglehet, nem is tö-

rődött vele senki. Nagyapa egyik bátyja Hódmezővásárhelyen még a kanonokságig is felvitte. A kanonoknak valamely igen befolyásos grófi család lánya fiat is szült. Károly bácsi, azt hiszem, így nevezte a kanonokot anyám és nagynéném, a társadalomban és az egyházban úgylehet épp e skandalózus kapcsolata révén megkülönböztetett tiszteletben s tisztségekben öregbedett, az anyai ág nem csekély büszkeségére s az apai ág emésztő irigységére, ámbár, ha a szó Károly bácsira fordult, apám sosem mulasztotta el, hogy az előkelő egyházi személyiséggel való rokonságunkkal büszkélkedjék. A hódmezővásárhelyi kanonok anyám szerint nagyon szerette öccsét: nagyapát, s nem kevésbé a két nővért...

— Mi lesz most? — kérdezte anyám tájékozatlanul.

Érezte, hogy megnevezhetetlen, sosem volt, ismeretlen és veszélyes események sodra ragad el mindnyájunkat. Számunkra bizony Szerbia nem volt a holdban. A vasút négy-öt óra alatt levitt B.-re, a nagy folyamig, és ott, túl a vízen, az őserdőszerű rengetegekkel borított dombhajlatok már Szerbia. Az „átkos Szerbia”.

— Lehet, holnap este már tovább mozgósitának — mondta apám, anélkül, hogy ránk pillantott volna. — Lehet, hogy engem is behívnak. Körülnézek a városban, bemegyek a hivatalba, érdeklődöm, mit lehetne a felmentésem érdekében tenni. A háború nem tréfa — folytatta inkább saját magának, miközben divatos, szarvasbőr betétes cipőjét gombolta.

Apám alig múlt harmincéves. Kis családi házunk nemrég épült fel, sőt katonatiszt nagybátyám nyolcezer koronás, váltókkal fedezett kölcsönt is kapott apámtól egy nagyobb építkezésre. Apám tervei kistisztviselői állásához mérten elég merészek és nagyratörők voltak, jó üzleti érzékkel szötte őket, azt a szerény hozományt forgatva, amit anyám özvegy édesanyjától kapott. Így történt, hogy negyvenöt éves korára kijelenthette: „Mától fogva nem szorulok munkára.” De azért pillanatra sem hagyta a tevést-vevést, kereskedést, vállalkozást.

Apám persze korántsem roskadt össze a béke bukásán érzett fájdalom alatt. Gyakorlati emberként gyakorlatian gondolkozott. Nem sírt fejét kezébe temetve, mint Clerambault. De mint a többi hozzá hasonló polgár, valamilyen formában először az járta meg az eszét, másra nem is gondolhatott,

mint arra, hogy „Mihez kezdeni? Hogyan kibújni?” Mert mi a haza? A haza, amiről most úton-útfélen hirtelenjében annyit szónokolnak. Mi a haza egy tisztességes köztisztviselő számára, hiszen a köztisztviselő fontos tényező, majdnem olyan fontos, mint a katonatiszt, ha ugyan nem fontosabb. Mert mi lenne a hazából tisztviselők nélkül? Középkor, zavar, anarchia.

Mi a haza?

A haza az a földterület, amelyen a jólét utáni törekvésben, hajszában mind följebb és följebb jutunk a fizetési ranglétrán, a vagyon lépcsőfokain. Ebben a hazában, aki gyűjteni tud, aki ehhez ért, az gyűjthet. A haza hű tisztviselő fiait nem hagyja cserben... És ez a haza most, e remek kezdet után akarja leparancsolni a törekvőket a fölfelé ívelő útról, amelyen elindulva, a síksági pusztáról a városba vándorolt fiú tizenkilenc éves korára otthagya a kilátástalan néptanítóságot, hogy megyei tisztviselő legyen? Ez lehetetlen, mert most, íme, készen áll kis családi háza! Haza. A haza akkor „haza”, ha valahol zavartalanul meg lehet benne bújni. Egy háznyi helyen legalább. És ott a haza, ahol nem forog veszélyben az élet, az összekapart kis vagyon, s ahol a kis vagyon nagygyá gyarapodhat. A haza csendet, nyugalmat, hivatalt, rangot, nem magasat, de mégis társadalmi rangot adott eddig. Ha apám a pusztától négy kilométerre fekvő falun végigment, magasan tartotta fejét, gombos cipője ragyogott. Még az öreg parasztok is, nagyapa immár fogatlan szájú barátai, ismerősei tisztelettel köszöntötték a pusztán született urat. A haza sörgyárat adott, ahol a nyárfáik terebélyes lombozata, mulató fiatal férfiak, a beamterek fölött meleg nyári estéken susogva, mint valami óriási legyező hajladozott ide-oda, miközben ők a jégveremből előgörgetett kis söröshordók tartalmát ürítették. A haza Ferenc Józsefet adta, egy személyben egy igazi császárt és igazi, kétszeres, magyar és horvát királyt, akiért méltán lehetett lelkesedni. A haza adta Tisza Istvánt, akit tisztelni, sőt csodálni lehetett, illet és kellett. „Egy magyar gróf! A magyar államalkotás lángelméje! Új Deák Ferenc!” Nemzetiszínű zászlókat és szalagokat és sikerült nemzeti ünnepek színjátékát ajándékozta a haza a kaliforniai arányú gyarapodások lehetősége mellé. Micsoda esztendő is voltak azok, a millenáris ünnepek után! A katonatisztek és a beamterek Eldorádója.

Milyen szép is volt minden, egészen eddig az óráig, amíg kiderült: itt a háború. „Csak nem örült meg a haza, hogy ezt a rendet tényleg felfordítja?” — kérdezhetette joggal és felháborodással apám. És nemcsak ő, a többi polgár is, akinek nyírára való volt az a haza. Egy osztály hazája.

„Szegény Ferenc Ferdinánd! Egy nyolcadikos gimnazista ráló és vége. De mi a fenét kellett a Balkánon kószálnia?” Jött volna a mi városunkba; itt, ha kedve telik benne, éjjel-hosszat éjjelizenéznek neki és naphosszat éljenzik. Legfőljebb néhány éhenkórász szociáldemokrata pissegett volna, néhány faragatlan kőműves, iszákos nyomdász, pincér meg asztalossegéd, akiknek érthetetlenül fontos az általános és titkos választójog. „Vajon miért olyan fontos az általános és titkos választójog?” Ebben teljesen igaza van a kormánynak, de azért minek ebből olyan nagy dolgot csinálni? Minek ide háború? Miért ment bele Tisza a háborúba? De ha belement, ebből csak jó származhat. Tisza okos ember. Nem tesz Tisza olyat, ami ne szolgálná a haza javát. Tisza az eszményi magyar tisztviselő.

Az események mindenesetre sietségre sarkallnak. Igyekeznünk kell, hogy mire esetleg megjön a behívó, rendben, nyugalomban intéződjék minden. Az előrelátás a siker bölcsője. Itt a család, a gyermek, a ház. A szerb határ valóban csak ugrásnyira. A németek szerencsére velünk tartanak — vagy mi velük? —, és biztosan az olaszok is. Nem valószínű tehát, hogy az ellenség átjut a nagy folyamon. Háború? Jó, jó, de ne túlozzunk; ennyire komolyan végeredményben senki se gondolhat a háborúra. Épp a mi tájainkon kezdenék a lövöldözést? Ugyan miért? A reggeli vezércikknek feltétlenül igaza van. Ez a büntető háború, a megtorlás, legfőljebb néhány napig vagy hétig tarthat. Helyes, hogy móresre tanítják a ráccokat, végül is le kell őket szoktatni a randalírozásról, lövöldözésről, bombadobálásról.

Nos, itt ebben a városban az egész háború alatt valóban egyetlen ágyúdörrenést sem hallottunk. Az elején, néha, kísértetiesen süket, hosszú estéken egy-egy felködlő távoli dörgésre mondták, „ágyúdörgés”. De lehetett az éppúgy a sarkon túl zörömbölő villanyos zaja is. Az emberek annyi mindent fecsegnek összevissza.

Apám új szürke lüszteröltönyében szívszorongva futott végig a felbolydult utcákon, ahol az alig egy-két évtizede, de

a város körül egyre rohamosabban szaporodó gyárak szorításában nőttek ki a földből a belvárosi új paloták, amiknek a földszinten zönögő kávéházaiban a törekvő polgárság öszszekuszált érzésekkel tárgyalt most a felfoghatatlanról: „kitört a háború”. A hatalmas cipógyár, a szövógyár, a szeszgyár, a gyufagyár, a bőrgyár, a láncgyár a sárga, piszkos vizű csatorna mentén nőttek fel az elmúlt évtizedben. Háború? „A gyár a jövő alapja.”

Valóban: ezekből a gyárakból sarjadt hamarosan a gazdag vidéken a gazdag hadiipar. A háború nem ért véget néhány hét alatt. A háború alatt a gyárak megnöttek. Kapuikon, akár valami telhetetlen szörny száján, százas és ezres tömegekben egyre ömlöttek váltáskor ki és be a munkásasszonyok. Új sínpárok jelentek meg, vagonok gurultak át a város kellős közepén éjjel és nappal. A gyárak árnyékában a síberek, a kalmárok, a szállítók, kereskedők, engrosszisták és detailisták, kéz alatt vásárló és eladó láncolók, a felmentettek egész hada, az egész új üzleti világ megváltoztatta, fellazította a millenniumi kényelmet, a város arcát véglegesen és végzetesen a maga képére és hasonlatosságára alakította, ha volt egyáltalán arca, személyisége a kereskedelemnek, mert hogy a beamterek, az állami, megyei, városi tisztviselők karának van külön, felismerhető jellege és jelleme, az már bizonyos, de ezt gyorsan elhomályosította, magába szívta az üzlet és a hadsereg, amely végső soron egyé lett.

Maga is még szinte gyermek, anyám az ölében ringatott és sírt. Apró mellei fölé hajtottam fejem, és hallgattam szavait, mik úgy zsongtak bennem, mint a város füstölgő negyedeiben gyárak falain átszűrődő álmosító gépzúgás; a gyárak városrészében laktunk. Álmos voltam, kimerített az izgalom, ami megszállta házunkat.

— Mi lesz apáddal, mi lesz apáddal? Elviszik a háborúba! Mi lesz velünk?

Nem értettem, hogy miről van szó.

Kint a városban gomolygott a nép. Hírek jártak szájról szájra. A kávéház ablakai előtt százan és százan lesték a táviratok szövegét. A hirdetőoszlopok körül, amiket elleptek a mozgósításról szóló falragaszok, tömeg tolongott. Volt, aki tízszer is elolvasta a vészes hadüzenetről szóló hirdetményeket. Apám alig tudott átvergődni a sokaságon. Minduntalan

ismerősök állították meg, némelyek ragyogó arccal ölelgettek, örömkönnny ült a szemükben, hangjuk csukladozott.

— Ferenc barátom, itt a háború. Életem legboldogabb pillanata!

— Ne mondd?!... — álmélkodott apám, és ezt gondolta: „hülye”.

A kávéházból magas, sasorrú osztrák tiszt lépett ki. Kezében lovaglóstor; vékony, szederjes ajka között félig szívott egyiptomi cigaretta. A tömeg tisztelettel nyitott neki utat. Mintha maga Ferenc Ferdinánd kísértete jelent volna meg. A feszültség, amit az újságok a szarajevói gyilkosság óta napról napra szítottak, a hadüzenettel a csúcspontjára ért, és a hadviselés megindításával robbant. Egy zsidó ügyvédbojtár elkiáltotta magát:

—Éljen a háború! Éljen a hadsereg! Éljen a király!

A sokaság megmozdult, mint amikor egy tehetetlen, részeg hordát szédület fog el. A tisztet a polgárok vállukra emelték, a levegőbe lendült. Éljenzték. A forgalom elakadt. A villanyos megállt. A járókelők könnyeiket törölgették. Addig éljenzték zokogva, amíg a megrémült osztrák, valakinek a nyakába ülve, hallgatást nem parancsolt lovaglókorbácsot szorongató kezével. Csend! A tiszt, akárha a kaszárnya falai között káromkodna, oly pattogó, kellemetlen orrhangon intézett rövid beszédet az önkívületében levegő után kapkodó lelkes és boldog polgársághoz:

—Wir werdn tie Mörder, tie serbischn Schweinehund vernichtn. S-lebe unser Kaiser. S-lebe tie Armee. Éljen a haza, éljen, éljen...

Ez az: „elpusztítani!” és „éljen!”.

Két utcával arrébb, ugyanezekben a percekben Stefkó Kosztics tizenkilenc éves szerb lakatossegéd már mundérba bújtatott műhelytársával találkozott. Tegnapelőtt még együtt szegecselték egy épülő villa vaskerítését. A két fiú megállt egymással szemben. Stefkó barátjára nézett, roppant szomorúsággal csak ennyit mondott:

—Sanyi, ne lőjete a testvéreimre!

A fiatal katona arcát elöntötte a pír. Egyetlen hatalmas ütéssel földre terítette a szerb fiút.

— Rendőr, rendőr!...— kiáltotta.

Mire odaért az őrszem, nyugodtan, remegés nélkül dikta be személyi adatait, az ájult munkásról pedig kijelen-

tette, hogy a királyt, a hazát és a hadsereget gyalázta. A szerb lakatost a rendőr csak úgy menthette meg a hirtelen összeverődött tömeg haragjáról, hogy bevonszolta egy kapu alá és bezárta a hatalmas tölgyfa ajtót, ami fölött egy elkopott freskó Savoyai Jenő herceg bevonulására emlékeztette ezt a kései, önmagából kivetkezett harcias utókort.

Apám először is Klein doktorral tárgyalt. A rendelőjében kereste fel; nem várta meg az esti találkozást a kávéházban vagy a sörgyár udvarán. Az orvos, tartalékos tisztiorvosi minőségében, már felöltötte egyenruháját. Ezzel sikerült is egy csapásra megnövelnie tekintélyét a szolid külvárosi úri családok szemében, ahol háziorként torokgyulladásokat és kólikákat kezel, s magzatelhajtásokat bonyolított le.

Mi ketten anyámmal mint valami rémült verebek vártuk odahaza, mi lesz, mi történik velünk. Nagymama, mintha semmi sem történt volna, dohogva folytatta dolgát. Anyámmal lélegzetünk visszafojtva figyeltük, nem hallatszik-e valami különös zaj, döngés, morajlás, az ágyúk szava. Persze hogy nem hallhattuk a monitorok Belgrád felé forduló ágyúinak csikorgását. Semmit sem hallottunk, csak a tulajdon szívverésünket. Anyám észrevétlenül kivette ujjaim közül az ólomkatonát, és elrejtette a mellettünk hallgató bokorban. Estellett. A kert hátsó részében aludni térő baromfi még elvétve, nagy ritkán felpipogott. Néha megrezdült a gyümölcsfák reszkető sűrűje. Mintha egy szeszélyes, láthatatlan kéz kinyújtott mutatóujjal rácsapna egy-egy levélre, majd megbelemarkolna a lombokba, megrázná őket, és sejtelmesen újra a semmiségbe tűnne. A lépcsőház felől hirtelen kemény lépések zaja kopogott a kertre nyíló folyosóajtó felé.

Apám érkezett néhány ismeretlen férfival. Egészen különböző volt az arcuk. Szelíd, bús, gondterhelt és marcona. Elborult mindannyiunk tekintete.

A hold megjelent a kertek fölött. Az utcáról hangos beszélgetés zaja szüremlett házunkba, pedig ez a különben is néptelen utca máskor ebben az órában áhítatosan csendes volt, olyan, mint a falusi nyári éj. Idegenek még nappal is némileg megilletődve jártak itt, szinte lábujjhegyen, nehogy felzavarják a csendet, nehogy megbolygassák tavasszal a bódítóan illatozó akácfák némaságát, az ápolt kis polgári házak ábrándozó csendességét vagy házunkkal szemben a titok-

zatos kastély hallgatását. Kertjében csak néha jelent meg egy öregember rózsát nyesegetni. A házunk kapualjában az apám oldalán megjelenő ismeretlen férfiak mintha csak ezt a mesebeli csendet jöttek volna széttaposni, eltiporni.

— Katonák — mondta apám egyszerűen, az ijedt és ijesztő férfiakra mutatva.

És ebben az egy szóban, ebben a mozdulatban benne rejlett a végleges, a fellebbezhetetlen valóság, a tény, hogy íme, félreérthetetlenül, érvényesen itt a háború. Úgy szemléltem a férfiakat, mint távoli világrészek bennszülöttje a félelmetes fajtát, a mindenre elszánt kalandort, kábítószercsempészt vagy misszionáriust. Még nem fogtam fel, hogy ezek a férfiak ölni indulnak és halálra szánták őket. Mégis féltem. Katonák? Csupán azon csodálkoztam, hogy kalapjukat ormótlan kezükben zavartan ide-oda forgatva civil ruhában állnak anyám előtt. Azok a katonák, akiket napos vasárnap délutánokon a forgalmas főúton lakó, örökké kacagó kövérkés keresztanyám erkélyéről láttam, kifogástalan feszséggel hordták kék és sötét szürke posztóból szabott mundurjukat, és szépek voltak, akár csak ólomkatonáim, a legendák, a valószínűtlenség világából valók. A békeidők katonái voltak ők, osztrák—magyar katonák, K. u. K..., amiről persze nem tehettek. Ezek pedig a háború katonái, a rejtelmesekek és valóságosak.

Vidékről jöttek ezek a furcsa katonák, akiket elért az osztrák—magyar császár és király, valamint Tisza István behívója, mert a gróf volt olyan bálvány és tekintély, mint a király. Ő volt a magyar bálvány. „Holnap öltöznek be. Későn érkeztek. A kaszárnnyában már nem találtak helyet, szállodára pedig nincsen pénzük.” Miért is a hazafiasabb érzésű polgárok, amelyen végső soron apám is volt, éjszakára házukba fogadták őket. „Spontán hazafias jótékonyági mozgalom. A lakosság önfeláldozóan támogatja a háborút.”

A furcsa katonák esetlenül, de illedelmesen összezsápták bokájukat, hirtelen, gyakorlatlan mozdulattal hajoltak meg anyám előtt, hogy kezet csókoljanak neki. Anyám mindannyiszor görcsös ijedelemmel rántotta vissza kezét. Még mindig nem barátkozott meg ezzel a városi szokással. A férfiak kimerülten, de tisztességtudón leültek a diófa alatt, az asztal köré. Anyám petróleumlámpával a kezében a kertbe futott, s onnan már harmatosodó, bajuszos zöldhagymával, köményben levelibéka-zöld salátafejekkel tért vissza. Nagyanya

a padlásról lecipelte az utolsó füstölt sonkát és jókora darab, avasodó, de még rózsaszín húsú szalonnát. Az enyhe avasság csak a peremén sárgállott. Ez a rögtönzött vacsora volt házunk első áldozata a háborúba zuhant haza oltárán. Nemsokára követték a gyönyörű vörösréz habverő kondérok, lábosok, fazekak, a sárgaréz diótörő mozsár, gyertyatartó és egyéb, a konyhában csillogó-villogó mindenféle tárgy, aminek fényesítéséből nagyanyám oldalán egy-egy langyos délutánon, ha már befejeződött a mosogatás és a törülgetés, én is kivehettem részemet. Az udvart gyéren bevilágító lámpa körül fáradhatatlanul ott kerengtek a nyári esték zöngicsélő, kerge rovarai. No meg a szúnyogok röppenő neszezése, mint mikor apám hegedűjén titokban megpendítettem a bélből sodort finom A-húrt és lestem hangja hosszú rezgését, míg el nem némult a félhomályba burkolt szoba csendjében; így röpült a sötétben egy-egy fejünk körül zöngő szúnyog.

A férfiak hallgatagok voltak, fáradtak és gonddal terheltek. Nem emlékszem, hogy lelkesedtek volna, vagy örültek volna a hadba vonulásnak. Inkább csak a város utcáin hőmpölygő, polgári népséget ragadta magával az örület. A háború mámora inkább a kávéházi tájak tömegeit fogta el, melyeknek legalábbis egy része biztos lehetett abban, amire derülátóbb pillanatokban, a reggeli vezércikk nyomán apám is gondolt, hogy a szerbeket végeredményben két hét alatt leverjük. Másrészt meg eszükbe sem jutott, hogy a háborúból maguk is kivegyék a részüket. Hiszen a Monarchiának megvan a maga rendes katonasága, és a július huszonötödikén este megjelent első behívó-falragaszok még nem a kávéházakban hóbörgöket hívták, hanem a náluk sokkal fiatalabbakat vagy öregebbeket, kinek milyen szerencséje volt. De akit innen a kávéház tájáról hívtak be, az is bizvást reménykedhetett az összeköttetéseiben, a Klein doktor urak támogatásában. Ez a vigasz fölöslegessé tette számukra, hogy az esetleges lövészárki kalandokon töprengjenek.

Így vélekedtek apám barátai is. Hiszen ők a háború kitörésének rendkívüli, napok óta várt eseményére való tekintettel, külön megbeszélés nélkül is, mintegy katonás parancsszóra szinte egyazon percben jelentek meg a Gambrinus sörözőben. Ez a söröző a katolikus templom előtti térségről már réges-rég eltűnt, mintegy a Monarchiával együtt, magával sodorva a Gambrinus sörívó polgárait is. A kiegyensú-

lyozott, füstös, kényelmes, tereferés időtöltés e tanyáját, hol régen déltájt az „intelligencia” gyülekezett, türelmetlenül gazdagodó posztókereskedők, mindenféle boltosok, üzletezők foglalták el. Más népség, más hangulat. A háború után a hadikonjunktúra összeomlásával ebben a helyiségben egy bútorüzletet rendeztek be. Azután egy cukrászdát, ahol az egykori söröző, a Gambrinus százrétegű, vörösre sült, ropogós tepertőspogácsái, olajos ringlijei, sóskiflijei, valamint habzó szőke sörei helyett már csak émelyítő lapos süteményeket és rossz ízű szörpöket árultak. Azon a helyen végül ismét sörözőt nyitottak, de az már nem volt a régi. Hiába hívták ismét Gambrinusnak. Más népség, más hangulat...

Itt határozták el apám és barátai, hogy a háború kitérésére való tekintettel, most már maguk is kiveszik a részüket a hazafias feladatokból, és földél nélkül maradt bevonulókat invitálnak meg vacsorára és éjszakai szállásra. Hiszen ezek az emberek hamarosan a harcterek felé menetelnek majd — őértük, akiket egyelőre bizonyosan felmentenek a katonai szolgálat alól. De tényleg ilyen következetesen gondolkoztak volna? Aligha. Ötletük mégis városszerte megfogant, s ha erről a „humánus mozgalomról” cikket írt a helyi lap, ők, apám és barátai jogos büszkeséggel mosolyogtak egymásra abban a tudatban, hogy íme, így csinálják a történelmet.

A meghívás gondolata, mely tehát a város polgárai között villámgyorsan, a divat hódító erejével harapózott el, valójában Faragó kapitány úrtól származott, a börtönigazgatótól. Ő ugyanis a Pongrác téri zord épületben akárhány hősjelöltet vendégül láthatott, hiszen a cellák java része — nyolcvan százaléka — üresen állott. „A mozgósítást követő amnesztia a bentlakók nagy részét épp ma szélnek eresztette, és még nem töltötték meg a börtönt a katonaszökevények, okmányhamisítók, sikkasztók, kémek és tolvajok.” Faragó kapitány maga is a börtön épületében lakott, s a kongó épület nyomasztóan hatott idegeire; igazán jól akkor érezte magát, ha zajlott az élet a falak között. Telefonkérésére a börtönügyek belügyi tanácsosa engedélyezte, hogy Faragó úr az épület egy részét a hazafias cél rendelkezésére bocsássa, személyes belátása szerint és felelősségére, „ami pedig a hazafias kezdeményezést illeti, ez egyszerűen példaadó”, a tanácsos úr személyesen fogja jelentését a hadügyminiszter úr

öméltóságának előterjeszteni, „bravó Faragó, csak így tovább”. Egyébként a börtön épületében nemcsak példás rend, de példás tisztaság is uralkodott, hála a Faragó kapitány erélyét dicsérő vasfegyelemnek, amit még csendőrtiszt korából hozott magával.

Könnyű volt a helyzete Schmüller úrnak is. Németországi mintára épült, városunk méreteihez viszonyítottan óriási gőzmosodáját csak nemrég helyezte üzembe, és az egyik, még berendezetlen épületszárnyban akár száz embert is elhelyezhetett éjszakára. Már kevesebb hellyel rendelkezett apám és Tischler úr, az ócskavas- és csontnagykereskedő, aki még azon az első háborús estén megjósolta, hogy „mindenfajta komoly üzlet a háború következtében hamarosan hihetetlen arányú fejlődésnek indul”. A társaságban egyébként egyedül ő képviselte azt a józan álláspontot, hogy a háború esztendőig is eltarthat. Ebből a szempontból — fejtegette Tischler úr — a kereskedelem ugyanolyan örömmel üdvözölheti az eseményeket, mint az egyház, melynek itteni feje, a püspök csak néhány órával ezelőtt intézett barokk palotája erkélyéről a város Mária- és nemzetiszínű zászlók alatt tüntető vallásos lakosságához hazafias, lelkesítő beszédet. Tischler úr már akkoriban híresen gazdag ember volt. Áldozatkészségére jótékonyági ügyekben mindig számítani lehetett. Azóta gyárai, telepei, bérházai Bécsben — mintha az Isten különös kegyeivel jutalmazta volna — megsokszorozódtak, és ő őszintén hitt benne, hogy a jótékonykodást az isteni gondviselés jutalmazza. Amiközben Tischlerék vagyona látványosan szaporodott, szüleimmel nem egy karácsonyi estét töltöttem házukban, gyermekeikkel ámultam-bámultam a pompás és csillogó karácsonyfa szikrázó fényét, holott Tischlerék, amint az már Tischler úr sajátos foglalkozásából eleve sejthető, nem voltak se keresztények, sem keresztyének. Azóta meghalt a nagyhörpintésű börtönigazgató, és behalt kettős betegségébe, delirium tremensbe és cirózisba a gőzmosoda Vilmos-bajuszú, kerek képű tulajdonosa is, Schmüller úr. Halottak mindahányan, és nem a harctéren hagyták ott a fogukat. Mert a négy barát közül az arcvonalba valóban egy sem ment ki, kivéve Schmüller urat, bár ő se járt épp a fronton, csupán egy szanitéc-vonaton kurvázkodott és részegeskedett egy-két esztendeig... Önként vonult be, hogy ne lássa már dögletes családját. Tehette, gondjai nem voltak, minthogy Tischler

úr közvetítésével modern gőzmosó üzeme a hadsereg számára dolgozott, aminek fejében a hadügyminisztérium felszerelési osztályának egyik tanácsosa szerény részesedést vágott zsebre. Schmüller úr viszont szabad volt, mint a madár.

A barátok tehát itt a városban vészelték át a háborút, jó-tékonykodva, hazafiaskodva és mulatva, aminek csupán a forradalom dermesztő híre vetett véget, amikor a felbolydult, éhező román hegyi falvak népe fejszével s a holdfényben kísértetiesen villogó kaszákkal elindult az erdők közül a legendás hírű, gazdag város felé, melynek úri osztálya, a beamterek és a zsiros polgárság sohasem tudta meg, hogy mi is valójában a háború és a szükség... A barátok, mindannyian már eredendően gyarapodó polgárok, egy meredeken felfelé ívelő, szerényebb vagy merészebb gazdasági lét boldog részeseiként tehát 1914. július huszonnyolcadika után is gondosan tovább örködhettek vagyonuk növekedése, valamint gyermekeik neveltetése fölött, egyszóval a haza sorsán, utánpótlásként újabb törvényes és törvénytelen gyermekeket hozva a világra. Arcukra nem metszett mély ráncokat a gond, mint a diófánk alatt elkeseredetten vacsorázó bevonulók képére, s nem találtak rá bibliájukban Lukács evangéliumának szavaira, mint a nazarénus szektások, akik inkább a vesztőhelyre mentek, de nem fogtak fegyvert. „Mert íme jönnek a napok, melyeken ezt mondják: Boldogok a meddők és amely méhek nem szültek és az emlékek, melyek nem szoptattak.” A barátok a derűlátás melegét ápolgatták az ő szívében, mit épp csak pillanatnyi rezdületként ért a vészes július huszonnyolcadika a fehér asztal, a tepertőspogácsa, a körorzott liptói, a ringli, a sóskifli és a habzó szőke sör mellett.

Ebben a társaságban a kedélyek hamarosan helyrebillentek. Csupán a söröző olajzöld repkénnyel befuttatott korlátai mögött a tintaszínű ég felé ágaskodó, veres falú templom árnyékában ágáltak rettent szívvel és kétségbeesve a falragaszokon fegyverbe szólított fiatal férfiak, akiket másnap reggel szigorú arcú katonarvosok egész hada várt, mint a sintérek, közöttük a bibircsókos, szemüveges Klein doktor úrral. Ők kerültek a doktorok színe elé, akiket a tömegből a barátok egyetlen éjszakára szóló vendégeskedésre kiválasztottak, lehetőleg éles szemmel figyelve embereiket, nehogy bolhát, tetűt találjanak a házba hozni vagy éppenséggel elemeljenek vala-

mit, mert hiszen, hogy őszinték legyünk, az ilyen ismeretlen népséggel sosem tudhatja az ember...

A férfiak a diófa alatt illedelmesen ettek. Kenyeret ugyan sajátjukból kellett szelniük, mert nagyanyám csak másnap dagaszt majd frisset, hogy reggel korán elvigyük a szomszéd utcába a pékhez. Itt az öregasszonyok a cselédlányokkal együtt várták, míg színre nem lép a lócslábú, tréfás péksegéd és hosszú nyelvű lapátján, miután hideg vízzel megpreckelte a kemence alját és felsistergett a gőz, betolja a gyönyörűen megkelt tésztát a pokoli forróságba, közben meg-megcsiklándva egy-egy fiatalabb asszony lábszárát. Ilyenkor aztán: szoknya-csapkodás, sikoltozás és kacaj, asszonyi burukkolás egész üde hangbokkrétája, erotikus kamarazene olajos altokkal és csillogó szopránokkal, mint az illatos kert éjszakák mélyén trillázó fülemülé, és az altok, az altok, mint a zenekarok öléből felbúgó mélyhegedű meleg rezgése. Ezt a nagy mulatságot, vídamságot, sikongást soha el nem felejthetem. De azt sem, hogy másnap reggel már nem a tréfás péksegéd, hanem a mester maga jelent meg, és a pékségben egy mosoly sem volt az arcokon, egy kacaj se hangzott. Egy hangos mondat nem sok, annyi sem hallatszott. A háborúról beszélt suttogva az asszony nép.

Apám a diófa alatt a legbizalmasabban egy keménygalléros néptanító külsejű úrformával beszélgetett. Tán írrok lehetett valamely szomszédos falu jegyzőségén: ő is a sörgyár mögötti tanítóképezdebe járt, ahová apám, és ő is hamarosan otthagyta a nemzetnevelő pályát, akárcsak apám. De kevesebb sikerrel. Ez a majdnem úrféle fent a lakásban, a keskeny díványon kapott helyet, ahol apám szabadsága idején, napközben, számadásait rendezgette, pihenni szokott. A többiek lent a pincében, a cementezett, hűvös mosókonyhában helyezkedtek el, ahol a hirtelen összehordott szénán és mindenféle kiszuperált takarókon ebben a tikkadt éjszakában csak jól-éshett az alvás, ha ugyan aludtak azok a férfiak.

Én már ágyamban szunnyadtam, amikor a váratlan vendégek nehéz léptekkel és nehéz lélegzettel aludni tértek, búcsúzni a civil élet utolsó éjszakájától.

Reggel korán és izgatottan keltem, de már nem találtam a mosókonyhában vendégeinket, akik az élet másfajta, izgató levegőjét hozták csendes, világtól elszigetelt kertes, virágos házukba, ezzel sejtetve, ezután minden másképp lesz, mint

eddig. Megálltam közös fekvőhelyük előtt, és sorra elképzeltem őket, úgy, ahogy tegnap este a lámpától világított arcuk előugrott a bársonyszerű sötét háttérből, amelyben a bukszusok és a málnabokrok egygyé olvadtak a gyümölcsfák bemeszelt törzsével és a szomszéd ház vakolatlan tűzfalával. Sose láttam többé ezeket az arcokat. Talán a szirtes lengyel havasokban vagy a mazuri mocsarakban fordultak végleg és mindörökre a sötétségbe. Vagy a nagy folyam, a Duna mélyén találtak a tompa, végső homállyal. Vagy az állomás előtti tér kövezetére buktak, saját vérükben megfulladva, a forradalmat leverő kadétek puskái előtt, ezerkilencszáztizennyolcban.

De aztán estére újabb bevonulók érkeztek. És reggelre ők is elmentek. És jöttek megint újak. És megint elmentek. Minden reggel izgatottan rohantam le a mosókonyhába. Egyetlen arcra sem emlékszem. Testük nyoma napról napra ott maradt a pokrócokkal takart, puha és illatos szénában...

Aludt nálunk a pincében végül is úrféle és szolga egyaránt. A háború egyenlővé tette őket, még mielőtt a lövészárókba kerültek volna. A város, az élet valóban megváltozott. A szállodában, melynek poros ablakai azelőtt unottan ásítottak a belvárosi keskeny utcára, még a fürdőszobákban sem akadt hely, akárcsak a külvárosi fogadóban, hová békés éjszakákon még csak pár nappal ezelőtt is kétes hírű hölgyek társaságában előkelő állású férfiak surrantak be, családapák, nagyapák, civilbe bújt kanonokok. Most aztán a polgárházak is szállodákká alakultak át. Mosókonyhánk a pincében izgatott, ideges és fáradt emberek egy éjszakára való menedékhelye lett, igazi éjjeli menedékhely, a kétségbeesés, a bizonytalanság fészke, a végső lelki nyomorodás előszobája, a halál pitvara. Csupán mi aludtunk kényelmesen és viszonylag nyugodtan megszokott, terebélyes ágyainkban. Reményünk és ígéretünk volt arra, hogy apámat felmentik. És nyugodtan aludtak apám barátai is, a buzgó fogházigazgató, a svábképű mosodatulajdonos, a gazdag ócskavaskereskedő és mindnyájunk védőangyala, de főképpen a testes, vastag nyakú, szuszogó Klein doktor... Csak az ő elégedett mosolyú arcukra emlékszem határozottan azokból a napokból, amikor ránk szakadt a háború.

A többiek, az első katonák arcára csupán a mosókonyha füstös mennyezete emlékeztetik, melyre azokban az éji órákban tágra nyitott szemükkel rámeredtek, fülükben a katoná-

vonatok zakatolásával és kedveseik zokogásával. Úgy nézték a sötétben láthatatlan mennyezetet, mintha már halottak lennének és a vak eget bámulnák.

Július huszonnyolcadika mintha feltépte volna házunk bera-gadt ablakait, a cifra rácsos kaput és a rogyyanó deszkake-rítést a kert körül, ami elkerített világtól, valóságtól. Az ismeretlen férfiak, az első katonák, akik apám oldalán a vá-rosi háborús estből érkeztek, küszöbünket átlépve szigeti lété-ben meghúzódó polgári házunkba egy ismeretlen, kegyetlen, másfajta lét sejtelmét hozták, melyről e házban a háború ki-törésének napjáig senkinek fogalma sem volt.

„AKASZTANI! AGYONLÖNI!”

A Dóm tömjénfűszeres, orgonazúgásos hangulatai! Ez az aranyozásban dúskáló templom a háború előtt az előkelőbb magyar és sváb polgárság „lelki életének” volt nagyzási hóbortos jelképe, s még ma is az, a maradéknak, mely most már kevésbé, mert nem kizárólagosan előkelő, de csendes duzzogással ájtatos, semmi esetre sem oly kihívóan, nem oly magabiztosan, mint 1918-ig. Abban az időben a mi családunk is föl-felé, abba a rétegbe törekedett, amely szinte Istentől reáruházott külön joggal látogatta a püspök pompás nagymiséit a Bach- és Palestrina-zenével. Ám mindaddig, amíg anyámnak a vasárnapi ebédet magának kellett tűzre raknia, erről nálunk nem lehetett szó — nagyanyám a vasárnapokat a városban élő leányánál töltötte —, de anyám remélte, hogy ha már nem lesz adósságunk és végre cselédet is tarthatunk, erre is sor kerülhet, ott térdelhet majd ő is a város méltóságos úriasszonyai és a nagyasszonyai között, püspöki nagymiséen a Dómban. Mindez, az a pompa, az az orgonaszó és a kórus éneke a barokk ívek alatt, most úgy ködlik fel, mint ébredéskor a bizonytalan, kóválygó álmok, melyekről nem is tudjuk, valóban ezen az éjjelen álmodtuk-e őket, vagy esztendőkkel ezelőtt. Mindez: köd, s belőle gomolyog fel való, sejtett vagy csak képzelt emlék, öltének formát, válnak szóvá képek, történetek, alakok. Családi életünk nyomasztó korlátai között lelkiekben nagyon is szegény, nyomorúságos és szomorú volt az a gyermekkor ebben a városban. S gondolom, ebben az újratereztetésben a város régi és igazi arca, háborús arca képzeletben s e megidézésekben aligha jelenhetik meg hajdani valóságos arányaiban árnyalataival, hiszen a sérülések, amiket belém írt az az idő, azok sem igazodtak mértékhez, arányhoz — egy szerkezet zűrzavara öltött bennük testet. Gyermekkorom első észleléseim óta egy emberdzsungelben telt. A családi kör sem lehetett más, mint része az egésznek, az ősvadonnak, a városnak, mely ugyancsak része volt a tágabb vad világnak, a Monarchiának.

Nemcsak a Dóm hangulata ködlik most fel. A piacé is, városnegyedünk piactere, ahol egy kevésbé pompás templom állt, mint a Dóm vagy akár városrészünknek a millenniumi évre elkészült terebélyes katolikus temploma a másik téren,

részút szemben a Gambrinusszal, a szerb templom. Előtte a terebélyes virágáros asszonyokat körülvevő, sárga, vörös és kék színekben tobzódó virághalmok. Azokra emlékezem. A zöldséges kofák széles és gazdagon megrakott árusítóasztalaira, amint anyám olyan főzelékfélékre alkudozik, amelyek veteményeskertünkben nem termettek, törökparadicsomra és kelbimbóra. Emlékszem a halasdézsákra, amikben ponty, harcsa, cigányhal bugyborékol, nyüzsög és ficáncol. A mészárosok sátraira. A hatalmas fafogásokon lógó véres egész borjakra, disznókra, fél marhákra. A háború hónapjaival és esztendőivel egyre kisebbek lettek, míg végül egészen eltűntek az éhséglázadást kirobbantó nyűtt és elszánt munkásasszonyok szeme elől. Ilyen gondunk persze nekünk nem volt. Minél nyomorultabb, minél kevesebb volt a hús a városban, annál több halmozódott a lábasokban spájzunk hűvös zugaiban. A hús, a hal, a főzelékfélék és a virágok szaga izgatónan vegyült a zsúfolt teret elárasztó asszonyok testének, ruháinak kipárolgásával. Ez az illat a piactérre torkolló utcák porával elegyedve a nagy piaci napokon, kedden és pénteken, az egész városrészt elárasztotta, s míg az asszonyok nehéz szatyraikkal hazafelé tartottak, úgy úszott utánuk az utcákon ez a szagkeverék, mint olyan hangulat, emlék, amitől szabadulni nem lehet. Az illatok, amik mostanában árasztják el a várost, a külvárosok főbb utcáit és a belvárost, akkoriban felénk még ismeretlenek voltak, számunkra még nem léteztek, bár a mi városunkban a polgárok, ami igaz, igaz, mindig sokat és jól ettek, többet és jobbat, mint bárhol. E nyugati síkság gazdagsága, mely észak és még tovább nyugat felé a szerb Bácska és a Nagyalföld rónaságaiba nyúlik, a végtelenség érzését kelti. Július végén a föld nyögve roskadozik az érett gabona súlya alatt, a kertek fáiról az ágak letörnek a gyümölcs terhétől, a folyók medrében derűs, irigylésreméltó szabadságban jóízű halak ficáncolnak, és a kövér legelőkön a jóllakott marhák megszámlálhatatlan gulyái kérődznek boldog, emésztő révületben, mint a háború alatt az a megelégedett réteg, amely dagadtra zabálhatja magát. És mindez, ez az egész önterhe alatt roskadozó tehetőség számunkra, polgárok számára mintha a legmagátólértetődőbb lett volna. Mert ugyan kinek jutott eszébe, akár azokban a háború előtti idilli években, akár manapság a kín és a verejték, ami tájunk fekete földjét táplálja. Ha a polgári lakásokban estéknként a va-

csora ünnepélyes perceire készülődik a ház népe, bizony nem gondol ezzel senki. Ilyenkor felszáll a város fölé a fűszerek illatának láthatatlan gőze, megtelik a levegő a bors, a paprika, a majoranna, a petrezselyem édes és izgató szagával, s a forró zsírban serceg, rotyog a finom karikára szeletelt zamatos hagyma, mely dühös, szomjat támasztó ízt ad a nyelven máris elomlani kész húsoknak. Az előkelőbb éttermek és a kocsmák izzó rostjain és nyársain parázs fölött húsételek sercegnek, fokhagymás létől és zsirtól csillogón, olyan ételek, amiket mi a háború előtt sose ismertünk. Az ételeknek is megvan a történelmük. Mondom, mindezek a káprázatosan szállongó, egymásba ömlő és összekeveredő ízek és illatok a nyári estékben városunkban egészen egyedülivé varázsolják a levegőt. Azt hiszem, minden városnak megvan a maga minden más várostól megkülönböztethető szaga. Csak a pékségek, a frissen sült kenyér szaga mindenütt egyforma, kis- és nagyvárosokban és falun egyaránt. Elmondhatnám egész sor városról, milyen az illata, milyen Párizs szaga. Párizs régi város, nagy, nőszagú város. A mi városunk fiatal és kicsi. Mohó, ragadozó és falánk. Hogyan is emlegethetném egyszerre Párizssal? Csak ők, a század elejeiek emlegették nagyvárosi mániájukban városukat az osztrák fővárossal egyszerre, mégis hozzáragasztva a „kis” jelzőt. De melyik ilyen monarchiabeli keverék város nem pályázott a kitüntetésre, hogy „klein Wiennek” becézzék? Párizs? Nem is tudtak róla...

A város mocsarak közt épült és mocsáron terjeszkedett. Még emlékszem az ifjú város vakolatszagú, fiatal szecessziós palotái mögött gőzölgő mocsarak undok leheletére. Fölöttük olyan a kialvó láthatárról előkészítő este, mint maga a vak rémület; így éreztem gyermekkoromban. Az ingoványok még ma is körülölelik a szétszórt és sűrűn beépített városnegyedeket, mérgezik a szegény lakosság síkságba nyúló utcáiban a levegőt. Éjszakánként a külváros fölött mintha falun a beteges színű hold pásztorkodik, miközben fel-felzendül a békák tébolyító szimfóniája. Nekünk, érzelgős polgároknak persze úgy tűnt, hogy tündökletesen ragyog. Romantikusan. Andalitón. „Mint sehol máshol e kerek világon.” A mi városunk volt a legszebb, a legtökéletesebb a Monarchiában.

Ám az első háborús estéken a mocsarak éji zenéje elhalált. Európát és benne zsír- és mocsárszagú városunkat egyik végétől a másikig a háború kitörésének barbárabb emberzaja

töltötte meg, legfőképpen a kávéházakban, mert a város nemcsak kocsmákkal és messzi híres éttermekkel, de kávéházakkal is télides-teli volt, a belvárosban egyik a másik mellett, a külvárosok pedig mindegyik a maga egy-két belvárosiakkal vetélkedő kávéházával. Mint egy örültekházát, ahol meglazultak a kényszerzubonyok, megrepedeztek a cellákat elzáró tölgyfa ajtók és rácsok, elmenekültek a markos ápolók, a betegek zilált csapata pedig magára hagyatva, dühében féktelenül tombol.

A kávéházak! Homályos mélyükön húsz évvel ezelőtt is kucepek húzódtak meg, éppúgy, mint ma, kobakjukon hátratólt kalapjukkal, este pedig a keményített gallérú elegáns közönséggel, megannyi ügynök, akik, akárcsak a bankok faképű tisztviselői, a beamterek, vagy a magánházak ódon bútorzatú, dohos vagy ételszagú lakói, mind kötik, szövik, bontják, kavarják az üzleteket. Az üzletnek itt valóban hagyománya van. De soha olyan üzletelés, mint a háború alatt. Városunk polgárlakásaiban, ahol ki tudja, hány- és miféle nációk zsúfolódtak, s az idők folyamán egyformán eltanulták egymástól a kereskedelmet, a levantei gazdálkodás különböző üdvös módozatait, mintha a középkori olasz kikötővárosok kalmárainak kísértetei elevenedtek volna meg, mindmegannyi Shylock, Harpagon és Volpone. Egy gonosz mondavilág varázsigéinek birtokában évtizedek óta képesek ők távol tartani e házak tájékaról kultúrát, irodalmat, művészetet és tudományt. Mindazt, amit a polgári társadalom nagy szellemei állítólag épp e polgárság számára alkottak. Valahol sántít a szociológia és a történelemtől való tudásunk. A város azon a napon lepleződött le teljesen és végleg, amikor kitört a háború, de alighanem minden más város is.

Ez a nap, ez a véres szárnyú madár, ezerkilencszáztizennégy július huszonnyolcadika, elhúzott fölöttünk, de itt maradt a szorongás: a háború kitörésének lidércnyomása. Elfeleedtük, de igazán szabadulni tőle akkor sem tudtunk, amikor a háború a kivételezett réteg számára, amelyben éltünk, valóságos, soha el nem képzelt anyagi fellendülést hozott. Hol egy fiatal rokon merült el a Kárpátok valamelyik tömegsírijában. Hol egy jó ismerős került vissza a harctérről csonkán vagy golyóval a testében. Hol pedig terített asztaloknál hallott elborzasztó harci történetek kísértettek fel még álmainkban is. De a háború színtereitől távoli városunk polgárainak más élet-

formája az új helyzetben hamarosan megszilárdult; aki számára a front mögötti üzelmeknek bár egy oldalajtócskája nyílt, annak a hadiállapot végeredményben nemhogy panaszra nem adott okot, de hálát mondhatott istennek jósorsáért.

Július huszonnyolcadika mégis elmúlt fölöttünk, elmerült emléke, eltűnt, ahogyan az ég boltozatáról ama bizonyos üstökös, amit én nem láttam ugyan soha, de azóta, rég megholt nagyanyám szerint, a háborúk előestéjén igenis meg szokott jelenni, s július huszonnyolc előtt meg is jelent. Élnek ma is, akik állítják, hogy éppen ezerkilencszáztizennégy nyarán szabad szemmel igen jól kivehető volt a többi csillagok között az a bizonyos vészhozó farkoscsillag, amint hosszú, vörös csóváját fényes magja után vonszolva, feltűnő lassan átvonult a bajt ígérő éjszakán. Utólag persze — apám is, anyám is hitt a jelben, és még nagyon sokáig én is — úgy emlékeztem, hogy láttam, holott hát bizonyos, nem a szabadban töltöttem ama nyári éjszakát, hanem ágyban, nagyanyámnál a nyári konyhában.

Az égi jelek tehát beteljesedtek, de egy megnyugtató, egy biztató pont apám, illetve kicsiny családunk számára mégiscsak akadt: Klein doktor úr derűlátó ígéretei bizakodóvá tettek: apám a front veszedelmeitől és rémségeitől feltétlenül megmenekül, bár mi egyelőre csupán lovagkori és csöppet sem modern képzetekkel rendelkezünk a háború valósága felől. Klein doktor úrnak annál is inkább hittünk, mert neve a helybeli sorozó bizottság névsorában is szerepelt. Sőt amint ő maga bevallotta, befolyását a legnagyobb valószínűség határáig érvényesíteni tudja az ideges, sintérlelkű osztrák tisztiorvosoknál. Magyarokat, szerbeket, románokat, bolgárokat, horvátokat, zsidókat és ellenszenves svábokat soroztak. „Magyar kollégák társaságában, úgy gondolom — vélte az orvos —, már nem érnék el ilyen sikereket.” Ugyanis apám baráti körében Klein doktor úr ha „magyar nótát” dalolt — rossz hangsúlyozással —, ez majdnem olyan fűlsértően hatott, mint amikor magyarul beszélt, arról nem is szólva, hogy milyen hamisan énekelt. Egy predikátumos kapitány csak így emlegette, hogy „az a bócher”. A dzsentrí aktív tisztek különben legalább annyira megvetették a zsidókat, amennyire a zsidógyűlölet az osztrákokból, de főképpen a bécsiekből vagy a prágai csehekből hiányzott. A doktor sikereit osztrák kollégái körében egyébként vidám, hamisítatlannak tűnő bécsi dia-

lektusának és bécsies kedélyének köszönhette. No meg vastag hasú havannáinak, melyeket feltűnő aranymonogrammal felszerelt disznóbőr szivartárcájából folyvást körbekinált. A jellemző vastag szivart Klein doktor akkor se vette ki szája szögletéből, ha szőrös fülét a tüdőcsúcshurttal gyanúsított betegek veritékes hátához szorította, s utána harsányan kacagva eldörögte trombonszerű basszus hangján:

— Semmi baj, édes gyermekem, csak egy kis hűlés, majd felírunk valamit. Kopf hoch, junger Mann! Fogunk mi még együtt sörözni. Zum Teufel nochmal, véleményem szerint a jegelt világos pilseni a legjobb orvosság, nemde? Node azzal még várunk egy kicsit. Egyelőre aszpirint fog szedni, és a biztonság kedvéért nem ártana egy kamillás klistély vagy ricinus.

Klein doktor úr mindenkit megnyugtattott.

Megnyugtatta a frontszolgálat alóli felmentést illetően apámat is: „Kis tüdőzörejeket, hacsak nem süketek a kollégáim, határozottan hallaniuk kell.” Ezek még a tanyai gyermekkoruknak a szervezetbe írott emlékei. A cselédház földes, nedves szobája a pusztán, két-három ágyban és a földön heverő szalmazsákokon összezsúfolt tizenhárom gyermek nyomorúsága. Az örökös reggeli, déli, esti köménymagleves. A mezítlábon futkosás kora tavasztól, hóolvadástól december elejéig, első hóhullásig. A feledés mélyére süllyedt tanyai nyomor csírázott tovább a tüdőben. Apám három bátyja „mellbajban” halt meg, ahogy a pusztán a tüdőbetegeket nevezik. Katica unokanővérem, kit annyira szerettem, alig szabadult fel a varrodában, őt is elpusztította a mellbaj. És róthajú unokabátyám — sokáig valahol falun, most meg itt a városon asztalos — szintén fogytán beteg tüdejének. Apámnak azonkívül a lábán is akadt valami sérülése. „Ez se rossz! Ganz gut” — mondotta a doktor úr. Apám még kölyökkorában baltával vágott a sípcsontjába. A püspöki uradalomnak a tanyához közeli — a lápon túli —, azóta rég kiirtott erdőcskéjében gyermekként nemegyszer ő is segédkezett bognár nagyapám mellett az őszi fadöntésben. Ilyen alkalommal sújtott véletlenül a lábszárára.

Az is igaz, tudjuk, effajta testi bajok a sorozó bizottság szemében fabatkát sem értek. Már a háború első hónapjaiban, a későbbi esztendőkről nem is szólva, nem egy fiatal férfit

nyílt kavernával vagy nyitott sebű csonttébécével vezényeltek ki Volhíniába, majd meg, amikor a franciák és angolok az olaszokat megvásárolták, „dicső hadseregünkkel” meggondolás nélkül a Dolomitok poklába irányították őket. Ezeknek a szerencsétlen flótásoknak persze nem állt a hátuk mögött olyan hatalmas pártfogó, mint a mi Klein doktor urunk, aki, úgy mondják, városunkban katonaszabadításért pénzt sohasem fogadott el, de a háború folyamán furcsa módon mégis meggazdagodott, Bécsben ő is bérházat vásárolt a felesége nevére. Egyesek, akik még élénken emlékeznek a háborús esztendőkre, azt állítják, hogy a doktor tekintélyes vagyonának alapját azokban az időkben az előkelő társaságbéli hölgyek és a jó módú középosztálybeli asszonyok vetették meg. Pontosabban azok a hölgyek, akiknek férjei különös és szerencsétlen véletlen folytán, mint tartalékos tisztek vagy mint protekciós tisztiszigák mégiscsak elkerültek a városból, hol a harctérre, hol meg más olyan állomáshelyre, ahová feleségeiket, bármilyen bizalmatlanok voltak is élettársuk hűségét illetően, nem viheték magukkal. A feleségek azután férjeik hosszas távolléte alatt előbb vagy utóbb s elég gyakran gyermekáldásnak néztek elébe, hiszen a háborús szerelmek lázasan, romantikusan és gyors váltakozásban bonyolódtak le. Ilyenkor könnyes szemmel Klein doktor úrhoz folyamodtak segítségért a hölgyek, nem annyira szakmai kitűnősége, mint inkább közismert titoktartó jelleme miatt, bár utóbb már az a hiedelem is elterjedt róla, hogy bizalmi feladatait igen ügyesen végzi. Ám az is lehetséges, hogy mindez csak gyalázatos pletyka volt.

— Ja, diese Sitten! Romlanak az erkölcsök! — mondogatta Klein doktor úr. — Minél magasabb körökben, annál inkább.

Apám barátai a doktor háta mögött mégis azt suttozták, hogy pusztán nőgyógyászati tevékenységgel, bármily romlottak is újabban az erkölcsök, aligha lehet egy bécsi bérházat összekaparni.

Apámat tehát nem kellett a bevonulástól féltenünk. Így mi is bátran járhattunk-kelhattünk a városban kipirult arccal, hamarosan a polgári közhangulathoz idomultan, lelkendezve, éljenezve. Kialtozhattunk összevissza önfeledten az utcákon, ha a végeláthatatlan tüntető sokaságból kiemelkedve feltűnt egy magas, aranysinórral díszített tisztisapka. Szegény tisztek! Ők ezekről az ünneplésekről persze mit sem tehettek, és a legtöbben zavarba is jöttek, ahogy cigarettával ajkuk kö-

zött és monoklival szemükön szeretőik lakásáról a kaszárnyák vagy a sörözők felé igyekeztek, miközben az utca ezekben az igen prózai és általában ünneplésre egyáltalán nem méltó tiszturakban valami újféle hitrege félisteneit csodálta, az üdvözülésre elhivatottak egy külön osztályát. A hősokeket, akik kezükben kivont villogó karddal néhány nap vagy néhány óra múlva lelkes hadaink élén megsemmisítően söprik el az uralkodóház és mindnyájunk elvetemült ellenségeit, a gyilkosokat és lótolvajokat: a szerbeket.

Anyám félelmei, gondjai, itt kint az utcán, mintha egy-egy percre valóban elröppentek volna. Házunkat feldúltan hagytuk oda, vetetlen ágyakkal, mosatlan konyhaedényekkel, és talán még a kenyeret is elfelejtettük beburkolni a szerb házi-szöttes konyharuhába, mit ilyenkor nyáron rendszerint enyhén megnedvesítettünk, hogy a nagy fénylő hajú cipók, melyeknek egy hétig is, a következő sütésig kellett házunkban eltartaniuk, ki ne száradjanak. Így, ilyen összevisszaságban maradt minden, mert nagyanya falura utazott, hogy a család ottani végein csillapítsa a rémületet.

Reggel, már képtelenül korán, talán hat órakor becsengetett házunkba és figyelmeztetett a tejesember, hogy az utcán annyi a nép, mint még soha. Hiszen máskor ezekben a kora reggeli órákban legfőljebb ha kofák és piaci árusok perlekedtek a piacokon, gyári munkások siettek az üzemek felé újságpapírba csomagolt ételkijükkel a hónap alatt, vagy egy-egy könnyelműbb békebeli polgár vizelt dülöngve nagy, aranylós ívben egy ház falára valamelyik néptelenebb utcán, például abban, amelyben laktunk. Mint rendesen, ezen a reggelen is a búzavirágkéek mosdóban mosdottunk a konyhán. Anyám valamennyi szín közül a búzavirágkéeket szerette a legjobban. Ezzel a szokással később sem hagytunk fel, amikor a szomszédok már tekintélyes és gazdag emberekként emlegettek. Persze nem kevés irigységgel szavaik mögött, vagy éppen tisztelettel, sőt szemtől szemben alázattal is, aszerint, ahogy apró-cseprő szomszédi érdekeik megkívánták. Nem mintha nem lett volna új házunkban fürdőszoba, de szüleim ebben a minden reggeli konyhai szertartásban talán öntudatlanul is, mint annyi más szokásukban, az elhagyott paraszti lét egy-egy mozzanatát őrizték, neveltetésüket. Éppúgy, mint abban, ahogyan étkeztünk. A konyhában ettünk, nem az ebédlőben, ami inkább a „szépszoba” szerepét töltötte be. Egyetlen tányérból

ebédeltünk. Mélytányérból, abból fogyasztottuk a levest, majd a főzeléket és a húst. Minden fogást teljesen el kellett tüntetni. Főzeléknek, húsnak nyoma sem maradhatott a tányér mélyén, mert a harmadik fogáshoz, ha volt, megfordítottuk. Tiszta aljáról ettük a tésztát. Így zajlott az étkezés a puztán is. Szó se róla, ha vendégünk érkezett, s nem épp falusi rokon, tudtuk, mi a tisztesség. Úri módon, előírásos teríték várta a vendégeket az ebédlőben, hiszen volt minden a kredencben és a szekrényekben, hímzett abroszok, futók, szalvéta, szép edény és alpakka evőeszköz tizenkét személyre, anyám hozománya.

Anya az első háborús ünnepi kivonulásra készülve világló zöld tafota ruháját vette fel — amiben annyira szerettem —, színes táveggel kirakott gombokkal. E gombok csillogása gyermekkori képzeletemnek azt a délibábos gazdagságot jelentette, amiről annyit beszéltek körülöttem, amit tulajdonképpen családunk soha el nem ért, és amelynek végső kifinomult, igaz, öröklötten kulturált polgári formáit csak révetegen és pontatlanul tudtuk elképzelni, mindenféle fajta mendemondák és olvasmányok nyomán; utánozni pedig aszerint, ahogyan nálunk gazdagabb polgári családok baráti házaiban látták szüleim, vagy ahogy apám látta világjárt fölötteseinel, ahová bejáratos volt. De épp ezért ők annál mohóbban vágyakoztak ama tündökletes álmovilág után. Oly hevesen és önemésztően, ahogyan csak a némi földre már szert tett parasztok képesek a még több s még több után áhítozni. Szüleim, főleg apám — ő volt igazán szegény tanyai gyermekkorában — polgári keretek között tulajdonképpen paraszti ösztöneiket reprodukálták; parasztok már nem voltak, de még igazi polgárok sem, hanem a szó való értelmében kispolgárok, amolyan „kezdő polgárok”. Polgárok elemi fokon, e réteg minden nagyzási mániájával és kisszerűségével, képmutatásával és vidékiségével.

Ahogy a kapun kiléptünk, csodálkozva láttuk, hogy a házunkkal szomszédos kastély kertjében az őszhajú öregúr olyan nyugalommal öntözi virágzó rózsafáit, mintha a legújabb események izgalmi, hírei el se jutottak volna a sárgára festett, drótkerítéssel körülzárt, rejtélyes épületbe. Apám az öregurat megpillantva úgy vélte, mégiscsak be kellene szólnia hozzá. Hátha nem járat újságot, és titokzatos magányában tényleg elkerülték a hírek, melyek percről percre újabb s egymásnak ellentmondó változatokban rohanták meg a várost, mintha maguk is vad és elkeseredett háborút viselnének egymás ellen.

„Lehetséges-e egyáltalán, tette fel magában a kérdést apám, lehetséges-e, hogy valaki, ha csak az újságcímeket olvasta is, ilyen hidegvérrel folytassa megszokott életét?” Hiszen a mi házunkban, akárcsak a többi polgárházban — pontosabban: kezdő polgárházban — feje tetején állt minden. A csirkék nem kaptak vizet. A malacok étlen sivalkodtak. A bútorokon törületlen por. A legfontosabb házi teendőket elhanyagoltuk. Csak hogy minél előbb az utcán lehessünk. Apám némi habozás után végül is a fonott drótkerítéshez lépett, szerényen, tisztelettudón megemelte divatos szürke keménykalapját; beidegződött osztrák—magyar vármegyei tisztelettel, mintha csak valamely magas rangú fölöttesét üdvözlőné. A kastély is úgy állt házunkkal átellenben, előkelően és méltóságosan, akárcsak valami főispán a díjnokkal szemben. S hogy kastélynak mondták azt a kúriaszerű, magasföldszintes, oszlopos épületet, az is csak nagyzási hóbortra vallott. Apám mélyen meghajolt, kellemes bariton hangján a kerítésen át szerényen beszólt:

— Bocsánat! Méltóságos uram még nem értesült a legújabb eseményekről? A kezdeti harcokról, amik a Dunánál állítólag már javában dűlnak?...

Anyám zavartan igazgatta suhogó ruhája ráncait, és lélegzetét visszafojtva leste, mit válaszol vajon a kastély lakója, akivel egyszer szóba elegyedni álmai álmát jelentette, ám arra, hogy bejusson a kastély falai közé, gondolni sem mert. De az öregúr csak fáradt pillantást vetett a járdán állókra, fölöttem épp csak hogy elsuhant a tekintete, a sétány piros salakjára állította a bádoggannáját, és némi szünet után fáradt, rekedtes hangon úgy válaszolt, mintha apám valami egészen mást kérdezett volna.

— Sokkalta nagyobb baj ez, uram, mint ahogy általában önök, fiatal emberek hiszik. Igen. Háború. Csak a föntvaló tudhatja, hogyan végződik ez a roppant szerencsétlenség. Isten vele, uram. — Ezzel felemelte a kannát, és tovább öntözte a virágait.

A szavak szomorú hangsúlya, az ősz öregembert körüllegő hűvösség a rózsái között véget vetett a kierőszakolt társalgásnak, apám tovább nem kérdezősködhett. Az elegáns fiatal beamter még néhány pillanatig bosszankodva, tétován állt egy helyben; megigazította apró, briliánszilánkkal ékesített arany kézelőgombját, majd enyhe, de már észrevehetően tartózkodó meghajlással búcsúzott a korszerűtlenül gondolkodó „korlá-

tolt” szomszédtól, aki ezt az egyetlen beszélgetést a szárazon hangzó „isten vele” szóval zárta le, mintha anyám és én ott se lettünk volna.

Abba a kertbe én se juthattam be soha, holott csupán eny-nyire vágytam én is. A kerítés előtt álldogálva, sokszor órák hosszat elmerengtem, miként kerülhetnék a kerítésen túlra, hogy ott hancúrozzam szökellő, téglaszín labdámat kergetve, a fütől felvert piros salakos tenispályán, a sétányon a rózsabokrok között, hol sötétzöld kúszónövényekkel befutott talapzaton egy levert orrú Cupido kövérkés karjait modoros barokk ujjacskáival úgy tárta szét, hogy biztosnak kellett lennem benne, engem szólít, hív és senki mást.

Kissé leforrázva, tanácstalanul — valójában megalázottan — vonultunk el. S amikor eltűnt mögöttünk a kastély és kerítése, a sarkon túl, már a fűszerbolt előtt jegyezte meg apám, dühét, megszegyenitetségét csak nehezen leplelve:

— Mindig mondtam, bolond ez a vénember. Különc. Hülye. Nem is tudom, hogyan gondolhattál arra, hogy egyszer majd levizitelünk a kastélyban...

Hogy már biztos ígéretünk volt apám felmentésére, végig sem gondoltuk, fel sem mértük, vajon miféle baj érheti a háborúval a világot, amire a kastély öreg méltóságos ura olyan szomorú arccal s oly fakó hangon célzott. A kastélyt, mint az elébb mondtam, túlzással sem lehetett annak nevezni, legföljebb az Andrássy úti kisebb „palotákat” utánozta, amiket ugyancsak nagyzási mániásan hívtak palotáknak. Utcánk és a szomszédos utcák lakói mégis büszkék voltak a kőoszlopos palával védett kis emeletes épületre a park közepén; azzal, hogy kastélynak hívták, úgy érezték, tulajdon tekintélyüket növelik.

Mire a piactérre értünk, ott javában tolongott a nép. Egyelőre még csak rendetlenül, mint a gazdátlan falka, de mind többen és többen. Végül is a morajló sokaság a tér legjelentéktelenebb sarkában lapuló szerb templom felé húzódott. A rozsdás rács előtt azután véget nem érő ütemben hömpölygött fel-alá a sokaság. Az emberek ellenséges pillantásokat vetettek az omladozó templomépületre, és összesúgtak. Érződött, hogy valamilyen rémtetre készül ez a tömeg, hogy bármely pillanatban kész megrohamozni, hogy földig rombolja a templomot. Az első percekben nem tudtuk mire vélni ezt a morajlót,

égiháborúszerű zúgást, ami az eltorzult szájak százaiból tört fel és fenyegető hangzással ömlött szét, nemcsak a piacon, de szinte az egész felfordult városrészen, melyet a gyárkémények sűrű félköre határolt, három díszterén a három templommal, a római katolikussal, a románnal és a szerbekével. A román templommal nem volt bajuk a tüntetőknek, úgy hírlett, hogy Bukarestben a király a központi hatalmak mellett döntött. A szerbek temploma már régen itt állt városrészünk, a város legrégebb, már a török időkben ismert külvárosának közepén. Csak amikor már bennünket is magába nyelt a komor, vészjósló sokadalom, csak akkor értettük meg, miről van szó. A legkülönbözőbb pontokon csaptak fel a jelszavak, nem tudni, milyen láthatatlan karmester intésére.

— Le a pánszlávokkal!

— Ki a rácokkal!

— Le a jellasicsokkal!

— Kötélre a gyilkosokkal!

„Le a jellasicsokkal?” Mit érzett apám, amikor ezt hallotta? Hiszen nem a horvát bánokra gondoltak az ordítózó, hanem rá, apámra, aki igaz, már szót se tudott horvátul, de nagyapa a pusztán még emlékezett néhány horvát szóra. Ha a pusztára látogattunk, szerb faluban nőtt anyámmal nagyapa eltársalgott néhány mondat erejéig. De dédapám, aki gyermekkorában került valamelyik Zágráb körüli faluból a püspökség itteni birtokára cselédnek, úgy-ahogy a többi cselédétől, szolgától, bérestől tanult magyarul, és feleségétől, akit Szabó, Kovács vagy Szűcs Máriának hívták-e, apám sem tudta pontosan, de még nagyanya sem. Ilyenfajta sértődés apám eszét meg se járta; sose törte a fejét azon, hogy Zrínyi, Vitkovics, Petrovics példájához mi köze lehetne, hogy vannak analógiák, hogy most, itt a téren nem Jellasicsot, hanem Zrínyit, Vitkovicsot és Petrovics Sándort küldik kötélre, és ami igaz, az igaz, nem apámat, a megyei beamtert, a Monarchia adminisztrációjának e kitűnő támaszát, nem, mert ő közénk, hozzájuk tartozik; szerbfaló ősmagyarokhoz és svábokból lett úri magyarokhoz, akikben éjjelen át, a hadüzenet varázsütésére támadt fel „Hunnia oroszánja”, ahogy a másnapi vezércikkben a helyi lap ezt a szerb templom előtt üvöltöző, vér-szomjas tömeget nevezte.

Így ordítottak hát a megvadult, mámoros emberek összevissza, most már habzó szájjal, egyre dühödtebben. Bent a

szerb templom zárt tölgyfa ajtaja mögött a tompa félhomályban ugyancsak remeghettek az időtől meg a sűrű gyertya- és tömjénfüsttől barnult, avasodott szentek, várva, mikor zúzza be egy eszeveszett kézből röppenő kő a finom bizánci rajzú színes ablaküvegeket.

Anyám elszorult szívvel szorosan magához vont. Bizonyosan a falu jutott eszébe, ahol — még tíz éve se múlt azóta —, bár nem volt szerb szülők gyermeke, a szerb tanító tanította a cirillbetűk rajzolására, és ő nagy igyekezettel, ajkát mozgatva s minden betűt kimondva varázsolta a papírra a szótagokat, majd a szavakat azokkal az idegen, furcsa jelekkel. Első olvasmányait a szerbek kemény, sokmássalhangzós, de dallamos nyelvén közelítette meg. Azon a nyelven, amelynek patakzása, ha ő élne, még ma is, öregedő napjaira, a gyermekkor fájalmától ment, boldog emlékeit jelentené számára.

Ezen a napon városunkban minden üzlet ajtajában ott csüngött az arany vagy fekete betűkkel nyomtatott vagy éppen kézzel írott kartontábla: „Zárva”. Ez volt a sarki szerb fűszerkereskedő, Nedánovics úr szerencséje. Különböző pillanatok alatt összetörték volna boltja kirakatait, a kirakatban az üvegpalcokat, rajtuk a díszes bonbonos üvegekkel, a nyakkal lefelé fordított ónfényű pezsgőpalackokkal és likőrösflasszókkal, a töltött csokoládékkal, szalámirudakkal és vörös viaszba burkolt hollandi sajtokkal, melyek eddig mind oly ingerlően vonzottak ebbe a boltba nem egyet azok közül, aki most az üzlet előtt izgatottan rázta az öklét és eltorzult arccal ordítozott. Néhány vérmes fiatalember ütemesen végigrángatta sétabotját Nedánovics úr csemegeüzlete hullámos vasredőnyén. A vad mozdulatokat követő dübörgés, a háború e Richard Wagneres nyitányában, mintha fegyverropogással festette volna alá a tüntetők barbár felhördüléseit, amikkel gyalázkodó jelszavaikat ismételték. E zaj közepette a három templom mintha csak városrészünk népei jobb lelkiismeretének jelképeként segélykérően meresztette volna égre keresztel ékesített tornyait. Hiába, a keresztényi szeretet még az este elfüstölgött, amikor püspök urunk megáldotta palotája erkélyéről a Mária-zászlók mellett lobogó címeres, koronás nemzetiszínű lobogókat.

A katolikus és az új román templom hegyes sudár tornyai kemény árnyékot vontak a napsütésben előttük elterülő térségre, míg a szerb templom egyetlen alacsony tornya bár tömzsin,

de szerényen, mintegy magába roskadt a boltíves templomkapu fölött. Szinte eltörpült, összetöpörödött a piacteret szegélyező Ezüstkecske kávéház, az új szecessziós bérpaloták szomszédságában. Úgy festett, mintha a legszívesebben a föld alá süllyedne, amiért ennek az ésszel felfoghatatlan botránynak tárgyává vált, mintha neki kellene szégyenkeznie ezért a színpadias tömegjelenetért.

Városunk nem e jelenetek miatt idegesen kapkodó polgármestere, valamint az elégedett főispán úr óméltósága, a fejetlen hadtestparancsnokság és még följebb, a belügyminisztérium államtitkára, de nyilván maga a belügyminiszter is, aligha vették rossznéven a nálunk és valószínűleg másutt is egyidőben lezajló hecceket. Hiszen a hazafias hecc légkörét onnan fölülről dirigálták olcsó, de bevált módszerekkel. Az utcákon a sokaság a késő délelőtti órákban sem apadt, sőt egyre szaporodott, a hazafiaskodás rohanvást terjedt, mint a kolera, a szerbek elleni düh emberről emberre ragadt, mint valami hirtelen szabadult ragályos vész. Nem lehet tudni, hogy a tömegbe vegyült félcilinderes titkosrendőrök kiáltották-e először a szerb templom előtt, hogy „Le a rácokkal! Kötelet a szerbeknek!”, vagy egy kótyagos suhanc. De akárki is volt a kezdeményező, gyújtó szikrát csiholt a benzinnel locsolt szalmakazalba, mely aztán már terv szerint lángolt, s pernyéjét szerteszórt a város fölött. A tüntetés hogyan is szólhatott volna a templomnak, a falak mögött némán tátongó szenteknek? A városunkban élő alig néhány száz szerb családnak szólt, vagy még inkább az egész szerb nemzethez intézett részeg fenyegetés volt az. „Vigyázzatok, kitapossuk a beleteket! Összetörjük csontjaitokat! Felgyújtjuk házaitokat! Széjjel-tépjük gyermekeiteket! Kipusztítunk e világról!”

A különös az, hogy városunk szerb családjai közül nem egy ama piaci tüntetés napjáig alig gondolt rá, hogy ő szerb. Az sem volt ritka eset, hogy az előző nemzedék saját múltjából már csak kallódó anyanyelvét hagyta az utódokra. Némelyikük néhány nap előtt még ugyanúgy megsíratta a trónörököst, mint a svábok vagy a magyarok vagy a zsidók, hiszen egy mese, egy mítosz királyfia, a Monarchia legendájának egy főszereplője veszett el benne, egy igazi herceg. Apám román származású igazgatója se volt kivétel, ő is gyászolta Ferenc Ferdinándot, hiszen ő is a főispán vezérkarához tar-

tozott, és nevét, ha nem is egészen, de részben magyarosította, Dragoneszkunak írta és nem Dragonescunak.

A gyűlölködés gyűlölködést szított. S a szerbek, akik csak néhány nappal előbb még gondolni sem mertek ilyesmire, egyik óráról a másikra konspiráló sovinsztákká, dühös nacionalistákká vedlettek. Minden korábbi lojalitásukról elfeledkezve, azt se bánták volna, ha a város valamelyik villanypóznáján magát Ferenc Józsefet látják Tisza István mellett kötélén lógni, amiben csak néhány szocialista értett velük egyet.

A tüntetők kitörő indulatait hirtelenjében nem egészen értettük. Hiszen ha engem szüleim bölcsőm óta magyarnak neveltek, ők végeredményben, mint a város tisztviselő polgárságának legnagyobb része, még saját maguk vergődtek át a városi, másfajta és tudatos tartalmú nemzeti hasonulás belső harcain, váltak ötféle nemzetiség keveredettjeiből nem magyarokká, hanem polgár-magyarokká, beamter-magyarokká, anélkül, hogy apám egyik magyar nagyanyja, az a bizonyos Szabó, Kovács vagy Szűcs Mária különös hivalkodásra okot adott volna, hiszen ő is csak cseléd volt. A vér, a fajmagyarság badarsága akkor fel sem merült, még a polgári körökben sem. Apám gyermekkorában a pusztán mást sem hallott a zsellérek között, mint magyar szót, a németet csak nagyanya őrizte, és az se számított, hiszen valamelyik másodunokaöccse, ahogy apám kiderítette, anélkül, hogy találkozott volna e neves rokonnal valaha is, egy Hekler nevű művészettörténész volt, tanár előbb a budapesti, aztán a szegedi egyetemen. Kanonok Hódmezővásárhelyen, professzor Budapesten, ez már szinte-szinte olyan, mintha családunk joggal tarthatna igényt arra, hogy előkelőnek tekintsék, hogy ne nyavalyás szegényparasztok közül felkapaszkodottaknak „túnjünk”, hanem „amik vagyunk” — „úri embereknek”, „magyar úri családnak”. Talán ezek mind együtt tették, hogy ott a piacon a szüleim, ha mértékkel is, de joggal megrészegejdjenek egy pillanatra a vad és esztelenül romboló kedvű hazafiasságtól, de a praktikus gyávaság okán mégis megriadjanak e kannibalizmustól. Talán ők maguk sem tudák, hogy miért, de rémülten igyekeztek tovább a zúgó térről, ahol már-már úgy látszott, bármelyik pillanatban tűzbe borulhat a szerb templom zöld és barna színekben játszó mohás teteje.

Bármint erőltetem is, hogy visszaidézzem ama dermesztő hangulatú nyári délelőttöt, az arcokat a tömegben, nem tudom feleleveníteni. De ha tudnám is, aligha akadhatnék arcra, amin nyíltan vagy rejtőzködve a sajnálat, az emberiesség egy vonása, egy rezzenete jelent volna meg. Hacsak a zajongókra, erre az egész cirkuszra nem sandítottak ferdén a kofaasszonyok, akiknek zöldségasztalait, kosarait és buja színekben tobzódó virágos standjait a tüntetők a szerb templom rozsdás rácsozata alól valósággal elsöpörték. Jajveszékelve mentették a kofaasszonyok a menthetőt, aztán megnyugodtak, s csak bámultak, mi történik itt.

Csupán arra emlékszem homályosan, hogy ijedtemben sírtam, és rémületemben könnyeim mintha befelé csordultak volna vergődő, rendetlenül lélegző mellemben. Félttem. Anyám az első percek izgalma után magához tért, és sápadtan és reszketve vonszolt magával, el innen. Apám elől haladt, hogy utat törjön az árral szemben a sokaságon át, kifelé. Mintha az első részegségből kijózanodtunk volna. Mintha menekültünk volna, s anyám egy boszorkányos hatalom veszedelmétől óvna, ami az emberi ábrázatok mögé rejtőzködve gomolyog körülöttünk, jót nem hozhat reánk, csupán rémségeket, gonoszsgot, bűt, bajt és rettenetet. Ám mindezek csak ösztönök voltak. S mit ér akár a jobbik ösztön is az ilyen viharokban?...

Nem voltunk több a borzalomnak abban a forgószelében, mint három gyenge falevél a porral, piszokkal telt, örvénylő levegő sodrásában. A sodor elkapott, és mi hiába igyekeztünk valamiféle partra. Összecsapott fölöttünk a vihar, tépett, marcangolt, anélkül, hogy pontosan tudtuk volna, mi az értelme ennek a valószínűtlen, harsogó, eget ostromló tobolásnak. De végül is kijutottunk a pokolból, és folytathattuk utunkat eredeti célunk, a Belsőváros felé.

Apám egy győzelmes fiatal férfi örömevel, öntudatosan és büszkén viselte ezen a tragikus családi díszkivonuláson új vasárnapi ruháját, amit más hétköznapiokon valószínűleg sohasem öltött volna fel, hiszen az öltözködésének megvolt a szabott rendje. Ám a háború kitörése még az ő egyébként józan és hűvös gondolkodású fejében is megzavarta a polgári rendről, pontosságról, szokásrendszerrel kialakult fogalmakat, s a mesterségesen fellobbantott hazafiúi érzelmek végeredményben benne is úgy dolgoztak, mint más magyarokban itt a város-

ban, felforgatták és mozgósították a polgári nemzeti tudat legkonzervatívabb zugait, mint ahogy a hirtelen támadt légvonat az ódon ház szellőzetlen szobáinak sötét sarkaiban felkavarja a felgyült szemetet és port. Apám ugyanis azon a reggelen, éppúgy, mint a többi hivatalnok, fűszerkereskedő, vállalkozó, telekügynök, orvos és ügyvéd, mintha túlvilági parancsot kapott volna, hogy az események magasztosságához méltó ünnepi gúnyát öltson magára, mintegy igenlésként mindahhoz, ami most tulajdonképpen akarata nélkül és annak ellenére történik, a perc magasztossága ellenére gondot és bajt okoz neki, és mégis bólint hozzá, akárcsak a delejes álomban révedezők a hozzájuk intézett értelmetlen kérdésekre, s így küllemével is megszavazza a kormányzat döntését: „Igen! Háborút!” S e polgárok egészen biztosan nem tudtak maguknak számot adni arról, mi is az értelme, a jelentése mindennek, ami velük most történik. Nem tudták, hogy tulajdonképpen miért lelkesednek oly tajtékozva, miért lett máról holnapra mindegyikükből mámoros jó hazafí, s még azokból is, akik tegnap világpolgári gúnnyal nyelvet öltöttek a konzervatívokra, mint apám barátja, az újdonsült vidéki szociáldemokrata ügyvéd is, aki mára már úgy vélte, hogy ez a háború „jogos”, sőt „szükséges”. „Akasztani! Agyonlőni!” A jelszavaknak és frázisoknak ebben az esztelen dáridójában találkoztunk Barna doktorral, aki egyébként apámnak valamilyen jelentéktelen perből kifolyólag lett barátja; egyik szomszédunk kertünkől követelt néhány négyszöglet, de hiába, a járásbírótság előtt Barna doktor fellebbezhetetlen bizonyítékokkal, telekkönyvi kivonatokkal, városrészünk tekintélyes polgárainak vallomásával halomra döntötte az igaztalan vádat. Barna doktor apám példás hivatali és társadalmi tekintélyére hivatkozott, úriemberiségére, „vorübergerhend”, azaz melleleg csak úgy elsuhant a csöppet sem mellékes tény mellett, hogy micsoda becstelen inzultus a hódmezővásárhelyi kanonok unokahúgát és a budapesti egyetemi tanár másodunokaöccsét — „telekkönyvileg közös tulajdonról van szó” — néhány négyszögöl elorozásával nem is gyanúsítani, hanem vádolni, holott már a pusztá gyanúsítás elegendő ok lenne arra, hogy az ő itt szégyenszemre megvádolt alperes ügyfele — akinek védelmét ellátni különös megtiszteltetésnek érzi Barna doktor — tetteges elégtételt vegyen magának, de nem, ő nem ezt tette, hanem emelt fővel eljött a tisztelt járásbírótság színe elé, hogy a jog védelme alatt

ragaszkodják bizonyított tulajdonához, amit koholt és hamis bizonyítékok alapján kíván épp a felperes elorozni.

— Nos, kedves barátom, mit szól hozzá, itt a háború — állította meg Barna doktor apámat az utcán —, itt a háború, *alea iacta est*, tudnunk kell, mi a hazafias kötelességünk. Az előkelőségektől a munkásokig, akiket a városi tanácsstestületben képviselek, minden magyar ember helyesli Tisza István bölcs döntését. Ebben a történelmi perben feladatombnak látom, hogy a szent korona védelmét ellássam. Egy négyszögölet sem engedünk elvitatni a szent korona területéből.

Apám elképedt arccal, mint akit váratlan megtiszteltetés ér, meghatottan hallgatta ügyvédje tüzes védőbeszédét a szent korona négyszögölei mellett, de miután Barna doktor kezét akart csókolni a nagyságos asszonynak — anyám kesztyűs kezét megint riadtan elrántotta, és fátyola alatt fülig pirult — és hosszan, férfiasan kezét rázott apámmal, nekem pedig barackot nyomott a fejemre, néhány lépéssel arrébb apám ezt mondta anyámnak:

— Ez a Barna doktor engem egészen hülyének néz. Az újságban világosan megírják, anektálni fogjuk a Karagyorgyevicsok Szerbiáját, ő pedig úgy beszél, mintha a Karagyorgyevicsok akarnák anektálni a Monarchiát.

Anyám megállt, felhajtotta fátylát, és boldogan, sugárzó arccal, hogy apám ilyen komoly ügyekről bocsátkozott vele társalgásba, így válaszolt:

— Barna doktor nagyon kedves ember. De mondja, Ferenc, mit jelent az, hogy anektálni?

Apám döbbenet nézett anyámra; „bornyú!” — suhant át az agyán, de nem mondta ki; kétségbeesés és szomorúság lepte el a tekintetét.

— Engedje le a fátylát. És menjünk tovább. Már mondtam magának, ne rángassa el a kezét, ha jólnevelt emberek a felelősséget megillető tiszteletüket óhajtják kifejezni. Sose lesz magából úriasszony. Anektálás pedig annyit jelent, mint egy más nép lakta területet erőszakkal elfoglalni, bekebelezni. Mi most Szerbiát fogjuk anektálni, és nem Szerbia a szent korona területeit. Barna doktor nem kedves ember, hanem marha és szociáldemokrata. Az ő elismerése Tisza Istvánt csak sértetheti. Tisza egy szent. Engedje le a fátylát és menjünk...

NEMZETI ÖRÖM ÉS KATONAZENE

Ott bukdácsoltam aztán a Belsővárosban anyám és apám oldalán a tömegben én is, ötesztendősen, zúgó fejjel, ama fel-foghatatlan haláltánc szinte eszméletét vesztett öntudatlan résztvevőjeként. Az utca forró, izzadt, valósággal reszkető levegője áthatotta ruhámat, bőrömet, tudómet, szorongó szívemet, és én bambán csodálkozva tátottam el a számat. A belvárosban már másféle tömeg hömpölygött, zajongott, mint a szerb templom körül, javarészt „jobb emberek”. Az első háborús napok ünnepi mámorának ideglázába a cinikusok, a közönyösek, a nagyszájú, mindenáron okosak éppen úgy beleestek, mint az első delejes érintésre önkívületbe eső, minden tömeghisztériára fogékonyak. Végül is mindnyájan egy megnevezhetetlen érzésben egyesültek, s talán a gyilkolás barbár kéje derengett fel mindannyiukban, sokszázezer éves ösztönök, amik mindenféle tömegindulatot gyanússá tesznek.

A házakat ezeknek az ösztönöknek a nevében nemzetiszínű lobogók díszítették, az ablakokban nevetséges kis piros-fehérvörös zászlócskák lengedeztek a forró délelőtti szélben, s akinek nem volt posztó zászlaja, háromszínű papírsíkokkal díszítette otthonának a köz számára látható helyeit. Ismeretlenek csillogó szemmel és megrendülten, barátian néztek egymásra. Acsarkodó szomszédok, ellenségek és haragos rokonok kibékültek. Nem egy férfi és nő szeme sarkából örömkönnyet morzsolt ki. A fiatal, de elvirágozott hársfasorok mögött, az új paloták és bérházak a Liget-soron, a Városi Színház előtti téren, a külvárosok frissen épült széles főútvonalaiban, szóval azok az épületek, ahol a hivatalnok polgárság notabilitásai, a magasabb rangú katonatisztek, a neves ügyvédek és orvosok, a nagyhirű kereskedők és dúsgazdag vállalkozók, valamint az előkelőbb szabadfoglalkozásúak laktak, mintha gazdáikkal és lakóikkal maguk is örömtáncot lejtettek volna, ide-oda hajladozni látszottak, ahogy a dagadó lobogókba bekapott a szél, s mintha csak azt kiáltotta volna az ablakok kitárt torka, a díszes erkélyek nyitott ajtaja:

„Íme, megérkezett, amire vártunk, amiért érdemes volt élni: a háború!”

„Most, a háborúban gazdagodtok csak meg igazán!” — kiáltották e házak torkai.

„Bérházaitok megszaporodnak a háborúban! Szaporodunk...— így kiáltottak —, itt a dínomdánom ideje! Pénz a láthatáron, pénz! Pénz és kövér üzletek!”

„És a pénzetek megszámlálhatatlan lesz, a vagyonotok felmérhetetlen! Háborút!”...

S ha valójában ezt üvöltötték volna a házak, igazat mondanak. Mert amíg az utcákon a sokaság tétován vagy észet veszejtő láztól remegve a háborút élte, a felzászlózott falak mögött a nagyvállalkozók és a siberek már a hadiszállítások részleteiről tárgyaltak, a nagykereskedők egy sosemvolt konjunktúra esélyeit latolgatták, a köztisztviselők pedig nagy vesztegetőpénzekről álmodoztak. Az emberi élet devalválódására, a civilizáció, a városok és falvak pusztulására ki gondolt vajon ebben a városban?

Egy primitív, animális öröm ömlött végig a fellobogózt Belsővárosban. Csak imitt-amott, egy-két lélekben fodrozta fel ezt a ködös, dögletes tömegmámort hűvös fuvalat, mint amilyen leheletkönnyű sejtelemként anyám eszméletén is átfutott ott a téren, a szerb templom ostromára készülő tömeg közepén, majd pedig a Belsővárosban: a félelem a jövőtől. A kétség, hogy mindez rosszul végződhet. De már a halvány elbizonytalanodás is az emberséget, az erkölcsöt élesztgette, a reményt: nem aludt ki teljesen az értelem.

Kint, az ablakon túl a pirkadat bársonyos köde lengedez, és eszemben az a nyár, a napfényben fürdő kertünk, az eper nagyságú hamvas málnaszemek üde íze, a kerti cserjék, amelyek között gyermekkoromban az egyedül való játéktól fáradtan órák hosszat el tudtam édelegni, álmodozni. Ennyi. De arra már képtelen vagyok, hogy tényleges valóságában idézzem vissza, ami csak idilli emlékfoszlány: a gyümölcsök visszahozhatatlan ízét, a kert, a fák, a bokrok zöldjeinek árnyalatait, mindazt, ami számomra a béke volt. Lehunyom szemem, és emberi vért látok. Ínyemen sós ízeket érzek. A vér itt messze a front mögött ugyan sose fröccsent az arcunkba, egyetlen gránát sem csapott közénk, nem ejtett az ellenség városunkra egyetlen bombát, és mégis beborított mindent a vér, ellepte a várost. Az egyetlen gránát, ami itt irtó rémületet keltve pusztított, tíz esztendővel a háború után robbant. Gyermek kezében. A hajdani katonai raktár mélyén bukkantak rá játék közben. A szétronsolt tagokból csorgó vér barnára festette a külvárosi proletárudvar kövezetét. A

háború kései figyelmeztetése. Nem láttunk vért ebben a városban a háború alatt. És mégis a kiömlő emberi vért ittuk vödörszámra, lerészegedtünk és híztunk tőle. A mi városunk volt a „Geschäfts-Etape”, ahogy a derék Tischler úr két korty aranyszínű óbor között vidékünket gargarizáló nevetéssel egy víg vacsoránál elnevezte. Híres vacsora volt az, amelyen szüleim különös kegyéből én is részt vehettem. A háború egyik legfontosabb üzleti területe itt körülöttünk terült el. Itt forgott meg első kézen a végeláthatatlan gabonarónaságok termése, búza, kukorica, takarmány, no meg egész ménesek, gulyák, nyájak, sör, bor, pálinka, konzervek, feldolgozott hús, zsír, minden, ami a fegyverek mellett még kell a háborúhoz. Mögöttünk pedig az örök szélben zúgó krassói rengetegek komorlottak, fenyő, tölgy és bükkfa, s a hegyek gyomrában a kifogyhatatlan vasérc és szén. Városunkon haladt keresztül, a síneken és a csatornán görgött és úszott át minden tonna, minden vagon és minden hajórakomány búza, amit itt délen a háború alatt termeltek. Erre hajtották át az éhező német városok lakosságának szánt marhákat, a tisztikonyhák részére a sertéseket, a tüzérség számára a lovakat. A mi városunk vasúti állomásán gördült át minden vagon vas és érc, ami a közeli hegyek bányáiból a sziléziai fegyvergyárak felé indult, mert a nálunk öntött ágyúk és fegyveralkatrészek, miket éjjel-nappal ontottak az üzemek, még ízeltül is keveset jelenthettek egy-egy nagyobb ütközetben. Itt csomagolták ládába a tojást milliós számra, és itt rakták jéggel bélelt vagonokba a levágott hizlalt tyúkok, tömött kacskák és libák tízezreit — említsük a hizlaltlibamáj-szállítványokat is? — a hamarosan ínségbe kerülő Budapest és Bécs konyháira címezve. No meg az ember mint háborús cikk! Ezer meg ezer vagon szállította az embereket a harcerekre. Városunk környékét még mindig keresztül-kasul érzik a sín párok, amelyeket a háború esztendeiben az utászok a legképtelenebb helyeken raktak le. Út kellett a tömérdek vonatnak, hogy a négy esztendő alatt percnyi szünet nélkül csak vigye, hordja a természet kincseit, az ember keze termékét, magát az embert. Aki szegény, volt, az volt a legszegényebb, a fokozatok elmosódtak. Aki leleményes volt és pénze is akadt bármilyen vállalkozáshoz, befektetéshez, az keresett. Nem egy olyan polgára van még ma is ennek a városnak, aki szomorúan felsóhajt, amikor elrédvedve megjegyzi:

— Bizony, bizony, azok a gyönyörű esztendők már soha vissza nem térnek. Ha még egyszer...

Az esztendők elröpültek, de azóta, ama konjunktúra óta itt az üzletemberek tovább szaporodtak és gyarapodtak. A háború valóságos iskolát, stílust alapított. Akkor lett ez a békebeli Elízium messze földön figyelemreméltó híres kereskedő- és üzletváros. Persze olyan hírünket sehol senki sem ismer-te, hogy ez a város, e táj éjszakáiban a szuszogva-nyögve alvó embertömegek, férfiak, nők, gyermekek, öregek egyaránt tehetetlen áldozatai a messzi híres üzletnek, a tekintélyes ipar-nak. Proletariátus? Nem is létezett soha. Sokan a háború alatt e szót nem is ismerték, jó, ha még ezt a szót: szocia-listák, ismerte valaki.

Hogy városunkban a háborús zenebona teljes legyen, a Tiszti Kaszinó előtti térségen, azon a bécsies, barokk levegőjű virágos téren, ahol Mária Terézia csipkés párkányzatú szobra alatt a dús lombú, de portól lepett akácfák árnyékuk sötét foltjaival kockázták be a homokos sétányokat, a kilencven-hatosok fűvószenekara olyan rendületlen fortéval zengette a Rákóczi-indulót és a Radetzky-Marschot, hogy a kerek hasú hirdetőoszlopokon minden molekulájukban remegtek az egy-másra ragasztott izgalmas hirdetések, s a csillogó, fényes fűvós hangszerek kürtőjéből a recsegő zengés mintha csak a tengernyi hullámozó nép szívéből tört volna a ragyogó ég felé zavaros pléh- és réz-hangulatának és érzéseinek hú zenei ábrázolására: egyetlen kétségbeesett, hosszú, fémesen ember-telen hördüléshez hasonlított a Belsőváros zaja. A belváros ilyképp azonos volt önmagával.

Még el sem értük a központ első épületeit, amelyek alatt valaha a várások posványos vizei csörgedeztek, már hallottuk a fűvós hangszerek rikoltását. A fogház előtt épp Faragó úrba botlottunk, a fogház igazgatójába, aki irodájában már nem szenvedhette a poros akták szagát, a részeges prófosz élelmezési elszámolásán tornyosuló számoszlopokat, és végül is egyszerűen megszökött, hogy maradék rabjait s e raboknál semmivel sem különb erkölcsű fegyőreit odahagyva, elindul-jon körülnézni a zajongó városban. „A zenebona kicsaloga-tott az odúkból.” A fogházigazgató gáláns mozdulattal meg-hajtotta magát édesanyám előtt — már tudta, hogy úgysem engedni megcsókolni a kezét —, majd kezét fogott apámmal, és jelentős arckifejezéssel, mint aki igen komoly eseményről

akarja barátját bizalmasan értesíteni, anyámat és engem előreengedve, s mögöttünk néhány lépéssel elmaradva, apám föléhez hajolt, és odasúgta neki a borzasztó hírt:

— Képzeld, Ferenc, a hölgyek a színpadon már tegnap este visszautaztak Wienbe... Rettenetes. Mimmi is elutazott.

A nyári színpadon vendégszereplő „Wiener Parisiana und Operetten Ensemble des Ferry Rosen” valóban még a hadüzenet utáni második napon felszedte sátorfáját, és sürgősen visszapályázott a bécsi Práter deszkabodéi közé. Herr Ferry Rosen elhamarkodottan cselekedett. Ijedtében nem tudta, hogy rövid pangás után ugyan, de hamarosan micsoda fellendülés várt volna tüllös, krinolinós turné-bordélyára. Így hát elutaztak a kerek combú kardalnoknők, el Fräulein Mimmi, a hamvas primadonna és a kifent, pomádézott bajszerű, pofaszakállas tenorista, akiért városunk hölgyei örökké söröző, figyelmetlen férjeik oldalán halálosan epekedtek, férjük ölelésében is reá gondoltak, őt látták, amikor lehunyták szemüket. S mit mondjunk a direktor úrról, Ferry Rosenről, az 1914-es nyár legnagyobb kártyacsatáinak hősről, a kávéházaink hátsó kártyatermeinek legdörzsöltebb sipistái sem tudtak leleplezni, holott hát kétségtelenül hamisjátékos volt: „ganz grosse Klasse”.

A társulat ifjú hölgyei kivétel nélkül mind igen üdék, formásak és kíváncsiak szépek. Nyári állomáshelyüket mindannyian könnyes szemmel hagyták el, hiszen itt egyenként egy hónap alatt több pezsgőt ittak, mint amennyit eddigi pályájukon a bécsi külvárosi zengerájokban együttvéve. Bőröndjeik összevissza hegyei között a harmadosztályú kupékban elutaztak tehát az ünnepelt művészek és az imádott művésznők. Még csak negyvennyolc órával előbb tombolt értük a nézőtér, s a nézőtérén apám és anyám — és most, íme, alig gondol már rájuk valaki, még csak egy csokor vörös rózsát sem hoztak a gavallérok a rosszul világított vasúti kocsik ablakához. Nem jött ki Mimmit búcsúztatni Faragó kapitány sem. Senki se tudott távozásukról. Mintha szöktek volna. A társulat tehát eltűnt városunk életéből. Huszonnégy óra múlva már senki sem emlékezett fűszeres szövegű dalaikra, a szoknyákból kivillantott női lábszarakra, a fedetlen keblekre és mezítelen karokra. A művészek nyári szereplése szinte a hadüzenettel egyidőben fölöslegessé vált, a kilencvenhatosok dagadt pofájú fűvósai a színpadi hölgyek édes hang-

ját kielégítően pótolta. No meg a felvonulások, azok a felvonulások! A nemzetiszínű lobogók, azok a nemzetiszínű lobogók! A spontán, helyeslő háborús népgyűlések a tereken, az utcákon, a gimnáziumokban és a kávéházakban! Szónokokkal, jelszavakkal, tapssal, éljenzéssel, a Himnusz és a Szózat legváratlanabb felzúdulásáról nem is szólva! Kellett-e ennél nagyobb arányú színház, ennél szórakoztatóbb mutatvány, ennél változatosabb kabaré? Ferry Rosen? Kezdő amatőr a történelemben.

Tényleg, kinek juthatott itt még eszébe a szép szemű Mimmi, a kis bécsi álprimadonna szőlőszem bimbójú kemény keblecskéjével és az, ahogyan vakító fehér csipkés bugyogójának fodrai közül telt rózsás combjai elővillantak, ha a rivaldák provokáló fényében könnyedén, „akár a gazella”, végigszökellt a porzó deszkákon és még csak meg sem rezdült az a gyönyörű két kerek kicsi melle, ami miatt egy ezredes — különben horvát arisztokrata — nyilvános skandalum és pofozkodás után, állítólag, majdnem elvált nagy hozományú vén osztrák feleségétől, ami viszont alkalmat adott Faragó kapitánynak, hogy — többek között ő is — hitelesen érzelmes „liaisonba” kezdjen a dívával. Mindez a tegnapi, a múlté. Ki gondol még itt és most ilyesmire? Legföljebb Faragó kapitány, a „jó ötvenes”, de „negyvennél többet nem mutató” fogházigazgató, aki talán csak a kora miatt törődött a július 28-át megelőző komoly napokban is inkább a művészettel, mint foglyaival és a küszöbön álló háborúval, vagy azért — ezt a gőzmosódás Schmöller, a barátja, Faragó úr mentéséül hozta fel —, mert ő egy férfikvartett tagjaként — a basszista nehéz szerepét töltötte be — szent kötelességének érezte, hogy mindenféle énekes népséggel tartsa a rokonságot. De hogy Mimmi mint énekesnő is persze nemcsak mint énekesnő ellenállhatatlan, ahhoz nem fért kétség: „A művészlélek az egy rejtély. És a Faragó egy művészlélek” — állította a gőzmosódás. Csodálni való-e, ha Faragót lesújtotta Mimmi váratlan távozása? Még csak a címét sem hagyta meg. Faragó éjszaka bement az irodájába, titkos fiókjából kivette Mimmi fényképét, eltépte, és a papirkosárba dobta.

A békebeli katonaváros, a híres garnizon egy-két nap alatt szabályos háborús katonavárossá változott, rugalmas lelkületű polgársága pedig ehhez a változáshoz alkalmazkodott.

Még az aranyifjúság is egyik napról a másikra félretette bohóságait, hogy lelkes, komoly militaristává váljék, a magyar nemzeti és a hazafiúi erények méltó és előkelő ápolójává. „A hősiesség új korszaka van születőben...” Ezt írta le ezen a napon a délben megjelenő sváb újság. És ezt hirdették a fiatal dzsentrik is. De valójában csakhamar a megpróbáltatás, a veszély sötét korszaka köszöntött rájuk. A hátsó ajtóknál — nem a nyári színház kiskapujánál, hanem a magas katonai irodák folyosóin, sőt még a bécsi hadügyminisztérium hivatalaiban is megjelentek a duzzadó pénztárcájú papák — bankigazgatók, textilengrosszisták, mindenféle üzleti kapacitások, akik végső soron a felső beamterkörökből ki voltak zárva, de joggal könyörögtek némi protekcióért, esedeztek pártfogásért mindenképp érdemes és igenis rendkívülien tehetséges fiaik számára. Mert hát ki lett volna tehetséges, ha nem ezek a fiatal emberek? Kit kellett volna megmenteni, ha nem őket, akikre a Monarchia gazdasági életének jövője várt? Kiket? Ha nem őket, talán a bugrisokat kellett volna megmenteni, akik legföljebb téglát hordanak, a vasat verik, reszelik, a földet túrják és igazán semmit sem jelentenek a civilizáció, a Monarchia jövője szempontjából? Ki vegye át az annektálandó területeket, ha nem ők, e tehetséges generáció?

Amíg tehát még csak „Bosszút! Büntető expedíciót!” követelt a szerb nemzet fejére városunk megháborodott lakossága, nyugodtan ellehetek volna városunkban a színészek. De mihelyt eldőrdültek a fegyverek, mihelyt megindult a nagy halálüzem — így gondolta Ferry Rosen, a bécsi színházi vállalkozó —, nem volt itt már szükség rájuk, befellegzett az üzletnek, a bukást nem kockáztathatta, s ebben volt ráció, még ha a jövőt illetően tévedett is.

A katonazenekar kürtjeiből a dagadt orcájú fúvosok égnek eregették a „Gotterhalte” vakogó kürtzenéjét. A tér jellegzetesen osztrák-barokk épületei alapjukban meginogtak a harsogástól. A házak, a zenészek és a város népe, a derék ős- és jövevénymagyarok ebben a hullaszerűen szürke, de azért éppen eléggé ünnepélyes árnyalású német réz-zenebonában mintha mindnyájan egy lélekké és egy torokká egyesültek volna. Torz és rémítő vízióvá. A férfiak levették kalapjukat, az asszonyok fátylukat kacéran hátrahajtva a bárányfelhős égre szegezték a vérengző hangulattól ingerelt csábító tekintetüket, úgy énekeltek; meghatódottan, szívből jövő megrendüléssel.

Csak mi gyermekek nem tudtuk mire vélni ezt az értelmetlen és indokolatlannak tűnő kornyikalást, és inkább játszottunk volna bújósdit a fák között s a bokrokban. Ehelyett folytonos lökdösések közepette nekünk is ünnepélyes nyugalommal meg kellett várnunk, amíg a hazafias német bődület utolsó hangja is eloszlik a téren, és egy újabb „magyar éljen” zúdul az elhangzottak nyomába, a semmibe.

Amíg a „Gotterhaltét” fújták, a felnőttek kara egy hangon zengte a szöveget, a dallammal a kissé siető fúvószenekar mögött féltaktussal elmaradva, s ez igen szórakoztatóan hangzott. Egy-egy testes férfi viszont vastag basszusán két oktávval is mélyebben énekelt a kelleténél, és velük szemtől szemben egy zeneien képzelgő hölgy tercben viaskodott a dallammal, de összhangzattani megszállottságánál is érdekesebb volt kalapja, melyet apró, összeszáradt, preparált fecskefejek díszítettek a penészzöld csőrök fölött különösen élénk, ultramarinkék üvegszemekkel, no és akadtak, akik hamisan énekeltek, s ezért apám, akit elragadott ez a krajcáros ünnepélyesség, nem állhatta meg, hogy az ünneprontókat egy ferde, metsző oldalpillantással végig ne mérje, nemcsak azért, mert néptanítójelöltként annak idején a legjobb jegyét zenéből kapta s elfogadhatóan hegedült, hanem legfőképpen azért, mert kerületünk dalosegyesületében, a több díjat nyert Magyar Dalárdában a bariton hangcsoport egész énekkari működését legfőképp az ő hallására és viszonylag biztos intonálási képességére alapozta Gokler karmester úr, s nem győzte muzikalitását dicsérni.

Délben nem mentünk haza ebédelni, hanem apa irodája felé vettük utunkat. Apám a megyeháza kikopott vörös márványlépcsőin egy helyett hármat is ugorva futott föl a második emelet felé, hivatalába, illetve előbb a köszvényes Jani bácsihoz, a hivataloszólaghoz, a minden irodai hírek mindentudójához. Hivatalos órákat ezen a napon nem tartottak, hiszen, mint mondtam, még a fűszerüzletek is bezárták a kora reggeli órákban, mert sem a személyzetnek, sem a kereskedőnek nem volt maradása a kiszolgálóasztalok, a kasszák és a könyvelőpolcok mögött, minden és mindenki az utcára kívánkozott. A tisztviselők hazafias szempontból indokolt önkényeskedését az egyébként rettegett és vaskezü osztályigazgató, Dragoneszku hallgatólagosan tudomásul vette, bár lelke mélyén úgy érezte, hogy e szabálytalanság támogatásával

súlyos fegyelemsértést, bűnt követ el a szolgálati szabályzat, de mindenekelőtt saját tekintélye ellen. „De végül is — csipetítője mögött feloldódott szigorú tekintete —, végül is nem minden nap olyan ünnep, mint ez a mai, amikor az ország, az egész nemzet a háború kitörésén érzett örömeinek ad tüntető kifejezést.” Dragoneszku igazgató úr is csak ember volt, beamter és hazafi. Reggel épp csak benézett irodájába, s néhány perccel később vajszerű szarvasbőr kesztyűjét és ezüstfejú sétabotját lengetve ő maga is lent járt a téren, kiáltozva és énekelve, mint akármelyik megvetett, tehetségtelen és jövőtlen bélyegnyaló díjnoka. Csak Jani bácsi, az irodaszolga nem hagyhatta el szolgálatát. Jani bácsi szerint apámnak nem kell szabadságát félbeszakítania. Ilyen rendeletet még nem adott ki a szigorú öreg, az osztályigazgató, aki különben kedvelte apámat, s így a nyári forróságban testünkre tapadt porról és izzadságról megfélelkezve, zavartalanul folytathattuk a kószálást egyik izgatott csoporttól a másikig, egyik hullámzó menettől a következőig, kábultan, végsőkig kimerülten.

Az emberek mindenütt szinte kísértetiesen egyforma mosollyal, egyformán sugárzó arccal tárgyalták, hogy épp idejére tört ki a háború, és miért épp idejére, és most már a jövőben mi és hogyan lesz, hogyan változnak majd a dolgok, az egész élet a mi javunkra, hiszen a szerbeket néhány nap alatt elűzzük nemcsak Belgrádból, nemcsak saját hazájukból, de még a Balkán legdélibb csücskeiről is. Ázsiába velük, vagy Afrikába, pusztuljanak a föld színéről! A város kifordult a saját valójából. A zsúfolt éttermekben nem lehetett helyhez jutni. A savanyú illatú, füstös, izzadságszagú sörözők bejáratánál egymást gyömöszölve, de közben rendületlenül politizálva, úgy tolongtak az éhesek és a szomjúhozók, mint a falusi udvarokon a vályukat rohamozó, rőfögő állatok falkái. Letettünk róla, hogy ebédhez jussunk. Szüleim együttléte óta, kivéve amikor otthon falun jártunk rokonoknál, Pesten nagybátyámnál vagy a béke utolsó zavartalan nyarán a dalmát tengerparton s néhány napig a varázslatos Velencében, nem volt olyan nap, hogy házon kívül ebédeltünk volna, legalábbis anyám és én. Apámmal egyre gyakrabban megesett, hogy baráti kompániájával el-elmaradozott, s bizony anyámmal hiába vártuk szívszorongva, mikor jön már, s töprengtünk remegve, vajon mi történhetett, nem érte-e szerencsét-

lenség, vagy ami ennél is rosszabb — rettegett anyám —, nem szeretőjénél mulat-e. Ám azon a nyári napon az otthoni egyszerű, de ízes ebédre nem is gondoltunk. Hogy hiába jártuk végig előbb a szerényebb, majd az előkelőbb éttermek egész sorát, végül is a ligetbe vonultunk. Egy padra ernyedve, beértük egy-két sóskiflivel és néhány szelet ingerlően piros szalámival, amit apám már nem tudom, hol szedett fel, de mindenesetre óriási örömet szerzett vele. Roppantul szerettem színe, de főleg fűszeres íze miatt a szalámit; egy esztendőben legfeljebb ha kétszer-háromszor került asztalunkra ez a csemege, akárcsak a mézszínű bogyóolajban konzervált szardínia, mert apám e fölötté finom és számunkra főúri ínycségeek sűrű fogyasztását túlzott luxusnak tartotta olyan időkben, amikor merész vállalkozása, a házépítés következtében ugyancsak küszködött adósságaival.

A padról, amelyre kimerülten letelepedtünk, alig tudtunk fölkelni. Anyám apám vállára hajtotta fejét. Művirágcsokorral — margaréta, búzavirág, pipacs — díszített kalapját közben ölében nyugtatta, s ha néhány percre elszunnyadt, görcsösen szorongatta, mint a gyermek játékszerét, amit még az álom útvesztőibe is magával szeretne vinni. Apám a higgadt családfő nyugalmaival a legfrissebb déli újságot olvasta, én pedig anyám ölében nyugtattam fejem, a tüneményes kalap mellett, elaludtam, minthogy a fülfeteg levegő álmosító mozdulatlansága ellen már hiába is küzdöttem volna, de a kimerültség is megfosztott minden erőmtől.

A kilencvenhatosok zenekara mintha csak minket követett volna nyomon. Ide a ligetbe is eljöttek a zenészek, vállukon és hónuk alatt tokokba és fekete posztóburkolatba takart hangszereikkel, peckes karnagyukkal s az immár kisebesedett szájú, de törhetetlen fúvó kedvű zenészekkel és körülöttük a fákat szegélyező porlepte tisztások, az árnyékosabb helyek, a korhadt fapadok és a káprázatos színű virágágyak közei egy perc alatt kíváncsiskodó tömeggel teltek meg, fáradhatatlan lelkesedőkkel, dalolókkal és politizáló polgárokkal s a gyermekek seregével, akik rikoltva szegődtek a vonuló zenekar nyomába.

A fúvósok rövid készülődés után elhelyezkedtek a két fő-sétány kereszteződésén, egy rondó közepén épült, bádogtetejű pavilonban, és újra rázendítettek. Mintha csak a viharlátott vastag tölgyekkel is közölni szeretnék az örömhírt: végre

megindultak a harcok. De ha igaz, hogy ezek a fák, zsenge korukban, negyvenkilencben látták az osztrák zsoldosok vérengzését, akasztást és golyósortűz általi halált, akkor azt is tudják, mi a háború. Jobban, mint az esztelen ünneplők, akik örületükben nem sejtik, micsoda jövőnek, micsoda tömeggyásznak kiáltanak éljent. Mert bizony az ezutáni nehéz esztendőkből a világ póré valósága nem volt azonos városunk üzleti polgárságának ez ünnep utáni felelőtlen, lelketlen nyugalmával. A háború valóságának tragikus megszemélyesítői nem a front mögötti „Geschäfts-Etappéban” bújtak meg, hanem a lövészárkokban, a kórházakban, a tömegsírokban. A valóságot a halottak jelentették, a sebesültek, az özvegyek és az árvák, a nyomorultak és a kifosztottak, a szenvedés vad sikolyai és a civilizáció romjai, az emberség temetői Európa-szerte.

Már ott a ligetben eltűnt anyám arcáról a lelkesedés pírja, amit az utcai hangulat festett rá. Fejét apám vállára hajtotta, és önfeledten elaludt. Amíg anyám ekképp pihent, apám az újságot forgatta, majd cigarettát sodort, és a szomszédos padon letelepedett ismeretlen, mélabús kövér úrral politizált. Anyám felriadt, de nem mozdult meg. Csak szép özszemét nyitotta fel, s félrehajtott fővel nézegette a liget hajladozó sötétzöld lombjait, az ágyásokat díszítő, gonddal ápolt hosszú szárú virágokat. Megszólalt a katonazenekar, s most már anyám nyugalom utáni vágyát ébresztette fel, a béke, a gyermekkori falusi csend utáni vágyat. Városivá válni nem könnyű. Így az ábrándozásban oldódott fel benne a délelőtti veszett tömeghangulat keltette nyugtalanság. Hányszor éreztem magam is, már ifjúságom gyötrelmes éveiben, az idegen dolgokért való lelkesedés fellobbanását. És én is csak késve fedeztem fel az igazságot, esztelen ügyekbe keveredtem, melyeknek semmi köze sem nemzethez, sem az erkölchöz. Minek is álltam kötélnek? Hányszor láttam lebukni városunk fölött a napot, ahogy szinte lángba borította a merev belvárosi paloták felső ablakosait, mintha búcsújának e perceiben a homályba boruló utcák fölött nem is üveg, hanem vadul villogó vörös higanytáblák függtek volna, míg aztán szétpergett, szétfoslott a tűzfüggöny, és csak üresség, szomorúság, elhagyatottság feketéllett a megsemmisülő látvány helyén. Valahogy így végződött az az egész nap.

Estére anyám halálosan kimerült, sok volt számára ennek a napnak a szüntelenül változó érzelmi töltése, a rengeteg ember, a rengeteg arc, a hangok örvénylése, a rézfűvósok, a százféle hír. Hiszen addig a napig anyám odahaza nagyanyával reggeltől estig a házban serénykedett, dolgozott a kertben, de ez a munka korántsem vette úgy igénybe, mint ezen a napon a gáttalanul rászakadt kíméletlen benyomások. Azelőtt, a „békében”, hétszámra nem hagyta el a csendes házat, hacsak vendégségbe vagy a nyári színházba el nem vitte apám, s úgy tűnt, képtelen megbarátkozni a várossal, nem tud hozzáidomulni, s bár beamter és boltos köreinkben úriasszonyszámba vették, lényegében mégis megmaradt annak a parasztlánynak, akit az esküvő utáni napon apám fogaton a városba hozott. A ligetben látszott: susogó tafota ruhájának drága szövete a porban, a hőségben megtört. Kalapja félrecsúszott, haja kibomlott a kalap alól. Ahogyan hazafelé vonszoltuk magunkat, sűrű, selymes fekete haja borzoltan hullámozott végig a gyéren világított utcákon. Valahol a város koromszínű szélén huhogó, barátságtalan szél kapott lábra, hirtelen kerekedve, az utcákat borító bazaltkövek közül fölkapta a port, a finom homokot, mely a holdfényben röpülve mintha ezüstös fátyollal vontatna be ezt a szomorúságra ítélt éji városi tájat, az egész vidéket. Anyám fekete haja mintha világított volna. A por, a homok, az otthoniakba térő kimerült hazafiaknak gúnyolódva, dühösen a szeme közé csapott, s aztán megint elült a szél, mintha egyedüli erkölcsbíróként elvégezte volna feladatát.

Mintha itt is, ott is fájdalmas füttyök és apró sikolyok iramlottak volna a sötétségben. De a járókelők nem hallották az újra nekiinduló szél szavától. Szemükből kitörülték a port, és rendíthetetlenül tovább képzelegtek a győzelemről és a győzelem utáni időkről, amikor ez a föld dicsőséges paradicsommá változik, Isten evilági országává, mert hogy a hazafiak számításában Isten, a magyar Isten is helyet kapott, az csak természetes.

Engem egy ideig apám vitt hazafelé csontos karján, kemény fogással, hogy szinte fáj, de mukkanni se mertem. Később anyám vett karjába. Amikor ő vett fel és magához szorított, úgy éreztem, nincs földi hatalom, amely most bajt hozhatna reám. Ahogy áthaladtunk a városon, álmooságom-

ban mint valami sűrű ködön át, úgy láttam a templomtérén még mindig fel-alá hullámzó embercsapatokat, mintha csak valamilyen rosszul világított akváriumban úszkáltak volna, homályos szoba kísérteties sarkában. Apám, hogy hazafias lelkesüléséhez következetes maradjon, bár a fáradtság nőttén és az esti sötét sűrűsödésével lelkesedése csökkent, a katolikus templom előtt találomra megszólított három batus fiatalembert, akik már az állomáson értesültek arról, hogy a bevonulókat a polgárok itt, erről a térről hívják meg ingyenes éji szállásra, esetleg néhány ízes falatra.

—Ha nem sértem meg magukat — szólalt meg apám —, szívesen látom mindhármukat ma éjszakára vendégül. Hiszen kellemesebb a puha, illatos szénán, pokróc alatt hálni, mint itt a szeles éjszakában ácsorogni. Alvás közben gyorsan telik az éjszaka, s ha holnap a kaszárnyában jelentkeznek, bizony fontos, hogy pihentek és jókedvűek legyenek...

A férfiak nem mosolyogtak a naiv patrióta jótékonyági szövegén. Komoly arccal elfogadták a meghívást, csupán legfiatalabbjuk fordult kedveskedő mozdulattal szüleim felé, hogy átvegyen engem, szíves szállásadói iránti háláját mintegy előre lerovandó.

—Én jobban bírom — felelte anya rövid szabadkozása.

Miközben egyik karból a másikba vándoroltam, mintha egy más, új, ismeretlen világba lendültem volna át, elszakadva mindazoktól a kötelékektől, amelyek anyámhoz, a szülői ház szűk világához kötöttek, holott épp oda, haza vittek. De ideje is volt, hogy a fiatal férfi vegyen karjába, mert anyám valóban nem bírta már a terhet, és egy meleg öleléssel mintha csak bocsánatot kért volna vállán szunyókáló gyermekétől, amiért idegen karoknak adja át. Mégis olyasmit érezhetett, mint mikor rádöbbennek az anyák, hogy másfajta, idegen vonzásokban is lehetséges gyermekük számára a lét, azok között is ugyanúgy él, lélegzik, álmodik — és ez a döbbenet fáj. Az a fiatal férfi egészen másképp tartott erős karján, széles mellén, mint anyám, apám, vagy mint pipogya rokonnaim és szemforgató ismerőseink, ha képmutatóan karjukba vettek. Anyát alighanem okkal nyugtalanította, hogy boldog bizalommal simultam az idegenhez. Alighanem megéreztem, hogy valóban nem olyan fajta az idegen, mint azok

az oktanul kedveskedők, akik üres vagy érdekeket rejtő mézesmázosságból kínoztak azzal, hogy megöleltek, arcomat összevissza csókolták, értelmetlen szavakkal babusgattak, bemaszatoltak. Üres tettetésüket, színjátszásukat, senki sem hitte el, sem ők, sem szüleim, sem én. Abban a férfiban, ahogy engem szendergő állapotban röpített a városon keresztül, tünedező eszméletemben valamiféle álomalak egyesült a valósággal.

Városnegyedünk piacterén áthaladva, már nem is gondoltunk a reggeli pokoljárásra. A szerb templom ott állt a helyén. Tömzsi tornya és bent a bizánci szentek mélyen aludtak. Vagy szorongva virrasztottak, mit hoz a napfelkelte?

Szóltalanul szálltunk a sötétkék estében. Mellettünk lebegőn úsztak el a házak. Egy-egy ablak fénye úgy remegett felénk, mint valami bizonytalanul pislákoló messzi égitest. A szél pedig, az újratámadt forró déli szél, egyre távolodó orgonazúgássá változott át. A tűnt békéről üzent, egy olyan világról, amit mi élők, tudom bizonyosan, soha újra meg nem érünk. Álmodások és látomások keveredtek, kimondhatatlan szédületek. Pedig csak egy fiatal, tűzre, halálra ítélt munkás vitt a karján, miközben csupa olyan ház mellett haladtunk el, amelynek zsalugátortorlaszos ablakai mögött szinte minden egyes polgárt ismertünk, de legalábbis tudtuk róla, ki, mi a családjá, kik a rokonai, mennyi a jövedelme, tisztességes ember-e vagy kétes jellemű kártyás, iszákos. Csak az árkádos és sáros udvarmélyek régi házainak szegény lakóit nem ismertük — vagy legalábbis úgy tettünk, hogy nem ismerjük őket.

Milyen különös illata is volt annak a férfinak, aki karjaiban vitt, a légzése, a ruhája, a bőre volt más illatú. Egészen más, mint apám dohányfüstös lehelete vagy hétköznapi irdaszagú kabátjáé, melyben évszámra görnyedt íróasztala fölé, vagy akár anyám üdítő szappanpárára emlékeztető tisztaság-szaga. Durva szövésű öltözékéből a dinamókban felmelegedett gépolaj illó íze áradt, bár jobbik ruháját viselte ő is, hiszen munkaruhája nem az övé volt, hanem az áramszolgáltató telepé, ahol dolgozott. A remegő gépek szagára emlékeztető pára mintha még lélegzetéből is áradt volna, hogy beburkoljon és csontjaimig szívódjék. Egy különös felhő sűrűségében éreztem: magam, egy titokzatos óriás védelme alatt,

akinek a vállán oly biztonságosan nyughatik kábult fejem, hogy szinte már nem is egyetlen emberhez való közelségemet kellett sejtennem, hanem a rendíthetetlen emberi bizalom valami derűs nagyságát, amelytől elszakadnom talán már sohasem lehet, vagy amelyhez még vissza kell térnem.

Álom és eszmélet határán imbolyogva, kétségbeesetten láttam le-lecsukódó szemhéjaim alól: egyik ismerős utcasarok a másik után tűnik el a sötétségben, és hirtelen remegni kezdek. Félttem, hogy ennek a különös vándorútnak hamarosan a végére érünk, és akkor elillannak mindazok a bennem patakzó és kavarodó, még megfogalmazhatatlan érzések, amelyekről akkor még nem is adhattam magamnak számot, de amelyek egyszer, később visszatértek hozzám, hogy egyengesék utamat egy más világ felé, s visszatértek most, hogy visszavetítsem arra az estére a jelen értelmezéséből fakadó jelképeket.

A másik két vendég szüleim nyomában haladt. Az egyik olyan mélyen hallgatott, mintha csak valami szellem haladt volna velünk, balsejtőn és fenyegetőn. A másik, egy keselyűfejű kubikos, néha krárogott egyet, majd mélyet szítt szortyogó pipáján, s ilyenkor a parázsló dohány vörös derengésében arcéle néhány másodpercre halványan elővillant a homályból. Már a mi lapuló utcánkba értünk, amikor végre megszólalt:

— Hogy az ég szakadna a sok hóhérjára, a háborújukkal együtt...

Anyám mélyet sóhajtott. Apám pedig megköszöri torkát, de aztán szót sem szólt...

A varázslat szertefoszlott. Az egész nap mágiája szétpukkant, mint a szappanbuborék.

Hazaértünk. Szemben a kastély magába roskadtan, mélyen aludt. A kulcs aprókat nyöszörögve, csikorogva fordult meg a zárban. A férfiak mord arccal heveredtek el a puha szalmába, takarójukat fülükre húzták, és ki-ki álmai és gondolatai külön világába vándorolt, egyedül és elhagyatottan, mint halálraítéltek kivégzés előtt. Későre járt az idő. Nagymama már aludt. Ezek a vendégek nem kaptak vacsorát.

Anyám még körülfutott a lakásban szellőztetni, az ágyneműt felrázni, egy-egy széket a helyére tolni, az asztalról le-söpörni a reggel ott maradt morzsát, s mintha a földön az

apám léptei alatt a padló reccsenése ennek a napnak az izgalmait és rémséges zajait támasztotta volna fel.

Anyám és apám lámpaoltás után még rejtelmesen sugdósódtak. Hiába figyeltem, egy szót sem értettem, de aztán ez is megszűnt. A világ, a szoba alábukott az eszméletlenségbe. Véget ért egy nap, városunk életének egy napja, 1914. július huszonkilencedike.

EGY NAP AZ EZÜSTKECSKÉBEN

A főtéren vigasztalanul bóbiskoló Ezüstkecske kávéház mintha csak késve, tépázottan egy füstbe fült vízióból lépne elő, holott már-már megroggyanó épülete még mindig áll, és látható még maga a kávéház is. Igaz, jelentősége régóta megváltozott. A gondtalanul dicsőséges század eleji múltban az Ezüstkecske volt városunk legelőkelőbb kávéháza, jóllehet akkoriban is csak viszonylag csinos és könnyen megszerezhető hölgyek serege szállta meg esténként, tehetségtelen táncosnők, repedt hangú énekes és egyéb művésznők; ma még mindig effajta hölgyek lézengenek ott, de még rosszabb kiadásban, a helyiség berendezése pedig megrongálódott, ki tudja, hányszor megcserélődött, a bársonyhuzatok ismételten elkoptak, az ülések alól kilóg a kóc, a koszlott fal, a füstös menyegyzet megrepedezett és a foghíjas csillárokon évek óta lerakódott por és légyiszok guanószerűen szürkül, kövesedik. Kávéházunk lényegét nem rendítette meg, nem vásatta el se kopottság, se repedés, se por, se légyiszok. A nők esténként felkapaszkodnak a recsegő dobogóra dalolni, bokájukat, dekoltéjukat mutogatni, délután pedig a málladozó márványasztaloknál még ma is fogatlan és rojtos nadrágú nyugdíjasok üldögélnek régi újságokat forgatva, szájuk szélén a kávéhoz való tejszínhab nyomával. Közöttük elvegyülve, a „jobb elemeket” képviselő, régóta tönkrement csipkekereskedők, posztósok és ócskások, külsejük után ítélve nyilván úri házból való stricik és munkakerülők, biliárdozók és kártyások. Egy szóval a század eleji világ ez, csupán, mint mondtam, kopottabban, vértelenebbül, vedletten.

1914 júliusának utolsó napján is három öreg nyugdíjas ült az egyik sarokasztal körül. Csodálatosképpen mindössze ők hárman népesítették be e kora déli órában a helyiséget. Rajtuk kívül csupán Nelly nagysád, a kassza angyala és egy szemüveges, semmire se jó nappali pincér tartózkodott a cigarettafüst-szagú, feketekávé-illatú homály mélyén. Nelly, aki estente szükség esetén kivágott a pódiumon egy-egy sanzont is, kialvatlanul, kócosan porciózta a cukrot. Ezen az éjjelen nem aludt. A kora reggeli órákban már ruhát kellett próbálnia. Majd konflison száguldott az üzletbe, mert Blau úr, a bérlő, hősi marsokkal egyáltalán nem kecsegtető lúdtalpaít

fájlalta, a sorozáson tolongott, s csöppet se izgatottan, mert hiszen ki lehetett biztosabb Klein doktor úr támaszában, mint ő, akinek, ha valaki, Klein doktor úr gyakori jelenléte hitelesítette szolid üzleti presztízsét, s ha valaki, ő, Blau úr látta úgy vendégül Klein doktor urat, ahogy egy doktort vendégül látni illik, oly előkelően, hogy bécsi kávéházban sem különben.

Hihetetlen, hogy ezek a harctérre tülekedő fiatal, vörös fülű rezervista tisztok micsoda forgalmat képesek egyetlen éjszakán lebonyolítani, elmélkedett Nelly nagysád a konfliktus mélyén. Amellett milyen nevetségesek. Az egyik, aki még reggel fél hétkor az ágya szélén ült, gatyában s meztelen felsőtesttel, hol zokogott, hol Szaboleska-költeményeket szavalt. Hol meg azt hajtogatta, hogy most, az ő karjaiból indul a halálba és a dicsőségbe. Hogy miért pont a halálba és a dicsőségbe és miért pont lakkcipőben és élesre vasalt dísznadrágban, amit közben felhúzott, nem értette Nelly, de közelebbről nem is érdekelte...

A sarokasztalnál a három aszott, pergamenbőrű öregúr szorosán összedugta a fejét, és suttogva tárgyalt. Állítólag a város csak úgy hemzseg a Monarchia titkosrendőreitől — „a fővárosból, sőt Wienből erősítés érkezett” —, és ilyenkor valóban nem tanácsos a gondolatok túl hangos nyilvánítása. Igaz, Nelly nagysádon, a szemüveges Gyula pincéren és a kassza fölé akasztott Ferenc József-arcképen kívül semmi sem emlékeztetett a külvilágra e zizegő délelőtti csenddel bélelt kávéházban. Ám ilyen súlyos időkben senkiben sem bízhatik az ember, legkevésbé az olyanfajta nőszemélyben, mint ez a hírhedt Nelly. A méla Gyula viszont elhanyagolható.

Az asztalfőn ülő öregnek fel-alá járt az álla, miközben barázdás feje szüntelenül hol jobbra, hol balra lengett, a kombinált vízszintes és függőleges mozgás, lengés a szemlélődő Gyula pincérből enyhe szédülést váltott ki. Az ablaknak háttal ülő öregurat viszont nem annyira fonnyadt sárga kopasz fejbőre jellemezte, mint inkább az a bizalmatlan tekintet, mellyel fémkeretű, vízszintesen ovális szemüvege mögül az ásitó helyiség mélyébe kémlelt. A harmadik duzzadt szárnyú, vörös orrát unos-untalan hatalmas kockás zsebkendőbe fújta. A zsebkendőt mindannyiszor szorgosan összehajtogatta, s bal nadrágzsebébe helyezte vissza; onnan ötven év óta még egyetlen alkalommal sem hiányzott. Takaros tiszta

ruhában ültek ott, magas állógallérra tűzött fejükkel, egy triumvirátus, szenvedélyes század eleji politizálók, nyugdíjas tanítók. Ha a reszkető állú úr gallérszárnya nem zörög és Nelly nagysád nem motoz a papírszalvéták között, néha-néha egészen időtlennek tűnik ez a csend, tökéletesnek, a gyilkosságok és a kivégzések napjához kísértetiesen illőnek, akkor, 1914-ben fölötte időszerűtlennek. Az öregek annyira hozzátartoztak az Ezüstkecske kétes életéhez, akárcsak este ama városrészünket rémítető, legendás hírű dzsentrifűk, kik apám ritka, de élénk elbeszélései szerint — ismert történet ez, ezernyi variánssal — egy züllött patikussegéddel élükön, a békebeli kávéházi népség rémületére, nem átalottak lóháton behatolni a már akkor virágzó mulatóba, s hogy nem rontottak a vendégek közé fogattal, vagy hogy nem hajtottak be pántlikázott ökrös szekérrel, az csak a helyiség ilyen célra szűk bejáratán múlt.

E fiatal emberek hírhedt történetei korántsem érdektelenek, de én inkább megmaradok ama öregeknél, kik nyugodtan nyeldekelték sörüket, miközben városunkban halálra ítélték egy nazarénust, mert nem akart fegyvert fogni, és ugyanazon a napon megölték, tőlünk távol, Párizsban Jean Jaurést.

Ha az öregek asztalától kitekintünk a térre, annak egyenetlen kövezetén, bár már közeli a déli harangszó, még mindig eltaposott tulipánokat, letördelt muskátlit és szétkenődött, rothadt veteményt látunk, sárgarépat, zellert, zöldborsót és petrezselymet, mintha csak a tegnap tomboló város felejtette volna itt a letaposott békével együtt, sok egyéb láthatatlan, lelki szemét közepette. Balról, a szerb templom tömzsi tornyáról a foghíjas, hajdan zöld zsalugáterek riadtan bámulnak alá a térre. Szemben, a tér jobb sarkán, Nedánovic úr, a szerb fűszeres boltja. Ablakait féltve védik a szürkére mázolt horganylemez redőnyök. Közvetlenül a fűszeres üzlete mellett egy fénylő borbélycégér himbálózik. Nem mintha a szél lengetné, hiszen a levegő ájult, de mert oly alacsonyan lóg ott a réztányér, hogy egy megtermettebb, tornyosabb kalapú hölgy tollaival feltétlenül érinti, a járókelők pedig önkéntelenül, akár a gyermekek, a fényes tárgy után nyúlnak, rácsapnak ujjuk hegyével, meglóbálják. A borbély üzlete után az üvegkereskedés következik, az „Üvegudvar”, ezer porlepte, színes, virágos, pettyes, átlátszó, tej- és rózsaszínű és kék

törékeny holmival. Az üvegkereskedő az ajtófélfának támaszkodva éppen azt magyarázza egy szúrós bajszú vilamoskalauznak, hogy a háború kimenetele egyáltalán nem kétséges, hiszen az erő, a tökéletesebb fegyverek, sőt a kultúra és civilizáció a mi oldalunkon, a magyarok oldalán van, az igazságról nem is szólva. Ugyancsak az Ezüstkecske mosdatlan felületű ablakain át látható — ki ér rá ilyen napokban ablakot tisztítani? — a Duschnitz-féle rövidáruüzlet: „A szép menyasszonyhoz”. Kiszolgálóasztalai körül, amint az innen szabad szemmel is igen jól kivehető, teljes a felfordulás. A segédek egy része már bevonult. Két inas az általános zűrzavart felhasználva kereket oldott, s tán máig sem került elő. Eltűntek, mint a kámfor. A vevők pedig, mintha csak összeesküdtek volna, egyre érkeznek, tömegesen rohanják meg a derék és kétségbeesett boltos helyiségét, s ki tudhatná ezen a napon miért, gombot, harisnyát, nadrágtartót, cernát, szalagot és mindenféle képtelen dolgot vásároltak...

Tischler úr, apám legjobb barátja, valóban helyesen jósolt. Még három nap sem telt el hadiállapotban, és a nép vásárlókedve máris hihetetlenül megnőtt. Az óvatosabb kereskedők, valami kielemezhetetlen, finom ösztöntől vezetettve, árukészletük jelentősebb részét patkánytól hemzsegő raktáraik mélyére rejtették, hogy azután az üresen maradt polcok előtt kétségbeesett arckifejezéssel és szemüket forgatva panaszkodják fel az őket ért „szerencsétlenséget”, az áruszállítás csődjét, a végzetes, hirtelen drágulást, amiről persze még szó sem volt, de tudták bölcs boltosaink, elkerülhetetlen lesz az áruhiány és az áremelkedés. A kubikosok otthon maradt feleségei, akik férjeik helyett ragadták fel a csákányokat és fogták meg a talicskát, a szövőgyári és a cipőgyári munkásnők, az irodaszolgák leányai és fiai, a házmesterek és a bejárónők, az öregek és fiatalok egy szép napon ennél is súlyosabbakat tapasztaltak meg, amikor a mi három nyugdíjasunk még mindig jól hűtött sörét élvezte s a város egyszerre egyetlen szótól zúgott, amitől elhomályosodtak az első hetek dialittas jelszavai, s e szó így hangzott: drágaság.

„Drágaság!” A háború rácáfolt az önhitt jóslatokra: nem ért véget néhány hét alatt. Ez a komor szó megzavarta a harci tébolyt, kételkedést lopott a tegnap még teli szájjal ismételt hazafias jelszavak közé, kikezdte a nemzeti mámort. Az Ezüstkecske három öregje természetesen erről az új és

vészes jelentésű szóról késve és már csak akkor értesült, amikor a szénsavas pezsgő sörnek és a délutáni feketének az ára is tekintélyesen felszokott. De ilyen csekélységek őket nem érdekelték, valami ködbe borult jelenben vagy inkább rózsavizes múltjukban úsztak, lubickoltak, s mintha az egész háború csak az ő szórakoztatásukra robbant volna ki, annyira elmerültek a háborús hírek részleteiben és hazugságaiban.

A kopasz kisujja gondosan hosszúra növesztett körmével óvatosan megvakarja csillogó tarkóján a szemölcsöt, majd zsebéből egy gyűrött újságot húz elő. A foszlott és zsírfoltoktól sárgálló lapot jelentőségteljesen a magasba emeli, mint aki társai figyelmét akarja felhívni, hogy az újsággal kapcsolatban lényeges közlendői vannak.

A rezgő fejű öregúr türelmetlenül követeli a reggeli friss pesti lapokat és a bécsi Presset, de Gyula pincér mélabús hangja kiábrándítóan érkezik egy sötét zugolyból:

— Nagyságos úr, a vonatok rendetlenül járnak. Meg a cenzúra. A háború miatt. Talán csak estére lesz friss lap, ha lesz egyáltalán. Tessék talán addig még egyszer a tegnapiakat olvasni!

A zsebkendő öreg az előző napon kiolvasott újságban mégis rácsap egy hírre:

— Ismernek a kolléga urak egy Jaurès nevű francia politikust, azt hiszem, Zsoréznak ejtik, parancsoljon csak megtekinteni, kollégám, hiszen szintén tud valamit vagy legalábbis emlékszik némileg a franciára. Ez a Zsan Zsoréz...

— Ki az? — kérdi szemöldökráncolva a kopasz. — Vagy úgy? A Munkásújságban írnak róla. Hülyeség. Szemenszedett hazugság...

— No de kérem, figyeljenek ide, erre az infámiára! Képzeljék, uraim, mi a cikk címe: Jaurès a háború ellen! — idézi gúnyosan, hunyorgatva a nyugdíjas. — „Az Agence de presse tudósítója jelenti Párizsból: Július huszonötödikén Jaurès, a francia szocialisták vezére Lyon Vaise nevű külvárosában felszólalt a háborúellenes népgyűlésen, és a háború veszélyeiről beszélve, a következőket mondta: »Gondolják meg, ez a háború Európa összeomlásához vezet. Itt majd nem 300 000 ember vonul fel egy hadseregben, mint a balkáni háborúban, hanem négy-, öt- és hatmillió lelket számláló hadseregek. Micsoda méészárlás! Micsoda romok! Micsoda barbárság! Íme, ezért remélem még most is, amikor a vihar

felhői már itt sodródnak a fejünk felett, hogy ezt a bűncselekményt nem fogják elkövetni!« ...»

Néhány percnyi csönd. Csupán a kopasz öregúr fészkelődik. Feje körül szárnyai szivárványszínű hártyáját zöngetve, légyröpköd. A holtfáradt Nelly, miközben a cukrot adagolja, egy-egy szempillantásra el-elbóbiskol. Ha véletlenül felriad és az urak felé talál tekinteni, a cikket felolvasó zsebkendő öregúr összeráncolja immár ritkuló szemöldökét, megvető pillantást lövell a molett szőke nő felé, jelezve mintegy, hogy őt bizony hiába is próbálná elcsábítani, különösen ebben a percben, amikor államérdekek foglalkoztatják. Ő a felolvasott cikkekre az „infámia” jelzőt roppantul jellemzőnek találja, többször elismétli, míg csak fel nem ingerli s buzgó szidalmakra nem bírja társait. Ám a kopasz nyugdíjas, az asztal alatt a gyűrt újságot szorongatva, ebben a percben, mint a biztos kezű kártyások, akik az Ezüstkecskében mozgósítás és rémhírek ellenére néhány óra múlva megkezdik szorgos munkájukat, lecsap társaira:

— Nemcsak a franciák közt vannak ilyenek. Már említettem az uraknak egy bizonyos Manojlovics Tódor nevű arcátlan fiatalember cikkét, még az elmúlt héten jelent meg a helyi német szabadkőműves lapban. Ha megengedik, szabadon lefordítom, hogy fogalmuk legyen a rác infámiáról. Ennek a cikknek a címe nem kevésbé vérforraló: „A szerb ifjúság a békéért”, írta Manojlovics Tódor. Bázél. Mit szólnak hozzá, kolléga urak? Egyenest Bázélból küldött cikket ez... ez a „vics”, ez a királygyilkos fajzat! Ez a rác perderaszta.

— Ez az elvetemült fiatalember...! Vejem társaságában találkoztam vele néhányszor, itt újságíróskodott jogász korában, aztán hirtelen, tudja az ördög, hogyan, előadónak hívták meg egy svájci egyetemre. Hallatlan nöcsábász. No de halljuk! Szíveskedjék, kollégám!

Az urak most már hangosak, elfeledkeztek a rendőri veszélyről, amit Nellyben sejtettek.

— „A szerb ifjúság tudatára ébredt, hogy a kultúra őstelepein, a Balkánon a délszláv népekre óriási kultúrfeladat vár. Előttünk a történelem, és valóban komolyan kell munkálkodnunk, hogy az egyesült olasz nemzet mintájára modern és kulturált Balkán alapjait vessük meg. A szerb nép szorgalmas és egészséges, évszázados energiák szunnyadnak benne,

és érvényesülésre törekvő vérmérséklete arra hívja el, hogy a Balkánon kivirágoztassa a délszláv műveltséget. A nagyszerb kultúrában a magyar kultúra, a horvát, a cseh, a román és minden európai művelődés testvérét látom, és a szerb, valamint a magyar és a többi közép-európai rokon kultúrákat csupán a német terjeszkedés bénító nyomásától féltetem. A magyar művészet és irodalom egész Európa becsült értéke, a szerb fiatalság rajongóan szereti az ifjú radikális Magyarországot, de gyűlöli a katonák feudális terrorral hatalmaskodó Ausztriáját, valamint a nemzetiségeit elnyomó feudális magyar történelmi osztályt. Bizonyos, hogy a szerb ifjúság a forradalmi átalakulás hevében izzik, de komoly eszmék híve, és nem gondol anarchikus összeesküvésekre vagy a céltalan izgatásra, a történelmi helyzetről kialakult véleménye nem izgatás, hanem igazság, amely a Monarchia minden nemzetiségeinek felszabadítását támogatja. A demokratikus szerb ifjúság, amely egyetért Ady Endre eszméivel, azzal a hittel eltelve és abban a tudatban él és munkálkodik, hogy Szerbiában mindenekelőtt a nép szabadságon és függetlenségen alapuló boldogulásának és kultúrájának teremtsen talajt. Ezért valószínű, hogy a szarajevói merényletet csak kalandvágyó anarchisták vagy felbérelt agent-provocateurök követhették el, épp ezért ez a terrorcselekmény, mely árnyékát máris előrevetí, a legmélyebb aggodalmat váltotta ki abból a szerb ifjúságból, amely pisztoly és bomba helyett a céltudatos demokratikus politikai harc radikális eszközeit választotta és ennek következtében a munkásosztály harcát rokon-szervező figyelemmel kíséri. Ami azonban az összes délszláv népek összefogását illeti — és ez a török elnyomás alól való felszabadulással kezdődött —, az fel nem tartóztatható, és a szerbeknek éppoly szent célja, mint a magyaroknak a szabad, független nemzetiségei célratörését nem gátló Magyarország, amiről Ady Endre álmodik. Közép-Európában minden nép és nemzetiség, független és szabad óhajt lenni, önálló nemzeté kíván válni.”

— Nos, uraim?

A vidékiesség köde mélyén fuldokló város nem válaszol erre a kérdésre. Az Ezüstkecskében csupán a légy dongása hallatszott, és Nelly nagysád elnyújtott, fáradt ásitása.

Bázelben, egy írói műhely asztalán talán megzörrentek a rendetlenül egymásra hányt, sűrűn teleírt papírlapok, és a

dalmát partokon friss tengeri szelek süvítettek a kiürült fürdőhelyek épületei, szecessziós homlokzatú szállodái között.

A hosszas, néma döbbenet után a mi öregjeink száját gyilkos szitkozódás áradata hagyta el:

— Kár, hogy nem gyújtották fel ezt a görögkeleti bünbarlangot!

A reszkető állú úr viaszsárga ujjával a szerb templom felé bökött, egy láthatatlan árny felé.

— Ki kell füstölni ezt a pánszláv viperafészket!

A három öregember képzeletében láng, méreg és füst gomolygott. Bosszú és vérengzés. Lámpavas és sortűz. Már egészen elfeledkeztek Nelly nagysádról, aki rég abba hagyta a cukorsomagolást, mert a vendégek tajtékozó szitkozódásában egy ismerős névre figyelt fel — Manojlovicséra —, akinek hirtelenjében talán nem is tudta pontosan felidézni arcát, kezét, mozdulatait, de mintha mégis rémlett volna, hogy nem egészen olyan, mint amilyennek az öregek látják. Persze, persze, mintha emlékeznek. Nem tudta, miért, s maga is meglepődött, amikor megszólalt, s abban a pillanatban már pontosan tudta: határozottan ismeri azt, akiről szó van, úgy, ahogy ő a férfiakat igazán ismeri, a bőrét, egyenes vonalú nyakszirtjét, dús haját, fűszeres, jószagú, dohányos leheletét. „Milyen kedves fiú volt az a Manojlovics Tódorka...” Nelly nagysád nem tudta, nem is akarta magát türtöztetni. A pír előntötte az arcát. Hangja kissé rekedtesen, előbb lassan, majd mind sebesebben végiggurult az olajos padlón, felfarolt az öregek füléhez, sorra végigkoppintott fejükön:

— Na hagyják már abba! Hagyják békén azt a fiatal embert. Mit vétett maguknak? Vénemberek, hogyan lehetnek ilyen ordenárek?... Van itt a városban épp elég akasztani és megégetni való csirkefogó! Azokkal nem törődnek, mi? Úgy látszik, maguknak is fejébe szállt a háborús ondó!

Az utolsó mondatokat lihegve üvöltötte.

Se válasz, se visszhang. Csupán a légy dongása boldog szabadságban és függetlenségben. Az öregek nesztelenül zsebükbe rejtették szemüvegeiket, pénztárcájukból hangtalanul előkaparták egy-egy üveg barna sör árát, az asztal márványlapjára dobták, és a flaskók hátramaradt szénsavgyöngyös tartalmát odahagyva, kihúzott derékka, feszes fejtartással, gyors léptekkel eltávoztak az Ezüstkecskéből.

Az öreg szociáldemokrata Gyula pincérnek a jelenethez egyetlen mondatnyi megjegyzése:

—Nagyon helyes...

Az urak csak a sarkon túl szólaltak meg, kiabálva, élénk karmozdulatokkal. Tönkretenni a tulajdonost, a zsidót. Nellyt feljelenteni az ügyészségen. Ribanc, lotyó, bárcás, szajha, ringyó, kurva, céda, cemende. Mindig is sejteni lehetett, hogy rác kém. Bűnhődjék a hazaáruló! Börtönt, láncot, kötelet, golyót! Mezítelen hulláját közszemlére kitenni a szerb templom kapujába! Leköpni. Belerúgni! A kihült belét kitaposni! Na!...

Ebben a percben ért a szerb templom barokk cirádájú óramutatója a tizenegyedik óra negyvenedik percéhez. Párizsban ugyanebben a pillanatban két revolverlövés dördült. Megölték Jaurést. Városunkban ugyanebben a percben kimondták a kötél általi halált Szabó Kis Mihály nazarénusra, aki megtagadta, hogy fegyvert fogjon a haza védelmére. Ez volt az első statáriális halálos ítélet a Monarchiában. A mi városunk dicsőségére. Halleluja! Halleluja! Halleluja! ...

Az öregeket elnyelték a példás város példás utcái. Szemét-és puskaporszag.

Az Ezüstkecske ablakai érzéketlenül, bambán meredtek a térre. Odabent Gyula pincér szalvétájával dohogva sepegette le az asztalt, aztán elrendezte barna bambuszkeretükben az újságokat. Apám ebben az időben igyekezett a Belváros felé. Útközben bepillantott az Ezüstkecskébe. Hátha felfedez valamely sarokban egy körmölő hírlapírót, talán jeges fröccs mellett épp a mindentudó Zorkóczy szerkesztő urat, aki a nap minden órájában a legújabb értesülésekkel szolgálhat. Nem volt szerencséje. Az öregek már elpárologtak. Csupán Nelly nagysád motozott egy sarokban oly mélyen a homályba burkolózva, hogy apám, e magas növésű férfi orvul feléje röppentett mosolyát észre se vehette. Apám az órájára pillantott, tizenegy óra negyven. Az idő egyezett a szerb templom órájával. Tanakodott, odamenjen-e Nellyhez, beszéljen meg vele valamit, vagy hagyja a fenébe. Hagyta. Már kifelé indult, amikor Nelly nagysád észrevette.

— Kit keres, Ferike?

— Csókolom kezét, Zorkóczy még nem nézett be?

— Zorkóczy egy hűtlen bestia. Amióta kitért ez a hülye ramazuri, Zorkóczy mint a kámfor, de legalább annyi nekő-

mám van, hogy a Rosen-tyúkok már nem rontják a piacot ebben a rohadt garnizonban...

Párizsban ugyanekkor a Gare de l'Est és a Gare Saint Lazaire barna, füstbe burkolt környéke bozsogva sistergett, zúgott. Katonák és menekülők torlódtak egymásra. Már csak Svájc, Belgium, Olaszország és Spanyolország felé volt szabad az út. A titkosrendőrök német állampolgárokat szállítottak le a vonatokról, és mögöttük elindult, egyre távolodott a menekülés lehetősége, a füstben eltűnő vonat. Csupán fent a Montmartre-on tűnt az élet mindennapinak, helyenkénti mozgalmasságával, de különben délelőtti csendjével. Európa egyetlen világos gondolatú embere — a világos gondolatúak közül Európa-szerte akkor még csak őt ismerték —, Jean Jaurès mintegy félórája érkezett a Café du Croissant-ba, hogy a tompa fényű, vörösesbarna bőrrel bevont székek, padok és a gyöngyházcsillogású kis márványasztalok között elfoglalja szokásos helyét reá várakozó munkatársai körében.

A kávéház falióráján az óramutató kattogva haladt, és amikor elérte a végzetes európai percet: két revolverlövés csattanása hallatszott, nem is dördülés, csupán csattanás.

— Abel Ferry — nem tévesztendő össze Ferry Rosen bécsi vándorbordélyossal, sem apámmal, akit Nelly bizalmasan Ferrikének szólított! —, Abel Ferry, Franciaország belügyi államtitkára az előző este tette fel Jaurèsnak a kérdést:

— Mit szándékoznak tenni a szocialisták a jelen helyzetben?

Jaurès nyugodtan, mosolyogva válaszolt:

— Folytatjuk hadjáratunkat a háború ellen!

Az államtitkár ugyanolyan nyugalommal, szintén mosolyogva mondta ki az utolsó mondatot, az ítéletet:

— Ez az, amit Ön már nem tehet meg, Önt a legközelebbi utcasarkon megölik.

Nos, a következő utcasarkon nem lőtt senki Jaurèsra — az előkészületek, a bérgyilkos, a hely és az idő kiválasztása egész éjszakát vett igénybe —, de a két revolvergolyó pontosan talált, és Jaurès, a gyalázott, a gyűlölt békepárti, a Café du Croissant asztalai közé zuhant. Néhány perc múlva halott volt.

A három öreg morcosan ült ebédjéhez. Nyakukra kötötték a fehér szalvétát. Kifűjték a velősesontot. Megsózták a húsvet, és kanalazni kezdték...

A város megcsendesedett, elnémult, mintha végül is belefáradt volna ebbe a rettentő zsi bongásba, zajba, ordításba, tülekedésbe, csinnadrattába, heccbe, ami három napon át felverte, rázta, cibálta, tépte, gyötörte, ijesztette, rémítette és hamisan fenséges érzésekkel töltötte el oly rendes polgárai „keblét”.

Mintha vasárnap lett volna, békés síksági vasárnap dél. Egy madárfütty, egy sóhaj, egy levél zöreje sem hallatszott. Néma, álmos, kietlen, forró és üres volt minden. A boltok kiürültek, a kereskedők fáradtan, kókadtan, le-leragadó szemmel kóvályogtak kiszolgálóasztalaik mögött, zárásra készülődtek. A még be nem sorozott borbélyok öblös támlásszékeikben hátradőlve hortyogtak. Ám a kaszárnyákban a tiszték az őrmesterekre üvöltöztek. Az őrmesterek a sarzsikra. A sarzsik a bakákra. A bakák egymásra. Az állomások pedig vad áradatban öntötték az ég minden tája felől érkező bevonulókat, akik faládáikkal, bőrdöngjeikkel a vállukon vonszolták magukat véget nem érő sorokban a kaszárnyák felé.

Az európai véres nyár fölött hangtalanul ott kóválygott Jaurès neve: láthatatlan, hangtalan madár, szertefoszló, megsemmisülő jelkép.

A világnak hallania kellett volna ezt a nevet! Nem hallotta. Nem hallhatta. Múltak az órák. Délután lett. S ez a zsiros ebédzagú, paprikásgőzű, spricceres, hosszúlépéses, sör- és izzadságszagú, magábfúlt, poros nyári délután nem tudta meg, mi történt, kit öltek meg a világban. És a város lakói, a bevonulókat, a tiszteket, őrmestereket, sarzsikat és bakákat kivéve, horkoltak, heverték elsötétített szobáikban, ingben, gatyában, sezlonjaikon, ágyaikon, vagy teli hassal ásitottak, ábrándoztak, immár döggé fáradtan, kimerülten a háborúért való lelkesedéstől, és bőfögtek. A remek kezdeten szerencsésen túljutottak.

Ám az este, az este megelevenedett, életre kelt. Az emberek újra kiszóródtak az utcákra, belekóvályogtak az éjszakába, kivirultak, mint a tök. Megeredt a nyelvük, sorsuk, helyzetük felől tudatlanul hetet-havat összehordtak, osztrák—magyar módra fantáziáltak, amit „politizálásnak” neveztek. Az utcák megteltek emberekkel. A kocsmárosok és a pincérek gyulladáshozó szeméből röptében eltűnt az álom. Nelly nagysád is magához tért. Mégiscsak érzékeny szobanövény ő. Az előbb még kókadtan borzongott a kassza kietlen zugolyában.

De hogy végre beállított az este, mintha vízzel locsolták volna, kivirult, kiegyenesedett. Nem túlzunk, ha azt állítjuk: megszépült. A mesterség reflexei. Mire kigyúlnak az összes csillárok és a páholyok fölött a falikarok, Nelly nagysád frissen, tündöklő szökén, kihívóan és moletten, nyakán és karján villogó hamis ékszerrel, amit a kasszában tartott a pénzesfiók mélyén és minden este pont nyolckor öltött fel, festett arccal, illatos, helyi doktor Lakner-féle púderrel orrán, állán, nyakán, kékített szemhéjjal, levendulakölnisen, füle mögött egy-egy csöppecske parfümmel, rizsporos dekoltéval, már újra fejedelemmasszonyian uralkodott magas, párnás székén ott a kasszában, ahonnan egy birodalmat kormányzó fenséggel tekintett végig az egész vacsorára terített üzemen, az esti pincérek lúdtalpas seregén, a hátsó hajóban a züllött délutáni kártyásokon, a naplopó biliárdozókon, akik meg-megállva a dákóval kezükben, most nem a masszélőkés előnyeit és veszélyeit tárgyalták cigarettacsutkával szájuk sarkában, hanem még mindig a lapok friss híreit, a nem tudni hol született álhíreket monumentális diplomáciai sikerekről, a háború várható kifejlődését. Félóra még, és odébbáll ez a szemét népség, s a jobb közönség színre lép. Fél kilenckor ülnek asztalhoz az első vendégek, rendszerint akik előre rendelték vacsorát. A ma esti étlap fénypontja: „Malacsült à la Nelly, köménymagos piros párolt káposztával.”

Az éjszaka újra és lassan aláereszkedett a városra. És ez az éjszaka is, akár az előbbieket, minden gondtalanság, jó hangulat ellenére ugyanolyan nehéz volt és kísérteties, iszonyú jelektől terhes. Anyám kábultan forgolódott ágya mélyén, majd éjjeliszekrényén felgyújtotta a gyöngyökkel kivarrt selyemernyős lámpácskát, és egy könyvben lapozgatott. Csak lélegzetvételét hallottam, és a megnyálazott mutatóujja alatt a papír ropogását, azután újra sóhajtozását. Olyan este volt ez, mint szinte mindenik. Fáradt, mély álomba merültem, mint akinek a tudata szabadulni, futni szeretne a körötte történektől. De mi is történt? És történt-e egyáltalán valami, aminek nem így kellett lezajlania? Történhetett-e volna minden vagy bármi is másképp? ...

Az Ezüstkecskében a szokásos zaj. Tálcsák, kanalak, evőeszközök, poharak, tányérok kocogása, csörrenése, zörgése, kacajok, egy-egy hangos szó, a biliárdgolyók utolsó csattogásai, Nelly nagysád kanalanak csörömpölése a kávésdobozon, a ra-

gyogó nikkelezett pléhtálcákon. A vacsoravendégek mintha mégis úgy érezték volna, hogy ma többet kell beszélniük és hangosabban, mint máskor, feszült a hangulat a kávéház némi füstbe borultabb pontján. A vendégek gondtalannak látszottak ugyan, de valójában fojtottan idegesek, nyugtalanok voltak, mint amikor egy színház díszletei mögött rémes szerencsétlenség történik, és bár a színészek tudják, mi zajlott le, és a nézők is sejtik, hogy rendkívüli esemény bontotta meg az összhangot a rivaldafényben, hogy valaki meghalt a színészek közül, mégis minden megy tovább a rendes kerékvágásban, törik-szakad, az előadás végére kell érni, a nézők megfizették jegyüket.

Vajon már felelősködtek volna e polgárok, hogy tulajdonképpen bűntények és gonosztettek árnyékában dorbézolnak, vigadnak három napon át, vagy mégis kiszivárgott a világba a fellebbezhetetlen és végleges tény, hogy legyilkolták Jaurès-t és Jaurès-zal a béke végső lehetőségét? Ezt megértették az emberek, és ezért nyugtalanok voltak-e? Vagy csak a jövőt sejtítették, az elkövetkező rettentő esztendőket? Vagy éppen semmit, egyszerűen felébredt a félelem? Alighanem ez a valószínű.

De ki tudhatná?

Messze városunktól és az Ezüstkecskétől, Svájcban azt a fiatalembert, Manojlovics Tódort, kit itt a három öreg bitóra kívánt, este a bázeli városi színházban érte el a hír Jaurès megöléséről. Gounod zengő operája, a Faust második felvonása után még nem hulltak le a vörös bársonyfüggönyök, amikor a nézőtéren szájról szájra járt a döbbenetes suttozás: „Megölték Jaurès-t!” A fiatal férfi kirohant az éjszakába. A Baseler Nachrichten szerkesztősége előtt óriási embergyűrű, diákok, munkások, polgárok. Egy szocialista szónok beszédet mondott. De mit ért már mindez? A fiatal férfi futott, szaladt, menekült. Menekült a kikerülhetetlen elől: Európa elsüllyed, vérbe fül, rommá válik. Az Óváros, a Rajna partján, mintha egész súlyában, vaskosságában, ódon fenségében, ősi germán nehézségében megrázkódott és remegett volna. Pedig csak a szél tört fel a folyón át, Németország felől, a zsalugátéret rázta, és az ősi tölgyfák lombjait tépte a sötét udvarmélyeken. A székesegyház harangja megkondul. Elveri a tized.

A fiatalember a holdfényben csillogó német folyam partján áll. Marx Károly mondta volna, hogy a Rajnán túl, keleten

megszűnik Európa? De Franciaország, Németország Európa még! Ismeretlen láz rázza hideglelősen az éjszakát. A fiatal férfi mindent egyszerre lát és hall. Városunkat látja. Ifjúsága városát. Az utcákat. A falvakat. Szerb parasztokat. Magyar írókat. Katonákat. Polgárokat. Újságcímeket és kávéházakat. Könyveket és arcokat. De a Rajna hömpölygő, jéghideg csillogása mindent továbbvisz a szörnyű holnapba, a tűzbe, a pusztulásba. És a mi városunkban áll, ha sután és zavartan is, de áll a vigalom. Az Ezüstkecskében a barátok poharikat csendítve koccintanak. A három nyugdíjas tanító nyugodt lelkiismerettel már az igazak álmát alussza. Semmi, de semmi nem nyomja lelkiismeretüket. És a mi udvarunkon megroppannak a diófa ágai. Az éjszakában csendesen kerengő nedvek feszítik. Párizsban Jaurès kinyújtva fekszik a Père Lachaise kápolna ravatalán, kezét megkísérelték mellén összefonni, nem engedte. Makacs és hajlíthatatlan holtában is!

A Rajna megállíthatatlanul ömlik, hömpölyög, tompa csobbanásokkal paskolja a partot. A fekete folyam csillogó felületén a fiatalember egy képet lát feltűnni maga előtt: Holbein Krisztusát. A lázas képzelgő homlokán veríték gyöngyözik. „Hát hiábavaló volt minden? Vajon lövik-e már Belgrádot? És Belgráddal szemben a barátaim állnak-e? Barátaim, akikkel még tavaly vígan, kacagva koccintottam az Ezüstkecskében, magyarok, svábok, románok...” A látomás részleteiben is kibontakozik. A bázeli dóm gótikus árkádjai alatt, ahol két évvel előbb Jaurès lépdelt a szószerk felé, hogy megtartsa a világ értelmes emberei előtt felriasztó békebeszédét, az árkádok alatt most a szél süvölt.

Holbein Krisztusa Manojlovics Tódor képzeletében. Krisztus haját az Atlanti-óceán tengerzöld vize mossa, lába a cári rezidencia faláig nyúlik, és teste, ez a nyomorult, elkínzott, horpadt mellű proletártest: a kétségbeesett és reménytelen, már hullaszínű Európa. Aki csak egyszer is látta itt Bázelen ezt a Holbein-képet, nem felejtheti el soha, olyan pillanatokban különösen nem, mint akkor az az este, Jaurès halála napjának estéje, ott lent a Rajna partján, a székesegyház háta mögött. Ilyen pillanatokban ez a vészes, borzongató kép mindig és kikerülhetetlenül visszatér az emlékezetbe, ki felejthetné el a görcsösen összehúzódó lábujjakon a göcsörtös ízületet, mintha acélból verték volna ki kegyetlen falusi kovácsok, és a bordákat, közéjük a horpaszokat, akárha kőből is vés-

hette volna egy névtelen, keménykezű kőfaragó mester, a roskatag mellkas fölött a mellbimbók sötéten, éretten, hasonlóan a romlott gyümölcshez, leválni készülnek a megkínzott törzsről, csont, csupa csont ez a sanyargatott, gyötört, kiéhezett, levert test, a lábfejen a sebek barnán üszkösödnek, a bordák között szúrt seb mindig újra és újra odavonzza a tekintetet, nem lehet elfelejteni, benne a vér alvadtan feketéllik, az iszonyat, a szorongás, a rettegés, a képből felszükölő fojtott sikoly elől hiába is fognók be fülünket, s mintha éreznők az oszladozó test kesernyés, fullasztó szagát. „És ezzel a testtel akar a német császár, Ferenc József, Poincaré és a delirium tremenses második Miklós háborúba indulni?” A tovacsobogó ezüstsínű víz nem válaszol, válaszol a halott arca az iszonytató rőt haj keretéből, mely mintha csak csúfolkodna minden idők uralkodóival, a mennyeiekkal és magával a halállal is, hogyan elviselni ezt a látomást? A fény villanását a kitágult, viaszszínű orrcimpákon? A felpattant száját? A vértelen ajak közül hirtelen és kegyetlenül előugró fogsor csillogását? A szemet, ami dermedten fordul az ibolyaszínbe hajló szemhéjak alatt vissza a koponya belseje felé, és megtört fényű két fehér udvarát mutogatja a bedagadt szemgödörből? S a fénybe mártott szemöldökcsont? Fölötte lassan minden részlet a haj sejtelmes, hideg borzongásába vész...

— Istenem — suttogja, verejtékes homlokát tenyerébe temetve a fiatal férfi —, istenem, mit látott már ez a látomásos szem, és mit lát még? Mi következik itten?! A német valóságot vizionálta volna Holbein?

A költő a folyam fölött hangosan, erejét vesztve, csillapíthatatlanul sírt, akárcsak az első ember azokon az éjszakákon, amikor a nagy vizek és a villámtól lopott tűz mellett még nem tudta magáról, hogy ember, noha a fényt, a formákat, a hangot már sejdítette, de csak egyetlen biztos körvonalú érzést ismert: a lét maga a félelem, a gyötrelem. „Az ember a vigasztalhatatlanságban, a sírásban vált emberré.”

Ablakunk alatt a nagy diófa levelei ijedten összeverődve zörögtek, mintha eső loccsant volna végig rajtuk. Tizenegy óra. Apa még nem jött meg.

— Mi történhetett véle?

— Hol van?

Semmi baj. Ott ül az Ezüstkecskében.

FOLYTATÁS AZ EZÜSTKECSKÉBEN

Semmi baj. Az Ezüstkecskében megszapordott a barátok társasága. A nagyhangú Zorkóczy szerkesztő telepedett kö-zéjük. Minden mondata egy-egy tüzes röppentyű. A pincérek rettegve követik pillantását, mozdulatait, amikor elébe helye-zik az ételeket. Azzal fejezi ki megvetését a „hájfejű” polgá-rok iránt, hogy számlájukra rogyásig eszik-iszik, váloga-tottan, finoman, mint általában az olyan ember, akinek nem az evés aktusában, hanem az étkezés szertartásában telik örö-me. Bonyolult rendeléseit kizárólag a főpincérrel közli, akár-csak rémületet keltő kifogásait. A vérbeli pincér az ilyen ven-dég arckifejezéséről olvassa le, hogy avatottal van dolga. A jó pincér első pillantásra meglátja Zorkóczyn, hogy tökéletes szakértője nemcsak az ételeknek, de az étrend összeállításának, a felszolgálás minőségének is, és tapintatosan, anélkül, hogy egy szót is szólna, hódoló türelemmel áll meg háta mögött. A szerkesztő tiszteletreméltó szaktudására, eleganciájára, amit részben apja szabadkai kávéházában, részben pedig pesti újság-írógyakornok korában szerzett, mindössze az vet árnyékot, hogy feketéből csak duplát, egész vizespohárral és bort is csak vizespohárból fogyaszt. Azért azt nem lehet állítani, hogy Zorkóczy szerkesztő úr nem bőkezű. Az Ezüstkecske öreg-pincére, éthordói, borfiúi és pikolói rettegnek tőle, de gáláns borraivalóiért nagyrabecsülik, hiszen fejedelmi vacsorái rend-szerint nem is kerülnek neki többbe, mint a borraivalóba. Ám vendéglátóinak sem marad adósa. Miután szóltanul rendre el-fogyasztotta nem a parlagi malacpecsenyét, hanem a tartáros hideg tokot, az angolosan sült bélszint — kétszer küldte visz-sza, egyszer túl nyersre sikerült, egyszer túlzottan kisütöt-ték —, a roquefort-t és egy palack kitűnő zamatú, selymes fényű hegyaljai furmintot, a feketénél, a „dupla” feketénél zesebébe nyúl, és előveszi a másnap reggel megjelenő újság néhány „még meleg”, festékszagú, nyirkos példányát, majd utánozhatatlan gráciával, gavallérosan nyújtja át a társaság tagjainak.

—A reggeli lap, uraim, parancsoljanak — mondja, a fog-vájóval erős és nagy ragadozófogai között, ami nem éppen Oscar Wilde-i gesztus —, de ami nincs benne, s amit úgy hiszem, még nem tudnak kellőképpen mérlegelni az urak, csak

lapzárta után érkezett Pesten át telefonon: Párizsban Jaurès-t két lövéssel leterítették. Mi vagyunk a Mucsa Times.

A társaság némileg feszengve, meglepetten pillantott a kitűnő sajtóférfiúra, aki mintha az előbb nem is hozzájuk beszélt volna, mert fejük fölött Nelly nagysádot tartotta szemmel. Aztán arisztokrata nyugalommal válogatott az öregpincér tárcájában sorakozó szivarok közül, kellő tapogatás után aprólékos gonddal lemetszette az egyik dohányhenger végét, szájába vette, megforgatta az ajkai közt e célra már reflexszerűen összegyűlő nyálban, és odatartotta a borfiú kezében készenlétben lobogó lángra. Most persze mondani kellene valamit, legalábbis úgy érzik a szerkesztő úr vendéglátói, de csak zavartan pislognak. Schmöller karikagyűrűs ujjával ügyes dobolásba kezdett az abroszon. Faragó kapitány óvatosan és lassan ásványvizet csorgatott borába. Tischler úr pedig aprólékos gonddal előbb kifújta lila vérekes cimpájú orrát, majd szemérmesen, mondhatni illedelmesen tisztogatta. Ahányan, mindüknek ez járt a fejében: „Ki a fene ez a Zsoréz?” A csendet Tischler úr töri meg, aki a bécsi Rotenburger Strassén vásárolt házát hozza szóba.

—Az ingatlan aranyat ér, legalább annyit, mint a legkurresebb áru...

Zorkóczy szerkesztő szivarja illatos felhőjébe süllyedve élvezi, hogy az előre kiszámított hatás, a zavar nem maradt el. Az asztalra könyököl, nem érdekli Tischler úr spekulációja, ott folytatja, ahol abbahagyta:

— Azt hiszem, uraim, igazam volt, amikor arra gondoltam, nem is sejtik, mit jelent Jaurès halála. Egyszerűen azt jelenti, hogy a háborút nem lehet a Duna déli részére korlátozni. Beavatkoznak nemcsak az oroszok, ami nem árulás, hanem természetes, és a franciák és az angolok is. Az angolok is. És pedig ellenünk. Az amerikaiakról egyelőre nem áll módomban nyilatkozni, véleményem szerint a várakozást választják. A háborút máris elvesztettük.

Kínos, hosszas némaság. Az urak a lapba dugják fejüket. „Zorkóczy vagy bolond, vagy részeg.” „Mindenesetre defetista.”

— No nézd... — kiáltott fel hirtelen Schmöller, és kirakta az asztal közepére a Zorkóczytól kapott lapot. Mind odahajoltak, s a feltűnően nagy verzálbetűvel szedett hirdetésszerű címet olvasták: „A HÁBORÚ ELSŐ STATÁRIÁLIS

ÍTÉLETE — A HADBÍRÓSÁG KÖTÉL ÁLTALI HALÁL-
RA ÍTÉLT EGY NAZARÉNUST, MERT NEM VOLT
HAJLANDÓ A HAZA VÉDELMÉRE FEGYVERT FOGNI.”

— Ki is végezték már?

Zorkóczy szerkesztő, aki, úgy tűnik, valóban mindent tud, bal szemét kissé összehúzta szivarja kék bodrú füstje mögött, hangtalanul, fölemelt kezének két ujjával, mint a püspök a Dómban a díszmisén, amikor megáldja térdre borult hívei seregét, dermesztő lassúsággal keresztet rajzolt a sűrű levegőbe. Mégsem állta meg, hogy meg ne szólaljon.

— Tulajdonképpen úgy áll az ügy... — a szerkesztő kiszámított szünetet tartott, és apám, Schüller, Tischler úr, valamint Faragó kapitány előrekönyököltek a cigarettahamuval teleszórt, borfoltos abroszon, hogy minden szót pontosan halljanak — ma délben behívtak a térparancsnokságra. Sensemann generális kéretett. Úri becsületszavamat adtam, hogy a lapban nem hozok le többet, mint ezt a húsz sort, és nem beszélek a részletekről senkivel. Azután elmondta a részleteket. Elégedjenek meg az urak ennyivel! A felmentéssel játszom, ha eljár a szám. Semmi kedvem a muszkák hosszú szuronyhegyére jutni. Annyit még közölhetek, hogy a generális görög olajbogyóval és Courvoisier-val kínált. Ő nemcsak tünevényes coseur, de gourmand házigazda is...

— Ugyan, szerkesztő úr — válaszolt kedélyesen Faragó kapitány —, az előbb azzal a Jaurès-zal rendezett olyan nagy hűhót, most meg ezzel a nyavalyás nazarénussal, ezzel a hazaárulóval! Hadbírósi tárgyalás? No hát ezt is megszokjuk, ez egészen természetes. Háborúban nem lehet ugrálni. Proszit...

Az Ezüstkecske kasszájában megjelent Blau úr, a kávéház bérlője — tehát valóban felmentették a frontszolgálat alól —, hogy kissé felszabadítsa az omlatag Nelly nagysádot, akit egy kedélyes tiszti társaság pezsgőre hívott meg. Asztaluknál egy kusza hajú, zilált arcú, kapitányi rangot viselő férfi néz mogorván, tépelődve pohara mélyére. A többiek alig törődnek véle. A szőke Nelly megsimogatja a fejét, de ő vadul visszarántja, mintha tűz érte volna. A zene a tisztek mögé lopakodik, és a hullámos hajú, szőke kasszírő kicsit mély, kicsit rekedt, de lágy és meleg hangja hajlékony szárnyalással emelkedik az evőeszközök csörömpölése, a koccintások csengése, a szódásüvegek sistergése, a mormogó zsvaj és a kacajok fölé.

Egy pillanatra csend támadt. A hangszerek zöngése enyhe öleléssel, mint valami girlandokkal fonja körül a női hangot, s viszi, emeli magával, mintha csak Nellyvel röptülnének, körbe-körbe, a melódiák a kávéház mennyezete alatt, álomszerűen és érzelmesen, akár a kék erű füst.

Nelly nagysád előadása „fogja a közönséget”. És hány éjszaka telt el így az Ezüstkecskében! És mind egyformán és sohasem ugyanúgy.

Ez az éjszaka mégis más, különös, furcsa, van benne valami villanyos feszültség. Blau úr körülnéz. A szokásos meghittség ellenére van itt valami, ami hűvös, idegen, ismeretlen. Mintha a teremben egy láthatatlan, idegen test volna jelen, tudja az ördög, talán egy halott. „Micsoda ötlet!”

A bázeli látomás, a látomás ért volna el idáig? Halott, halottak keltek fel és járkálnak közöttünk az egész városban. Házunk hiába húzódik meg, szemben a kastéllyal a külvárosi csend mélyén, bársonyos lépések ijesztő neszei hallatszanak benne és körülötte. Anyám felül ágyában. Hallgatózik. A szíve hevesebben ver. Különös. Semmi nesz, és mégis történik valami...

Ez a nap, egész túlfűtött jelentése, bizonytalansága egyetlen emberben élt való méreteiben, félreérthetetlenül, tényszerűen, egy katonatiszt eszméletében és idegeiben. Ott ült az Ezüstkecske mulató tisztí társaságában kedvesegetten, elzárva és révetegen, kancsin. Önmagától elszakadt eszelős állapotú részeg. Az a férfi, Horváth főhadnagy, amikor Nelly nagysád hangja rekedtesen, sejtelmesen és meghatóan átúszott a selymes cigarettafüstön és a hangulatos produkció nyomán hirtelen csend támadt, akkor az a férfi székét feldöntve, tétován felemelkedett, és áttámolygott a kávéházon. A látványban nem volt semmi különös, mert nem ő, nem Horváth főhadnagy volt ezen az éjszakán az első tiszt, aki támolyogva botorkált végig az Ezüstkecske parkettás, dugókkal, kenyérbéllal, szivarvégekkel és hamuval teliszórt padlóján, az asztalok közt imbolyogva, mintegy nem is tudva, hogy hol van.

A kuszált, elborult tekintetű ember most apám és barátai asztala előtt találta magát. Szeme megakadt a derűsen elégedett Zorkóczy, aki felugrott, megölelte, megcsókolta, és kedélyes, támogató mozdulattal vendéglátóinak asztalához telepítette, anélkül, hogy engedelmüket kérte volna.

Az újságíró bizalmasan mintegy tréfás, de jelentőségteljes

pillantást vetett a társaságra, töltött a tisztnek, és az új vendég füléhez hajolva, de úgy, hogy a többiek minden szavát értsék, cinkosan odasúgta:

— Hogy hívták a nazarénust?

Horváth főhadnagy előtt újra megjelent az az alak, akitől dél óta futott, menekült, megjelent a látomás, mely befészkelte magát az idegeibe, az agyába, a bőrébe, a vérébe. A mutatóujjába, amellyel revolverét elsütötte.

Nelly kékített szempilláit lehunyva énekelt. A kávéház közepében a nazarénus ködalakja. Elszántan szembenéz az elsápadó katonatiszttel, aki a semmiben két kék szemet lát, olyan kéket, mint az álom, mint az ég, a nemlétező nefelejcskék ég e fölött a szűk, nyomasztó hegyszakadék fölött, aminek a szélén széke himbálózik. A füstben és gőzben a nyurga alak kiegyenesedik, szürke folt folton kiszuperált katonablúzában, melynek minden egyes gombja az ezred más és más korszakáról, más és más eredetről tanúskodik. Kitaposott bérescsizmája mintha földbe gyökerezett volna. A tiszt arcán verejtékcseppek csordulnak, orrcimpái tágulva remegnek. Az alak ruháinak szagát érzi, trágyaszagot, falusi istállószagot, széna, állatok, lovak, tehenek szagát, ami az ammóniákos, édeskés illattal keveredik. „Szolgák szaga.” Azt az alakot mámoros zöld dongók zsongják körül.

— Szabó Kis Mihály... — nyögte ki végre Horváth főhadnagy, mint aki messziről, rémisztő tájokról tér vissza a kérdezőhöz.

Horváth főhadnagy akadozva, lassan beszélni kezd. Kikapcsolja tiszti mentéje gallérját. Nyakán az erek lilán, lüktetve kidudorodnak. Nem látja, kinek, kihez beszél. Messzire néz, mozdulatlanul. Néha reszkető kézzel a borospohár után nyúl. Akkor pillantotta meg őt lefelől, amikor a tárgyalóterem ajtaja mint egy hideg leheletű torok felnyílt, és nyílásában megjelent a fegyverek között az a paraszt, azzal a kék és biztos tekintetével, ösztövéren, egyenes testtartással és félelmetlenül. A kék szemével, a kék szemével ránézett... A nazarénus.

— Aki nem hajlandó löni, ugyanúgy jár, mint aki lö...
Egyszer mindenkit lelőnek...

Senki sem hinné el, milyen nehezen rakosgatta lábát Szabó Kis Mihály azon a hosszú sötét folyosón, ami a statáriális tárgyalás termébe vezetett. Súlyos tanyai sár. Ólmos min-

den lépése. A kaszárnya harminc méter, zöld olajjal festett folyosófalai között a fehérre meszelt teremig mintha már sohase fogyna el. Mintha vége nincs fekete-zöld vízben úszna kétségbeejtően messzi fehér sziget felé. Ha eléri, ki tudja, milyen végzet várakozik reá. A megmentő sziget alighanem a halál. „Fölkötnek, fiam!” — mondta a foglár. „Fölkötnek, fiam” — mondta a tábori pap, aki még egyszer a lelkére beszélt, és újszövetségi bibliai citátumokkal vívott az ő ószövetségi citátumai ellen. Egyetlenre nem volt érve, a parancsra, „ne ölj”.

Von Breitenspann ezredes, az elnök, piros bársonyhuzatú karosszékében mozdulatlan, fagyos arccal mered maga elé a jegyzeteire, mint aki minden lehetőséggel, minden változattal eleve számot vetett és még a tárgyalás megkezdése előtt végleg és visszavonhatatlanul döntött. Az ügy, amelyben a főszerepet ő játszotta, és nem a vádlott, tervszerűen, pontosan halad kijelölt pályáján. Díszruhájának magas gallérja belemélyed lány, zsíros tokájába. Szeretne is már túllenni ezen az egész rendezvényen, a formákon, hiszen mindez valóban csak formáság, az ordré, amit Sensemann generális a hadügyminiszter személyes üzeneteként adott át neki, egyszerű és világos. A sifírozott szikratávirat így szólt: „Halálos ítélet. Példát statuálni az engedetlenkedők megfélemlítésére. Különösen a szocialistákra, a nazarénusokra és a nemzetiségekre.”

A fehérre meszelt teremben Szabó Kis Mihály háborgó szíve némileg lecsillapodott. Néhány mély lélegzetvétel, és ismét rendben van minden. Nyílt, tiszta szívű, meggyőződött bátorsággal áll az elnökkel szemben. Hiába keresi pillantását kék tekintetével, hogy a tulajdon igazsága birtokában szembenézzen a hatalommal. Néha azért elakad a lélegzete, és térdei észrevétlenül megremegnek. Ilyenkor egy hang, más emberi fülnek érthetetlen hang ezt suttogja szigorúan, parancsolón:

„Ne ölj! Ne ölj!”

A mord elnök előtt az asztalon fekete fészület. „Hogyan lehet az, hogy az igazság és a hazugság oldalán is ott áll a fészület?” A tintafoltos, molyrágta zöld posztóval leborított asztal mögött az elnök, tőle jobbra és balra a hadbíróság tagjai, ugyanolyan merev, rideg, üres, fagyott viaszarccal. Viasz-bábok a visszhangzó, nyomasztóan tágas teremben. Az elnök oldalán az auditor. Idős férfiú. S azután jobbra, balra rang

szerint: egy kapitány — Horváth (főhadnagy, még frissen, elegánsan, előkelően, mint egy táncmulatság előtti hangulatos órában —, majd egy hadnagy. Őrmester. Szakaszvezető. Káplár. Legvégül a serdülő bajszú, pelyhes állú őrzető. Csend. Csak a lélegzetvételek szakadozott susogása hallatszik néha. Egy örökkévalóság. Az elnök halkán, rekedten, bronchitiszesen köhécsel, és végül int a hadbírónak, aki alatt a szék recsegve felnyög.

A hadbíró kiegyenesedik, torkát köszörüli, hófehér zseb-kendőjével végigsimít nyírott angolbajuszán, mély lélegzetet vesz, mint akinek talán kelleténél erősebben dobog a szíve és talán fél is attól, amit mondania kell, vagy inkább az aggasztja, hogy sikerül-e az elnök előtt kellőképp szerepelnie. Minden tekintet rajta. Csak az elnök néz unottan maga elé, szórakozottan játszik ceruzájával, üres papírlapra háromszögeket és négyszögeket rajzol, eszelős ábrákat, vonalakat káprázó zavarát. A hadbíró blúza szilvakék. Korhadt, bogas fagyökerek omlott partról kuszán lógnak szilvakék vízbe, és elúsznak az árral. Van ezekben a színekben, ezekben az ábrákban valami gyászos és örületes. Akárcsak azokban a szavakban, amiket Szabó Kis Mihály képtelen felfogni; csak annyi ér el hozzá, hogy ezek a szavak hazugok, idegenek, ellenségesek, szánalmasak, érthetetlenek és nyomorultak ahhoz a hanghoz képest, ami benne, Szabó Kis Mihályban egyre ércesebben, egyre biztosabban szól, valóságos életet él. Miért gondol most arra Horváth főhadnagy, hogy tavasszal egy oravicai román tanítónővel járt Pesten a Szépművészeti Múzeumban — felhők, felhők egy magyar festő tájképén, fenyegető, szinte hangos gomolygásban gördülnek tova zöld dombok és a barna földcsíkok fölött, ugyanúgy beletartoznak a tájba, mint a legelésző fehér ökrök, és mégis önállóan is élnek, mert szinte kiáltanak, de vajon mit kiáltanak... Mit kiáltanak?

Szabó Kis Mihály nem hallja a hadbíró szavait, de honnan, miért hall egy kiáltást, „üdvözlégy, emberfia”, honnan jön ez a hang? Lehunyja szemét. A kiáltás nem tér vissza. A patak esdő, lágy, locskoló csobogását hallja, levelek rebegését az erdőn, a pajta ajtajának száraz csikorgását... Még egyszer hallja mindezt, miközben valahol a hangok egy második síkján az az ő benső hangja szüntelen szól, mert a porkoláb, a tisztelendő úr megmondta, ez az egész gyülekezet, ez a száraz, siralmas rendezvény ezt jelenti. „Ezek felkötnék vagy

a fálhoz állítanak.” A porkoláb az éjszaka megmondta: „Cirkusz ez az egész hajcihő, fiam. A tiszt urak nem törődnek a te parancsolataiddal. Szarnak a tízparancsolatra, fiam. Háború van, fiam. És a háború nem játék. Kötél és pász. A huszonegy csak nekik jöhet ki. Jézus Krisztus urunk elmehet zabot hegyezni. Pocsék temetésed lesz, fiam.”

Mit tudta a három öreg délelőtt az üres Ezüstkecskében, amikor reszkető ajkukhoz emelték söröspoharukat, és Nelly nagysád, amikor a légydongásos homályban álmosan porciózta a cukrot, mit tudták ők és a piactéri üzletekben lefetyelő, nagyszájú kereskedők, mit a hivatalnokok és az újságírók, mit tudta az álmos város, hogy Párizsban a másodpercmutató minden ugrása közelebb hozza Jean Jaurès legyilkoltatásának és itt egy nazarénus zsellér halálának pillanatát. Nem tudták, hogy Szabó Kis Mihály azért az emberségért állja a sarat, ami bennük nem volt meg, mindnyájukért, férfiakért, asszonyokért, gyermekekért, mindnyájunkért, akik tegnapi hazafias magyar tombolásunkkal aláírtuk az ő halálos ítéletét. — Csak az övét? — Jaurèsért is, és az utánuk következő milliókért is ő áll helyt, aki csak a lelkiismeretére hallgat: ne ölj!

Nem nyúlt feléje védő kar, ahogy ott áll bírái előtt és gondolatai másutt, messze jártak, vagy felvillant előtte az a pillanat, amikor majd a kaszárnya mögött, az istálló falánál lassan felgombolja mellén szürke katonablúzat — minden gomb más —, a földre dobja, s aztán felgombolja hófehér lenvászon ingét, és mielőtt a fegyverek eldőrdülnek, még egy szörnyűt, hatalmasat kiált magánkívül és fenyegetően, az isten parancsát: „Ne ölj!”

Szabó Kis Mihályok, az időben oly messze és olyan régen a halálba merültek, falhoz állítottak, a galíciai erdőkben fákra felhúzottak, hátulról legépfegyverezettek, kiknek porát szétszórta a szél, kiknek csontját elnyelte a föld és feldúlt hantjait benötte fű, Szabó Kis Mihályok, tegnap és ma, bocsássatok meg a mi vétkeinkért, mert mi nem tudtuk és ma sem tudjuk, hogy mit cselekszünk! És mert nem tudtuk akkor, azért nem egy Jaurèsunkat ölték meg, hanem a jóég tudja, hány nyomorult, szegény, szegény Szabó Kis Mihályunkat. A mi elkorhadt vagy még fel sem ébredt lelkiismeretünk helyett állt ő ott a száraz és rövid szavaik pergőtüzében. Az auditor szenttelenül, hivatalos hangon szólt hozzá:

— A törvény törvény. A maga tette tudatos. Tisztában

volt vele, hogy elhatározásának mi a következménye. Figyelmeztették. Volt ideje elállni törvénysértő elhatározásától, ennek ellenére vállalta a következményeket.

Von Breitenspann ezredes fénylő, sárga ceruzájával int: „Abtreten!”

— A hadbírótság ítélethozatalra vonul vissza.

A nazarénus ettől a mozdulattól összerezzen. Úgy néz körül, mint a kutya, akít gyaláznak és szűkölve várja, hogy a bordáiba rúgjanak. Magához tér. „Hogyan, hát máris vége volna mindennek? Őt meg se hallgatják? Az ő érveire, az ő lelkiismeretére senki se kíváncsi? Halálát kovácsolják össze üres szavakból, hazug törvényekből, és ő nem mondhatja el a magáét, még csak el se mondhatja?” Mintha messziről hallaná a saját hangját, felkiált. A zöldposztós asztal mögött összerezzenek.

— Beszélni akarok. Mondanivalóm van... — lihegi.

Az ezredes megbotránkozva felugrik a helyéről. A hadbíró felordít:

— Fogja be a száját, Kis Mihály!

— De én itt és az egész világ színe előtt beszélek, isteni és emberi törvényt hirdetek. Kimondom, hogy nem fogok fegyvert, mert énnekem nincsen ellenségem, én nem gyilkolok...

Az ezredes egy hangot sem ért a beszédből, mégis pontosan tudja, miről van szó.

— Hinaus mit diesem dreckigen Bugrisch!...

A bíróság az asztal mögötti ajtón rang szerint átvonul az ezredparancsnok irodájába. „Zigarettenpause, meine Herren.” A tisztek, az őrmesterek és a sarzsik kettes, hármas csoportokban szótlanul állva, idegesen elszívják egy-egy cigarettát. Egy csicskás tálcán konyakkal telt pálinkás poharakat hord körbe. „Bitte, meine Herren!” Kerek tölgyfa asztal körül foglalnak helyet. Az elnök sorra felteszi a kérdést. A bíróság tagjai meggondolás nélkül felelnek: „Bűnös.”

„Bűnös.”

„Bűnös”...

Csak a pelyhes állú őrzető gondolkodik néhány pillanatig. Arca sápadt, ajkai vértelenek, a keze remeg. Minden szem várakozva rámered. Kimondja:

— Nem bűnös.

A szemöldöke idegesen megrándul, de ahogy a síri fagyos

csend a rideg ezredirodában tovahullámszik, úgy érzi, hogy végre visszatér arcába a meleg vér jótékony árama, és a vérrel együtt a boldog, beteljesült emberi nyugalom. Idegei egyszerűen lecsendesednek. Megtörtént. Túl van rajta! Most már jöhet, aminek jönnie kell.

— Was? — kérdi a mellette ülő auditorhoz fordulva, idegesen, ingerülten, élesen az ezredes. — Was sagt er?

— Er sagte, melde gehorsamst: unschuldig.

— So? — egy éles, átható pillantás a sarzsira, a csontjáig, a velejéig —, also noch so ein madiarischer Rebell?

Az ezred magyar tisztjeinek szeme sem rebbent. Ők nem rebellisek.

— Meg méltóztatik engedni egy kérdést — fordult suttogva az elnök felé Horváth főhadnagy —, a fiú az én századomból való, egyike a legjobb sarzsiknak, azért bátorkodtam épp őt a bíróság testületébe jelölni...

Az elnök a papírjaira mered, igent int...

— Maga, fiam, zsidó?

— A főhadnagy úrnak alássan jelentem, református vagyok.

— No, maradjon csak ülve, örvezető! Szocialista?

— Igenis, jelentem alássan.

— Ma este indul a menetszázaddal. A frontra! Ítélethirdetés után jelentkezzék nálam a századirodában!...

— Megértettem, főhadnagy úr!

Az elnök két szavazat jogával élhet. A jegyző kétszer egymás után írja le: „Bűnös. Bűnös.”

— Ablakot, ajtót! — rendelkezik a hadbíró. Így készül a vészbíróóság ítélethirdetésre, így rendelte ezt még Mária Terézia, hogy az ítélet jelképesen ország-világ színe előtt és füle hallatára hangozzék el, tehát példás, visszavonhatatlan, végleges.

A teremőr feltárja a csikorgó, poros ablakokat. A tető alól ijedt galambok röppennek fel. A vastag, hideg falak közé betódul a langyos, tiszta nyár végi levegő, a tornyos, érő gyümölcsű gesztenyefák ringadozó susogása. A bíróság bevonul, és elfoglalja helyét. Kitarul szélesre az ajtó is, ahol újra megjelenik a nazarénus.

Szabó Kis Mihály nyugodt léptekkel közeledik a vádlottnak és elítéltnak kijelölt helyre. Most már ez a távolság valószínűsítően, világosan nem több, mint tizenkét lépés, tizenkét

megszokott, biztos lépés. A part nem elérhető. Elérkezett a halál partjára. Ismét izgalom fogta el. A testét ellepte a veríték. A szeme alatt vöröslő félkörök jelentek meg, de a tekintete nyugodt, zavartalan, szelíd. Horváth főhadnagy alaposabban szemügyre vette. „Olyan a szeme, mint az ég. Ne-felejskék. Halálra ítélt égszínkék...”

A hirtelen támadt légvonatban a zöld posztón megvonaglanak a fehér papírlapok, meglebbenek, odébb csúsznak, nem találják a helyüket, a teremőr jelt ad, a folyosó nyitott ablakában háromszor recsegve felharsan a kifényezett sárgaréz trombita „vigyázz” jele. A kaszárnya élete, akárha varázsinítésre, mozdulatlaná mered, a veríték áztatta, gyakorlatozó újoncok cölöpökké válnak a kórókkal, szeméttel, lóganéval lezárt kaszárnyaudvar bizonytalan határvonalán, oly egyenesek és mozdulatlanok; a dohszagú, sötét irodákban, a puskáknak, bakancsoknak való zsírok és a molyirtó szer pálló bűzében elmerült raktárak körül a tisztek és altisztek zavartalanul, mit se törődve a jellel, tovább cigarettáznak és élcelődnek, az istállólegények nem hagyják abba az abrakoltatást, a puskacsövek fényesítését és kenését, a szakács nem ejti földre kanalát, a szabók kezében tovább villan a tű, a buzgó vargák leteszik a kalapácsot, az örök tisztelgésre emelik fegyverüket, és a bíróság tagjai úgy állnak a zöld posztóval leterített asztal körül, mintha márványból faragták volna mindegyiküket, csak az örvezető meleg barna szeme keresi Szabó Kis Mihály ártatlan kék tekintetét, szép, férfias ajkán barátságos, biztató, testvéri mosoly villan, egy tiszta lelkiismeret mosolya, míg a bíróság többi tagja lesüti szemét, valami talán megmozdult bensejükben, egy nyugtalanító érzés, a büntudat egy rezzenete, csak von Breitenspannban nem, szemmel láthatóan, módfelett unja a huzavonát, „felkötni és kész”, de hát ez az átkozott szabályzat, no majd a fronton, minél előbb ki a frontra, ott hála istennek nincs többé szabályzat.

Szabó Kis Mihály elkapja az örvezető tekintetét, mosolyát. Uramisten! Agyába szökken a vér, a szíve mintha a mellében könnyen, repesve felemelkedne, hogy elröpüljön. „Csak nem... csak nem mentettek fel? Hát még van igazság a földön? Hiszen itt egy ember mosolyog, egy barát, egy testvér. Ez csak az életet, az igazság győzelmét jelentheti.” A hang, Szabó Kis Mihály benső hangja egy pillanatig dia-

dalmasan zúg. „Igen, igen, ez a szabadulás, Isten kegyelméből...”

—Első Ferenc József ő császári és apostoli királyi felsége nevében a Harminckettedik Gyalogos Ezred vészbírósa a mai napon, július harmincegyedikén... — Szabó Kis Mihály most sem hallja a szavakat, csak a benne zúgó hangra figyel, a hangra, ami mindent beborít, mindent magába olvaszt. És akkor, mintha megpattanó szívében, lüktető agyában, dobhártyáján villámcsapás dördülne, három borzalmas, rettentő szó ütődik döndülve az eszméletebe: — ... kötélt általi halálra ítéljük. Az ítélet két órán belül végrehajtható.

... a kaszárnya népe, a málló vakolatú ódon falak, a jószágos tekintetű uralkodó a poros aranykeretben, a hadbírótság leszegett pillájú tagjai, a melleken villogó kitüntetések, a paszományok, az ablak előtt a susogó gesztenyefák, az égen a halvány báránnyelűk, minden merev vigyázzban, a hangokba, szavakba foglalt ítélet kiröppen a tárt ablakon, de nem meszszire. Mintha csak szárnyát szegte volna a szavaknak tartalmuk ólomsúlya, lehullanak a forró, égető porba, az elszáradt fűbe, az emberek, a tárgyak és a fegyverek közé, és semmivé válnak. Csak Szabó Kis Mihály mellében vágznak rettentő őr, szívbénítő riadalmat, megragadják és összeszorítják torkát.

—Verstanden? — kérdezi az elnök, anélkül, hogy tekintetét az elítélte emelné. A választ be sem várva újra int. És az ablakban, valamint a folyosón felharsan, megismétlődik a trombita recsegése, elhangzik a lefúvó. Verstanden? Verstanden? Verstanden? Verstanden? Abtreten. Abtreten. Abtreten...

Szabó Kis Mihály nem a kijárat felé indul. Arca kénsárga, szemgolyói fénytelenek, a keze csupán egy pillanatig remeg, olyan ebben a pillanatban, mintha teste és szelleme máris egyesült volna a halállal, mintha a zsámolyt már kihúzták volna talpa alól, de a térdei nem reszketnek, egész teste mint a kifeszített íj, a lélegzetvétele újra szabályos, szinte nyugodt, idegein nem fut végig remegés, első lépése, majd a második: ugrás a zöld posztóval leborított, kietlen asztal és a feszület felé, talpa dobantása a terem boltíves ürrében, mintha acéltalpak verődne a padlóhoz, az asztal mögött rémült és tanácstalan szemek, rettentő riadalom, elsőnek az őrmester szedi össze magát, ő, a parasztszármazék meglátja, inkább reflexszerűen megérzi ebben a világító sárga kísértet-

arcban, az előredüledő szemekben, a fátyolos tekintetben a lázadást, az őrmester átveti magát az asztalon, a Szabó Kis Mihályt közrefogó örök riadtan megtántorodnak, a zöld abrosz az altiszt lábára csavarodva végigcsúszik az asztalon, melynek piszkos és tintafoltos rovátkái meztelenül buknak elő, a tintásüvegek pukkanva robbannak szét a homokkő lapokkal borított padlón, az üvegszilánkok szerterepülnek, a nazarénus elsiklik, megelőzi az altisztet, és lecsap a lebegő, fehéren villogó papírlapra az elnök kezében, melyről nem az igazságot, hanem a halált olvasták rá, kitepi az elnök kezéből a papírrongyot, a magasba emeli az ítéletet. Horváth főhadnagy hátsó zsebéhez kap, feltépi a zseb zárólapját, a gombja nagy ívben elröpül, von Breitenspann a falhoz ugrik s odata-pad egész hátával, mind a két tenyerével... az ablakon betóduló, szinte sikoltó, diadalmas napfényben a halálos ítélet mint egy lángoló vitorla fellobban, egyetlen harsogó reccsenéssel kettészakad, az ablak alatt fájdalmasan felnyí egy vörös szőrű csikó, a nap elé felhő tódul...

— Ez az ítélet érvénytelen... — kiáltja teli torokkal, tagoltan, értelmesen, határozottan Szabó Kis Mihály.

Horváth főhadnagy céloz.

Két rövid csattanás.

Ebben a pillanatban jelzett a mutató tizenegy óra negyven percet. Ugyanebben a pillanatban dördült el az a két lövés Párizsban, a Café du Croissant ablakában, a világűrben a bolygók meghatározott pályájukon tovább száguldanak.

A szürke zubbonyos nazarénus hátravágódik. Széttárt kezében, akár két apró és jelentéktelen fehér békezászló, a kettészakított halálos ítélet. Feltépett tüdejéből a vér szájába tolult, és forrón, vörös sugárban kiömlött.

— Megöltem... én öltem meg... A szeme olyan volt, mint a kék ég. Kétszer a tüdejébe. Száján, orrán dőlt a vér. Előléptettek a dögök.

Zorkóczy szerkesztő felemelte poharát:

— Voilà! Ez volt az, uraim, amit én nem mondhattam el. Igyunk, uraim! Ez volt az, amire becsületszavamat adtam Sensemann generálisnak, hogy hallgatok róla, mint a sír. Hallgattam, mint a sír. Proszit, uraim!

Nem törődött vele, isznak-e a többiek, apám, Schüller, Tischler és Faragó kapitány, vagy sem, fenékgig ürítette öblös poharát, aztán megveregette az asztalra boruló Horváth fő-

hadnagy vállát, és diadalmasan, mint aki sikeresen fejezett be egy hadműveletet, a barátok felé vágott bal szemével.

— És most, befejezésül egy üveg Veuve Cliquot-t, amíg még tart a készlet, mert a francia importnak fuccs... Blau úr! Veuve Cliquot-t.

A gyilkosság délben történt. Horváth főhadnagy dél óta szüntelenül ivott. Ivott és beszélt. Szabó Kis Mihályt szünetlen ott látta maga előtt. Egyenesen, komolyan, kék szemével, hanyatt a padlón, homokkő kockákon széttárt karokkal, véres nyáltól szennyezett arccal. Estefelé felbotorkált a kaszárnya tanácstermébe, de a félhomályban semmit se látott, csak a véres tócsa nyomát a padlón, az is csak képzelgés volt, mert alighogy hordágyra rakták a halottat, felsikálták az egész termet. Azután konflisba ült, és szédelő fejjel, holtfáradtan és rettegve kihajtatott a hullaházba.

Szabó Kis Mihály ott feküdt a delejes homályban, egy poros, gyenge fényű villanylámpa alatt. Meztelen teste szinte világított a foltos, fekete asztalon. Bordái kiálltak. Mintha kőből faragták volna a szikár testet. Vékony, de izmos karja és lába merev szabályossággal ékelődött össze törzsével. Beesett mellkasát alig fedte pár selymes, hosszú, csillogó, szőke szőrszál. A vért lemosták róla. A két lövés baloldalt, a bordák között hatolt be, és az apró sebekben sötéten, alvadtan állt a vér. Egyik golyó se érte a szívét...

A társaság tagjai mély lélegzetet vettek, az újságíró példáját követve kiürítették poharaikat. Horváth főhadnagy is ivott, olthatatlan szomjúsággal nyelte az alkoholt. Még eldadogott egy félszeg, gyáva mondatot:

— Persze, Breitenspann ezredes biztosított, a dolognak nem lesz következménye. Hiszen önvédelemből lőttem. Önvédelemből, mert megijedtem... Önvédelemből! Fülembé súgta: azonnal előléptetésre terjeszt elő, vele együtt megyek át a vezérkarhoz. Kitüntetnek a dögök.

— Szóval a mai mérleg — igyekezett Schüller, a békés gőzmosódás a halottakat összegezni —, a mérleg: négy golyó és két halott. Az a Jaurès és ez a Mihály. Eljen a főhadnagy úr! Proszit!

Az idő reggel felé járt. A hajnal a kültelkek környékén már besurrant a városba. Megszólaltak a harmatos kertekben a madarak. Az Ezüstkecske előtt hamuszürkén terjengett a tér, a házak még bizonytalan, sötét színekben komorlottak az

égre. Az utcára lépő kapatos vendégek észre se vették, hogy ott áll, nem tűnt el a szerb templom. Bázelen és Párizsban még tömör és áthatolhatatlan volt az éjszaka. Manojlović Tódor a bőröndjeit csomagolta, vagy egy Jaurès-kötet fölé hajolva olvasott még, vagy a Rajna partján ült és igazi költőként szabadjára engedte emlékeit, képzeletét, álmait, csupa félelmet, s mindezt mind mélyebbre vonzotta az alátűnő hold, a kétségbeesésbe, és egyre messzebbre sodorta a folyam szárguldvá sikkó tükre...

Az Ezüstkecskébe zörgő vödrökkel és koszos porolókkal bevonultak a takarítóasszonyok. Az öregpincér és Blau úr befejezték számadásaikat. Láruk alatt a padlón émelyítő, hánytató piszok. Blau úr Nelly blokkjaiból összeállította az elszámolást — egy fillérrel sem csapta be —, ma éjszaka Nelly húsz üveg francia pezsgőt bontatott. Nelly az egyik főhadnagy ágyában aludta elomló, mély és nehéz álmát.

Új házuk roskatagon állt a közeledő hajnal tompa fényében. Utcánkban mintha nem is a csend, hanem a város fölött megjelenő halál feküdt volna hanyatt. Az égen északon nehéz, fekete felhők gyülekeztek fehér szegéllyel, déli irányba úsztak, és a hold kréaszínű üres arccal süllyedt a láthatár mélye felé. Anyám csendesen sirdogált. Nemesyszer felriadtam, de nem mertem hozzá szólni. Az ablakon túl a világosság olyan szorongó érzéseket keltve erősödött, hogy mocanni sem mertem. Tudtam, apa nincs itthon. Ilyenkor vár az álmatlan, az aludni nem tudó, arra a percre, amikor a nap első fénypázmái belehasítanak a valósággá való világosságba, amikor minden érthetővé válik, ami éjszaka öszszekuszálódott. De mi válhatik itt érthetővé? Senki egy vak hangot nem értett a történekből. Majd a történelem...

Az égen valóban megvillant a hajnal első világító sugara, amikor házukban halkan nyíltak az ajtók, és megérkezett apám.

Az Ezüstkecske hátsó kijáratán, a perlekedő és mogorva takarítóasszonyok mögött hangosan kattant a zár.

De most már senki sem hallotta, mert a piacon, az utcán és a proletárházak udvarain zajosan és zörögve állt talpra a dolgozó emberek lélekveszejtő reggele. A kaszárnyákban folytatódott a készülődés a hamari öldöklésre, altisztek üvöltöztek, tiszték ásítottak. Reggel. Mindennap újra itt a reggel. Mindennap meghalnak emberek. Az öldöklés a frontokon már javában folyt. A reggeli öldöklés...

AZ ÁR SODRÁBAN

Nincs kényelmesebb álláspont az életben, mint elfogadni azt a sugalmazást, amely bizonyos emberekkel, egész társadalmi rétegekkel elhitetni igyekszik, hogy az események tőlük függetlenül alakulnak, a bennük való részvétel nemcsak fölösleges, de fölötte veszélyes is, hiszen ki tudja, milyen baj következhetik a „magasabb” ügyekbe való beavatkozástól, megjelennek a ház táján a szimatoló detektívek, a bűnözőt a rendőrfőnök elé idézik, az illető ellenségekre tesz szert, elrontja üzleti kapcsolatait, és ráadásul jól megalapozott hírét, becsületét és hitelét is kockáztatja, nem tudom egyebütt is, de a mi városunkban ez az óvatosság mindig is polgáraink fölöttébb jellemző meggyőződése volt, s a helyes magatartást egy találó K.u.K. hadseregbeli mondás érzékeltette: Maul halten und weiter dienen! — azaz fogja be mindenki a pofáját, és akkor lelkesedjék, amikor azt követelik, és akkor háborodjék fel, amikor lehetőleg mindenki más már felháborodott és ez már semmi veszéllyel nem jár, egyébként végezze a dolgát, igya meg mindennapi korsó sörét, bonyolítsa le ebéd utáni kártyapartiját a Polgári Körben vagy az Ezüstkecskében, s ha valahol túl szenvedélyessé válik a politikai vita, s már-már tettlegességgé fajul, szedje az irháját, mert sohasem lehet benne biztos, nem épp az alkalmatlan, a kompromittáló oldalon keveredik-e a bonyodalomba, akkor meg mihez kezd, hogyan mossa tisztára szennyését.

Így törődtünk bele egykettőre mi is, városunk egész polgársága a háború gondolatába, miután elpárolgott az első gőz és kialudt a nemzeti tűzijáték; nem pisszegtünk, hangtalanul tudomásul vettük, beleegyeztünk, hogy ismerőseinket és barátainkat, hamarosan az öregebbeket is viszik a harcterekre, hallgattunk, mint holt szarka a fűben, amikor rokonaink sebesüléséről vagy haláláról érkezett a hír, mert egyebet, mint hallgatni, el se tudtunk képzelni, és örülnünk kellett, hogy fedezékben kushadunk: apám megúsza. Mi mondanivaló is lett volna ott, ahol nem volt gondolat, nem volt vélemény, és az ember puszta ösztönei szerint élt, és ezt még életnek is nevezte. Annál kevésbé szólhattunk, ha egyáltalán gondoltunk ilyesmire, mivel apám még mindig itthon ténfergett, persze már nem mint szabad mulatozó polgár, hivatal és be-

vonulás között, hanem a katonakórház szerény írónki dek-kungjában, eleinte még civilben, később csukaszürkében, esetlenül, balogul, nevetségesen, mint általában az ilyen született antikatonák. A sok irkálástól ujjai pár hét alatt megbütykösödtek, mert bár skribler volt ő a megyeházán is, még hozzá igen megbecsült, de hogy a hadseregnél mennyi a ki-beírni való, kívülálló azt el nem képzelhette. „Inkább írni, mint löni vagy lelövetni” — ez lett apám jelszava. Elkeseredett és szenvedő arckifejezéssel panaszkolt: annyit, mint abban az átkozott katonakórházban, nem firkált össze egész megyeházi karrierje alatt. A kórházban különben mindenre elszánt orvosok, közöttük a szivarját rágó Klein doktor is, kétségbeesett küzdelmet folytattak a szimulánsokkal, akiknek egyike úgymond nemibajos volt, másikat sérve kínozták, a harmadikat epekövei, nem is beszélve a csúz-, a máj- és a tüdőbetegekről, az ideggyulladásosokról, az elmebajosokról és a szabályos hülyékről, akik egyébként a legkevésbé tudták betegségüket hihetővé tenni, hiszen fel se fogták, hogy legfőbb feladatuk most épp saját szerepüket megtévesztő hűséggel alakítani. Ezek a betegek — talán a tökhülyéket kivéve — egyébként épp azért váltak gyanússá, mert betegségük szimptomáit valóságos klinikai szakértelemmel tálalták fel a rosszkedvű undok munkájuk ellen minden idegszálukkal tiltakozó császári és királyi katonarvosok előtt. Az orvosok, miközben a betegek hátát kopogtatták, hasfalát nyomkodták, szívverését figyelték, a vérnyomásmérőre felületes pillantást vetettek és a fordítva tartott lázmérőket nézegették, nosztalgiaisan gondoltak a zónapörköltre, a habzó sörökre, a gyöngyöző spriccerekre, mindarra, amit a gyönyörű béke nekik csak néhány hét előtt nyújtott. Ők voltak tehát az elsők, akik a „háborús nélkülözésbe” belekóstoltak. Apám a betegeket rubrikákba írta be, különböző titkos és megfeyjhetetlen orvostudományi kifejezéseket másolt a nevük mellé, néha valószínűleg tévedett is, hiába biztatta Klein doktor úr, for-gasson orvosi szakkönyveket, ámbár nem olyan tragikus, ha szívkoronaér-gyulladás helyett kólikát ír be, vagy bilaterális cistopielita helyett podagrát, abban az örült zúrzarvarban amúgy is mindegy. No de majd csak lecsendesednek a dolgok. Akkor aztán a hadvezetőség a háborúban is rendet teremt. „Minden sorsfordulón így van ez, végül a rend lesz az uralkodó.” Apámat a felszólítás mégis nyugtalanította.

A tanulás ugyanis időt igényel, apám meg különben sem gondolt arra, hogy kórházi írnoki állásban öregedjék meg. Ki írhatná elő például azt, hogy ennyi vagy ennyi idő alatt egy tudományra vagy mondjuk zenére megtanítsunk, ráneveljünk valakit. Ez hajlam kérdése is. A kórházban fel sem merülhet az ilyen kérdés, hogy érdemes-e, szükséges-e, vagy hogy kifizetődik-e az ilyen tudomány. Nem fizetődik ki. Apám tépelődéseinek véget vetendő, Zorkóczy szerkesztőhöz fordult tanácsért. Épp tökrészeg állapotban találta.

—Itt csak a legmegfelelőbb mód vezet célhoz — vélte Zorkóczy az Ezüstkecskében. — A művelődés szelleme kibúvik az árurendből. Kérem, semmi kifogásom Klein doktor ajánlata ellen, de akkor küldjék önt a Ferenc József Tudományegyetem orvosi fakultására, a hadsereg költségére, egyben a családja létéről is gondoskodva. Ezért a nép művelődése állami feladat. Az iskolázás, az ismeretnyújtás szerveinek fenntartója csak az állam lehet, háború esetén a hadsereg, minthogy mindkettő az államot jelenti a maga rendszere és szelleme szerint. Ezért várta Platón az államtól a zenei nevelés intézményes megszervezését. — Ebből a halandzsából apám semmit sem értett, nem is érthetett, sőt halvány gyanú támadt benne, hogy Zorkóczy őt még részegen is ugratja. — A görög életben különben is jól látták a zene fontos népnevelési lehetőségeit. A későbbi álmodozók is ezt a kétezer éves utópiát variálgatják. Ezért, mint látjuk, egyre nagyobb szerephez jutnak a katonai fúvószenekarok, Wagnert 1849-ben még mindig ez a görög eszmény csábítja a „Művészet és forradalom”-ban. Beethoven és Schiller milliók ajkára szánt örömhimnuszát is ez a vágy ösztönzi...

Ilyeneket magyarozott Zorkóczy szerkesztő úr a fejét kétségbeesetten kapkodó apámnak, amikor elpanaszolta, hogy mikre gondol protektora, Klein doktor úr. A magasröptű publicisztikai halandzsarögtönzés után azt a következtetést vont le, hogy miután igen jól hegedül, a leghelyesebb az lenne, ha valahogy áthelyeztethetné magát a helyi ezred zenekarába, de Zorkóczynak nem voltak katonazenei kapcsolatai, Klein doktort pedig effajta kéréssel megsérteni nem illett, mindennek van határa.

— Az állam mindenkor kezében is tartja a népművelődés kulcsát — folytatta Zorkóczy az Ezüstkecske törzsasztalánál, ahol az uraik még nem jelentek meg, mintha csak kitalálta

volna apám gondolatait —, ha nem is valósítja meg mindenkör a platóni, wagneri, beethoveni ábrándképet. S mindaddig nehéz feladat is ez, amíg az egyetemes életakarat helyett az aktuálisan érvényesülő csoport életigényei határozzák meg a szükségleteket. Ez az egyetemesség fölé helyezkedő hálózat, jelen esetben a dicsőséges armada, kétségtelenül sokat megvalósít művelődési programjából. Foglalkoztat művészeket, teremt szellemi életet, pártolja a művészeteket és a művésznöket. A maga módján művészpártoló, de művészetellenes is egyben. Létrehozza, kialakítja a művelődés korszerű életlehetőségeit, ugyanakkor kénytelen a művészet szabadságát korlátok közé szorítani. A művészetben ugyanis az egyetemesség, az egész mély gyökerű emberi közösség minden követelése hangoztatja igényét és sürgeti érvényesülését. A művészi, művelődési formákat teremtő erők nem ismernek korlátokat. Felszabadításuk nyugtalanító, felforgató, egyensúlyfelbontó, nem pedig konzervatív természetű. Ezért gyűjthatta fel sok ezer évvel ezelőtt az egyik kínai császár a „közveszélyes énekek” írott pergamenjeit, s írhatta elő a japán kormányzat a hónapok, hetek és napok kötelező zenei gyakorlatát, foglalkozási ágak számára meghatározott dallamok és hangszerek használatát. Így érthető az antik görög közvélemény, mely erkölcstelennek és ledérnek bélyegzett bizonyos hangsorokat, s a zsinat, mely bizonyos énekek eretnokségét büntette, s a szószék, mely a tiszta és erkölcsös élet nevében sújtott le a virágénekekre.

Apám kissé kényelmetlenül érezte magát, gyanakodva pillantott Zorkóczy szerkesztőre, mert most már biztosra vette, hogy az újságíró valóban ugratja, sőt felmerült benne a sanda gyanú: „mibe akar engem ez a sajtókukac behúzni? miféle összeesküvést sző ez az agent provocateur, Sensemann generális intimusa?”, de épp ezért több ízben is közbeszúrta:

Dehogyan érte, kedves barátom. De azt még közlöm magával, amice, hogy az ember művészi megnyilvánulásainak termőtalaja az emberi életlehetőségekben adott, s korántsem csak a költői képzeletben. A művészeteket teremtő ősi életakarat szívós és legyőzhetetlen. Titáni, mint minden elemi erő. Gátakat tör, s a korlátaikat ott zúzza porrá, ahol mint a mesterségesen visszaszorított víztömeg, egy ideig mozdulatlan ságra van ítélve. Ezért az az egyetemes, népi emberi művelődés s vele együtt a zene jövője mégis biztató, s egyáltalán nem lehetetlen, hogy egy-egy beteget nem tulajdonképpen be-

tegsége, májduzzanat vagy vesekő ellen kezeltek az önök katonaspítárljában, hanem a gonorrhoea vagy a gyomorsülyyedés gyógymódjait alkalmazták rajta, ami végeredményben mindegy is, és itt igazat kell adnom a tudós Klein doktornak, mert a leglényegesebb a betegek számára mégiscsak a fronttól való menekülés, és ezt Klein doktor úr ugyanúgy tudja, mint a betegek vagy a szimulánsok, akiknek az állapotukat súlyosbító téves kezelés nagyon is megfelel. Ferenc, ön az emberiség jótévője, csak rajta, minél többet tévedni. Ez nem művészet, hanem embermentés, életmentés. Maga egy arkangyal, Ferenc. Az emberiség jótévője. Isten ments, ne tanuljon medicinát!

Ami az életmentést illeti, tény, hogy egy-egy bankigazgató vagy cégvezető éjnek idején felhúzott redőnyű bérkocsin érkezett házukba. Zorkóczy szerkesztő névjegyével vagy csak reá hivatkozva, s arra kérte apámat, hogy azokba a bizonyos rubrikákba ne azt írja be, amit az ezredes-főorvos diktál, hanem azt, amit háziórvosa megállapított, s hogy minél megbízhatóbb legyen apám közbenjárása, nyomtatott betűkkel rajzolták fel az éji látogatók egy fehér papírra vészebbnél vészebb betegségeik hosszú latin elnevezését. Apám csak a fejét rázta. Nem mintha hidegen hagyta volna azoknak az összegeknek az emlegetése, amiket a vesztegetők szemérmetlen nyíltsággal felajánlottak, de apám félt, rettentően félt e titkos éjszakai látogatások felfedezésétől, hiszen „békebeli” beosztása kockáztatásával játszott, a megyei apparátusba való visszatéréssel; hivatali karrierjével, Dragoneszku igazgató jelentéseiben többször is megfogalmazott róla való véleményével, amit titkára titokban megmutatott apámnak: „korrekt úriember”. Annyit azonban mégis megtett, hogy pár jelesebb előkelőséget Klein doktor úr civil rendelőjébe utalt, s érdekükben egy-egy jó szót szólt, talán nem is eredménytelenül, mert nem egy ezek közül az éjszakai titokzatos vendégek közül még ma is előre köszönti békés, a háborúról már meg is feledkezett utcáinkon apámat. Klein doktor pedig annak idején szemmel láthatólag egyre forróbb és ragaszkodóbb barátságot tanúsított apám iránt, már-már a hála hátrán. Ezzel aztán az orvosi szaknyelv tanulmányozásának a kérdése is lekerült a napirendről.

Apám különben kint a kórházban gyakran és csodálkozással hallgatta cigarettaszünetek közben a gyakorlott szimulánsok

előadásait a mesterséges lázképzésről, a különböző daganat-fakasztó eljárásokról és a gyorsan ható gonorrhoeafertőzések mesterséges átültetéséről. Mindezek őt persze csak elméletben érdekelték és szórakozásból, hiszen biztonságban érezte magát, s nem volt miért effajta közönséges és izléstelen trükkökre vetemednie. Lassan azonban a megszokottá váló kórházi napok is véget értek, s apám a börtönigazgató Faragó kapitány protekciójával — aki viszont egy alezredes ezredes sógorának volt igen jó barátja még a közös ludovikai évekből —, váratlanul és Klein doktor legnagyobb megdöbbenésére új beosztást kapott pénztárosi minőségben a garnizon élelmezési osztályán, amihez azonban a doktor szívből jövően gratulált, minthogy egy s más információval már rendelkezett az úgynevezett Garnisons Menage nem a legjobb hírnévnek örvendő üzelmeiről. Ez az új állás — valóban állás volt, hiszen jövedelemmel járt — megfordította egész életünket, végleg megmenekültünk a hozzánk hasonlókat oly kegyetlenül kínzó háborús anyagi és élelmezési gondok fenyegetésétől, s megkezdődött a bőség, az üzlet és a gondtalanság virágzó, s amennyire ez csak lehetséges volt, víg évadja.

Tudom, persze, manapság már sok mindent tudunk, nemcsak apám úszta meg ilyen szerencsésen. Ezren és ezren, sok tízezer tettek szert pártfogókra, akiknek árnyékában nyugodtan húzódtak meg a pártfogoltak a dohos skribleri hadállásokban, rogygyant íróasztalaik mellett vagy puccerként egy-egy főhadnagy vagy kapitány széles háta mögött, s ezek között is a legszerencsésebbek azok voltak, akik vezérkari tisztek csicskásai lehettek, amiért viszont e katonai méltóságok rendes havi apanázst élveztek s ekképp ők, a vesztegetők is a legszerencsésebbek szektájához tartoztak, annak fenntartóivá avansáltak. Ám ezek a szerencsések biztonságos helyzetükben nemhogy veszteg maradtak volna, de még hivatásuknak, sőt katonai és hazafiúi kötelességüknek érezték, hogy az ellenséget ők gyalázzák a legnagyobb szájjal. Ők kürtölték tele szűk és korlátolt világunkat katonáink ördögi hősiességével — a „vörös ördögök” —, amikor azokat valójában úgy kaszabolta le az osztrák vezérkari tisztek jóvoltából és bravúrszomja miatt az ellenfél, mint a füvet. Az első időkben, amíg a németekkel együtt mi osztrák—magyar balekok még abban reménykedtünk, hogy a háború néhány

hónap alatt véget ér, a harctereken sínylődők és pusztulók között sem volt ritka az olyan példány, mint jeles nagybátyám, aki — kártyaadósságai elől — még az első napokban hanyatt-homlok igyekezett a frontra. Ez a nagybácsi azután a harcvonalakból írt biztató sorokat hitelezőinek, többek között apámnak is. „Kitartás odahaza, sógor — írta —, itt kitűnő borovicuskát égetnek a parasztok. Verjük a muszkát. Hamarosan győzünk. Csókol mindnyájatokat Nándor.” Mondanom sem kell, hogy e vérmes prófécia apámat csak annyiban érdekelte már, amennyiben megnyugtatta, hogy Nándor bácsi, az orosz front e kitűnő és többször dekorált főhadnagya megadja neki a nyolcezer koronát, amivel hosszú ideje tartozott, anélkül, hogy még csak egyetlen fillér kamatot is fizetett volna érte. Az újságok is a nagybácsi prófeciáját variálták, diadalt diadalra hirdettek, és nem is volt annyi muszka egész Oroszországban, amennyit híreik szerint rettenthetetlen seregeink — beleértve Nándor bácsit is, mint e hadsereg tisztjait — rövid pár hónap alatt elpusztítottak. Az emberek e híreket lelkesen tárgyalták egymás közt, de otthonaikba, hivatalaikba és üzleteikbe visszatérve mindinkább csak ügyleteik és a kereset érdekelték őket, s a zaklatás nélküli, front mögötti élet biztonsága, a spekuláció és a szórakozások, a gazdagodás és a vigalom. Most azonban bevallhatjuk már, hiszen épp elég távol vagyunk azoktól az időktől, hogy Nándor bácsi levelezőlapjának is csak annyi volt az értéke, mint a napilapok diadalmámort keltő cikkeinek. Mi persze itthon nem tudtuk, mit jelent valójában a tábori posta, s hogy milyenek a tábori cenzúra módszerei; ilyen hadi dolgokban, bár apám mundért hordott, olyan tájékozatlanok voltunk, mint a mezei nyulak. Ha nagybátyám levelezőlapját alaposabban szemügyre vesszük, talán némi törléseket is felfedezünk rajta, és a törlések fölött talán nem is Nándor bácsi keze vonását, hanem egy rejtélyes másik kezét, mely az eredeti betűket hajszálpontosan utánozva épp az ellenkezőjévé írta át például az előbb idézett tábori levelezőlap eredeti szövegét ilyenfajta eredetiből: „Hallom, nagyon el vagytok keseredve. Itt gyalázatos a borovicuska. Szorít a muszka, Isten tudja, meddig tart még ez a rémséges állapot. Mindnyájatokat kétségbeesetten csókol Nándor.” Mondom, a tábori cenzúrának ilyenfajta fata morgana-játéka nemcsak feltételezhető, de egészen hihető is, hiszen a frontokon inneni háborúviselés

titkait ismerők ilyen és hasonló esetek ezreiről mesélhetnének, bár tagadhatatlan, hogy Nándor bácsi, a szerencsejátékos, a nők és a kitűnő italok iránti barátsága ellenére, lelkes hazafi és lelkes katona volt, aki más lapot nem is írhatott, mint amilyet írt, mert egyszerűen hitte azt, amit apámmal közölt. Őszinte, nyílt szívű férfiú, bár egy kicsit bohém. Ő hitt, sőt biztos volt benne, hogy a francia főváros hamarosan elesik, a kacskakezű, pederasztja Kaiser és a mi Franz Josephünk fehér lovon végigsétálnak a nagy bulvárokon, s miután alaposan megtekintették Párizst és szemügyre vették az ablakokból virágokat szóró hírhedt párizsi nőket és megtekintették a még hírhedtebb revük meztelen női csodáit, a Quai d'Orsay egyik tükrös dísztermében diktálják az Entente Cordial megtört reprezentánsainak a megsemmisítő békét, s ezzel mindenki szedi majd a háborús emlékeivel megrakott hátizsákját, és visszavonul jól megválasztott vagy a számára kijelölt rendeltetési helyére a kaszárnyába vagy hivatalba, mindenesetre magasabb rangfokozattal vagy magasabb beosztásban és háta mögött a Szerbiával és fél Oroszországgal megnagyobbodott Monarchia, egy új világbirodalom.

Ma már egyáltalán nem csodálkozunk rajta, hogy e rövidlátást a négyéves háború és az általános összeomlás követte. Mi is követhette volna ezt a közveszélyes nagyzási hóbortot? De akkoriban még azon is meglepődünk, ha ismerőseink olyan híreket továbbítottak rémüldöző arccal, suttogva és kezüket a szájuk elé emelve, hogy nemcsak mi löjünk az ellenséget, hanem a mi katonáinkat is leterítik, és nemcsak mi ejtünk légiószám nagy bajuszú szerb és orosz meg ukrán foglyokat, hanem a mi legközelebbi ismerőseink is egyre-másra kerülnek fogságba, és viszik őket az oroszok olyan tájakra, melyekről ügyefogyott földrajzkönyveink is alig beszéltek vagy éppenséggel tudatlanul hallgattak. Ázsia legkeletibb óceáni partvidékeire, kínaiak és egyéb vadak közé, ahol halon kívül egyéb táplálék nem akad, és októbertől májusig megfagynak a farkasok az erdőkben és a madarak a levegőben, gyakori a pestis és a feketehimlő.

Nemsokára megérkeztek az első sebesültszállító vonatok, színültig borzalommal és rémülettel, tehetetlen roncsokkal. Lesett az első háborús hó. A várost mintha vattába csomagolta volna a gondviselés. A korán aláereszkedő esték zenével és énekszóval teltek meg, a kávéházakban női zenekarok zen-

dítettek bús hallgatókra. A cigányokat ugyanis kivezényelték szerte a világba lövészárkot ásni, hullákat temetni és megfagyni, elpusztulni az ellenséggel és a saját hadseregeink katonáival egyetemben. Idehaza kemencékben és a cserépkályhákban duruzsolva ropogott a tűz, és ahol nem volt kit gyászolni vagy félteni, gondtalan kacagás töltötte meg a házat, asszonyok és férfiak mulatoztak, szerelmesek bújtak egymáshoz vagy házastársak veszekedtek, mindenki aszerint, hogy a tél s a háború mit ígért neki és ígéretéből mit tartott be. A hó megállíthatatlanul és susogva óriási pelyhekben esett, de ezt csak a korán kigyúló lámpák fénykörében, a kivilágított ablakok előtt lehetett látni, ahol pedig nem világitott semmi, nem látszott a hulló pelyhek mágikus, csillogó, hideg, néma fehérsége sem. A sebesültszállító vonatok ilyen esték leple alatt érkeztek. A véres, gennyes kötésű visszatérőket már nem várta senki virággal. Az állomások elhagyottak voltak és vigasztalanok. A város szinte ismeretlen és idegen. Nem úgy, mint a bolond július végi napokon, amikor mintha karneválba indultak volna a bevonulók, akik most az üres és néma pályaudvarra érkeznek vissza, s legföljebb ha néhány vöröskeresztes úrnő fogadja őket pocsek, langyos herbateával, mert az orosz teának fuccs.

Ilyen estén tértünk mi is haza Ágnes nénim kis házi ünnepegeről, anyám meg én. Ágnes néninek születésnapja lehetett vagy valami hasonló. Mézédés mazsolás kalácsot ettünk tejszínhabos csokoládéval. A szánkó a lágy és sejtelmes estében mint valami vidám felhő vagy hópehely, oly könnyen repült velünk hazafelé a városon át. A házak utca felőli ablakaiban mindenütt kigyúlt a világosság, a város jobb negyedében a jobb polgárok megkezdték esti életüket. Valahogy olyan hangulat uralkodott, mint az operában előadás előtt, amikor lassan megtelnek a csillár és a falikarok alatt az ülőhelyek, a zenekar elkerített külön birodalma pedig benépesedik, a kották fehér lapjai fölött kigyúlnak a kicsinyke lámpák, és a hangszerek apró sikoltozásokkal, búgásokkal, rőf-fenésekkel, füttyökkel és szökkenő édes mozarti dallamtörésekkel készülnek a nagy pillanatra, amikor az elsötétült térben, melyet most már valóban csak a kottatartókon pillogó fények, a vészkijáratok tompa, bíborszínű égői s a kávészínű bársonyfüggönyt bevilágító fényszóró sugarai világitanak meg, mindenki feszülten várakozik a karmester első

mozdulatára, amelynek nyomán felzúg a zene, életre kel a tulajdonképpeni este, a hangszereik áhítatos összhangba fonódnak, és feltör a gyönyör és a félelem lázas illúziója, a játék hazugsága. Lámpák gyúltak fel a belvárosi paloták felső emeletein, és elaludtak. Villamosok siettek csengetve és szikrázva. Emberek hullámlottak csoportokba verődve. Autók dudáltak és vakítottak fényszóróikkal. Magasabb rangú katonatisztek nejei siklottak szánjaikon új orosz prémekbe burkolva, édes arccsókájuk előtt fátyollal. És mindez mégis valami távoli együtthangzásban, hiszen én anyám oldalához bújva még mindig a délutáni vendégeskedésben jártam. Idegen illatok, arcok és emberek között. Virágokkal teli szobákban a sütemények pazar ízeit éreztem még, a sárga kuglófmorzszakát láttam a virággirlandos damasztabroszon a csészealj körül a félhomályban, ahogy közeledett az este és nem gyúlt fel a lámpa, nehogy megzavarja e vendéglátó szoba fülledt, izgatott, szorongó, pár órás, fojtottan izzó életét, a felgerjedt férfiakat és nőket. Erzsi néni barátnőit, susogó selyemblúzaikban, kipirult arccal és körülöttük Nándor bácsi kollégáit és barátait, a hadnagyokat, kadétokat, főhadnagyokat és kapitányokat. Egy pamlag sarkában anyám ült lesütött szemmel, virággal a kezében, ajkán alig észlelhetően Ágnes néni tulipánpiros ajakrúzsával. Vele szemben nádszéken, lovaglóülésben egy cigarettázó, magas, fekete hajú, fiatal katonatiszt. Soha ilyen szépnek nem láttam anyámat, mint azon az estébe hajló zsongó délutánon, ott a csillogó szemű asszonyok és a nedves ajkú tisztek között földre szegzett tekintetével, ártatlan és szemérmes zavarában alig rejthető lázával és izgalmával. De ennél a pillanatnál is hevesebb, izgatóbb és megmagyarázhatatlanabb maradt az, amikor abba a szobába nyitottam be, amit legfőképp Nándor bácsi falra aggatott vadásztrófeái miatt szerettem mindig vizontlátni, enyhe borzongással szemlélve a villogó fogú vadkan preparált fejét, a merev tekintetű őzpofákat, agancsokat és a puskákat, közöttük a ragyogó és igazi Winchestert, amit nagybátyám Dragoneszku igazgatótól nyert el egy gyilkosan átkártyázott éjszaka utolsó órájában, miközben Nándor bácsi apámnak nyolcezer koronájával tartozott, s ezen az estén ezernyolcszáz koronát nyert és ezt a Winchestert. Ez volt élete legnagyobb kártyanyeresége, de hogy legnagyobb vesztesége mennyit tett ki, sohasem tudtuk meg.

Havazott. A kinti kép a sűrűsödő homályban, a függönyökön át egészen úgy jelent meg, mintha az ablakon túl a levegő helyett víz hömpölyögne. A társaság zsongása pedig, a kacajok és a halk forró szavak zenéje mintha csak ennek az elmerült, időtlennek tűnő áradatnak a mélyéről szólna. Egy ideig elgyönyörködtem mindebben, de aztán eluntam, és felfedező útra indultam a lakásban. Némi bolyongás után a lakás félreeső, sötét szögletei felől visszatérve, óvatosan kinyitottam a vadászszoba ajtaját, és a homályban, a keresztbe aggatott villogó závárú puskák — közöttük a Winchester — és a kifeszített bőr tölténytartók keretébe foglalva két összeborult, görcsösen egymásba fonódott, néma és mozdulatlan alakot láttam. Az alacsony, molett Ágnes nénit, anyám nővérét, lábujjhegyen, hátravetett fejjel, fehéren világító, ölelő karokkal, és föléje hajolva, hátát, derekát átölelve a kék atillás főhadnagyot, aki egész délután csendes finom mozdulatokkal, figyelmesen szolgálta nagynénémet és izzó szemét le nem vette róla, mint egy szerelmes apród az operában. A mozdulatlanságuk csak egy pillanatig tartott. A tiszt Ágnes néni nyakán gombolni kezdte a csipkeblúzt, majd barbáruul megragadta kerek, meztelen mellét. Mielőtt eltűntek a társaságból, az asztalnál ketten egész idő alatt tüntető hangosan csak Nándor bácsiról beszélgettek. Az a tiszt Nándor bácsi legjobb barátja volt, a frontról érkezett haza az ezredhez valamilyen futárfeladattal, egyetlen napra. Az ajtót pillanatnyi dermedés után óvatosan, nesztelenül behúztam, s mint valami bűnös, rémülten sompolyogtam vissza az asztal mellé, a sütemények és a cukrozott gyümölcsök közé, amikből már nem tudtam enni. Izgatott voltam, valami különösre vártam, magam sem tudtam, mire... De nem történt semmi, mert egy idő múlva — s ez az idő rengetegnek tűnt — külön-külön ajtóknak s nem is egy időben a friss púderezés alatt is kipirultan és frissen fésült hajjal, arcán mégis leplezetlen dúltsággal megjelent Ágnes néni, majd Nándor bácsi barátja. Ágnes néni kecses mozdulatok kíséretében gyümölcszörppökkel kínálta vendégeit, málnaszörppel és eperborral a hölgyeket, édes, mélyvörös színű olasz borral a férfiakat. Az utóbbiból egy ládával Ukrajnából küldött haza Nándor bácsi egy sebesültvonaton. Mi anyámmal nemsokára eltávoztunk, és egy szánkó pokrócai közé bújva, hazafelé röpültünk. Épp akkor gyúltak ki a lámpák, és az utcák a havazás örvényében meg-

teltek zajokkal és fényekkel. A torkomat egy hang se hagyta el, és anyám is, bár magához vont a pokróc alatt, révetegen hallgatott, már-már gyanakvásra ingerlően. Persze azt nem tudtam volna meghatározni, hogy mire kellene gyanakodnom. Ágnes néniről hallgattam, nem tudom, miért, és azt sem tudnám megmondani, hogyan, miért bukkant most a felszínre ez az emlék.

Messziről, a jégpálya felől zene szűrődött a város zsongón nyüzsgő tájai felé, ahol szánunk siklott. Egy hamvas jégcsíkon gyermekek csúszkáltak visongva. Hógolyók süvítettek át a pörgő, himbálózó hóesésen az utcai lámpák fényében. Egy karcsú, elegáns hölgy elcsúszott, és fenekére esett a járdán. Tisztek ugrottak oda, és felsegítették. A kávéházak ablakait párafüggöny futotta be. Sejtelmes volt mindez, és mégis mozgó, valóságos, akár egy alakokkal sűrűn benépesített és ezerféle mozgástól feszülő Brueghel-festményen. Már a csatornán is áthaladtunk puhán sikló szánunkon, amikor valami megingatta és felbolygatta ezt az egész hangulatot, az emlékezést és izgalmat, melyben még benne éltünk, magunkban hordozva a délutáni vendégség óráit és pillanatait, valahogy úgy, mint amikor egy könyv hangulatát őrizzük a késő éjszakai órákban, a csendben, észre sem véve, hogy az olvasásból hogyan siklottunk át már-már az álomba. Vagy ahogyan szervezetünk egy váratlan moccanása, amiről alig tudunk, felriaszt, és vége az egész elbűvölt állapotnak. Szánunk hirtelen megtorpant a bolyhos égből alácsüngő utcai lámpa alatt. Megriadtunk. A látvány, mely elénk tárult, elborzasztott. Egy más világba, a valóságba ejtett vissza. Kérlelhetetlenül és szigorúan, mint valami merénylet. Csikorgó, rekvirált parasztszekerek és -szánok gördültek és csúsztak lassan előttünk abba az irányba, ahol a katonakórház épülete komorlott. Az úttestet megvilágító villanylámpák fényénél jól láttuk: a szekereken egymás hegyére-hátára hányt nyöszörgő, hörgő emberroncsok. Mellettük gyalogszerrel baktató, cigarettázó, rövid pár hét vagy hónap alatt teljesen szenvtelené szürkült, minden emberi kín iránt érzéketlen szanitécek. Az épp előttünk haladó kocsis saroglyájából két pár emberi láb lógott ki rongyokba vagy fekete foltos kötésekre burkoltan. Nyilván a kötésen átázott vérrel borítottan. A bakon meg, a füleit tapogató kocsis mellett, egy keresztülkasul bugyolált fejű ember. Az enyhe hidegben is apró kék

felhőket fújt magából. Csak az orra és szája fekete ürege látzott ki a kötésből. Lehet, hogy a szemét operálták ki valami front mögötti hevenyészett segélyhelyen. Lehet, hogy a fejbőrét tépte le egy sebes pergésű srapsziszilánk, vagy fél arcáról a húst. Gondolkozni is képtelenek voltunk, oly gyorsan követték egymást a kísérteties szekerek. Anyám, hogy óvjon, hirtelen rémült mozdulattal magához ölelt, és a lábainkat takaró meleg pokrócokat a magasba rántva elfedte a látványt. Ő maga is szeme elé emelte puha vajszínű bőrkesztyűbe bújtatott szabad kezét. Nem bírta idegekkel. De későn, mert az a pillanat, miközben a homályban kirajzolódtak és értelmet nyertek a tovamozgó kép vonalai, letompíthatatlan hangjai, elég volt ahhoz, hogy egy életre lerakódjék eszméletünkben s megrázkódjunk, megrendüljünk és magunkhoz térjünk abban a világban, amely nem ismerte a háborút és tényeit, rafinált ösztönrel távol tudta tartani magától s felelőtlenül és kegyetlenül ködképei között tudott maradni. A gyászos és vérfagyasztó jelenet lepergett. Szánunk nekilendült a puha útnak. Messziről még hallani lehetett a szekerek csikorgását, a beteg férfiak lázas nyögését. Azokat a hangokat még éjszaka, álmaink mélyén is hallottuk, s magunk is nyöszörögve és verejtékező testtel forgolódtunk fekhelyeinken, mintegy büntetésként azért a délutánért, ott Ágnes néni neve napján.

Odahaza nagyanya készítette ízes vacsora várt. Apám özszeráncolt szemöldökkel egy térkép fölött könyökölt. Anyám nem találta helyét. Néha lopva, alighanem büntudatos szorongással apámra pillantott. Fagyos, csikorgó csend ült a házon. Bűnösöknek éreztük magunkat mindannyian, legalábbis anyám meg én, és nemcsak az Ágnes néninél történtek miatt, hisze béke és nyugalom honolt házunk fedele alatt, de mindkettőnkben összekuszálódott valami, különösen a sebesültszállítmánnyal történt félelmes találkozás miatt. Tiltott és titkolt dolgok rémülettel keveredtek felelőtlenségünkbe és színészkedésünkbe; mozdulatok, képek, látványok, érzelmek és ösztönök, hazugságok és hűtlenségek zűrzavara kavargott bennünk, balsejtelmek és nyugtalanság. A boldogtalanság kerített hatalmába mindannyiunkat. Apám zord volt, mint mindig. A kettőnkkel aznap történetekből semmit sem sejtett. Ezen az estén velünk maradt. De miért épp ezen az estén?

Ám a hangulatok szerencsére váltakozók, s ha vissza-visszatérnek is, eltűnnek, feloldódnak és halvány olajnyoma-

tokhoz hasonló visszképekké alakulnak át, melyek még részleteikben sem hasonlítanak azokhoz a nagy és fülledt vagy meg-rázó pillanatokhoz, amikben — úgy érezzük néha — meg kell semmisülnünk, merthogy a halál vagy legalábbis egy katasztrófa dermesztő szomszédságába kerültünk, és nincs menekülés, nincs választás — a kép, a látvány, a rémület ránk talált. Szerencsénk, hogy múlóak az effajta pillanatok, épp-úgy, mint az öröm pillanatai, s házunkba is hamarosan visszaköltözött a felszabadult, könnyed, sőt felelőtlen hangulat, az, amit a vendégek és a multságok hoztak magukkal. Ebben Ágnes néninek is szerepe volt. Estéről estére feltűnt nálunk kicsattanó, mohó életkedvű és ragyogó szemű Ágnesünk, mindig Nándor bácsi más és más barátjának társaságában, no meg egyre kerekébb arccal, egyre boldogabban, egyre kövérebben. És szivarral a szájában, szűk nyakú uniformisban Klein doktor is gyakran megjelent egyik-másik felmentést váró ügyfelével, a hátsó szoba rejtekén. Mert most már nem rendelőjében, de ebédlőnkben fogadta leendő protezsáltjait. Becsületére legyen mondva, rendre kihúzta a szolgálat alól nemcsak a fél város gazdagjait, de egész baráti kompániáját is. Tischler urat, a csont- és ócskavaske-reskedőt éppúgy, mint a többieket, és ki tudja, kiket még, akikre nem is emlékszem. Nándor bácsitól pedig változatlanul érkeztek a levelezőlapok — az adósságról persze egyikben sem esett szó —, a barátok az Ezüstkecskében estéről estére találkoztak, Zorkóczy elszórakoztatta és felüdítette őket, de függetlenül ettől, otthon is csak ugyanazt csinálták, amit a kávéházban: „vezérkari tárgyalásokat” folytattak, izgatottan követték csapataink hadmozdulatait a Höfer-jelentésék alapján, és helyeselték a véget érni nem akaró taktikai sikereknek, holott csapataink ugyanúgy nem voltak fellelhetők a megnevezett helyeken, mint ahogyan a sok fényévnnyi távolságban kerengő csillagok sem ott található az égen, ahol látjuk őket. „Végül is mi nem illúzió?” — kérdezte Zorkóczy, s kérdésére senki sem tudott válaszolni. „A hullák, uraim, ez már nem illúzió” — válaszolt találós kérdésére magamagának a szerkesztő. Közben az urak szorgalmasan ürtgették poharaikat, nyilván a dicsőségre és a győzelemre, melyről bizony korántsem tudhatták, hogy legvégül hol és kinek a dicsősége és győzelme lesz. Csak Zorkóczy opponált ilyenkor kétdecis telt poharával: „A hullákra! A tömegsírokra!”

A lelkiismeret-furdalás s a megmagyarázhatatlan benső nyugtalanságok és megrendülések pillanatait leszámítva, ezek az urak elégedettek és boldogok voltak. Boldogok, mert az események, íme, rajtuk kívül és nélkülük is igen jól alakulnak, mintegy „a természet rendje szerint”, s az ő szerepük csupán az élvezet, a gyarapodás és a szemlélődés, no meg néha az éljenzés és a taps, főként olyankor, amikor már nem jár kockázattal, és nem kell attól tartaniuk, hogy a ház táján egy meggondolatlan szó vagy cselekedet miatt megjelennek a szimatoló detektívek. A frontokon már feltűntek a bombát dobó zeppelinek, lángvetők és egyéb új öldöklő fegyverek. Az agg Ferenc József s a mindennap más egyenruhát öltő Vilmos császár nem vonult be Párizsba, csupán a háború terebélyesedett és nőtt és terjedt végzetesen, gyilkosan és olthatatlanul, s öntött el egyre tágabb térségeket. Mit lehetett ez ellen tenni? Nem gondolkodni. De gondolkodni nem is volt itt érdeke senkinek. „Nehezebben bár, mint ahogyan eredetileg tűnt, de a győzelem biztosítva van. A gyors győzelmet szavatolja a Központi Hatalmak vezérkara” — olvasta fel nekünk egy vasárnapi ebédnél apám az aznapi budapesti újságból.

A TENGERSZEMŰ FŐHADNAGY

Milyen is az ember? Apám elkapta a szerencse kisujját, megmenekült a harcterek borzalmaitól és veszélyeitől, de ez csakhamar kevésnek bizonyult. Nyitott szemű férfiú: belátott a kártyákba, amelyeket a tiszt urak tartottak kezükben. A korlátlan üzleteikbe és panamákbba, melyek körülötte folytak, belátott ő, a szürke beamter, a mégiscsak egyszerű segédszolgálatos baka, lógós, hivatalbeli kulí, egész nap cezurát hegyező skribler a garnizon ételmezési és ellátó osztályán. A világ, az élet és a társadalom kapuja igazán csak az adminisztrációs tisztek és a síberek előtt tárulkozott fel. Még csak nem is olyan tiszteknek, akik a frontokon bonyolították le kártékony foglalkozásukat, hanem olyanoknak, akiket most már szép számmal mi is ismertünk és irigyeltünk, mert nemcsak elismerést és társaságbeli sikereket arattak, de „keresték” is, mérhetetlen pénzeket vágtak zsebre... ellenőrizhetetlenül, következmények nélkül. Apámat ez meglepte, hiszen Dragoneszku őt húszéves kora óta arra nevelte, hogy „a tisztviselői korrektség mindenek fölött”. A tapasztaltak kezdetben sértették apámat, de aztán elfeledte sérelmét, olyanaira, hogy szüleimnek az a képtelen és szerencsére soha valósággá nem vált ötlete támadt, hogy engem kadétiskolába adjanak, és katonát faragjanak belőlem, snájdig katonatisztet. Még jóformán vége sem volt a háborúnak, épp beiratásomra került volna sor, amikor a kadétiskolába, e tervek és mindenféle ábrándok cáfolatára, egy esős őszi napon egészen másfajta katonák, más arcú és más nyelvű, más ruhájú, és ha nem is jobb, de más erkölcsű tisztek telepedtek be, mégiscsak ugyanaz a fajta: tisztek, s ezzel vége is szakadt mindenféle álomnak és ábrándnak karrieremet illetően, vége lett mindannak, ami a háború első napjaiban „állampolitikai” képzelgésként a felszínre került, a csőd teljessé vált, más nyelvű utcatáblákat szögeztek a régiek helyére, a nyilvános illemhelyek fölött és az üzletek homlokzatán más nyelvű szövegek jelentek meg. Dragoneszku igazgató úr pedig ismét Dragonescunak írta a nevét, s így megmaradt apám jövőjének, s a vármegyeházán új tisztviselők tűntek fel, és a pénzügynél a fináncok ütöttek tanyát, általában fekete hajúak és fekete szeműek, jókedélyű fickók, akik a régi fináncokkal

versenyezve, náluknál kiadósabban és kitartóbban tudtak inni, ámbar a régiekből nem sokan maradtak, legtöbbjük itt-hagyott csapatot, papot, és odébbállt, de nem így apám, egyrészt mert a civil életbe visszatérve most már Dragonescu igazgató úr ragaszkodott hozzá, másrészt meg akárhogy hányta-vetette, adóssággal terhelt kis vagyónával sehogy se jött volna ki a lépés úgy, hogy mondjuk Pesten ott folytassa a gyarapodást, ahol a hatalomváltás pillanatában tartott, no meg, bár nagy magyar hazafi volt, távozó s őt csábítgató kollégáival ellentétben nem látta be, minek kellene itt-hagynia a tájat, ahol született, barátait, rokonait, főleg a falusiakat, ahol most, hogy már vége is a Garnisons Menagenak, a sógornőjénél, Sándorházán mégiscsak disznót vághat minden évben, beszerezheti a lisztet, zöldséget, krumplít, s egyáltalán mihez kezdene az éhező, csődbe jutott és megszállt Budapesten. Győzött az értelem. Miközben tehát én tátott szájjal és álmosan hallgattam a jövőm, a sorsom felőli tervezgetéseket, hogy majd ott az Osztrák—Magyar Cs. és K. Hadsereg műszaki vagy számvevőségi szárnyán folytassam a nagy művet, amit apám a hadseregben mint skribler kezdett és folytatott az összeomlásig, miközben városok és falvak dőltek semmivé a világban, de a nyugati állóharc, a kárpáti mozgóháború, a rémségek Olaszföldön semmit sem jelentettek számunkra, vagy még mindig csak valami értelmetlen ebéd utáni nyári képzelgést a „győzelemről”, aközben észre sem vettük, hogy Ausztriának, a császárság- és királyságnak neveltjeiből győzelemmániánkat illetően poroszok lettünk magunk is, a katonai büvölet vakká tett, elvette józan ítélőképességünket, s míg mások antimilitaristává váltak, mi militaristákká lettünk, és mintegy személyesen is „győzők”, holott közelebbről nézve a dolgokat, tudjuk, hogy mást se tettünk, mint a „hazát” csaptuk be, mindenesetre olyan „hazát”, ami ennél jobbat nem érdemelt, azt a „hazát”, ami hazafiasságunk összeomlásra ítelt, réveteg és hazug illúzióvilágában élt csupán, abban a kísértetvilágban, melynek li-dércei valójában élők és valóságosak voltak, sőt — anélkül, hogy erről tudomásunk lett volna — egyében sem fáradoztak, mint a saját eszményeinknek és az embernek megnyomorításán, elpusztításán. Mi magunk is megnyomorított lelkűek voltunk...

Jobbkor vendég, hős és eszmény nem tűnhetett volna fel házunkban, mint azokban a napokban Schmidt főhadnagy, a „Herr Oberleutnant”, az első lény, aki a nagyvilág, Európa, a nagyvonalúság, az előkelőség és a nagy koncepciók varázsát teremtette meg kispolgári otthonunkban, egy ember, aki nemcsak anyanyelvén beszélt, de franciául és angolul is, aki olyan tájakon járt, melyekről mi semmit sem tudtunk. Kanadában, tehát átszelte az óceánt, és visszajött a tengerentúlról. Ő mesélt nekünk Halifax építményeiről, Kanada farmjairól, a tengeri út ezer csodálatos élményéről vagy más, alapján ellenőrizhetetlen tájakról és csodákról; mert hát Párizs, London, Amszterdam s egyéb csodavárosok „a lábánál heverték”. Valahogy így érkezett közénk Schmidt főhadnagy, feje körül dicsfényel, sugárzó hírrel és bódító arccal. Még földerengenek vonásai. Nem mondhatnám, hogy ez az arc bizalomgerjesztő volt, ajkai vékonyak, sebhelyes, mindenféle vágásokkal éktelenített arca hosszú, haja csupán a feje búbján, mint valami kicsi szőke cserje. Csupán a szeme volt rendkívüli, hidegen kék, jeges. S ha férfiszépségnek a főhadnagy nem is volt nevezhető, szeme épp fagyosságával bővölte el társaságunk hölgyeit; „csodálatosan kék szemek”, ahogy Ágnes néni vagy talán Tischler néni mondotta, akinek, akárcsak anyám nővérének, a tisztekkel sokféle bonyodalma támadt a háború idején. „Olyan a szeme, mint a Jeges-tenger. Örjítő!” Márpedig ezek az asszonyok tudhatták, mert nemcsak hogy sokféle férfiszemet láttak már közvetlen közlől, találkozások, vágyódás, ölekezés és búcsúzások fülledt, izgatott mosolyos és könnyes pillanataiban, de valóban tengert is. Persze nem a Jeges-tengert, hanem az Adriát a Quarnerótól a Cattarói-öbölíg. Ágnes néni Nándor bácsival egy vidám dalmáciai garnizon egyetlen női családtagjaként körülrajongottan, imádottan, Tischlerné pedig szó szerint kéjutazásain, amiken férje, Tischler úr jelenlétét nem tűrte, azon a címen — és Klein doktor házi orvosaként és intímusaként falazott neki —, hogy négy, egymást gyorsan követő szüléstől megviselt idegeit másképp nem kúrálhatja.

Schmidt főhadnagy a mi szemünkben percek alatt különbbé vált Nándor bácsinál, akit apám valójában nagyon irigyelt, s be nem vallottan csodálta is színes katonatiszti életéért és legalább a Monarchia legkülönbözőbb határpontjáiig terjedő világlátottságáért, bohémságáért és könnyed modoráért, ami-

vel az élet, a helyzetek nyújtotta gyönyöröket habzsolta. Schmidt főhadnagy tehát egy pillanat alatt mindenkinél különbbé vált, akit apám a vele való találkozásig ismert. „Sugárzott belőle az erély, az elszántság, a műveltség, a nagyvilágiság!” — mondotta egy alkalommal apám, már jóval a háború után, amikor egy társaságban arról mesélt, hogy mit látott ő Amszterdamban, Londonban, Párizsban, ahonnan éppen visszatért, és ahová valóban azért jutott el, nem csekély anyagi áldozatok árán, mert erre az utazásra a gusztust Schmidt főhadnagy ültette el benne — igaz Dragoneszku igazgató úr is, aki több hónapot töltött Londonban pénzügyi tanulmányúton —, akkor határozta el, hogy addig nem hal meg, amíg ezeket a városokat meg nem pillantja, de most már nyugodtan hunyhatja le szemét, olyat látott, mint soha; elkezdte sorolni, hogy mit... „Igen, igen, Schmidt főhadnagy egy zseni. Mit tudjátok ti, hogy ki volt Bismarck.” Apám elővett pénztárcájából egy megsárgult és tört sarkú fényképet, és hosszan elnézte, majd körbeadogatta. A Szenetra-féle műteremben készült társasképen Schmidt főhadnagy jobbán apám, és kettőjüket a barátok koszorúja vette körül, akár egy finom ízlésű kora reneszánsz kompozíción az apostolt és leghívebb tanítványát egy híres olasz hercegi család tagjai, városalapítók és püspökök. Ez nem tréfa. A fénykép „meg volt komponálva”. Szenetra mester effajta fényképek beállításához előzőleg valóban reprodukciógyűjteményét tanulmányozta, nevesebb társasági felvételek esetében éppúgy, mint előkelőbb menyegzői fényképek előkészítése közben. Anyámról a nevezetes kép, abban a híres kalapban, à la Velazquez készült. „Mit tudjátok, ki volt Bismarck — mondotta apám —, és Schmidt a Bismarck népéből való...”

Valóban vérbeli porosznak bizonyult, ahogy ebédlőnkben először leült, s azt kellett éreznünk, hogy ez a terep fellebbezhetetlenül az övé. Azzal, hogy az asztalhoz ült, övé a szoba, amelynek vörös, bolyhos huzatú kanapéját néhány óra múlva természetes magabiztossággal birtokába vette. Övé volt a konyha, melynek küszöbén hórihorgasan megjelent, hogy a Jeges-tenger színéhez hasonlító szemével cvikkere fölül bekukkantson a párolgó fazekakba és meglapogassa krumplit hámozó nagyanyám hátát. Övé volt a kert, ha ledőlt a kerti székbe napozni, kitérve a hőnek, a perzselő

napsugárnak széles mellkasát, melyen a szalmasárga, csillogó szőrzet úgy hatott a fák zöldjétől körülvéve, mint valami fantasztikus kis sziget, melyről minden pillanatban egzotikus madarak röppenhetnek fel, és csipogva, gágogva elsiklanak a kék levegőbe, a magasságba és a bizonytalanságba, a tenger felé. Övé volt a fürdőszoba, amit mi hetente egyszer használtunk, és akkor is hárman egy kádnyi vizet; először félkádnyi vízben fürdött anyám, utána én, és ismét félkád ráadás tiszta vízben apám, mert spórolni kellett, sok volt még az adósság a házra, és Nándor bácsi tartozott nyolcezer koronával, ami után nem fizetett kamatot. De Schmidt főhadnagy tizenkét napig, amíg nálunk lakott és visszatért Berlin-Spandauba, naponta fürdött, és anyámmal színültig töltötte pont 23 Celsius fokos vízzel a kádat, és kölnivízrel töltött bele. Egyszóval berendezkedett nálunk, saját képére és hasonlatosságára szervezte át háztartásunkat, apám civil öltőnyeit, cipőjét, ingét, zokniját, gatyáit viselte, amíg a német parancsnokságon pénzhez nem jutott, és a város legelőkelőbb boltjában finom ingeket, harisnyát és miegyebet vásárolt és elkészült a Gucu-féle tisztiszabóságban új uniformisa. Addig apám unokaöccse, egy részeges úriszabó a régi uniformisát bár újjá varázsolta, ez mégiscsak szükségmegoldást jelentett, Schmidt szívesebben hordta apám finom öltőnyeit. A főhadnagy birtokába vette hát egész házunkat, s úgy éreztük, hogy ő környezetünk minden zugát előkelővé varázsolta, rendkívüli légkörrel töltötte meg a szobákat, az udvart, a konyhát, ahol szinte kizárólag az ő részére és az ő ünneplésére készültek napról napra a finomabbnál finomabb ételek, mik nemcsak anyám ilyen irányú tökéletességét hozták napvilágra — ekkor fedezte fel végre apám, hogy anya remek háziasszony —, de úgyszólván ízelítőt adtak e város és e vidék ízléséből, mely, bevallhatjuk, az ételek és italok terén valóban állja a versenyt a föld bármely tájainak konyháival és italaival, egy német vagy éppen francia, angol vagy holland gourmand számára hihetetlenül dús és izgató, sajátos ízekkel. Efféléket Schmidt főhadnagy úr fejtett ki ebédnél, vacsoránál, nem győzve anyámnak kezét csókolni — most már engedte — áldozatkész fáradozásáért, finom ízléséért, figyelmességéért. Igen, az előkelőség hangulata lengedezett tizenkét napig házunk falai között, bár csöppet sem kihívóan, mégis halk figyelmeztetéssel: egyenesebben ülünk az asztalnál,

gondosabban használjuk evőeszközeinket. A terítés egy vaskos német szakácskönyv függelékének körülményes, de pontos előírásai szerint történt, s nem tagadhatom, előfordult, hogy míg Schmidt kapitány az előételhez csupán a megfelelő vilálával nyúlt — az ezüst evőeszközt Tischlerék adták kölcsön, a három készlet közül az egyiket —, mi zavartan összekevertük a villákat, illetlenül kést használtunk a tojásos velőhöz, és a csészében felszolgált bouillonból anyám kétségbeesett és mély pirulásai közepette apám nagykanállal mert, hiszen Tischlerék vacsoráin anyám megfigyelte, hogyan fogyasztják csészéből az erőlevest. De Schmidt főhadnagy valóban előkelő férfiú — a teljes neve, amint névjegyéből, amit városunkban nyomatott, kiderült: Johann Maria Wolfgang Schmidt von Spandau zu Berlin — és talán előkelő lélek is, nagyvonalúan elsiklott az ilyen apró, de annál otrombább botlások fölött. Ajka nem rándult mosolyra, és egy pillanatra sem mulasztotta el anyámnak heves kínálásait a legudvariasabb dicséretek közepette és gracióz kézcsókkal köszönetni, amivel persze túllépte az európai manírokat, de ezt nekünk nem volt honnan tudnunk és apámban sem keltett gyanút. Persze reggelente gondosabban is mosakodtunk, többet fürdöttünk, figyelmesen öltözködtünk, apám vasárnap reggel nem szaladgált a kertben alsónadrágjában és hálóingben, s ha jól emlékszem, abban az időben kaptam első fogkefém, de hozzá csupán fogport egy hamar szétmálló kartondobozban, holtl én arra a különös ízű, szegfűszegre, fodormentára és nagynéném egy parfümjére emlékeztető fogpépre vágytam, mit Schmidt főhadnagy használt s én titokban megkóstoltam. A fogkrémet, a kölnit és mindenféle frinc-franc toilette-szert, amit anyám Schmidt távollétében mind kipróbált, a vendég a városunkban székelő német vezérkar ellátó osztályán szerezte be Schmidt főhadnagy jelenléte révén távoli és új világok civilizációjával léptünk frigyre, a véle való társalgásban szüleim darabos német tudása csiszolódott, új szavakat tanultak meg tőle, új nyelvi fordulatokat, amiket azután jól-rosszul ők is nemegyszer használtak a vidéki svábokkal való üzleti és háztartásbéli megbeszélések során, az egyszerű emberekből nem csekély csodálkozást és csodálatot kiváltva műveltségük iránt. Egészen másképp éreztük magunkat, többek lettünk, mint amik voltunk, megtudtuk, hogyan működik egy háztartás Berlin-Spandauban, milyen egy kabaré a berlini

Friedrichstrassén, milyen egy tisztí klub Potsdamban, és mennyi mindent még, mint mondom, Halifaxról, Párizsról, Londonról és Amszterdamból, s egyebeket, amiket apám az Ezüstkecskében részletesen elismételt a szavait tátott szájjal figyelő barátainak, akik közt Zorkóczy szerkesztő egyedül maradt azzal a véleményével, hogy ha Schmidt főhadnagy aktív tiszt léteére valóban olyan kitűnően ismeri Kanadát és a francia, angol és holland fővárost, akkor kétségtelenül az egyébként igen kitűnő német kémiszolgálat tagja, aminek — „legyünk reálisak” — mégis ellent látszik mondani, hogy a szerbek őt a front első vonalaiban ejtették foglyul. A szintén tiltakozó Tischler úr kénytelen volt elvbén engedni, hiszen védőbeszéde Schmidt mellett még korántsem cáfolta Zorkóczy igen jól megalapozott feltevését. Apám szerint viszont: „kizárt dolog, hogy egy »von« kém legyen”. Földrészek, világvárosok, kis spandau kastély, utazások és ezer kaland, mindez a sok részlet, mint valami nagy festményen, egészében és egységben élt bennünk még sokáig. Csodálatos mítosz. Schmidt mint Odüsszeusz.

Mi háborús gyermekek így tanultuk meg a földrajzot, németektől, krumplit kapáló és színes apró gyöngyökből és lószórból gyűrűt fonó hadifoglyoktól, a kertekben szívesen dolgozó szerbektől, majd az összeomlás idején átvonuló franciáktól és szenegáliaktól, angoloktól és szerbektől és tudja isten, még hányfajta katonától, de nem minden gyereknek volt olyan szerencséje, mint nekem Schmidt főhadnaggal. Nem úgy tanultunk földrajzot, mint szüleink vagy pláne a jó öreg Rousseau Emilje, akivel a nevelő a kert határáról indul el világgal ismerkedni, óvatosan átkalauzolva a kölyök képzeletét a szomszéd telekre, majd távolabbi utcák és városrészek felé, hogy a város határán, mielőtt még továbbindulnának a képzelet szelétől hajtott vitorlákkal a világba, előbb megpihenjen gyermek és nevelője. Mi egyszerre s mint valami zuhatagot kaptuk a világot. A mi gyermekkori kertjeink kerítését a háború kidöntötte, zűrzavaros képzelgésünk a város határvonalait valósággal elsöpörte, kitépte a kilométerköveket, és szétmorzsolta az országhatárokat, kicsapott Európából, mint valami szűk ketrecből, és csakhamar tényleg az egész boldogtalan világ felett szétterpeszkedett.

Schmidt főhadnagy először egy éjszaka későn, éjfél után jelent meg házunkban. Apám szeretett vendégeket, idegeneket,

akiket életében először látott, meglepetésszerűen és váratlanul meghívni, bámulatba ejteni őket, hogy alapjában szerény polgári létünk keretei között is bármikor, éjszaka vagy nappal képesek és örömmel készek vagyunk az asztalt izes ételekkel megrakni s az ételek mellé, amelyek anyámnak apám által nyíltan el nem ismert, de hiúságát legyező ízlését és ügyességét dicsérték, hűvös és jóízű italokat felszolgálni. Egyszóval apám Schmidt főhadnagy úrral karonfogvást egy képtelen éjszakai órán jelent meg házunkban.

Ahogy a sötétségben lépések kongtak a folyosón, és az ajtók nyikorogva nyíltak, szél szisszent át a néma házon, a rosszul lerakott másodrendű, de annál tisztább és fénylőbb parketta díszes ebédlőnk falai között megreccsent, mintha csak tiltakozna az ellen, hogy mi magunk sosem étkezünk itt, csupán a vendégeket helyezzük el a préselt álreneszánsz mintájú bőrülékes székeken, az esztergályozott lábú nagy „alt-deutsch” stílusú asztal körül, a hatalmas kredenc előtt, de ha magunk között vagyunk, ha nincs vendég a ház táján, a konyhában fogyasztjuk el ebédünket és vacsoránkat, egyszerű terítéssel és még azzal is, ahogy már leírtam, parasztian fukarkodva.

A lámpák meggyúltak, nem is egy, hanem mind, és az ajtók résein át beszűrődött a fény a hálósobába, amiből nyomban kiderült, hogy nem közeli baráttal étkezett apám, aki előtt nem leplezi a kényszerű takarékossgát a villannyal, hanem rendkívüli jövevényel, akinek minden tisztelet, s ha kispolgári körülményeink között ez egyáltalán lehetséges, pompa jár ki, reprezentálás. Tisztelet? Megkülönböztetett tisztelet. Mindez villámként hasított át anyám tudatán, aki, mint rendesen, ezen az éjszakán is álmatlanul várt apámra.

Anyám fűgén kiugrott az ágyából, lámpát gyújtott. Fésűje sercegve, sebesen futott végig kibontott haján. Kerek, kigyózó mozdulattal az egész nyalábot egyetlen hosszú, hullámos fonattá sodorta, majd oly ügyesen, mint akinek már nagy a gyakorlata az efféle rögtönzésben, újabb mozdulattal körülcavarta fején, fekete hajtűivel megtűzdeltte, a fésűvel a kirívó hibákat a toalettasztalka tükre előtt elrendezte, és íme, elkészült. Az éjjeliszekrényén álló pohár vizéből még néhány csillanó csepp a szemekre, a nyakára, mellére, karjára, az ajkakra, s a fiókban rejtgetett kölnivíziből egy lehetni, éppen csak annyi, hogy alig érezhető, de mégis izlel-

hető felhőfoslányként lengje körül testét, amelyből mégiscsak az ágy, a félálom párai szálldogáltak, elkeveredve a még meleg ágynemű szagával, a hálószoba illataival. Anyám bizarr, törökmintás pongyolája bő lobogással töltötte meg az éjjeliszekrény-lámpa fényében vöröslő szobát. Odaát németül beszéltek. Anya belépett az ebédlőbe.

Tulajdonképpen csak ők hárman ültek a szobában. A pamlag sarkába húzódva, elfeledten és magamra hagyottan, féltekenyen figyeltem a szavakat és a mozdulatokat, amelyek számomra mindig többet jelentettek, mint aminek a felnőttek szánták őket, többet sejtettek és többet ígértek, mint amennyi valóságos tartalmuk volt, feszült figyelmet követeltek és valóságunktól elszakadó irreális képzelgéseket indítottak el bennem.

Schmidt anyámmal szemben ült az asztalnál, mint a hatalom megtestesülése, biztonságosan, férfiasan és hódítóan. Akaratlanul is összeszorult a szívem, ahogy néztem őket, amint titkon leplezett kíváncsisággal egymás vonásait, egymás tekintetét vizsgálgatják, miközben apám kivételesen a házigazda szerepében buzgólkodott. Azt éreztem az első pillanatban, hogy ez a jövevény, ez az idegen fölényével, ellenállhatatlan modorával, biztonságával percek alatt elrabolja azt, akit mindennél jobban a magaménak, személyes tulajdonomnak, birtokomnak tudtam, anyámat. Schmidt biztos mozdulatokkal rakta villogó hegyű villájára az enyhén megborzosott tojásos házisonkát, és olyan eleganciával evett, amely apámnak talán fel sem tűnt meglegedettségében és büszkeségében, hogy ilyen kiváló személyiségre sikerült szert tennie, s talán barátira is, hiszen már tegeződtek és az úton az Ezüstkecskéből hazafelé meglehetősen bensőségesen elbeszélgettek, mondom, a főhadnagy olyan eleganciával fogyasztotta az eléje rakott, hirtelen készült, apró szakácsnői remekművet, hogy anyát is csodálatba ejtette, amit ő zavart pillantásokkal és szemét lesütve igyekezett leplezni.

— No de kedves főhadnagyom, fogyassz házunk kitűnő borából is... — szölt apám, amikor Schmidt utánozhatatlanul könnyed mozdulattal megtörölte a térdein szétterített damasztyszalvéta csücskével a szája szélét, majd pedig átnyúlt az asztalon, megfogta döbrent anyám ujjai hegyét, és szőke, angol nyírású bajusza alatt összecücsörült ajkaival „csókot lehelt” a ház úrnőjének kézfejére. A váratlan moz-

dulat, a kézcsók annyira meglepte anyámat, hogy rémületében ezúttal delejezetten, képtelen volt ujjait elrántani, és bíbor pirosság lepte el arcát, fülét, nyakát, amit apám talán nem vett észre, de annál inkább feltűnt nekem, és alighanem a németnek is, aki a karcsú, csillogó poharat magasra emelve anyámra mosolygott, és szinte duruzsolva, delejezőn suttogetta:

— Schöner Dank, Gnädige Frau, zu ihrem Wohlsein. Prostschen...

Apámmal koccintott, mert anyám „ilyen késői órán, fejfájásai miatt” már nem fogyasztott szeszes italt. Schmidt őszinte lelkesedéssel kezdett a pankotai rizling dicséretébe. Apám nem kis öröme, mert elhitte a németnek, hogy ez a dombvidéki löre valóban vetekszik a legjobb moseli száraz borokkal. Az ilyen németek roppant fegyelmezettek.

— Nagyon örvendek — suttogetta anyám, aki eddig meg se szólalt, csak megbabonázottan bámulta a hórihorgas németet.

— Ó, asszonyom — felelte Schmidt főhadnagy, poharát még egyszer az ajkához emelve —, egy katona soha sincs elkényeztetve. Ezt az italt meg kell kóstolnom, már a színe elárulja, a fényén és illatán érzem, nem mindennapi; örvendek, hogy ilyen kulturált tájra vetett a sors, egy ilyen kitűnő úri házba. Ezek az oly késői órán tálalt ízléses, páratlan ízű ételek az otthon gondoskodását juttatják eszembe, nővéreim ízlését... És ez a nyugalom, ebben a gusztyos családi világban... ó, mintha itt még mindig maga a boldog béke volna jelen. Mondhatom, az eddigi katonaság és kimerítő legutóbbi kalandjaim után, amik idevetettek, úgy érzem magam önöknél, mint a paradicsomban. Még annál is rendkívülbben. Otthon érzem magam. Gnädige Frau...

A tiszt körültekintett a szobában, és folytatta a bókákat.

— Micsoda finom úri ízlés. Micsoda rend és ragyogás éjfélt után. Kérem, ne haragudjék, Gnädige Frau, hogy ilyen, tulajdonképpen illetlen felfedezéseket teszek, de a front után mindaz, ami egy úri házban természetes, a katona számára rendkívüli és különös, ki kell mondani, reveláció, mintha egy más és vad földrészről tértem volna haza, igen, haza a civilizációba és a művelt világba a Balkán erdeiből, kannibálok közül. Elvégre önöknél a Monarchiában és egy ilyen kitűnő patrióta házában, mint amilyen az én Ferenc barátom,

joggal érezhetem magam végre megint otthon. Ha ehhez ön is engedelmet ad, Gnädige Frau...

Anyám arcát ismét pír lepte el. Ennyi bókot egyszerre még sohase mondtak neki, egy másik világ ilyen tömören még nem rohanta meg képzeletét, mert miközben Schmidt főhadnagy beszélt, látta szemei előtt elvonulni a sárba és szennybe fulladt barakkokat, a frontéletet és feltündökölni a vendég Berlin melletti otthonát, a takaros kis kastélyt, nővéreit, szikár és szőke német nőket, akik ugyanúgy hordják divatos kalapjukat, mint ő, Ohnet-regényeket olvasnak, és a Vörös-kereszt számára csuklővédőket, téli sapkákat és meleg szveteret kötnek, teázva, társaságban, valamely kertben tűzvörös kannák és bimbózó dáliák között, könnyed csipke-ruhában, akár egy festményen. Tavasszal kánát és dáliát kell az udvar végébe ültetni, végig, a zöldségeskert kerítése előtt. Nagyon csinos lesz.

— Kedves fiam — mondta apám anyámhoz fordulva, egészen szokatlan udvariassággal, még anya kezére is rátette kezét, mintha csak versenyre szeretne kelni Schmidttel —, a főhadnagy úr rendkívüli körülmények között került városunkba. Szerb fogolytáborból szökött meg, életveszélyben forgott és valóságos csoda, ahogyan megmenekült. — Ezután a vendég felé fordult apám, szabadkozása ellenére még egy kovászos uborkát rakott tányérjára, és felszólította, hogy most mondja el még egyszer részletesen menekülése történetét, amit az est folyamán volt kegyes megígérni.

— Ó, kérem — szerénykedett Schmidt —, igazán nem olyan rendkívüli az eset. A Kaiser tisztje vagyok. Csak kötelességemet teljesítettem...

Egy darabig még szabadkozott, majd a kapos kovászos uborkából apró szeleteket csipegetve, határozott és csöppet sem érzélgős hangon belefogott menekülésének elbeszélésébe. Szavai nyomán a szoba hangulata, akár egy teljes illúziót keltő színpadon, fokozatosan megváltozott, más dimenziókat öltött, kitágult, benépesedett a barbár, vad világgal, amelyből Schmidt, az Ezüstkecskébe véletlenül betérve, egyenesen házukba érkezett. A főhadnagy kitűnő mesélőnek bizonyult. Alig néhány perc múlva elbeszélése varázsosan lekötötte képzeletünket, s csak akkor szakadt meg néhány percre a történet, amikor anyám felsikoltott, ott felejtette a feketekávét a tűzön. Csakhamar visszatért a fehér szűrős porcelán kávé-

edénnyel — „Oh, Wiener Kaffee!” —, a meissenit utánzó kicsi csészékbe töltögette a párolgó, forró, üdítő levét, számomra egy kockacukrot mártott a saját csészéjébe, és a történet tovább folyt olyan dolgokról, amikről egyébként előttem soha szó nem esett, mert anyám ösztönösen ügyelt rá, féltett, s vigyázott, ne sértsenek fel idő előtt az élet elborzasztó híradásai rablásról, gyilkolásról, erőszakról, halálról, mindarról, amit a keresztény katolikus erkölcs főbűnnek nevez. Ám hiába óvott anyám, ha nemegyszer kellett szorongva és sírva megrendítő családi vitákat, veszekedéseket végighallgatnom, kétségbeesetten hol az egyik, hol a másik félnek adva magamban igazat, hogy egy perc múlva újra változzék ítéletem, és végül semmit se értek az egész réműletből, ami mindig azzal végződött, hogy apám elrohant, és úgy vágta be maga mögött az ajtókat, hogy röpült a vakolat, és mindebből bennem nem maradt meg csak a borzalom állandóan jelenlevő emléke, mely alatt vergődve minden pillanatban beláthatatlan tragédia beteljesedésétől rettegetem, akkor is, amikor szüleim között látszólag béke és barátság honolt.

A szüleim Schmidt főhadnaggyal az asztalnál valójában úgy ültek, mint valami Strindberg-dráma megelevenedett alakjai, a főhelyen persze Schmidttel, egy gróf monte-cristói történet főhősével; üstöke, a szőke cserje riasztóan világított a mennyezetről visszaverődő fehér lámpafényben, és ahogy plasztikusan, ízesen, részletezve mesélt, egész kifinomult, nyugati lényéből valami nyers bestialitás lobogott elő, a kaland és a kegyetlenség ősi porosz-germán élvezete, nem a francia regénygróf romantikája, amire anyám várt. Apám a történetet komor arccal, teljes beleéléssel és azonosulással hallgatta, s néha kezével izgatottan végigsimított homlokán. Anyám félszegen, a részletekre szinte szomjasan ült ott közöttük, törökös pongyolájában, feje búbjára csavart hajával, beleilleszkedve a szoba komor barna tónusaiba, egy hangulatot felfokozva, mely hamarosan fenyegetően nyomasztóvá vált s nem enyhítette megnyugtató lágysága a bordó bársonyfűggönynek, melynek rojtjaiba néha belekapott a légvonatot. De ebből valójában semmit sem észleltünk, egy más világba varázsoltnak figyeltünk.

Ez a hangulat, ez a reális kép, elkeveredve az elképzelt szintérrel, és az a három alak azon az éjszakán azóta százszor és ezerszer tért vissza emlékezetembe, lázzal, félelem-

mel és képzelődéssel átítatva. De amíg szüleim arca, lénye velem s az idővel változott, a Schmidt főhadnagyé egy s egyforma, ugyanaz maradt bennem, mintha csak örökké ugyanazon a helyen, ugyanabban a szobában és ugyanabban az órában ülne, és dermesztő nyugalommal, mosolyogva mondaná:

— Én vagyok a háború!

Most is szorongásaimból merül fel látványa, s amíg meszse kint a világban valóban ismét háború van — ó, Spanyolország! —, így beszél hozzám, hallom a hangját, beszél hozzám, és a poharat a szájához emeli és nevet:

—Mondd ki, amit rólam tudsz. Mondd azt, hogy gyilkos vagyok. S hogy ezért sohasem vezekeltem. De hátha mégis... Mondd meg, hogy akkor, huszonöt esztendővel ezelőtt tudtam, hogy ti, akik akkor még tudatlanok voltatok, gyermekek, ti is ölni fogtok egyszer, megfontoltan és szándékosan. Ez az ember természete és törvénye. Hagyjátok az illúziókat! Háború nélküli világ? Nevetséges. Miért is vezekeltem volna? Vagy én, vagy ő. Mindenki győzni akar. Élete árán is. Az is, akinek illúziói vannak, s az is, akinek nincsenek illúziói és tudja, egyedül a hatalomról van szó. Két oldalon nem lehet hatalom. Meg kell verekedni érte. Be kell látnotok, a háború szükséges és elkerülhetetlen. Hagyd el illúzióidat!...

Vitatkozhatom-e a látomással?...

Azon az éjszakán, amíg Schmidt főhadnagy mesélt, még meglehetősen a háború elején tartottunk, még a diadal és a győzelmes előnyomulás mámorában éltünk. A nagy folyamton innen a síkság békésen és álmosan horpadt a hegyek alá. A háború, a tűz valóban nem ért ide, a mi városunkba. Hajnalban elindultak az asszonyok, aggastyánok és gyermekek, kapáltak, marták a földet, aztán tél és fagy érkezett és röpült tova, az évszakok eliramlottak, és az ember végül reménytelenné vált, a messzeségből új arcok és új szemek és új szavak érkeztek, a hadifoglyok, új férfiak, titokzatos új szeretők a magukra maradt asszonyok számára, a foglyok ámulva bámulták ezt a fekete földet ebben a gazdag tájban, amely boldog is lehetne, és hallgatták a más nyelvű gyermekek gagyogását, a vetemények, a szerszámok nevét más nyelven és a szerelmeskedés édes ízű kifejezéseit idegen nyelv más szavaiban. Az idegenek egyre újabb és újabb hullámok-

ban vonulnak át a tájon, lehajolnak a földre, és megmorzsolják a fekete, zsíros humuszt, megvizsgálják a kalászokat, megízlelik a gyümölcsöket és az asszonyokat, és tovább vonulnak más fogolytáborok vagy más harcterek felé. És jönnek egyre-másra a németek, a szövetségeseink, rendben, tisztán, fegyelmezetten, civilizáltan, egyelőre csak a németek, aztán mások. Ám ők, akár a németek, véresen buknak fel a harctereken. Támadnak és hátrálnak, és újra támadnak, nyerne és vesztenek és meghalnak. Schmidt főhadnagyt sötét zúgó erdő mélyén őrzik német foglyokkal. Erdőt irtanak, és szenteket égetnek. Fekete hajú marcona szerb katonák uralkodnak fölöttük, nem számít se rang, se tiszt, se közkatona. A hadifogoly csak hadifogoly. A soros Schmidt főhadnagy a szagos erdei háncsból készült kártyust nyakába akasztja, és elindul az őr előtt a folyam felé. A nap fehér pettyekben ejti fényét a rengeteg koronájú tölgyfák sűrűjébe: a füves tisztás akár a szalamandra háta. A távolodással a tábor kopácsolása és csattogó, fűrészelő zaja elhalkul. Madarak rikácsolnak. A nap olyan erősen éget, hogy az arcról, a kezekről szinte lemarja a bőrt, a húst. A sűrűből vadméhraj tör elő ezüstlő villogással, és mint látomás eltűnik a lángoló levegőben, a fák koronái között.

— Miért öltöztél így fel, német? — kérdi a főhadnagy mögött lépdelő katona. — Meleg van.

— Ne znam... — rándít a vállán Schmidt.

A széles állú, fekete szemű fiatal katona harsányan kacag. Egy gyík rémülten siklik előlük mohás sziklarepedésbe, és a szerb katona jókedvűen utánozza a foglyot.

— Ne znam, ne znam...

Schmidt rámosolyog:

— Zigarette. Anzünden — kutatja Schmidt az őr kedélyét, füstölni szeretne.

— No, nem bánom. Emberek vagyunk, német.

Ott állnak a folyam közelében. Lent a víz. A nagy folyam. A víz, ahol az erdő és a mart alját visszaveri, borzongató sötétkék csillogásban kavargó, de a parti visszkép sötét csíkján túl izzó fehérén fodrozódik, szinte derűsen és békeségesen, biztatóan. A foglyok építette falépcső, amely levisz a folyam egy sziklás és zord beszögellésébe, ide még vagy száz méter. A látgert eltakarja a rengeteg, a fák alatt ásitó fekete barlangszerű, boltozatos, tágas ürökbe nem látni be,

vörös levelű cserjék takarják az erdő alját. A víz csobbanó sistergése, zúgása, az erdő mélyén bolondul visongó madarak hangja, a csend és a szívek zakatolása mind egybeforr. A katona kigombolt gallérja felett szabályos ütemben vernek a hőségben felzaklatott erek. Schmidt főhadnagy lélegzetvétele felgyorsul, a szíve hevesebben ver. A fűben vakondtúrások, tetejüket még alig szárította meg a nap. A fű hajladozik, hersen, szinte sistereg a lépések alatt. Schmidt leakasztja válláról a kártyust, óvatosan, mint aki arra ügyel, hogy zajt ne csapjon, leteszi egy vakondtúrás mellé. A keze, ahogy zubbonya felső zsebéből cigarettáját előszedi, kissé remeg. A szerb kivesz egy cigarettát, figyelmesen megnézi a gyártmány jegyét, felhúzza szemöldökét, és megelégedetten csettintve bólint, ez már igen, úri cigaretta. Gyufa után akar nyúlni, de a tiszt hirtelen karjára teszi a kezét:

— Nem, nem, majd én adok tüzet...

„Micsoda úr, micsoda udvariasság — gondolja magában a balkáni katona —, ha a mi tisztjeink is ilyenek volnának.” A puskát elengedte, a fegyver puhán fekszik a karjában, mint valami játékszer. Chirico megfesthetné: „Fiatal apa csecsemővel.” A fegyver épp csak hogy jelen van, de ki gondol a barátkozás effajta egyszerű, emberi pillanatában puskára, ellenségeskedésre, háborúra és óvatosságra, a reá osztott szerepre. A német kék szeme barátságosan fénylik, bizalomgerjesztően nevet, fogai ragyognak, miközben a katona a lángot két tenyere között cigarettája felé szívja. A német nevet. A katona egész figyelme a cigarettagyújtásra összpontosul, ez talán csak egy másodperc tört része, de épp ez a pillanat már újra a háborúé, az állaté az emberben. Schmidt főhadnagyé. A gyufát — szélcsend van, tökéletes és teljes szélcsend, a fákon egy levél se rezdül — bal kézzel tartja. Másik kezével, a jobb kezével katonazubbonya oldalzsebébe dugja a gyufásdobozt. És ekkor hirtelen, villámgyors mozdulattal görbe bosnyák kés villan. Tövíg, reccsenve tör a legény mellébe. Alulról, a gyomor felől, ahol a bordákon nem akadhat fenn. A német tiszt két vasmarka már szorítja is a szerb katona torkát. Minden erejével, az izgalomtól tízszeres erővel. A puská a földre csúszik. Az áldozat eszméletét veszítve lassan a földre ereszkedik. Karjaival eszeveszetten csapkod. Ez már nem veszélyes. Nincsen ezekben a mozdulatokban semmi céltudatosság. Schmidt főhadnagy még arra is figyel, hogy

oldalt forduljon, nehogy a vér bemocskolja. De vér nem sugárzik. Felfogja az ing, a katonablúz, amin rohamosan hatalmas foltta tágul. Az áldozat már nem védekezhet. Kétségtelenül eszméletlen. A német még mindig szorítja a torkát. Ellenállhatatlan vad erővel. Még s még szűkebbre, akár egy vaskapocs, csikorogva és forrón. A puska csörrenve arrébb csúszik. A német ajka elkékült, összeszorult. A foga mintha egy elharaphatatlan tárgyat szorítana, fát vagy vasat. Ettől a képzelt harapástól függ minden, élet vagy halál. Állkapcsa szinte kiugrik a helyéből. Szeme apróra húzódik össze. Kidagadó erektől feszülő kezéből az ujjak mint acélfogók mélyednek a vörösén és kéken elválkozó nyakba. A szerb katoná szemei kifordultak. Eszmélete rég elhagyta, már távoli lüktetés sem éri tudatát, a nap, mintha szemein keresztül agyvelejébe folyna és a mellébe, emésztő hővel, mint a tűz, ha ugyan érez még egyáltalán valamit. Hirtelen mégis újra csapkod a karjaival. Rettentő ütések oszta, de ez már nem ő, ez csak olyan, mint amikor az elmetszett nyakú csirke szárnya utolsókat ver, s még egyet-kettőt ráng a lába, ez már csak a test kilobbanó, utolsó ereje. Az áldozat ujjaiában már semmi élet, körmei csak véletlenül futnak végig Schmidt verejtékben csillogó arcán, s nyomukban három párhuzamos csíkban vér serked. A mell, a derék még egyet rándul. Vége. Halott. Nem is itt a fűben, valahol egy mennyei báránnyal úszik, az erdő fakoronáin, a folyó tükrén. A főhadnagy még néhány másodpercig, ereje utolsó tartalékával szorítja egyet a halott torkán, tudja, hogy fölösleges, de bizonyosságot akar. Bizonyosságot, hogy aki itt összeomlott a minden részletében gondosan kitervelt támadása alatt, nem rebbenti már szempilláját, nem hall, nem lát és nem moccanhat többé, biztosan halott.

A művelet két-három percig ha eltartott, de még annyit sem.

Igen, az őr kétségtelenül halott. Melle nem emelkedik. Mozdulatlan. A szellő meglendíti egy hajszálat. Lám, két fűrge, vörös testű hangya már a halántékára mászott. Sötétzöld fűszál hajlik a kidülledt s a homlokcsont felé fordult szemébe. Az ujjak helye ibolyaszínű, még jól látszik, tíz ujj. Schmidt kifújja magát, zsebkezdővel letörli arcáról a verejtéket, megtörli kezét. Végig kell csinálni. Megragadja az áldozat két kezét, még meleg, de minden ellenállás nélkül való, majd

csuklójánál megfogja és a víz felé vonszolja. A parton egy pillanatra megáll és körülnéz, mintha a halott helyett szeretne búcsút venni e zöld és vészesen vijjogó, suttogó világtól. Vagy inkább mintha a csalitokban és a rengeteg sötét, olajszínű szemeiben kémeket sejtene, árulókat és tanúkat, láthatatlan és megnevezhetetlen tanúkat, akik mozdulatlanul és hangtalanul mindent végigszemlélték, mellükön összefont karral, összeráncolt szemmel máris felelősségre vonásra készülve. „Eh, rémlátás!” Félóra ide a telep, és minden olyan hangtalanul, olyan pontosan zajlott, számításai szerint, hogy száz méterrel arrébb se hallatszott semmi. Kihúzza-e a kést ennek a balkáni pofának a melléből? Magával vigye-e emlékebe? Persze. És magához vegye-e ennek a taknyosnak a papírjait? Felgombolja a felső zsebét. Fénykép. Fiatal parasztasszony. Két gyerekkel. Vásári fénykép. Visszacúsztatja a zsebébe. Kihúzza-e a kést? Viszolyog, de kihúzza. Ronda látvány. A halott nadrágjába törli néhányszor, amíg ismét úgy csillog, mint amikor hajnalban a zsebébe rejtette. „Elég.” A halottat lerúgja a magas partról. Arcal lefelé zuhan. Arc és tükörképe egymás felé esik, és csattanó loccsanással egymásba csapódik. Mindkettő, a test és visszképe alásüllyed a rezgő sodrásba. Schmidt homlokát és lüktető, duzzadt erű nyakát törölgetve figyelmesen kémleli a vizet. A szürke szerb katonaruha száz méterrel arrébb, a katonák építette lépcsőnél bukkan felszínre. Befejeztetett. Requiescat in pace... Az erdőben felsikít egy madár. Cigaretára gyújt. Leül egy mohos sziklára a parton. Rémlátás lenne, hogy a halott úszó mozdulatokat tesz? Az. Arca a vízben, csupán a háta látszik, és a fekete hajjal borított kerek parasztfej búbja. Erről jut eszébe: mindkettőjük sapkája a történetek színhelyén maradt. Visszasétál. A galambszürke sapkát s a puskát a halott után dobja. Ismét megtörli a kezét. Mi a fene ez? Folyton törli a kezét? „Pizkos munka volt.” Még egyszer vissza, a szerb háncskártyust is a halott meg a sapka után hajítja, minden erejével, messzire be a forгатagos folyam vizébe. Ekkor érezte, hogy egész testében remeg, fáradt és kimerült, mintha egy ötnapos ütközetből érkezne a tartalékos vonalba, vagy mintha rettentő távolságot futott volna végig, hosszú kilométerek sorát, hegyen, völgyön át, hidakon, szántóföldeken, falvakon, városokon, órákon és napokon keresztül, miknek minden perce mintha a végtelenségig, a következő perc elérhetet-

lenségéig nyúlt volna. „Alakját vesztett idő.” A sapka még ott úszik a folyam zöld vizén, párhuzamosan a parttal, az erdő és a mart eleven tükörképében, akárha egy bűvész lebegtetné rejtelmes fondorlattal a levegőben. A puska, a hosszú gyalogsági fegyver az előbb mint az ólom, de alig locsbanva, villámgyors siklással merült el, valószínűtlenül, mint ha valójában nem is csillogott volna még csak néhány perccel előbb a parti fűben, a napon, elárvultan és gazdája nélkül értelmetlenül. „Elég a lírából. Mi németek javíthatatlan lírikusok vagyunk.” Még félóra. Akkor kellene visszaérni a lágerbe. Nem ér vissza. Most mosolyog először. Hangok az erdő felől? Lehet, hogy csak egy évszázados tölgy lehasadt ága ereszkedett alá a sűrűbe, a bokrok közé, lassú, méltóságtejes hajlással. A fák békés halála. Kezében a kés. „Hogyan került a kezembe, hiszen zsebre tettem?” „Miért beszélek hangosan?” Görbe macedón kés. Amikor dőött, recsent a hasfal. „Olyan volt az a fiú, úgy szökött fel, mint a telibe talált vad.” Ezt suttogva mondta, a késsel a kezében. „Ha el nem kapom a torkát, felugrik és bukfencet vet.” Nem kiáltott. Egyetlen hang, annyi sem. „Még egyszer vissza kellene térnem...” — folytatta hangos monológját. — „Nevetséges, csak nem játszom el itt az erdőben Raszkolnyikovot...” A kést ismét zsebre tette. „Most aztán szedjük az irhánkat, mielőtt utánunk erednek.” Lassan elbandukolt a lépcsőig. Közben mélyeket lélegzett, karjait, tenyerét kifelé tárta. Érezte: megnyugszik. Megfontoltan lement a falépcsőn a vízszintig. Térdig a vízbe ereszkedett. A nedvesség csak fokozatosan járta át ruháit. „Talán csak gyávaságból nem mentem vissza, hogy ne lássam még egyszer azt a helyet.” Melléig a vízben állt, még mindig a lépcsőn. Felhátrált a víz szintje fölé. Minden figyelmét arra összpontosította, hogy minél távolabbra belőlje magát a sodrásba, minden méter erőmeztakarítás az életet jelentheti. Úgy kell magát a parttól elrúgnia, hogy az árral szemben röpjön, minél messzibb a víz belseje felé. Teljesen megfeszített, kinyújtott testtel, szinte a levegő és a víz között, mint a nyíl hasított a folyamba. Napok óta számított a víz szélességét, s azt, hogy vajon meddig viheti le a túlsó partra az ár. Óvatos, takarékos, hosszú tempókban szelte a vizet, érezte, hogy most minden idegszálával ehhez a sűrű közeghez kell alkalmazkodnia, a vízhez, amely egész testét körülöleli, csapkodja, löki, húzza, ellenáll és vonzza. Ruhái,

csizmái meglehetősen akadályozták a kimért, egyenletes úzásban, de ő egyenruhában akart az első parti őrsegen jelentkezni. Ő is otthagyhatta volna a fogát. Erre is felkészült. Még nem ért partot. Úgy indult erre a kalandra, mint azok az öngyilkosok, akik fekete ruhát, fehér inget és megfelelő nyakkendőt, cipőt öltenek, hogy cselekedetüknek megadják a kellő ünnepélyességet, de nem gondolnak vele, hogy az eldörrent lövés után vér borítja majd az ingmellet, a golyó útját pörkölt szélű lyuk jelzi az ünnepi ruhán, és amíg tettüket felfedezik, összegyűrődött nadrágjuk, félrecsúszott gallérjuk, csokornyakkendőjük kibomlott, és így az egész ünnepélyesség s az előre kitervelt hatás jelentéktelen mellékkörülménnyé csökken, holott a halálba indulás perceiben mindez lényegesnek tűnt, és talán az öngyilkosság okánál, tényénél is fontosabbá vált. „Ez persze nem jó hasonlat. Leölni egy ilyen barmot? Azt igen. De öngyilkosság? Nevetséges.” Mindenesetre nem lényegtelen, hogy teljes tiszti öltözékében jelentkezik-e vagy sem. A csizmája kegyetlenül nehéz, ólom, lehúzza a lábát, máris átázott, pedig két hétig zsírral preparálta, de amíg végleg ki nem merül, nem válik meg tőle. A nyakába akaszthatta volna. Erre nem gondolt. Szemét felnyitva egy pillanatra, az ég felé emeli tekintetét: fehér fátyol borult a kék kupola alá. A vizet kettéhasítva, két karját egyenletes rugózással löki maga elé, ugyanakkor combjait, térdét a hasa alá rántja, majd kirúgja, és karjai erejét pontosan adagolva, kezével irányt tör: csak ne kellene ilyen megfeszítetten haránt tartania, ellenállni a nyomásnak, ami hosszant a folyam irányába kényszeríti, háromszoros, tízszeres erőfeszítés, még az kellene, hogy a bolgároknál vagy a románoknál másszon partra, holnap Mackensen főhadiszállásán kell jelentkeznie, ha török, ha szakad; ügyelnie kell, hogy ujjai egymáshoz tapadjanak, s tenyere meghosszabbított felületével nyomja előre a testét ebben az átkozott sodrásban, úgy húzza szét a vizet, mint aki sötét szobában biztos mozdulatokkal egy súlyos és sűrű bársonyfüggönyt tol szét. Arca mellett fröcskölve, villámlón hal ugrik a napfényre, és önmaga körül megfordulva riadtan bukik a víz mélyére. „Szabad vagyok, mint a hal, a halakkal.” A folyam közepe táján tart. Pihen: a hátára fekszik, mélyeket lélegzik az orrán át, jó néhány méterrel mozdatlanul sodortatja testét, mint egy tutajt, csak a tüdejébe szívott levegő tartja a felszínen. Még gyermekkorában a

Wannseen ismerkedett meg ezzel a vízimutatvánnyal, most jól fog. Kiemeli két kezét a vízből és megnézi. Azután egyenletesen és mély lélegzetvételkel táplálva tüdejét, ismét úszásba kezd, erősen harántírányba s megint csak ügyelve, hogy az ár ne sodorja túl messze lefelé. Minden karcsapásnak megvolt a maga külön időbeli élete, fejlődése, alakulása, tartama, értéke, s mindez önmagát ismétli, mint egy eszelős játékban vagy egy makacs álomban. Minden méter a mozgás megszámlálhatatlan, visszatérő részleteire bomlott. Kényszert érzett, hogy gyorsabban mozogjon, de ezt nem teheti, nem szabad türelmetlenné lennie. Már így is fáradságot érzett. A végső erőre az utolsó száz méteren lesz szüksége. Hogy elterelje gondolatait fáradságáról, fejét félrefordítja, lefelé néz a sodráson. A távolságokat innen, közvetlen a víz színéről lehetetlen még csak megközelítően is felmérni. Messze valahol egy fekete csónak úszik, lehet, hogy csak tőle néhány száz méterre, de lehet a távolság egy-két kilométer is. Ha tengerész volna, alighanem pontosan kiszámíthatná. Fekete csónak. Olyan, mint egy gyász kocsi. Újra hal csapott fel a közelében. Elfeledkezett a gyász kocsi-hasonlatról. Ha nem, talán arra is gondolt volna, hogy a halott szerb fiú hullája ott heverhet — esetleg — abban a lassan és félelmetesen imbolygó bárkában, és a halászok, miután fejfelé fordították és kinyomkodtak gyomrából minden vizet, a csónak fenekére fektették, és azzal kísérleteznek, hogy felélesszék, a szívét akarják dörzsölni, a mell közepén a szúrás fekete nyomát, azon tanakodnak: ki ölhetette meg. De ő biztonságosan, rejtetten, a vízbe merülve lassan közeledik a parthoz. Gondolatai szétszóródnak, ezerféle esemény, ezerféle kép keveredik képzeletében. De az vajon megjárta-e úszás közben az esztét, hogy orvul, előre megfontoltan leszúrta azt a fiatal férfit, hogy eltette ugyan láb alól, de a lelkiismerete... Mi történik a lelkiismeretével? Van-e egyáltalán lelkiismerete? Van a háborúnak lelkiismerete? Sose támadt fel életében azután sem a lelkiismeret? Nem elképzelhető-e, hogy sokkal a háború után, egy új háború küszöbén, de már nyugdíjban, öregemberként, ezredesi rangban német „Rentnerként”, nyugdíjasként ott ül a rózsákkal befuttatott spandau villában, hadtörténeti klasszikusokat olvas, Klausewitzet, szivarja füstjét hosszan kifújja a zöld ernyőjű olvasólámpa felé, leteszi könyvét, és visszagondol arra, mi történt ott a folyam partján, s egyfajta borzongás fut végig bőrén? Lehet, hogy

egyszer, később, valamikor mégis vádlón feltolult emlékezetébe az a cinikus és biztos, hersenő döfés, valamikor, amikor már a háború után talán megnősült, gyermekeket nemzett és vezérkari tiszt lett belőle, ezredes vagy még több? Lehet, hogy pályafutásán a siker, ha elérte ezt a rangot, abból a pillanattól nőtt, amit ő maga is hősinék nevezett, és amelyért csakhamar feltűzték széles mellére a nagyezüstöt, a halál rendjének ezt a kísérteties szimbólumát, és öregségére ráébredt, hogy nem érte meg? Lehet, hogy később valamelyik esős, borongós sötét novemberi estén a nyugállományba vonult Schmidt ezredes házában, a Berlin melletti villa ablaktáblái megkoccantak, és a homályból hirtelen gyászruhás asszony lépett elő? Lehet, hogy a Schmidt család, az immár öregedő, magas, ősz férfi, felesége és a gyermekek ott ültek a kandalló körül, amelyben először gyújtottak tüzet a gondos cselédek, a melegben, az állólámpa fényköre alá bújva hallgatagon élték őszi, esti életüket, amikor a homályból előlépett a ványadt, fakó arcú asszony, két kezével két apró gyermeket vonszolva magával, és megszólalt? Az az asszony a fényképről, a két gyerekkel? Lehet, hogy ezt mondta: „Schmidt főhadnagy úr, huszonöt év után eljöttem Uzsicéből. Egy nyáron, egy háborús nyáron megállt velem a világ. Csupán annyit tudok, hogy akkor a férjem a folyamhoz kísérte a főhadnagy urat. És a férjem soha vissza nem tért... A parton a virágzó fű le volt taposva. Semmi nyom nem maradt az után, ami ott történt. Itt a két gyermekem. Nézze meg őket. Olyan az arcuk, mint a halotté, mind a kettő arca olyan. Elfogytak, elsorvadtak az apjuk utáni sírásban, bánkódásban.” Lehet, hogy ezt mondta? Lehet, hogy az asszony a két kis gyerekkel merev és teljesen színtelen szemeit az ezredes felesége felé fordította: „Tessék engem megnézni, mivé lettem a bánatban a hegyek között, esőben, özvegységben, szegénységben. Nézzen meg! Én voltam Uzsicé legszebb leánya. És nézze meg a gyermekeimet. A Drina, a Morva és az Ivar sziklás vidékén nem volt férfi olyan szép, mint az ő apjuk, nem volt egy sem olyan jó, olyan szorgos, mint ő. Látom, a gyermekei szépek, egészségesek, nem olyan aszottak és fonnyadtak, mint az én kis palántáim. Velünk huszonöt éve állnak az órák és a percek. Keresük az uramat.” Lehet, hogy ilyeneket kérdezett az az asszony? Lehet, hogy aztán ismét Schmidt ezredes felé fordult: „Ezredes úr, mi van a lelkiismeretével? Annyi esztendő után

a lelkiismeretével? A lelkiismerete kibékül azzal a szörnyűséggel, hogy a háború törvény? Hogy az ember életének egyedüli ára a másik meggyilkolása? Ezredes úr, a lelkiismerete? Ezredes úr, hol a férjem, mit tett velem, mit tett, ezredes úr, a lelkiismeretével?” Lehet, hogy ilyeneket kérdezett az az egyszerű, nyűtt, elaszott parasztasszony? Mert Schmidt úr Spandauban bizonyosan már régóta ezredes volt, szőke haja megöszült, vállalai időtől és emlékektől terheltén lecsappantak. Lehet, hogy az ezredes körülnézett, de a szobában a kandalló körül mindenki úgy tesz, mintha senkit se látna és semmit se hallana? A függöny fodra izgatottan lebegett? A nedves őszi szél süvöltve belevágott a kémény kürtőjébe, a kandalló tüze hátrahőkölt, és karcos, köhögtes füst nyomult a lámpa rezgő fénykörébe? „Nem hallottatok semmit?...” — kérdezte-e bizonytalanul az idős férfi? „Szokatlanul sok autó jár ma erre-felé” — válaszolta a felesége a Goethe-kötet fölött, amit kezében tartott? „De hiszen ezek határozottan emberi hangok voltak nemde?” Az ezredes bizonytalan léptekkel elindult. Hová? Erdő zúgott körülötte, és víz hömpölygött odalent széles, végeláthatatlan áradással. Azt felelte feleségének: „Úgy érzem, lázas vagyok. Lefekszem, de nem fontos orvost hívni. Nem hiszem, hogy valamit meg tudna állapítani?” Saját hangját is messziről, kongó ürességgel hallotta szólni? Azután mind hangosabban és mind forróbban, lihegőbben beszélt, már ágyában feküdt, és még mindig beszélt, szája kiszáradt, ajka kicserepesedett, és senki sem értette, mit mond, mert senki sem értette már abban a házban azokat a fogalmakat, azokat a gondolatokat és azokat a szavakat, amelyek Schmidt ezredes nyelvére huszonöt esztendő mélységéből felörvénylettek? „Ez a háború...” — ezt mondta? „Ezen nincs mit gondolkozni. Ezt kell és csak ezt lehet csinálni. Ölni. Kérlelhetetlenül. Németország nagy lesz és győzedelmes. Az az asszony a két gyermekkel hiába beszél. A halottat nem lehet feltámasztani. A háború a civilizáció, a hatalom, a haladás...” — ilyeneket hörgött? Schmidt ezredes hangosan kiáltott? Szobája ajtaja előtt a cselédek rémülten és kétségbeesetten verődtek össze? Szétrebbentek, amikor felhangzott az orvos erélyes csengetése és topogása a kapu előtt, ahogy cipőjéről lerázta a vizet és a sarat? Eső. Háború... háború... ezt énekelte? Lehetséges, hogy ezt énekelte az eső, lehet, hogy az eső eme napok gyászoló zokogása volt, az idő múlhatatlan szomorú-

sága, melyben, mint valami ködben, ha valóban megjelent Schmidt ezredes agóniájában a folyam partján megölt szerb katona özvegye és gyermekei, az alakok ismét eltűntek és feloldódtak, s a látások sorsát szabályosan követve megsemmisültek? Lehetséges, lehet-e egyáltalán, hogy megmozdult az ezredes lelkiismerete a keresztényi utolsó órán? Volt-e, van-e lelkiismerete? Lelkiismeret nélkül hal meg? Vagy meghalt már?

Itt a túlsó part, itt a part, kibírta. Jobban bírta, mint ahogyan remélte. Az utolsó száz méter. Bőven futja még erejéből. Most ki kell vágni a finist, mint az antik futók, a marathóni cél felé. Szinte röpült a part felé. Hosszú, behajló barna csík közelít feléje, a Monarchia partjai. És amíg teste száguldva szel újabb és újabb távolságokat, valahol messze, lent a Dunán, de ugyanabban a mederben, ugyanazok közt a partok közt úszik el-elmerülve, örvényekben önmaga körül megfordulva, lesüllyedve és himbálózva, újra a felszínen megjelenve az ő áldozata, akinek a céljai már megnevezhetetlenek és kimondhatatlanok, talán a román kikötők mélye, talán a bolgár partok, talán a tenger, ki tudja? Lehet, eléri a tengert, de akkorára a halak már lerágták arcáról, csontjairól a húst. Lehet, hogy megakad valahol egy hírneves öbölben. Lehet, hogy egy vándorló homoksziget várja valahol messze a víz közepén egy kelepelő bolgár hajó-vízimalom közelében, ahová az asszonyok kis barna csónakjaikon hordják a kukoricát, a búzát, a rozstot, az árpát... lehet... Schmidt főhadnagy összeszorítja ajkát. A partok közelében változik a víz színe, enyhül az ár sodrása. A fekete bárka eltűnt egy füves hajlatban. Schmidt főhadnagy leengedi a mélybe lábait. Talajt ér.

— A mi földünk — mondja hangosan.

Az ő földjük?...

Még néhány mozdulat, a karok hosszú, erélyes, utolsó rántása, és térdig kiemelkedik a vízből. A parton lihegve ledől egy homoksávrá. Kezét szeme elé emeli, és átnéz a túlsó oldalra. Semmi mozgás. Egy rezdület sem. Az erdő széle egyetlen fekete, fenyegetően borús szalag. Nem keresik, nem is érdekli, hogy keresik-e vagy sem. Néhány percig a hátán fekszik. A beboruló eget bámulja. Szürke, nyugtalan felhők torlódnak egymásra, de a nap még hevesen süt. Hangosan felkacag. Megmenekült. Amikor felébred, aprón, szemerkélve esik az eső. A folyam háta mintha egyetlen hatalmas rángó, finom szövetű háló volna, ahogyan a zuhanó esőcseppek a hullámos

felületen fröccsennek. A sejtelmes távolságban, a nedves függönyön át most alig látszik, vagy egyáltalán nem a túlsó part. Az alacsony növésű hegyekről felhők gördülnek alá. A főhadnagy megindul a parton nyugat felé, ott bukkan leghamarabb őrszemre. Cigaretttája elázott. Lehajol, egy marék homokot vesz fel, és lepergeti ujjai között.

— A mi földünk... — mondja.

Csak homok, csak homok...

Porosz tisztí csizmáiban gyors, fegyelmezett lépésekkel halad most már az országúton, vizes foltokat hagy maga mögött. Megmenekült...

A piros bársonyfűggöny résein túl alig derengett a hajnal, de a csillagok még egész pompájukban ragyogtak.

— Gnädige Frau — fordult a főhadnagy anyámhoz —, engedje meg, hogy kinyissam az ablakot és felnézzek a csillagokra. Nézzenek fel az égre Önök is velem. A történetem tulajdonképpen itt fejeződik be, az Önök otthonában, amit a magaménak is érzek. Igen, szabad vagyok...

Felállt, szétvonta a függönyt, feltárta, szinte feltépte az ablakokat. Mindnyájan kitekintettünk.

— Az a csillag — mondotta halkán Schmidt, kezével a messzeségbe mutatva —, az a csillag északnyugaton egyenesen Spandau fölött világít. Idejövet egy erdön mentem át éjszaka, az úton, amelyen hajdan a római légiók vonultak. Ennek most huszonnégy órája. Az a csillag vezérelt. Az a német csillag.

Visszatért az asztalhoz, állva felhajtott egy pohár pankotai lőrét. A zsebébe nyúlt. Egy villogó tárgyat dobott az asztal közepére.

— Tessék. Ez az...

A kés.

Anyám felsikoltott. Kihevült arcát, amely mindeddig izgatót pírban tündökölt, elhagyta a vér. Kezét az asztal szélére támasztva felugrott. Szemei fénylettek. Egy pillanatig a meglepett Schmidt bortól csillogó, hideg kék szeme közé nézett. Hirtelen mozdulatától a pohara, amihez ajka nem ért, felborult, és a bor végigfolyt az asztalon. Szótlanul megfordult, és a hálószoza fehér ajtaja felé futott. Apám és a főhadnagy döbbenettel néztek utána. Anyám hirtelen megállt. Vissza fordult. Összeszoruló torokkal, fojtott hangon, gyűlölködve kiáltotta:

— Vegye el asztalunkról azt a tárgyat!...

Becsapta maga mögött a hálószoba ajtaját. Hallottam, hogy odabent ágyára veti magát, és fojtottan, arcát a párnába temetve, hisztériásan zokog. Utána szerettem volna menni, meg szerettem volna ölelni, simogatni, vigasztalni szerettem volna, hogy talán ebből az egész meséből semmi sem igaz, hogy hazudik az idegen. Nem mertem megmoccanni. Apám zavarában mélyet kortyolt poharából. Majd elnevette magát:

— Az asszonyok érzékenyek. Kérlek, fogalmuk sincs a háborúról — kiigazította magát —, a realitásról, akarom mondani. Te viszont, kedves főhadnagyom, ne haragudj, hogy banalitásokat mondok. Te egy hős vagy, igazi porosz tiszt. Őszinte barátod, csodálód vagyok és maradok, amíg élek. Proszit...

A két férfi állva koccintott, ivott, majd ünnepélyesen kezet szorított. A gyilkos főhadnagy és a tolvaj élelmzési osztály skriblere, a katonatiszt és a beamter, Poroszország és a Monarchia. Nagy pillanat. Történelmi mozzanat. Fényképen kellett volna megörökítenie Szenatra mesternek...

A főhadnagynak apám vetett ágycat a piros pamlagon. Háloínget hozott, újat, amit még se sose viselt. A fekvőhely lábához helyezte saját papucsát. Fejtől kis asztalkát állított, rajta tiszta hamutartó, vizespohár, kancsó víz. Már-már odatette volna a köpöcsészét is, de úgy találta, ez nem lenne ízléses.

Anyámat apám kivételes szelídséggel csillapította, nyugtatta. Nem ordított, nem vágott semmit a falhoz, nem ugrott fel, hogy elrohanjon és bevágja maga mögött az ajtókat. Suttogásuk mind egyetértőbbé vált. Anyámnak végül is meg kellett értenie: ez van. Háború. De azért Schmidt főhadnagy úr tétőtől talpig úriember. Vérbeli arisztokrata. Az első igazi arisztokrata házunkban. Egy idő múlva anyám kuncogva felnevetett, mintha csiklandták volna. Délelőtt már olyan búbajosan tálalta a reggelit a kertben s a főhadnagy olyan elragadó volt, amikor néhány szál kerti virágot nyújtott át anyámnak és kezet csókolt neki, mintha a hajnali jelenet meg sem történt volna.

Amíg szüleim békülön sugdostak, hallgatóztam, mi történik odaát a főhadnagynál az ebédlőben. Szusszanásait se hallottam, de mintha csöpögött volna valami. Mintha az utolsó percben, lámpaoltás után nemcsak anyám bora folyt volna alá, de feldőlt volna a borosüveg is, tartalma pedig szétfolyt és az

abroszról lecsöppent a szőnyegre. Tébolyító csöpögés. Mindez félálomban. Mindez: a felcsigázottságban, a kimerültségben, meg nem fejthető izgalomban már-már az önkívület küszöbén. Lehet, egy csapot nem zárt el anya a fürdőszobában vagy a konyhában, de én a csöpögést, a tébolyító csöpögést oda-átról véltem hallani, a gyilkos főhadnagy szobájából. Azt hiszem, akkor, azon az éjszakán hallottam először arról, hogy ez is van, gyilkosság, holott egyéb sem történt körülöttem a világban, egyéb sem, csak gyilkolás.

Anyám és apám már szuszogva, mélyen aludtak, egyenletesen lélegeztek, de én, már mintegy félálomban, de mégis csak tettettem, hogy alszom, szuszogtam én is, ám még mindig éberem s továbbra is hallani véltem anyám borának vékony, loccsanó hangú cseppenését, ahogyan az asztalról lehullva a perzsamintájú szőnyegen a virágokat és a perzsa oroszlán fejét ellepő kis tócsába hullik. Gyötrelmes percek voltak azok. Olyanok, mint amikor a szülők egymás közti harca pokoli jelenetű fajult, önmagukból kikeltek, arcuk idegenné, ismeretlenné, vaddá és kegyetlenné vált, és képzeletük tűzijáték-szerű váltakozásokkal kereste a sértő szavakat, amik a másinak fájnak, őrjöngővé ingerelik, az önkívületbe kergetik, és mindez a gyermek jelenlétében, mert ilyenkor sápadtan, dermedten hallgattam, és még közékük sem mertem magam vetni, mert nem tudhattam, hogy egyetlen mozdulattal milyen új ferge-teget szabadíthatok fel a gyűlölködőkben. A kíméletlen, egyre lassúbbá váló szabályossággal csepegő bor határozottan ugyanezt a gyakori veszekedésektől belém rögződött tébolyító, tehetetlen és feloldhatatlan érzést idézte fel, mint amikor anyám a jajongó zokogásba már egészen belefáradt, fuldoklás környékezte és elhagyatottan egy néma szoba sötét sarkában ült, arcát zsebkendőjébe temette és hangtalanul, a könnyek megállíthatatlan, mindent elöntő áradatával némán sírt, és csak néha-néha szakította meg a fojtott, a drámától izzó csendet egy-egy csuklása, mely mintha a szívről szakadt volna le. Így hullottak a cseppek is, és mindenik után egy örök-kévalóságig tartott, amíg a következő is szétloccsant a tócsában, akárcsak anyám síró csuklása, ami ha leszakadt szívről, mintha kötőtűvel döftek volna belém; és megint a várakozás. A feldöntött bor cseppjei megállíthatatlanul követték egymást, és a nyomasztó, forró déli légáramlás kábító sűrűséggel, lassan átsuhant az utcán, a kerten, a ház, a fák, a

virágok fölött és idegeinken át, mintha csak azért, hogy fel ne szabadulhassunk a Schmidt főhadnagy története nyomán keletkezett lidérces érzés alól. Ő valószínűleg spandai otthonáról álmodva szabályos és mély lélegzetvétellel boldogan aludt a vendégek számára fenntartott kanapén, melynek bolyhos piros rajza szinte hasonlított új szőnyegünk ábráihoz, melyekre a bor utolsó cseppjei most már valóban ritkán, de még mindig hulltak a feldúlt asztalról. A tettes boldogan aludt, de tettének súlya ráfeküdt házunkra, szobánkra, álmunkra. Anyám nyöszörgött...

Anyám hirtelen távozása az ebédlőből valójában felbosszantotta apámat, udvariatlanságnak, falusi nevelatlenségnek, megmagyarázhatatlan asszonyi szeszélynek tartotta; fegyelmezetlenségét, indulatosságát nem értette; fel se fogta, hogy amit ő kalandként, sőt hőstettként csodálva, ámulattal és tátott szájjal végighallgatott, arra fiatal feleségének ösztönei másképp is felelhetnek. Anyám sok ilyenfajta érthetetlenek tűnő kitérésének voltam tanúja, és visszavonulásainak is. Hogy apám nem csapott botrányt a „minősíthetetlen” viselkedés miatt — „Megint kitért belőled a falusi liba!” —, anyám Schmidtnek köszönhette. Apám mindent elkövetett, hogy előkelő új barátját el ne veszítse. Anyám nem látott át apám kártyáin: valójában boldog volt, hálás a szelíd, meggyőző szavakért. Olyan ritkán fordult feléje apám gyengédséggel, olyan ritkán beszélt vele suttogva, meghittén, dús hosszú hajú fejét a mellére vonva és karjával a nyaka körül. Ők egyet-értettek, de én anyám haragjával értettem egyet, az ő elhallgatott sérelmével és igazával. Gesztusa elégtételt is jelentett: a német őt nem veheti el tőlem. Apám suttogása, anyám halk kuncogása, az más. Épp csak hogy nem hittem el... Az álmoság rám telepedett, megszökött és újra visszatért. A reggel világossága bágyadtan elárasztotta az utcát, és a szoba tárgyai félelemkeltő körvonalakkal bontakoztak ki a sötétből. Megnövekedtek, és különös jelentőségre tettek szert. Ijesztettek, és az egyedüllét ezer rémülete kerengett körülöttem. S csak lassan, ismét az álom közeledtével és a teljes világosság megnyugtató élesedésével foglalta el a borzongás helyét a felismerés enyhe öröme: anya nem kedveli, nem szereti azt a hatalmas, szőke, kék szemű embert, valósággal gyűlöli. A féltékenység, a szorongás lecsendesedett bennem, az álom egyre távolabbra vitt magával; énekelt bennem a boldogság,

hogy ez a teremtés, aki sudáran, tág barna szemével, feltornyozott szép fekete hajával, színek és fények között megjelent az ebédlőben és haragos szépségében távozott az elmúlt éjszakából, hogy ez az asszony az anyám. Már nem hallottam a csepegést.

Aztán felriadtam.

A nap régen felhágott az ég aljára, és én kilopakodtam az alvó, megbékélt házból a kertbe, a kert bokrai és fái közé. Abban a harmattól villogó zöld bőrtönben leültem az ott heverő létra egyik fokára. Elmerengtem. A virágágycok között zavartalanul álmodoztam, de már nem a mesék valószínűtlen alakjaival népesedett be a képzeletem, hanem élő és gyöttrődő, idegen, sose látott emberek képzelt arcával és történeteivel, s ebben a fantáziálásban talán már felnőttnél is voltam, a háború gyermeke.

Talán újra elaludtam volna itt a bokrok és virágok között a meleg napon, de a reggelt mozgások és zajok népesítették be. A konyha táján megjelent nagyanyám, kiakasztotta a nyári konyha mögötti szárítókötélre ágyneműjét, hálóingét, és én jól hallottam, amint maga elé dohogja:

— Már megint vendég, megint valami bolondot hoztak a házba. Nem győzi az ember ezt a dög háborút takarítással, sepréssel, porolással...

Még tizenkét napig söpört, porolt a vendég után.

Tizenkét napig vidámságtól visszhangzott házunk tája, mint még soha azelőtt. Házunkban először vert tanyát, amire szüleim annyira vágytak, egyfajta előkelőség, ünnepélyes előkelőség, amit a porosz főhadnagy teremtett maga körül. Tischlernét a méreg ette. Megvalósult valami, amire anyám Schmidt főhadnagy érkezéséig gondolni sem mert volna. A „dűsgazdag”, az „előkelő” Tischlerné irigykedett és nem is titkolta. Mi zajlott le a főhadnagy és Ágnes néni között, arra már nem térek ki.

Ki mondhatná, hogy nem szép a háború?

KÖVÉR ESZTENDŐK

Egyszerűen megszoktuk a háborús létet. Annál is inkább, mivel súlyosabb anyagi gondok már nem nehezettek ránk, és az még meg sem fordult a fejünkben, hogy ezen az időn kívüli állapotért helyettünk valaki más is fizethet, mások, a nem kivételesek, a nem leleményesek, az elhagyatottak és a pártfogó nélkül maradtak... Új barátok jártak házukba, új dalok hangzottak fel, és új szokások honosodtak meg. Főleg apám új hivatalbeli társai töltötték meg nap nap után ricsajos jókedvvel, fűszer- és izzadságszagos ruháik illatával szobáinkat, ahol a falak között borgózós leheletük úszkált, cigarettáik és szivarjaik maró füstje és jókora hasukba ágyazott, ugyancsak sokat foglalkoztatott gyomrukából orkánszerű, dörgő böffenések törtek fel, alighanem az egész éjszakákon át tartó szüntelen zabálás, ivás és dohányzás illetlen, de annál zajosabb következményeképpen. Arcuk persze már nem is rózsás volt, hanem valósággal lángvörös, és verejtékük korántsem alágörgő harmatcseppekre, hanem azokra a forrón csorgó zsírpatakokra hasonlított, mik egykori naiv népünnepélyeken hatalmas embergyűrű közepén sercegőn és füstölgőn sülő ökrök piruló bőrén folytak le. Mintha csak egy csúfondáros kéz permetezte volna be a szeplős és dagadt képű élelmezési tisztviselők ábrázatát, akik még nem is olyan régen girhesen, soványan és elkeseredetten úzték mesterségüket civilben, órasok voltak, bankhivatalnokok, ezüstművesek, hentesek vagy fűszeresek, kivéve az ugyancsak tartalékosokból, összeszedett élelmezési tisztikart, a főnököket, megyei és banktisztviselőket, illetve a protekciós „intelligenciát”, amelynek minden egyes tagja buzgó egyetértésben dolgozott alantasaival. Az alantasokkal, akikre békevilágban rá se hederítettek volna, hiszen társadalmi állásuk, származásuk a civil életben e közönséges, de mesterségüket annál jobban értő alakoktól határozottan megkülönböztette őket. A tiszték civilben urak voltak, akkor is ranggal és címmel, ha csak lebecsült, de protekciós tartalékosok, a többiek pedig csak nép, illetve hogy pontosabbak legyünk, „egyszerű emberek”. Ám ezek az elmentétek, mondom, ott, ahol „keresni lehetett”, az üzletben megszűntek, a zsákmányolásban pedig rangtól és származástól függetlenül csupán „kollégák” léteztek, szövetségesek és bűn-

társak. Réges-rég elmúlt az idő, amikor a hadsereg eme nevezetes oszlopai, az élelmezés személyzete és tisztikara hitt még a háború szentségében és az önmaga erkölcsében. A kezdet szónoklataiban kifejezésre jutott bődületes hülyeség csakhamar az általános korlátoltság hordozójává és kiszolgálójává és egyben haszonélvezőjévé is vált, a hadsereg és „a hadiállapotban levő nemzet” hű és igaz tükrévé, szemléletes magyarázattá, hogy „mire való a nemzet”, és hogy a gyakorlatban mit kell nemzeten érteni. Egy mohó kaszt minősítette itt magát nemzetté — nemcsak a Garnisons Menage-ban, de az egész hadseregben és csatolt társadalmi területein, amelyeknek erkölcse és gyakorlata a tolvajlás és a rablás volt. Ezek és ilyenek voltunk mi „magyarok” és mi „hazafiak”, azok is, akik ezeréves ösre, a hét vezér közül az egyikre hivatkozhattak, a fél- vagy negyedvérűek és a tisztára „idegenből” asszimiláltak is, nagy egyetértésben és még csak nem is gondolva arra, hogy egymás származását piszkálják. „A fontos a haszon!”

Mindezekről a legjellemzőbben a Garnisons Menage főnöke és parancsnoka, apám közvetlen felettese, Fazakas kapitány nyilatkozott, egy kettős predikátumú Fazakas kapitány, aki becsípett állapotban szenvedélyesen szeretett szónokolni, s mint maga is többször búsan megállapította: pályát tévesztett, képességei parlamenti képviselőségre tették volna alkalmassá... Ez a pályát tévesztett hadfi a házunkban lezajló vacsorák alkalmából italos állapotban mindannyiszor így fejezte be szónoklatait:

„Éljen őfelsége, a császár és király hadseregének élelmezési tisztikara, a tisztikar nagyérdemű munkatársai, éljen a korrupció! Éljen a mi nagyszerű háziasszonyunk és nemes szívé házigazdánk, szent Ferenc! Éljen a nagymama! Éljen!...

„Éljen... Éljen...” — dörögte ilyenkor válaszképpen harsány kacajok és poharak víg csendülése közepette a zajosan mulatozó társaság, de apám az ünnepléstől elvakultan nem hallotta, hogy amikor főnöke szentként emlegette, a társaság egyik tagja szomszédja sörtés fülébe súgta: „Minden szentnek maga felé hajlik a keze!” Ilyenkor nagyanya, aki a házunkban, úgy látszik, egyedül őrizte a józanságát és a látzatbecsület maradványait, rohant az ablakokat bezárni, hiszen egyedül ő tudhatta, a boltostól, péktől, susztertől és a szabótól, mit sutognak házunkról a szomszédok, s micsoda legendák keringenek a környező utcákban e féktelen mulatozások-

ról, amiknek egyre gyakrabban vált színterévé tisztos lakásunk, amely pedig még olyan arisztokratának is otthona lehetett, mint a nevezetes von und zu Schmidt főhadnagy. A pletykázók azt is tudták, miért jelennek meg néha utcánkban néptelen és néma órákon apámat keresve vadidegenek, civilek és katonák, a város jelesebb üzletemberei, akik a „kerüljön bármibe” jelszó segítségével feltétlenül be akartak jutni az élelmezéshez. Apám ezeket az urakat gondosan nyírott angol bajuszát simogatva előkelő nyugalommal hallgatta meg, mint aki a helyzet kulcsának birtokában van ugyan, de tisztoségtelenségre nem kapható. A legvégén megvonta a vállát, két tenyerét kifelé fordította, homlokát felrámcolta, és kijelentette, hogy nem áll módjában a kérdéses összeköttetést megteremteni. És ez így is volt. Az élelmezési osztály kara nagyon hamar egyetlen összehangolt gépezetté vált, amelyben minden idegen alkatrész csak zavart kelthetett volna, a törvénytelen jövedelmek további megosztását, illetve személyenkénti csökkenését, s ha mindenki tudta és elnézte Fazakas kapitány üzleti vállalkozásait, ő is elnézte beosztottjai és barátai üzelmét. Tudták, hogy mit, hol vásárol ő a garnizon nevében és pénzével, például a Brassó melletti gyártól cukrot, s hogyan adja tovább a csemegekereskedőknek, cukrászoknak és likörgyárosoknak, hogy aztán szalámit szerezzen be Szegeden, amit zsírért cserél be Zágrábban, a zsírt ezüstre váltja Bécsben, az ezüstöt harisnyára Pesten, és a harisnyát bakancsra Zlinben, s végül a bakancsot, amit a hadseregnek ad el, szeretője, egy csinos molett zongoratanárnő részére épült ügyes kis bérházra városunkban, mindezt, mondom, a predikátumos Fazakas kapitánynak beosztottjai nem rótták fel, és fölöttesei is elnézték, de talán nem nézte volna el egy idegen, egy jövevény, akinek még az is eszébe juthatott volna, hogy részt követeljen magának, hiszen akarva, nem akarva bűnrészes és mint olyan a fejével játszik, amit ha jól meggondoljuk, tényleg nem lehet ingyen se követelni, sem elfogadni. De ki játszott itt a fejével? A fej, a kéz, a láb ugyanahhoz a szervezethez tartozott... Elnézték azt is, hogy Mathesz őrmester, csemege- és fűszerkereskedő civilben, tehát a garnizon csemege- és fűszerkérdéseiben a legilletékesebb szakember, a szomszédos kisvárosban valóságos fióküzletet rendezzen be hitvese vezetése alatt, hogy több nyugdíjas korú hentesmestert foglalkoztasson, kis házi vágóhidat rendezzen be és a Cseko-

nics grófok birtokáról a hadsereg tiszti és elit étellemezése számára felvásárolt hizlalt sertések, zsírmalacok és tejes húsborjak egy részét élő állapotban, katonai eszkört alatt nem via Garnisons Menage, hanem kerülő nélkül egyenesen oda szállíthassa saját üzemébe, ami természetesen nem volt teljesen magánjellegű vállalkozás, részt vett benne Fazakas kapitány és mindazok, akik e bonyolult és a Garnisons Menage-t kiegészítő műveletekben kulcsszerepet játszottak és érdekelték voltak persze a lehető legjobb üzletmenetben, magasabb rangú törzstisztek is, de hogy név szerint kicsodák, ezt még szemfüles apám sem tudta kideríteni, s a szimatolást — mely mindössze a pletyka kedvéért történt — azonnal abba is hagyta, amikor egy ízben Fazakas kapitány rámordult:

— Nem ajánlom, hogy effajta kérdésekkel foglalkozz, Ferenc. Egy szép napon az isonzói fronton ébredsz. S nem fogod tudni, miért, Ferenc. Megértettük egymást, Ferenc?

Mathesz őrmester okos ember volt, nemegyszer részegen vagy csak a részegét mímelve, és azután, hogy apám a barátja, Fazakas kapitány fenyegetéséről titokban és rémülten vallomást tett neki, nem tudni, fenyegetésül-e vagy csak hetvenkedésből ilyeneket mondott az asztalnál:

— Ha engem letartóztatnak, lemond a hadügyminiszter, megbukik a kormány, és nyakát szegi Tisza István, az a drága jó magyar; bármennyire is sajnálnám, de kénytelen lenne magát föbe löni, holott ő kétségtelenül a legtisztességesebb fickó abban az egész disznóólban, amit kormánynak neveznek. De hogy ő oly híresen tisztességes, az pusztán véletlen. Ha véletlenül az enyéme volnának az ő birtokai, én lennék a tisztességes. És ha ő lenne a bőrömben... na mi lenne akkor? Én nem akarok mást, mint Tisza, tisztességes akarok lenni. El akarok jutni a háború végéig oda, ahol ő akkor tartott, amikor kibújt a kegyelmes mamájából, lehessen tisztességes. Azt akarom, hogy végre megszülessen a tisztességes Magyarország.

A Mathesz-féle törvénytelen üzem valóságos jótétemény volt városunk jobb családainak. A civil családok fenntartói, vagy mindenféle hölgyeik, akiknek nem volt bejáratuk a tiszti ellátóba és nem találtak kapcsolatot alkalmazottaihoz, a híres Mathesz-féle boltban mindent megkaptak, ami szem, száj ingere.

Ezek a vevők gépkocsival vagy fogaton havonta kétszer is

átrándultak e poros fészekbe, hogy ott, a Mathesz-féle vegyeskereskedésben szerezzék be a francia vagy a kifinomultabb magyar úri konyha tökélyéhez feltétlenül szükséges ritka gasztronómiai segédanyagokat és csemegéket. Mit tesz isten, püspök urunk és kanonokjai is gyakran kénytelenek voltak az egyház eme istennek tetsző fiainál, Mathesz őrmesternél beszereszteni olyan nélkülözhetetlen cikket, amiket a püspöki uradalom nem tudott produkálni.

Fazakas kapitány, Mathesz őrmester és még tudja isten hányan voltak és hogyan hívták őket... Azt hiszem, sohasem szerettem ezeket az embereket, azt hiszem, irtóztam borzagú leheletüktől, mely úgy töltötte meg ebédlőnket, hogy aki lehunyta szemét, azt hihette, borospincében találja magát. Azt hiszem, idegenkedtem zsíros, hatalmas kezeiktől, ruhájuk kipárolgásától, melyben sokszor a töpörtyű, a faggyúgyertya, a káli- és toalettszappan és az aszalt gyümölcsök, a bors és gyömbér szagát egyszerre véltem érezni, és élelmezés raktárainak fojtogató, erős, gázszerű levegőjét. Azt hiszem, külön-külön szerettem azokat a szagokat, és talán leggyönyörtelesebb perceim voltak abban az időben azok, amikor néhanapján apám engedélyével beszökhettem a raktár mocskos és évtizedes légypiszoktól immár teljesen homályos ablaküvegű ajtaján át a raktárba, amit még a mozgósításkor vett birtokába az élelmezési osztály. Itt akár órák hosszat is elbámészkodtam. Minden látnivaló ínyemnek, vágyaimnak valóságos csodaként jelent meg. A füge elmondhatatlan nagy mennyiségben felhalmozva, szürkén, piszkosan, édesen ragadós; egy-egy fehéredő, a vénasszonyok bőréhez hasonlatosan száradni tűnő gyümölcsön, mint az apró vakondtúrások porhanyós földkupacai: a gyümölcsben fészkelő kukacok kiszórták munkájuk egyetlen eredményét: a szemetet, hasonlóan a kaszárnnyak mögötti hulladékdombokhoz, amiket a hadsereg termelt. A sokféle színű és elnevezésű cipókrémes dobozok tornyokba halmozva, olyan időkből, amikor a legelőkelőbb polgárházakban — máshol úgysem akadt már fényesítésre érdemes lábbeli — képtelen bűdösséget terjengető házi kotyvasztással igyekeztek pótolni eme tulajdonképpen mellékes, de az üzleti és társasági élet szempontjából oly fontos háztartási kelléket. És ezen ne csodálkozzunk, hiszen mind az üzleti, mind a társasági életben, s e kettő nagy általánosságban egy, a verseny egyik legfontosabb kelléke a kulcsin s így természetesen

a jól fényesített lábbeli is. Mert képzeljük csak el, lehetséges lett volna, hogy tegyük fel egy városunkbeli posztógyáros sáros vagy csak fényesítetlen cipőben a hadügyminiszter színe elé kerüljön? De még Fazakas kapitány sem jelenhetett volna meg a generális és a különböző ezredek nejei öméltóságai előtt, még házvezetónők előtt sem, ha nem ragyog a cipője, a bőr lábszárvédője vagy a csizmája... No meg az egymásra hányt ládákban a csokoládé, ott a raktár egy jobb oldali sötét fülkéjében. Négy közkatonai szolgálata csupán abból állt, hogy két váltásban, éjjel és nappal megállás nélkül botokkal és különböző leleményes szerkezetekkel, többek között ke-replővel, a patkányokat és egereket riasszák, üldözzék és irt-sák egész sereg macska és kandúr társaságában. Fazakas kapitiány kényes volt a higiéniaira. A remek szervező kitalálta, hogy a macskákat három váltásban kell foglalkoztatni, éspe-dig olyan formában, hogy erre a célra épített ketrecekben felváltva éheztesse és azután ismét vadászni engedik őket, amíg csak jól nem laktak. Annyi bizonyos, a hatalmas rak-tárban mindenféle illat és szag terjengett, csak egérszag nem, holott hegyekben állt ott többféle őrlésű búza-, rozs-, kuko-ricaliszt, gríz, árpakása és mi minden még. Csomagolt már-ványfehér gyertyák ezer és ezer kötegszámra. Csupa csemege a rágszálóknak. Rokonaink szerte a síkságon, a hegyektől az alföldi folyókig a háború éveit alatt s még jóval azután is, amikor a gyár, amelyben a gyertyák hajdanán készültek, ré-gen megszűnt, még az istállókat is csak ezekkel a drága gyertyákkal világították, nem egy szomszéd, sőt az egész falu zúgolódására és irigységére. A kockacukor e raktár mélyén barna papírgöngyölegű bálákban roskadozott. A kristálycuk-rot jószagú fenyőfa deszkából készült ládákban tárolták, raj-tuk nemcsak a gyári és pénzügyőrségi, de még ezerféle kato-nai pecséttel is. A süveg-cukrok egész birodalmat alkottak, ahogyan kívül fekete, belül kék papírral beborított aljukból mint a bekormozott lábú jéghegyek csúcsai megszámlálhatat-lan sorokban és rendekben hegyesedtek a homályba. Száz meg száz cukorhegyű ágyúgolyó. És a száz meg száz egymásra halmozott kívánatos cikk fölött végül is mint az összes ízbeli örömegek megkoronázója, akár egy óriásin terpeszkedő cseppkő csillár, száz meg száz szalámirúd lógott — szegedi és olasz szalámi — a mennyezetbe vert kampókról, fejedelmi pompát érzékeltetőn, ami mindenkit lenyűgözött, aki a szerencse egy

rendkívüli véletlenje folytán a kinti rémséges háborús világból betévedt e dáriusi kincseskamrába, s eléje tárult mindaz, ami, ha egyáltalán ismerte az első pillantásra látható árun kívül felhalmozottakat, csodálatot váltott ki, akárcsak az angol királyi kincsek a Tower múzeumában. Rég elfelejtett ízű portugál és francia szardínia, az éttermekből rég eltűnt capris ringli, göngyölten és filéformában, olivaolajban norvég pizstráng, tízfajta szárított gyümölcs, a legkülönbözőbb virágok választékos ízű méze, spanyol mustár és sztaniollal borított francia sajtok, elefánt látta ceyloni tea, déligyümölcsök és befőttek, angol keksz és rizses zsákok tucatja és svájci kakaó, vanília, szerecsendió, kókuszdió, liszt, citrom, szóval mindaz, ami nemcsak finom, rendkívüli, de általában még magas állású civilek számára is elképzelhetetlen volt a háborús világban.

Nos, ebben az isten tudja honnan összeszedett birodalomban élt, írt és számolgatott apám, egy jószagú félhomályos zugban, nappal is villanylámpa alatt, miközben a fűszerkereskedésben cukor helyett már ragacsos, nyers, barna, répaízü darás melaszt osztogattak drága pénzért, és azt is jegyre, és a tojást felváltották a különböző kénsárga sütőporok — többen meghaltak fogyasztásuktól —, nem is beszélve arról, hogy az olyanfajta családokban, amilyen mi nem voltunk, az ízletes ünnepnapitésztaikat felváltották az újonnan feltalált krumpli-, málé- és babsütemények, a zsírt pedig a margarin — ez is nagy luxusszámba ment —, mindenféle pocsek olaj, és a húst, a húst, ami az ételmezés mézárszékének véres fogasain ezerkilőszámra válogatottan és csak válogatottan lógott, bűdös pacal és elrágathatatlan, szintelen és kielemezhetetlen bőrszerű vackok helyettesítették marhabélszín, sertéskaraj vagy borjúcomb címén.

Nem véletlen, hogy azok az emberek, akik ebben a fegyverekkel bőségesen őrzött Eldorádóban katonaruhába bújva éltek, hamis tételeket ki- és beirogatva, de legfőként fantasztikus manipulációkkal elfoglaltan, hamarosan meghíztak, felpuffadtak, akárcsak családjaik tagjai, kihízták civil ruháikat, ingük gallérját képtelenek voltak begombolni, szüntelenül izzadtak, egyesek pedig ismét lefogytak, mert krónikus bélhurtra, máj- és epebajokra tettek szert, vagy gyomorfekélyük újult ki; némelyikbe a lélek épp csak hálni járt, mert nem tudta magát az ételektől megtartóztatni, és az orvosok sem

segíthettek, mert a Garnisons Menage tagjai nem vallhatták be a kaszton kívüli doktoroknak, hogy egyszerően a zabálás és az ital taszítja őket a sírba, igen, az ital, mert hiszen a bornak és az erős italoknak a raktár alatti pincében levő birodalmáról külön könyvet írhatnánk. Ezt a lerakatot apám csak későre fedezte fel, amit annál is inkább fájlalt, mert ha szemfülesebb, nem kellett volna Schmidt főhadnagyot azzal a pankotai lőrével traktálnia, amiről akkor még maga is elhitte, hogy iható. Apám szerencsére kisétkü volt, nem hízott meg a többiekhez hasonlóan, s az valószínűleg egyedül a szervezetén múltott és mondogatta is: gyermekkorában a pusztán s utána a tanítóképzőben „összement a gyomra”. Engem is hiába tömött nagyanyám, mint a libát, cingár, pipaszárlábú kölök maradtam, de talán azért, mert a reám kényszerített zabálás okából — hogy gyűlöltem enni! — állandóan hasmenésben szenvedtem, amíg Klein doktor úr, aki felismerte a súlyos bajt kiváltó okot, radikálisan ésszerű táplálkozásra fogott anyám felügyelete alatt, mert nem bízott nagyanyámban, titokban nem töm-e meg mindenféle, a spájzban fellelhető ingyenséggel, hogy meghizlaljon, mint egy malacot; az ő tanyai zselléresztetikája szerint ugyanis a szép gyermek csak a kicsattanóan kövér volt, minél kövérebb, annál szebb.

Gazdag városunk népe nem messze a mesebeli élelmiszerraktártól már hajnalban, sőt éjfélkor ott állt bóbiskolva, kimerülten és kétségbeesetten a sorokban, az emberek ínségjegyeiket szorongatták kezükben; némi zsírért, húsért, málélisztért, szárazbabért, cukorért rostokoltak, amit már fejadagonként osztogattak. Ám ki törődött ezzel?...

Még olyan is megesett, hogy a generális hiába esedezett személyesen telefonon Fazakas kapitánynak friss pesti süteményért, amit minden hétfőn katonás pontossággal szállított a gyorsvonat a Nagyalföldön átszágulva Budapestről, a Gerbaud-üzemekből városunk katonai ételmezési raktárának. Ugyanazt a süteményt, amit a nagyvezérkar, az udvar és a nagyszállítók is fogyasztottak. Mondom, megtörtént, hogy mi ebéd utáni desszertként ezeket a süteményeket majszoltuk, éppúgy, mint Mathesz őrmester vagy Fazakas kapitány és családja, de a raktárnoksegéd, Grün káplár egy rossz hangulata, egy rebellis fellobbanása következtében nem részesült ezekben az örömeinkben a tábornok, aki hiába is telefonált személyesen, ha Grün káplár már egyszer elutasította Mackensennek a bozon-

tos szemöldökű, klagenfurti származású, ellenszenves és szemtelen szakácsát, hol azzal a hazugsággal, hogy a Gerbaud-szállítmány nem érkezett meg Budapestről, hol meg azzal, hogy a fővárosi főelosztóban, ahonnan a hadseregszállító nagy cukrászok nyersanyagaikat beszerezték, kifogyott a porcukor, a csokoládé, a mazsola, a tojás, tejszín, vaj, sőt, lehetséges, hogy ezeket a dolgokat a mi raktárunkból kell majd a központ számára pótolnunk, ami tragikusan érintené a „jobb konyhakat”. Fazakas kapitány e képtelen és a generális számára mégis oly természetesen hangzó füllentéseknek mindenkor buzgón, mondhatnánk elkötelezetten falazott, bár tudta, hogy az olyan napokon, amikor Grün, akit semmi más üzlet nem érdekelt az élelmezés tájékán, csak a Gerbaud-sütemények, egészen lehetetlen hazugságokat agyal ki a sütemények elsikkasztására. Épp azon a napon városunk lelegegásabb örömházában a tábornokék süteményjárulékát a Grün káplárt majd felfaló, viháncoló örömlányok fogyasztották el, fülsiketítő visítások és a süteményekért folyó valóságos kézitusa közepette, arcukat, orrukat, fülüket és lakkozott körmű kezüket bemaszatolva, a valódi mandulából, eperből, málnából, csokoládéból és mogyoróból, gesztenyéből készült krémekkel és glazúrokkal bevont süteményekért életre-halálra menő küzdelemben.

Az igaz tragédia akkor következett be, amikor a városban tanyázó német déli vezérkar tisztjei tették rá a kezüket a Gerbaud-szállítmányokra, mégpedig a bodros bajszú Mackensen egyenes óhajára, aki rossz fogú öregember lévén, bármennyire puritán volt is a testi élvezeteket illetően, bármennyire kizárólag a déli hadműveletekkel törődött is, a generális mohón és mértéktelenül kedvelte az édességeket. Mondanom sem kell, hogy a mi tábornokunk is öreg volt, már-már trotli, ő is szerette a süteményeket, de főleg osztrák tisztí becsületével volt nagyra, úgyhogy azon nyomban az egyenes vonalon telefonált porosz kollégájának a sütemény ügyében, aki kedves modorban — „Mackensen köztudomásúan jólnevelt ember volt” —, de katonás rövidséggel, mégis arcátlanul szemforgató módon azt válaszolta, hogy fogalma sincs semmilyen téstáról, de ebből az esetből is megállapíthatja, hogy a bécsi uraknak itt, száz kilométerre a déli hadszíntértől, nem a háború sorsa, hanem a gyomruk ügye mindennél fontosabb, és jobban tennék, ha véget vetnének a K.u.K. Schlampereinak. Nos, amikor Mackensen generális Gerbaud-ládája is eltűnt,

mégpedig három alkalommal egymás után, a kitűnő hírű német vezérkari kémelhárító részleg órák alatt kiderítette a turpisságot, és Grün káplár úr félórára rá — mégpedig éjszaka fél kettőkor — megkapta abban a bizonyos házban a mi tábornokunk saját kezével aláírott végzést, amely őt az orosz front legpokolibb szakaszára rendelte. A végzést a hadügy-miniszter saját kezűleg írta alá. Fazakas kapitány hősi küzdelme mentette meg a káplárt, olyképp, hogy valamelyik ezredesnek egy tizenkét palackos láda 1909-es eredeti francia burgundi ellenében sikerült megennyhítenie a mi tábornokunk tomboló dühét, s így a halálos ítélet egyhavi fogházra változott át. A szakaszvezető ilyenképpen következő elrontott éjszakája hátralevő részét nem a fényes világítású, tarka örmházban töltötte, nem Lili, Baba, Mici, Flóra és Szónya kisaszszonyok társaságában, hanem poloskák és tetvek között a kóterben, ahol vigasztalására hajnalban az élelmezési kompánia cigányzenészekről kísérve meglátogatta. A kollégák főtt sonkát hoztak neki, reszelt tormát, holland sajtot, egy cipót, amit nagyanyám otthon sütött a lerben a szegény fiú számára, pezsgőt és konyakot egy kosárban s a hecc kedvéért egy egész láda Gerbaud-süteményt, benne névjeggyel s a névjegyben a következő szöveggel: „Mackensen generálistól!” Grün káplár mindezeket nagy élvezettel elfogadta, és a priccsen ingben, gatyában és harisnyában ülve csupán azon sopánkodott, hogy a társaság nem gondoskodott róla, hogy a hölgyek is meglátogassák, mert bizonyára aggódnak érte. De a következő hangulatos esték valamelyikén ez is megtörtént, és miközben rács és fegyverek mögött a halál torkából menekült káplár a bűnös szerelem édes ízeit kortyolgatta, a garnizon fogdájának ligetre néző ablaka alatt halkán és érzelmesen húzta a cigányzenészek kara a Lohengrin nászindulóját, azt a dallamot, melynek kábító zengése közepette a gomblyukukat mirtusszal díszítő ifjak izgatott és ártatlan menyasszonyukat ol-tár és pap elé szokták vezetni. A nászinduló hangjai oly bűvösen zengedeztek, hogy ama bizonyos, talán Mici nevű örömlány későbbi elbeszélése szerint — a nevezetes házban, amelyhez az illető művésznőt szerződéses viszony kötötte, hónapokig ez volt a legnépszerűbb történet — Grün káplár az ő terjedelmes kebleire borulva, többször hangosan felzokogott, talán csak ideges érzékenységből, talán igazi boldogságában, de talán csak irodalmi fertőzöttsége miatt, hiszen har-

madéves filozopterként sorozták be, és a kolozsvári egyetemen nemcsak dorbézolásairól volt nevezetes, hanem arról is, hogy a helyi lapokban már több verset közölt, és egy alkalommal Ady Endre is fogadta kávéházi asztalánál, közölve vele, hogy Grün néven nem lehet verset írni a magyar irodalomban, még akkor sem, ha azok történetesen rosszak, mint amilyenek a druszája, Grün Bandi versei is. Az affér, a sértés — legalábbis Grün Bandi szerint — nevezetes-nagy ivással végződött, és a kitüntetéssel — mely felért a nagyezüsttel —, hogy Ady Bandival brúdert ivott s tegezhetette. Igaz, hogy soha többé nem találkozott vele, és a költészet gyakorlásáról is lemondott, mielőtt még felvette volna a Tanódy nevet, amit a nagy druzsa talált ki számára, abból kiindulva, hogy a kis druzsának még ki kell járnia a líra tanodáját.

De ha tovább latolgatjuk, vajon miért sírt akkor Grün káplár a Mici művésznévre hallgató hölgy terebélyes keblén, azt sem zárja ki a valószínűség, hogy a rendkívüli és színpadias, valósággal operai helyzetben, ott azokban a percekben, a halk nászinduló, a ligeti fák susogása, a tücskök cirpelése és a csalogányok csattogása közepette elfogta őt a vágy a boldog, csendes családi élet után. Mert egy hónappal később, alighogy kitöltötte a fogságát, valóban feleségül vette a leányzót, gyermekeket nemzett vele, és a háború után odahagyva egyetemet, karriert, valahol a síkság egy csendes porba merült álmos városkájába vonult vissza, talán Zsombolyára, ahol még mindig boldogan él a hölgygel, és ahol néha, most már megöregedetten, elérzékenyedve emlékeznek ketten arra az éjszakára, ott a kóterben, amikor lent a mélyben a wagneri zene szólt, a szerelem mennyei boldogságot idéző dallamai és hangzatai. Csak egyről hallgatnak valószínűleg következetesen, mintegy ki nem mondott megállapodással, a Wagner-zene előtti műltről, a bordélyról és a Gerbaud-ládáról, a generálisról és Mackensen kémelhárítóiról, amelyeknek és akiknek messze földön legendás harmóniájú családi boldogságuk létrejöttét tulajdonképpen köszönheték...

Ha pedig ama esetig a tábornok csak valahogy oly módon élt képzeletünkben, mint a különböző szentek hierarchiájában, tegyük fel, Gábor arkangyal, akire néha gondol a vallásos lélek, de mivel nincs mit kezdjen e képzzettel: „arkangyal”, hát egy kurta pillanatra elképzeli, amint az úr trónusához vezető, legfőleg felhőkbe és ködbe vesző lépcsők jobb

oldalán, valahol egészen magasan fönt ura felé fordított szemekkel, gazdagon redőzött, tógaszerű gyolcsruhában áll, elég terebélyes — arkangyali — szárnyakkal és összetett kezekkel, mint az ártatlan arcú ministránsok, évezredes imádságba merülten, de mégis gyönyörű fiatal és élő arccal, mit dús fürtökben legördülő szőke haj keretez, mondom, ha szóba került a tábornokunk, ilyesféleképpen képzeltük el, persze nem fehér tógában és szőke, vállára hulló bodros hajjal, hanem sujtások és kitüntetések alatt roskadozó atillájában, szigorú, de igazságos tekintettel, esetleg bajusszal és pakomparttal, nem tudom, mi okból, de olyanszerű, égnek hegyesített bajusszal, amelyet Vilmos császár viselt azon az érmen, amit mi is megvásároltunk egy búcsún és a császárt profilban a dús pofaszakállú Ferenc Józseffel együtt ábrázolta. A Grün-féle eset ugyanis felkeltette házunk és társaságunk érdeklődését a tábornok addig figyelemre nem méltatott magas személye iránt, mert hiszen az ő jóságos hozzájárulása nélkül Grün káplár nem menekült volna meg a biztos haláltól a fronton. Ám csakhamar szétfoszlott az arkangyali nimbusz, mert a következők derültek ki nem is róla, hanem feleségéről: a komoly hadfi még hadnagy korában tett szert a hölgyre. Salzburgban — ahol az intézmény egy több emeletes vártoronyban működött — vagy Linzben, már nem tudnám pontosan megmondani. A tábornokné pedig leánysága éveiben Salzburgban vagy Linzben semmivel sem jobb helyen töltött néhány esztendő, mint Mici nagysád, akit Grün Bandi feleségül vett és a társaság természetesen nem fogadta be, legalábbis a mi házunkba Bandi csak feleség nélkül tehette be a lábát. Ágnes nagynénim és Tischlerné tiltakoztak ellene. A tábornok, amikor elhatározta magát a mésalliance-ra, már őrnagyi rangnak örvendett, a hölgyét anyai nagybátyjával adoptáltatta, aki melleleg báró volt és földbirtokos Burgenlandban, az újsütetű baronesse-t pedig két esztendőre egy híres augsburgi nevelőintézetbe íratta be, és onnan vette el feleségül, a szükséges kauciót személyes vagyonából a leendő hitves arisztokratikus nevének levő bankbetéten feltüntetve. A generális már Wienben a vezérkarnál töltött be funkciót, házában megfordult Rudolf trónörökös is, valamint néhány herceg, amikor a kompromittáló történet valamilyen indiszkréció folytán, később, de mégiscsak kipattant. Alighanem úgy, hogy az álbárónőt felismerte valamelyik herceg. Ferenc József személyesen helyeztette át

a tábornokot városunkba, amelyet Klein-Wien névvel is becéztek, de a csapás a generálisné annyira lesújtotta, hogy az itt berendezett fényűző lakás bútorai rövid fél év alatt megkoszolódtak, zsírpecsétések lettek, és a szekrények alatt ujjni vastagon, gyapjasan ült a por. Nem tudom pontosan, hogy anyám, Tischlerné vagy Ágnes nagynéném, akik ezt a kérdést a lehető legbővebben megtárgyalták, honnan szerezhetnék be értesüleseit, de alighanem mégis Ágnes néni tudta meg a titkokat egy gáláns tiszti udvarlójától, aki a bécsi viszonyokat és intimitásokat behatóan és szakszerűen ismerte. Annyi bizonyos, hogy attól az időtől kezdve mérhetetlen büszkeség töltötte el anyámat a házunkban uralkodó erkölcs, rend és tisztaság miatt, olyannyira, hogy reggelente még az eddiginél is hisztérikusabban takarított, sőt a napi munkájában még nekem is jelentős szerepet juttatott, amennyiben olyan rejtekekben és olyan rések között kellett port törölnöm, különösen az „altdeutsch” ebédlő rengeteg esztergályozott mütyürkői között, ahová felnőtt ujjai be sem fértek. S hogy erkölcsösségére mennyire s joggal lehetett büszke anyám, ez elképzelhető, ha még a tábornok felesége is csak egy közönséges „cemende”.

Ezek voltak hát a mi háborús gondjaink.

Nem érdektelen történet az sem, ahogyan az a vérengzőn zabáló társaság a házunkba került. Apa kollégái ama éjszakai, amikor borosüvegekkel hónuk alatt dülöngélve és énekelve először vonultak be kapunkon, különböző kocsmákban rendezték szégyentelen bacchanáliáikat. Mindaddig, amíg a közönség fel nem lázadt. „Kik ezek a nimolista altisztek, őrmesterek és zugsführerek?” — kérdezték egymástól a hadseregéből okkal kiszuperált békésebb polgárok. „Kik ezek és honnan szerzik ezek az álomszerű vesepecsenyéket, a tartármártással lelocsolt főtt marhanyelvet, amit a konyhán elkészítenek, amikor a vendéglős jobb kuncsaftjait még egy közönséges, rágós marhapörkölttel is boldoggá teszi?” A Napórában és a Három békában lezajló étkezéseknek híre mint a tűz futott szét városunkban Öreg polgárok, kik évszámra nem lépték át városrészük határát, és több évtizede látogatott törzskocsmájukat egy fröccs erejéig sem csalták volna meg más kocsmáros más borával, most csapatszámra érkeztek és már jó idejében a Napórába vagy a Három békába, hogy olyan helyhez jussanak, ahonnan az élelmészies vacsoráját

részletesen és kellő közelségből szemlélhetik, és érezhetik az ingerlő szagokat. A Napóra és a Három béka üzleti menete ilyenképpen tüneményesen fellendült, a hamisított borok a kocsmáros pincéjéből elfogytak, a részegek statisztikája, ha kocsmárosok egyáltalán vezettek valaha effajta statisztikát, felszökött, a verekedéseik megszokottá váltak, és mindezekről egy szép napon, amikor már nemcsak az altisztek, hanem velük elkeveredve a kapitány is, különböző, nem élelmezési hadnagyok és főhadnagyok is tagjaivá váltak e közbotrányt felidéző társaságnak, az ezredes déli ebédszünetben raportra rendelte e zilált bandát, amely egy szálíg éppen aludni igyekezett volna, hiszen az elmúlt zajos éjszaka is álmatlanul vonult el felettük a Napórában vagy a Három békában, és ki tudja, ez már a hányadik ilyen éjszaka volt sorjában.

Az ezredes tombolt, de csak csinján, hiszen az a nevezetes francia burgundi, amiből mindössze négy-öt láda állt a borospince zárt részében, sorra-rendre hozzá vándorolt, és nemcsak a burgundi. Grün káplárnak külön gondja volt, hogy megmentője — ő puhította meg a tábornok szívét, miután „cemende” feleségének támogatását elnyerte — és végső soron boldogságának akaratlanul is megteremtője semmiben se szenvedjen hiányt, nem tudva persze, hogy Fazakas kapitány milyen mértékben gondoskodik a tábornok e legközelebbi emberéről. Az ezredes tehát színészi üvöltözéssel, hogy a szomszéd helyiségekben beosztottjai jól hallják, „lehordta” a Garisons Menage „különben igen derék közösségét”.

— Bagázs! Részeges banda! Az osztrák—magyar hadsereg becsületének sárba tiprói! Nem értem, miért kell naponta és nyilvánosan az egész város színe előtt disznókká változniuk?! — Csak az ajtón kívül hallgatóknak szánt, mondatokat ordította, üvöltötte el abban a hitben, hogy hivatali beosztottjai ezeket elhiszik. De a következőket már halkabban mondta: — Kérem, zabáljanak és igyanak. Hivataluknál fogva módjukban áll, de uraim, kérem önöket, legalább ne a civil lakosság szeme láttára és ilyen közönséges és nevetlen módon. Amit önök megengednek maguknak, tisztára lázítás. Nagyon hamar elérkezik az idő, uraim, hogy a városokban nem lesz kenyér. Önök akkor is hozzájutnak majd a dupla-nullás liszthez s egyebekhez, ami szem-száj ingere. Gondoljanak az amorális, züllesztő hatásra, amit önök a megbízhatatlan hangukatú civilekre gyakorolnak itt a belső fronton. Gondolják

meg, hogy képzeletet felülmúló tömegek állnak egymással szemben a harctereken. Gondoljanak arra, hogy naponta ezer meg ezer ember harap a fűbe odakint. Gondoljanak katonai felelősségükre, keressenek legalább egy magánhelyet, ahol gyalázatos és erkölcstelen mulatozásaitak...

Fekete szakaszvezető, a főraktáros, ebben a pillanatban elbőffentette magát. Társai fuldokolva nyelvüket rágták, hogy ki ne törjön belőlük a harsogó nevetés. Az ezredes kopasz, biliárdgolyó koponyája tövig elvörösödött, és az üvöltő változatban folytatta erkölcsi leckéjét...

—... egy magánhelyet keressenek, ahol diszkréten hányhatnak és bőföghetnek. De ha tanácsom nem használ, lesz rá gondom, hogy kijózanítsam önöket. Büntetőezredbe, az első vonalba küldöm az egész kollekción! Disznó, arcátlan rezervista bagázs. Abtretien. Mars ki innen! Hinaus!...

Így esett a választás a kocsmák helyett a mi külvárosi házunkra, és így indult meg váratlanul a fűszereknek, a cukornak, a lisztnek, a húsnak és egyéb élelmiszernek és csemegének az a lavinaszerű áradata, mellyel apám kollégái anyám fáradozását és főzőművészetét honorálva, őszinte hálájukat igyekeztek kifejezni azontúl, amit anyám rájuk elfőzött. És így alakultak a világ sovány, keserű, fekete és keserves évei a mi házunkban a derű, a bőség, a kacagás éveivé, feloldva szüleimet a nyomasztó gondok alól, miközben városszerte egyre kétségbeesettebben kérdezték az emberek: „Honnan teremjtük elő a mindennapi asztalravalót?” Anyám ebben a zajgó életben kitűnően érezte magát, bár meg kell hagyni, házunkban a társaság mérsékeltebben viselkedett. Az urak respektálták, hogy úri ház vendégei és nem a kocsmároséi, többé-kevésbé mindannyian gondoltak arra, hogy saját otthonukban, feleségük, családjuk jelenlétében nem engedhetik meg maguknak ugyanazt a feszélytelenséget, mint a külvárosi kocsmákban. Meg kell hagyni, anyám iránt respektussal voltak. A megannyibbított háztartás anyám számára szinte annyit jelentett, mintha megmaradt volna a falusi környezetben, a világban, amelyben született, és amelyen csak akkora változás esett, amekkora aratáskor minden falusi házat felforgat: több embernek kell főzni, jobban kell az ételeket elkészíteni, rendet kell tartani a zűrös forgatagban, s mindezt vígan és lelkesedve, hiszen a munkának ez a hevítő idénye némileg ünnep is, siker és győzelem. Mert hát nem siker és győzelem volt-e,

ahogyan viszonyaink megváltoztak? Anyám boldogan engedte át magát a tomboló sütés-főzés históriájának, és korántsem falusi szinten. Végre lepipálhatta akár Tischlernét, akár Schmüllernét, amire egy-két évvel előbb még csak gondolni sem mert volna, de a vágya ott, náluk támadt fel, hogy bár egyszer utolérje majd őket. Anyám lelkiismeretesen tanulmányozott szakácskönyveket, de ezeknél is külön tanácsokkal látta el Mathesz őrmester. „Pukkadjon meg Tischlerné.” Anyám „istenien” főzött, jobban is, ízesebben is, mint itt említett vetélytársnői, és még rendet is tartott a zűrös forogtatásban, s mindezt vígan és lelkesülten. Ama háborús esztendőkből mi is arattunk hát, nem igazságosan ugyan, de legalábbis anyám rengeteg vesződését és igyekeését tekintve mégis megérdemelten. Hiszen anyám azonkívül, hogy rogyásig dolgozott a vendégekre, még elnézte a jólneveltségükre ügyelő újdonsült barátok rakoncátlanokodását, pajzanságait is, s ha eláztak, faragatlanságukat és sokszor bizony gyalázatos viselkedésüket is, amivel kezdeti „finomabb manírjaikat” megcáfolták. Úgy tett, mint a hivatásukat szenvedélyesen gyakorló királynők, akik uralmuk érdekében megsarcolt adófizetőik legképtelenebb cselekedeteihez is jó arcot vágnak. Mert a ház kormányzója anyám lett, főzőkanala, hirtelen rászakadt feladata és egy-egy mosolya egész kis hadsereget mozgatott, olyat kigondolni nem tudott, amit a menázsbeliek házhoz ne hoztak volna neki, s e mozgást apám gyümölcsözötte roppant okossággal, mondván:

— Okos ember a könnyebbik oldaláról fogja meg a dolgot. Mi sem cselekedhetünk másképp, mint a többi okos.

A többiek persze korántsem a többséget értette apám, az elnyűtteket és megviselteket, hanem a szerencséseket, akik más formában, de hozzánk hasonló módon arattak, gyűjtötték be a különböző javakat. Cukorral telt meg gótikus hálószobaszekrényünk mély alsó fiókja, amelyben azelőtt egy háztartás minden lomja, rongya felgyülemlett, ócska gyöngyök, tépett kalapdíszek, dohos kabátbélések, elszíntelenedett blúz- és férfiing-foszlányok, hálóinggombok, kalaptollak, varrógépalkatrészek és sok más izgalmas és rendkívüli kacat, mi egy távoli utókornak valószínűleg felbecsülhetetlen értékű, de annál mulatságosabb muzeális adalékkal szolgálhatott volna arról, hogy miként élt egy kezdő, félig-meddig úri család a húszas évek elején, de anyám mégis szemétre vetette vagy a

szegény rokonok női tagjai közt osztotta szét a kacatot. Ám az ócskaságokat felváltó és kincseket érő drága holmik, az élelmiszerek korántsem álltak meg fiókjainkban, hanem mint valami ügyes bűvész varázsvesszejétől érintve, alighanem pénz-zé váltak, vagy legalábbis más értékes cikkekké, vászonná, szövetté, bőrré és miegyébbé, aszerint, hogy mire volt éppen szükségünk, vagy mit volt bölcs dolog a hosszúnak ígérkező háborús időre tartalékolni. Ezt értelmes apám hamar megtanulta. Nem tudhattuk még, de a háború alatt a cukor olyan szilárd valuta volt, mint a háború utáni gazdasági összeomlás idején a dollár és az arany. Ezek is meginghattak azidőtt, de nem a cukor. Házunk híre a messzi síkságon forgalomba került. A parasztok a hetedik faluból szöktek vámon, csendőrön, fináncon, őrségen át, hogy fagyos és fehér éjszakák idején, mikor még a hold is a tejszín habszínében úszott, kis teáért, cukorért olyan dolgokat csempésszenek nekünk, amiket a városi nép már réges-rég el is felejtett, és a menázs raktáraiban nem is szerepelt, páratlan ízű hurkát, pulykát, récét... Zord hajnali órákon, mikor elült már házunk táján az utcákat és a kertek sűrűjét felbolygató vendégzajongás, rejtelmes és sokat sejtető kocogás hallatszott házunk kapuján, egy kéz kinyúlt az ablakon, átvette a nehéz csomagot, majd kicsi pakkot adott át. A fák a bolyhos ködtakarók alatt megbor-zongtak. Senki se látott semmit. Az utca ezen az órán néptelen. Az ablakon kiadott csomag eltűnt a fekete kendő vagy a százáncú szoknya sötét mélységében, és a hajnali titokzatos asszonyok újra elmerültek a sötétség alján nesztelenül, ahogyan érkeztek. Később, amikor városunkban már a ragadós, vörösébarna pótcukor is kifogyott, a falusiak, kik addig haragosan szidták e szutykos anyag erjedt répaízét, később azért az ízetlen vacakért is ugyanazt az árat fizették, mint a hófehér süveg-cukorért, a teának az ára meg, mint az aranyé, ki tudja, hányzorosára emelkedett. A mi házunkból a süveg-, a kocka- és a kristálycukor természetesen nem fogyott ki — még a háború után is, nem is tudom, hány esztendeig, ezt fogyasztottuk —, és a délelőtti órákban a különböző mozsarak és zúzóok víg zengés közepette ontották magukból a finom cukorlisztet, hogy a tojás aranyló sárgájával, a belereszelt citromhéjjal, csokoládéval habosan összegyúródva friss, omlós krémes sütemény legyen belőle estére, különb a Gerbaud-gyártmálynál. Ha vendégeinket nálunk érte a reggel és nagyanya

történetesen éppen kenyeret dagasztott, anyám lángosra valót csípett le a tésztából, megtöltötte kapros tehéntúróval, s a tűzön percegő zsírban percek alatt ropogós vörösre sütötte. A fekete kenyeret nem is ismertük. Igaz, egyszer-egyszer megtörtént, hogy fekete lisztből külön gyuradékot kellett készítenie nagyanyámnak, hogy a pékhez kerülő fehér kenyértésztát begöngyölje vele, nehogy végleg magunkra zúdítsuk a külvárosi asszonyokat, akik a forró kemence körül álldogálva nem győzték a jegyre kapott ragadós fekete liszt rossz tulajdonságait gyalázni, s bizony hiába igyekeztek kenyerüket tört burgonyával javítgatni, a háborús jó tanács semmit sem ért.

„NEM KÉTSÉGES, GYÓZTÜNK

Előfordult, hogy épp a pletykaságok kivédésére nagyanyámmal ketten mi is oda-odaálltunk egy-egy sorba élelmiszerjeggyel a kezünkben, s ilyenkor hallottuk csak igazán, hogy panasznak, siránkozásnak vége-hossza nem szakad, s hogy a panasz szidalommá, a fájdalom s a keserűség gyűlölséggé, a mozgolódás ordítózássá, dühvé változott, bár még mindig nem rombolássá.

Később ennek is elérkezett az ideje. Egy-egy ilyen lisztre, zsírra, cukorra várakozó szerencsétlen sorban mégis már anynyi elkeseredés gyülemlett fel, hogy ha véletlenül elszabadul, megingatja a terek és az utcák házsorait, kitépi és elsodorja a fákat, betöri az ablakokat, és isten a megmondhatója, hol áll meg, vajon milyen irányba száguld rombolva és pusztítva, kiket öl meg és kiket hagy életben, mit temet maga alá. De ennek még nem érkezett el az ideje. Nagyanyám, aki őszintén velük, a sorban állókkal érzett, büntudatosan, komoran lapult, és a kínzó vásárlások színhelyéről egyenesen pincelakó lányához, apám nővéréhez szaladt, hogy átadja neki a szerzeményt és amit még szatyrai alján hazulról a szekrényekből hirtelenjében becsomagolt, úgy is mondhatnám, hogy ellopkodott, ha az eredetnél semmivel sem rosszabb tetteire illene az a minősítés.

De álltunk mi nagyanyával másfajta sorokban is. Igaz, ott nem kellett tülekednünk. Ott a Garnisons Menage kiváltságosai várakoztak adagjaikra az élelmezés üzlethelyiségében, ahol délelőttönként a garnizon tisztikarának családjai vették ki busás járulékaikat. Itt nem aszott kültelki asszonyok, nem a reszkető fejű öregek és karikás szemű kislányok álltak sorban, hanem takaros és testes szakácsnők, ügyes tisztiszolgák, tisztek vagy tisztnék kalapos mamái s egyéb népség, amely a kiváltságosak árnyékában magát is kiváltságosnak képzelte, és joggal, mert az is volt, akárcsak mi. Talán ezekre az úgynevezett fejadagokra sem lett volna szükségünk, de hát minek otthagyni? Vigye el más? A járulékot kiosztó, katonaruhába bújtatott jóbarát székálló legény nagyanyámnak még egyszer annyit hozzárejtve odacsúsztatott a sertés- vagy marhabélszínhez, fehérkarajhoz, borjúszegegyhez egy-egy jókora párizsi kolbászt, császárhúst vagy egy kiadós csülköt, tartalmas

velőscsontot, aszerint, hogy nagyanya mit súgott a fülébe, mire lenne szüksége anyámnak vacsorafőzéshez, mert Fazakas kapitány nagyon kérte, főzze ezt vagy amazt, ami a múltkor olyan nagyon ízlett neki, például angolos bélszínt. Fekete szakaszvezető, a főraktáros megállt az ajtóban, messziről cinkosan rám kacsintott, mintha én is be volnék avatva az egyébként is nyilvánvaló titokba, magához intett, bevitt a lerakatba, bűvészi mozdulattal belenyúlt a mandulászsákba, és jó marékra valót a sapkámba nyomott, talán nem is figyelmeségből, csupán szórakozásból, mert ott mindenkinek meg kellett szoknia a lopást, engem is biztatott, markoljak csak bele és töltsen meg zsebeimet, és nógatott, töltsen meg magának egy zacskót selyemcukorral, mazsolával, medve- és krumplucukorral meg szentjánoskenyérrel. S míg a jegyre kapott élelmet nagyanya mindig nyitott, mindenki szeme számára kitárt szatyorban, siralmas arccal cipelte végig a városon, az élelmezési raktárakból összeharácsolt dolgokat gondosan elfedte és kendőkbe takargatva cipelte hóna alatt, mert hiszen a cekker feltűnővé tette volna a gondosan becsomagolt holmit. Ám így sem kerülhette el, hogy a lisztesboltok vagy mészárszékek előtt, ahol a külvárosi asszonyok sorban álltak, gyanakodva ne méregessék, vagy ne röppenjenek utána rossz-májú megjegyzések, melyek talán csak azért nem csaptak át szidalomba, mert nagyanya még önmagát is ügyesen álcázva, ilyen beszerző útjaira legrosszabb ruháit öltötte magára, nem vette fel új fűzős, magas, fekete cipőjét, mely nélkül azelőtt soha a városba ki nem ment volna, hanem papucsba bújtatta gyenge, öreg, fájós lábát, hogy még nyomát is eltüntesse annak, mintha a kiváltságosakhoz, a rejtett bőséghez valami köze is lehetne, de még így se kerülhette el, hogy itt-ott fel ne ismerjék. Zsákmányunkkal vonultunk végig mi ketten a városon; nem is vonultunk, de lopakodtunk, mert ha határozottan nem láttuk is, de éreznünk kellett, hogy ahol néhány asszony összeverődik, ahol csak sor képződik valamilyen élelmiszeres üzlet előtt, ott veszély leselkedik ránk; nem voltunk tudatában, de valahogy éreztük, talán mi vagyunk azok, akik megrövidítjük őket; jogos a panaszkodásuk, a komorság, ami körülengi ezeket a nőket. Fájdalmukban mi bizony minden ösztönös együttérzésünk ellenére sem tudtunk osztozni, még akkor sem, amikor közöttük álltunk a sorokban, mert bajaikat és panaszait csupán kívülről, hallomásból ismer-

tük. Még rokonainkat sem értettük meg, apám nővérét és családját a csatorna partján, a vasútállomás felé a pincelakásban — holott ők véreink voltak —, egész létük, ahogy tengődtek, idegen és érthetetlen maradt számunkra, inkább zavaró, kellemetlen érzéseket keltve bennünk. Anyám nővére, Ágnes néni, az más, velünk egyvágású.

Még kevésbé értették meg ezt a külső valóságot — de mi értelme is lett volna az érzélgésnek? —, sőt valószínűleg még tudomást se szereztek róla vendégeink, a zsiros sarzsik, a dagadt élelmezési tisztok és a ház régi barátai, élükön az ugyancsak háborún vagyonosodó Klein doktorral, Tischlerékkal, Schmüllerékkal és a többiekkel. Nem úgy tettek ők, mint Rabelais, aki a Gargantuában a pacalfalást igaz népünnepélyé avatta, meghívta a környék népségét, akik mind jó ivók és jó tekézők, de még „jó komák” is. A „jó komaság” nálunk persze csupán zárt körben érvényesült, de ebbe a komaságba fölötte nehéz volt bejutni, nem úgy, mint a nevezetes Gargantua korában. Vendégeink s mi is, zárt körünkben, magunknak ettünk, magunknak ittunk, magunknak mulattunk s végül, s ez talán a legfőbb, magunknak gyarapodtunk...

— Mit szólnál hozzá — kérdezte egy délben hirtelen mozdulattal anyám felé fordulva apám —, mit szólnál hozzá, ha a Virág utcában megvennök az emeletes házat?

Anyám szájában megállt a falat. De aztán hamar tovább evett, szó és megjegyzés nélkül, mint aki igen jól tudja, hogy képtelen beszéd az ilyen, apám, nem tudni, miért, de ugratja. Ám apám szemét ábrándosan az ígéretes messziségbe révesztve, nagyon komoly hangon, arcán olyan kifejezéssel, ami csak sorsdöntő, nagy események alkalmával jelent meg — ajkával kissé csücsörített, mint a filozófusok, amikor egész rendszerük sorsára ható döntés előtt állnak —, tovább beszélt.

— Sőtér igazgató, a Virág utcai nagy bérház tulajdonosa a kamatokat sem fizeti rendesen a bankban. Nem húzhatja már sokáig. Fél évig, egy évig. És akkor a bank végez vele, nem tehet mást. Ha pedig az ingatlan értékesítésére kerül a sor, a bank nem zárkózik el, hogy olyan megbízható fél jusson hozzá, akit előnyösen ismer, akiről tudja, hogy pontosan eleget tesz kötelezettségeinek, akiben elsősorban erkölcsi garanciát lát. Persze nem sógorodra, a Nándor-félékre gondol a bank — itt apa egy haragos pillantást röppentett anyám

felé, mintha ugyan ő tehetne e sógorságról —, nem a Nándorfélékre. Hiába többször dekorált hős és főhadnagy. Bennem például garanciát lát a bank. A múlt hónapban is határidőre fizettem ki utolsó váltónkat... Olyan időkben, amikor a legprimább hitelű kereskedők váltóit is unos-untalan óvatolják. Nándor nyolcezer koronás váltóit fedezetül elfogadná a bank, bár tudja, hogy fabatkát sem érnek. Formalitásról van szó. Maga a bank tud vevőt erre a mi házunkra, ami máris két-szeresét éri. A bank főkönyvelője szeretné megvenni.

Anyám látszólag figyelemmel hallgatta apám üzleti fejtegetéseit, de egészen más dolgokon jártatta eszét. Titokban az esti vacsora fogásain elmélkedett. Vajon a bélszint mennyire süsse meg? S ha valóban véresen készíti, ahogyan egyedül Fazakas kapitány szereti, milyen szósszal tálalja a többieknek a másik átsült bélszint, és petrezselymes tört krumplit adjon-e hozzá, vagy róseibnit, amit olajban süthetne, ha már néhány üveg főzőolajat küldtek haza Ferenc kedves kollégái, bár ő olajjal még sosem főzött, de akkor miért küldték az olajat, ha nem azért, hogy olyan róseibnit süssön, mint amilyenről Mathesz úr az este előadást tartott. Apám a házról beszélt, anyám megszólalt, és a bélszínről rotyogott, mégis a legnagyobb egyetértésben társalogtak, mintha egy oroszul nem tudó angol beszélgetne egy oroszsal, aki nem tud angolul, de mindkettőnek az az illúziója, hogy a másik tökéletesen megérti, holott olyan harmadik személy érti csak mindkettőjüket, aki oroszul is, angolul is tud, és mit tehetne egyebet, beletörődik, hogy mind a ketten, bár tökéletesen egyetértenek, másról szólnak, nem egymással, önmagukkal társalognak, nem párbeszéd ez, hanem két egyidejű monológ. Anya gasztronómiai ábrándozásában apa szavait csak távolról, félig és értelmüket veszítve hallotta, s mivel egy pillanatnyi csend állott be, amelyen csak a villák hegyére tűzött és a száj felé tartó, szinte gyöngyházfényű darázsmetélt mozgott zsírtól csillogón, a cukorportól mintegy behavazva az asztal fölötti térben, úgy érezte, hogy apámat bizonyos részletekre vonatkozóan meg kell kérdeznie, mi a véleménye, illetve dönt-sön ő. De előbb még egy elvi kérdést kellett tisztáznia:

— Mit gondolsz, Ferenc, szeletekben vagy egyben süssem-e este a bélszint Fazakas kapitány részére? Emlékszel? Egyszer azt mesélted, hogy Dragoneszkuéknál, amikor meghívtak vacsorára, a bélszindarabok egyikén petrezselymes vajdarab, a

másikon borsozott tükörtojás volt. Milyen volt a hús: angolos vagy átsült?

Apám összeráncolta homlokát, nem értette a kérdést, nem figyelt oda, tovább ábrándozott, tovább beszélgetett saját magával, és talán csak azért hangosan, hogy önmaga számára is minél meggyőzőbben, minél hihetőbben szövegezze a terveket, amelyeket egyelőre titokban még ő is túl merésznek vélt, de később a véletlen segédkezésével mégis oly szerencsésen megvalósultak.

— Eladom ezt a kulipintyót — folytatta apám —, túladok rajta, és a vételár nagyobbik részét a váltók fedezésére fordítom, azaz leelőlegezem a Virág utcai bérházat. Van benne egy négyszobás úri lakás. A házbérekből pedig tíz, esetleg tizenöt év alatt, még jóval nyugdíjba menetelem előtt, törlesztem az egészet. Különben is, ha bízik bennem a bank, erről a főkönyvelő gondoskodik, miért szalasztanám el a lehetőséget. Ilyen alkalom egyszer adódik az életben.

Ez az ebédközi ábrándozás mindannyiunknak mást és mást jelentett. Anyámat apám tervei nem érdekelték. Bennem és nagyanyámban rémületet keltettek; komolyabban vettük a fenyegetést, mint anya. Én úgy éreztem, hogy hirtelen hideg verejték lep el, fagy, amely máris elsorvaszt mindent körülöttem, holttá változtatja még azt a kis birodalmat is, ahol eddig legalább rejtekhelyekre találtam s egyedül lehettem néhány órára bánataimmal, játékaimmal, érzelmeimmel és képzelgéseimmel. Megéreztem, veszélyben nemcsak a ház, de legfőképp a kert. A kert, virágaival, örökké változó és változatos növényeivel, a döngő méhekkal, mik a szomszéd kaptáraitól átjártak hozzánk, pillangóival, gyümölcseivel, madaraival, zöld búvóhelyeivel, a nagy diófával. Nagyanyám kezében megállt a villa, melyet mindig oly görcsösen szorongatott a fogó aljánál. Amit én éreztem, azt érezhette ő is, aki ebben a házban mégiscsak maga köré tudta varázsolni a falu és a puszta emlékeit, át tudott valamit menteni tulajdon életformájából, már kora hajnalban a baromfival társalgott, a ház mögött, a kertben kapálgatta a „saját” kicsi darab kukoricáját, és sokszor már július közepén diadalmasan hozta a még alig rőt szakállú, tejes, első termést. Az első cső kukorica az én jussom volt, nagyanya parázson sütötte nékem. Soha szebb multság. Hát még a nyári konyha és a mellette levő kamra, ahol a pusztáról behozott néhány szegényes bútorda-

rab, a konyhában felakasztott kattogó sárgaréz ingájú óra valóban nagyanya saját múltját tartotta foglyul, tárgyak, amik nélkül élni nem tudott volna, bennük az esztendők nagyapával és a temérdek gyerekekkel, akik, ha egészen másfajta életet élnek is, mint a pusztai gyermekkorban, munkásokká, iparosokká, beamterekké és művészekké, tehát jórészt urakká vedlettek, no meg nagynéném itt a városon részeges asztalos ura mellett, szegény, mosónővé. Neki megmaradt az a képzelgése, hogy semmi sem változott. Ebben a házban nem bántották nagyanya szokásait, a kora hajnali tevés-vevést a ház körül, a túrkálást a kerti földben, a ruhamosást nyári napokon a nagy diófa alá kihurcolt teknőben. Mindez, amit az ő tulajdonképpeni életéből itt, e házban illúzióként folytatott, egy olyan nagy bérházban, mint amiről apám álmódott, lehetetlenné válik, megsemmisül, mindennek vége. Este felé azután, valahol a tyúkólak mögött, rátaláltam nagyanyámra, ott ült a felborított dézsán, és arcát kötényébe temetve sírdogált. Nem vett észre. A málnabokor mögé bújva lestem, magam is könnyezve, hiszen tudtam, mi bántja s ha anyám vagy apám rá se hederítettek szomorúságára, én egészen pontosan tudtam, hogy miről van szó, mit veszít el ő, leáldozó, cérnaszálon függő szürke öreg napjaira. Egyre csak ezt ismételte a kötényébe temetett arccal, hogy:

— Jaj, jaj, most már mehetek a szemem világába. Nem lesz hol a fejem lehajtani. Jaj, oda az én otthonom. Meg kell nekem már halmom. Drága jó uram, mivégre hagytál itt? Mi lesz velem? Hol hajtsam le vén fejemet?...

Apám nagy tervéről azután sokáig nem esett szó, és nagyanya is, én is elfeledkeztünk róla, bár félelmünk néha-néha felkísértett. Hogyan is ne feledkeztünk volna meg nagy ijedelmünkről, amikor házunk, korábban csendes kicsi házunk egyre zajosabbá vált, annyi ember fordult meg benne, annyi féktelen dáridót látott, és olyan különös történeteket hallott, mint amilyen a sok közül például a Schmüller úré is. Olyan eset volt az övé, amiről még sok esztendővel a háború után is mint a háború züllesztő rombolásainak egy elszomorító példájáról emlékezett meg szüleim társasága.

Schmüller úr, a jóvágású Tischler úr, az elegáns Faragó kapitány mellett apám elmaradhatatlan barátja, nevetséges külsejétől, vörös fejétől és kicsi köpcös alakjától eltekintve, legfőképp polgári erényeivel tűnt ki. Az ivást nem vitte túl-

zásba. Botrányt soha nem okozott. Kártyát nem vett tiszta és ápolt kezébe. Nők után nem koslatott. Fölötte mértékletesen dohányzott. Sokat hallgatott. És kétértelmű szót soha nem vett volna a szájára. Ezt a szegény Schmüllert valamely szerencsétlen véletlen folytán végzetétől még Klein doktor úr sem tudta megmenteni, aminek fő oka talán a kis, köpcös, vörös fejű ember gyámoltalansága volt, mert ugyanolyan ügyefogyottan vesztette el az eszét és erkölcsi érzékét, mint ahogy a halálra végleg eltökélt öngyilkos vízbefülő sem képes megragadni a mentőövet, még ha ösztönösen kapkod is utána. Schmöller úr — említettem már — egy szép napon fellázadt, megunta hárpia feleségét, és elhatározta, hogy a háborúba menekül, önkéntesen bevonul. A barátok hosszas könyörgéssel elérték, hogy Schmöllert a szanitécokhoz osszák be. Nem tehettek mást, mert ő barátai állhatatos érvelése ellen is fellázadva, végül kijelentette, ha nem segítik be a hadseregbe, megmérgezi a feleségét, négy gyermekét és magamagát is, unja ezt a hiábavaló, elpuhult életet, nejét látni se bírja, nagy kalandokra, lelki megrázkódtatásokra vágyik. Klein doktor úr határozottan állította, lelki zavarról van szó, és félő, hogy Schmöller valóban megöli magát, vagy elteszi láb alól négy gyermekét és feleségét, aki „tényleg nem angyal”, de „semmivel sem elvetemültebb bármelyik más úriasszonynál”, ámbár Schmöllerné kitűnő üzleti érzékkel járult hozzá a híres Schmöller-vagyon megalapozásához és növeléséhez. „De mégis kibírhatatlan.” A barátot meg kell menteni. Klein doktor a magukat megadó szövetségeseivel együttműködve — Fazakas kapitány önzetlenül segítségükre sietett —, elintézte, hogy Schmöller bevonuljon. A gőzmosódás egy szanitécvonatra került, leltárkezelőnek, és egyfajta másodszanitécnek. Egy kártyás, züllött verseci orvos mellé osztották be, vidám kompániába, amely a háború egész tartama alatt egyébbel sem foglalkozott, mint hogy kétes erkölcsű hölgyeket szállított szerelvényén Munkácsról Grácba vagy Kecskemétről Fiuméba, ittak és alsóztak, magukat pedig a sorsra és szerencséjére bízták. Közöttük Schmöller is rákapott nemcsak az italra, de a nőkre és a kártyára is, és hamarosan beleszeretett az egyik nővérbe. „Jó házból való úrileány.” A háború végéig a kicsi ember orra megkékült az italtól, családja nem ismert rá, hazérkezve káromkodott, garázdálkodott, tört-zúzott, éjjel-nappal a kocsmákat, a mulatókat és a rossz

hírú házaikat bújta. A maga módján — igaza volt apámnak — ő is a háború áldozata, még ha csak erkölcsi is, mintegy élő példája annak, hova jutottak rövid két-három év alatt a legjobb polgári erények, mivé lesz a keresztényi mértéktartás, a józanság és a szemérem, egyszóval az erkölcs, ha kísértésbe esik az ember. A barátok és természetesen a házukban megforduló egész társaság élénk figyelemmel és részvétellel kísérte a szerencsétlen ember romlását, de főleg Tischler úr, no meg az apám, nem fogytak ki a rosszálló fejcsóválásból, annak ellenére, hogy Klein doktor úr, a lelkiifurdalást érző Klein doktor, lélektani elméletekkel igyekezett a Schmüller úrról érkező rossz híreket magyarázni, a többiek pedig közönösen mulattak rajta, és kárörvendve jegyezték meg:

— Úgy kell az erkölcsösöznek, hiszen az az álszent még gyónni is járt.

Egy másik történetre is emlékszem. Ezt egy téli mulatságon mondotta el Mathesz őrmester. Kint sűrűn hullt a hó, s az alacsony ég gyászosan borult a város fölé, mintha a világ valamilyen végső, nagy temetésre készülne. Anya nagy tál párologó majorannás metéltet helyezett az asztalra. A bor- és füstszagú szoba egy pillanat alatt megtelt az ínyizgató fűszer illatával. Aki csak ránézett a tejfőlben úszó, csodás ételre, máris nyelvén érezte száraz fehér bort követelő ízét, zamatát. A türelmetlen borospoharak már parázsló világos sárga fényt lövelltek magukból, és a forró étel gőze a füstfellegeket legyőzve terjengett az ebédlőben. Mathesz őrmester alaposan megrakta tányérját a hívó-csalogató metélttel, amit lassan, csipegetve illett volna elfogyasztani, élvezettel és kéjjel, de ő dühös falánksággal kebelezte be, majd újra szedett belőle, s azután, mint aki némileg megnyugodott, izzadt, zsíros arcából villogó apró szemét körüljáratva a társaságon, elmesélte aznap délelőtti tapasztalatait.

Délelőtt Mathesz őrmester zsíros kezű, kihizlalt henteslegényeivel abban a kórházban járt, ahol apám a háború kezdetén a betegeket írta ki-be különböző lajstromokba és a latrina környékén a szimulánsok magas, művészi tökélyű fogásait tanulmányozta. A testes őrmester a tisztiorvosok ebédjéhez való húst szállította a közvágóhídról, a frissen érkezett harminc kilogramm halvány mályvaszínű borjúszeget, mint-hogy a kórházba valamilyen hadügyminisztériumi ellenőrző orvospozitság érkezett, egy, a miniszternek címzett goromba

levél tartalmának kivizsgálására, mert a levélíró sebesült híres prágai újságíró volt, bizonyos Egon Erwin Kisch nevezetű. A friss hústömeg hatalmas hullámokban eregette forró gőzeit, és mintegy előre sejtette a kapu alatt álldogálókkal illatát a zöldségeknek és a fűszereknek, melyekben ebédre és vacsora-időre a hús puhává párolódik, és azt is, hogy ezeket a zöldségeket nekik kell megtisztítaniuk. Az udvaron áthaladva Mathesz különös jelenetre lett figyelmes. Az emeleten egy nyitott, de rácsos ablak mögött, a belső párkányon bekötözött fejű baka állt; két megkékült kezével a fagyos vasba kapaszkodott; zubbonya és inge a mellén feltépve; tekintete zavaros; melléből hörgő recsegéssel törtek elő a szavak, oly tompán, rekedten, mintha már napok, de legalábbis órák óta szakadatlanul kiáltozott volna.

— Akasszátok fel Brösler kapitányt! A nép és a katonák nevében ítélek! Akasszátok fel Brösler kapitányt! És felakasztani József főherceget! Halálra ítélem. Raportra elem, tetves, kankós, szifilisz, májbajos, szívbajos, elmebajos, reumás bakák! Követelem József főherceg felakasztását és Brösler kapitány felakasztását! Az útszéli fákra velük, a szökevények és a kémek közél! Saját szememmel akarom látni. Itt lógjon sorban az egész hadügyminisztérium és a Terézváros adófőnöke... Petőfivel követelem, akasszátok fel az adófőnököket! Éljen első Ferenc József, az igazságos!

Az üvöltöző torzonborz ember alighanem igazi örült volt, nem szimuláns! — gyanakodott Mathesz őrmester.

Két évig feküdt lövészárkokban. Az orosz hadszíntéren fejlövést kapott, de alig gyógyult be a sebe, máris kiküldték az első vonalba, persze nem olyan kényelmes beosztással, nem nőekkel, kártyával és pezsgővel, mint Schüller urat a szanitécvonaton; és a lábadozót természetesen vissza kellett szállítani, mert az első golyófüty hallatára tombolni kezdett. „Idegzete nem viselte el a golyófütyöt, ami érhető.” Kézigránátjait elhajigálta, és bajonétjával szétvagdosta a csizmáit, zubbonyát, majd meg üldözőbe vette parancsnokát. „Meggötözték.” A kórházba visszaérkezve levetette magát a második emeletről. De miután az örülteket a jószerencse kíséri, nem történt komolyabb baja, és szimulánsként újra visszaszállították a harctérre, míg az igazi szimulánsok tovább lödörögtek a kórházban. Miután a frontról, nem lehet tudni, miért, de újólag a kórházba utalták, az emeleti, rácsos te-

rembe zárták, nehogy még egyszer kárt tegyen magában. Étele naphosszat ott állt a hatalmas szoba közepén, vagy kiöntötte a padlóra, szabad prédájára svábbogaraknak, egereknek és patkányoknak, s az ablakból szakadatlanul prédikált és lázította a foltozott betegköntösükben, katonakabátjukban, alsóban a mellékhelyiségek felé igyekvő betegeket. A katonakórház főorvosának az volt a megingathatatlan véleménye, hogy Brösler kapitány és József főherceg elszánt anarchista ellensége ügyetlen szimuláns, akit le kell leplezni és igenis az első vonalba küldeni. Ama délelőttön az egész kórház azon vitakozott, hogy a fejlődéses baka valóban örült-e vagy valóban szimuláns. Nem tudtak dönteni. Mathesz őrmester hatalmas testi erejét bevallása szerint ifjabb éveiben egy csehországi elmeegógyintézetben mint ápoló érvényesítette, még hozzá a közveszélyesek osztályán, a világlátott Mathesz szerint a tünetekből, sőt pusztára a tekintetéből ítélve a lázító feltétlenül örült volt, és a cseh főorvos-igazgató Brösler — ahogyan ő fejezte ki magát — marha...

A hatalmas kórházterem hóval lepett udvarán tucattalvala ógyelegtek a lábadozók és a szimulánsok, s talán nemcsak azért, hogy a betegszobák karbolszagú és poloskától hemzsegő ágyainak bűzét friss levegővel cseréljék fel, de talán azért is, hogy egyetértéssel hallgassák a rácsos szoba lakójának szónoklatait, amelyek általában a legmeglepőbb igazságokat tartalmazták, egyrészt a hadseregben uralkodó viszonyokról, másrészt a szörnyű kórházi állapotokról, olyannyira, hogy az elmebeteg halálos ítéletei részben igen indokoltaknak tunktek, és a hallgatóság helyeslését váltották ki. Az örült olyan dolgokat kiáltott az udvar népe felé, amelyek épp a legjózanabb emberek agyában fordultak meg, de ő abban különbözött tőlük, hogy félelem nélkül ki merete ezeket a gondolatokat mondani, sőt büntetlenül mondhatta ki őket, mert a főorvos alaptalan és szakvéleménnyel alá nem támasztott sejtelve ellenére, hogy szimulánssal van dolga, még nem jogosított fel egyetlen hatóságot, hogy felelősségre vonja vagy a törvény szigorát alkalmazza ellene, hiszen minden jel szerint előbb elmekórházi szakvizsgálatnak kellett volna alávetni a beteget. A hörgő hangon eldörgött beszédek a kórház lógós népsége hol kitörő helyesléssel, éljenzéssel és tapsal hallgatta — nemegyszer a tiszték és az orvosok társaságában, kik inkább csak rosszállólag csóválták fejüket —, hol

meg kacagva és szórakozva, akárcsak vendégeink, kik ezen a rémületkeltő elbeszélésen egészen érthetetlen okból harsányan nevettek, amire az egyetlen lehetséges magyarázat: tökrészegek voltak.

Az idő tehát hahoták és harsány kacagás közepette repült velünk, repült a háborún át a valóság, az emberi szenvedések árvize fölött. Szobáinkban vad éneklés, pohárcsörgés ostromolta a falakat, melyek mintha csak azért épültek volna néhány évvel ezelőtt annyi gonddal, hogy minél áthatolhatatlanabb rejtegetőivé váljanak e mértéktelen dúskálódásnak. Akik az asztal körül ültek, mind méltán lehettek vígak, hiszen a pénz, a vagyon úgy zubogott a zsebükbe, mint az ablakréseken át a váratlan nyári zápor vize. Elmúlhattak e mulatozások és elmúlhattak a színes hajnalok és el a részeg, hold-sütéses, halálhörgésekkel és dalokkal terhes éjszakák, de megmaradtak a szerzemények, a házak, a boltok, a vagyonok, hiszen akik itt dévajkodtak s a mások búján-baján évődtek, alapjában mind „komoly emberek”, józan polgárok voltak. De egyszer véget kellett érniük a délutánoknak, amikor a söröshordókat dübörögve végiggörgettek házunk lépcsőházán és hatalmas demizsonokban hozták a bakák. A három béka és a Napóra legjobb enyedi borait, a tisztii ellátó pincéje helyett a miénkbe, borokat, melyeknek opálos és gyöngyöző levében a jégen hűtött erdélyi borvíz néhány perc múlva megfeketedett, olyan szint kölcsönözve az itálnak, mintha füst szállt volna rajta keresztül. Tovaszálltak a hajnalok, amikor megérkezett az élelmezési teherautó az álmos puceroк hadával, akik a motor mozgásától rengő hatalmas jármű mélyére egymás hegyire-hátára hányták részeg tisztjeiket, hogy azután a városon körülutazva gazdáikat sorba hazaszállítsák és ruhástul-csizmástul ágyukba dugják. Egy fagyos hajnalon, midőn Fazakas kapitány kivezényeltetett a város közepére egy század utáskatonát, és húsz méter hosszúságban felszedette velük a villamos sínjeit, majd fáradságos munkájuk jutalmául minden népfölkelőnek — mert akkoriban a kaszárnyákban már csak népfölkelők tanyáztak, rövidlátó, szemüveges, reszkető bajuszú, ősz és kopasz öregek — fél-fél kiló finom szegedi szalámit adományozott, és a közeledő karácsonyra való tekintettel, igen figyelmesen, egy-egy kiló szaloncukrot és öt-öt kiló füstön aszalt besztercei szilvát az unokáknak. Mindez meg se kottyant a feneketlen élelmezési raktárnak.

De hogy ezek után mekkora, miféle rakományokkal utaztak vissza Pestre vagy Bécsbe az ellenőrző számvevőségi tisztek, elevenen elképzelhető...

Így hát nem tűnt el, sőt virágzott a szomszéd járási székhelyen a bolt is, ahol Mathesz őrmester talán máig az akkor lopott kockacukrot árulja, vagy ha nem ő, hát a veje, vagy más utódja.

És nem tűntek el az ezüstök a hadiszállító Tischlerék szobáiból, ahol a legképtelenebb zugban is valamilyen ezüsttál, ezüst virágváza vagy egyéb értelmetlen, de annál értékesebb holmi állt. Így vagy úgy, de minden, amit a hadseregbe ékelt civilek, sőt az aktívak is elloptak, valamilyen formában vagyonná vált és megmaradt. Nem telt el e nagy jólétben sok idő, és apám ilyen úribb barátai megtanulták a „műkincsek gyűjtését” is. Gyűjtöttek régi porcelánt, képeket, szelencéket, pipákat és órákat, mert előkelőnek vélték a műkereskedőkkel félvállról alkudozni, egy-egy képet csekkel kifizetni, s az új szerzeményeket fényes estélyeken bemutatni, amennyiben különböző tisztek jelenléte a fényt jelentette. Mondanom sem kell, hogy ezek a gyűjtők, mint például Tischlerné is, aki a műgyűjtés szenvedélyében városunkban talán a kezdeményezőnek volt nevezhető a hölgyek közt, nem álltak meg áhítatosan egy mezei virág káprázatos szépsége előtt, nem hallották meg parkjuk mélyén a susogó fák zenéjét, ha nyári éjszakákon beléjük kapott a szenvedélyes szél, de viszont, ez tagadhatatlan, öreg napjaikra némi felszínes műveltségre tettek szert, s az előkelő társaságban nemegyszer hallatszott, amint így sóhajtoztak:

—Ó, bár csak foglalná már el a császár Párizst, hogy végre megtekinthessem a Louvre-ban Lionardo csodálatos mósolyú Mona Lisáját. Csak láthatnánk már Firenzét!...

Sőt később, a háború múltán, mikor még európai utazásokra is merészkedtek, képtári vándorútjaikon elérkeztek odáig, hogy megkülönböztessék Giorgione Vénuszát, amit a drezdai képtár őrzött, Tizian Vénuszától a flórenzi Uffizi-képtárban, de ha véletlenül a Louvre ama termébe tévedtek, amely Manet izgató, gyönyörű sárga testű Olympiáját őrizte, mint egy drága, lázas fényű ékkövet, bizonyára ilyenképp sikoltottak fel:

—Jeszusom, a Louvre megvásárolta Tizian Vénuszát. Hiszen ha tudtam volna, hogy eladó...

És mindezt csak azért, mert Manet Olympiája is, akárcsak Tizian Vénusza, bal kezét meztelen szeméremdombján nyugtatja, s az egész képből múzeumlátogató újjgazdagjaink emlékezetében csak ez a hivalkodóan szende mozdulat maradt. Ám, gondolom, ez sem kevés ahhoz képest, hogy hol tartottak a háború előtt ezek a hadigazdagok. Pénzüknék hála azután különböző művészek is befészkeltek magukat a jobb műgyűjtő családokba, vidéki szélhámos táj- és portréfestők, akiknek tehetetlenségénél csak udvaronci modoruk volt különb. S ha meggondoljuk, ennek az egész műveltségnek az eredetét abban kell keresnünk, hogy a műkereskedésekben, miknek tulajdonosai addig ócskásszámba mentek, egyszerre csak Oroszországból és Olaszországból lopott műtárgyak jelentek meg, és az újjgazdagok között elterjedt a vélemény, amely szerint a műtárgy „abszolút biztos” befektetés, most még olcsón vásárolható, és értéke háború után ma fel nem becsülhetően fog emelkedni. Nem mondhatnám, hogy apámnak „rosszul ment”, de azért műkincsekre nem futotta. Őt a Virág utcai bérház érdekelte.

Hogy azóta Fazakas kapitányból mi lett, ki tudná megmondani? Állítólag elhagyta a molett zongoratanárnőt, akinek udvarolt, és kis bérházat építtetett, ő maga rettentő gazdagon nősült, de hamarosan elkártyázta azt is, amit az élelmezésnél lopott, s ékszerekbe fektetett vagyonával együtt azt is, amit felesége, egy csodálatos szépségű budai sváb nő hozományba hozott. Fazakas kapitány most állítólag tengerentúl, Ohióban fényképész, míg felesége, aki egy mexikói vadállatkereskedővel megszökött Fazakastól, Sidneyben kávémérést tart fenn, és lakását röpke kéjutazóknak adja bérbe egy-egy órára néhány dollárért. Erről a csodálatos sorsról a megöregedett Szenetra fényképész értesítette az egykori, háború alatti kompánia tagjait, minthogy ő Fazakas kapitánnyal rendszeres levelezést folytat. Am lehet, hogy mindez csak a fényképész kitalációja...

Ki gondolt volna mindezekre akkor, azon a mulatságon, amikor Mathesz őrmester a katonakórház őrültjéről mondta el a történetet a majorannás metélt gözében, bortól csillogó szemmel, istenes jókedvében?

Klein doktor szilaj, de csúnya felesége se gondolt akkor a halálra, mely őt alig tíz évvel később utolérte. A szerencsétlen, örökké vastag arany karperecekkal és villogó fűg-

gökkal felcicomázott asszonyt bélrák ölte meg, ami nem is csodálnivaló, hiszen a főtt marhavelőt forrón, kenyér és só nélkül ette, nem is ette, de szürcsölte, szopogatta, nyelte, egyenesen a csontból. És mennyi kakaót, Gerbaud-süteményt, kávé, sültet és tortát nyelt el Klein doktorné, valósággal kosárszámmal, s anyám jószívvel és boldogan küldte el nagyanyával lakására a csomagokat, hiszen férjének hálásak voltunk, amiért apám ilyen kiváltságos helyzetbe jutott, erre viszont Klein doktorné mindig és kellő eréllyel, bár tapintatosan figyelmeztette anyámat, akit különben „kis csibémnek” szólított.

Igen, sok minden elmúlt, szinte minden, de néhány pillanat, néhány mozdulat, néhány hang és szín mégis megmaradt, amely az időben történeté, látomássá alakult, s magam sem tudnám már elmondani, hogy mennyi belőle a valóság, mennyi a képzelet, de ez nem is fontos, egyedül az a fontos, igaz-e mindez vagy sem. Megmaradt bennem a kép, ahogyan a dülöngélő férfiak vad mozdulatokkal nyúláltak a konyhán kipirult arccal sürgölődő nők köténye felé, a hang remegése, ahogyan Ágnes nénim vagy Tischlerné boldogan visongott. Az egyik tiszt, már nem tudom, ki, aprókat rőfögve az ebédlő és a konyha közötti folyosón anyám után iramodott, de a fiatalasszonynak, akár a gyíknak, sikerült megszöknie és villámgyors mozdulattal a kamrába surrannia. Itt azután az üveges ajtót magára zárta, és forrón, diadalmasan, szaggatottan felkacagott. A rőfögő tiszt öklével verte az ajtót, amit anyám magára zárt.

Ez a pillanatnyi jelenet, amelynek tanúja voltam, anyám furcsa nevetése fájdalmasan hasított át rajtam. Sírva fakadtam. A tiszt abbahagyta a dörömbölést, és anyám nevetve előbújt. Az ebédlőben hangosan, ordítva énekeltek, és apám hegedűje vonított: „Kecskebéka fölmászott a fűzfára...” Kimondhatatlan és megmagyarázhatatlan sajnálat éreztem, olyasvalamit, mint amikor egy rokonunkról, egy jóbarátunkról, akivel még csak nemrég láttuk egymást, akit még csak nemrég érinthettünk, megtudjuk, hogy meghalt, méghozzá akkor, amikor mi felelőtlen jókedvvel nevetgélünk, játszottunk, tréfáltunk, mulatoztunk, soha rosszabbkor, mint éppen abban a percben, amelynek mi csak az egyik, a kellemes felét ismertük, amiért végül is szégyelljük magunkat és lelkifurdalást érzünk. Egy perccel előbb még nevetgélve kapkodtam a konyha ajtaja előtt, a kitóduló gőz fellegébe burkoltan a ho-

mályban a hópelyhek után. Eközben hallottam: valaki anyám után fut, és ahogy megfordultam, már az ajtót verte, és felhangzott anyám furcsa nevetése a magára zárt ajtó mögött. Ha nem hagyom el a konyhát, ha nem tágítok anyám mellől, ha nem állok ki a folyosóajtóba elbűvölten a hulló hótól? Akkor mindez nem történik. De volt-e valóban okom ennyire kétségbeesni? Hiszen biztos lehettem anyám felől, akitől hónapszámra még órákra sem váltam el, örökké nyomában jártam, a ház minden zugában. Biztos lehettem volna felőle, nem árulja el összetartozásunkat, biztos lehettem benne, hogy semmi olyat nem követ el, ami előttem ijesztőnek és magyarázhatatlannak tűnne, olyat, ami joggal kelthetné fel a gyermek keserű és eszeveszett, de ugyanakkor kielemezhetetlen, ösztönös féltékenységét. A hirtelen, mérhetetlen szenvedést nyilvánvalóan épp az okozta, hogy még nem tudtam megfogalmazni, miről is lehetne szó közte és ama katonatiszt között, aki üldözőbe vette, de mégis sértett, aminek tanúja voltam, különösen anyám furcsa nevetése, mert hiszen mint minden gyermek, én is úgy éreztem, anyám az enyém és csak az enyém.

És valószínűleg nem is az ejtett kétségbe, hogy a hátam mögött arcátlanul üldözőbe vette anyát az a tiszt — hiszen ezt dévaj játéknak, bolondos kergetőzésnek is hihettem volna —, hanem igenis anyám apró, szaggatott, pajzán kacagása fáj, miközben a kamrába bezárkózott, e hangok kihívó csengése, tartalma, a nevetés idegensége a kamra üveges ajtaja mögött, az volt, ami megdöbbenett és fájdalmasan belém hasított. Kihívó nevetése áttört a magára zárt ajtón, szinte egészen feleslegesnek tűnt, hogy a kulcsot kétszer is megfordította és két kézzel szorította, tartotta belülről a kilincset, mintha valaki könnyűszerrel és ellenállhatatlanul kicsavarhatná kezéből ezt a végső védelmet, és akkor ő elveszett, megadja magát. Ki hiheti még, hogy az emberi, különösen a szerelmi vágyak csupán a szerelmi cselekvésben válnak valóra? A legmegrendítőbb döbbenetet a katolicizmus akkor váltotta ki belőlem, amikor néhány esztendővel ez után az élményem, féltékenységi rohamom után, még kicsi iskolás koromban megértették velem, hogy a „bünt” már abban a pillanatban követtük el, amikor átsuhant rajtunk gondolata, amikor lehetősége egyáltalán megjárta fêkezhetetlen képzeletünket. A rabló már akkor rabol, amikor cselekedetét kiter-

veli. S anyámról is abban a pillanatban, bár semmiféle kézfelfogható bizonyítékom nem lehetett szándékaira és vágyaira vonatkozólag, ösztönösen feltételeztem, hogy érzékei számomra fájdalmas és borzasztó utakra csapongtak, holott hát templomi házassági fogadalmán kívül mi egyéb oka lett volna, hogy ne olyan legyen ő is, mint Tischlerné vagy Ágnes néni, akit azon a névnapi délutánon, még a háború elején, szeretője karjaiban értem tetten, Nándor bácsi vadásztrófeái alatt? Ő nem követte Ágnes néni példáját. De a kacagás a kamraajtó mögött mégis bizonyosság volt, hogy elárul engem, s ez sokkal inkább gyötört, mint üldözőjének pillantása, röfögése, dörömbölése és gyors, lihegő lélegzetvétele.

Gyöngyöző kacaja a legmélyebben, a legsötétebben kétségbeejtett, és hiába is vett aztán karjába, hiába kérdezte, hol ütöttem meg magamat, mi fáj, mitől szenvedek. Vadul kiáltottam magam, és meg nem magyarázható, emésztő fájdalomban csak sírtam, órák hosszat és vigasztalanul. Az sem nyugtatott meg, hogy az a tiszt büntudatosan elsomfordált és magunkra hagyott a konyhában, ahol anyám leült a zsámolyra, ölébe vett, csókolt, ringatott, azután is, hogy kiáltottam magam karjából és szinte erőszakkal, bizonyára büntudatosan ismét magához ölelt. Képtelen voltam egyetlen szót szólni, egyetlen szóval is megmagyarázni, mi történt, hiszen megfogalmazni se tudtam volna, mi bajom, képtelen voltam megmondani, hol ütöttem meg magam, hol mi sajog, pedig mégiscsak ütés ért, sérülés.

Meghalni szerettem volna, kegyetlen módon visszaütni, így visszaadni a fájdalmat, amit anyám okozott. Úgy éreztem, csak a halál, a megsemmisülés lenne az egyetlen felelet s válthatna meg ettől a meg nem fogalmazható szenvedéstől. De tudhattam-e, mi a halál?

Anyám ágyba fektetett. A szomszédos szobákban a részeg népség bömbölt és hahotázott. Gyűlöltem őket. Ha nem is tudtam még, hogy mi a halál, mégis holtan szerettem volna látni őket mind, sorban, Mathesz őrmestert, Grün káplárt, a szakaszvezetőt, Fazakas kapitányt, Tischler urat, Ágnes nénit, Tischlernét, azt a tisztet, aki anyám után rohant, főleg őt, Klein doktort és a többieket mind, valami rettentő méretű szerencsétlenségben pusztulni és végképp eltűnni a föld színéről. Szünet nélkül csak azt az egy nótát bögték: „Kecske-

béka felmászott a fűzfára...” És apám hegedűjének minden hangja úgy szólt, mintha késsel hasítana belém.

Anyám ott ült ágyam szélén, kezemet fogta, nem tudta kitalálni, el se tudta képzelni, mi kínoz, de mintha megsejtette volna bajom bonyolult okát, mintegy engesztelésül megvetette a saját ágyát, és karjában odavitt, az ő nagy párnájára, az ő jó illatú csipkés kispárnáját tette fejem alá, omlatag, könnyű, meleg pihepaplanát borította rám. Néha ki kellett futnia a konyhára, megnézni, hogy az éjféli vacsorára készülő szardellamártásos marhanyelv nem sül-e oda, mert az ilyen agyafúrtan finom ételek ízesítését nem merte volna sose nagyanyára bízni, és nagyanya különben is megharagudott valamiért, visszavonult a saját „lakosztályába”, a nyári konyhába, ott duzzogott. Átkozott egy nap. De a fűszerezést még kevésbé bízta volna anya Agnes néniére vagy valamelyik barátnőjére, hiszen eredeti ízlését ezek még annyira sem tudták volna utánozni, mint az öregasszony, ki ennyi év során anyámnak már a gondolatát is kitalálta, bár megvoltak a maga féltékeny s elfojtott fenntartásai, amik indokolatlanul tűnő sértődéseiben robbantak ki, mint ezen az estén is. Házunkban egyáltalán mindenki mindenkire féltékeny volt, s így volt ez valószínűleg másutt is, más családokban is. Amikor anya kiment a szobából a konyhába vagy halk léptekkel visszatért, a felnyíló ajtón át, akárha a pokol zsvivaja, úgy tört rám a részegek röheje, mint végső és legkegyetlenebb kínzás. Egyedül lenni. Semmi másra nem vágytam, még a csendre sem, csak a halálra... Magamra hagyottan, végtelesen egyedül, szinte önkívületben felkeltem az ágyból, a páralepte ablakhoz vánszorogtam, félrehúztam a csipkés függönyt, és akkor a halál valóban jelet küldött felém. Lázás, forró homlokom az ablak hús üvegéhez szorítottam, és csukladozva, szűkölve sírtam, mint a meggyötört állat. Az ablakon át láttam: kint a hó lágy hullámlásban ringadozott a téli fák vigasztalan csonkjai fölött, mintegy sűrű fátyollal vonva be a nékem oly kedves képet, a szomszédos kastély kertjét. Még nem is olyan rég a nyár pazar virágokat varázsolt a bokrok közé és a pázsit közepén díszlő virággruppokba. Könnyeim függönye és a hulló hó forgataga tekintetem előtt összefolyt, a fájdalom borzongva ölelte át a világot, s mintha hangulatom és ijesztő vágyaim hirtelen alakot öltöttek volna, a szomszédos kastély tornyáról kinyúló zászlórúdra lassú im-

bolygással, szinte fáradtan, megtörtén és kétségbeesetten óriási fekete lobogó kúszott fel. Képződtem volna? Nem, a hóhulláson át láttam, az utcai lámpa megvilágította a fekete zászlót.

Valóban meghalt valaki.

Valaki meghalt. Kicsoda? Miért? Hol? Kiért?...

Helyettem halt meg?

Azt hiszem, elveszítettem eszméletemet, mert csak későn, a borzasztó néma éjszakában ébredtem. Apám a letompított fényű szobában, mint egy hatalmasra nőtt, szigorú árny, gondterhelt arccal állt ágyam mellett. Jobbján szájára szorított zsebkendővel anyám. A házban rettentő csend volt. Az éjjeliszekrény-lámpa anya virágmintás sáljával letakarva. Klein doktor a szoba homályos sarkában nagyokat loccsantva a meleg vízben kezeit mosta a kék zománcú lavórban, és nagyanya kétségbeesett arccal tartotta oda a tiszta fehér damasztörülközőt, melyen valószínűleg még érzett a szekrény enyhe levendulaillata. A vendégek nyilván elszéledtek, abba hagyták barbár zabálásukat, az ivást, a bőfögést, a harsány röhögést, a pogány zajongást, részeg danolást, és házunkra mozdulatlan némaság borult, ama esztendőhöz és ama naphoz méltó, melyen a rózsákat nyesegető kastélybeli öreg szomszéd fia tizenkilenc évesen elesett a fronton.

Klein doktor a kezét lassan, gondolkozva, hosszasan, alaposan törülgette, szemüvege mögül rám sandított. Leengedte ingujjait, bekapcsolta arany kezelógombját, felvette tisztikabátját. Mindezt komor, néma csendben. Apám, anyám és nagyanya izgatottan várták, hogy végre megszólaljon. A doktor ekkor elmosolyodott, és anyámhoz lépve megveregette az arcát:

— Nichts böses, mein Kind. Priznicet a gyerek mellére.

Aztán nagyanyához:

— Grossmutter, meleg téglát a fiú lábához. Ehhez csak maga ért.

Végül karon fogta apámat.

— Te velem jössz, fiam, ricinust hozol a patikából és aszpirint. Legalább nem megyek egyedül haza. A patikustól megtudjuk, hogy ma hol győztünk a frontokon. Mert ma is győztünk. Nem igaz?

— Nem kétséges. Győztünk — válaszolta apám.

JÓZSI

Józi egy aranyfényű augusztusi nap kora reggelén toppant be hozzánk néhány órára, két vonat között, s úgy tűnt el, mint maga az az augusztus; visszahozhatatlanul, örökre. Azon a napon, a reggeli lappal érkezett híre, hogy Bécsben ismét tévedtek, akárcsak Olaszországgal: Romániával is kitört a háború, oda a szép álmok a Habsburg- és a Hohenzollern-ház egyesüléséről, a nagy ugrásról keletre, a Fekete-tengerig, mint évekkel előbb a Balkán nyugati felén. „Most már mindenki ellenünk van — mondta Tischler —, tévedtek, ha azt hiszitek, hogy a román front nem nyom a latban.” Olaszországból már rég hogy egyre-másra érkeztek az értesítések: „... hősi halált halt” vagy „... eltűnt”. Az új híreket a románokkal történt összecsapásokról a civilek általában átlapozták az újságban, a háború színtereinek kiterjedése alig érdekelte őket; hogy mikor lesz vége mindennek, már nem foglalkoztatta a fásult újságolvasókat. „Egyszer csak vége lesz.” Olyan tomboló tüntetésre, mint a háború kitörésekor, már nem került sor Románia hadbalépésének idején, legfőljebb kisebbfajta kitörésekre, verekedésre, vagy ablakokat zúztak be még nem frontköteles gimnazisták. Apám társaságát, az Ezüstkecske törzskarát mégis napokig élénken foglalkoztatta az esemény, hiszen hírforrásaik meglehetősen megbízhatóak voltak, de híreik ellentmondtak egymásnak. Ha nem is a szakításig fajuló veszekedések, de dühös viták robbantak ki. Jó-e, helyes-e, amit a hadiállapot megtorlásául az erdélyi románokkal csinálnak? „Helyes, mert...” „Nem helyes, mert...” „Mint a kutyákat fogdossák össze őket, és fegyveres eszközt alatt szállítják tömegével szögesdrót mögé és barakkokba valahol Szolnok mögött és a Tisza partján.” „Helyes...” „Nem helyes...” A Tisza-parti táborok hevenyészett megszervezésére is csak azért került sor, mert Arad, Komárom, Szeged, Kecskemét, Cegléd börtönei, elkerített kaszárnyarészlegei megteltek. Dobó és Bihacs nevét, ahol fogolytáborokat rendeztek be a szörényi és a bihari románoknak, akkor hallotta először a társaság, amelyet Zorkóczy naponta látott el új, katonai cenzúra nem látta értesülésekkel.

— Nyolc-tízezer románt csuktak le a pesti és a bécsi urak — közölte suttogva Zorkóczy. — Az urak a saját fejük

fölött gyűjtják föl a házat. A horvátok, a szerbek, a csehek, a tótok, az ukránok és a lengyelek után most már a románok is csak arra várnak, hogy darabokra tépjék a miniszterek és a generálisok Monarchiáját. Nekem mind mesélhetnek az urak meg a Höfer, hogy verik a román hadsereget. Nyolctízezer román börtönben! És rabmunkán! Ez olyan, mintha nyolctízezer ágyúval lőnék Magyarországot, nem a fronton, nem a Kárpátokban, hanem itt bent az országban. Bécsben és Budán az urak ugyanolyan kétbalkezes politikusok, mint amilyen kétbalkezes stratégiák.

— Hogyan, tán úgy gondolja uraságod, hogy megengedjük a front mögötti területek bomlasztását?

— Nem bomlasztanak eleget a szociáldemokraták?

— És a pesti antimilitaristák?

— De uraim, könyörgöm, ilyen még nem volt a történelemben, hogy egy állam a saját polgárait hadifogolyként kezelje! Csak nem képzelik, hogy kétmillió vagy nem tudom hány románt börtönbe lehet dugni?

— Nem is kell. Az izgatókat, a vezérkart, a pópákat és az intelligenciájukat kell csupán bekasztlizni.

Így ment ez estéről estére, hajnalig. Apám meglátogatta igazgatóját, Dragoneszku urat; semmire se vágyott inkább, mint arra, hogy ismét alárendeltje lehessen.

— Nyugalom, kedves Ferenc fiam, a brit korona birodalma is csatákban nőtt nagygyá! Nem akartak a Kárpátokon túl békésen perszonaluniót, majd akarnak, ha megvertük őket. *Alea iacta est*, ők siettetik a döntést.

— Igazgató úr, még hisz a győzelemben?

— Hiszek benne, kedves Ferenc fiam, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia a modern eszméknek megfelelően Bulgária és Görögország, Oroszország és Németország határáig, Olaszországig és Svájcig egyetlen birodalom lesz, a kontinens leghatalmasabb gazdasági és politikai egysége. Azután következik a harc Afrikáért és a Keletért. A románoknak nincs más útjuk, ezt mint a Dragoneszku név büszke viselője és mint büszke magyar és Ausztria—Magyarország állampolgára mondom neked. Jól jegyezd meg jóslataimat! De... — és itt az igazgató elgondolkozott — az is lehetséges, hogy a Monarchia úgy elsüllyed, mint a vízbe dobott rozsdás kulcs. Réám, fiam, akkor is számíthatsz.

Ám ezekre a beszélgetésekre, vitákra már csak azután került sor, hogy Józsi a házukban járt. Ő azon a reggelen talán nem is annyira miattunk jött el hozzánk, szüleim és énmiattam, hanem inkább nagyanyáért, akitől, úgy érezte, búcsúznia kell, „búcsúzni nagymamától”. Józsi még a huszadik évét sem töltötte be. A frontra küldték. Küldtek nálánál fiatalabbakat is, öregebbeket is. Józsi váratlanul érkezett, mástól örökölt, kinőtt kabátjában, poros, kitaposott tanyai csizmájában, valaha zöldre festett katonaládájával, melyet nehézkesen tartott kérges, nagy és súlyos béreskezében. Józsi apám legidősebb bátyjának, Mátyás bátyámnak, a bogárnak cseleldsorban maradt fia volt. A pusztán béreskedett, ahol nagyapám meghalt a háború előtti esztendőben. Józsi talán megbecsült gazda volna, a semmiből két kezével teremtett kicsi földjét, gazdaságát ápolgatná, s itt gazdálkodna valahol egy alföldi faluban szorgalmasan, szegényen, idő előtt megöregedve, és a háború emlékeitől álmában el-elszoruló szívvel kísértetekkel viaskodna; felesége és gyermekei becsülnék — ha egyáltalán visszatért volna ama végzetes nagy utazásáról, amelynek első reggelén érkezett tőlünk búcsúzni, „búcsúzni nagymamától”, a család, a közös múlt e szegény, összetöporódott és hamarosan végre ítélt jelképétől. Egyedül ő, nagyanya volt az, aki a szétszóródott család eseményeit számon tartva mindent összegezett, s aki ügyelt, figyelt mindannyiukra, ahányan még éltek szerte a tájban és a világban, hiszen egymással már nem törődtek, egymás sorsa már nem érdekelte őket.

Mire azon a reggelen felkeltünk, ők ketten, nagyanya és a tanyasi unoka némán ültek egymással szemben a forralt tejszagú konyha két zsámolyán. Nagymama zöldbabot tisztított, Józsi cigarettát sodort. Meg sem szólaltak, mégis valamiféle titkos párbeszéd folyt közöttük, mit nem a nyelv, nem az elme és a megfogalmazott érzelem folytat már, hanem egyedül az összetartozás érzése. A tekintet, a mozdulat, ahogy az unoka rágyújt, a füstöt fújja, s bal kezében a zsíros szegélyű sipkáját ujjai között forgatja, az öregasszony meg egy könnyet törül ki keze fejével piros gyulladt szeméből. Miről is beszéltek volna? Szó nélkül is értették egymást. A fiú félt attól, ami rá vár, és ugyanattól félt nagyanya is.

A katonaláda illedelmesen állt a konyha sarkában, mintha csak azt mondaná, új gazdája lehetőleg minél kevesebb bajt

és zavart szeretne okozni ebben a számára oly különös, idegen varázsú városi házban, már indul is, éppen csak búcsúzik a vég órái előtt, fél azoktól az óráktól. Hiszen még gyerek. A valaha zöldre mázolt láda bizony rég megkopott. Nem csoda. Láta már a morva kaszárnnyakat, az illatos párájú Hercegovinát, a tüneményes, millió cirádájú Bécset, megjárta az óceánt, rokonságunkhoz tartozó férfiakat kísért végtelennek tűnő, bizonytalan és kalandos utakra, férfiakat, kiknek regénybe kívánckozó emléke talán fenn se maradt. Igen, az óceánt is megjárta e hajdan mohazöld láda, feltűnt a zajos Újvilágban, és az Óceánon át újra visszatért. Dollárokot látott, igaz, csak éppen pénzmagot, de mégis dollárt. Villámként száguldó vonatokat látott, felhőkarcolókat és a világ minden színű és fajtájú emberét, megannyi szegény embert. A puszta sárba fült sövénykerítéses cselédudvaráról apám két bátyja is nekiindult a nagy és ijesztő tengeri útnak, a gádzagságra vágó unokafivérek egész soráról, fiatalokról és öregekről nem is szólva. Őket, s valamennyiükkel a varázsos ládát is, csodás gőzhajók szállították porzó, fehéren rojtózódó, susterdő hullámhegyeken és a morajló sós vízi völgyeken át. A rokonok közül nem egy rejtélyesen eltűnt, elveszett, vagy csak végleg elhallgatott, elnyelte az Újvilág. De talán nem is az tért vissza, aki magával vitte, hanem egy másik rokon, tudatva ezzel, hogy él még, aki a ládával elindult, vagy azt, hogy meghalt. Aki visszajött vele, úgy lehet, kis vagyonnal, csengő arannyal, drága pénznemekkel tért haza, itthon szép kis darab zsiros földet, gyönyörű házat vásárolt. De mindez korántsem bizonyos, csak a kegyetlen varázslat kétségtelen, amely ellenállhatatlanul vonzotta őket, a rokonokat, ismerősöket és ismeretleneket: el a nélkülözésből, a nagy víz túlsó partja felé, a révületekben rajzolt szebb és jobb világba, amit hajdanán számukra Amerika jelentett. Ilyeneket tudtunk, sejtettünk arról a ládáról mindannyian a családban, és ezért nagy becsben tartottuk. „Ebben a lágában van családunk megíratlan története — mondta egyszer pesti mívész-nagybátyám, amikor meglátogatta a falusi rokonokat. És most itt állt a láda a konyhában, útban a háborúba. Katonaláda.

Ez a láda ingerelte és csiklandta, izgatta ugri kíváncsiságomat. Talán még jobban, mint maga a zsámolyon búslakodó Józsi, akit évente legfeljebb egyszer-kétszer ha láttam, de

mégis, vagy épp ezért, minden találkozásunk rendkívüli, valóban idilli, már-már csodás volt, mert amit házunk, utcánk, városunk rabsága után Józsiék „otthona”, a falu, a pusztá virágzó szabad tája változataival és újszerűségével nyújtott, mindig minden részletében felfedezés volt számomra...

Józsi volt apám tulajdonképpen elhagyott családjának, a nyers, a jövőtlen faluszéli szegénységnek a folytatója, számomra pedig, ahogy később gyakran visszagondoltam rá: apám kísértő gyermekkorának megelevenítője, a falu, a tanya nem definiált bölcsessége és költészete. Ő volt nagymama hetven évének továbbfolytatója. Ujjai izületeiben nagymama ujjainak göcsörtjei, életében az ő életének minden nyomorúsága, kétsége, harcai, a megnyomorítotttsága. Józsi volt a másik világ, mint ahogyan másik két unokatestvérem, Anna és Katica is az volt, Katica a csatornaparti pincelakásban, akit úgy szerettem, mint Józsit, vagy még inkább, még elbűvöltebben, kelméi, cernái és szalagjai között. Nevetséges volna azt mondanom, hogy gyermekkoromban valóban megláttam szegénységüket, amikor velük ízleltem kenyerüket és velük szívtam be a falu friss vagy a pincekonyha dohos levegőjét, hiszen ünnepélyes családi látogatásainkat ők maguk is igyekeztek mindannyiszor ünnepé avatni, leplezve hétköznapjaikat, a valóságot, amit talán szégyelltek is előttünk. Különben sem volt okuk büszkélkedni szegénységükkel, s nem voltak kunyoráló koldustermészetűek sem, hogy fitogtassák nincstelenségüket. Nevetséges volna leírni, hogy megértettem életüket, mert mindez, amire most talán emlékezhetnék, vagy amit kitalálhat, kialakíthat felőlük nyugtalan képzeletem, mindaz, úgy lehet, csupán haszontalan révedezés, mint ahogyan valóban az, mert hát tenni a múlt ellen nem lehet, s alighanem jóvátenni sem. Jóvátenni? Mivel? Nem lehet nekik ebből már se hasznuk, se vigaszuk; ráment az életük. Az őket környező valóságnak csak eszméit és ki tudja, hányadik áttételű képét ismerhettem, való anyagát nem. Halvány nyomatok ezek, úgy töltöm ki őket színekkel, mint a játszó gyermek az előre megrajzolt képek körvonalai között az érintetlen papírt.

Mégis dereng bennem a sejtelem, a mélyre temetett emlék, egy megejtő nyomat, egy táj, a halványkék esték és a rózsaszínű napfényes reggelek képe a pusztán. Az istálló és a párolgó trágyadombok, a fehérre meszelt cselédház és az elérhetetlen messzi tisztartói épület között, ott a nagy diófák

alatt. Apám foltozott bakancsban, apróka batyúval szekerezett el innen egy hajnalon, olyan idős korában, mint a háború első esztendeiben én. Apa és anyám között, kezüket fogva, nemegyszer érkeztem látogatóba a pusztai rokonokhoz. Látogatóba és nem haza, mert mi már idegenek voltunk, hiába mondta apám készülődés közben, „hazalátogatunk”, ő is már új, másfajta emberként járt ebben a különös és letűnt világban. Mi, akik innen származtunk, kirándulásra érkeztünk csupán. És tudtuk, már másnap megáll a zsellérház előtt az uradalmi szekér, a rugós, rongyos barna bőrüléssel, körénk sereglik a sírva csókolózó rokonság és a pusztá egész kíváncsi népe, s újra eltűnünk, elveszünk a faluból kivezető nyílegyenes út porában, a kirándulás véget ért. Az állomáson az utolsó búcsúcsók mindig a Józsié volt s apámtól néhány korona, egy pakli jó purzicsányi cigarettadohány meg a finom Club-Abadie cigarettapapiros.

Józsi zavart mosollyal, félszeg fészkelődéssel üldögélt a nyári konyhában kopott ládája mellett a zsámolyon. Azon az aranyfényű nyári reggelen, kint a forralttej-szagú konyhán, emlékezetemnek és képzeletemnek mégis oly sokat jelentve — s ma sokkal többet, mint a vér szerinti rokonságot, többet, mint kalandot —, egy emberi csoporthoz, a tanyaiakhoz és ama ifjúság reménytelen szomorúságához való egyoldalú tartozást a származás érzése révén, a sejtek révén, amiket e sejtek emlékezetével együtt örökölt fizikai valóm.

Számomra ha nem is mítosz, de még ma is legenda az a világ. Homályos rejtelmektől feszülő történetei mintha az emberiség őskorából derengének fel. Az út a tanyára, az utolsó vasútállomásig, virágzó vagy hóval borított síkságon vitt átal. A jegenyefák az út mentén. A pipacsok a búzában. Télen a magányos jegenyéket hó, zúzmara lepte. A zümmögő villanydrótok. A bitumenes villanypóznák vonulása a vasúti ablak előtt. Ez volt a nagy nyitány. És az a tizenkét kilométer a pusztáig szekéren, melyet Józsi hajtott kihevülten, ostorát a lovak hegyes füle mellett megpattogtatva, véges-végig valóságos színjáték, már egészen más, mint ami a vonatról látszott. Maga a pusztá élmény és költemény... „Anyegin utazhatott így a hatalmas lélegzetű orosz tájban”, jutott később eszembe, amikor ezekre a szekerezésekre emlékeztem. A zörgő, rázó szekeret nagyapa kint a tanya előtt, az út közepén várta, akár valami mesebeli porkoláb — de ez még

a háború előtti nyáron történhetett, azt hiszem, halála esztendejében —, eláradó izgalommal várt, és szája körül egy le-tűnt század keserű parasztmosolyával. A szekeret egyébként az öreg bent a faluban kölcsönözte. Az uraság járműveit ugyanis a pusztai nép nem használhatta, csak visszafelé kapott apám szekeret az ispántól, úr az úrtól. Még attól is tiltották a pusztaiakat, hogy az asszonyok a péntek napi vásár-ba, a gyermekek iskolába igyekezve, bár az üres kocsikra fel-kérezkedjenek. Az övéihez húzó kocsist, ha vétett az ispán rendelkezése ellen és elkapták, a zord tisztartó elé idézték. Előszörre csak lehodták, másodsorra gorombán megfenye-gették, harmadsorra elcsapták. A régiek idején, még nagypapa fiatalkorában, botozás is járta, nem egy legény megugrott a pusztáról, beállt a legendás lápi betyárok közé, vagy elvándorolt messzi országba, ahol talán valamiféle emberi életet remélt. Ötven éven át türelemmel ácsolta, foldozta és díszítette nagypapa az uradalom szekereit, ekvipázsait, csészait, s ha vá-rosi, immár kiurasodott fiai érkeztek, idegentől, a faluból kellett kocsit kölcsönöznie vagy pénzért fogadnia, s bizonyos, hogy a környék legszebb hintáját úr fia fogadására csak azért nem bérelte a vele büszkélkedő öreg, mert az pénzért sem volt kölcsönkapható. Az uradalom különben a zágrábi püs-pökség birtoka volt, papot mégse látott soha a puszta, a halottakat is a falu temetőjébe földelték, mert ide még a leg-rongyosabb káplán se jött ki, nemhogy temetni, de még ke-resztelni sem, a korán elhalt csecsemők pedig, ha keresztvíz nélkül szállt el lelkük a mennyekbe, a kisjézushoz csillagok-kal játszani, a közeli erdőcske alatt kerültek a földbe. A vé-nek vagy szerencsétlenül jártak utolsó kenet nélkül hunyták le végleg szemüket, hiába volt a puszta a zágrábi híres püs-pöké. Pedig hát a zágrábi püspök innen ette a szép fehér bú-zakenyeret — a nagypám készítette hintón járt a horvát fővárosban palotájából templomába s vissza.

Az út az állomástól a falun át kígyózott. A község oszlo-pos tornácú, egyetlen emeletes úri épületében az uradalom ha-talmas intézője lakott, a nem tudom, milyen predikátumú, nemes Sütőry úr. De mintha lidérces ingoványra építették vol-na ezt a fennhéjázó házat: a pince borzongató emléke egy egész járást rémítgetett még mindig. Ott lent a dohos pince mélyén állott hajdanán a jobbágyi vértől barnult deres, ott vannak tán még ma is, ha össze nem omlott az a ház, a pók-

háló és a penész közepette, a szüette kalodák és a rozsdáálló, nehéz láncok, melyek a hajdani vidék népét, az elfogott betyárokat várták kínra, szenvedésre, könnyre, szégyenre és nemegyszer halálra. Amíg én a repülő szekéren e ház s a múlt idézése hallatára ijedten gubbasztottam, Józsi váltig ígérte:

— Egyszer majd engedélyt kérünk Sütőry méltóságos úrtól megnézni a régi tömlöcöt. Fiatalkorában nagyapa is ült itt.

Józsi tudta, de nem mertem megkérdezni, hogy miért ült volna. Miért is ülhet egy ember tömlőben? És miért nagyapa? Talán ölt, rabolt, lopott? Félttem a választól, s inkább hosszú éjszakákon át ébren szenvedtem és rágódtam rajta, vajon miféle bűnös lehetett nagyapa, olyanfajta-e, amilyenekről naponta írnak az újságok és apám néha felolvassa történetüket, olyan-e, mint azok, akiket Faragó kapitánynál őriznek fegyveres örök, vagy még azoknál is elvetemültebb? Kimondhatatlan bűn terheli, miért nem mesélte el nekem soha senki? Holott a válasz igen egyszerű lett volna, csupán nem akadt akkor, aki gondoljon rá, aki megmagyarázza nekem, miért is ült nagyapa. Mert egyszerű dolog volt a nagyapa bűnössége. Egyszerű, mint ez az árok itt a poros út mentén, ahol most a szekér zörög. Egyszerű, mint az üvöltő síksági szél, télen, ahogy a havat felkavarva süvölt. Vagy az első szelindek csaholása a puszta határán. Ő egyszerűen szegény pusztai ember volt, haláláig féljobbágy, még ha amolyan iparosféle is, bognár. Aki férfi a pusztán élt, azt egyszer meg kellett fenyíteni, tanuljon becsületet, tudja meg, mi vár rá, ha elkanászododik. Ezért ült fiatalkorában nagyapa a Sütőry ház pincéjében.

A faluból kiérve, az út mentén a tanyáig végeláthatatlan rendben meszelt törzsű almafák sorakoztak. Tavasszal virágba borultan, mosolygósan, nyár végén nevető piros gyümölcsök terhe alatt roskadozva, még tömör zöld koronával. Őszszel rőt, laza lombokkal. Télen kopaszon búslakodva, a földet ellepő tengernyi varjú éji szállásaként. — A másik falu felé: nyílegyenes jegenyesor. — Az almafák jelképes fala mögött jobbra és balra a se vége, se hossza püspöki uradalmi szántó, rét, legelő, a zöld fenyérsíkok között sárga, vörös és lila virágfoltok, ég és felhő, csend és némaság, amelyben csak a rovarok zöngése, édes madárcsivitelés izgatta a városi gyermek képzeletét. A kép alkonyatonként változott; a levegő

lehültével mint egy láthatatlan vándor meseiszákjából szét-szóródott a harmat miriád cseppje. Az ember eltörpült a végtelenbe táguló ezüstös tájban. Ez a zöld vagy havas teljesség áradásában, mozdulatlanságában, pihegésében egész más volt, mint az otthon zárt szemhatáru kertje: látomássá nőtt a gyermeki szem előtt. Nem lehet elfelejteni.

Józsi, ez a kicsi nyápic, de remek kamasz, ebben a környezetében eget vívó hősnek tűnt, ezermester pajtás volt, ezer titkot tudó varázsló. A madárfészkek rejtekeit ő ismerte. Ő tudta a madarak nevét. Ő szimatolta ki a nyulak búvóhelyét, a róák titkos vermeit, s nagyapával csak ők ketten értették a táj fürjeinek hajnali beszélgetését. Messzi a láb aljáig követni tudtak egy-egy fürjet, és akkor fogták el hálóval és maguk készítette zenélő, pattogó csalogatóval, amikor ők akarták. Lovak, tehenek, disznók, juhok és kutyák hallgattak Józsi szavára, és ha nyáron messziről, szinte észrevehetetlenül füstcsipkéket sodort a mező felől a szél, ő megmondta, melyik gulyánál melyik pásztor rakott tüzet. Úgy éreztem, hogy ember nem tudhat többet az életről, mint ő, s gyerek-szemmel talán igazam is volt.

Egyszer este érkeztünk a pusztára. Holdtölte a vidék fölött. Mintha sötétkék és azürkék olajcsíkok simultak volna egymás mellé határtalan üveglapon. Az égi kék fokozatosan feketévé sötétült, és idelent a csillagok alatti mélységben, amelynek az alján szekerünkön imbolyogtunk, nem élt semmi, csupán Józsi hangja, a szavai, amik oly másként hangzottak itt, mint a mi szavaink a városon, ahol nemcsak a lélek, de a lélekkel együtt a nyelv is elszegényedett, torzborzozá, ápolatlanná és fésületlenné vált; dudorokkal, sebekkel és hegekkel telides-teli abban a környezetben, amihez mi is tartoztunk. Az ő száján más, új szavak csillantak fel, és teltebben, épebben, tömörebben hangzottak, s mintha a tartalmuk is teljesebb, élőbb lett volna, nem olyan vértelen, kiürült, mint amivé a söröző polgárok, az üzletre éhes kereskedők, a beamterek, a hazafiak és a vakon, embertelenül tengődő kültelkiek, valamint pincelakók harsány és kétségbeesetten összeszoruló száján alakult. Józsi felé azt se tudták, mit jelent az, hogy „hazafi”, „jó hazafi”, „rossz hazafi”, „jó magyar”, „rossz magyar”. Akikkel mi érintkeztünk, találkoztunk, mulattunk ebben a városban, nem a nyelv zamatát

szomjúhozták, hanem a bécsi vágyképet üldözték, a Habsburgok talmi és időszerűtlen, úri cirádás, aranypaszományos pompáját, a „nemzeti ünnepek” díszmagyar színpadi kosztümjeinek csillogásában. Vecsera Mária és a főherceg kétkrajcáros regényét, az udvari bálók agyrémbé illő toalettjeit, Grinzinget, a Prátert, a kabarét, Tisza Istvánt — díszmagyarban —, a Várat — őrségváltáskor —, a térzenét, a Pester Lloydot — a jobbik esetben —, a milleniumi szellemet, a bamba rímek szatócsát, Szabolcska Mihályt és a „zserbót”... Hölgyeink jóvágású egyenruhák, a férfiak pedig a Ringen cirváló, mindenre kapható utcalányok után áhítoztak. Persze nemcsak Józsi füzte egymásba oly „különös” hangsúllyal a nekem „idegennek” tetsző szavakat, hanem mindazok, akik vele együtt éltek a pusztán. Ezen a tájon, ahol a telehold alatt nyekergő szekér egyre mélyebben fúrja be magát a végtelenbe, és a lovak patája szinte visszhangozva dobban a porban, itt, ezen a síkságon minden száj úgy ejti a szót, mint Józsi, ember, asszony, gyermek, ifjú és vén, aki a zágrábi püspök birtokán feketéllő faluvégek, puszták és tanyák házaiban alussza álmát. Itt-ott, mintha a lélekjárás órája érkezne, fájdalmas, vad keservű dalok zengenek fel messze valahol. Holdtölte. Mit tudtam én akkor arról, hogy a nyelvben élő lélek ringatózik a tejfehér égi fényben a cselédházak, a színek, a kaptárak és az istállók között, ahol másnap „idegen” tekintetű, „idegen” mozdulatú, „idegen” gondolkozású és „idegen” életű gyermekekkel vetett össze a kirándulás, holott az idegen valójában én voltam, egy osztály, a polgárság egy rétegének, a kispolgárságnak szülöttje. Mindössze annyi közöm volt hozzájuk, e másfajta kölykökhöz, csitrikhez, hogy tudtam: ott, az alatt az eperfa alatt apám játszott valaha, ott, ahol a szárítókötél lóg, nagyanya terítette ki valaha nagyapa ingeit, a gyermekei pendelyeit. Ott tanultam meg Józsitól és a béresek gyermekeitől ilyen szavakat és fogalmakat: búza, repce, rozs, pipacs, denevér, bíbic, herkentyű. Mert a herkentyűről is mesélt Józsi egy holdfényes nyári estén, a bognárház mögött, a kicsi kertben, miközben a gyermekek meredten bámulták a hatalmas-furára nőtt, vérző égi lámpást, a holdat, és az anyák babonásan és imádkozva védték magzatjaikat a gonosz fényű égitest rontásától. A kocsiszín háta mögött heverésztünk a gyöngyösen harmatos fűben egy subán, mely iszonytatóan büzlött, de túrnöm kellett az orro-

mat facsarintó, avas juhszagot, mert az én egészségem védelmére hurcolták ki a kemence mögül. Józsi, nagyapa egy kiszuperált régi agyagpipáját szortyogatva, lágy és mély hangján a herkentyűről beszélt, amely lent lakik a sötétzöld és fekete mohájú, elhagyott kutak mélyén, a fekete tükrű vízben. Ott ül sunyin a békanyáltól és undok moszatoktól borított víz alatt, és a pusztai gyermekeket lesi, hogy amikor arra kóricálnak és kíváncsian a kútba tekintenek és göröngyöt ejtenek a fejére, hirtelen megragadja őket a hajuknál, és lehúzza a víz fenekére, egy hátborzongató világba, ahonnan nincs már visszatérés a napfényes rétekre, a madárfészkekhez a lópban, a testvérekhez. Herkentyű! Micsoda szó! Felemás városi nyelvünk helyett itt egy élő, valóságos nyelv közelébe jutottam, melynek egy-egy kifejezését most ízelem csak igazán, most fedezem fel újra és forgatom elégtelen nyelvemen, akár az ismeretlen csemegét, amivel csak a szülői házon kívül, a pusztai vendégeskedésben találkoztam. Én csak vendég lehettem, a tanyán, idegen.

Itt mondotta először leány a szorongástelt füllelt igét:

— Csókolj meg!

Az őzszemű Annuska mondotta ezt, akkor még tízéves leánya, azóta mennyi csóknak üdvözültje a pusztai kába életben, hol oly sok sóvár szívű gyermek azonosult pillanatonként olyanfajta étellel, ami számomra rendkívüli és különös volt, de előttük napról napra, ahogy nőttek-növekedtek és megértek a munkára, egyre szegényebb, fénytelenebb és nehezebb lett. Akárcsak Józsi számára is, akit nagyapám vett magához, és a gyermekből észrevétlenül béres lett a pusztán, béresből katona és végül — „hősi halott”, értünk, a „haza-fiakért”, a síberekért és pazarló tolvajokért, akik mindahányan a Monarchia „pillérei” voltunk. Megbízható pillérei. Mert ők, ott kint, nem voltak megbízhatók. Nem is voltak bizalomra „érdemesek”, de amikor ez a gyanú bebizonyosodott, vége is szakadt a mézszárlásnak, kiderült, hogy azok a pusztai megbízhatatlanok, a gyanúsítottak tényleg nem akarták a háborút, nem érdekelte őket a „haza”.

A hosszú istálló mögött, amelyben két sorban álltak éjente a fényesre csutakolt, rőt szőrű uradalmi lovak, ameddig csak a szem ellátott, pipacs a réten, közéjük ékelve hatalmas sárga repcetábla, egészen a szemhatáron végighúzóódó lápig, s fölöttük nagyapa méhei, tűnődve, zöngedezve kerengtek a vil-

logó, ökörnyálás levegőben, s valahol fent, érzékelhetetlen magasságban szelet és vihart hirdető felhők piroslottak, amikor ránk estellett. Annuska egy árok szélén magához ölelt, babos kék ruhájának ráncaihoz, mert hiszen arra nem is gondoltam és ő sem, hogy vézna kis testéhez miért, milyen ösztönből szorít, és nem tudtam, miért kell őt megcsókolnom, de átöleltem a nyakát, ahogy ott ültünk a szagos fűben, és ajkammal illetem kicsi duzzadt száját, két hamvas orcáját, fehér nyakát, ahogyan kérte. Nagyon sokáig ültünk így, átölelkezve, rettegés és iszonyat nélkül, mert még nem tudtuk, mit jelent a csók, az ölelés.

Aztán a ketrecből szabadult házinyulakat hajkurásztuk, és az asszonyokra lestünk, akik ott főztek a cselédház hosszú, homályos folyosóján, melytől jobbra, balra minden egyes ajtó egy családnak jelentette otthonát. A szobákban bugyrok, kacsatok, szalmazsákok egymás hegyén-hátán, itt éltek a pusztai emberek. Emberinek alig nevezhető feltételek között éltek itt a pusztaiak, s hogy valójában hogyan — hamisítatlan és megbízható feleletet csak ők adhattak volna, ők hivatottak erre felelni ma is, amikor csak a birtokos, csak a csendőr nemzetisége változott, de a sors, a munka és az élet, a horpadó fazekak tartalma és az örömtelenség, a tél, a nyár ugyanaz, ami akkor volt, háború előtt és háború után. A folyosó végén hatalmas nyitott tűzhelyeken pattogott a rözse, a kukoricaszár. A keserű, ólomszínű füst a megsanyarodott, elnyűtt asszonynépet vadul fojtogatta, idegesítette, veszekedőssé ingerelte, nyelvelővé, kegyetlenné. Gyereket verni még sosem láttam úgy, mint ott a pusztán. Zúdult az ütleg a konyha körül lábatlankodó kicsikre sodrófával, vesszővel, seprűnyéllel, lapáttal vagy ami épp az anya keze ügyébe került. Ilyenkor vesztek össze az asszonyok, és estek egymásnak jajveszékelve, káromkodva, az eget s az istent okolva e kínért, amit ezen a bitang földön az úristen a szegénység keserű poharába mért, s ráadásul, epék epéjéül, a sok, gyalázatos kölköt.

Szívszorongva álltam, dermedten a szitkok és sikolyok zuhataga alatt a mennydörgős puszta nappalában. Nagypapák már későre épült és a bognárműhelynek támaszkodó háza ehhez képest valóságos galambfészek. Galambok... Az élelmet kereső, szemelgető galambok ellepték a házak közét, és felsurrogtak az ereszek alatti fészkeikbe. Estefelé a szárnyas

felkapaszkodott az odvas eperfák mozdulatlan lombjába, ahová vérengző görény nem követheti. Ilyenkor érkezett Józsi a férfiakkal, dübörögve szekéren nagy hajhóval, ostorpattogatással, kiáltozva, kitüzesedve. Míg az öregebb kocsisok özszeráncolt homlokkal és szemöldökökkel közeledtek elkeseredett övéikhez, a panasz, a szüntelen kesergés poklába, Józsi gondtalan füttyörészve hajtotta szíjas állatait a forró, édeskés, erjedt szagú istállók felé csutakolni.

Végül etetés, itatás után új élet kezdődött a végeláthatatlan síkság közepébe ékelt emberi településen. A nappal munkában, verejtékben hamuhodó érzelmek felocsúdtak; a sötétben fürkész pillantások kutatták egymást, kezek, vállak és csípők érintkeztek a homályban, hangok, sóhajok, szavak és leheletek olvadtak egymásba, minden forrón lélegzett és terjengett. Esténként a sötétben elevenedett meg a nagyapó műhelye, megtelt beszélgetőkkel, elégedetlenkedőkkel, ármánykodókkal. Elfoglalták a gyalupadot, az udvaron beültek a félig kész hintóba, köpködtek, fújták a füstöt, panaszkodtak, morogva átkozódtak. Pusztai klub. Annuska pedig sudáran, izgatottan vándorolt a kazlak közt, az épületek közén át, megállt az ablakok alatt, hallgatózott, és minden suttogás, minden hang felborzolta idegeit, s mintha bimbózó mellét repesztette volna szét, és nem értette, mi történik vele. Az árokparton bevallotta: szerelmes Józsiba. Meghallottam a szót: szerelem. És nem tudtam, mit jelent: „Ha Józsi nekem adná a mókust!”

Józsi az istállóban az olajlámpa pillogó fényénél tört lábú mókust ápolt, nyúlzsírral kenegette a sérülést. A lép mögötti erdőcskéből hozta haza. Annuska az istálló ajtajában állt, s a sötétség bársonykendőjébe burkolózva csak nézte, nézte kitágult özszemével. Józsi azzal a titkos szándékkal borogatta, kötözte, etette almával, főtt kukoricával, tökmaggal, zabbal, murokkal, hogy egy vasárnapon majd eladja valakinek a városon, és új kalapot vásárol, olyat, mint odaát a faluban a módosabb legények. Tervét, úgylehet, én sugalltam, amikor arról a különről meséltem neki, aki utcánk végén egy kerti házban kedvtelésből is, üzletnek is majmokat és teknősbékákat, kutyák és macskák egész seregét és tudja isten még mi mindenféle teremtményt tart el, még kigyója is van, és ez az állatsereglet esténként hogyan kurrog, makog, ugat, nyivákol, tombol és dühög, amikor ételét várja, mert a vén bolondos-

nak még, saját élelmezésére sem volt elég jövedelme, hát még hogy az állatait rendesen etesse, de néha mégis érkeznek hölgyek, urak, fiákeren, és láncra vert majommal vagy szíjra fűzött kutyával távoznak. „Mókusa van?” „Nem láttam.” Anya küldött oda néha valami ételmaradékot, azzal a kéréssel, hogy Kroglovetz úr mutassa meg nekem állatseregletét, amit ő mentegetőzés és indokolás nélkül makacsul mindig visszautasított. „Csak vevőnek.” De azért anya küldött még máskor is eledelt a menaszériának. Józsi mindezek ellenére úgy számított, hogy ha senki más, de Kroglovetz mindenképpen megveszi a mókust, már csak azért is, mert hamar eladhatja. És még azt is kiszámolta Józsi, hogy az eleven szemű állat áráért, ha nem kalapot vesz, mi mindent vásárolna, acélpengéjű összecsucskható kést, inget, nikkelezett óraláncot — majd csak kerül óra is —, vagy ha esetleg nem sikerül, egyebet, kevesebbet, de egyszer ő is vásárolhasson. Oktondi terve persze nem vált valóra. Alig gyógyult ki a mókus a nagy bajából, kereket oldott. Hiába kutatta Józsi elkeseredetten a hátlánt a nádas mögött tarkálló juharosban, amelynek szélén kis fenyőcsoport nőtt, s ahová egy vasárnap engem is elvitt a lápon át, melyben a járást a betyárok ideje óta nála jobban senki sem ismerte.

Azon a reggelen is, amikor én a búcsúzó fiú ládája körül settengtem, képzelmemmel a lápi titkokat és pusztai emlékeket felidézve, megkérdezte Józsi:

— Emlékszel a törött lábú mókusra? Azóta se került meg. Egyet se láttam soha többé.

Józsi térdére vett, ringatott, mint a régi nyári estén annyiszor. Hangja szomorú és fátyolos volt, akárha a szívét kiábrándulás, gyász mardosná, de bizonyára mindennél erősebben a félelem az ismeretlentől, ami rá vár. Férfi volt már, de mégis gyermek, mint mindnyájan, akik a gyermekkor tün-tén is magunkkal hozzuk a játékos kedvet, az álmodozást, mert hát ilyen a természetünk. Ilyen álmodozó volt nagyapa, ilyen Mátyás bácsi, a Józsi apja, apám legidősebb bátyja, a pusztával szomszédos Sándorfalván.

Mindez valójában mérhetetlen távolból dereng elő emlékezetem határai alól. A valóság elmosódott körvonalai bizonytalanok, akár egy nemzet legendái az eredetéről. A képeket, a feltámasztott pillanatokot már csak a képzelet tágitja, élteti, a vágy az idillinek hitt létező és nem létező múlt után, mely-

nek híján olyan szegények lennénk, mint a történelem nélküli táj lelkei, akik önmagukat keresve kénytelenek világukat egy képzelt történelemmel megajándékozni. Akinek nincsen története, megteremti magának.

Apám örök életében szűken mérte emlékeit, titokban dédelgette aranyló gyermekkorát, ha büszkélkedett is azzal, hogy mélyen lentről, a legmélyebbről mégis felkerült ide a városba, a polgárok közé és tekintélynek is örvend, szerepet játszik, mégis fukarkodott a vallomásokkal, mesékkal, történetekkel a pusztáról, holott ezek közelebb hozhattak volna a tájhoz, amelyből jöttünk, és bizonyosan őhozzá is. Féltékenyen őrizte vagy titkolta a család nyomorúságának emlékét? Hiába: nagyanya ott élt, ott járt közöttünk. Apám a szekrénye mélyén rejtegetett egy vörösre kiszívott tajtékpipát. Első keresetén vásárolta ajándékba apjának. S a padláson a zöld láda mélyén aludt az a finom faragású citera, mely ott kint a pusztán nagyapa keze alatt készült, szívből jövő gonddal egy hosszú télen át, míg aztán egy este az összegyűlt család jelenlétében megszólalt a hangszer. Hányszor pengettem meg rajta laza, zörgő húrokat, elképzelve nagyapa kezét, amint könnyed és óvatos mozdulattal hangolja és aztán rázendít valamilyen dallamra. A környék tanyáin, s talán még a megye dombokba vesző határain is túl, vasárnaponként az ő kezéből született citerákon szólalt meg a zene a tánchoz és az énekhez. A fájdalmas, lázadó vagy begyes ütemű dallamot lúdtollal pengették a kipirult arcú és lelkes művészek. Imitt-amott, ennyi idő múltán is, talán még mindig nagyapa valamelyik citeráját szólaltatják meg a puszták s a faluvégek búbánattól fojtogatott szegényei, mert már csak ott kellhet az ilyen ócska holmi. A hangjától felpezsdülő vasárnapok citerás órái vigaszként vonultak átal a kedvetlen, gyötrő nappalokból összetevődő hétköznapiak során, az újabb vasárnapok zenéje felé. A vasárnap volt egy héten át a remény. A menekvés. Az emberi eszmélet figyelmeztetője, hogy az élet más módon is lehetne. A vasárnap és az ünnep volt a csín és a dísz, az egyébként oly éktelen, nyomorult és örömben annyira szűkölködő mindennapok láncában. Oly szegények voltak ők ott, ahonnan most Józsi útra kelt, hogy még a faluvégi cigányok is fölényesen, leereszkedően tárgyaltak a pusztaiakkal, ha karácsonyra, húsvétra vagy pünkösdre követet menesztettek hozzájuk, jönnének ki a füstösök az ünnepre. Közös költ-

ségvállalással, étellel, töltött káposztával, itallal, eperpálinkával várják őket odakint a pusztán, muzsikáljanak a tánchoz. Több kellett a pusztaiaknak a citeránál, legalább olyanfajta mulatság, mint a falusiaké.

Három szekér száguldott értük a smaragdzöld tavaszi, a fehérbe burkolt téli mezőt nyílegyenesen átszelő úton a nyárfák között, három szekér a legtüzesebb lovakkal — mert ilyenkor a felsőbbség is engedékeny volt —, a bakon a legszilajabb béreslegényekkel. Köztük persze a legfiatalabb, Józsi is. A cselédnép már kint az úton várta őket, leste, mikor forgatják meg kalapjukat a gyermekek, akik a varjak boglyas fészkeig kúsztak a magasba, jelezni, ha a messziségben feltűnnek a szekerek. A fiatalság kurjongatva, hujjogva fogadta a zenészeket, akik, míg a tisztartónál, a kaszárnál, a tananyagazdaságnál körül nem muzsikáltak, istennek se zendítettek volna kopott hangszerükön a cselédnép nótájára. Ez is a szertartáshoz tartozott, hogy csak a rangosok után következett a pórság, holott a pár fizetett. A cigányok itt is betartották a rang szerinti sorrendet, s csak legvégül, a tottyon-potty primással élükön jártak végig minden szobát s kinek-kinek kedvenc danájából néhány taktust elcincogva, utoljára a mulatságra berendezett, kirámolt helyiségben vagy a frissen sepert, locsolt csűrben kötöttek ki, hasukban máris néhány kancsó vinkóval. Nyomukban persze az egész nép, apraja-nagyja, aki csak nem nyomta az ágyat. Legelől a gyerekek tülekedtek, sivalkodtak, s valamelyes rend csak akkorára támadt, amikor a délceg, kegyetlen, villámtekintetű kasznár fiatal feleségével megkezdte a táncot, s az ifjúság előbb kissé elfogódottan, de aztán annál szilajabbul beleolvadt a kerengésbe, hajladozásba, ringásba. Ó, micsoda szélvész, micsoda vihar, micsoda forróság támadt itt hirtelen. Egyszerre káprázat és álom az én mozdulatlansághoz, csendhez, félelemhez szokott szívemnek, mert egyszer én is ott lehettem. A fejek a magasba emelkedtek, mint a víztől magához térő növény ocsúdo virága. A tárulkozó szavak, a bíborló dallamok, a hangok, a csujogatások dobbantó hévvel, szilajon csattogtak és égtek, mint megannyi villám. Józsi szédülten forgatta a hozzávaló kisebb lányokat, lába rugalmasan lendült, dobogott, s mintha mégis belenőtt volna a földbe, karján leánykák kerengtek, s velük kerengett az egész világ. Annuska halovány arca kitüzesedett, mint a pipacs, akárcsak azon a napon, amikor ezt

mondotta nekem: „Csókolj meg!”, hiszen Józsinak hogyan is mondhatná, a föld alá süllyedne szégyenében, különösen hogy Józsi rá se hederített. És őt, a kicsit egyszer aztán mégis megforgatta a táncban, addig-addig nézte a fiút elnedvesedő özszemével. Kacagtak is rajta a nagyobbacsok. „Korán kezdi.” Holott még a nálánál kisebbek is táncoltak, igaz, leány a leánnyal, és nem meresztették úgy szemüket a fiúkra, mint Annuska Józsira.

Ahogy vasárnaptól vasárnapig, úgy ünneptől ünnepig. Semmilyen éjszaka nem lehet sötétebb, mint az ünnepeket követő robotnapok, akiknek arcát karácsonytól húsvétig, húsvétól pünkösdig és pünkösdőtől újra karácsonyig semmi sem világította meg, legfeljebb csak a mulatságok halványuló emléke, közben-közben a citerás vasárnapokkal. De ezeken a vasárnapokon az ünnepi pengetés hívása nem olyan volt, mint a cigányok zenéje. Ilyenkor szelídebben, félősebben, gyengédebben mulatozott a fiatalság, kevesebb dobajjal, enyhébb kurjantásokkal, inkább tűnődve, andalogva, mint szilajon, és lelkük felével mindig a kasznárék lakása felé fordulva, nem leskelődnek-e onnan reájuk, hogy aztán másnap, akár az ostorpattogás, csattanjon fülükbe a gúny és a szidalom: „No, Annuska, megkenegetett az este az a legény. Korán érsz meg az ágyra!” Mert Annuska gyermekkorra hamarosan véget ért, és nemcsak azzal, hogy Józsi megtáncoltatta húsvétkor. „No, Jóska, tegnap fűrgebben raktad a lábad. Citera kéne neked a mezőn is. Adok én neked, himpellér, citerát löcsesel a hátadra, a nagyapád löcsös istenit...”

Mi polgárok szerettünk „magyar” eredetünkkel büszkélkedni, ki úgynevezett nemességével, ki meg — különösen mostanság — paraszti származásával, de pontosan nem tudtuk, hogy valójában hová is nyúlnak vissza a szálak, mert már elfelejtődött itt fent, a másik osztályban, hogy milyen mély volt az a megaláztatás, a gyötrelem, s mily kilátástalan a szabadulás reménye, no meg felejteni kényelmes. Ha volt magyar kín — a pusztaiaké volt az, az ő életük, még ha ők nem is így tudták, nem ekként fogalmazták, hanem egyszerűen csak káromkodtak. És a nyelv, a szó. Józsi, ahogy itt ül most a tejszagú konyhában a zsámolyon, nagyanyjával szemben, ezt az eredetet, az igazit juttatja eszembe, azt, ami a szülőim előtt volt. Serkent: ne feledjem soha, amit igazán nem ismertem,

amiről nagyanya csak homályos és megszépített képet tudott festeni, de ami ott kint övelük mégis és valójában történt, amin naponta át kellett gázolniuk, az embertelenséget, a vigasztalanságot. Nagyapa még tudott horvátul. De ezt ott ki vette volna zokon? Ki gondolt volna ott arra, hogy ki a magyarabb? Úgy nem járta meg az ilyesmi a tanyaiak esztét, mint ahogy a föld nem gondol rá, hogy föld. A föld az föld. Taposnak rajta, annyi.

Ott ül Józsi a konyha zsámolyán, és megindít zavart feszessége, benne most ez az eredet van jelen, a származásunk minden nyílt és elfelejtett titka. Ő, egész családuknak utánam legfiatalabb férjfarja, aki most mint egy átretbenő jelkép a harcterekre készül, s mi azt érezzük, hogy többé sose látjuk, utolsó útjára indul, a bajt és vészt osztó reménytelenségbe, ahol egyre többen elvesznek. Nem tudjuk, mennyien, tízezeren, százezeren, milliónyin?... Talán nagyanya rejthetetlen könnyei is feszélyezik őt, s talán feltámad elszunnyadt lelkiismeretünk is, mert hirtelen úgy érezzük anyával és apával, hogy most különösen jóknak kellene lennünk hozzá, szüksége van rá. Nyugtató és vigasztaló, sőt derűs szavakkal igyekezzünk Józsit jobb kedvre bírni, de ő csak hallgat, nem találja a szavakat, mintha az egész felbomlani készülő pusztai világ bizalmatlanságát, reménytelenségét hozta volna magával erre az utolsó útra.

Anya gyorsan kávé daráltat nagyanyával, s nagy pettyes bögrében reggelit készít Józsinak, a nagyanya sütötte fehér kenyérből hatalmas lágy karéjt szel, s vastagon megkeni vajjal, aranyló mézzel, melyet Józsi a színéről, az illatáról felismer, hiszen a pusztai méhegy gyűjtötték.

Apám a fürdőszobában tüzet rak. Házunkban ez volt Józsi kedvenc élménye, a kényelmes fürdés, a kád, nyakig tele forró vízzel. Tőle apám nem sajnálta a vizet. Sebtyben húsokat sütöttünk, és tésztákat csomagoltunk Józsinak az útra, édességet, szalámit, sajtot, csupa olyan ételt, amit Józsi bizonyosan nem cserélt volna el a ládája mélyére csomagolt fél sonkáért, szalonnáért, hagymáért, de nem merte hirtelen buzgólkodásunkat visszautasítani. Ládája megtelt, alig tudta megemelni.

Talán meg is hatja buzgóságunk, de valójában mégiscsak legszívesebben nagyanyával szeretne egyedül maradni, vele szeretne elbeszélgetni, együtt hallgatni a közelmúlt évekről,

amikor nagypapa még élt, kalickát készített a fűrjeknek, zengő citerát a táncos fiatalságnak, ringó, cifra faragású bölcst az unokáknak. Nagyanyával utoljára elbeszélgetni, együtt hallgatni a pusztai emberekről, a csószékről, a tanyaiak dolgairól, még egyszer végigtekinteni mindenben, mielőtt nekivág a végzetesnek ígérkező útnak, amelytől retteg. Csupán a pusztáról hárman haltak meg eddig, három égtájon, egy délen, Szerbiában, egy keleten, Volhíniában, egy nyugaton, Olaszföldön, és hányan a határos két faluból, és mennyien estek fogságba.

Józsit mindnyájan kikísérjük a vonathoz.

Nagyanya is velünk tart. Töpörödött már, hogy milyen öreg, ilyenkor látszik, amikor nem tud velünk lépést tartani. Ilyenkor vesszük ezt észre, amikor együtt kilépünk a külső világba, mely gyermekek és öregek számára egyaránt a valóságosnál nagyobbak tűnik, a távolságok hosszabbak, a forgalom fenyegetőbb. Nagyanya belekapaszkodna a Józsi karjába, de ott a nehéz láda, hozzá simulna, mintha érezné, hogy a békét, a szomorú békét egyikőjük sem éri már meg. Hosszú ez az út a konflisig a nehéz lábával. Viszi apám is, de nem sokáig.

A fénylő, fekete mázas konflis döccenve gördült át velünk a városon. Az ódon katonaláda meg-megzördült, mintha egész múltja, egykori tartalma összeaszva, szárazon rázkódna benne, pedig tömve volt. Úgy vonultunk át a zajgó városon, mint egy bolygó a felhős égen. Az az utazásunk az elnéptelenedett, elkomorult városon át különösen sokat jelentett aznap, a valóságra döbbsenhetette apámat, aki komoran meredt maga elé, holott oly egyszerűnek, olyan hétköznapiak tűnt minden. Az is, hogy anyám egy-egy könnyecseppet törölt le fátyla alatt. Ezren és ezren utazhattak ugyanabban a pillanatban Európa ezer és ezer pontján az állomások és a halál felé, és mindenki a maga külön világát és életét hurcolta magával. Józsi minden perccel közelebb került a reá leselkedő ismeretlen véghez. A valószínűbb mégis az, hogy mi, többiek: apa ügyeletire gondolt, anya főztjére, vendégeinkre és titkos imádóira, nagyanya valószínűleg a temetőre is gondolt közben. Én pedig kerti játékaimra, vagy ki tudja, talán Anuskára vagy éppen Józsi lábájának történetére.

De vajon mire gondolt Józsi ott a konflison, melyen ezúttal nem mi voltunk az ő vendégei, nem ő tartotta a gyeplőt

kimart, nehéz kezében, hanem a bérkocsis. Józsi frissen mosdatott arca még a forró fürdőtől kipirultan csillogott az arany napfényben, haja nedvesen lapult zsíros szegélyű sildes sapkája alatt, és kék szeme riadtan tévelygett az idegen város tovasuhanó képein, akárcsak az én nyugtalan tekintetem, amikor nyaranta Józsi oldalán a földeken át robogtunk a pusztá és a múlt felé.

Kocsink a Belvárosban hirtelen elakadt. Tolongó tömeg állta útját. Mindnyájan felálltunk a konflisban, és kíváncsian fordultunk az utcán hullámzó sokadalom felé. Apám izgatottan kapaszkodott a kocsis mellé a bakra, hogy jobban lássa, ami egyébként úgymint elképzelhető volt, a hazafias tüntetést, amiből ha ritkábban, de még mindig kijutott egy-egy a Belvárosnak; akadtak még, akik úgy vélték, van miért lelkesedniük.

A sereglet döbbenetes zajongással, lassan hömpölygött felénk, és elgördült előttünk, mint valami iszapos áradat. Közepén szuronyos, kakastollas csendőrök, pengő, szigorú tekintettel, kiugró, feszült állkapoccsal, összeszorított fogakkal, s közöttük hátrakötött kézzel hosszú hajú, torzonborz szakállú, megtépázott, megnyúlt arcú, beesett szemű férfiak, öregek és fiatalok vegyesen. Talán húszan vagy huszonöten lehettek, talán többen. Apám látta meg őket először.

— A pópák, az oláhok, az uszítók... — kiáltott fel izgatottan és magánkívül, és már maga is lángra kapott, arca hirtelen kipirult, mintha valami gyújtóanyag robbant volna benne. Trágár szavakkal szidalmazta a szuronyok közt leszegett tekintettel lépkedőket, míg a tömeg az utca két oldalán némán, komoran szemlélte a jelenetet, de nem vegyült el azzal a csoporttal, amelyik szorosan körülvette a foglyai-val haladó csendőrkordont és üvöltve szitkozódott, gyalázkodott. Akik ebből a megveszekedett, ordító hordából közel jutottak a románokhoz, köpködtek és köveket, göröngyöt hajigáltak rájuk, megcibálták a papok zsíros, rendezetlen, hosszú haját, kalapjukkal a boglyas, lehorgadt fejekre vertek, nem nézték, fiatal érneke vagy öreget, odacsaptak, és minden sikerültebb inzultust harsány hahota kísért. Kocsisunk is üvöltött. Reszelős, boros hangja túlharsogta a zenebonát, felemelte ostorát, és a leszegett, megrémült, véres foltoktól tarkálló fejek fölött hatalmasat cserdített.

— Úgy kell, úgy kell nekik! — kiáltotta apám a zsebéből fityegő reggeli újság címét ismételve: — Megtámadták Erdélyt! Izgatnak ellenünk! — s még hozzátette: — Királygyilkosok!

Az ostorsuhintástól a bérkocsi xilofon bordájú gebéi megugrottak, s mi mindnyájan hátradőlünk a kocsiban, egymás hegyére-hátára, összegabalyodva, a csomagokkal összekeveredve roppant ijedelemben. Apám, mintha valami különös oka lett volna rá, izgatottságában harsányan felcacagott, de csak egy pillanatig, mert hamarosan ismét kiegyenesedett, öklét rázta, és még egyszer a keskeny utcában továbbhömpölygő menet után kiáltott, de a konflis csak gördült tovább előre, mint egy árnyék a nyárban, mozgó vészes folt, a rémület egy kis szellemjáró csapata. Apám szidalmi szétolvadtak, szétfolytak a levegőben. Már javában kocogtunk, de ő még lihegett, alig kapott levegőt. Anya zavartan maga elé tekintett. Nagyanya nem értette, miről van szó, mi baja apámnak a románokkal. A pusztától a második település: kis román falu, alig valami földdel. Nagyanya jól ismerte a románokat, szelíd, csendes, szegény nép, nagyapa nekik is készített szerket. Olyan emberek voltak, mint a többi. A kasznár kutya volt, de román feleségével a pusztai asszonyok jól megértették magukat, jobban, mint a férjeik az urával.

Józi nem kiáltozott, nem vett részt ebben a jelenetben. Amit látott, idegen, felfoghatatlan volt számára, nem értette ezt az utcai közjátékot, nem ismerte az ilyenfajta „városi szokásainkat”, őtjögéseinket, átváltozásainkat, ezt az elembertelenedést. Szemében bolondoknak és eszeveszetteknek tűnhettünk, ha egyáltalán figyelt ránk. Figyelt. Megdöbben szemlélte fújtató, dühöngő apámat, anyám is csodálkozva nézte, mi ütött belé, nem értette, hogy mi dolga Erdéllyel, honnan támadt benne ez a váratlan harciasság... „Elment az esze a jódolgától?” „Egyáltalán mi közünk a háborúhoz?” De Józi hallgatott.

Csendesen, hogy a lovak patájának csattogásában, a szürke bazaltköveken, a tengelyek csikordulásában és a kerekek zörgő zajában alig-alig értettük félmondatokba kötözött szavait, megszólalt Józi:

— Nagyapa azt mesélte... a nagy éhségben... a pusztáról egy évre elment a szomszéd román faluba, ott volt bogárnár...

— Nyolcvanhétben — egészítette ki nagyanya —, nyolcvanhétben és nyolcvannyolcban volt az a nagy szárazság és az éhínség. Nem termett se búza, se kukorica. Olyan volt a föld, mint a cserzett bőr. Megvert az Isten. A következő tavaszon a víz ellepte a szántókat. Ami kisarjadt, megint elégette a nap. Ilyenkor augusztus végén öröltük az utolsó véka búzát...

— Nyolcvanhétben, igaz-e nagyanya — folytatta Józsi —, a román parasztok adtak nektek kukoricát, különben éhen haltatok volna...

Lám, tényleg figyelt...

— Puliszkalisztet hoztak — mondta nagyanya elmerengve —, nagyapád akkor szegődött oda egy évre, nem is tudom, melyik gyerek volt pólyában. Túrót hoztak és juhokat. Pénzt nem kértek érte, csak hozták az ételt, és letették szó nélkül az asztalra. Amikor hálálkodtunk, azt mondták: az ember ember. Amikor visszajött a pusztára nagyapátok, rítt, mint a gyerek. Úgy búcsúzott a falusi szomszédaitól, mint az édes testvérektől. Azok is maradtak a síríg. Alig él még valaki közülük...

Apám a történetet mogorván hallgatta. Konok, kemény ember volt. Bosszankodva, zordan vágott nagyanya szavába:

— Mit ért anyám a politikához meg a háborúhoz?! Azok más idők voltak. Ezernyolcszáznyolcvanhét! — bosszúsan felkacagott. — Régen volt! Mit tudjátok ti, hogy miféle pernahajdereket védelmeztek, lázítókat és kémeket. Rosszabbak ezek a szocialistáknál.

Nagyanya elhallgatott, Józsi is elnémult.

A kocsi röpült velünk a városon át. Apa néha-néha katonasapkájához emelt kézzel üdvözölte ismerőseit. Közülük egyet-egyét mi is ismertünk, de a legtöbbről nem tudtuk, kicsoda, micsoda, nem pernahajder-e épp, akasztani való szélhámos, aminthogy lehet, nem voltak éppenséggel rablók és gyilkosok néhány esztendővel később azok a magyarok, zsidók és isten tudja, miféle fajta emberek még, akiket egy azóta összeomlott Európán ugyanúgy kergettek, zavartak, üldöztek végig országról országra, mint akkor azokat a románokat ott az utcán a csendőrök között. Romániát, akárcsak a Monarchiát és Németországot, Olaszországot, Franciaországot, Angliát, Oroszországot és Szerbiát belehajszolták a háborúba és

a pusztulásba, a végeérhetetlen romlásba, már két éve állt a háború.

Józsi akkor, ott a kocsin, nem válaszolt apámnak, pedig kioktató, fölényes szavai éppúgy neki is szóltak, mint nagyanyának. De Józsi egyszerűen nem fogta fel apám észjárását. Nem értette, mi változhatott az idők folyamán vagy éppen a háború alatt, miért lenne más ma a szomszéd román falu népe, mint azelőtt volt, miért ez a mérhetetlen gyűlölködés és az egész látványos, robbanó izgalom? Józsi nem értett semmit apám hazafias oktatásából, de talán nem is akarta megérteni. Az igazi tanítást esztendőök múltán kapta meg apám, amikor új csendőrök, új katonák és új tisztviselők jelentek meg, és összeomlottak illúziói; gyökerestül tévedésnek minősült minden, amit addig gondolt. Későn érkezett a valóságnak ez a tanítása, és ha a világon nem fogott és rajta sem segített, mégis kellemetlen perceket szerzett neki, mert nem egyszer kínosan emlékeztette arra a kocsikázásra Józsival az állomás felé, a rabok után küldött szitkokra, a kocsis ostarának suhintására, a vitára nagyanyával és Józsival, ami talán nem is vita volt, csak enyhe párbaj az egyszerű, értelmes emberség és az értelmetlen hazafiaskodás között.

Apám mérges szavai után nagyanya többé meg se szólalt. Talán azért, mert megszokta, hogy úrrá lett fia eszére bizza magát, de ha nem, hát hallgasson, vagy talán azért, mert tudta, hogy a vita, a józan példálózás úgysem segít. Vagy arra gondolt: az urak tudják, hogy mit csinálnak. És ő, szegény, úgy vélte, hogy az apám is az urak közé tartozik, s honnan is tudhatta volna, hogy nem több a fia, csak a Monarchia kicsi, megszedült skriblere. Ha Józsi kéri, mondaná meg, mi az a Monarchia, nem tudott volna szabatosan válaszolni.

Megérkeztünk az állomásra. A nap égető fényözöne alatt ködös, maró füst. Zsivaj és túlkölés, vészes dudálás az épület mozgalmas tájékán. Amerre a szem ellát, fegyveres, bekötözött fejű, gondterhelt, fiatal, öreg, elkeseredett, nyegle, bús, komor, nevető arcú férfiak, fiatalok, idősebbek. Mások is ládával mint Józsi. A vonatja kint állt, messze kívül az állomáson, a nap hevétől átizzva, forrón és fülledten; a pokolnak egy előre és tervszerűen idekészített részlete. A kocsik már teliszüfölődtek a frontok mögötti gyorskiképző táborokba igyekvő férfiakkal, mind fiatalok és gyermekek még, akár-

csak Józsi, aki elvegyült közöttük, barátságosan vizsgálgatta arcukat, szerényen kérdezősködött, ahogy az idegenek szokták olyan világban, amelyben óhatatlanul félszegen mozognak, mert szabályait, rendjét még nem ismerik, bár itt már aligha uralkodott szabály és rend. Örmesterek, tiszték szaladgáltak összevissza, ordítottak, rendelkeztek. Az ördög se figyelt rájuk. Mi az ablakok alatt ógyelegve vártuk, hogy Józsi elhelyezkedjék, és végleg elbúcsúzzunk. Anya felhajtotta a fátyolát, hogy jobban lássa Józsit. Nagyanya sírt. Mindenfelől idegen arcok meredtek ránk. Nem is voltunk ebből a világból valók. Én hófehér és túl gondos öltözékemben, anyám dohánybarna kosztümjében, virágos kalapjával s a pókhálószerű drapp fátyollal, nagyanya fekete, falusi szabású ruhában, mintha temetésre öltözött volna, fején fekete kendő, és apa, aki bár katonaruhát viselt, de minden mozdulatáról leírta, hogy semmi köze a katonasághoz, a vonatokhoz, ehhez a felfordult világhoz és ehhez az állomáshoz, ahol ezer és ezer ember élete lódul el néhány perc múlva mindattól, ami tulajdon valósága volt. A vonatból aggályos, riadt szemek tekintettek le ránk. Minden szempárban ismeretlen tájak, események és világok, külön fájdalmak; külön magáért való részecske minden ember. Mindegyik arc egy külön emlékbirodalom, egy külön élet, más és más vonatkozások, más és más tapasztalatok és vágyak. És ugyanaz a félelem.

Még néhány szót váltottunk Józsival. Közömbös dolgokról beszéltünk összevissza, meg hogy vigyázzon egészségére. Hogy havonta írjon. Ha pénzre van szüksége, kérjen bizalommal, majd megadja háború után. Apám néhány pakli olcsó dohányt, cigarettapapirost és gyufát vásárolt, és az útközben szerzett újsággal együtt odaadta Józsinak. A cigarettapapiros borítóképe egy előkelő szemüveges és szakállas urat ábrázolt kék öltönyben, amint éppen esti újságát olvasva füstöl, nyilván boldogan, egy számára gondtalan világban. A dohány csomagolásáról a pofaszakállas császár és király mosolygott szintén vígan, megelégedetten és biztatóan: nincs semmi baj, amíg őt látják. Az újság első oldalán a derűsen cigarettázó szakállas úr és a császár és király magabiztos arckifejezéséhez illően hatalmas cím: „Letiporjuk a román támadókat! Minden jel arra vall, hogy a háborút ellenük már megnyertük. Az első román támadás összeomlott. Üldözzük az ellenséget.”

Ám Józsi vonata az újság nagyszerű címei ellenére is megindult a rakomány fiatal katonával, a háború, a harcterek felé. A vonat indulását jelző kis sárgaréz vasutastrombita fémes hangja felharsant, a mozdony elnyújtott lassú füttyöt hallatott. Mintha most Józsiban egy mély és rettentő seb szakadt volna fel. Sírva fakadt. De már csak néhány pillanattig láttuk a vonattal távolodó, nedves arca körvonalait és napbarnított nagy kezében fehér zsebkendője lengedezését a többi ezer zsebkendő lobogása között, mert a vonat befordult a kanyarba és örökre eltűnt Józsival...

Mindnyájan ott álltunk az üres sín pár mellett, és sírtunk.

Apám is sírt.

Anyám csak ennyit mondott:

— Szegény fiú...

Apámat magához vonta és megölelte. Ezen a napon anya különösen türelmes volt egyre szípgó nagyanyámmal is.

Három hónap múlva fényképes levelezőlapot kaptunk, amely Józsit ábrázolta ormóttan, alakjára nem illő katonaruhában. Furán, idegenül és valószínűtlenül tekintett ránk a képről, mint egy idegen és hideg emlék. Megváltozott, nem hasonlított már önmagára. A levelezőlap túlsó oldalára kusza és erőltetett betűkkel ezeket vetette: „Édes nagyanya és kedves rokonok, tudatom, hogy megérkeztem az orosz frontra. Jó egészségnek örvendek, amit felőletek is remélek. Szüleimnek írtam Sándorfalvára. Ha nem kapták meg, mutassátok meg ezt nekik. Hamarosan írok levelet. Csókolom mindnyájukat, Józsi. Nagyanyát csókolom!”

Józsi már nem írta meg levelét.

Józsi felől soha többé nem érkezett hír... Hiába várta vissza a következő tüzes fényű nyár. Hiába várták az almafák az országút peremén. Hiába várta a zsellérház, az istálló, a lovak és a mezők. Nem látta őt többé a húsvéti tánc a színben. Sem az a leányka, akit később egyszer, tíz év múlva úgy mutogatott Mariska unokatestvérem, Józsi nénje, hogy — lám, az lett volna a Józsi felesége. Aligha ismertem volna meg. Annuska volt.

És nem mutathatta meg nekem Józsi már soha a faluban az oszlopos tornácú egyetlen emeletes ház pincéjét, ahol a jobbágyok kiserkedt véréből barnult deres áll pókhálósan és penészesen, s mélyén tán még ma is láthatók a kalodák és a rozsdában enyésző láncok, melyek a jobbágysorsú paraszto-

kat várták valaha kínra, szenvedésre, könnyre, szégyenre és halálra.

Nem láttuk már Józsit soha többé. A zöld mezők, a láp, a madárfészek, a pusztai béresház, a bognárműhelynek támaszkodó nádfedeles házacska talán már összeomló falai, az út pora, az árva és néma éjszakák, tél, nyár, ősz és tavasz, talán még vártak rá egy ideig, aztán elfelejtették. Mi is, az egész rokonság várt rá. Hátha Szibériában fogoly. A foglyok visszatértek, de soha senki semmit nem tudott Józsi felől.

A PINCÉBEN

A háború és a gyermekkor elmosódott, de zsúfolt galériájából egy éles körvonalú, csontos arcú, magas növésű, sovány nő alakja lép elő. Korántsem olyan módon, ahogyan némely szépasszonyok, akik szüleim társaságához tartozva, bizonyos mozdulataik, üdeségük, bájuk, ruháik omló anyaga vagy egy-egy pasztellszerű színes foltja révén tündökölhetnek az emlékezetben, vagy mondjuk úgy, mint egy képtárban látott festmény, tegyük fel, mint Renoir finom rajzú, lágyan remegő színekben tartott női szereplői, reggeli fényben, a háttérben szinte lengedezni látszó piros virágos, kerti lombok előtt vagy más festmények emlékével összekeveredőn. A saját világuk tulajdon költészetét lehelő modellek tükörképe aligha mondhatná ki arról az időről a megközelítő igazságot. Csupán arra voltak ők teremtve, amíg éltek, hogy az emlékezetben mindössze annyit hagyjanak vissza, amennyi a bájuk volt, s nem hiszem, hogy az emlékezetük nyomán születő elmosódott hangulatok megőrizni valók, fontos-e még egyáltalán láthatóvá tennem életüket, amely Balzactól Proustig, a polgárság születésétől a polgárság estéjéig végigvillogta a saját történetét, s bizony talmi fénykorát is, amiközben csupán ábrázolóik vízióiban dicsőültek meg. Ezek a mi szépasszonyaink még csak nem is voltak előkelők, mint a nagy regényhősnők egy évszázadon át, s ha adnának is alkalmat látomásos rajzra, benne csak utáztatokat kelthetnénk életre, oly kisszerűek és érdektelenek voltak. Más ez az asszony, akit most megkísérlek idézni. A göcsörtös kezű, inas, magas asszony, ki most mintegy számvetést követelőn, maga is leszámolásra készen közelít felém az idők mélye felől, s a csatornaparti pincelakás nedves, salétromos, penészszagú zord hangulatát hívja elő az emlékezés tükörlemezén.

Kora művészei között ő még alig talált méltó ábrázolóra, legalábbis nem itt, nem minálunk. Még nem. Azok részére, akik kiváltságos születésük vagy legalábbis feledékenységük folytán csupán piaci érintkezésekből, kelletlen külvárosi sétákból s a más társadalmi éghajlat alá tett ritka kényszerű kirándulásaikból ismerték a szegény nép effajta asszonyait, méghozzá abban a korban, amikor még a társadalmi lét kellemei és nem veszélyei foglalkoztatták egy boldog időszak

virágzó szépeit, azoknak egy ilyen figura, mint ezé az asszonyé, semmit se mondhat. Annál többet sugall nekem. Ő tépte szét talmi világunk illúzióit, tárta fel a külvárosi utcák igazi, tényleges és jelképes mélységeit, fordította visszájára a társadalom bőrét, amit mi hordtunk, a valóságot ama rőzsaszínű ködben élő önfeledt társaság mögött mutatva meg, amelyből, mint egy rettenetes örvényből, életre-halálra dúló harccal emelkedtünk ki mi magunk is a polgársághoz idomulva, a család „úri” ága. Az az asszony, az az „össmassza” Giza néni, apám nővére volt, aki bizony sem társadalmi harcok hősnőjévé nem vált, sem „regénytéma”, csupán egy az ezrek, a tízezrek közül, akivel a „művészetnek” nincs mihez kezdenie; se nagy jellem, se szörnyeteg — egyszerűen emberi lény az embertelen viszonyok között. Olyan embertelenségben, aminek a magunk „kiváltságos”, de nyomorult léte ugyanúgy része és meghatározója, akárcsak az ő tulajdon létük, ami persze inkább hordozza magában a feloldozás feltételeit, mint a miénk.

Egy pillanatra az ő alakjával összemosódottan jelenik meg gyermekkorom egy eddig fel nem kutatott szeglete, valahogy úgy, mint amikor ébredéskor álmainkat képtelenek vagyunk eszmélésünkéből kifejtteni, erőlködünk, de csak foszlányok akadnak fenn az álmhoz bogozott emlékezet hálójában. Ilyen szaggatott részletszerűséggel jelenik meg most városunk lágy szövétében és suhogó selymekben, damasztabroszok, ágyneműk, roskadozó asztalok, díszkertek, sétaterek, röpkülő fogatok és kivilágított kávéházak mozgalmasságában megelevenedő úri és beamter világa, egy füstfelhő mögött Giza néni, egyesítve magában mindazoknak a rokonoknak és alakoknak a képét, kik még ma is, sőt alighanem ma még inkább, ugyanazok, ugyanolyanok, amik és amilyenek a távoli háborús gyermekkorban voltak, a másik valóság alakjai, és változatlanul ugyanaz az ő sivár környezetük is. Renoirral és más, esetleg irodalmi mintákkal nem megyünk itt semmire. Magunknak kell kitalálnunk, hogyan, mivel keltsük őket ismét életre. Megkíséreljük.

A konyhát, amelyben Giza néni áll, kékes félhomály tölti be. Első pillanatra, míg a szem a tompított fényt megszokja, a magas női alak — mozgása bár fürge — rajza még egészen valószínűtlen. Még nem tudom pontosan, úgylehet, éppen ruhát mos. Elvégre mégiscsak negyedszázad köde mögül bon-

takozik a látomás. De lehet, hogy a déli edényt mártogatja a bizonyára szürke mosogatódézsza forrón párolgó vizébe. Mindenesetre gőz és pára itt minden. Fullasztó sűrűségéhez szemnek, tüdőnek hozzá kell szoknia. A női alak néha kiegyenesedik, és a magasba emel valamit, az udvari ablak rácsán át a fölülről érkező fényben vizsgálgatja, tiszta-e. Majd újra nekiesik, súrolja, dörgöli és félreteszi, hogy más darabon új-rakezdje keseredett, dühödt mozdulatait. Alighanem mégiscsak ruhát mos. Kiegyenesedve, a pinceablak előtt, hórihorgas, figurája ebben a világításban a valóságosnál is megnyúltabbnak tűnik, alakja egészen árnyékban marad, csupán kissé nyers vonalú profilját, izzadságtól csillogó ráncos nyakát és magasba emelt mosónő-kezet éri a fény. Hátrakötött sötétlila fejkendője, mely még csak öregebbé teszi arcát, mint valami nagy, sötét árnykeret fogja körül fejét, s e keretből öszülő okkerszínű tincsei úgy buknak elő, mintha a kendő alatt a feje tetejére csavart és a nagy fekete acél tükkal összetűzött, fegyelmezett varkocsból szökni akarnának. Most már pontosan látom magam előtt. Most már határozottan emlékszem rá, ahogyan örökké súrol, mos, gyötrődve cipel, emel és zsörtölődve ki-kitör a béketűrésből, s dülva-fúlva gyalazza ezt a gaz életet, amelyben neki egyéb sem jutott, mint gyermekeket szülni, temetni, dolgozni rogyásig, túrni, takargatni, hazudni, képmutatóskodni, hízelegni. Soha senkitől az égvilágon egy jó szó, soha egy biztató pillantás. S ha igen, akkor is mit ér? Soha egy percnyi pihenő, még csak egy kedves álom sem. Még álmai is vad, lázas képzetekké dagadtak tüzről, gyilkosságról, verésről, veszekedésről, vízbefúlásról! Aki azt hiszi, hogy ilyen állapotban, ilyen viszonyok között „szépet” lehet álmodni, alighanem téved.

Giza néni háta mögött, a homályos sarokban Ádám bácsi, apám sógora. Ruhája örökké telis-tele gyaluforgáccsal, ami még vasárnap is úgy kapaszkodik az apámtól kegyelemből kapott, természetesen viseltes csikos öltönybe, mintha csak azt bizonygatná, hogy hiába minden ruhatisztogatás, keféltetés, a forgácstól Ádám bácsi sohasem szabadul már, még koporsójában is forgácsba fektetik. Némi romantikával büszkélkedhetnék vele, hogy nemcsak paraszti, de asztaloscsalád-ból is származtunk, proletároktól, de mi haszna lenne ennek, ha szüleim már se ide, se oda nem tartoznak, s ez a tény életünkben szerepet már nem játszott. Az öreg férfi otthoni

órái, a gyorsan, elszálló vasárnapok, a bosszantóan fűrge lábú éjszakák, az aggkor lassú győzelmével immár mintegy mellékessé váltak, mint az életfogytiglani börtönbüntetést viselő számára, mondjuk, a séta a börtönudvaron, vagy egy nyomorék számára a púpja. Hiszen ő tulajdonképpen csak a műhelyben érezte még, hogy van, hogy él. Otthon, család? Giza néni csak úgy viselhette el ezt a komor, vészes, elbíráhatatlan létet, hogy mintegy önmagát megszüntetve ténfergett környezete kopott díszletei, alakjai között a szüntelen gőzben és füstben, amik és akik nélkül mégsem tudott volna élni, létezni. Ádám bácsi úgy helyezkedett el — otthon, s mindenek ellenére, ha csak tehetette, otthon ült — a horpadt ülésű székén, vagy feküdt hosszú csontú felesége mellett éjszaka az ágynak egészen a szélére szorultan, aztán innen is számúzve, egy konyhai fekhelyre, mint aki evés, ivás, pipázás és alvás közben is, minden pillanatban készen áll arra, hogy ha szólítják, ha megszólal a műhely tulajdonosa, máris szedelőzköd-jék, rohanjon a gyalupad mellé...

Egy regény, amely csak ez ütött-kopott, ferde és nyűtt, hajdan bizonyára fénybe vont és ápolt bútorok életét írná le, többet mondhatna el azokról, akik közöttük laktak, mint nem tudom, hány „szegényszagú” történet, aminek felidézésére épp azért nem vállalkozhatom, mert ezt a szegénységet én gyermekkoromban ugyanúgy kívülről jöttként, idegenként láttam, éreztem, mint a tanyai világot. Nem is azért igyekszem ennek az életnek némely pillanatát mindezek ellenére felidézni, hogy mesterséges ellenpontot teremtsék a mi világunkhoz, ahhoz a világhoz, amit a szűkebb családom jelentett, hanem inkább azért, hogy magamat figyelmeztessem: nem is volt olyan zárt az a mi világunk, épp ellentétességében érintkezett az ő proletár életükkel, akárcsak a pusztai rokonokéval. A vérségi kapcsolat taszított innen is, onnan is, kötött ide is, oda is, a falusi szegénységhez ugyanúgy, mint a faluról származó városi szegény néphez. Mégsem hiszek a származás mítoszaiban. Miért volnék én rosszabb vagy jobb, mint akinek nem nagyapja, de apja volt még paraszt? Miért volnék én jobb, ha e csatorna menti városi szegény környezetben születtem vagy nőttem volna fel? Miért volnék rosszabb vagy jobb, amiért ott születtem, ahol a véletlen e létbe vetett? Vagy éppen jobb, amiért ma nem az engem szülő környezetet választom, ezt elvetem, s amazt közelebbinek érzem magamhoz, holott

arról kevesebbet tudok, mint a közvetlen környezetről? A másik valóság, a szegényparasztok és a proletárok világa csak ködfátyolon át látszódik. Az ember egyedül van. Ha nem így lenne, nem keresné jelene értelmét még származásában is, egy mitológiában, amit óhatatlanul mindenki ápol és táplál magában, némelyikünk úgy, hogy elutasítja és más valósággal vagy képzelgésekkel helyettesíti, másikunk úgy, hogy igyekszik felkutatni, lemezteleníteni a mítosz magját: az igazságot. De megszűnik-e ezzel egyedüllétünk a létben imbolygó szigeten, amely a személyes életünk? Aligha. Talán vigaszra lelünk, igazolásra, hogy választott utunk, döntésünk — arról, hogy hová, melyik oldalra álljunk — indokolt, hogy nagy szavakat használva azt ne mondjam: az egyedül erkölcsös választás, s talán egy lépés is a magány küszöbén át egy reális közösségi érzésbe, ha nem is magába a közösségbe. Elvégre bőrünkől kibújni nem tudunk, legfőljebb illúziók mögé bújhatunk el, mint tették szüleim is, annak a társadalomnak egy egész rétege, ami ellen a más, épp a fordított illúziókra támaszkodni aligha vezethetne célra. Illúziók ellen: valóságot!... Elmékedést szövek leírásaim, elbeszéléseim, emlékezéseim és sejtéseim szabálytalan folyamatába? A lelkiismeret töprengései hol törjenek át az „irodalmon”, ha nem itt, róluk szólva, pincebeli rokonainkról? Ők nem ismerték meg soha a forradalmak, a társadalom törvényeit, egyszerűen városi szegény emberek voltak s maradtak, bennünket alighanem gyűlöltek, nem hatotta meg őket a „gazdag rokonok” leereszkedése, és a legkülönb ajándéokra se válaszolhattak a „hála” első lobbanása s azonnali elmúlása után egyébbel, mint irigységgel és haraggal, amiért jótékonyság okán jutottak hozzá egyhez-máshoz, amihez természet adta emberi joguk lett volna, mert hiszen ha már itt él az ember ezen a gyalázatos világon, ha egyáltalán „él”, miért ne lenne joga nem a salétromos pincében lakni, miért ne lenne joga ehető kenyérre, cukorra, zsírra, húsrá, egy rendesebb ruhára, egy pohár jó borra, emberségre, jó szóra, nem-megalázkodásra, nem-hamisságra, őszinte hála és nem tettetés, képmutató öröme? No de miért hála? És kinek? S jog az öröme? Azt hiszem, ott a pincében a leányok meg a fiú, nagynénim gyermekei, ha még érezhettek is örömet valamin, Giza néni és Ádám bácsi már réges-rég elfeledte ezt az érzést.

Minek is örült volna Giza néni? Egyáltalán minek, miért is él még ezen a világon — gondolta néha, amikor hajnalban megérkezett a villák vagy a nagy bérházak mosókonyhájába, ahol előző este a szolgáló a nagy teknőbe áztatta a szennyest, s az üst alatt, amibe aztán neki, Giza néninek kellett egész napon át a vödörrel a vizet hordania, már égett a tűz s a gőz ellepte a mosókonyhát. Ott várta a kiadagolt szappan, a szóda és a kékítő és a kefe, és örökké ugyanaz a téboly ismétlődött. Külön a színes ruha, külön a főzni való fehér, az ágynemű, a lepedők, a testi fehérenemű, az asztalnemű, a férfiingek gallérja és mandzsettája, a dörzsölés, súrlás, öblögetés, keményítés, teregetés a minden reumákat felzaklató huzatos padlás köteleire, „verné meg az isten az ilyen életet”.

A nap a reggelivel kezdődött. Nagy bögre kávé. Nagy darab póre kenyér. Aztán amikor már a dereka szakadt le Giza néninek és az ujjai rücskösre áztak a forró, koszos vízben s szakadt le a dereka az emelgetéstől, amikor már az összes szenteket s az istent is pokolra kívánta gyötrődöttségében: az ebéd. Miután rendbe tette hasán átmedvesedett ruháját, izzadságtól szappan- s ruhaszagú, gőztől fellazult kontyát, amikor a konyhaajtón belépett s már ott a konyhaajtóban, fent az emeleten vagy a földszinten, amint meglátta az állatian megrakott tányért a krumplicuszpájzzal vagy babbal, rajta egy darab nyomorult marhahússal, felfordult a gyomra. Akkor is, ha takarosán terítették neki, és nem úgy tálaltak, hogy „zabáljon”, hogy „töltse meg bendőjét”, akkor is reszketett a gyomra, undorodott. Amikor a nagyságos asszony kijött a konyhába és mosolyogva megkérdezte, ízlett-e az ebéd, lesütötte a szemét, és azt mondta: „Nagyon finom volt, nagyságos asszony...” Hogy párhuzamosan ezt is gondolta: „Dögölj meg, rohadt ringyó!” — ezt a nagyságos asszonynak nem volt honnan sejtenie, jólesett neki, hogy a mosónő meg van elégedve, nem viszi hírért más úriházakba, hogy rosszul bánt volna vele. A vasalás az más. Mégiscsak fent a konyhában, a folyosón, a cselédszobában, nem a nedves cementen téglákra fektetett deszkán, ott fent szárazon, száraz lábbal, lehetőleg az ablak előtt dolgozott, és ilyenkor még szórakozott is, a cselédlányoktól mindenféle történeteket hallott a gazdáikról, vagy beszélgetéseket odabent a lakásban, nemegyszer pokoli veszekedéseket, és mindig csak a pénz miatt vagy a rokonság okából, ami ugyancsak majdnem mindig pénzkérdés, a

gyerekek miatt, vagy épp mert a férj vagy a feleség gyanúsította a másikat: szeretője van, kikezdett ezzel vagy amazal, baráttal, barátnővel. „Törje ki őket a nyavalya, hogy csak ennyi a gondjuk!” A vasalás, igen, az kedvére való volt, de amit aztán eközben megtudott, este, ágyban, otthon nagyobbik lányával, Fannyval beszélte meg, aki nem volt olyan mulyácska, mint a kisebbik, Katica, s maga is minden nap a mesék tömött tarisznyájával tért haza a péküzletből, ahol kenyeret árult. Persze Ádám bácsinak nem volt mit mesélni. Régen volt az, hogy még elmondtak egymásnak valamit, amit a házon kívül tapasztaltak. Ádám bácsi különben is réges-régóta minden este szeszszagúan került haza, szeme keresztbe állt, szuszogott, és alighanem semmire sem gondolt, de nem is akart semmire gondolni. Giza néni sajnálta a pénzt az italra, de azt, hogy Ádám bácsi beszszelt állapotban hallgat, szótlantul pipázik és nem randalíroz, mint a pincében a szomszéd asszonyok férjei, akik tetejébe törnek, zúznak is, ezt az állapotot ő éppenséggel jónak találta, méltányolni tudta. „Jobb így, mint másképp.” Már az is jónak tűnt számára, amit épp hogy el lehetett tűrni, ezért hát nem is haragudott az urára, nem gyűlölte, nem szidalmazta, s ha hálát nem is érzett iránta, jóakarátú egykedvűséggel szenvedte el a férje jelenlétét, ha nem is fogalmazta meg magának, tudta és számba vette, hogy Ádám bácsi élete nem könnyebb az ő életénél, hiszen olyasmit kell egymás mellett elviselniük, amit egyikük sem akarhat, s úgy, ahogyan van, nem akarják. Az is jó volt, hogy a lányokkal nem akadt gondja. Megkeresték a magukét. Katica a varrással — „csak ne lenne olyan mulyácska” —, Fanny meg a pékségben. Gyanakodott ugyan Fannyra, hogy dolga van férfiakkal, de rosszszat — egy alkalmat kivéve — nem hallott róla soha, s ha vigyáz magára és nem esik teherbe, hát annyi. Ámbár egy ideig nyugtalanította a hír, hogy talán az öreg Goldgräberrel, a péküzlet tulajdonosával él. Erre a Goldgräberék cselédje tett célzást, mert havonta egyszer ott mosott Giza néni a pékéknél, s a lányát, Fannyt is így helyezte el, hiszen „Goldgräberné aranyszívű asszony”. Aranyszívű, de vagy tíz évvel idősebb Goldgräbernél, aki az asszony pénzén alapította a finom pékséget, hamarosan a város legkedveltebb s legjobbban menő kenyér- és süteményboltját, ahol rozs- és burgonyás meg Graham-kenyeret, barnát és nem tudom, hányféle

fehér kenyeret árultak még a háború második esztendejében is, és kora reggel s este friss kiflit, császár- és vizeszsemlét. Giza néni nem szólt leányának a hallottakról, s elalvás előtt hosszasan elábrándozott, hátha meghal „az aranyszívű Goldgräberné”, hátha elvenné az özvegy férfi Fannyt feleségül, Fanny szép is, fiatal is, az üzletet is ismeri, még húszéves se volt, amikor egészen rábízták a boltot, ahol eddig Goldgräberné ült a kasszában, és vagy két-három éven át szemmel tartotta a leányt, míg végül meggyőződött róla: becsületes, okos, ügyes teremtés, nyugodt lélekkel rábízhajta az üzletet, csinosága, jókedve még vonzza is a vevőket, de ami a legfontosabb, nem lop, érdemes a bizalomra. „Mint a jányom” — mondta Goldgräber Giza néninek ebédnél, amikor fehér nadrágjában, fehér köpenyében bejött a műhelyből, leült a megerített konyhaasztalhoz, és odaszólt a cselédlánynak: „Add ide, fiam, azt a velőscsontot, megesszük Giza nénivel, piríts hozzá vizeszsemlét és tegyél sót, borsot az asztalra.” A Goldgräberké volt az egyetlen ház, ahova Giza néni járn szeretett. Ott nem rakták meg a tányérját, mint a kódisnak, hanem szépen, abrosszal, szalvétával terítettek, maga ment a sparherthez, és kedvére vehetett a húslevesből, a törtkrumpliból és a kapos, fokhagymás vagy paradicsomos mártásból a mócsingos puha levesthúsról. Goldgräbernének még arra is gondja volt, hogy a szakácsnő mindig más mártást készít. Este pedig Giza néni telirakott nagy cekkerrel ment haza, és Goldgräber sose mulasztotta el, hogy egy kis üveg pálinkát is a szatyorba dugjon. „Annak a vén részegesnek, a fene a pofáját. Mondja meg neki, hogy eljöhet vasárnap átmázolni a boltban a stelázsit meg a pultot.” Igaz, Goldgräber fehér nadrágjai, köpenyei mint a patyolat, a köpenyek gallérja keményítve, az ágynemű mint a hó, ingek, pongyolák s miegyéb úgy került ki Giza néni keze alól, hogy nincs az a pesti arisztokrata ház, ahol különbül. Igaz, Goldgräberné nem is hajtotta Giza nénit, nem számított, két napig vagy három napot mos, s hogy meddig vasal. A pékség mellett a mosókonyha is rendes helyiség volt, és Goldgräbernek gondja volt rá, hogy Giza néni ne emelgessen nehezét, ott voltak az inasok. Igen, ha Goldgräber elvenné Fannyt... Vége lenne a pokolnak. Itthagynák a pincét. Katicát is kiházásíthatná. Stafirunggal. Fanny ügyes lány, hogyan csinálja, tudni se akarja Giza néni, de szépen öltözik, gyűl a szekrényben a

pénz, az ágy- és asztalnemű, a kelme. Goldgräbertől kapja? Összelopkodja? Ki tudhatná? S persze lehetnének Giza néni-nek mégolyanabb házai, mint a Goldgräberéké, de Ferenc öcs-cse röstelli őt. Tischlerékhez is járhatna, Dragoneszkuékhoz is, Klein doktorékhoz, de Ferenc szégyelli. Faragó kapitányhoz járt egy időben takarítani, főzni, mosni a börtönépületben, de otthagya, nemcsak mert mindig más ribancot talált a kapitány ágyában, aki folyvást dirigált neki, de mert Faragó, a disznó egyszer őt is le akarta teperni. Hozzávágta, ami épp a keze ügyébe került, a tűzön hagyta az ételt, a dézsában a beáztatott ruhát, bevágta maga mögött az ajtót, s elvihar-zott, „dolgozzanak rá a szajhái”. Hogy mi történt valójá-ban, arról csak miután Faragó kapitányt a határokon túl elvitte az asztmája, mesélte Giza néni anyámnak, azt az ocsmány történetet, ami végül is válasz volt apám vádasko-dására, hogy Gizával nem lehet szót érteni, hiszen Faragó kapitány arra gondolt, hogy házvezetőnőül szerződteti. „Raj-tatok nem lehet segíteni.” Ez volt a refrén.

András a vörös hajú. Az más. Fiú. Kitanulta az asztalos-ságot, „mindenki” asztalos a családban, aki nem asztalos, az bognár, egyremegy. Kitanulta a mesterséget. Egyik műhely-ből a másikba vándorolt. De hát fiú. Nincs vele gond. Ám azok a napok, amelyeken nem járt el mosni Giza néni, olyanok voltak, mint maga a pokol. Mert Ádám bácsi hogy, hogy nem, soha máskor, csak amikor ő otthon dolgozott — két aggle-génynek otthon mosott, vasalt — vagy egész nap a kony-hában lábatlankodott, vagy hamarabb jött haza a műhelyből. Egy szót se váltottak, de ott ült, s okkal vagy csak tettette magát, nem tudni, a reumás lábát a tűzhelynél melengette, ült és bámult azzal a vizes zöld kőszemével, és szortyogtatta a pipáját. A pokol. Ilyenkor Giza néni, minden ura iránt érzett méltányossága dacára csak futni szeretett volna, elszá-guldani, megmagyarázhatatlan és bizonytalan körvonalú, de bizonyosan az alkoholszagon túli békésebb tájak felé. El a pokolból, a pokolba, akárhova.

Míg Fanny és András derűsebb, mozgalmasabb környe-zetben keresték meg mindennapjukat, Katica nemcsak nappal, de fél éjszaka is a pincebeli szobához és zakatoló varrógé-péhez láncoltan várta, hogy jobb szakácsnők és bejárónők elhosszák zsírfortos újságpapírba göngyölt, kötényre, ruhára, kabátra való perkáljaikat vagy olcsó szöveteiket. Rendesen

karácsony után érkeztek, miután az izgatottan várt ünnepeken a nagyságák egész éven át fennen ígért ajándékai végre kiábrándító, sivár, filléres valósággá váltak.

Ritkán jutottam el Katicához, de az ő közelében, a delesen bűgő varrógép mellett mégis mintha gyermekkorom leg-tündébb órái teltek volna. A szőke lány gyors ujjai a még merev babos és virágos anyagokat boszorkányos fürgeséggel állították össze egészen városias, csak félig városi vagy még paraszti öltözkékké, a kis cseléd, testes szakácsnő vagy kikapós munkáslány, a megrendelő hölgy vágyai szerint. Mert Katica első mondata mindenkihez így szólt: „Hogyan parancsolja a hölgy?” Katica mindig, mindenkinek lelkiismeretes és valóban a takarékossgát szem előtt tartó tanácsokat adott, attól se riadt meg, hogy egy-egy túlzottan előkelősködő szobalánynak meg ne mondja: „Drágám, ne csináljon magából maskarát, mert az még nem elég, hogy grófnőnek nézzék. Erre egy olyan csinos teremtésnek, mint maga, szívem, úgy sincsen szüksége!” Józan érvei rendszerint meggyőzték a rendelőket. Katica ott ült munkája mellett, az utcára néző pinceszoba ablaka előtt, azon a helyen, ahová a fölülről érkező fény a legerősebben hullt, s míg odakint a konyhában zaj, zörgés, veszekedés, a betérő piaci szomszédok perlekedése hallatszott, itt bent a varrógép zaja mindent elfedett, egy kicsi zárt álomvilág valósult meg, melyben Katica már-már boldogan élte ábrándozó életét. Nem zavarta az édesanyja zajosága. Ha Giza néni nem volt oda úriházakban mosni-vasalni, kint a konyhában tevékenykedett dühösen és elkeseredetten, tízszer annyi munkát gyűjtve magának, mint amennyi valójában ránehezedett. Másképp mihez is kezdett volna magával?

Még jó, hogy Ádám bácsi és András kint aludtak a konyhában, ha ugyan a fiú nem épp olyan mesternél dolgozott, ahol kosztot, kvártélyt kapott, egy fekvőhelyet valahol az enyv-szagú műhely valamelyik kuckójában. Odabent a szobában a három nő aludt, mert Giza néni végül is beköltözött lányaihoz, Katica takarított, tartott rendet, s a sarok, ahol az ő díványa állt s a kisasztalkája, mindjárt elárulta, hogy ez az ő külön birodalma. A falvédő, a díványpárnák, a kis fehér porcelán angyal s egy virágváza, százféle csecsebecse, közte nem egy anyámtól, akinek Katica a pongyoláit varrta. Lába könnyedén, gyorsan taposta a varrógépet, mintha csak súly-

talanul, a levegőben futna. Énekelt. Én hozzásimulva, izgatottan figyeltem, hogyan fut ujjá alatt az anyag a varrógép fürge tűje alá, s követtem az utána iramodó dallamokat, amelyek vértelen, szép ívű száját elhagyták. Nem emlékszem már a dalokra, a hangok csengő sorára, csupán ajkának lágy mozgását látom, szép, erős, fehér, nedvesen csillogó fogait. Hosszú pillájú, sötétén árnyékolt, szürke vagy inkább virágkék szemét látom magam előtt s kerek, finom formájú állát, ívelt homlokát, szép metszésű orrát. Mondom, nem tudom már visszaidézni dalait, de zenéjüket elmondhatatlanul és kifejezhetetlenül is mintha mégis tökéletesen elképzelném, akár csak annak a távoli mesének a révületét, amely nagyanyám szájáról peregve mind közelebb és közelebb hozta felém az álom bódulatát, noha sem a történetet, sem az álom tartalmát semmilyen erőfeszítéssel sem tudnám már visszaidézni. Valahogy ilyen volt Katica körül és bennem az a zene, pedig csupán egy kis varrólány, a cselédek varrónőjének egyszerű és jelentéktelen vágyaiból suhantak elő ezek az érzelmes kis dallamok, amik mintegy a saját külön életüket élték, úgy lehet Katica találta ki őket. Sokszor szüntelenül, nappal és este is megszakítás nélkül szóltak, este a petróleumlámpa fényében, amikor már nem lehetett megállapítani, mi világít erősebben a szorgalmas, hosszú és lágy tapintású ujjakra, a percegő bélű petróleumlámpa vagy onnan fentről a szegények vádló, néma holdja, amint bekandikál az ablakon. A hold, amely a mennyezet alatti kitért s még nyáron is párával befutott ablak fekete rácsán túl világlott onnan föntről, túl a járdán, túl a nagy levelű gesztenyefák portól lepett, bólogató bús lombján, túl a lassan evező fehér fellegeken, melyeknek szélét a hold fénye néha valószínűtlen fénypántlikákkal szegélyezte, épp olyanokkal, mint amilyenek Katica egy dobozában gubancolódtak egymásba. De végül mégis elhalkult az ének s mintegy elmerült, elveszett. A fáradt leány elnémult, akár a hirtelen szétterülő, kietlenné vált éjszaka. Együtt halkult el az ének a varrógép zakatolásával vagy a nagy szabászolló szisszenésével. Mindezek a hangzatok elrebbentek, elpárologtak, mint a ligetek bokrairól, leveleiről a nyári futóeső. Csupán az alvók szuszogtak Katica körül a lakásban, nehezen és a fogukat csikorgatva, akárha ezeken a tengermélyi éjszakai órákon örölnék semmivé nehéz sorsukat, melyet mi vakok és süketek emberi sorsnak nevezünk. Csend. Rossz szagok.

Holtakként elterülő alvók. A lámpa lángja meglibben, s mint-ha az öt ember ott lent öt merev halottként ringatóznék mozdatatlan tükrű vízen, aztán Katica is elaludt, ő is holtá vált.

De amint a falakon, a járdán és a fák lombjain túl felébredt a nap, ő is megébredt, felderült, jókedvűen és mosolygósan, mint maga a hajnal. És ha a kora reggeli órákban, miközben a munkába igyekvők morcosan készülődtek, bár még nem mert énekre zendíteni, mert mindenki haragos volt a házban, máris csipegetett a benne kószán imbolygó dallamfoszlányokból, mik az órák múlásával felszabadultán kiegyenesedtek és zaj, baj és vész ellenére újra a maguk életét élték a Katica ajkán, aki dalolgatott, akárcsak valami verhetetlen történelmi hírnök, már szinte a puszta létevel is biztatva és buzdítva, vajon miket is, talán csak a bútorokat, a perkálókat, az anyagokat és magát a pincébe zárt, a varrógépéhez láncolt éneklőt. A fiatalság énekei voltak ezek: a vágyódás egy szebb és jobb világ után. Az ének vajon túrhetőbbé varázsolja az életet, még ott lent is, a bableves, a káposzta, a petróleum s a nyirkosság elűzhetetlen, megkocsonyásodott közegében, ahol úgy tűnik, a lét immár végleg reménytelen és változatlan? Mert itt az idő megállt, s ami tartalmában történik, csak viszonylagos történés, láthatár és cél nélkül, egy helyben, a sem előre, sem hátra állapota.

Ebben a lakásban a téli vasárnapok hosszasan élvezett ebédei — isten tudja, hogyan csinálta Giza néni, de vasárnap mindig nagy ebéd került az asztalra — és a sebbellobbal elvégzett loncsos mosogatásai után a nádüléses székeken, az ágy betúrt szélén, a kereveten és egyéb hevenyészett ülőhelyen gyülekezni kezdtek a rokonok és az ismerősök. Ilyenkor Katica derítette fel a kókadttársaságot a bús homályban, és a jelenvalók szorongó szívét kilódította a mozdatatlanságból. Emlékezem, hányszor könyörögtem anyámnak, mehessek el már vasárnap délelőtt Katicához, ebédelhessek ott, mert az a húsz-harminc perc, amit kiöltözködve, — apám is finom kelméjű civil ruhájában! — újszerű néma előkelőséggel vasárnap délután náluk töltöttünk, fülletleg rövidségével nekem mindig nagyon is kevésnek tűnt. Surranva, sietve igyekeztünk lefelé a piszkos rajzolatokkal borított tíz-tizenkét lépcsőn, mely Giza néniék lakásához vezetett. Nem hiszem,

hogy szegyenkezésből siettünk ennyire, amiért itt szembe kellett nézni a tulajdonképpeni, a vér szerinti családdal, bár ez sem lehetetlen. De ha így volt is, akár anyám csipkekesztyűs kezébe kapaszkodva, akár nagyanyám oltalma alatt szálltam le ide, a tudatlanságomban boldog alvilágba, ezt az érzést még nem érezhettem, hiszen a gyermekek nem fogékonnyak a társadalmi különbségek érzékelésére, amik a felnőtteket gyakran oly nagyon feszélyezik. Ezeket a „különbségeket” csak később és erőszakkal préseli, kalapálja tudatunkba a környezet, legfőképp a család, amely mégiscsak érdekei szerint rendezkedik be. Én tehát jól éreztem itt magam, nem, még ennél is több, határozottan boldog voltam e vasárnap délutáni környezetben, ahol a rokonokon kívül gyakran felvonultak a puszta egykori és már régen a városhoz idomult és immár megöregedett elszármazottjai, ki bankszolgai, ki házmesteri, ki meg kubikosi minőségben, de mindenképp tisztességtudóan, vasárnapi feketébe öltözve. Apám még „lenyelte” valahogy ezt a „társaságot”, de anyám háborgott, megaláztatásnak vélte, hogy e „faragatlanok” között kell néhány órát eltöltenie, elvégre „joggal” tartotta magát a „jobb társasághoz” tartozónak.

Egy kalapos-mester rokonunk is megjelent néha a csatornaparti pincei vasárnap délutánokon, büszkén hivalkodva sebesülésével és a Przemysl ostrománál átélt kalandjaival. Ez a rokon, szegény, azóta bevégezte földi pályafutását, sírja fölött se polgármester, se miniszter nem mondott beszédet, még csak pap se hadart fölötte búcsúigét. A bolondokházában halt meg, és a szegények során temették el. E hősködő, részeges, dicstelen végű kalaposra, úgylehet, gyermekei sem emlékeznek szívesen. Anyámat ő ingerelte a leginkább, nem azért, mert zagyvaságot beszélt, hanem mert még csak nem is röstellte, hogy épp az a leánya tartja el, aki Pesten a Dob utcában prostituált. De volt a habókos kalaposnak egy fia is, akiről az újságok megírták, hogy a bíróság zsebtolvajlásért ismételten elítélte. „Köszönöm az ilyen rokonságot, de nem kérek belőle.” Anya ilyenkor rendszerint visszavonult Katicával a dívány sarkába, és lehetőleg háttal a társaságnak divatról, csipkékről, pongyolákról beszélgetett vele, míg apám belemelegedve a frontok állásáról tartott előadást.

Szerettem, a vasárnaponként borszagú, gyaluforgácsos nagybácsi ritka, ám annál hatalmasabb, valósággal orkánszerű ka-

cagását, mert ő ilyenkor magához tért, mintha kicserélték volna, és szerettem a furcsa nedves hangokat, melyek pipájából törtek fel, ha jóllakottsága jeléül kitartással, elégedetten szortyogtatta. És szerettem a műhely csínytevő inasairól szóló történeteket, mert nagy megkönnyebbülésemre és nem csekély örvendezésemre mindannyiszor azzal végződtek, hogy hiába is akarta őket Ádám bácsi gáztetteikért elpáholni, „elfüstölögtek, mint a kámfor”.

E vasárnap délutánok fénypontja mégis az volt, mikor egy hatalmas fekete vasfazék aljáról főtt kukorica került elő, sárga szemes kukorica, amilyenel mi otthon csirkét, kacsát, malacot ettünk. A puhára főtt kukoricából a szomszédok s a kevésbé finom rokonok egy-egy marékra valót kanalaztak. Beszélgetés és terefere közben lassan és megfontoltan rágták el egyik szemet a másik után, végtelen türelemmel s oly egyszerű áhítattal, mintha ezt a csipetnyi s ördög tudja, honnan került zaharinnal éppen csak megédesített, csillogó, aranyszínű eledelt a világ legfinomabb csemegéjének tartanák. Boldog izgalmmal ettem belőle én is, pedig anyám gyakran intett ingerülten. „Nem neked való az, disznók eszik az ilyet!” A főtt kukoricára állítólag jobban csúszott a bor, mert néhány üveg mindig került az asztalra, és apám se érkezett soha üres kézzel.

Azok a vasárnap délutáni emberek mások voltak, mint mi. Apám ugyan elbeszélgetett velük, de valójában már nem értette őket. Egészen más dolgokat találtak ízeseknek, más dolgokat élveztek, egészen más eseteken mulattak, másképp nevettek, más történetekre, benyomásokra érzékenyedtek el, és természetesen más dolgokon háborodtak fel, mint a mi társaságunk. A közös múltból eredő tréfáikat, beszédjüket, indulatos kitéréseiket anyám sokszor már-már sértőnek érezte, nyersnek, sőt durvának, apám pedig, amikor maga is unta ezt a környezetet, ingerültségében a rokonoknak keresetükkel való oktalan gazdálkodását találta helytelennek, s nem állhatta meg, hogy néha, ilyenkor, vasárnap délután, mogorván és dühösen ne közölje velük:

— ... így nem lehet semmire se menni, így nem lehet vagyonyhoz jutni!

Ezen aztán hosszan elveszekedtek a rokonok, és nem Giza néni pártját fogták, hanem természetesen apámnak helyesel-

tek, kivéve nagyanyát. Giza néni hiába érvelt azzal, hogy nagy dolog az, ha a gyermekek már valamennyire „kiurasodnak”. Igaz is, Fanny csinosan öltözködött, Katica állandóan hófehér angol szabású blúzban járt, ehhez hosszú, fekete, berakott szoknyát viselt és mindig kifogástalan csatos cipőt. Hát az semmi, hogy az örökké takaros Katica oly kecsesen lépkedett az utcán, mint egy fiatal dáma? Alig tudott az őt üldöző tiszték ellen védekezni. Némelyik ifjú hadnagyocska finoman, szégyenlősen körülpillantva szólította le, vajon nem látja-e ismerős. Mások viszont, dörzsöltebbek, különösen az idősebbek, egészen szemérmetlenül pénzt, selyemharisnyát, cipőt kínáltak a lángra gyúlt arcú, menekülő leánynak, vagy az általános helyzetre való tekintettel lopott legénységi konzervet, csokoládét, zsírt, kristálycukrot, szóval olyan dolgokat ajánlottak fel, amik akkor éppenséggel ritkaságszámba mentek s talán elég csábítók lehettek kiéhezett fiatal varró-lányok megejtésére. Katica önérzetesen visszautasított minden közeledést. Ez semmi?

— No, még csak az kéne — vágta oda apám —, hogy a lányaid még kurválkodjanak is. Még az kéne...

Giza néni az elfajult vita elől visszavonult a konyhába, ott zsörtölődött, szitkozódott. A nagybácsi pedig, minthogy nem a gyomorbeteg mesterével veszekedett, izalmát borba fojtotta, s nem ellenkezett apámmal. Katica a pamlaga sarkában anyámmal egészen más dolgokra gondolt, oda se figyelt a veszekedőkre. Suttogva részletezőn mesélte, hogy a szemérmetlen tiszték hogyan szegődnek mellé az utcán, amikor bevásárolni jár a városban, milyen ocsmány ajánlatokat sugdosnak a fülébe, milyen szavakkal. És mégis álmodozott. Megszólította egy fiatal hadnagyocska, aki fülig pirult, s talán őt, ezt a kedves fiút szeretni tudta volna, most már sajnálja, hogy faképnél hagyta, ki tudja, azóta talán már meg is halt az olasz fronton, azt mondta neki: „Kisasszony, hallgasson meg, holnap indulok az olasz frontra”, de ő otthagya az utca közepén. Álmodozásában egy olyan világ épült, amelynek nincsenek víztől csöpögő, penészszagú falai, melyet nem burkol be az ételek áporodott, hideg büze, egy világ, amire ha kitekint, nem a szennyes járda terül el az ablak előtt, hanem kicsi virágoskert. Másfajta világra gondolt szerelemmel, szép érzésekkel; gyűlölte a tolakodó, szemtelen, naplopó tisztet. Ó, az a kedves hadnagyocska. Szegény fiú. Olyan világ-

ról álmódott, ahol nem kell a nap huszonnégy órájából tizen-
négyet a varrógép fölött görnyedni, bár szerette a varrást.
Kedvelte a lányokat, az asszonyokat, akiknek varrt, de hát
egyszer, csak egyszer táncolni... Lehet, hogy valami pony-
varegénybe illő világról álmodozott, képtelen dolgokról, jólét-
tel, bállal és boldogsággal, gyermekekkel — milyen édes volt
az a kicsi tiszt, ki tudja, talán már meghalt —, de még ha
így is lett volna, akkor is ragaszkodnám most emlékéhez, úgy,
amilyen, mert talán ő volt az egyetlen, aki néha magához
vont, és arról beszélt, hogy ő nem ezt az életet akarja, ha-
nem valami egészen mást, s talán ugyanazokkal a szavakkal,
amiket anyámnak sugdosott. Ő volt az egyetlen, aki úgy be-
szélt velem mint egyenrangúval, olyasvalakivel, aki megérti
őt, akire szükség van, akivel fontos beszélgetnie. Ott ültem
mellettük, anya és Katica között vasárnap délután, és hall-
gattam sugdosásukat. Előtte nem titkolóztak, hozzájuk si-
multam, s bizalmuk, duruzsolásuk boldoggá tett, az ő jelen-
létében még anyám is közvetlenebb, természetesebb volt ve-
lem. Ezért maradt meg emlékezetem mélyén a Katicával való
sugdolózás hangulata, a fojtott beszélgetések zsongása a bör-
tönszerű nedves falak között, aztán meg én is fogolynak érez-
tem magam környezetemben, akárcsak Katica, s végső soron
bizonyára anyám is, aki fogoly volt ott a jólétben, a kézi-
munkás ágynemű között, a konyhában, a tomboló társaság-
ban, a kertben, ahol együtt gyomláltuk az ágyásokat. De míg
Katica álmódott, anyámnak már nem volt miről álmodnia,
úgylehet, nagyjában elérte, amiről valaha ábrándozott, és ki-
derült: az így vagy amúgy elért cél üres, valójában semmi
sem valósult meg a beteljesedéssel.

Mind hasonlítottak abban a nők, akiket gyermekkoromban
ismertem, hogy álmodoztak, képzelődtek, nem volt közülük
semmihez, ami odakint a világban történik. Hasonlított anya,
Katica, és szakasztott másaik voltak a varrónők, a hímzőnők
— anyám hol egyiknél, hol másiknál rendelt ezt vagy
amazt —, mind hasonlítottak egymáshoz, mintha egymás
másolatai lettek volna. Anyám kézen fogva vonszolt magával
egyik hímzőnőtől, varrónőtől a másikhoz, hogy jó és lelki-
ismeretes háziasszonyhoz illően felkutassa közülük a legolcsób-
bat és a legszebben dolgozót. Ez a kép — a varrónők, a hím-
zőnők, szobáik, mozdulataik — beleolvadt a Katicáról meg-
maradt emlékebe, ahogy mindannyian, akárha valamilyen álom-

szerű, elvarázsolt létben, kétségbeesett buzgalommal, megállás nélkül öltögetnek, villan ujjuk közt a tű, ujjuk hegyén a gyűszű, anélkül, hogy valaha is előbbre jutnának. Elszállhatott felettük fiatalság, háború, de elvégezték anyám rendelkezéseit, és tíz vagy húsz év múlva még mindig ugyanazon a helyen, ugyanaz előtt az ablak előtt, ugyanazon a kopott széken ültek és ugyanazzal a fojtó türelemmel dolgoztak, mint — úgy tűnik — évezredekkel előbb. Fejük fölött változatlanul ott lóg ma is a kék szemű, fénykoronás Szűzmária aranyozott keretbe foglalt olajnyomatos képe; de sorsukon a Szent Szűz nyilván nem segít. Ki vagy mi segíthetne? Van-e egyáltalán segítség?...

Hamarosan, egy kora őszi napon Katica is köhögni kezdett...

Giza néni dúltan, kisírt szemmel, bajt hozó hírnökként érkezett házunkba. Épp ebédnél ültünk, vendégeink társaságában. Kint fújt az őszi szél, szakmányba tépte a diófa még alig-alig sárgálló leveleit. Nagy szerencsétlenséget sejtettünk, s én izgalomtól fuldokolva futottam a félrevonulók után a folyosóra. Apám csontos, hosszú ujjával intett: menjek. De annyit még hallottam, „... a zsebkendője csupa vér volt. Alig mozdul. Ágyban fekszik...” Egészen pontosan éreztem, anélkül, hogy nevét kimondták volna, ez Katica, az én drága, meleg szívé, éneklő barátnőm, Katica. Egy pillanat alatt megértettem, hogy veszélyben vannak azok a büvölő szép percek, órák, amikor lágyan magához von és én ölebe, két mellére borulva boldogan hallgatom duruzsolását terveiről, álmodzásait, vallomásait, meséit a csodálatos bálról, ahol ő hófehér taftruhában fog megjelenni, fehér cipőben és fehér kesztyűben, kezében gyönggyel kivarrt fehér retiküllel, és mindenki őt nézi majd, és a balgák egymás füléhez hajolva súgják: „megérkezett Katica”, és ott leszek én is, fehér ruhában, fehér cipőben, és ő egyenesen hozzám fut, és én kezét csókolok neki, „így”, és ő megcsókol, „így”... Izgatottan hallgattam, együtt éltem át vele a jelenetet, ahogyan eljátszotta, és nem mosolyogtam, csak hallgattam sokszor percekig belemerülve tág kék szemébe, ami úgy vonzotta tekintetemet, mint esténként az övét odakint a hold, a szegények fénylő, elérhetetlen, szomorú holdja, amikor a sötét pincelakás ablakán át Katica hosszan elnézte, és kint a konyhán zajongtak, de ő a zsvajt, csörömpölést nem hallotta, álmodozott.

Katica velem beszélt meg mindent, amit senki másnak nem mondhatott el — hisz tudta, kinevetnék —, én voltam barátja, közönsége, bizalmasa, csodálója, aki minden szavát, minden mozdulatát, ártatlan színjátékainak mozzanatait olyan szomjásan szívtam fel, mint a száraz homok az esőt, és ez a barátság mindkettőnket boldoggá tett.

A megdöbbenő hír Katica betegségéről úgy érte házunkat, mint azok a rémületkeltő hadijelentések, amelyek nem számoltak be pontosan a veszteségekről, de sejteni engedték, hogy azon a frontszakaszon, ahol történetesen épp barát, rokon, testvér, fiú vagy szülő tartózkodott, százan és százan eshettek el. Nem tudtuk, túléli-e Katica a tüdővérzést, vagy belepusztul, s máris úgy gondoltunk volna rá, mint aki nincs már.

Apám naponta végigfutotta az újságok jelentéseit, akár a többi polgár, de a hadijelentések, amelyek amúgy is csak távoli tájakon zajló hőstettekről számoltak be, már nem érdekelték. A Katicáról szóló hír, hogy ez a sápadtan virágzó leány megérkezett a halál előszobájába, mellen ragadta, közel hozta hozzá és mindnyájunkhoz a világot emésztő valóságot. Rémületes rádöbbenés. De csak egy percre szeppentünk meg, hogy íme, lám, nekik ott kint a csatorna partján valami egészen mást jelent a háború, mint nekünk és Klein doktoréknak, Tischleréknek, Sch Mülleréknek és a gazdagodó, evő, ivó élelmezési tiszteteknek. Ebben a kompániában egyre ritkábban, de néha mégis elhangzott ez a szó, „haza”, amit a pincebéli rokonok között még emlegetett apám, bár inkább csak fitogtatásként, hogy íme, őt mennyivel magasztosabb gondok foglalkoztatják, mint őket, akik másról nem is tudnak beszélni, „csak a zabáról”, mintha ugyan a mi házunkban zajló összejöveteleken nem szintén a „zabáról” beszéltek volna, amin aligha változtatott az, hogy „művelt témakra” is sor került, politizáltak, és szüntelenül visszatért ez a szó is: „haza”. De mit éreztek Giza néniék e szó hallatára? Éreztek, érezhettek-e volna akármit is, amikor ez a szó társaságunkban is kopott frázissá züllött, s mivé is válhatott volna, amikor a tartalma az az élet volt, amelyet ők és mi éltünk és ahogyan éltük.

És mit érezhettek Giza néniék a csatorna parti pincében, amikor Katica ott feküdt esti lázában, veritékes, sápadt homlokkal, az arccsontjaira feszült sápadtságán égő piros foltokkal, szeme alatt lázongó ibolyaszín karikákkal? Mit érezhet-

tek ők, amikor így hevert előttük, mintegy már élettelenül hallgatagon, pihegve a díványán, erőtlenség, izzadt ingében, zihálva, a lányuk? A párnahaj, a dunyha huzata vakító fehérre mosva, a brunolinos ócska éjjeliszekrényen, amit asztalkája helyett állítottak oda, zöld üveg pohárban — egykor ecetes, hagymás, sós halat tartogatott benne Giza néni, „ruszlit”, jobb napokon tejfelt —, a zöld fényű pohárban lefőlözött, átetsző háborús tej. Semmi nem mulaszthatja el a fal fullasztó nedves szagát, a konyhai gőzök bűzét s a lázat, mely föl-le szálldogál a megrohmozott és letepert szervezetben, hol veszedelmes dagályá nőve, hol meg apadva, de pillanatra el nem múlva. Mit érezhettek ők mindenféle fajta üres szó hallatán, amit látogatók suttoztak? „Miről beszélnek ezek?” És különben is, mire lehet itt gondolni a beteg mellett? A kiszolgálóasztalra. A varrógépre. A mosogatóedényre. A súrolókefére. A falak penészlő foltjaira, amiket maguk előtt látnak. Ugyanarra. Mindig ugyanarra. Ez az ő hazájuk, s talán még a pusztá a zágrábi püspök végeláthatatlan birtokán, ahonnan az égisz rakott szekér mögött egy sáros áprilisi napon becaplattak a városba. „Bár ott maradtunk volna.” Hazájuk ott a földes szoba volt, ahol a legyek ragadós lábakkal másztak végig a gyermekek száján, orrán, fülén. Ahol a hideg kályha fölött sárga pelenkák szikkadtak. A gyerekek fékezhetetlenül sívalkodtak. És minden büzlött, amikor hasmenésesen összepiszkolták magukat, és valamelyikük mindig összecsínálta magát. „Ördögök voltak. És dögök. Tűzrevaló pokolfajzat mindahány!” És mi volt a serdülő gyermekek hazája itt a városon, a Fannyé, a Katicáé, a fiúé, Andrásé? Andrásé az utca égő pora, a városvégi szemétdombok, a műhely és az inasiskola. A lányoknak talán a kopár liget, hol ízetlen csókok csattantak, az utca, hol finom urak ízléstelen szerelmi ajánlataikat suttozták, ez volt az ő hazájuk, a lányoké. Andrásé a piros lámpával díszített, málladozó falú olcsó bordély, ahonnan végül is kidobták a pironkodó inasfiút, Andrást; egy pohár szódavízre való se csörgött fődozott zsebében. Milyen nagyon vágytak a lányok a tánciskolába. Sose jutottak be oda, nem tehetette be a lábát oda munkáslány.

Ez volt az ő hazájuk? De ezt mi nem értettük, mert messze elkerültünk már az ő hazájuktól a másikba, és az ember feledékeny. Pontosan nem is sejtettük, hogy erről az ocsmány és

felgyújtani való hazáról van szó, amikor Giza néni kisírt szemmel csak annyit mondott künn a folyosón, miközben bent dúlt a hazafiak ebédezése: „A zsebkendője csupa vér volt...”

Érthető hát, hogy apám a háború ólomlábú éveinek annyi vasárnap délutánján ott a pincében politizálgatva szinte-szinte halálos haragba keveredett rokonságával a „haza” miatt, főleg egyébként szótlan, mindent ráhagyó sógorával, aki pipája parazsát nyomkodva nagyot sercintett a padlóra, hallgatott, hallgatott, de aztán egyszer nekibátorodott, a szavakat alaposan megforgatta szájában, és lassan, megfontolva kijelentette:

— Amíg rongyos a nadrágom és a te hazád, sógor, nem gondoskodik róla, hogy ne lássa az egész város a csóré fenekemet a likas gatyámon át, fütyülök rá, és tőlem csináljon tovább háborút Tisza Pista, vagy aki éppen akar. Mert én nem akarok. Az én gazember fiam ne dögöljön meg a te hazáért, sógor. Ne dögöljön meg Ferenc Jóskaért. Érted-e, sógor?

Az ilyen vitákból parázs botrány kerekedett, és mivel az a vád sem szerelte le a pincebelieket, de még csak nem is sértette őket, hogy ők destruáló, gaz „szocik”, apám végül is megint a hazaáruló rokonok fejéhez vágta végső érvét, hogy pazarlók, hogy képtelenek valamit is megtakarítani, mindent felzabálnak, műveletlenek, tudatlanok és felelőtlenül élnek. Anyám hiába csitította apát. Ezzel csak dühítette. A kosz — érvelt apám —, ami ebben a lakásban felhalmozódott, kibírhatatlan, nem csoda, ha világos nappal is az ember talpa alá kerül a svábbogár. Állandó itt a bűdösség, és minden tele bolhával. „Otthon nem győzzük a bolhát fogdosni, ha töletek hazamegyünk.” Giza néném ebben a pillanatban a „haza” okozta általános sivalkodás közepette hirtelen, de jól megfontolt mozdulattal megragadta egy szék lábát, egy rozoga szék alól tépte ki, és olyan hangosan visított, hogy a vasárnap délutánra kiöltözött sánta, kancsi és tejfölösszájú külvárosi gavallérok megálltak hölgyükkel karjukon az ablak előtt botrányt, veszekedést hallani. A hórihorgas Giza néni kiegyenesedett, az ajtó felé mutatott, és másik kezével szenvedélyesen fenyegető mozdulatot téve lendítette meg az ócska széklábat. Kiadta utunkat:

— Mars ki az úriakkal. Oda, ahol se bolha, se bűdösség. De hamar, mert különben, a kutyaistenit az úriaknak, kettéhasítom a fejüket!

A szeme zöld szikrát hányt, és aszottan csüngő keblei fölött perkálblúza háborgón hullámozott. Lihegett, veríték verte ki homlokát, lepte el nyakát.

Nem merném állítani, hogy a villogó szemű Giza néni ebben a pózban a forradalom istennőjéhez hasonlított volna, aki Delacroix-nak az „1830. július 28.” című festményéről ellenállhatatlanul az időbe és a jövőbe röppen. Vörös frígiai sapka nem ült a fején, puska helyett görcsös kezében a csupasz széklábat lóbálta, és talpa alatt sem a feudális világ romjai hevertek, hanem csupán a korhadt, beomlásra kész padló nyikorogott, valójában elnyeléssel fenyegetve a kipirult arcú haragvót, valamint a szoba egész megrémült, sápadozó népét, hogy ahányan vagyunk, elsüllyedjünk meg se álljunk a szoba alatt húzódoó szennycsatorna aljáig, ahonnan aztán mindenféle bűzlő vizek sodorjanak tovább egymás hegyén-hátán a közeli folyó vizéig. Nem, nem ő volt az a fehér ruhás asszony, a vörös sapkával fején, ki Delacroix vásznán a vérző párizsi proletárok s a győzelmes polgárok élén, füstön, lángon és ezer-nyolcszázharminc mártírjainak tetemén átlépve diadalmaskodott nyolcvan év múltán ebben a pincebeli haragvó asszonyban, akiből vadul kitört végre a lefojtott düh, az elégedetlenség, a hazátlanság és a harag, és szikár fúriaként állt ott a homályban a széklábbal hadonászva, egy dühöngő szegény asszony volt ő csupán, aki ebben a percben gyilkosan gyűlölte nagyképű, szemtelen, gazdag rokonait. Képes lett volna ölni...

Az effajta, igazán nem „előkelő” családok életében az ilyen jelenetek úgy érlelődnek lassan-lassan duzzadva, növe, mint a vihar, amíg kirobban. De azután az egész zenebona tragikus zivatarélménye elhomályosul, és a családba újra visszaköltözik a látszatbéke, a „szent családi béke”, amely mögött minden kimondott vagy csak elgondolt fogadalom ellenére ott motoz tovább az a jogos irigység, ott izzik a vetélkedés, a féltékenység, a kétkedés és gyanakvás parazsa, a gyűlölet, a lebecsülés háborúsága, ami sehol sem robbanhat ki könnyebben, gáttalanabban és hamarabb, mint épp e legszűkebb körben, a családban. A bibliai indulatú jelenet valóban hamar feledésbe merült. Akkor, amikor Giza néni ziláltan betört házukba és nagyanyával hihívatta a társasági ebédre szüleimet, amit egyébként még soha nem tett meg, talán mert érezte, hogy „úri” bátyjának az ő ormótlan megjelenése, félparaszi öltö-

zéke, nyers, inkább férfias beszéde nem minden helyzetben kellemes, akkor szakadt vége a családi haragnak, amikor ő megjelent házunkban a hírrel, ami oly sokszor ütötte fel fejét a pusztáról szerteszóródott családban, mindannyiszor rémületet keltve, hogy Katica vért köp, akkor egyszeriben elröp-pent a harag legparányibb maradéka is, elszállt, mint fellobbanása után a gyufa kékes füstje, kitörlődött a vizsály az emlékezetből, hogy átadja helyét egy másik érzésnek, a segítségkérésre válaszoló szánakozásnak és a közös rémületnek, az összetartozás kétségbeesésének. Az elfojtott, nehezteléssé enyhült harag kapcsolatot teremtő rémületté változott át, hogy Giza nénin keresztül hozzánkig ért a sor, és most talán már mi is rokonai vagyunk a halálos vésznek, a szegények betegségének. Anyám első gondolata ez volt: „Uramisten, a gyerek nemrég Katica ölében ült...”

Bent az ebédlőben vígan csörömpöltek az edények és evőeszközök. Felcsendültek az összekoccanó poharak, és apám gyantaporos hegedűjén, amit Fazakas kapitány vett át tőle, felzendült egy víg katonadal. Mathesz őrmester harsány kacaja egy pillanatra minden zajt legyűrt. Amikor lopakodva újra megjelentem a folyosón, anyám, mintha apám elsápadó arcát látva, csak most döbbenne rá a valóságra, Giza nénivel hirtelen összeborult, és a két asszony fuldokló, fojtott zokogásba kezdett. Apám mellére horgasztotta fejét. Mindent megértettem. Nagyanya tétován állt a konyhaajtóban, nem tudott szólni. „Jaj, az unokám!...”

Megértettem, hogy most tulajdonképpen örülnöm kellene Giza néni váratlan megjelenésének, ha az, hogy családjaink felhagynak a haraggal, háborúsággal, azt jelentené, hogy én újra röpülhetnék nagyanya kíséretében néha loppal, titokban egy-egy hétköznapon vagy szüleimmel néha vasárnap délután Katicához, megcsókolhatnám hamvas arcát és nyakát, hozzásimulhatnék, hallgathatnám, amint megint egy tündökletes szoknyáról beszél, amelynek anyagában ügyes takácsmesterek selymet és gyapjút szőttek egybe, francia selymet és angol gyapjút, egy övről, melynek bársonyát száz meg száz égszínű gyöngyszem díszítené, mályvaszínű szalag szegné, s minden gyöngyszem a boldogság egy tüzelő cseppje volna, s a mályvaszín szalag kiáltó zászlója az életnek s a fiatalságnak a szegények holdja alatt. De ehelyett azt kellett megértenem,

hogy mindez már lehetetlen, minden összeomlott, nem lát-hatom többé Katicát, nem érinthetem, nem ölel át és nem hal-lom már dallamos, ringató hangját. Nem lehetek tanúja ál-modozásainak. Katica meghal.

Féltem.

ASSZONYOK ZENDÜLÉSE

Múltak az őszi hónapok... A természet lassan pőrére vetkőzött. Katica felett ólomlábú hetek teltek, szőrös hernyók lassúságával kúszó hónapok múltak. Az első rohamok réműletei lecsendesedtek. Úgy látszott, hogy Katica szervezete mégis megbirkózik a már-már végzetes bajjal. Még mindig nem látogathattam meg, pedig olyan nagyon epekedtem utána. Giza néniéktől hazaérkezve, nagyanyának kezet kellett mosnia és ruháit a levegőn szellőztetnie. Csak arra nem lehetett rábírní, hogy odollal öblögesse száját, torkát. Az első üzenete számomra:

— Katica csókoltat. Azt izeni, hogy jobban van. A doktor azt mondja, gyógyul. Lábadozik. Ahogy jól lesz, elmehetsz hozzá... ha jól viseled magad.

Ezt az ajtóból közölte velem nagyanya, mert be se léphetett a szobába, erős nedves gyapjúsagot terjengető fekete vastag szálú kendőjéről különben is még csöpögött a víz. De aztán hamarosan visszatért, átölelt, egyetlen lélegzetvétellel töviről hegyire elmesélt mindent, amit Katicáról tudott, és amit aztán vacsoránál rendszerint még másnap és harmadnap is elismélt, és én nem fogyó izgalommal hallgattam, úgy, hogy végül már magam is szóról szóra elmondhattam volna mindent, akárcsak azokat a meséket, amik nemzedékről nemzedékre szállva évszázadokig éltek. Legendává változott nagyanya minden útja Katicához, egy folytatásos történetté, ami már-már jóra fordult. Legjobban a Katica nékem szóló pár szavas üzeneteit szerettem hallgatni, de inkább négy szemközt nagyanyával, senkivel sem osztozva rajtuk, féltékenyen és izgatottan, talán még azt sem bírtam volna el, hogy üzeneteit anyám egyszerre hallja velem, mert így bátran és szinte megroppanó szívvel hihettem, rám gondol, szüksége van a ragaszkodásomra, arra, hogy meghallgassam és lássa arcomon, mennyire meghat, hogyan rajongok érte, hogy Katica csak nekem, egyedül nekem izen ezen a boldog világon, s ha megesett, hogy nagyanya szüleim előtt ismételte el Katica nékem küldött szavait, feszengtem, legszívesebben elfutottam volna, mert olyan barátság volt a miénk, amit a titok tett széppé és erőssé.

Katica valóban úgy érezte, hogy állapota lassan javul, s nemsokára újra ott ülhet majd dúdolgatva, énekelve varró-

gépe mellett, melynek rejtekeiben, az olajos kerekek és mindenféle rejtélyes reteszeik között már úgy ült a por, összegubancoltan, vastagon, mint a nyilvánvaló enyészet kivédhetetlen hírhozója. Tüdővézése megszűnt, köhögése csillapult, és ő naphosszat üldögélt a mennyezet alatti ablakkal szemben, jó meleg ruhában, a kék és sárga kockás kurta szőrű bécsi lópokróccal a lábán — ezt Tischlerné küldte neki — és vállára terített bolyhos télikabáttal, melynek gallérját anyám egy régi, kopott sötétszürke prémje díszítette. Ennek a prémgallérnak is története volt, ha ugyan igaz, hogy még anya és Ágnes néni elzászi nagynénjétől származott, és már fél Európát körülbarangolta, amíg kopottan, molyrágta foltokkal itt kötött ki, valószínűleg legutolsó állomáshelyén: a pincében gubbasztó beteg Katica ványadt vállán.

November második felében járhatott a surrogó szárnyú ősz, amikor egy kora délutáni órán váratlanul és nagy robajjal felcsapódott a pincebéli konyha dohos folyosóra nyíló, párás szemű ajtaja, András dugta be a fejét rajta. Rossz ruhájában, vörös hajában magával hozta a vad őszi hideg nyirkot és a házak közt nyargalászó novemberi szél nedvességét. Lobogó sörénye vörösebb volt, mint bármikor, szeplői eltűntek arca forró pírja alatt, az ajtó keretében, a homályban feje épp csak tüzes foltnak látszott, és elfúló lélegzettel kiáltott be a konyhaajtón:

— Mutter! Az asszonyok... az egész város... a városháza felé futnak. Tüntetés van. A kenyér... a lisztjegyek miatt. Tata a műhelyből üzenté, menjetek ti is.

Hiába kiáltott utána Giza néni hosszú utána röpülő hangon, előbb dühösen, majd kétségbeesetten, mintha csak karikás ostorral cserdített volna az üreges homályba: „András! András!” A vörös hajú fiú már messze vágatott, mint akit a nedves, hideg szél sodor és repíti könnyűszerrel a város központja felé, a városháza irányába.

Giza néni nem tétozódott. Hátára kapta kopott, rojtos hárászkendőjét, mely mint túlméretezett fekete vitorla lobbogott körülötte, ahogyan elhagyta a konyhát, átszelte a sötét salétromos folyosót, rá se hederítve a háziasszony piszokban pipogó tyúkjaira a lépcső mellett. Giza néni a karosszékben gubbasztó Katicáról szinte elfeledkezett. Sebbel-lobbal, amúgy papucsban, mezítlábasan, nagykendőben nekiviharzott az utcának, a szélnek és az ősznek. Csupán a járda fölötti ablakon

kiáltott be Katicának, akit megrémített az öccse hangja és kiejtette kezéből könyvét.

— Maradj veszteg, nemsokára jövök! Csak megnézem, mi van. Vigyázz, ki ne takarózz! Mérd meg a lázad.

Giza néni nem egyedül futott a máskor oly néma és néptelen utca horpadozó kövezetén. Az asszonyok egykettőre zajjal, ricsajjal töltötték meg az utcákat. A szél pedig elkeseredetten rázta a csupasz fákat, mintha egyetlen hatalmas és vad markolásban akarná összetördelni őket, a járdákon pedig törékeny, citromsárga, vörös, okker s vérszínű leveleket forgatott maga előtt kegyetlen és feltartóztathatatlan erővel. Nem esett, de mégis minden vizesen csillogott.

Katica egy ideig megrendülten, mozdulatlanul szemlélte ezt az egész gyászos száguldást, forgolódást és repülést, a szoknyák és a tüzelő falevelek örvénylését, a fák csupaszon ringatózó, rángó ágait s mögöttük fent, elérhetetlenül és mégis olyan közel a felhők gomolygó, vészes dülását és torlódását, melyben a zord szürke és mélybarna árnyalatok úgy követték egymást, mint egy nagy lélegzetű gyászindulóban a fűvósok és a mély zengésű vonós hangszerek fájdalmas, tömör hangzatai. Felvette könyvét, megkereste a félbeszakadt mondatot. Az orvos tanácsára olvasott, hogy ne merüljön el gondolataiban, hogy elvonja figyelmét önmagáról, és ha egyedül marad, inkább a regényalakok sorsa foglalkoztassa, mint a saját állapota. Anyám Ohnet Vasgyárosát küldte el Katicának. Ő már sokszor elolvasta. Ám azt a sejtető hatalmas és megmagyarázhatatlan színjátékot, amelyben a város asszonyai belevetették magukat egy eddig ismeretlen, minden folyaménál erősebb sodrásba, és amit a futás, rohanás ott fent a járdán egészében érzékeltetett, nem lehetett szenttelenül szemlélnie; Katica érezte, hogy nemcsak a külső, a borzalmas, a lázbeteg világ rázkódik ott fönt az ablakon, a börtöne falain túl, hanem egyidejűleg valahol öbenne is végbemegy valami hasonló, a lázát elnyeli egy övénél ezerszerre forróbb láz. Az ő abroncsokba vert mellében — úgy érezte, vaskarikák szorítják, ahogyan lélegzik —, az ő szívében, az ő lüktető halántéka között, ott, ott válik valósággá mindaz, amit most a külső világ száguldásaival, kiáltásaival, hangjaival vakítón, süketítőn és ellenállhatatlanul jelez.

Talán beszélnem is fölösleges arról, hogy anyámnak, nagyanyámnak és nekem mit sem jelentett az a délután. Hiszen

mi nem hallottuk a kinti világ recsegését, ropogását és a város zsviváját, nem láttuk a szoknyák égő tengerét, csak a novemberi morajló szelet hallottuk, a tél közeledtét sejdítettük, az ősz éreztük, s ez volt minden. Nagyanya a konyhában szöszmötölt, anyám néha szenet dobott a kályhába, aztán megint a hímzése fölé hajolt.

Apró szemű, hideg, csupán percekig tartó eső söpört néha végig a városon, még csillogóbbá varázsolvá az ázott macskák hátához hasonló görbe gerincű háztetőket és a repülő, guruló, forgolódo faleveleket, amik nem tapadtak a járdához és a kocsit szürke bazaltköveihez, hanem a szél iránya szerint összevissza bebarangolták a várost. Láthatatlan kéz permezte ablakainkat, vagy inkább mintha átláthatatlan függönyt borított volna eléjük, hogy még csak véletlenül se pillanthassunk ki a háborgó világba és a valóságba, amelynek a közepén úgy éltünk, mint valami elmegyógyintézet boldog, mert az életről már semmit sem sejtő réveteg lakói. Hullott az apró szemű eső, elállt, s ismét megindult. A ligetek fakoronái rémülten ingadoztak és a külső városrészek sikátoraiból, persze nem az olyan elégedett és csendes utcáikból, mint a miénk, de mintha valami föld alá gyömöszölt, agyonhallgatott, foglyul tartott és sokáig gondosan rejtegetett élőlény üvöltött volna fel.

A férfiak nélküli város, mert akik itt lebzseltek falai között, a hadtáp, az irodák lógósai, protekciósai és girhesei, a kiöregedettek és sebesültek, aligha voltak férfiaknak nevezhetők, a férfiak nélküli város most, három esztendő múltán mutatta meg először igazi arcát, most hallatta először valóságos hangját, amely ijesztőbb volt a földrengés morajánál, félelmetesebb egy égő erdő ropogásánál. Nagyanya a konyhából besietett a szobába, s ijedten kérdezte, mi ez a zúgás, mi történik a városban, anyám félretette hímzését, némán hallgatózott. „Mi lehet ez?” A messziről érkező zaj nem szűnt, mindinkább erősödött...

A gyárakban ezen a komor ólomszínű, nehezen hömpölygő órán leállt a munka, a munkásnők kiözönlöttek a kapukon, futva igyekeztek a Belsőváros felé. Némely asszony csecsemőjét hurcolta karján, a pólya foszlányaiban és a takaróban még a bölcsöde áporodott és savanyú szagával, de a sápadt és vörös szemű gyermekek fájdalmasan forgolódo feje körül nem látszott glória, nem hirdette semmi a reménységet, hogy ezek-

ből az apróságokból egyszer talán mégiscsak emberibb ember nő fel egy emberi világban.

A szövőgyár bölcsődéjéből a munkásnők kivették csecsemőiket, a szemüveges gyermekápoló nővér a búzt, piszkot és poloskákat odahagyva, aprólékos gonddal zárta rá kulcsát a gyár e külön kis romos épületére. Gyerekbögéstől, vizelet- és székletszagtól, kimerültségtől kábultan vetette magát ő is a külvilág torkát, tüdejét metsző levegőjébe; futott a többiek után; nem tudta, hová, de utánuk, velük. Hiába süllyesztette zsebe mélyére a kulcsot, és hiába engedte el olyan hirtelenül, mintha az ujjait égetné, a zshivaj, a gyermekek sírása még ott rezgett és zakatolt a mellkasában, a gyomra falain, a kezében, ott reszketett a lábszáraiban. A salaklerakó szurok-színű dombjai még védték a mező felől előrontó és a városba forduló széltől — fölöttük szürke forgatag himbálózott: por, hamu és kénszagú füst, amit az eső még nem tudott a földre nyomni —, de a kapuban, ahonnan végre ki lehetett tekinteni a városba ékelődő rétre, a nappal börtönén túli lét határmezsgyéjén utolérte a szél a gyáruddvar mélye felől elindult asszonyokat. Vállukon a gyári munkásnők elmaradhatatlan nagykendője, karjukon a fonott ételeskosár; úgy himbálták, mintha csak ki szeretnék belőle rázni ennek a napnak minden keserves percét, a gyárban töltött fojtott órákat, akárha ott, a kosárkájukban gyűlt volna össze a gyűlöletes idő. Alig érte őket utol, mindenünnen feléje kiáltottak az asszonyok: „Gyorsan, gyorsan! Követeljen több tejet! Több tejet! Rizst! Mondja meg, hogy éhen döglenek a gyerekeink! Gyorsan, gyorsan!” Az áradat elnyelte, elsodorta, tépte, vitte magával. Rémuлт gondolatfoszlányok kavarogtak az eszméletében: mit tehet ő, a missziós nővér, amikor minden Isten kegyelmétől függ? Tudja, látja ő is, rossz a tej, áttetsző, kék, úgy látszodnak benne a kanál körvonalai, mint szennyes vízben; ha volna tej a mellében, odaadná, s persze hogy elpusztulnak a gyermekek, egymaga szolgál a bölcsődében, képtelen egyedül ellátni őket, a szeme láttára pusztulnak. Messze valahol, a komor háztömbök között feltornyosodó gyárakon túl, a forgatagos vizű csatornán és a lázasan párolgó tetőkön túl, megszólal egy harang, aztán másutt egy másik, szólnak, szólnak, kongnak a város összes harangjai, rekedt harangok, izgató, remegő zenésüket a vizes szél, akárcsak valami rettentő reszketést, löki, lóbálja végig a nedves, ideges város fölött. „Ez a háború.

Ez a háború!” — gondolja iszonyodva a nővér. Keresztet vet, megigazítja szemüvegét. Mindenütt, tőle jobbra, balra, előtte, mögötte ugyanazok az arcok. Lányok és asszonyok. Anyák és meddők. Nem futhat el, nem hagyhatja el őket. „Háború van.” Most már rendületlenül, eszelősen zuhog az eső. Keresztet vet. Végig kell járnia ezt a mai, ki tudja, hová vezető utat...

Az ártatlan, megvakult orgonabokrokkal övezett cipőgyár, a komor, kormos falú gépgyár — már rég fegyvergyárnak hívják —, az elhagyott középkori romnak tűnő szeszgyár, a sörétygyár, a beláthatatlan területen elterülő szövőgyár, melyre éjjel-nappal fanyar arcú, elkeseredett öreg katonák vigyáztak a háború kitörése óta, morgó, pipázó, köpködő népfölkelők, és a gyufagyár, a szappangyár, a harisnyagyár és sörgyár hatalmas börtönbejáratnak tűnő kapui, mindenfelől beláthatatlan folyamban ontják az asszonyokat, ki tudná, hogy hány ezret? Rendezetlen menetszlopaikba beleolvadnak a hazuról érkezők, a cselédek, özvegyek, háziasszonyok, a mosónők, a sorbanállók. Úgy ömlenek az árkados, boltíves központi utcákba, mint valami ellenállhatatlan lávafolyam, melynek forrása még kint buzog izzva, sisteregve a külvárosokban, a ködben és a felhők sűrűjében alámerülő városvégeken, de feje, törzse már befúrta magát a pangó vérkeringésű, mégis lüktető város rángó szívébe, a kávéházak, a hivatalok negyedébe, az adminisztráció fellegvárába, az osztrák arcú épületek közé — mind sárgára festve —, az épületek közé, ahonnan egy országész elrontott sorsát intézik, azok nélkül, akik itt most váratlanul, meglepetésszerűen, „érthetetlenül”, hirtelen összeverődnek, zúgnak, nem tudni még, hogy mit akarnak: fenyegető sötét embermassza. A rezidenciák közé omlott ez a háborgó élő folyam, az utcákba és terekre, ahol ennek az asszonyáradatnak életéről-haláláról a beamterek fellebbezhetetlenül intézkedtek, maguk is bekötött szemű skriblerei s végrehajtói az egész beláthatatlan és személytelen gépezetnek, ami a háborúnak rendel alá mindent, úgy irányítja a nyomorult civil bagázst, mint a hadsereget a városházával szembeni vezérkari épületből íróasztalai, telefonjai és szikratávirójának szerkezete mögül a déli német vezérkar. Ki mondta meg, ki adta ki a parancsot, hogy a város minden irányából, a négy égtáj felől, itt ez a tér a találkozás színhelye? Ez a tér, az egymással szembeni városháza és a német vezérkar között

a négyszög, másik két oldalán a tisztikaszinóval és szemben a Nemzeti Bankkal, közepén Mária Terézia szobrával egy karcsú toronyszerű barokk építkezés tetején, körülötte csupasz, csöpögő akácfákkal, amelyeknek az árnyékában a régi időkben a térzene szórakoztatta a sétálókat és a háború első napjaiban elfújták a garnizon zenészei lelkesítő koncertjüket, amin magunk is részt vettünk. Az az 1914 nyári kép! Hová lett? Ki emlékszik még mindezekre? Mivé lett a mámor, a tombolás, a hazafiasság, a boldogság, a „nem tart sokáig”, hová lettek a szerbek halálát követelő jelszavak, a Gotterhalte, a Himnusz, hová lett, s íme mivé változott át ebben az órában, amikor mindenfelől végeláthatatlan tömegekben áramlottak, futottak ide az asszonyok? Ki hívta ide őket? Hogyan terjedt, szállt a hívás üzemről üzemre, házról házra? Mi történt, mi van itt, hogy egy jelre, egy hangra, egy kiáltásra odahagyták az asszonyok gépeiket, munkahelyüket, konyháikat, a sorokat az élelmiszerboltok előtt, gyermekeiket, vagy mint Giza néni is, betegeiket?

A járda szintje, az ablak alatt Katica, akárcsak a város másik végén anyám és én, hallotta a morajt, a zúgást, a nyugtalan és ismeretlen zenét. Az ablak előtt Katica szeme láttára rohantak el a fegyvergyári munkásnők és kopogott a vizes aszfalton fapapucsuk, fatalpú bakancsuk, rongyos cipőjük sarka, és ő csak nézte dermedten, hogyan suhant el az utolsó szoknya is odafent az ablak előtt. Percekig csak az a távoli morajlással megtelő csend. Aztán megint nagyon távolról futva kopogó léptek. Egy asszony zihálva, fulladozva áll meg az ablak előtt. Hallani, hogyan kapkodja a levegőt. Fönről az emeletről siránkozó női hang:

— Mondja, kérem, mi történik? Hová szaladnak?

A lihegő asszony eltávolodik az ablaktól. Katica már az arcát is látja, ahogy felnéz az emeletre. A korát nem tudja megállapítani. Harminc-, negyven- vagy ötvenéves? Kezét tölcserre formálja a szája előtt:

— A városházánál lisztjegyet osztanak, cukorjegyet. Segélyt.

Egy másik emeleti ablakból boros férfihang válaszol:

— Semmit sem osztogatnak. Kitört a lázadás a városban. Menjen haza, jóasszony!

— Jesszusom! — sikolt az asszony, szájára szorítja kezét,

egy-két pillanatig tétovázik, aztán nekiiramodik a város irányába.

— Hülye... — száll utána az emeleti ablakból a férfihang. Az ablakok becsapódnak.

Aztán a pincefolyosón vágnak be egy nyöszörgő ajtót. Egész idő alatt csikorogva lóditotta ide-oda a légvonatot.

— Egyedül vagyok — mondja Katica, s meglepődik, hogy a tulajdon hangját hallja: „Miért beszélek hangosan? Persze, egyedül vagyok...”

A szomszéd lakásra sietősen rázárják kétszer az ajtót, rázárják a kilincset. Próbálják: fogott-e a hosszú nyakú kulcs. Futó lépések a folyosó cementjén. Négy pincelakás. Mind üres. Mindenki elment. „Egyedül vagyok.” A falon az óra kegyetlen következetességgel ketyeg. A rézlapú inga vak törvényszerűséggel leng. „Jobbról balra, balról jobbra, jobbról balra, balról jobbra... Egyedül vagyok.”

Katica kihántja magát a pokrócból, feláll, nyúlánk virág-szál teste kiegyenesedik, mint a szomjúságában meggörnyedt szegfű, amikor hirtelen langyos víz járja át gyökereit és felkúszik az ernyedt szárba. Katica kissé kinyújtózkodik. Melegséget érez a tagjaiban, de a köhögés újra összeszorítja kitágított mellét. Mintha hátában egy sebet nyitottak volna szét. Megmossa a homályban halpikkelyszerűen fénylő kanalat, felrázza a barna, majdnem fekete csillogású üveg tartalmát. „Undorító.” A szobát, mint valami fekete köd, lassan-lassan megszállja a novemberi délutánok borúja. Az ablak előtt még elrohant egy-két megkésett asszony. Ám lehet, gyermekek csupán, oly könnyedén koppant a léptük. Kint még látható a világ, nem esteledik, csak idebent. Itt lent mindig hamarabb estellik.

Katica újra visszaült a felsíró székbe, az ablakkal szemben. A szobában hideg van. A konyhában is kihunyott a tűz, különben oda telepedett volna. Fent rázkódnak a faágak, és látni, hogyan hajítja a szél a borúsán egymásra gomolygó fellegeket.

A csatornán mélyen és fájdalmasan felbúg egy rozszant vontatóhajó ködkürtje, aztán egy másik és még egy, mint sokszólamú, érthetetlen értelmű üzenet, mely mint mindig, most is rejtelmektől, rémülettől terhesen körbejárja a kísérteties házakat, s akik otthon maradtak, talán tudják, mindenki tudja már, a rabok türelme most aztán letelt. A ködkürt hosszasan,

megállás nélkül üvölt; csontig hatoló hangjával megtelik a járdá alatti dohszagú szoba homálya. Akárha valamiféle ár lepné el a lakást a pincében, áradat, amely behatol a konyha falán csüngő ütött-kopott kondérok visszhangzó üregébe, a párnák és a dunyhák közé, a kacatos fiókokba, a némán porosodó varrógép zugaiba, a kályhába, s onnan fel a kéménybe meg a halálos, nedves leheletű folyosó falának szomjas repedéseibe. A hang, mintegy az égből visszaömlve, végiggördül az utcán az egész csatorna menti városrészen, s végül már ott zúg a zajongó város fölött. A polgárnők az emeleteken vég-sőkig ingerülten, ijedten feltépik a délutáni homályba, a nedvességbe és a zengésbe bámuló ablakokat. Vélt békéjüket és vétkeiket látó függönyeik kilobbannak az ablakokon át az utcákra, a járdák, a tömeg fölé. Ők kezüket ijedten, összeszoruló „keblükre kulcsolva”, kínos megrettenéssel lesnek ki ablakaik bevont szárnyai mögül, és hallgatóznak. Mi ez a borzalmas sivítás odalent a város utcáin? Döbbsen figyelnek a hallható, de láthatatlan messzeségbe. Ez a moraj, ez a sosem hallott hang csitíthatatlanul ébresztgeti lelkiismeretüket? Bűntudatukat? Ugyan...

Katica érezte: itt a láz! Emelkedik a láza. A kürt zen-gése szüntelenül, tébolyítóan kanyarodott, forgolódott, önma-gát utolérve, legyűrve és újra felmagasítva. Aztán ismét re-cseggve rázuhogott a városra, a nedves avarban, a nedves jár-dán ördögi módon új alakot öltött, a hang a sebességét lefo-kozta, és mintegy mélyebb hangzással végighömpölygött a fa-lak mentén, ön maga körül forgott a kociút kövezetén és a part zörgő, még itt-ott zöld fűszálai között, mint a farka körül futó macska, aztán lekúszott a vízbe és elmerült. Katica hátát és mellét újra kiverte a verejték. A gondosan kimosott és kivasalt fehérenmű ázottan ragadt testéhez. Felkelt, hogy az ágyhoz vonszolja magát. Minden lépésnél úgy érezte, már nem éri el fekhelyét. A hajókürt újra megszólalt. Most a hang egyenesen a magasba fűrődött, mint egy fölfelé forgatott du-góhúzó, amíg a szél bele nem kapott és a földhöz nem csapta, de felkelt, s mint valami korbács, süvítve, suhogva ütötte, verte a várost. Egy mozdony füttye szelte ketté a szél és a hajókürt hangját, aztán még egy sípolás, amíg a falak resz-ketni nem kezdtek. Katica számára minden összekeveredett. Harangok. A hajókürt. A mozdonyok füttye. Nem is tudta, mit cselekszik. Felkelt. Meztelen lábára cipőt húzott. Az

anyámtól kapott magas gombolós cipőt. Gyapjúsálat kötött a fejére. Magára rántotta kabátját. Kint volt az utcán. Szédülten megállt. A hosszú, nehéz vontatóhajók vészjele most zúgott csak igazán. Egy tucat, legalább egy tucatnyi mozdony fűtyült. Szóltak a harangok. A nedves, ibolyaszínű, ragadós levegő az arcába csapódott. Egy utolsó kétségbeesett riasztás: „Fordulj vissza! Még visszafordulhatsz, Katica!”

A kaput döngve becsapta mögötte a szél vagy a végzet. Még visszafordulhatott volna. Még lenyomhatta volna a kísértő kilincset. Még visszatérhetett volna... De a zúgás, a hangok örvénye belekapott a ruhájába, sáljából előlobogó, csapzott fűrtjeibe. Sípoló tüdeje új s más ízű, más sűrűségű, más hőmérsékletű levegővel telt meg. Az utca szabadságával. Szinte megrészegülten nyelte a levegőt. Megkönnyebbülten, elszántan és felszabadultan vágott neki a visszhangzó, locskos, csatakos városnak. Minden fatörzs, a járda horpadásai, a repedések a házak falában, az eldőlt léckerítések, a moha az úttest bazaltkövei közt, az egész világ mintha az álmok tengeréből emelkedett volna ki. Katica felért a csatornán átvezető hídra, körütekintett. Sötét szemű házak figyeltek rá mindenfelől. Alant vörösesbarnán türemlett a víz, mint az olvadt, ragacos, kihűlő vér. A sárga villanyosok hosszú sora üresen állt a fénylő síneken. Messze a gyárak kéményei és részeg templomtornyok — úgy tűnt — hajladoztak. A csatornán egy fekete ládaszerű hajó zászlaja lucskosan, összetapadtan csüngött a rúdról. A hajó színtelen bádogsípján vékony sugárban tört ki a gőz. Katica senkit sem látott a fedélzeten. Csikorgó láncon veder himbálózott a víz sötét fodrai fölött. A vézsíp még egyre üvöltött. Ki zengette ezt a halált sejtető hangot? Ki indította útnak az asszonyokat, a lányokat? Ki hívta, úzte ide, a hidegbe, az esőbe, a kétségbeesésbe? Ki zendítette fel a köd, az eső mélyén vergődő városunk asszonyait, mintha ugyanakkor, anélkül, hogy tudták volna, velük együtt hömpölyögtek volna végig a városon Bécs, Budapest, Németország, Franciaország, Olaszország, Oroszország, Szerbia anyái, özvegyei és elhagyatottjai? Erre a kérdésre — hiába merül fel újra és újra — nincs válasz. Apám kompániája legalábbis nem tudott felelni, sem a tisztok, sem olesó hölgyeik a kávéházban, sem a rendőrség, sem a német vezérkar, a miniszterek, de az államtitkárok sem. „Fellázították őket?” „De kik?” „Hol vannak a lázítók?” „Hogy ők, ők maguk, az

adminisztráció lennének a lázítók?” „Ne tréfáljunk!” „Hiszen ők éppen hogy a rendet őrizték.” „A viszonyok lennének a lázítók, amiket ők teremtettek?” „Hogyhogy a viszonyok?” „Miféle viszonyok?” A gyárak, a külvárosok, a pincelakások mélyén megrendült, megszakadt valami, mint amikor egy város alatt a föld megmozdul, vagy mint amikor az agyban megpattan egy hajszálér. Ha voltak e városban szép számmal olyanok, akik ártalmas képzelgésükben úgy vélték, hogy a háború ide, az ő paradicsomukba nem érhet el, azok most riadtan, értetlenül pillanthattak végig az emberi áradattól ellepített belvárosi utcákon és a tereken; ez a rengés, amely átfutott a megnyílt felhők alatt rángó város bőrén, véreirein és szívéin, azt jelentette: ide is elérkezett a háború. Más arccal, más ruhában, másfajta természettel. Visszajára fordul a háború. Ez a háború másik arca. A keskeny, bécsies levegőjű utcák zárt homlokzatú, megfeketedett és sárga falú épületei, a régi kapuk fölött porladtan ékeskedő barokk cirádák és a vár gótikus hajlatú ablakai egyaránt meglepetten, csodálkozva hallgatták az üvöltést, nézték a tolongó, nyugtalan tömeget. Aszott arcú asszonyok ezrei szemükbe húzott nedves nagykendőikben, rossz kalapokban, olcsó kabátokba burkolózva feszültek neki szélnek és esőnek. „Ocsmány szájú mosónők” — mondhatta volna Giza néni valamelyik kenyéradója, egy hölgy valamelyik belvárosi ház emeletén az eltorlaszolt előszobaajtó mögött. Költők írtak-e már ódákat mosónőkhöz? Én most elképezem őket azon a bozontos háborús délutánon városunkban a munkásnőkkel elkeveredve, és úgy érzem, minden költőnek mindenkor őket kellene dicsőítenie, kibebzenni, kimart kezüket, amellyel mások gyalázatát és piszkát dörzsölik ki a másik, az idegen osztály ragadós fehérneműiből, a foltos lepedőkből és a leokádott törülközőkből. Dicsőíteni kellene perlekedő, nyersszavú szájukat, véraláfutásos szemüket a mosókonyhák gőzéiben, fájó tagjaikat, testüket, nehéz mozgásukat a rozsdás abroncsú hordók és a szálkás teknők fölött, a köszvényüket, gyomorfájásukat, nyögéseiket és szitkaikat. Ódát Giza néninek, a békétlennek, a gonoszkodónak, a haragvónak, lepcsés szájúnak, a káromkodónak! Közöttük látom imbolyogni Katicát, egy árnyalakat, gyermekkorom, megnevezhetetlen ösztöneim esőverte és kormos fáklyáját. Egy amerikai vers lobban hirtelen a fejemben rohanó képzetek közé, így végződik: „Éljenek az önműködő mosógépek!...”

A belvárosi fitos kis cselédek is kiszöktek a rájuk csukott konyhaajtókon, s mint a fürgé szalamandrák eltűntek a hatalmas tömeg áradó összevisszaságában. Kócosan és izzadtan, visongva cikáztak ide-oda, mindebből semmit sem értve; és pántlika nem kígyózott hajfonatukban, és ruhájukból a konyhák savanyú, áporodott szaga felhőzött, akárcsak a gázé, melynek hűvös fényű, delejes lángján örökké rotyogott, párolgott, búzlott valami. Ezek a szagok gomolyogva szálltak fel a többi női test verejtékes, erjedt szagával elegyedve a nedves magasságba az ég felé, mint az áldozati füst. Otthon érezték magukat a visongó leánykák, rokonoknak a gyors szívverésű, siető, futó, megtorpanó asszonyokkal az utcán. Otthon voltak közöttük, és viháncolva, egymást lökdösve siklottak, mintha csak a hazai sötétzöld, sűrű erdő fái között játszadoznának sivalkodva, keresve és megtalálva egymást; a vonulók: előrenyomuló, sűrű lépésben menetelő torladt erdő.

Valahol felszakadt egy kiáltás, és szájról szájra szállt, míg végül ezer meg ezer torok üvöltötte: „Kenyeret! Le a háborúval!” Csak zúgjon ez a hatalmas asszonyi üvöltés: „Kenyeret! Le a háborúval!” Sivítson. Zengjen! Hadd rázza a hang az osztrák arcú paloták ablakait. Tépje a haját, jól fésült üstökét ennek a rakoncátlan, gondtalan fiók-Bécsnek! Furakodjék be az ajtók és ablakok hasadéka! Lopakodjék át füstölgő kéményeken, surranjon be a kényelmes, bársonyba borított szalonokba! Bújjék nyirkos hűvösséggel a parázna ágyakba! Szórja ki a párnákból és a dunyhákból a pelyhek havazó fellegét! Verje le a falakról az aranyozott keretű képeket! Borítsa fel a finom rajzolatú kínai virágvázákat! Döntse le a gondosan zárt kamrák polcairól a befőttesüvegek katonás sorát! Borítsa fel a mézesbödönöket! Szórja szét a titkos rejtekeken felhalmozott cukrot, teát és az ezerfajta fűszert! A prűszköltető majoránnát! A fekete szemű borsot! Csorgassa szét a francia mustárt! És verje falhoz az indiai rum nádfonatos üvegeit, a borospalackokat! „Kenyeret! Le a háborúval!” Ám a hang nem törte be az ablakokat. Nem tört be a fűszerillatos, füledt kamrákba. Nem hasította fel a szalonok bársonyait. Nem dülta fel a buja ágyakat. Nem tépte fel a zongorák fémhúrjait. Nem szórta szét. Nem büntette meg az úri lakások élveteg hölgyeit. A hang izgatott lobogása csak az utcán torlódó asszonyok viganójába kapaszkodott, tépte,

rázta, rángatta. A járdák fölött kegyetlenül csikorogtak a kifényesedett borbélytányérok, a függő táblák rángva himbálóz-
tak, remegtek a pléh cégtáblákra festett gólyák, macskák, a
magyar királyi címer, melyet az „udvari szállítók” üzletük
minden látható pontjára felmázoltak, élve a joggal, amit tete-
mes összegért vásároltak az udvartól, ugyanott, ahol nemessé-
get is vásárolhatott bárki nagypénzű férfiú.

A párolgó asszonyi testek forró özöne összetorlódva, moz-
dulatlanul rekedt meg a barokk városháztéren, ahol Macken-
sen generális sétált naponta. Sétáiban a generálist eső, fagy,
nap heve nem zavarta. Katona volt. Hátrakulcsolt kézzel,
bozontos szemöldökkel s felborzolt bajusszal naponta, pont-
osan déli fél egykor megjelent főhadiszállása öblös torkú kapu-
jában, órájára pillantott, majd feltekintett a dús keblű Mária
Terézia neobarokk szobrára, és mélyet szippantva a friss le-
vegőből, elindult szabályos kerengő sétájára körül a téren. A
vezérkari főhadiszállássá vedlett Korpskomando kapuját most
kemény porosz legények gyors mozdulattal bezárták. Mögötte
hideg csövű gépfegyvert állítottak fel, és a déli vezérkar kato-
natisztjei, osztrák társaikkal elvegyülve, gögösen visszavonul-
tak a térre tekintő cigarettafüstös tárgyalóteremből a fűtetlen
udvari terembe, melynek ablakait kísértetiesen verdesték a
hatalmas gesztenyefa csupasz ágai. Ám az elaszott gyári mun-
kásnők, a mosónők, a vérszegény cselédek és az elkeseredett
bejárónők zúgása, kiáltása, a „Kenyeret! Le a háborúval!”
ide is behatolt. A fiatalabb tiszték nyugtalanul topogtak a fel-
borzolt bajuszú hadvezér körül, aki nyugodtan fejtette ki vé-
leményét az utolsó hadműveletekről, melyeknek végzetesebb
pontjait vérpettyekhez hasonló piros zászlócskák jelölték a
térképen.

Katica az egyik mellékutcában megállt, nem értette, mi tör-
ténik, miért van itt, bár a kiáltás mindent megmagyarázott:
„Kenyeret! Le a háborúval!” Úgy érezte, összerogy. Egy vil-
lanypóznának támaszkodott. Fölötte énekeltek a huzalok, de
ezt nem hallotta senki. Lázás homloka alatt olyan volt kék
szeme, mintha szesz égne kék lánggal. Itt-ott, mintegy téve-
désből, lámpák gyúltak ki, fényük az esteledés sejtelmes homá-
lyában imbolyogva lengedezett. Fanny bizonyosan valami ki-
tűnő helyről, kényelmesen elhelyezkedve figyelte az eléje
táruló nagyarányú színjátékot. Katica hiába kereste, sem őt,
sem az anyját nem találta sehol.

Giza néni valahol mélyen a sokadalomban, a tér közepe táján, maga is egyetlen lázas reszketés volt a zajongó, kétségbeesett, mindenre elszánt, megpróbáltatott asszonyok között. Egy nálánál is magasabb égimeszelő, szikár, lobogó rőt hajú nő mellé szorult. Nem ismerték egymást, de egymás derekát bizalmasan átölelve lesték, mit mond majd a városháza erkélyének díszes tekerőzésű rácsozata mögött az a kicsi ember, akinek ők innen csak barna körvonalait látták. A téren a tömeg elhallgatott. De Giza néniék a szónok szavát nem hallották, csupán annyit észlelhettek, hogy vállát tehetetlenül felemeli, mint aki az egek reá rótt rettentő terhét tolja vissza a magasságba, majd kétségbeesetten leejti, mintegy a távolabb szorongók számára is jelezve, hogy nem segíthet rajtuk, nem érti ezt az egész zűrzavart, hagyják békén, ő tisztviselő, semmi köze a háborúhoz, kenyérjegyekhez meg a cukorhoz, neki is gyerekei vannak, a leghelyesebb, ha őt békén hagyják, de mindenesetre jelentést tesz a kormánynak, menjen mindenki haza. Katica az egyik térre nyíló utcából látott az erkélyig. Feje fölött, a második emeleti ablakban egy nyilván hülye, magáról megfélemedezett háziasszony befőtteket állított a nyitott ablak párkányára, széllal és esővel dacolva, s mintha a lenti sokaságot semmibe venné, önfeledten porol-gatta, törülgette dunsztos üvegeit.

—Szedje be a dunsztjait, vén szipirtó! — kiáltotta valaki a túlsó oldali járdáról. Kő repült, és hihetetlen ügyességgel eltalált egy üveget. A befőtt szétfroccsent, és akár egy lassított filmben, bánatosan csorgott le az ablak alatt, végig a falon. Az asszonyság eltűnt, majd arca még egyszer megjelent. Valamit lekiáltott az utcára. A rikácsoló kiáltást rázkódó nevetés fogadta. A harsány kacaj átfutott a szűk utcán szorongó tömegen, amely most már csak az ablakot nézte. A levegő máris vitte a hahotát, végigsöpörte az asszonyok feje fölött, ki az utcából a térre. Miközben a szónok iszonyodva még mélyebben a vállalai közé húzta nyakát és a szerencsétlen háziasszony a második emeletről ijedtében remegő kézzel szinte a lent állók fejére ejtette féltve őrzött befőtteit, a nevetés nemcsak a teret, a zsúfolt szomszéd utcákat is elárasztotta. Mindenki azt hitte, hogy a tehetetlenül vergődő, valóban nevetéses szónokon kell kacagnia, hiszen a szorongó bábu üres, értelmetlen szavakkal akart ellenük csatát nyerni, tisztviselői kötelességből, vállalai rángatásával és olyan érvekkel, amiket

ha értenének is ezek a „kannibálok”, nem hatódnának meg, mert kit érdekel az, hogy a polgármester nem mert kijönni az erkélyre, őt kényszerítette, „beszéljen ezekhez az örültekhez”, kit érdekel, hogy ő csak egy ártatlan tisztviselő, a népjóléti osztály élére is akarata ellenére nevezték ki, ezért több fizetést nem kap, csupán a munkája kétszereződött meg, nem oszthat ki több málélisztet, barna cukrot, olajat, mint amennyi van. Szeretett volna a szónok az otthona gondjairól is beszélni, ha már beszélnie kell. Legszívesebben azt szeretette volna elmondani, hogy a nagyobbik fia gonosz imposztor, folyton robbanószereket hurcol haza, és mindenáron tüzérenkéntesnek akar beállni a hadseregbe tizenhat éves fejével, természetesen minden félévben elbukik latinból, matematikából, történelemből, földrajzból, sőt a robbantószerkezetek iránti imádata ellenére, szegényszemre még vegytanból is, miért tagadná, a fiú piromániás, de mit érdeklí ezeket a megvadult némbereket az, hogy Bandi egy szép napon felrobbantja feje fölött az élete munkájával összekapart családi házat? Ezek úgy röhögnek, mintha csiklandoznák őket. A népjóléti osztály főnöke maga sem tudta, honnan vette a merészséget, az erkélykorláthoz lépett, szélesen ráhelyezte kezét, és hirtelen ordítani kezdett, mint aki valami megnevezhetetlen úr felett észvesztő rémületében már nem tudja, hogy mit cselekszik:

— Mit nevetnek Önök, hölgyeim? Mit röhögnek?...

A nevetés hirtelen elhalt. Csend támadt. Hallani lehetett a telefondrótok surrogását, ahogyan a szél végigrohant rajtuk. A tisztviselőt torkon ragadta a rémület. Halk nyögés nyikant összeszorult gégéjéből. Hiszen itt nem ő, valaki más üvöltött. Nem látta, hogy az erkély alatt, a városháza faragott kőkeretű kapujában, mint valami gyászüzenetet lobogtató zászló, az emberek vállán a magasban egy fekete ruhás, fekete fejkendőss asszony, fekete pillantással, fekete hajjal, fekete szájjal. Mintha csak szellemi kezek tartották volna, lebegni látszott. Ám ez az asszony nem volt valószínűtlen kép, szavai vasdarabokként, tömören-csengően görögtek végig a téren, tisztán és világosan, nem úgy, mint a málészájú beamteré.

— Asszonyok — mondotta —, a polgármester küldöttségünknek megígérte, hogy a pékek nemcsak a kávéházak és a belváros számára sütnék rendes, ehető kenyeret, hanem részünkre is. Megígérte, hogy ha szétoszlunk, ebből a rendes kenyérből is kapunk. Jegyre. Megígérte, hogy a krumplit a

gyárakban a munkásnőkből álló bizottságok osztják szét. De a polgármester hazudott. A raktárak üresek. A kormány...

A levegő zümmögő villanyossággal telt meg.

„Le a kormánnyal! Kenyeret! Le a háborúval!...”

Hosszú fekete ujjával a városháza erkélyére mutatva, kezét a magasba emelte, így folytatta a fekete ruhás asszony:

— A kormány tehetetlen. A polgármester felelősség nélkül ígéretet, hogy lerázzon. A kenyér és a krumpli dolgát, azt mondta, a miniszter elé kell vinnie. A küldöttségünk azt válaszolta: készüljön fel a kormány, sztrájkba lépünk. A gyermekeinkről van szó! A férfiak helyett dolgozunk, mert a férfiakat a vágóhídra vitték. A polgármester úr mégis azt mondta: ebben a városban többet esznek, mint bárhol a világon. Már az éhezést is úgy hívják: „túl sokat esztek...”

A szél a szavakat megforgatta és a sokaság arcába vágta. A föld felmorajlott, és az eső néhány percig vad ütemben, lármásan zuhogott. A szennycsatornák mélye az utcák alatt felbömbölt, és mérges leheletével elárasztotta a várost. Csendőrök tűntek fel. „A kakastollasok! A kakastollasok!” Ablakok törtek. Sikítás. Üvöltés. Elszabadult a pokol. A fekete ruhás asszony eltűnt. Detektívek rántották földre. Kitépte magát kezükből, és felszívódott a nekilódult tömegben, mint egy csepp víz az izzó homokban. A városháza erkélyén elnémult a szónok, reszkető térdel behúzódott a feléje röpülő kövek elöl az erkély üveges ajtaja mögé. A tér két végén, mint egy kitűnően megrendezett filmdráma utolsó jelenetében, feltűntek a rendőrök. Sikolyok, fütty, üvöltés és káromkodások fogadták őket. Giza néni mellett a rőthajú, hosszú asszony mellen ragadott egy csendőr őrmestert, és hajtókájába kapaszkodva, sivalgó, cérnaszál hangon sipította:

— A férjemet, a férjemet adjátok vissza, hozzátok vissza a férjemet! Bitangok! Bitangok!

Katica halálra váltan hátrált volna, de lába gyökeret vert, egy lépést se tudott tenni, nem értette, nem tudta, mi történik körülötte. Minden forgott vele. A házfalak megdőltek. A téren az elaggott, száraz akácfák fejükre fordultak, s gyökereikkel az alacsony felhőkben kalimpáltak. A tömeg Katica körül hátralendült, mintha mellbe vágták volna a sor elejét és most mind halomra dőlnek, akik ebbe az utcába szorultak. A hajó vészjelének közeledtét hallotta Katica, majd hirtelen távolodását. Úgy érezte, semmi sincs a lába alatt, űrben

lebeg. Veríték csurgott-e homlokán? Vagy az eső? A tömeg egy rándulása a falhoz verte. Sálja lecsúszott fejéről, a lábak alá került, eltaposták. Jéghideg vízsugár zuhogott fejére, rettentő erővel, rendületlenül. Fuldoklott, szeme, szája, orra megtelt vízzel. Néhány pillanat alatt csuromvíz volt. A bőrreig hideg víz. Úgy érezte, hogy körülötte hirtelen úr támad. Úgy érezte, hogy hirtelen mindenki elfutott, hogy a halántékát mindkét oldalról szabályos ütemben verik. Egy pillanatra úgy vélte, hogy az orvos szemét látja. Ekkor valaki erős, meleg karjával átölelte és magához vonta. Sikerült a szemét felnyitnia. Nem az orvos. Egy barázdás képű férfi, egy katona. Róla is csurgott a víz. A hangját most már tisztán hallotta. A férfi magához ölelve vonzolta végig az üres utcán. Fulladozva, kiáltva beszélt:

— Oda a kapu mögé... a kapu mögé... A tűzoltók agyonverik a vízsugárral...

A férfi az eszméletlen Katicát a cementre fektette a kapualjban.

Kint a menekülők és az üldözők futása dobogott. Katica eszmélete roppant messziről tért vissza, az arcát ütögették, a nyakát, a szívét dörzsölték, egymásra torlódó hullámokban a fapapucskok, a nagyságáktól levetett cipők, az eltaposott sarkú bakancsok nyers dobogása szólt, bakancsok, csizmák, víz zuhogása, ablakok csörömpöltek, káromkodás. Aztán mindez egyre távolabb került Katicától. Víz, víz és jég borította testét, hideg, fagyasztó eszméletlenség, a semmi.

A férfi félig térdre ereszkedve a csukott kapuszárnyak mögött az ölében tartotta az ismeretlen testet. Sötétség vette körül őket. A katona az egyik kezével óvatosan elengedte Katicát, és bő kabátja zsebéből katonai zseblámpát kotort elő. Bevilágított az élettelen arcba. Kissé megrázta a beteget, s hogy nem kapott választ, ijedtében, kétségbeesésében egyre csak ezt ismételte:

— Alszik? Alszik? Mi baja, kislány?...

Nem kapott feleletet. „Mintha aludna.” A lámpa fénykévéje kialudt. A fenyegető némaság és az est sűrű, ragacsos sötétsége mint egy iszonyatos féltékeny, hisztériás anya ráborult a háztetőkre és a vackaikon megbúvó asszonyok városára. Az egésztest magához ölelte. A pusztaság fölött most már csendesen hömpölyögtek a felhők. A város szíve akadozva, lassan dobogott.

Apa este korán érkezett haza. Tőle tudtuk meg, mi történt. Városszerte letartóztatások. Egy asszonyt halálra tapostak Giza néni mellett, amikor a tűzoltók fecskendővel megtisztították a teret. Azt a vörös hajú asszonyt taposták el, aki-vel Giza néni szavak nélkül, hangtalanul megbarátkozott. Katicát eszméletlenül hozták haza. Vendégeink csendben szét-oszoltak. Apám bérkocsit fogadott, és beszállította Katicát a szaléziánusok kórházába, Klein doktor megvizsgálta:

— Ha tüdőgyulladás van...

Apám nem folytatta. Felkelt a vacsorától, és besietett a hálószobába. Hallottuk, hangosan sír.

Moccanni sem mertünk.

FANNY

„Hazahoztuk Katicát.” Giza néni megrakott, nehéz kosárral távozott tőlünk. Sűrű, zsírtól sárgálló falusi tejet, friss tojást, piros gyümölcsöt, húsos szalonnát, cipót és mazsolás tésztát vitt tőlünk Katicának. Kincseket érő, erőt adó, ínyet ingerlő finomságokat, melyek abban az időben valóban csak a gazdagok lelakatolt fűszerszagú élestárait duzzasztották. Ígéretet is kapott, ezután nagyanya hetente kétszer visz Katicának extra táplálékot; Klein doktor tanáccsal látta el apám nővérét, egyék a leányka sok szalonnát, igyék sok tejet, fogyasszon sok kenyeret, feküdjön éjjel-nappal nyitott ablaknál, óvják a hűléstől, s ha meghízik s megindul a kaverna meszesedése, megmenekül. S ha valahová fenyves hegyekbe vihetnék. Ha...

A távozó Giza néni után nagyot döngve csapódott be a kapu. A folyosón a nemrég vásárolt korcs pálma száradt végű, hegyes levelei a zajra megreszkettek. Egy percig még mozdulatlanul álltunk. Nagyanyám szipákolva fordult be a konyhába. Apám köhintett, szájához emelte zsebkendőjét, és lopva megnézte. Anyám aggódó tekintettel figyelte mozdulatát, majd egyik karjával az én vállamat ölelte át, a másikkal gyengéden apám derekába kapaszkodott, és megindult velünk a vendégek közé. Apám, hogy rossz gondolatainkat elterelje, megállt, és ezt mondotta:

— Hiába is adtad Katica részére a dolgokat, úgylis egy ültükben fálnak fel mindent... De jól cselekedtél, ne mondják, hogy nem tettem semmit azért a leányért.

És lehet, úgy is volt, hogy Giza nénit megrohanta Fanny, hogy rárontott a kosárra a vörös hajú, vad és falánk András, mit sem törődve Katicával, aki láz és lemondás között lebegve, egykedvűen vett tudomást mindenről, ami vele és körülötte történik, nem érdekelte, mit küldtek neki, és az sem, hogy elpusztítják-e előle vagy sem.

Fanny sohasem, előbb sem, később sem ismert elnézést vagy könyörületet. Ahhoz a szerencsés emberfajtaához tartozott, amely boldognak érzi magát, ha önmaga számára ilyen vagy olyan módon megkaparint valamit. Fanny nem törődött mások állapotával, mások boldogsága sem érdekelte, ha saját kényelméről, előnyeiről, nyugalmáról, érdekéről volt szó. Igaz,

Fannynak nem volt szüksége a húgának küldött kincset érő finomságokra. Goldgräberéknél azzal tömték, ami szem-száj ingere, és az sem lehetetlen, hogy Katica sorsa mégis megrendítette, hiszen az „aranyszívű pékné” tudomást szerezve a kisebbik leány súlyos állapotáról, szinte naponta küldött tápláló finomságokat a betegnek. Még mindig emlékszem Fanny kissé érdes és hideg hangjára, ahogy ezt mondta anyámnak az éppen üres péküzletben:

— Én akarok boldog lenni, én, mert én kínlódom és én szenvedek, én, én...

Ez az „én” vészjóslóan és bánatosan hangzott. Hiszen ott a pincében az öregeket már a saját személyük se érdekelte. „Én, én...” Ezek a hangok lángoltak és füstöltek Fanny száján; rémületet keltettek, és a család nem tudta értelmüket; Giza néni szinte irigyelte önzéséért a leányát, szinte büszke volt rá ezért. Csupán annyit tudtak a fiatal nőről, hogy egyedül csak magára gondol. Ezzel el is intézték felmerült gondjukat, anélkül, hogy tisztázták volna Fannynak ezt a különös tulajdonságát, ami azóta ütötte fel a fejét, amióta Goldgräberné rábízta az üzletet, s úgyszólván a maga ura volt, egy nagyhatalom a családban. Különben nem vetettek számot érzéseivel, vágyaival, kielégítetlenségével és szükségeivel. De hiszen ők magukra nézvést is érzéketlenek voltak ilyesmik iránt. S hogyan is ne lettek volna azok? Milyenek lehettek volna? „Ilyen a Fanny természete.” Ezzel minden kérdés megoldódott. Kedvükre. Mert legalább vele nem volt gondjuk.

A péküzletben Fanny a ragyogó, nagy kirakati ablakok mögött napestig rendezgetett, hajladozott és hajlongott, takarított, tulajdonának érezte ezt a kis birodalmat, miközben szőke haja úgy úszott a sütemények édes, laktató illatában, mint egy szalmasárga felhőbodor. Rózsaszínű arca világlott. Vakító fehér köpenye a hóeséses tél ragyogó tisztaságára emlékeztetett, az első hóra. Fanny egyébként — akárcsak Katica — azok közé a mindig tündöklő fiatal nők közé tartozott, akik szeretnek fehér holmit viselni, és az első pillantásra meglátszik rajtuk, hogy kezük alatt ég a munka, nem tűrik a tétlenséget, a fáradságot nem ismerik, egyszóval takarosak, szorgalmasak, vonzóak.

Fanny, miközben mosolyogva kenyeret és süteményt adott el, lelkiismeret-furdalás nélkül süllyesztett a blúzába kisebb-nagyobb összegeket, ha biztos volt afelől, hogy főnöke, a sza-

kállas Goldgräber úr vagy a felesége nem fedezheti fel a hiányt, de ha észre is venné Goldgräber, szemet hunyna, hiszen a legszívesebben tízannyit, százannyit tukmálna rá, s különben is túpénz az, amit a keblébe rejt, semmiség. Giza nénit mégis elfogta a félelem, kezét tördelve könyörgött Fanny-nak, ne veszélyeztesse állását, ne játssza el a család maku-látlan becsületét. Ő így válaszolt:

— Csak attól lehet elvenni, akinek van. Nem kérhetem a vevőket: kérem, fizessenek többet, Goldgräber egy uzsorás, egy disznó... Manapság a legtöbb vevő éppolyan nyomorult rongyos, mint maguk itt, ebben a dohos lyukban, a föld alatt, és tőlük biztos lehet benne, mama, nem veszek el semmit. Spekuláns az öreg kecske. Nem tudja, mama, micsoda üzle-tekét folytat a német hadsereggel. A német vezérkaron már eddig vagyont keresett. Az ujja köré tekeri őket...

A becsületességéről, a tulajdon szentségéről szóló viták ilyenkor a végtelenségig elhúzódtak, és rendszerint Fanny győ-zött, mégpedig azzal, hogy Goldgräbernek három háza is van, tanyája, tehenei, földje — azonkívül egy szentképke-reskedése, amit a püspökséggel társulva tart fenn; ezzel a há-ború kitörése óta már halálra kereshette magát, hiszen nem elégedett meg a városi vénasszonyok megnövekedett rózsafü-zér- és szentképszükségleteivel, hanem rászabadította sánta, félvak, süket és dadogó hadirokkant ügynökeit a román fal-vakra, sőt ráadásul még „a nemes emberbarát”, a jó katoli-kus szerepében is tündökölt — szóval, Golgräber biztosan nem sántul bele, ha pár forintja jobb kezekbe kerül, mint az övé. Azt pedig róla, Fannyról csak nem feltételezi az anyja, hogy ügyefogyott, s hogy éppen Goldgräber — a vén kecske — fogna ki rajta...

Giza néni megborzadt. „Nincs istene ennek a lánynak.” Nincs is. Templomba nem járt. Vasárnap is bent tartózkodott az üzletben, lehúzott redőnyök mögött takarított, súrolt, pu-colt, szellőztetett, egérfogókat állított fel. Élvezet volt hétfőn reggel a boltba betérni. „Mint a patika” — mondogatták a negyed férfi vevői Goldgräbernek a kocsmában, ahol ő néha-néha egy üveg palackozott finom bort fogyasztott, és egy-szer-egyszer szívesen elferblizgetett a szomszéd boltosokkal és a sarki patika segédjével. „Az üzlet mint a gyógyszertár — mondta nekik a pék, német szivarját szíva a kártyái fölött —, és Fanny mint a masáneki alma. Csak beleharapni. Pász...”

Giza nénit, még az elfásult Giza nénit is megrémítette, hogy milyen az a lány. Mert ha Goldgräber szeretője, és alighanem az, és vasárnap délelőtt, úgylehet, nemcsak takarítani jár be az üzletbe, akkor, amikor az egész ház elhagyatott és Goldgräberné a Dómban imádkozik a püspöki nagymiséen, a műhelyben pedig senki, a lakás meg üres, hiszen Goldgräber megköveteli a cselédtől és a szakácsnétól, hogy ők is templomba menjenek, sőt még csak ebéd sincs otthon vasárnap, mert a dómbeli mise után Goldgräberné bátyjánál, a Belsőváros első kávéháza tulajdonosánál étkeznek; ha tehát Fanny, ez kétségtelen — vagy mégsem? — a pék szeretője, hogyan beszélhet róla ilyen embertelenül? „Ilyen elvetemülten”, fogalmazott gondolatban Giza néni, de aztán kijavította magát: „ilyen embertelenül”, amikor, bár igaz, hogy nem fiatal, de drága jó ember a pék.

Aztán egyszer vasalás idején félrehívta a szakácsné Giza nénit, jól becsukott minden ajtót, és suttogva elmondta neki, hogy a Fanny férjhez megy. Giza néni úgy érezte, sóbálványnyá mered. A vér elhagyta verejtékes arcát. Le kellett ülnie. A szakácsné egy pohár szódavizet adott neki a jégszekrényből, és folytatta. Tegnap nagy patália volt a nagyságos asszony és Goldgräber között. A mester folyton azt hajtogatta, hogy „nem igaz, nem igaz”, és hogy Fanny férjhez megy ahhoz a rokkant csavargó bolgárhoz, aki fél éve dolgozik a műhelyben, és Fanny olyan rendes lány, hogy hozományt is ad neki. Az arany szívű Goldgräberné rikoltozott és ordított, „az a cemende, az a ringyó!”, éjfél felé lecsendesedett, és azt mondta, hogy jó, de csak akkor hiszi el, hogy „nincs köztük semmi”, ha Fanny tényleg hozzámegy a bolgárhoz. Reggel felé már ott tartottak, hogy nem törődik vele, mit ad hozományul az ura, ő is kistafirozza azt a szegény lányt, mert ha meg is csalta vele Goldgräber, csak ő ronghatta meg, és — ekkor szívszaggatóan zokogott — belátja, öreg asszony már, tíz évvel öregebb Goldgräbernél, maholnap hatvanéves, de a férjéé a bűn, hogy belészeretett, s mi tagadás, Goldgräber jó ura volt, megsokszorozta a hozományt, nem tehet semmit az az ártatlan kis teremtés, a Fanny, az a becsületes leány, akire nyugodt szívvel bízhatta az üzletet, vezesse egyedül.

— Na és mit gondol, Giza néni, mi történt — fejezte be a szakácsné, maga is sírással küszködve —, hatvan év ide,

hatvan év oda, lett erre olyan ágyrecsegés, hogy én bizony szégyenkezve osontam vissza a cselédszobába, a hideg rázott a dunyha alatt, a szemem se hunytam le, s reggel a nagysága dalolva jött ki a konyhába. Nem tudtam, szégyenemben hová legyek, hová pillantsak, hogy ne kelljen a szemébe néznem. Mert hát mégiscsak szégyen. Egy hatvanéves asszony...

Hogy történt, mi történt, nem lehet tudni, de a bolgár elvette feleségül Fannyt. Fanny tovább is bejárt vasárnap dél előtt az üzletbe takarítani...

Fannynak a bolgárral való örökké felhős hangulatú házassága is valószínűleg azon borult fel jó néhány évvel később, hogy többre vágyott, jobbra és szebbre, mint amit a férje, ez a melák álmodozó előteremthetett; a fiatalasszony végül is úgy érezte, ő tartja el az urát. A jámbor ember persze csak neve szerint volt bolgár. Olyanfajta szegény ember volt ő, aki a mi vidékünkön két, három, sőt több nyelven is beszél, ám egyet sem ismer tökéletesen, s ha megkérdik tőle, milyen nép, milyen nemzet fia — neve és fejformája után hiába is próbálnánk eligazodni —, csak a vállát rándítja, és csodálkozva mered a kérdezőre, mert a kérdést pontosan meg sem érti.

Az elmúlt reménytelen esztendők valamelyik nyarán történt, de lehet, a nyár elején is talán, egy mesterember, aki még szüleim házában tevékenykedett, megkérdezte tőlem, tudom-e, hogy meghalt a bolgár.

— A bolgár... a bolgár? Hát persze, ő volt Fanny unokanővérem férje. Hogyne emlékezném rá. Tudom. Meghalt. Van annak egy, két éve is, hogy szüleim házában megjelent Fanny, a felesége, és közölte: meghalt a bolgár... De hogy Fanny életében hogyan jelent meg, senki se tudta pontosan. Apám úgy vélte, Goldgräber vásárolta meg.

A bolgárral gyakran találkoztam Fannyval való házassága első boldogtalan esztendőiben. Csatorna menti kamasz kószálásaimon futottam össze vele egy tetszhalott téli délutánon, magával csalt, és akár valami roppant, de tiltott csodába, beavatott a léppel való csízfogás rejtelseibe. Máskor, a megelevenedett tavasz idején, a liget fiatal fűvében heverészve magyarázta nekem a tiszai halászhajók fajtáit, vagy okarináját gyenge fűvásokkal zengetve, lehunyt szemmel a madarakkal beszélgetett. Én akkor legalábbis azt hittem, hogy velük társalog, mert egyre nagyobb seregben röpködtek körülöttünk, csipogtak, trilláztak, füttyörésztek. Még lélegezni is alig me-

részeltém, nehogy megriasszam a madarakat bokros buzgalmukban. Ő lehunyta a szemét, és ma már biztosan tudom, Fannyra gondolt, és velem is csak azért barátkozott — könnyörögve, ne mondjam el otthon, hogy együtt kószáltunk —, mert miután mindig újra elvarázsolt valamilyen csodálatos fogással, rendszerint arra kért, meséljek neki Fannyról, mondjak el mindent róla, amit tudok, az se baj, ha kétszer mondom ugyanazt vagy hazudok, csak meséljek róla.

Ennek a házasságnak pontos értelmét annak idején egyikünk sem fogta fel. Anyám elhúzta száját. Apám dühöngött. Giza néni titokzatos volt. Fanny pedig Goldgräbernél árulta a vajjas kiflit, a vizes zsömlét, a kávéhoz való túrós buktát. Akkoriban a háború s a forradalmak elültével kezdtek a pékek újra finom süteményt készíteni, ami a háború után, illetve a „béke” első esztendejében valóban nagy eseményszámban ment és majdnem elhitette velünk, hogy most túl vagyunk a fájdalmaiban vonagló világ minden búján, baján, nyavalyáján, hiszen újra árulnak vajjas kiflit. Fanny a házasságáról nyilvánvalóan nem érzelmei, hanem haszna szerint döntött, feltehetően Goldgräberrel egyetértésben, ha hitelt érdemel mindaz, amit a szakácsnő Giza néninek zárt ajtók mögött elpletykált; közönséges vásár zajlott le Goldgräber, a bolgár és Fanny között a pékné megnyugtatására. Vagy?... Nem várt Fanny ettől a házasságtól semmit, csupán helyzete további javulását, a maga szintjén, tulajdon gondolatvilágában, a háborús konjunktúrájának megfelelően. A bolgár háromévi menetelés, ágyúszó, lógás, sebesülés, kórház után maga sem tudta pontosan, miért, pont péksegédnek szegődött el városunkban, bár értett más mesterségekhez is. Ő viszont a házasságtól, ami úgy, olyan váratlanul hullt az ölébe, hogy maga se tudta, hogyan történt ez a csoda, valami különöset remélt: a békét, valamiféle különbékét. És még valamit, valami személyesebbet, de hogy az mi lehetne, nem tudta volna megmondani. Homályos vágyai értelmét az idő múlásával mégis felfedezte: szerette az asszonyt, Fannyt, akiről haláláig csupán ábrándképei voltak, és akit sohasem ismert, annak ellenére, hogy együtt ettek, háltak, búsultak és vigasztalódtak a gyűjtésben és gyarapodásban. Mekkora hozományt kapott a leány Goldgräberéktől, a bolgár sose tudta meg, de talán Giza néni se tudta pontosan. Volt Fannynak egy öccsétől az esküvőre kapott, kulcsra járó intarziás fadoboza, aminek a tartalmát soha

senki se látta. A bolgár pedig boldog volt. Legalábbis eleinte. Olyan jóléte csöppent, amiről soha nem álmódott, s mi tagadás, Giza néniék dolgát is felvitte az Isten. Goldgräberék bőkezűbbek voltak, mint bármikor azelőtt, amióta Fanny náluk dolgozott.

Fannynak és a bolgárnak még házasságuk hatodik hónapjában fia született. Egy hatalmas, szőke, érzékeny, folyton bőgő poronty. „Szakasztott Goldgräber, csak szakáll nélkül.” Mire a fiú az első szavakat elgügyögte, a pék pesztonkát szerződtetett a gyerek mellé — „íme a bizonyíték!” —, és az ügyefogyott ember fölöslegessé vált. Mehetett megint neki a vakvilágnak. És ismét csak képtelen volt felfogni, hogy mi is történt vele. A két asszony, Giza néni és Fanny kitették a szűrét, és ő iparát odahagyva sokáig bolyongott a városon és a vidéken, de hogy miért épp köszörűsként, soha senki se tudta volna megmondani. Elhanyagoltan, kivertem és öszszetörten járta a síkság városkáit, vagy városunk kültelkeit, és ez az ember, aki ha Fanny tág, szürke szemébe nézett, beszélni is elfelejtett, elnémult, most a városvégi vagy a faluvégi asszonyokkal végtelen beszélgetésekbe elegyedett, s mindig oda lyukadt ki, magyarázzák meg neki, ha egy asszony elzavarja a férjét, s ha a férje jó volt hozzá és szerette, mitől lesz ilyen. Ilyenkor szidalom és zokszó helyett esztelenül még mindig csak rajongott Fannyért, dicséretekkel illette őt, aki számára mindig megmaradt a vasútállomás melletti, csatorna menti negyed legjobb, legtakarosabb, legszebb asszonyának, vágynak, álomnak, az el nem ért boldogságnak.

Ha észrevette, hogy a kültelki vagy a faluvégi nők a maguk fajtaját nyilván jobban ismerve, háta mögött összesúgnak, és mutatóujjukat homlokukon megforgatva tudatják egymással, „az öreg valószínűleg hibbant”, ő szelíd tekintettel, biblikus hangon és túlvilágian mosolyogva intette őket:

— Vajon a szenteket nem dicsérik-é az emberek? És ki látott már egyet is közülük? De Fannyt én láttam, ő volt az én feleségem, és ma is az...

Csupán a fiáról hallgatott, aki felnővén, ha megpillantotta apját a kopott, mohazöld köszörűstargonca mögött, elfordította sanda tekintetét. A bolgár úgy tett, mintha annyira sem emlékezne rá, ahogyan a régóta tengerentúlra hajókázott rokonokra, ismerősökre szokás emlékezni. Lassan valóban elfelejtette az arcvonásait is, akárcsak a hajdani halottakét, ki-

ket a beomló fedezék mellette lapított péppé. Az idő múlásával egyre ritkábban jutott eszébe a fiú, míg végül maga se hitte már, hogy köze volna ehhez az egyre ritkábban felkísértő, neki oly idegen emlékhez. Csak Fanny arcvonásait látta maga előtt változatlanul, az utcák kéklő bazaltkövein, a berregő, szikrát és a fénylő vízport és cseppeket hányó, forgó köszörűkövön, s ahol alkalmilag aludt, a pajták pókhálós hajnali mennyezetén vagy a korongolt tányér alján, amelyből egy lépcsőn ülve kegyelemlevesét kanalazgatta.

A fiúval a harag már ott kezdődött, hogy házasságuk hatodik hónapjára született. A bolgár gyanakvását eltompította ugyan az idő és a Fanny iránti esztelen szerelme, de attól a homályos sejtelemtől, hogy a gyermek minden nappal, minden hónappal, minden esztendővel többet vesz el tőle Fannyból, ettől a félelemtől nem tudott szabadulni, ott ült, szorongott és kuvikolt a mellében a rémület: elveszti a feleségét. Álmában néha kiáltozott és szűkölt. Ilyenkor Fanny dühösen felrázta, és ő rendszerint egyetlen szóval magyarázkodott: „a háború”. Holott Fannyról és a gyermekről álmódott. Hogy a fia talán Goldgräberé lehetne, ilyesmi eszébe se jutott. Még akkor sem, amikor azt pletykálták a külvárosban, hogy a gyerek tanítását a pék, Fanny kenyéradója vállalta, aki a keresztapasággal járó kötelezettségére hivatkozott.

Am Giza néni is hozzájárult a végső töréshez, a váláshoz, mely a ház életét mindössze néhány napig kuszálta össze, amíg Fanny megszokta az egyedüllétet a gyermekkel, s hogy nincs a közelében, akivel veszekedjék, zsörtölődjék, valamint a csendet, a néma, csupán a tekintetekben villogó családi háborúság estéit. Fölötte is eljárt az idő. Giza néni utálta, üldözte a bolgárt. Nem azért, mert talán más fajtabéli, mert „idegen”, erre különben is csak a neve lett volna bizonyíték, hanem egyszerűen azért, mert jóformán minden anya üldözi a család férifjővevényét, hát még ha tudja, minek az árát adta meg a leánya a reáknyszerült undok házassággal.

Ha a bolgárt ketten, közös erővel szidták, hogy a nyári éjszakák felét a csatorna partján horgászással tölti, vagy mert a megnőtt Goldgräber-üzem segédeivel évente egyszer-kétszer, szombat napon amúgy istenigazában bepálinkázott, ilyenkor ő csak némán és elszomorodottan túrta a szapora asszonyi szózuhatagot, a szidalmakat, maga elé merengett, és a remegőn

hömpölygő vízre gondolt, amely megállás nélkül csak egyre omlott a híd felé. Az asszonyok szidták, és az esze a feszülő zsinóron járt, ahogyan idegesen megrándult és belere-megett a földbe szúrt bambuszbot. A megfeketedett gilisztákon járt az esze, amik, mint valami borzalmas világvárosi kéjgyilkosság véres maradékai, apró darabokra vágva, agyoncsapott legyek társaságában egy vazelines dobozba rejtve sötétlettek. Füle mellett elröppenni engedte az öregasszony férfias, kerek mondatokba fűzött gyalázkodásait és Fanny durcás felrivallásait, hogy hát micsoda dolog az, negyvenöt esztendő vénember létére még mindig csak segédeskedik, már sose önállósítja magát, csak hajtja a hasznót a tolvaj Goldgräbernek, ahelyett, hogy végre ő is műhelyt alapítana és Katica saját boltot nyitna. Hiába állt a pénz a sublódban, a bolgár hajthatatlan maradt. Ő ilyenkor Fannyra emelte lágy tekintetű szemét, és gyönyörűnek találta az asszonyt. Ha a haragos nőre nézett, maga se tudta, miért, de gyakran a denevérek sikolyára kellett gondolnia, amelyek a halászat éjjelein megremegtették a párás levegőt a folyó fölött és falkavarták a csendet, de hogy miért épp a denevérek jutottak az eszébe, nem kutatta az okát.

A merengő bolgár mindezeket pontatlanul és homályosan érezte. Érzelmét meg se kísérelte szavakba foglalni. De ha el is tudta volna mondani, amit érez vagy gondol, vajon az ilyen szavakat és képeket Fanny megértette-e volna? Megértette-e volna, mit jelent férjének az este ott lent a csatorna partján a holdfényben, amikor lassan-lassan elpárolog ruhájából és bőréből a tészta, a liszt összekeveredett utálatos szaga, és vizes, munkában összefonnyadt bőre ujjai hegyén lassan kisimul; mit jelent az, hogy ilyenkor lép egy illatos fűszálat és lassan, élvezettel morzsolgatja ujjai között, melyekkel újra tapintani, érezni képes? De honnan is tudhatta volna Fanny, milyen öröm az, ha ő a többi halással, egy tüsszögő lakatossal, egy nyugdíjas levélkihordóval meg egy örökké élcelődő dohánygyári portással megtárgyalja azokat a helyeket, ahol a víz, mint némely mesebeli amerikai folyó az aranyat, felhalmozza a ficánkoló potykák és a kilós csukák tömegét? És micsoda nyugalommal a szívében tért haza a bolgár ezekről az esti halászatokról, hogy Fanny fehér, jószagú karjában megkoronázza boldogságát, nyugalmát, ha Fanny épp el nem löki magától és el nem sziszegi: „utállak,

büdös vagy”. Minderről, amire a bolgár gondolt, az asszonyok semmit sem tudtak. És ez talán jól is volt így, mert bizonyosan még mélyebben megvetették s még előbb zavarták volna el őt, aki, hogy az asszonyt el kellett hagynia, a halásztól is végleg elbúcsúzott, épp a halásztól, holott az életben semmit inkább nem szeretett, mint halászni.

A bolgár egyébként, csavargásra adva fejét, gyorsan elfelejtette halásztársait, a tüsszögő lakatost, az élcelődő portást és a nyugdíjas levélhordót is. Helye a halászok között egy ideig üres maradt, aztán elfoglalta egy nyugdíj nélkül tengődő, egykori pénzügyigazgató. De elfelejtették őt a Goldgräber-műhelyben is, és Fanny is csak úgy gondolt már rá, mint egy kellemetlen emlék tárgyára, amiről, épp mert kínos, előbbutóbb úgyis teljesen megfeledkezünk.

A katonából pékké és a pékből köszörüssé lett bolgár — mivel foglalkozott a katonaság előtt, soha senki se tudta — végül is, valamikor esztendőkkal ezelőtt, egy dicstelen szemétdombon halt meg, a város temettette el a sírkerti szegénysoron, pap és koporsó nélkül, akárcsak egy másik rokonukat, a bolondokházában kihunytt kalapost. Sírjánál nem mondott pap megható búcsúbeszédet, és közéleti férfiak nem állták körül a fekete gödröt. Csupán egy beteg és rémült kutya vonított egész éjszaka, mintha csak érezte volna, hogy aki ott pihen a friss hantok alatt, utolsó élő mintaképe a hűségnek és becsületességnek. A szegény bolgár, isten nyugosztalja, bizony a háborúban sem pusztulhatott volna el nyomorultabbul.

Mit tud majd arról a késői emberi aranykor, mik voltak a napjainkbeli szegény ember szenvedései és örömei, látomásai és álmai? Alighanem semmit. A történelemben a nagy csaták, a nagy vereségek és győzelmek hírei maradnak fenn, esetleg a kiváló embereké; az olyanoké, mint a bolgár, a semmibe vész, elnyeli a gödör, amibe beledobták.

Én is csak ennyit tudok a bolgárról, amennyit kósza családi legendárból felszedtem, s ezt is aligha pontosan. Emlékezetemben és képzeletemben így tündöklök fel kopott alakja, és bizony őszintén fáj nekem, hogy szemétdombon ölte meg a fájdalom, és nem a csatorna menti füzesek alatt múlhatott ki valami kellemes és boldog érzésben feloldódva, halak és denevérek és kövér fűszálak társaságában vagy otthon, egy már jobb Fanny karjai között, fehér ágyban. Mert bizony

ilyen nyomorultul — írom le ismét — akár a háborúban is meghalhatott volna...

Persze szomorú ez a történet Fannyról és a bolgárról, de azon talán hiába is elmélkednénk, hogy miért volt annyira, olyan végzetesen különböző ez a két ember — az elmélkedéstől még nem változik a világ, sem az emberek, sem az emberi viszonyok az időben és a világban...

Amikor Giza néni azzal viharzott be házukba, hogy „hazahoztuk Katicát” és aztán döngve becsapódott utána a kapu, végső soron mi is csupán annyira értettük meg őt, amennyire Katica betegségének a mi önző létünkhöz köze volt. De hogy mit jelentett a rémület az ő számára, mit szenvedett Giza néni, arról nemcsak hogy képtelenek lettünk volna számot adni magunknak, de a bajnak ez az oldala eszünket se járta meg. És mi mégis féltünk, védekeztünk valami ellen, a tény ellen, hogy milyen gyorsan elpusztulhat az ember. Giza néni ugyanúgy érkezhett volna azzal a hírral is, hogy meghalt Katica, mint ahogyan Fanny bukott be sírva, sok-sok év múltán ajtónkon, talpig gyászban, meghalt a bolgár, hónapokkal ezelőtt halt meg, s csak most értesült a borzasztó eseményről. De épp csak néhány percig tartott megrendültsége, aztán számítóan és hűvösen beszélt tovább, és elég kegyetlenül, a halottról. Nem lett volna hát csoda, ha ő mohó étvágygal ráveti magát a kosár ételre, amit szüleim Katicának küldtek, a tojásra, a szalonnára! Mit bánta ő, ha az izzó testű beteg átfült párnáin lázasan és nyöszörögve forgolódott. Fanny mindig csak önmagára gondolt.

BÚCSÚ A RÉGI HÁZTÓL

A Ferenc József halálát hozó hír még a régi házban ért bennünket. Ha ezt ma már így, ilyen egyszerűen leírjuk, az esemény szürkének és jelentéktelennek tűnik, nem mond semmit, hiszen manapság némely királyok is legszívesebben köznapit nevet vennének fel és a polgárság soraiban szeretnének eltűnni, bár hát ez sem túlzottan biztos fedezék. Ám akkoriban Ferenc József halála valóban megrázó, rendkívüli eseményszámba ment, sőt túlszárnyalta a frontról érkező katasztrofális hírek legveszélyesebbjeit is.

A flandriai lövészárkok vizében rothadó hullák, az össze-lőtt lengyelföldi utak mentén a kopasz platánfákon himbálózó akasztott parasztok, a halálra borzadt, de még élő embereket elhamvasztó és letipró lángszórók és mozgó francia acélerődítmények nem izgattak bennünket annyira, mint a Ferenc József halála. Csak érte búsultunk, királyunkért, a Monarchia drága jó császáráért. A nemzetiszínű zászlót — rajta a szent korona képe — fekete flórral vontuk be, és így akasztottuk ki az utcára, az általános gyászba és az általános levertségbe. Igaz, a gyászfátyol kissé színtelen volt, itt-ott moly és egér rágta ki, az idő pedig hamuszínűvé fakította, de azért sejteni le lehetett: a gyászt jelzi, az utca s főleg a ház népének igazi, valóban őszinte gyászhangulatát.

Mi, a ház tulajdonképpeni lakói, anya, nagyanya és én — mert apa ebben az időben: megint több estét töltött tőlünk távol, mint odahaza, szerinte szolgálatban —, mi, mondom, általában úgy értesültünk a fontosabb hírekről, hogy apa, ha jókedvre derítette az ebéd és úgy találta, érdemes velünk szóba állni, hirtelen kihúzta magát, és a legízletesebb falatozás pillanataiban bejelentette a nagy eseményt:

— Visszafoglaltuk Lemberget.

Vagy:

— A németek ágyúval lövik Párizst...

Vagy:

— Felakasztottak negyven lengyel kémet...

Ezúttal azonban minden másképp történt. Apa délben az ajtóban szomorú és megnyúlt arccal, elborult, komor tekintettel tűnt fel.

— Meghalt a király... — mondotta minden bevezető nélkül, megtört, fájdalmas hangon.

Anyám kiejtette kezéből a forró zsírtól fénylő sütesvillát.

Nagyanya ijedten Jézus után kiáltott, és kegyesen keresztet vetett. De miközben apa és anya mélán elgondolkoztak e híren és esetleges következményein, ő magához tért, megsokallta a hirtelen búbanatot, sópánkodást, és dűnnyögve kijelentette:

— Mi közünk Ferenc Jóskához? Meghalt. Szegény apáért — ezeket a szavakat egyenesen fiához intézte — az ördög se volt oda. A pap sem akart kijönni a temetésre, majdhogy pogányként temettük el a zöldségeskert mögött a pusztán. Ferenc Jóskát tíz püspök kíséri majd a temetőbe. Gyönyörűen énekelnek neki. Cigánybanda. Katonazene. Szébb temetése lesz, mint apádnak volt. Az eső esett, sár volt. Olyan nehéz volt a föld, hogy alig tudtuk behányni a gödörbe.

Mint annyi kérdésben, nagyanya és szüleim ebben sem érthettek egyet. Ő örökké visszafele tekintett a pusztára, anya és apa pedig csak előre, és képzeletük szemhatárán, bár sohasem pillanthatták meg, mégis ott csillogott Bécs, polgáraink álma, melyben most, mintha egy erőszakos mozdulatra, valamennyi fény, csillár, lámpa, sőt még tűzhelyeken a tűz is kialudt volna. Bécs gyászolt. Hiszen Ferenc József nevéhez egy korszak, egy életfelfogás és egy életmód igazodott. A Monarchia polgári szelleme, a kedélyes katonai eszmény öbenne látta a haza városainak „lelkét”, s most íme, mindennek vége, és szerte két országban érezni kellett a régi jó béke polgárságának, s épp a mind rettentőbb háború közepén, hogy a király, a császár halála vészes jel, egy óriási kimúlás kezdetét jelenti, egy világ estéjének hírnöke. Anya sírt.

— Hogy beszélhet így, mama? — szipogott anyám, aki a konyharuhába törülte patakzó könnyeit.

— Nézze, mutter — mondta apám —, maga ehhez nem ért. Más volt az apám, és más a király. Mit tudja mama, hogy ki volt Ferenc József... — a hangja elcsuklott.

Én is sírva fakadtam, ma már persze érthetetlen, miért ontottam könnyeket. De talán nem csodálni való, ha én is sírtam, hiszen Ferenc Józsefről úgy beszéltek naponta az iskolában a tanítók s közöttük egy nekem oly kedves, a Schwartz nevezetű, olyan tisztelettel és lelkesedéssel ejtették

nevét, mintha nem is emberről, hanem valami földöntúli lényről lett volna szó, akinek a halálát mi gyermekek éppúgy nem hihettük el, mintha azt mondta volna valaki: meghalt védőangyalunk vagy az Isten. Egyszerűen felfoghatatlan volt a képtelenségnek tűnő hír, hogy Ferenc Józseffel is megesett, ami akkoriban száz- meg százezrekkel, milliókkal, közönséges halandókkal. Tavasz volt éppen. A ligetek napos részein sebesültek lábadoztak. A német és az osztrák—magyar hadsereg katonái pedig éjjel-nappal úgy sűrögtek-forogtak utcáinkon, mintha az ellenség a szomszéd városban vert volna tanyát, úgy száguldoztak ide-oda, mintha épp most készülének a kellemetlenkedő ellenség nadrágját kiporolni, amúgy hősie-sen, huszárosan, mint az operettben, amelyről már akkor tudjuk, hogy jól fog végződni, amikor elalszanak a színházte-remben a lámpák és a karmester a magasba emeli villanó pál-cáját. Persze nem így végződött Ferenc József halála után a háború, de mi még mindig biztosak voltunk a győzelem-ben, mely ha késik is, ha még nem érkezett is el a sajtó jö-vendöléseivel igazodva, de nem maradhat el. Bizakodtunk, és így természetes is volt, hogy szabadjára bocsátottuk túltengő királyhű érzelmeinket, gyászunkat, és szívvel-lélekkel kivet-tük részünket a valóban óriási rendezvényből, amit országos gyásznak neveztek, hogy még egyszer fellobbanhasson az az 1914-es hazafiasság. De hová tűnt már a tavalyi hó? Azért gyászoltuk, s talán már azt a világot is elsirattuk benne, amely soha többé vissza nem tért, hiszen minden önáltatás, minden bánat és megrendültség ellenére, minden reményt szüntelenül kétségbevonóan mégiscsak befészkelte már magát a lelkekbe a bizonytalanság, a szorongás, hogy hátha mégiscsak balul üt ki ez a hosszú háború.

Ferenc József utódját is csak úgy fogadtuk, ahogyan a régi cégek irodáiban az új igazgatókat szokás fogadni, remény-kedve, de a kétely alig leplezhető érzésével, hogy vajon ez a jellegtelenül sima, angolbajuszos, semmitmondó arc, a vi-zenyős, seszínű szemek ígérnek-e valamit a régi dicsőségből, a Monarchia kápráztató, de széllel bélelt szelleméből s az olcsó s épp ezért hatásos bécsi regényességéből? Felér-e az utód a „nagy” elődhöz a trónon? Ebben eleve mindenki kételke-dett. Valóban, nem telt el sok idő, s máris azt sugdosták szerte a városban és persze valószínűleg a Monarchia legrej-tettebb sarkaiban is, hogy „ez a fiatalember”, mármint az új

király igen sokat iszik, a kormányt nem is ő tartja a kezében, hanem a neje, Zita — egyesek Zittának, mások Citának ejtették —, sőt tetejébe az álnok olasz néember még kicsapongó is. Ilyesféle híreket persze csak sugdosva terjesztett a nép. Egyesek szembe is szálltak e méltatlan királytörténetekkel, mint például Faragó kapitány, akit ebben az időben asztmája már oly módon kínozott, hogy a rabokkal való dalároskodást helyettes karmester híján fel kellett adnia. Faragó kapitány egyenesen azt vallotta, hogy a királyi házaspárt gyalázó legendák angol kémektől származnak, mert a fiatal Károly képtelen csak egy korty alkoholt is lenyelni. Zita pedig a legerkölsösebb és a legvallásosabb anya, ami persze nem jelenti azt, hogy ő, Faragó kapitány, szívesen meg ne ejtené a felséges asszonyt, ami „persze marhaság”, mondotta, de hát nagyon is szép asszony, magukra vessenek férfi alattvalói, ha bűnös gondolataik támadnak iránta. A királyné jó erkölcsait igazoló hírekre a történelem változásai során éppúgy nem akadt bizonyíték, mint a rossz híresztelésekre. De ami az új és utolsó magyar király példás józanságát illeti, arra alaposan rácáfoltak azok a tiszték és főurak, kiknek személyesen volt alkalmuk öméltóságát vadászatokon ködös szemekkel, dadogó nyelvvel, csukladozva és dülöngélve látni. Erről pedig Ágnes néni udvarlói szavahihető értesülésekkel szolgáltak. „Rossz jel, rossz jel” — mondogatták apám társaságában.

Volt tehát új királyunk is, aminek örülhettünk volna, annak ellenére, hogy az üzletek kiürültek, az élelmiszerek és az ipari termékek végleg elfogytak, elfogyott a fűtőanyag, és kihültek a tűzhelyek. Igaz, másutt még duzzadtak az éléskamrák, és a csempés takaréktűzhelyeken válogatottnál válogatottabb francia konyhareceptek alapján egyre rotyogtak a finom ételek, de hát az asszonyok belvárosi éhségtüntetése után, akármennyire tele voltak ezek a kamrák, gazdáikban megjelent egyfajta félelem, egyfajta nyugtalanság, a bizonytalanság érzése. Volt tehát új királyunk, akiben nem bizakodtunk ugyan túlzottan, de mivel bizalmunk amúgy sem számított, ősszel megkérdezésünk nélkül is végre megkoronázták, s mit tagadjuk, a koronázás legalább olyan nagyszerű országos ünnep volt, mint amilyen megható a koronázást megelőző gyász. Az új császár és király, a zsenge bajuszú negyedik Károly megadóan tűrte az inkább komor, mint derűs ceremóniát, hogy ráaggassák az ezeréves jelképeket. De mit is

tehetett volna egyebet? Végeredményben és mindenek ellenére, akár bevallottuk, akár titkoltuk, mindnyájan ott tartotunk már, hogy csak túrtünk, túrtunk, s akárcsak ő, nem tudtuk, meddig.

A király is túrte, hogy fejére tegyék a szent koronát, és őszintén szenvedett. A korona csekély térfogatú fején a fülére csúszott, mint az öklömnyi kobakú kereskedelmi utazóknak annak idején, ha „elegánsan” akartak megjelenni, a keménykalap, ha a kereskedő tévedésből túl nagy számot nyomott fejükbe. Ám a királykarikatúrát csodálatosképp senki se találta nevetségesnek, amikor megpillantottuk a nagy pillanatban készült fényképet a Tolnai Világlapjában. Tetejébe az új király egy külön erre a célra szelídített és beidomított fehér lovon fellépdelt a koronázási dombra, s az ezeréves karddal a négy égtáj felé csapott. Keletre a románok feje felé suhintott, délre a szerbek és horvátok felé, északra a szlovákoknak és nyugatra az európai kultúrának izent pallosával, mintegy jelképeként annak, hogy a Nyugat hiába is dörömbölne a határokon, a mi síkságunkra és hegyeink közé csak fejvesztés terhe alatt juthat be. A románoknak, tótoknak, horvátoknak és szerbeknek pedig: kuss.

Eme erőtlen, de épp erőtlenségükben jelképes suhintások egy véres és züllött nyár fölött szisszentek el. Az országot, pedig gyásszal, éhezéssel kevert ünneplés felemás zaja verte fel, hogy egy percre elnyomja az egyre hangosabb jajveszékeltést és átkozódást, ami mind vészterhesebben gomolygott az ezeréves karddal megfenyegetett négy égtáj fölött. Azt, hogy a koronázási napján nem jelent meg a nap a Monarchia fölött, hogy sűrű, sötét felhők fedték az eget, többen ugyancsak aggasztó jelnek vélték. „Nem lesz ebből hosszú uralkodás” — mondták balsejtő újságírók, akik értettek a jósláshoz, mint Zorkóczy is.

Ezen az őszön, ünneplés és a városszerte jajveszékeltő özvegyasszonyok átkozódása közben, házunk előtt szekerek álltak meg, markos öreg kocsisok és rongyos katonák ugráltak le róluk ijesztő arccal, feltúrt ingujjban, és — izmaik és szeszeselehetük után ítélkezve — mindenre készen, ami csak szomorúságot és fájdalmat okozhat nekem. Apám, ismét mint egy vész hír hozója, fején félrekapott katonasapkájával, szája sarkában füstölgő cigarettával, megállt a kapualj udvarra lejtő lépcsőjén. Mögötte marcona férfiak tűntek fel, és kint

zablák csörömpöltek, szekértengelyek nyikorogtak, akár egy pokoli zenekar, amely ehhez a dermesztő és megmagyarázhatatlan látványhoz a kísérőzenét szolgáltatja. Magasan kiegyenesedve állt apám, és lekiáltott a legfelső lépcsőfokról az udvarba, a kertbe, az egész felfordult házba:

— Asszonyok, szedelőzködjetek! Itt vannak a kocsik. Mozgás!...

Ezért volt hát e rengeteg izgalom, a szaladgálás, a dugdosás, a susmutolás. Mert nem volt ám egyszerű dolog felkészülni erre a költözésre. Gondot okozott főleg a sok cukor, szalámi, zsír, liszt, sajt, fűszer. Mi történik, ha a fejlett szaglólóérzékű utcai kíváncsiskodók mindezt megszimatolják? Mert ha ez megtörténik, ha a munkások vagy valaki más idegen meszejt, mi ez a szállítmány a szekereken, a dunyhák, a szekrények, mosdók, batyuk, vasalódeszkák és függönyrudak között, egy perc alatt széttépik holminkat, s nemcsak az elrejtett dolgokat hordják széjjel, de még a puha pehelydunyhákat is felhasítják, összetiporják, porcelán edényeinket, szétrombolják a faragott barna hálószoabaszekrényeket, letépik az új zöld színű heverőről a bársonyhuzatot, kiráncigálják belőle a kárpitoskócot és szétszórják; a külvárosi utcán egész felhő lepi be a támadás színhelyét, akárcsak valami harctéri összevisszaságban, amikor a lapuló gyalogság közé gránát csap és nemcsak a póruljártak testrészei röpülnek szanaszéjjel, hanem még azok is szanaszét röpülnek, akik életben maradtak, ami pedig a történeteket hírelti — csupán a feldúlt föld, halottak, rémség, füst és por.

Szüleim és nagyanya az idővel feltámadt lelkifurdalással ilyesmitől retteghettek, a sors és a társadalom ilyesfajta igazságtételétől, mert az már bizonyos, hogy lelkiismeretünk nem volt a legtisztább. Úgy kellett hát rejtett dolgainkat, kincseinket dugdosnunk, mint a lopott holmit. És mit szépitsem: ezeket a dolgokat bizony lopták. Ha felmentette is apám tudatát a tény, hogy miután a Monarchiában ugyanezeket a műveleteket még vagy tízezer hozzá hasonló, alapjában — a nagy síberekhez és szállítókhoz, hadiszergyárosokhoz, pénzemberekhez viszonyítva — szegény ember, tízezer szerencsétlen svihák skribler ugyanúgy csinálja, tehát ez már szokás és nem bűn, akkor is, bár kínos, más szót arra, ahogyan ezekhez a cikkekhöz hozzájutottak, nem találok, mint azt, hogy — lopták. Egy magyar költő írja, hogy amikor a nagy francia

író kastélyába belépve valóságos virágtenger, virágóceán, a színek és illatok szédítő orgiája fogadta, bódultan és öntudatlanul letépett, ellopot egy szálat a millió virágból. Nem állhatta meg, hogy valami módon tapinthatóan és valójában is ne legyen részese ennek az emberfeletti pompának... Csak-hogy a Monarchia és hadseregének ételmezési raktárait ezren és ezren, tízezren fosztogatták, élükön állítólag „felelős” ezredesekkel és tábornokokkal, mintha az egész háborút nem is a szövetségesek, hanem kizárólag a raktárak ellen viselte volna a hadseregnek ez a legromlottabb és leglelkiismeretlenebb részlege. Talpbört és szalonnát száz és száz vagonszámra sinkófáltak el ismeretlen tettesek. Az éhségtől kidülledt szemű és fagyos lábakkal vánszorgó frontszolgálatos katonáktól, özvegyektől és árváktól és a gyárakban dolgozó nőktől, a kültelek lakosságától loptak. És azok baromiam türtek, épp csak hogy nem biztatták a haramiákat, lássanak neki, lopjanak még többet, mert a kinszenvedés és nélkülözés számukra valóságos mennyei gyönyör. Legalábbis úgy tűnt, amíg itt is, ott is fel nem ütötte fejét a lázadás, de akkor már semmi sem állíthatta meg ezt a vészes folyamatot...

Emlékszem arra a lehangoló reggelire a konyhában, amikor apa egy nyugtalan és álmatlan éjszaka után sápadtan bejelentette anyámnak:

— Ma érkezik Bécsből Schneck generális egy számvevőségi ezredessel ellenőrzésre. Egyenesen Bécsből jött. Nem tudom, mi lesz velünk. Legszívesebben ágyban feküdnék, mert én ezt a napot nem bírom ki...

Anyámnak az volt a véleménye, hogy ilyet nem lehet tenni. Apám csak felhívna magára a bécsi ellenőrök figyelmét. Egyébként pedig akkor otthon kellene maradnia Fazakas kapitánynak is, Mathesz őrmesternek, Grün káplárnak és egyáltalán az egész ételmezési osztálynak, s ha valakinek vaj van a fején, úgy elsősorban Fazakas kapitány az, aki alantasainak végül is csak azért engedett éveken át szabad ténykedést a raktár körül, hogy megvásárolja hallgatásukat. Másrészt meg mi rosszat tett apám? Ugyanazt, amit a többiek. Apa csodálkozva hallgatta anyám érvelését, meglepetten állapította meg magában, ez bizony már nem a „falusi liba”, bajban számítani lehet rá, ragadt hozzá némi műveltség a háború esztendőiben.

Délben apám derűs arccal tért haza, hóna alatt egy cso-

mag malagaszólvól, frissen pörkölt kávéval és természetesen Gerbaud-féle süteménnyel. Talán akkor hozta azt a kilónyi kapri nevezetű fűszert is, amit azután, évek múltán, amikor már régen vége volt a háborúnak, a padláson takarítás alkalmával elszáradtan találtunk meg, teli egérpiszokkal, porral és egyéb szeméttel, de tulajdonképpen meg se lehetett különböztetni, melyik a kapri és melyik az egérpiszok.

— Teljesen fölöslegesen izgultunk — mondotta apám derűsen —, és te már láttad lelki szemeiddel, hogyan hozod a fogházba naponta fazékban a meleg krumplilevest. Fazakas kapitány mindjárt reggel azzal fogadott, hogy nem kell bejődni. Ez a Schneck generális Ausztria legnagyobb lóköötője, az ezredes jó barátja. Róla mesélik, hogy egy vagon kukacos száraz főzeléken fogadásból félmillió koronát keresett. A generális megérkezett, és fantasztikus villásreggeli várta Fazakas irodájában. Délben mindent aláírt, és tökrészen szállították a Koronaherceg szállóba bérelt lakosztályába, ahol már pongyolában várta a kasszírő az Ezüstkecskéből.

Ez és az ehhez hasonló anekdoták bizony igazak voltak, és jellemző, hogy sem Schneck generális, sem ezredesei, kapitányai és ki tudja még hányféle fajta alárendeltje vizsgálatai során soha semmiféle hiányt, semmi csalást, semmiféle visszaélést nem állapítottak meg, nyilván ama kedélyes és állítólag bécsi üzleti elv alapján, amely így hangzott: „Leben und leben lassen!” Találóan mondotta annak idején egy elkeseredett osztrák költő: „... Csak a növekvő ínségnek lehet köszönni, hogy végül már nem volt annyi áru, mint amennyit elsinkófáltak, különben a legagyafúrta képzelőtehetség sem tudta volna kitalálni, hogy ebben az országban mi mindent loptak el az embertől — magát az országot kivéve.” Ezt a költőt, ki a mélyre süllyedt időből készlet vele vitáznom, ha nem tévedek, Karl Krausnak hívták. Mert bizony ellopták ezek az országot is, nem maradt abból semmi, de az a semmi is a tolvajok kezén ragadt...

Szóval megérkeztek a szállítómunkások, és az őszi széllel, köddel mit sem törődve, hatalmas karjukkal, ormótlan vállukkal nekiestek a bútoroknak, felkapták a székeket, asztalokat és közönyösen megrakták szekereiket. Ferenc József haláláról már egészen elfeledkeztünk, a tavasz emléke is rég leűnt, ősz volt, és a koronázásra sem gondolt már senki.

A fellebbezhetetlen ősz mintha megszállta volna az elszó-

morodott kis családi házat, a kertet és a néma utcát, melynek nagy szürke bazaltkövei a kocsiúton közömbösek voltak minden iránt, ami itt történt. A szomszédos kastély, mióta ormára felhúzták a fekete lobogót, magábaroskadtan lapult a szélben kornyadozó öreg fák kuszált és ernyedten alácsüngő ágai mögött, melyek segítségkérően és megrettenten meredtek a puszkaporszínű ég felé. Más évben a mi kertünk mélyén az asszonyok, anyám és barátaink feleségei ebben az órában nagyokat kacagtak — valamelyik bátrabb katonavendég a combjukba csíphetett, vagy borsos pletykákat meséltek egymásnak —, az asszonyok a kertben a nagy szemű, fekete és illatos besztercei szilvát szüretelték, melynek ráncosodó héja már sejtetni engedte azt a késői, telt, zamatos édességet, amit a téli estéken élveztünk, ha a nagyanya aszalta szilvát dióval ettük és a cserépkályhában pattogott a tűz, vagy a vacsora befejeztével rakta az aszatra az illatos szárított gyümölcsöt, amit cukor-füstben forgatott meg s így őrizte meg az ősz egész ízét és a nyár érlelő melegét. Ez volt — minden befőttön túltéve — „a ház specialitása”, az aszalt besztercei szilva, ahogyan nagyanya készítette.

Ősz volt. A vadludak esténként őrjöngő rikoltozással vonultak el városunk felett, láthatatlanul lengve a sötétben, mintha csak tudták volna, hogy itt lent a földön úgyszólván hiábavaló minden képzelgés, hiába gyűjtik be a reggeli kertbe a szalveák, a petúniák, az oroszslánszaj magját, nem lesz hová vetni, mert világunkra nem hajol már megtermékenyítő, igazi és békés tavasz, és különben is vége, nincs többé kertünk.

Nem tudom, éreztem-e, de éreznem kellett ott a barnuló, gyászos, tar kert, a néma utca, a nehéz léptű és szuszogva lélegző szállítómunkások és az ímmel-ámmal segédkező katonák, a zavartan szaladgáló és serénykedő család közepette, éreznem kellett, hogy egyedül vagyok és már búcsúznom kell nemcsak a virágoktól, a diófától, de a bokrok titkokkal terhes rejtekeitől, hol ezen a nyáron Milucával kerestük a szívszorító rejtély megfejtését, ami egy életen át marcangol mindannyiunkat: a szerelmet. Éreznem kellett, hogy a kerttel, a bokrokkal, Miluca emlékével önmagam gyermeki létét is odahagyom már, mert köztem és a világ között a végtelen távolságok most már lebomlanak, s kilépek egy másfajta, időbe, mely meg fogja másítani álmaimat és vágyaimat, közel,

egészen közel kerülök a valósághoz, melynek új bűvkörében és varázslatában végül is mássá leszek magam is. Egyetlen szóval mindezt talán félelemnek nevezhetném, olyan félelemnek, amely mindenkit elfog, aki egy kialakult életformától szakad el, és akit, legyen bár felnőtt vagy gyermek, egy ismeretlen életforma vár.

A dagadó erű munkások csak egyre hordták, vonszolták, cipelték mindazt, amiről azt hittem, mozdulatlan és örök. A megrakott szekerek nyikorgó döcögéssel igyekeztek új házunk felé, tornyosan, súlyosan, tíz év családi szerzeményével terhesen.

A szomszéd házak polgárasszonyai idegesen, mint a leskelődő patkányok, néztek utánunk keményített hófehér csipkés függönyeik mögül, ahogyan büszkén haladtunk az őszi kocsik nyomában. Apám is, anyám is jól tudták ezt. „Ez már igen! Ez aztán ember a talpán!... Nézzétek, mit szerzett tíz év alatt! Micsoda ebédlőbútor!” Így sugdosódnak rólunk, gondolta apám. Ezekben az utcákban még abból az időből maradtak ezek az öregasszonyok — csodálatosképpen mind túléltek részeges és kikapós urukat —, az őslakók, akik közé betelepedtünk, s már akkor itt éltek, amikor a kocsit és a mostani házsor helyén még szabálytalanul suhogott a folyó örvénylő mellékága, szigetkéekkel, sűrű füzesekkel és a kastély mellett, házunkkal rézsút átellenben még vízimalom kelepelt. Álomszerű idők. Szekereink keserűen csikorogtak, de azért megmaradt az idő alján a langyos század eleji éjszakák elandalító muzsikája, a születő polgárság öröknek tűnő, de hamar letűnt bájai, lampionos víziünnepség, osztrák helyőrség, uniformis, bécsi szó, távoli katonazene... A polgármester Dingler úr sajkája összeütődik a szépségéről híres hentesasszony ladikjával, és öméltósága a vizek fölött kezét csókol a sivalgó, rubensi bájú polgárhölgynek, kit a vízbefúlás veszélye és a közbotrány ellenére is mindenáron maga mellé akar ültetni. A füzesek közt, ott, ahol most formátlan és dicstelen külzetű, immár omladozó kis földszintes házak állnak, egykor a dévaj ifjúság rakoncátlankodott. A parti sűrű rekettyék, mint a kis tolvajokat, úgy fogták el a negyed szegény lányainak fojtott, édes sikoltozását, a lányokét, akiről apám e pogány vízi ünnepségeket idézve, legénykoráról szóló elbeszéléseiben akkor is, ha nagy ritkán megoldotta a nyelvét a bor, szemérmesen hallgatott, mert a lányok itt vesztették el szüzességüket a füzesben, s ehhez neki

is köze volt. Boldog idők, polgármester és az éjjeli mulatozók, a háború előtt derűs katonatisztjei, postamesterei, finánci, vargái, szabói és szatócsai! Nem gondoltak ők arra, hogy a rendezetlen folyót hamarosan csatorna medrébe fogják öszszeszorítani, és hogy az ő életük és sorsuk fölött is a mulandóság törvényei lengenek: a földből előbújt gyarak, a váratlanul reájuk omló háború, összeomlás, hatalomváltozás.

Az ablakokból leskelődő vén szörnyetegek, elaggott boszorkányok és pletykarémek talán már végleg búcsút is mondtak ezeknek az emlékeknek, amikor töltés, flaszter rétegződött, házak épültek és kerteket ültettek. Éltek még ezek a vénasszonyok, és izgatottan számolták szekereinket, és vizsgálták függönyeik mögül azok tartalmát, már amennyire a dunyhákat, a szekrényeket és az ágyak faragott fejét, az éjjeliszekrények fiókjait, a ládákat és a képeket a sűrűsödő homályban számolni lehetett. Rozzant boltja ajtajában az egykori szép hentesasszony is kint állt. Valamikor ő is a füzesek közt hagyta el hitvesi becsületét — Dongler karjai közt —, s most vénségére a múltból bizony nem maradt több néhány halvány emléknél, s még ezeket is cáfolja ráncoktól borított homloka, igazi hentesnére valló tokája, nagy hasára omló tenger keblei, százkilós hájpúpja és az igazságtalan világ, a múlt idő ellen érzett, nem is egészen jogosulatlan haragja. A hentesné, pletyka vásárlóit és lusta inasait otthagya, mindaddig nem mozdult üzlete ajtajából, míg csak meg nem győződött arról, hogy az a kocsi, mely kissé dülöngélve szállította új házuk fele az aprított cserfát és a szemet, költöztető szekereink közül csakugyan az utolsó.

A szekerek valóban mindent elhoztak a régi házból, talán még emlékeinket is. Az árván maradt, kongó szobák búcsúzásom utolsó bús körútján minden valószínűségüket elvesztették, idegen vad világként fogadtak és taszítottak el, hiszen ezen túl már egy dicstelen múltú, kártyás cipőkereskedőnek adtak hajlékot, akinek az új tulajdonos, a bank főkönyvelője bérbe adta, ennek az ellenszenves halszeműnek és családjának; hat gyermeknek és a halszemű feleségének, akik bizonyára sohasem is gondoltak arra, hogy ebben a házban előttük is éltek emberek, szenvedtek, örültek, veszekedtek és énekeltek, s mindegy, hogy hogyan, de végső soron mégiscsak tulajdon életüket, sorsukat építették fel. Egy-egy árva sarokban szalmacsomók, koszos papírfoszlányok és kétes emlékü ócska ron-

gyok éktelenkedtek, melyek még kisírt szemű nagyanyám dühös seprűjére vártak, aki szerint történt, ami történt, de nem illik egy házat csak úgy erdei vad módjára odahagyni. A falakról a szögek helyei ellenséges tekintettel meredtek a homály mélyén láthatatlanul kóválygó porra, takarékos apám még a képkampókat is gondosan kihúzta a falból. Igen, menni kellett innen. Ez a börtön, a gyermekkor szenvedéssel telt világa kiürült, nem volt már miért maradni...

Csupán a kert maradt a régi ház körül magárahagyva, úgy, ahogy tudtam; ez az egyedüli itt, ami pótolhatatlan; az egyedüli, aminek az elvesztése fáj. És a kertben a sok kedves sarok és rejtekhely közül a mogyoróbokor, hol a városon átlobbanó szél úgy hussant át ezen a napon, a költözés és búcsú napján, mint a lelkét kilehelő beteg utolsó sóhaja, kirabolt üres teremben, elhagyatott néma, vak és érzéketlen falak között.

A mogyoróbokrot ezen a nyáron roppant titkok aranyozták enyhe borzongásoktól és bűgő örömtől terhessé. Kint a világban háború volt, de nem a háború fájdalmas sóhajai, nem a pusztulás és költözés csikorgásai jártak akkor a nyári esthómályban elmerülő kert fölött. Fűszeres szelek borzolták a lebegni látszó világot, és a mogyoróbokrok ködös árnyán meztelenül elnyúlva Miluca nyilatkoztatta ki a fájdalom nélkül megközelíthetetlen szépség ősi képét. Miluca! Látomás volt-e vagy valóság, ma sem tudom; de ahogy most kigyúl az ő elmosódott gyermeki arca, mintha százezer éves emberi emlékezés csipkebokra borulna lángba. Nyár volt. A mogyoróbokrok gyümölcse bodros, hamvaszöld kelyhében még sápadt, lágy héjába burkoltan himbálózott fölöttünk, mint a szenvedélytől enyésző szerelmesek vagy a szenvedéstől nyöszörgő sebesültek egén a csillagok. A gazdag tavaszi esőben növekedett levelek sűrűje jóságos cinkosunkká szegődött; elfedett benünket a nap vörös fényében fürdőző és rejtelmesen hajladozó, suttogó, reccsenő gyümölcsfák kíváncsi tekintete elől.

Félnünk nem kellett. Messze, egészen messze, a kert elején — hiszen olyan távoli lett egyszerre minden határ —, mert hogy kettőnk, két ártatlan kicsi jószág számára mint az idő valaminő csodájában egyszerre volt tavasz, nyár és ősz, a lassan érő, talán már barnuló fejű kaporbokrok hajlongtak és a hamuszürke léckerítés, valamint az udvar oldalán álló, nyírt bukszusok mögött, bent a házban Miluca anyja és az én anyám patakzó pletykázással szapulták barátnőiket, dicsérték

a házunk táján újonnan feltünetezett fiatal tiszteket, vagy éppen férjeik hivatali dolgaiba verték bele táguló cimpájú asszonyi orrukat.

Miluca selypítve suttogott olyan szavakat, aminőket én még sohasem hallottam, sohasem mondtam ki. Szerelemről, öntudatlanul valami rejtélyes vágyakozásról beszélt, s néha egy-egy szerb szót kevert kuszált, rövidke mondataiba. „Szeretsz? Szeretsz?” — kérdezte egyre ez a hét-nyolc éves forma vad kicsi szerb leányka a titokzatos játéktól kipirult forró arccal, és én nem tudtam felelni. Megrendülten hallgattam lélegzetvétele sebes ütemét, ahogyan a bokorban hirtelen levette ruháját, s ott hevert mellettem mezítelenül, és én fulladozva figyeltem teste puha, még fejletlen hajlatait, s újra és újra remegve kerestem a testeink között levő különbségek képét és okát. Azután hirtelen, viharszerűen, idegesen, felindultan és mégis bátortalanul megtaláltam a száját, mint ahogy a csceszopó borul mohón anyja jószagú és édes ízű mellére. Semmit sem tudtam akkor világosabban és biztosabban, mint azt, hogy anyám melle után életem második forrása erről a szájról tört fel, amelynek nedvétől egyszerre változottak, újnak, másformájúnak látta szemem a körülöttünk táncoló kertet és a világot a mogyoróbokrok mennyei sátrán túl. Akárcsak valami bibliai kinyilatkoztatásban, hirtelen megtudtam, hogy én én vagyok, hogy a másik: leány, s hogy ez a pillanat a mogyoróbokor perzselő homályában nem lehetne nélkülem Milucáé. Talán az addig kalodába zárt tér és idő hasadt bennem akkor ketté, ahogyan belém derengett a szerelem első tényleges sejtelme, ami nem emlékeztetett semmilyen azelőtti játékra, s nem is sejtve a jövőből felém leső kínok titkait, melyek legtöbbször akkor rontanak reánk kegyetlen és kísérteties módon, amikor éppen azt hisszük, hogy elérkeztünk végre a magunk csendjének és nyugalmanak öblébe. Egy örvény vett körül Milucával és leánytestének a kertí növények szagával keveredő illatával, az ő édes szavaival és titkaival. Megfogalmazhatatlan ösztönös sejtelem kerített birtokába, és olyasmit éreztem, ami talán a boldogság lehetett; biztos voltam abban, hogy fantasztikus felfedezésemben a mezítelen kis Miluca egyedül csak nékem suttohatja selymes szavait, kérdéseit és buzdításait. Jóllehet ezekben a szavakban talán csak egy másik titok ismétlődött, az a Miluca félálmban ellesett éjszakai hangulat, amikor magas növésű, sötét szemű anyja a sötétséggel egybe-

olvadva ezeket a szavakat lehelte az éjszakában valakinek, aki talán a Miluca szigorú tekintetű apja volt, az a szép szerb férfiú, akit rajongva imádott, vagy talán valaki más, egy fiatal katona, egy szökevény szerb fogoly, egy vasúti fűtő vagy talán csak egy édesanyja képzelte, nem is létező, rejtelmesen tovasurranó álomalak.

A ház felől az asszonyok csengő kacagása hallatszott. Anyám magas szoprán nevetése, mint az ezüstvillával megcsendített kristálypohár. A Miluca anyjáié alt kíséretként e dallamnak hol elapadt, hol felcsapott szenvedélyesen, mint egy mélyen és hosszasan rezgő gordonkahúr puha bársonyos rezgése. Asszonyok hangjával telt meg a zengő világ. Így szállhattak, búghattak és visszhangozhattak hajdanában a női hangok a füzesek között, a folyóparti rekettyékben éjszaka. Hajdanában, amikor e mai, e szörnyűséges város újjászületett. Anyáink bő, érett nevetése reánk borult, bebugyolált, de félelmet is keltett, ám inkább csak bennem, kit már megtanítottak a bűntudatra, de Milucában aligha, aki ezt a szót, „bűn”, mintha soha nem is hallotta volna. Az Antillák vagy a Sarkok felől sodródott, gyűrűzött, gomolygott idáig, hozzánk a két-hangú nevetés, hogy végül is és valóságosan bűntársunkká szegődjék, cinkos tanúja legyen a Milucával való örömnünknek, láng nélküli gyermeki égésünknek, vergődésünknek és titkunknak az égő lombfészekben, melyre, mert mégiscsak késő tavasz vagy kora nyár volt, nem is olyan messziről már lesett az ősz, a mogyoróbokor levélhullása, korai szerelmi élményünkre az enyészet...

Utolsó sétáimon ott a régi házban nem találkozhattam már a mogyoróbokorral. Az este olyan hirtelenül és orvul szakadt rám, akárcsak ama nyári alkonyaton, amikor Milucával, a megközelítően igazi szerelem első árnyalakjával találkoztam. Sötétség vett körül. Tudtam: örökre elvesztettem a mogyoróbokrot. A kert helyett az utca felé botladoztam. A poros rácsozatú kaput tárva-nyitva találtam. Tudtam, a nyár piros héjú gyümölcssei már megérték a kertben, s hogy a fák, a csipkézett szélű levelek szomorúan integetnek utánam az estéből. A gyermek után integetnek, aki alattuk lépett át Milucával az öntudatlan gyermekorból a tapasztalat életkorába, és most futva, rohanva, rémülten tűnik el az utca bolyhos sötétségű mélyén, a hasított cserfával megrakott utolsó szekér porzó nyomában.

A szekér mögött nagyanya ballagott. Még égtek a villanylámpák. Nagyanya sírt. Fejkendője csücskével törülgette gyuladásos szemét. Utolértem és belekaroltam, hiszen nagy fiú voltam már ahhoz, hogy egymás kezét fogva vonuljunk végig az utcán. Szót se szóltunk egymáshoz. Mindkettőnk tudta a másiktól, hogy mit érez. A régi ház, amit elhagytunk, nemcsak börtönünk volt, de soha vissza nem szerezhető paradicsomunk is. Egy élet kezdetének és egy élet végének pokla, édene egyszerre.

AZ ÚJ HÁZ

Apám felemelt az estébe, s az alacsony épületek között kirajzolódó és az alacsony földszintes házak fölé emelkedő hatalmas tömbre mutatott, ami két utca kereszteződésén, a sarkon két utcára is mintegy ráterpeszkedett.

— Nézd, kisfiam, ez a mi házunk! Az a nagy ház. Gazdag emberek vagyunk...

Megdöbbenésemben szólni sem tudtam. Megrémültem? Meglepődtem? Ki tudja? Valóban ez a hallatlan fekete tömeg volna a mi házunk? Ez a zord, rideg tömb előttünk, sorsunk új foglalata? — Ez volt az első benyomás, és talán azért, mert elbújt a hold, és a csupán itt-ott hunyorgó utcalámpák bizonytalan fénye még érzékletesebbé tette a tömören feltörő formákat a sötétben.

Ám reggelre minden megváltozott.

A félhomályban hömpölyögni látszó lépcsőkről egyenesen az utcára rohantam, kertje nem volt az új háznak. A szalagszerűen keskeny udvaron néhány nyomorult fenyőkorcs, a kerítés mellett a bozót egy szomszédos viskó buja, nagy kertjét szegélyezte, oda a hosszú, fedetlen betongangról láttam le, ahonnan sorra be lehetett lépni a lakásokba s bepillantani az ajtótól balra a konyhába és jobbra az udvari szobába. Lehangelő idegen kép. Itt már nem volt hova elbújnom és álmodoznom, hacsak nem a szobámban. Mert az új nagy lakásban, amely a gang végén egy egész épületszárnyat foglalt el, külön szobám volt. Nagyanya nem akart velem lakni. Duzogva és haragosan rendezkedett be a cselédszobában, hiába kérlelte anyám, ne hozzon szégyent a fejünkre. „Mit mondanak majd a barátok, az ismerősök, a vendégek?” A napokig tartó vitának, veszekedésnek végül Tischlerék vetettek véget, meggyőzték apámat, hagyja rá nagyanyára a rigolyáit, érezze úgy jól magát, ahogyan neki tetszik, ha ugyan jól érezheti magát, hiszen a kertet, a régi ház nyári konyháját, ahol kedvére tett-vett az öregasszony, úgyse pótolhatja semmi, itt amúgy is úgy találja majd magát, mint akit vénségére életfogytiglani börtönre ítéltek. Valóban úgy érezte magát. Reggeltől estig a konyhában tevékenykedett, vagy zsámolyán ült és duzogott. A szobákba napokig be se ment, legföljebb hozzám jött be néha, behozta zsámolyát, és sírdogálva, szipogva

gubbasztott a cserépkályha mellett, amíg én dolgaim közt szöszmötöltem vagy türelmetlenül végeztem iskolai feladatomat. A túlméretezett, tágas idegen szobákban ide-oda vándorolva én is hiába igyekeztem visszaidézni a meghitt órákat, amelyekben a régi ház búvóhelyein annyi örömöm tellett — nem akadt búvóhely. Ám a visszavágyás nem sokáig üldözött, nagyanyával is megszakadt az a kisgyermekkorai kapcsolatot, amikor még úgy szegődtem a nyomába, úgy bújtam hozzá, mint csibe a kotló alá.

Hatalmas fehér épület volt az új ház, század kezdeti bérház. Olyan pöffeszkedéssel dülledt a környező földszintes polgárházak fölé, mint ahogy a hirtelengazdagok vetik fel fejüket, ha egykori, immár megvetett és lebecsült környezetükkel szembesülnek. Saroklakásunk emeleti ablakaiból, s épp a ház sarkából kiszögellő vasrácsos erkélyről tényleg négy utca minden háztetőjére ráláttam. Ám odalent a polgárházak ablakain a tízéves gyerek is benézhetett, az újabb, magasabb házakba pedig a tulsó oldal járdájáról este a függönyökön átpillantva minden kiderült a lakókról, hogyan élnek, hogyan rendezkednek be, gazdagok-e vagy szegények, a bútorok mindent elárultak, s némely könyvszekrény még arról is beszélt, hogy ebben a házban olvasnak vagy nem olvasnak, mert a könyv ugyanolyan kacatként, élettelenül áll évszámra poros helyén, mint egyéb, a képek, a csecsebecsék, ezer szecessziós hiábavalóság, aminek soha senki nem tudta az értelmét, de nem is gondolkodott el rajta. A régibb, egészen alacsony házakban minden járókelő szemügyre vehette a vetetlen ágyakat, a rendetlen, tárt ajtajú szekrények tartalmát, az asztalokon a dísztelen és olesó vacsorák maradványát. De a nagy mulatság az volt, hogy amikor az ablakokon néztünk ki, nem csupán az épületek tetőire láttunk, de az udvaraikra is, ahol nyáron a kerítés mellett ócska bádognospór füstölög, az eresz csurgója alá állított hordók langyos esővizében gyermekek lubickolnak, rozoga székeken öregek vakaróznak, asszonyok szárítják a napon ecetes vízben mosott hajukat és vasárnap késre mennek a részeg szomszédok. Hová lett a kastély ápoltság, dús, szép parkja, rózsáival, nyesett cserjéivel, pázsitjával és vörös salakos sétányaival? Imitt-amott egy nagy eper- s néhány kivételesen gyümölcsfa.

Egyetlen tisztviselőház kertje mutatott — vesztremre — szívderítő képet, telkén katonás fegyellemmel nevelt kis gyü-

mölcsösével, kis szőlejével. Tavasszal, az alattunk elterülő kertben a fák megannyi virágból összehordott boglyához hasonlítottak: csak úgy tündökölt, vakított a barack andalító rózsaszínje, a szilva és a cseresznye tűnődő fehérje, az egész mint valami álomsziget, akárcsak a régi elhagyott ház kertje, de azt soha felülről nem láttam, soha nem gondoltam rá, hogy vajon felülnézetből milyen lehet vajon.

Sok esztendővel később ebben a kertben láthattam ablakomból párás reggeleken, sokszor az egész zengő és fénytől remegő napon által első, selypegő ifjú szerelmemet, egy tündökletes kis pávát — Zsanint. Igazán nem tudom, miért hívták franciásan és éppen Zsaninnak ezt a kislányt, akit ma is bármelyik végzetes pillanatban, minden gyermeki gonoszága és kegyetlensége ellenére is ugyanolyan vigasztalhatatlanul tudnék szeretni, mint akkor, ott ifjúságom utcájában, ahol embertelenül szenvedtem miatta, mert csak kínzott és végül elhagyott. Ám Zsanin homályból felvilágító halvány képének remegő visszfénye nemcsak ezt az új házat ragyogja be, de a későbbi éveket is, hová együgyűen szenvedélyes leveleivel, rejtelmes feltűnézéseiével, fájdalomosztó szépségével, városokon és országokon át követett, hogy végül majdnem Werther sorsára juttasson. Bár ő maga üresfejű kis dög, semmit sem testesített meg a reménybeli Lottéból. A seb, amit okozott, majdnem halálos volt, és én összetörten, a szenvedő ifjúság fájdalmas gyötrelmeitől marcangoltan keseregtem itt, ebben a házban, ehhez az ablakhoz vonszoltam magam, honnan sokáig, hosszú, kínos éjszakákon át néztem a holdfényben fűrdöző ezüst kertet s e kert borzongató eseményeit... Változó lovagjai a kerítésen vetették át magukat, Zsanin hosszú fehér hálóingben kinézett az ablakon. A többi elképzelhető... Ábrándos és terméketlen szerelmünk helyein, a lugasban és a magas bokrok közt éjente most már Zsanin enyhén szólva pajzán kalandjai bonyolódtak le, amelyeket akkor, úgy hittem, joggal neveztem bűnnek. Ezekkel ő egy külön és idegen létté vált számomra, amelyhez nekem már nem volt közöm, és mégis égetett, bántott, kínzott, még az esztendők távolában is, különösen ha hirtelen és váratlanul találkoztam vele valahol idegenben, és egy másodpercre egymásra pillantottunk. Utoljára egy pesti színház deszkáin láttam. Nem vigasztalt, hogy rossz színész nő lett belőle, és alighanem, mindenek ellenére, valószínűleg örömet leltem vol-

na benne, ha tüneményesen ragyog fel valamely kitűnő színház deszkáin. Ilyképpen kevésbé kellett volna szégyenlenem önmagam előtt rászédésemet első igazi szerelmemben...

Abba az utcába, abba a házba és abba a szobába, amelyből fehér függönyeim mögül esztendőkön át könyveim mellől a túloldali virágzó kertet és Zsanin virágéhoz hasonlatos elbűvölő növekedését szemléltem, abba a házba, abba a szobába később valmilyen rejtelmes parancsra, alighanem boszszúból, lopva és veszélyeknek téve ki magam, el kellett hoznom mindazokat a lányokat, akiket — úgy hittem — igazán szeretek, és nem voltak kevesen. Mondom, talán azért, hogy így felejthessem, gyógyítsam azt a sebet, amit Zsanin kegyetlensége vert rajtam, aminek persze mégiscsak tulajdon tapasztalatlanságom és esetlenségem volt az oka.

Hamar hozzászóltam, hogy maga ez az utca is egészen más, mint a régi csendes. A vége a szabad mezőbe torkollt, honnan vagy vissza kellett hőkölni, vagy hívott, induljak el a végenincs mezőn; menjek, ameddig a szemem ellát. A hívást először akkor éreztem, amikor szorongva és izgatottan merészkedtem az utca végére. Mint valami szakadék szélén, úgy álltam ott s talán épp azon a határponton felfedezve: egyedül vagyok, gyámoltalan és gyáva; csak vágyakozom menni, de nem merek elindulni. A természetes — úgy tűnt — az, hogy bezárva éljek. A kerek szemhatáron, egészen messze, de jól kivehető körvonalakkal hegyek kékeltek, és mögöttük annyi mindent lehetett elképzelni... A nagy folyamat, amelyről az a tengerszemű főhadnagy beszélt; a folyam végén a tengert, aztán az óceánt, amelyen az elveszett rokonok hajóztak szindbádi bolyongásukon a nagyvilágban. Meséket és álmokat sejtítettem a hegyek mögött, amiket — alighanem úgy éreztem — soha el nem érhetek.

Kívántam is, nem is szökni. Ha fel is ötlött elmémben az a nyugtalan vágy, mihelyt arra gondoltam, hogy hová is mennék, képzelgéseim összeomlott, mint a kártyavár, melynek csak az első néhány emeletét tudják összerakni a gyermek bizonytalan ujjai, aztán minden összedől. Nehéz, fájdalmas és kínzó elszakadni a környezettől, amelyben élünk, bármily boldogítónak képzeljük is a menekvést; bármennyire ösztökélnek is nyugtalanságaink és vágyaink, elhagyni egy világot, amely alakított, s ebben mindig gyermekek maradunk. Ahhoz, hogy szakíthassunk, valóságos forradalmat kell megvívunk

vélt szabadságunkért. Ám e forradalmak, mint azok a zendülések, ahol a valóban gyenge kél remény nélkül a valóban erős ellen, a környezet diadalával végződnek, lelkünk szegetten mindannyiszor visszatérünk. Egy város, egy utca, a szülők, asszony, gyermekek, arcok mind saját énünk részei. Ez az otthon, mely ha már nincs is, akkor is még úgy vagyunk vele, mint a csiga a hátához nőtt házával. Vajon miért olyan erős ez a kötelék, miért nem tudunk szabadok lenni, mint a még vad, erdei állat, mint a szél, mint az eső, mint a felhő, amelyet nem kínoz se tudat, se felelősség, se lélek, se szenvedés?!... Erre még az sem felelet, hogy mi magunk vagyunk a saját múltunk, hogy nem tűnik el belőlünk semmi, részünké válik minden, amit valaha is érzékelünk és észlelünk, kövek és fák, kertek és egy utca vége éppúgy belénk ivódtak, mint tekintetek, mozdulatok, emberek és cselekedetek. Rabjai maradunk életünk körülményeinek, a körülmények történetének — ami végül is ez a könyv —, s a tegnap örök fogságában tart, a mában éppúgy, mint a tegnapban. A többi csak félelemből született képzelgés az utca végén, ahol a mező hív és messze az elérhetetlen hegyek kéklenek. Környezetem ellen még gyermekként is fel kellett volna lázadnom, de talán csak azért nem szöktem meg soha, mert a háború is zár alá vett: hiszen annyit már eszmélésem kezdetén is megtanultam: pusztulás, öldöklés a világ, biztonság csak itt van a négy fal között. De hiábavaló lett volna szökni már azért is, mert nem rendelkeztem sem Schmidt főhadnagy erejével, sem kegyetlenségével, sem merészségével, és a szökés valahol a közelben amúgy is véget ért volna; elvégre mindig csak azt hallottam, úgy tudtam magamról, kicsi vagyok, gyámoltalan, vézna, már-már képtelen az életre; ha nem vigyáznak rám, ha nem ápolnak, elpusztulok. Így neveltek az élet helyett az álmra, és üztek a lázadásig, amiben bebizonyíthatom: nem vagyok ilyen nyomorult.

Álmaimban szabad volt képzeletem. Az első iskolai élmények, a felnőttek beszéde köröttem, kalandos olvasmányok, olyan emberek feltűnédezése, mint a régi házban Schmidt főhadnagy vagy Józsi és még annyian, akiket legendák glóriái fognak körül, emlékek és hírek más világokról, ez mind pezsgett, élt és lángolt bennem; valósággal két életet éltem egyszerre, a láthatót és a láthatatlant. Különben ama idők kalandos alakjai közé tartozott Placzek úr is, akinek a vendég-

szereplése ugyan rövid lejárátú volt városunkban, de annál viharosabb ébredést hagyott maga mögött.

Hajszálon múltott, hogy Placzek miatt le nem tartóztatták apámat és egész társaságát. Placzek, akárha a mennyekből jelent volna meg városunkban, pontosabban az Ezüstkecskében, ahol a szőke kasszírónél „Dr. Zorkóczy főszerkesztő” iránt érdeklődött. Meg is lelte, Hatvany báróra hivatkozva bemutatkozott neki, és máris a társaság kellős közepén találta magát. Dr. Placzek a legelső bécsi szabónál varratott öltönyében, az első pesti fehérneműsnél és cipésznél készített holmijában, tökéletesen sima modorával, világpolitikai tájékozottságával fiatal kora ellenére percek alatt meghódította a társaságot, Zorkóczyval bravúros vitákat folytatott „a helyzetről”, miközben ugyanazt a jászista álláspontot képviselte, amit az újságíró; csehnek mondta magát, és a kérdésre, mégis honnan tud olyan tökéletesen magyarul, jobban mondva pestiül, azt válaszolta, hogy édesanyja apját, a brünni gépgyár vezérigazgatóját elhagyta, és a szülővárosába, Pestre visszatérve — „az Andrassy úton bérelt kis palotát”, s szemét lesütve fűzte hozzá „a Bajza utca sarkán” — a mama előbb Herczeg Ferencnek, majd Molnár Ferencnek volt a szeretője; babonából, merthogy kizárólag Ferenc nevű úriemberekkel találja meg a boldogságát. Erre már az ötödik üveg pezsgő után került a szó, a Törleyt ő, Placzek rendelte és egri bikavérrel oldotta.

— Ön, uram — fordult apámhoz, akit „okkult és spontán szimpátiájáról” biztosított —, ön, uram, minthogy a gyönyörű Ferenc név possesszora, szintén veszélyben forog. Anyám tüneményes és eredeti asszony. Nagy csodálója vagyok, és babonáját megértéssel veszem tudomásul, eltérően apámtól, akit Vityezslavnak hívnak és képtelen volt megszokni, hogy anyám bomlik a Ferenc nevű férfiakért, feltéve, ha érdekesek, hírnevesek, művészek vagy tudósok, s apám, akit nem állhatok, csak ezekről tudott, holott hát anyámnak gyönyörű Ferenc-kollekciója van, budoárjában, egyszemélyes ágya fölött a falon egyébként assisi Szent Ferenc képe lóg, egy régi olasz rézkarc, mivel Velencében Francesco conte di Pentarossa ajándékozta meg, akit félig-meddig vagy egészen nevelőapámnak tekinthetek, ő az olasz királyi ház egyik szürke eminenciása, ő tartja a titkos összeköttetést a Király és a Szentatya között, nos, a háború kitörése után, amikor anyám visszatért

Budapestre, mert nem hagyhatta magára a megpróbáltatásnak kitett hont, ő, nevelőatyám, Francesco conte di Pentarossa odahagyta velencei palotáját Cinquecento szobraival és képeivel, amiknek értéke több millió aranyfrank, nevelőatyám átköltözött római palotájába, s ha pontosak anyám értesülései, őfelségével az olasz királynővel folytat újabban viszonyt, ami őfelsége Zita királynő egyik olasz udvarhölgye révén derült ki, aki a felséges asszony és anyám közös barátnője; a királynőnk pedig a Ballhaus Platz külön kémszolgálati főnökétől szerzett tudomást e nem mindennapi liaisonról, amennyiben nevelőapám az európai politikai élet egyik legzseniálisabb ismerője, kombinátora, s ekképp a bécsi, berlini, párizsi és londoni kémszolgálatok egymás sarkára taposva vannak az ő és környezete nyomában; ez a Francesco conte di Pentarossa tehát, bár azt állítja magáról, hogy mindössze hatvanéves, ebben az esztendőben a valóságban nem több és nem kevesebb, mint nyolcvankettő, és szeretett anyám szerint még három esztendővel ezelőtt is, tehát 1914-ben, tehát hetvennyolc esztendőskorában, amint legutóbb egy üveg skót whisky mellett, amit együtt fogyasztottunk el budoárjában, könnyes szemekkel megvallotta nekem, a gróf egyike volt a legtüneményesebb és a legvadabb temperamentumú férfiaknak, mind közül, akit valaha is ismert, Herczeg Ferenc hozzá képest egy málészájú, a mama ott is hagyta, és Molnár Ferenc, akit különben egyik keleti fronttudósítói útjára is elkísért az ágyútűzbe, egy közönséges puhány, apámról, Vityezslav Placzekről nem is szólva, aki most fegyvergyárrá átalakított gépgyárán kívül semmivel a világon nem törődött, s még az sem tűnt fel neki, hogy én nem is lehetek az ő tulajdon fia, ámbár, ami igaz, igaz, nem tudott róla, hogy anyám házassága másnapjától egy František Pokorný nevű prágai templomfestővel élt együtt, aki történetesen ugyanakkor és ugyanabban a badgasteini szállóban lakott, ahol anyám állítólagos nászútját töltötte tisztelt apámmal, majd pedig anyám kedvéért elvállalta a brünni székesegyház restaurációját, őt, ezt a František Pokornýt, valószínű tulajdonképpen apámat követte anyám kegyeiben a válás után az idős olasz gróf, ámbár — s itt Placzek kissé elgondolkozott — van még egy homályos pont, amiről anyám, ahányszor faggatom, szemlesütve hallgat, nevezetesen, hogy mi történt bécsi zárdista korában közte és a megboldogult Ferenc Ferdinánd főherceg között, erről a legtöbb, amit

elárult, ennyi volt: „Légy türelemmel, fiacskám, ha ott leszel halálos ágyamnál, jelenlétben fogok meggyónni, és akkor megtudsz mindent, addig elégedj meg ennyivel”, de tény, uraim, hogy időnként anyám címére az udvartól különös csomagok érkeztek; egy alkalommal, emlékszem, épp a velencei palotában tartózkodtam, ez 1914 nyarán történt, egy teljes Hogarth-rézkarcsorozatot hozott anyámnak az udvari kurír, a conte szerencsétlenségére egy Ferenc, nevezetesen Baron Franz von Strauchenberg, a trónörökös bizalmasa effajta intim ügyleteiben, és röviddel azután halott volt a trón várományosa, egyszóval — fordult Placzek ismét apámhoz —, egyszóval egyszerűen fantasztikus, hogy egy ilyen babona, egy ilyen rögeszme, a Ferenc név iránti vonzalom, mondhatnám, már-már örület, miként változtathatja egy nagyszerű elméjű nő és példás anya életét valóságos forgószéllé, mit forgószéllé, igazi viharra, számummá, tornádóvá, mert hát zajlottak közben méltatlanabb történetek is egy ugyancsak Franz nevű főpincérral a Grinzingben, egy Ferenci Feri nevű lovással Eszterházy herceg birtokán hol anyám több angolos hétvéget töltött, meg egy szintén Francesco nevű gondolással Velence lagúnáin a holdfényben, hogy a párizsi hálókocsi Schafnerét, François-t s a Franck nevű zsokétt ne is említsem, szégyenkezéssel utalva közben bérkocsisokra, utcai rendőrökre, őrmesterekre és gubás juhászokra; és mindezeket anyám, miután megszereztem filozófiai doktorátusomat a Sorbonne-on huszonnégy éves koromban, rendre el is mesélte nekem, és én csodáltam őt, uraim, csodáltam, mint a női egyenjogúság nagyszerű, bár plebejus vonzalmait illetően némileg anarchista sufragette-bajnoknőjét, csodáltam és csodálom ezúton szerzett páratlan társadalmi tapasztalataiért, amiknek konklúzióival nem ártana, ha ezekben a gondterhelt napokban megismernék üresfejű, a népet nem ismerő tehetségtelen államférfiaink, ám mindezeknél felemelőbb volt az a vallomása anyámnak, amit egy nyáron Bad Ischlben tett, amikor borzongva mondta el nekem, akár egy nagy jelenetében a Jászai Mari vagy a Duse, hogy szerencsétlen atyám, hogy tévedés ne essék, a brünni fegyvergyárosról van szó, akit anya néha még egybekelésük előtt, némely emóciói pillanataiban tévedésből Ferencnek szólított, még csak sejtve, hogy anyám gyengéden szereti ezt a nevet, engem Františeknek akart kereszteltetni, annak a székesegyháznak a Zsigmond királyunktól ajándéko-

zott piros márvány keresztelomedencéje fölött, amelynek góti-kus ívtartó oszlopain és szentélyében tizenharmadik századból való festését František Pokoný restaurálta, ámde szegény anyám hevesen tiltakozott, ellenállt, bármilyen más nevet követelt számomra, csak ezt nem, mert olyan előérzete támadt hirtelenében, ahogy reám pillantott és mezítelenül kapálóztam kék selyemszalagokkal ékesített bölcsőmben, hogy ha engem Ferencnek kellene szólítania, Františeknek, François-nak, Franznak vagy Francknak, amikor felnövök, feltétlenül utolér mindkettőnket egy antik tragédiai végzet, és én, drága barátaim, bevallom, hálás vagyok ezért jó anyámnak, mindkettőnket szörnyű lelki szenvedésektől mentett meg, aminek hála, huszonnégy esztendő korom óta én lehetek ennek a rendkívüli és csodálatos teremtésnek, akinek szellemét nem győzöm eléggé csodálni, a legjobb barátja, az egyedüli halandó, aki a Fentvalón és a Szűzanyán kívül minden titkát tudja; a tragédiától, barátaim, megóvott tehát anyám roppant okossága, bölcs előrelátása, cserébe egy másik tragédiába taszítva egy szülött fiát, nevezetesen, hogy az ő gyermeke vagyok, s ilyenképpen nem lehetek csak őt csodáló szerető fia, s ami ennél valamivel több, intim barátja...

Az elnéptelenedett kávéházban valóban tragikus feszültségű csend támadt, mintha a Comédie Française-ban egy Antigone-előadás után legördült volna a függöny, és senkinek sincs ereje tapsolni. Az asztaltársasági közönség percekig székeihez szegezetten moccanni képtelenül, megilletődötten, sőt megrendülten hallgatott. Dr. Placzek vörös bort töltetett a főpincérrel pezsgőjébe, és az utolsó cseppig felhajtotta. Zorkóczy követte a példáját, és poharát lassú mozdulattal az asztalra téve megszólalt:

— Doktor úr. őszintén irigylem a mamáért. Remek fickó a mama önagsága. Már-már reneszánsz nóalok. Sajnálom, hogy nem lehetek az ön mostohaatyja, de erre nyilván semmi kilátásom, még az ön baráti jóakarata sem segíthet rajtam, mert engem egyszerűen csak Eleknek hívnak. Micsoda ronda keresztnev ez: Elek. Csak leköpní magam!

Zorkóczy felállt, szertartásosan színültig töltötte pezsgőspoharát, felemelte, és tántorgó léptekkel a falat borító hatalmas aranykeretű tükörig ment. Ott megállt. Szembenézett önmagával, majd arcmásába köpött, szembeöntötte tükörképét a pezsgővel, földhöz vágta poharát, jobbról, balról rettentő

pofonokat mért saját arcára és üvöltött: — Nesze, Elek! Nesze, Elek! Elek! Elek! — azután halkan, fenyegetően csak ennyit mondott a halálos csendben: — Ácsi, ide a doktor úr füléhez, a füstös isteneteket... — és megint felordított: — Van a Bajza utca sarkán...

A társaság néhány nap múlva furcsa eseményre döbrent. Zorkóczy hozta a hírt: dr. Placzeket letartóztatták. Veszedelmes olasz kém. A német vezérkari kémelhárítók tették ártalmatlanná, és megvasalva Potsdamba szállították. Rettenítő botrány. Ekkor derült ki, hogy a társaság tagjait, mind-egyiküket külön-külön, de összesen több ezer koronától kopasztotta meg: egymás után kereste fel otthon Tischleréket, Fazakas kapitányt, Klein doktort, Faragó kapitányt, Mathesz őrmestert, Grün hadnagyot, Dragoneszku igazgató urat — akinek apám különösen figyelemreméltó és fölöttébb művelt világfiként mutatta be —, s arra hivatkozva, hogy holnapra várja az átutalást a Hitelbankba, csekély összeget kért kölcsön, ezer vagy ötszáz koronát, de erre is váltót nyújtott át, a váltó ki volt töltve, s mint utólag kiderült, természetesen fedezet nélküli, hamis. Persze Placzek hotelszámlája a „Koronaherceg szálló”-ban, ahol lakosztályt tartott fent, kifizetetlen maradt. Blau úrnak az Ezüstkecskében egy ötszázforintos dorbézolással maradt örökre adósa. Nelly nagysád éjjeliszekrényfiókjából kilopott egy arany nyakláncot, rajta kis rubinköves kereszttel, a commode-jából elemelt három tisztaselyem alsószoknyát és egy pár bécsi csipkeharisnyát. Ráadásul mindannyiukat titokzatos civil ruhás urak keresték fel, sutogva fenyegetőztek, letartóztatást emlegettek, ha egy szót is szólni merne a Placzek felől részletesen kikérdezett úr a kémügy utáni nyomozásról. A fenyegetés ellenére a város órák alatt megtelt a hírrel; a kávéházakban, a hivatalokban másról sem beszéltek, és némelyek már úgy tudták, hogy egy cseh álnéven itt garázdálkodó román kémzet abban a pillanatban tettek ártalmatlanná, amikor a német vezérkar épületét, az egykori Korpskommando palotáját pokolgéppel akarta felrobantani, kiadta büntársait, csupa tekintélyes polgárt, „uramisten, ki gondolta volna!”, és a román kémközpont, amit tulajdonképpen a franciák irányítottak, az Ezüstkecskében tanyzott, s a kávéház fölötti padláson egy elfalazott helyiségben, ahová egy hatalmas aranyozott keretbe foglalt tükör mögül nyíló csigalépcső vezetett, megtalálta a szikratávíró a

német kémelhárító egy nevezetes tisztje, aki sokáig vezette Londonban a német kémközpontot. Olyan változat is forgalomba került, hogy a román kém a bécsi gyors egy hálófülkéjében kapták el, nőnek maszkírozva; szökését az Ezüstkecske kasszírője segítette elő, az ő ruháiban távozott, nyakában a Nelly nagysád aranylánca lógott a rubinköves keresztel, és most már Nelly is lelepleződött, bebizonyosodott, amit már a háború első napjaiban is sejteni lehetett, amikor a szerbeknek fogta pártját, kém ő is. Apámat csupán látásból vagy futólag ismert köztisztjeletben álló urak szólították meg a villamoson, igaz-e, hogy barátkozott a román kémekkel, aki az Ezüstkecskében évek óta vezette a Francisc fedőnév alatt tevékenykedő titkos ügynökséget, persze tudják, apámnak az afférhoz nem lehet köze, de mégis miféle ember volt az a doktor Placzek, igaz-e, hogy több nyelvet beszélt, és hogy az olasz király törvénytelen fia? Apám már az utcára sem mert kimenni. Klein doktor segítségével kétheti felmentést eszközölt ki magának, és verejtékezve járt le-fel reggeltől estig az új ház nagy lakásában, várva, mikor kerül sor letartóztatására. Egyik cigarettáról a másikra gyújtott, és a harmadik napon súlyos nikotinmérgezés döntötte ágynak: hányt, majd láza is támadt, és félrebeszél. Klein doktor mellette töltötte éjszakáit, és személyesen adagolta a cseppeket és csomagolta priznicekbe beteg barátját.

A kémhistória bejárta a világlapokat, a Budapesti Hírlap nyomán közölte a Neues Wiener Journaltól a Times-ig minden tekintélyes újság. A fordulat akkor következett be, amikor Zorkóczy szerkesztő egy pesti útvjáról visszatérve sugárzó arcával közölte barátaival, kémről szó sincs, „doktor a fenét!”, Placzek egy dúsgazdag pesti család fia, tulajdonképpen körtvei Körtvey Béla a neve, beteges fantáziájú úrifíú, no meg szélhámos, anélkül, hogy erre szüksége lenne, hiszen pénze van a papának dölgivel, de a bécsi urak, hogy románellenes hangulatot keltsenek, épp őt szemelték ki áldozatul. Ám ekkor már megjelent a helyi lapban a nyilatkozat, amelyben apám és barátai megtagadták a Placzekkel — mint utólag kiderült: körtvei Körtvey Bélával — való barátságot, és hazafias felháborodásuknak adtak kifejezést, amikor a nyilvánosság előtt elítélték a lelkiismeretlen bűnözőt, aki ártatlan és köztisztjeletben álló úriemberek erkölcsi hitelét sodorta ve-

szélybe egy egész város, sőt az ország közvéleménye előtt és ráadásul a hazát árulja hivatásból. A „nyílt levelet” Zorkóczy Elek szerkesztő úr ragyogó stílussal fogalmazta meg. A nyilatkozat végén a barátok felhívták a polgárságot: okuljon az esetből, óvakodjék a kémektől mindenki, és mielőtt bárki ismeretlent valaki kitüntetne barátságával, vegye alaposan szemügyre, ha nem akar pórul járni, a hazára súlyos gondok nehezednek, nemcsak hős hadseregünkön, az itthon dolgozó polgárokon is múlik a hon sorsa.

Egy szó mint száz, újra ugyanoda kell visszatérnem: a szökés még Placzeknek, illetve körtvei Körtveynek sem sikerült, aki pedig enyhén szólva minden hájjal megkent szélhámos volt, ahogyan ezt Zorkóczy mesélte. Hogyan gondolhattam hát én, gyámoltalan iskolás, oly vakmerő tervekre, ott az utcánk végéről a nagyvilágba kitekintve, hogy innen kiszabaduljak? A lakás, a ház, az iskola, az utcánk foglya voltam és maradtam fellebbezhetetlenül, és mindebben nem szerepelt semmi érzelmes, semmi kegyetlen, semmi fennkölt érzés, mintha valamiféle áldozat lennék. Az otthon egyszerűen maga volt a természetesnek tűnő kényszer és tehetetlenség, a természetes nyűg és kétségbeesés, a puszta létezés feltétele. A teljes kiszolgáltatottság. És nem tudom, hogy vajon Placzekot magát nem az otthonnak ez a végzetessége üzte-e a kalandba, amely majdnem a fejébe került.

Hiszen, mint megtudtuk, nem is volt kém, csupán joviális kezdő szélhámos. Jómódú lipótvárosi szülők gyermeke volt ez a szívekbe, az emberek bőre alá férkőző Béla, aki Bécsben valaha filozófiát tanult és Brünnhöz csupán annyi a köze, hogy első menyasszonyának papája ott tengette nyárspolgári életét mint a város egyik egyszerű és kedélyes hangszerkészítő mestere, Brunnbe tehát ezzel a bizonyos menyasszonyával került, aki fiatal táncosnő lévén, a pesti szülők vagyonáról értesülve, hasznosnak látta Bélát megszöktetni. Így hagyta el a későbbi Placzek, szülei hallatlan bánatára, a lipótvárosi hataszobás, ezüstökkel, eredeti perzsaszőnyegekkel, díszkiadásokkal és hatalmas aranyozott Blondel-keretekbe foglalt reneszánsz képek lipcsei reprodukcióival tömött lakást; így hagyta el egy nagy lélegzetet véve Spinoza-tanulmányait a nőért, érte lobogva, de otthonáért és múltjáért alig ejtve néhány keservesebb szót, és hamarosan megszökve táncosnőjétől is, akit elég gyorsan kiismert. Placzek, illetve körtvei Körtvey előbb

Bécsbe szökött, ott valóban szélhámosságból tartotta fenn magát, míg egy szép napon, egy egész váratlan ötlettel, városunkba nem érkezett. Zorkóczyt egyszerűen úgy szemelte ki, hogy érkezése órájában ebédnél elolvasta a vezércikkét. És mégis, mindennek ellenére is, Béla újra hazakerült, a papa pénze csodát művelt, a katonaoorvosok bolondnak nyilvánították, a bíróság elejtette az ellene felhozott amúgy is alaptalan vádat, a táncosnő végkielégítést kapott, és az eltévelyedett fiú ismét visszatért a gyűlölt családba, amelytől szabadulnia lehetetlen volt. Apja még a hadseregből is kivásárolta. Még csak a frontra se mehetett ki, bár ehhez aligha lett volna kedve.

De hadd térjek vissza az új házba is, amelynek merev, barátságtalan és zord zugolyai olyan idegenül tekintettek rám, még az ismerkedésre vártak és a pillanatokra, amikor levetkezünk és lelepleződünk a falak és a más helyen mást jelentő tárgyak között, mik, úgy tűnik, egyelőre még élettelenül vesznek körül, nem jutottak szerephez, nem élnek, nem válaszolnak a kérdésre, mifélek is vagyunk hát, mint ahogy azt a régi lakásban tudták; dolgaink kezesen hozzánk idomultak, akárha értenék gondolatainkat és érzéseinket, mintha már-már tudatosan vennének részt életünkben. Az új lakásban mindennek újra ki kellett alakulnia, újra kellett teremtenünk velük viszonyunkat; más szóval, új életet kezdtünk. Ám nagymama erre már képtelennek mutatkozott; csak ült és búsult, elbóbiskolt sámliján, szemlátomást lefogyott, hontalanná vált véglegesen, szobácskáját se rendezte be úgy, olyan gonddal, mint a régi házban a nyári konyhát, a pusztáról hozott óráját se akasztotta a falra, holmiját, dolgait úgy helyezte el, ahogy véletlenül valahova odakerültek, mintegy végleg megszűnt velük a kapcsolata. A cselédszobába éppen csak aludni tért, egyszerűen nem találta helyét, egykedvűvé, közömbössé vált. Még az olyan izgalmak sem rázták fel, mint amikről én csak félfüllel értesültem, az izgalmak, amik a családi „lemezek” között ezen a címen maradtak fenn: „A Placzek-féle történetek”, és engem is csak jóval később foglalkoztattak színességükkel, képtelenségükkel, mert mi közöm is lehetett volna nekem akkor a Placzek-ügyhöz. A házon kívüli világgal teltem el egyelőre, mégiscsak a szabadság egyfajta ígézetével; hiába óvtak, intettek, ne menjek túl messzire, mindig újra elfutottam az utca végébe, oda, ahonnan szép időben a kék

hegyeket láttam, míg már ki-kiruccanni is mertem a bogáncsos rétre, a gödrökhöz, ahová a város szemetét hordták és alján vastag zöld lepedékes víz bugyborékkolt, s ekképp hamarosan megszűnt számomra az elérhetetlennek vélt messzeség, a rejtelmy, annak az ismeretlennek az izgalma is, amiben kétségtelenül az is segített, hogy nemegyszer jártam a pusztán, Józsvival bebarangoltam a nádas környékét, ismertem a madárfészkeket, egyáltalán fogalmaim voltak a régi ház kertjén kívüli természetéről. Azok a fogalmak most keltek ismét életre, csak most ébredtem rá, hogy magam is élhetek velük, de legalábbis megkísérelhetem megismerni, ami a lakáson, a szülői házon, az unott és zárt iskolán kívül a világ.

Csak az első kirándulások tűntek olyanok, mintha isten tudja, micsoda bátorság kellene ezekhez a vállalkozásokhoz. A házunk sarkával szembeni keresztutca vonzott különösképp, erkélyünkről jól látszott a vége, amit derékszögben a csatorna zárt le. Csakhamar odáig merészkedtem, s onnan elláttam a villanytelepig, melynek duzzasztógátján dübörgő porzással, miniatűr Niagaraként zuhogott alá a víz a csatorna magasabbik szintjéről. A parti házsor földszintes saroképületében borbélyműhely húzódt meg, ahová apám haját vágatni járt — olcsóbb is volt itt a szolgáltatás, s a kisebb borraalót jobban megbecsülték. A János nevű pincebeli hadirokkant borbélysegéd vitt magával oda először, s nyilván azzal a céllal, hogy kedveskedjék az új háziúrnak és a háziasszonynak, anyámnak, aki különben, igen tartózkodóan viselkedett a lakókkal szemben. Aligha gögből, de inkább azért, mert anyát zavarba ejtette, hogy hirtelenjében ennyi idegen ember közé került. Ahogy kitette lábát a lakásból, máris beleütközött valamelyik lakóba, előre és mély tisztelettel köszöntek neki, mind diskurálni szeretett volna, barátkozni, ami anyámat fölötte megrémítette, alig tudta, hogyan meneküljön, hiszen érezte, mindenkivel a maga hangján kellene szóba elegyednie, de kinek milyen ez a hangja, azt már nem tudta kitalálni. A bizalmaskodás ugyanúgy rémületbe ejtette, mint a hódolat, amit azért nyilvánítottak a lakók, mert ő volt a házban „a gazda”. Persze János úr póruul járt. Anyám rettentően leteremtette, amiért megkérdezése nélkül hurcolt el a csatorna parti koszos borbélyműhelybe. Ott a mester és két segédje többet lopták a napot, mint amennyit borotválással és hajnyírással töltöttek, de unatkozni nem unatkoztak, mert hiszen János

harmonikázott. A harmonikájával sántikált be reggel az üzletbe, azzal tért haza délben, este. A harmonika lent a pincében minden este megszólalt, kivéve amikor gazdáját valami városvegi esküvőre, névnapra szerződtették muzsikusként. Ám ilyen alkalom egyre ritkábban adódott, mert, mint apámnak hajvágás közben János magyarázta, az emberek most azt mondják, kívárlják, amíg vége a háborúnak, már nem tart sokáig, miért ne mulassanak majd békében, zavartalanul az egész család körében, mármint ha haza is kerülnek a frontról, akik még életben maradtak vagy fogságba estek.

A János ujjai alól kisikló harmonikahangok és az érzelgős dallamok vagy rögtönzött, de kellemes futamok a hangszereén, akár egy varázsló intésére, nemegyszer hirtelen csendet teremtettek a zsongó pincében. A gyermekek, az asszonyok és a férfiak némán vetkőztek szobáik sötétjében, és megbékülő szívvel, gondolatokba merülve bújtak ágyaik füledt tömkelegébe, dunyháik és pokrőcaik alá. A lépcsőházban elaludt a villany, s a pincefolyosón az egyetlen gyenge villanykörte is csak jelképesen pislákol. A házmaster vaskos ujjú kezében tíz órakor megszikordult a tekintélyes kapukulcs, bezárult az éji külvilág felé vezető út, és mi emeletiek és ők lentiek egyetlen tömbbe zárva éltük rokonai és annyira különböző, sőt ellenséges éjszakai életünket. Ám a János zenéje egy időre mégis egybefűzte mindannyiunk érzelmeit, a dallamok betöltötték a ház minden zegét-zugát, új gondolatokat keltettek mindannyiunkban, mert a harmonika hol édeskés, hol meg-sivító vidám hangja áthatolt a mennyezeten és falakon, fel egészen a tetőig, ahol távolian, árván és visszhangtalanul elveszett a levegőben, de lent a pincében teljes erővel zengett, kavargott, kulcsra zárt vagy nyitott ajtókon át egyaránt belépett a szobákba, a konyhákba, az ágyakba, a szekrényekbe és a kimerültségükben máris alvók álmába. A zene senkit se zavart, inkább örömet szerzett az embereknek, minél lennebb laktak a házban, annál inkább.

Lopva egy-egy estét én is töltöttem ott lent a pincében, ezzel az ismeretlen étellel való titkos ismerkedésben. Olyankor, amikor szüleim vendégségbe mentek, én kiszöktem, mégiscsak szöktem, de hol és hová? A zárt kapun innen, egy kaszárnyába, az emeletről a pincébe. Izzó forróság lepte el a párás pincét. Délővi őserdő fülfeteg mélye. Minden recsegett, kattan, nyöszörgött, nyögött, mint valami panteisztikus pázás-

ban, izgatóan és ellenállhatatlanul, és közben János harmonikája sivített, sírt. A szobák mélyén s a konyhák sarkaiban pincebéli nagylányok pihegtek, kiknek néha rejtélyes vendégeik akadtak, férfiak, s ezek a sötétben kapuzárás előtt érkeztek. Feltűrt gallérral, szemre húzott kalappal surrantak végig az alig világított pincefolyosón, és hajnalban, közvetlenül nyitás után, a szürkületben, még a gyárakba igyekvőket is megelőzve távoztak. Ott álltam egy ablakmélyedésbe húzódva, dobogó szívvel, és hallgatóztam, testemet ellepte a verejték. A forróságban és a sötétségben emeleti cselédek suhantak el mellettem, lázaktól és kimondhatatlan érzésektől fulladozva. Talán Jánost kereste szótlán, félénk ösztönök, talán egy másik férfit, de lehet, hogy senkit, csupán valamiféle pótlékát a személytelen életüknek, ami fojtottan pislákol az áporodott konyhai világukban, ott fenn, a földszinten vagy az emeleten, egész nap, hajnaltól az esti sötétségig. A sötétség beálltával tulajdonképpen már gondolni sem mertek rá, elképzelni se, megfogalmazni se tudták, hogyan válhatna bár a valóság árnyékává, leheletévé, sejtelmévé a vágy, a szerelem, valamiféle szabadság, aminek hiányát érezték. Csak tébolyogtak füledt lélekkel az éjszakai ház folyosóin, pincében, eltűntek és ismét megjelentek. Mi minden rejtelmet tartogattak itt az emberek magukban, mennyi indulatot, félelmet, elkeseredést, dühöt és haragot, vágyat, bizonytalan reményt a sötétségben, ahol semerre fénysugár, mindenütt csak falak, falak, falak, kulcsra zárt kapu és kulcsra zárt ajtók, se be, se ki tilalom, és minden titkolózásra, szökésre, rejtekezésre hív, ösztönöz, lök, és mindennek semmi megfogalmazott célja, csak teljes, áthatolhatatlan sötétség, amiben a mozgást úgy irányítják az ösztönök, mint a barlangi élőlényekét.

De másfajta volt-e, lehetett-e a nem pincebéli lakók, a földszinti, az emeleti főbérlők élete? Kód. Állóvíz. Állóvíz. És ebben az állóvízben is az élet kiszámíthatatlan és egyáltalán nem csodálatos mozgása, s hogy ebben az állapotban mindenki mást cselekedett, mint amit tennie kellett volna, ha volt egyáltalán, mit tennie, ez volt a természetes, mint ahogyan az is, hogy senkinek sem foglalkozásán járt az esze, de mindenki kissé kelekótyán tébolygott abban a házban, lakása falai között, ahogyan odakint, a kapun túl, a városban is.

Mulatságos változásoknak is színhelye volt házunk. A gazdag borítékgyáros, aki alattunk lakott a földszinten, váratlanul szegény emberré lett, ám nem amolyan igazi szegény ember, csupán „bukott gazdag ember”, aki ha nem is számíthatott rá, hogy visszahódítja helyét, a polgárság soraiból mégse hullt ki, ismerősei a régiek maradtak, új vállalkozásának új üzletfelei is tulajdonképpen a régiekből kerültek ki, és amikor ismét megbukott és már csak ügynökösködött, csupán annyi változott, hogy ő egy fokkal mélyebben hajolt meg vevői előtt, vevői és ismerősei pedig még egy fokkal hűvösebben üdvözölték. A borítékgyáros végül elköltözött, s helyette a kopott ügynökből más, gyárossá nőtt új lakó költözött be, és az évek folyamán szemünk láttára lett két gépkocsi és egy hatalmas cérnagyár tulajdonosa, végül villát épített, s ma már csak drága szivarokat szív, titkárnőit ékköves gyűrűkel és karperecekkal ajándékozta meg, a külföldet járja, importál, exportál, apám tisztelettel előre köszön neki és boldog, ha ez az úr szóba áll vele. Mindegyik lakásban más és más sors alakult; de kivel mi történik majd, azt kitalálni nem lehetett, hiszen amikor az új házba költöztünk, tulajdonképpen úgy tűnt, hogy egy változhatatlan világban helyezkedtünk el, minden a maga helyén és örökké így is marad, ők, a lakók a hónap utolsó napján kifizetik a házbért, és apám elsején beviszi a pénzt a bankba, (adósságai törlesztésére, s ha már „tehermentes” az ingatlan, akkor az addig a bankba vándorló minden havi összeg tulajdon bankbetétje számlájára folyik majd be, s egy-két esztendő múlva gondolhat majd rá, hogy tőkáját gyümölcsözőbben forgassa meg, hiszen a bank fizette kamat alig növelte.

Ám ha az új házban a fentiek élete a mindennapok felől nézve nem is tűnt túl változatosnak, az alagsoriaké még kevésbé látszott változónak, mert soha egyetlen házmestertől sem hallottam, hogy autóhoz jutott volna, hogy szeretőjének drágaköves gyűrűt vagy kékrókat ajándékozott, vagy hogy elutazott volna a Côte d'Azur-re. Pedig új házunkban néha havonta váltogatták egymást a házmesterek. S a pincebéli lakók, bár megkísérelték, hogy kijussanak odúikból, ha nem abban, más ház pincéjében tengették tovább mindennapi és akaraton kívül mégiscsak változásra váró életüket. Közülük képzeletemet sokáig leginkább a tohonya Zsák úr alakja foglalkoztatta. Tulajdonképpen Jakab volt a neve, de azt

Zsákra azóta változtatta, amióta egyszer, ki tudja, miért, Franciaországban is megfordult — Zsák úré, a cselédközvetítőé, aki bizony még ma is, bár némileg reszkető állal és félig-meddig hülyén, töpörödöten, de még mindig cselédközvetítéssel és nem utolsósorban leánykereskedelemmel s egyéb kétes szerelmi üzletek lebonyolításával foglalkozik. Igaz, míg ott lakott az új ház pincéjében, egy-egy jóérzésű mosónő vagy bejárónő az esti homályból rátámadva, néha el-eltalálta a fejét léccel, sodrófával, amikor rajtakapta, amint egy szepegő parasztlányt vezetett, rángatott sietve végig a folyosón, hogy másnap valami vidéki bordélynak vagy egy bordélynak megfelelő zugszállodának szállítsa tovább. Am Zsák úr egyéb bonyodalmakat is okozott ebben a megigézett házban, melynek varázslata a felfedező számára még csak annyi volt, hogy az emberek egymás közelségében, egymásra zsúfolódva, állandó lázban, izgalomban, félelemben, irigységben és gyilkos ösztöneiknek kiszolgáltatva éltek. Ebben a házban megtörtént az is, hogy a földszinti öreg, rég nyugdíjra jogosult zenetanárt késő éji óra idején vén és semmire se jó, immár harmadik felesége Zsák úrnál csípte el, amint a sötétség leple alatt épp a leánykereskedő egyik friss védencét babusgatta, ölelgette, mégpedig azon a pénzen, amiből másnap a fűszerboltban a beírókönyvben felgyülemlett adósságot kellett volna kifizetni. Az éjszaka leleplezett hőse, kiről a harsány csatazajban ismételten kiderült, hogy valóban nem jutott el a hangversenydobogóra, hanem Zsák úr hölgyeinek kelepcéibe, a szelíd zenetanár a pincefolyosón Wagner-énekesi pózba vágta magát — kár, hogy a jelenet remek színpadiassága abban az átkozott homályban inkább csak sejthető volt, mint látható, és így bár összegyűlt a ház népe, nem akadt megértő közönsége —, és e kitűnő beállításban szónoki hangon védekezett, hogy ő zenész, ő művész, muzsikus és alkotó, akinek ihletre van szüksége, kalandra, lelki izgalomra, hogy egy ellenséges világ közepette művészi énjét frissen és virágzón akarja megtartani, őt tönkretette, elpusztította a háború Molochja. Máskor viszont Zsák urat leplezték le, amint hajnali órán álkulccsal próbálgatta a földszinti tanítóék előszobazárját, amikor azok épp falun jártak, temetésen. Ez után persze ki kellett penderíteni a leánykereskedőt pincelakásából, bizonyára az egész ház titkos bújára, mert hiszen Zsák úr állandóan gondoskodott eleven és izgalmas eseményekről, me-

lyek az egész ház népét kivétel nélkül foglalkoztatták, sőt titokban mindannyian részesei is voltak az ő rejtélyes üzelmeinek, legalábbis annyiban, hogy minden lépéséről tudtak, de semmit se tettek ellene, nehogy elrontsák multságukat. Apám végül is megelégtelt a gyalázatot, és így Zsák úr betörési kísérlete éppen kapóra jött. Milyen kár.

Mindez az éjszakában történt, és én is csipegettem belőle, amikor néha dobogó szívvel kiszöktem a lakásból és búvóhelyemről lestem, milyen csodálatos dolgok zajlanak egy ilyen behemót házban, ahová annyi mindenfélék zsúfolódtak össze és amire szüleim olyan büszkék voltak.

A nappal élete az új házban természetesen egészen más módon zajlott le. Az emberek fegyelmeltebben, de elkeseredettebben is jártak-keltek, tettek-vettek, mint akik úgyis tudják, hogy csupán megszokásból, valami magyarázhatatlan parancsra élnek le mindennapi életüket és cselekszenek alapján véve haszontalan és értelmetlen dolgokat. Mert mi értelme is lehetett annak a rettentő sok főzésnek, mosásnak, takarításnak, erőlködésnek, nagymosásnak, ami az egyszerre kísérteti és köznapi ház életét és mindennapját kitette? A reggel felkefált parkettát, felmosott padlót, a kiporolt szőnyeget, a felsöpört folyosót, gangot, lépcsőt és konyhákat délben összejárákálták. Az ebédet, amely egy egész délelőttön át főtt, rotyogott, percek alatt felfalták. A kiserkedt ujjakkal tisztára dörzsölt ing egy nap alatt összekoszolódott, teli lett vasporral, szénnel, füsttel vagy a hivatal levegőjének porával. Minek hát ez az örült és véget nem érő esztelen munka? Ki az ördög gondolt itt ilyesmire? Az udvaron a nyeszlett fenyőfák között hosszú kötél szüntelen száradó fehérnemű lengedezett, gatyák lobogtak a szélben, ingek, zsebkendők — de micsoda gatyák, micsoda ingek és micsoda zsebkendők! A szegénység megannyi zászlaja. A padláson kifeszített köteleket ugyanis a földszinti és az emeleti lakók foglalták el.

Az udvaron az elégikusan himbálózó alsóruhák alatt a szél egy újságot sodort ide-oda, amelynek címdalán hatalmas betűkkel rikoltott a vég közeledtét jelző felhívás: Kitartani. Ahogy a konyhaablakból kibámultam s a fennakadt papírrongyot néztem, még az emeletről is jól kivehetően látszott: Kitartani. Kitartani? De miért? Kiért? Ezért a nyilván bukott, zátonyra jutott világért, amely fölött már csak a rongyok lobognak, de ebből hogyan is érthettek volna azok, akiknek

a szeme ehhez hozzászokott, holott csupán le kellett nézni emeletünkről az udvar mélyére és szemügyre venni a lengő, lobogó ruhadarabokat, amelyeken, a kétségbeesett gondoskodás már mit sem segíthetett, akárcsak azon a világon sem, amelynek állapotát a szélben csattogó fehérnemű, a megrekedt ázott újságdarab s rajta a cím: „Kitartani”, mindennél hívebben tükrözte.

A világtalan udvaron átfeszített köteleken néha-néha feltűnt egy-egy gazdag hímzésű ing is, egy orosz hadifogolyé, aki a városszéli bolgár dohányültetvényeken napestig kapálgatott, szabad idejében lószőrre apró, villogó fényű, ezerszínű gyöngyöt fűzött fel, gyűrűket és karpereceket álmodott, és ráadásul egy pincebéli csinos fiatal asszonnak, a fegyvergyári munkásnőnek udvarolt nagy titokban, mintegy cserében férjéért, aki viszont Oroszországban volt fogoly. Nagy titokban jártak együtt, de az asszonyt így is gyermekkel, egy kis szőke orrosszal ajándékozta meg a lószörgyűrűk és karperecek mellé emlékül. Ám kitalálni nem lehetett, hol találkozhatnak, a mi házunk pincelakásában bizonyosan nem, hiszen erről a ház nagyszájú s már elvből is kémkedő házmesterének közleményeiből azonnal értesültünk volna. Az orosz fogoly vasárnaponként meglátogatta ugyan az asszonyt, de ő a konyhaajtót és a szobaajtót mindig nyitva hagyta, ne mondják róla, hogy így meg úgy, mint a többiekéről. Az orosz fogoly ilyenkor az ablak alatt fűzte gyöngyeit, s ott állingáltam én is a többi gyerekkel s bámultam száj tátva ujjai pokoli ügyességét. Anyám is vásárolt tőle karperecet, akárcsak barátnői, nemsokára egész társaságunk hölgyei ezekkel az olcsó, de szemrevaló mütyürkével kérkedtek.

Itt láttam, ennek az asszonnak a szobájában a falon azt a színes nyomatot, amellyel később falun is annyiszor találkoztam. Egy huszárt ábrázolt a kép, akinek épp csak az arca helye maradt üresen, egyébként regénybe illő izmos lova vadul fűjtatva ágaskodott, és a lovas kivont, villogó kardjával egyenesen előre mutatott, mintegy jelezve, hogy ebben a pillanatban, épp amikor rápillantunk, indul ellenállhatatlan hősi rohamra, előre nyílegyenesen neki a gyalázatos ellenségnek. Az arc üresen maradt helyére azután a büszke vagy kegyeletes család beragasztotta a fiút, az apa, a testvér, a fogásba esett vagy hősi halott családtag megfelelő nagyságú arcmását, hogy gyönyörködhesék benne a família, amint ked-

vence vagy siratottja az egyébként szánalmas képen diadalmasan vitézkedik. Mondom, a pincebeli asszony is őrzött egy ilyen képet, de a muszka gyorsfényképét ragasztotta az ábrázolatra, mivel férje megírta neki, ne számítson többé vele, ha vége a háborúnak, feleségül veszi azt a tatár hadiözvegyet, akivel együtt él, és akinek a földjén eredménnyel gazdálkodik. A képen az orosz elfoszlott mundurjából is látszott egy részecske, úgyhogy később a fia a képet szemlélve jogosan kérdezhetette anyjától: „Miért mondod, hogy nem orosz az apám, hogy huszár volt?” „Nem mindegy az neked — válaszolja az asszony —, hogy huszár volt-e apád vagy muszka? Megcsinált, itt vagy és kész.” Amennyire a mi életünk az emelethez, lakásunkhoz és szobáink fala közé rögződött, annyira az utcához, a külső világhoz tartozott a lentiek élete. Ha a mi életünk biztonságosnak tűnt, mint egy sziklasziget, akkor az ő életük minden látszólagos változatlansága ellenére a folyóéhoz és a folyamokéhoz hasonlított, melyek mind a hullámzó tengerben adnak egymásnak találkát, mert hát a tenger is mindig csak tenger... Nemcsak szigeti, de elszigetelt élet is volt a miénk, az övék viszont a legképtelenebb vonatkozásokban kiterjedt, összekapcsolódott a világgal, túlmutatott önmagán, mármint nappal. Mert az éjszaka, az volt a börtön.

A harmonikázó János úr is nemcsak egy zenélő embert jelentett a pincében, de az utcát és a műhelyt is a csatorna partján, a világ legkülönösebb borbélyműhelyét, ahol a külváros, pontosabban a város végének számtalan szála futott össze. De most mégis másról szeretnék közbevetőleg beszámolni. Ha alaposabban szemügyre vesszük a borbélyok boltját, mindegyik épp elég furcsa. A borbélyüzletek éppoly különbözőek és jellemzőek Londonra, Párizsra, Bécsre, Budapestre vagy egy tájunkhoz tartozó kisvárosra, mint a műemlékek és az építkezések, sőt talán még inkább. Mert míg a műemlék, az épületek sora és elrendezése csupán szilárd, személytelen forma, pusztán emlék és emlékeztető, a borbélyműhely egy egész város, egy nemzet társadalmi jellegzetességeit viseli, bizonyos mértékig ünnepélyesen vagy éppenséggel természetesen, a polcra kirakott tégelyekben, a tükrök ápoltságában vagy ápolatlanságában, a borbélysegédek előkelő szótlanosságában vagy szájjártató közlékenységében éppúgy, mint félművelt bőbeszédűségében. Azt a borbélyüzletet, ahol nyaranta erőszakkal vagdosták le sörényemet, a külvilágtól

csupán egy színes, de kopott gyöngyfüzérékből összerakott függöny választotta el, amely ahányszor megbillentette valaki, mindannyiszor zörrenő, figyelmeztető hangokat hallatott. De erre napközben elég ritkán került sor. A függöny zörgésére egyébként is szükség volt, mert a borbélyok, János, mestere és a másik segéd, ha éppen nem harmonikáztak, a három borbélyszékben ültek, hátratámasztották bodros fejüket, lábukat a tükör előtti, repedt márványlapra helyezték, és így aludták a borbélyok igaz, de éber álmát. S ha nyáron a legyeket kirekesztő gyöngyfüzerek zöreje, télen az ajtó fölött zengő, hármas összhangzattal szólaló, hosszan, mennyei en elre z gő harangok figyelmeztették a szunyókáló borbélyokat a ritka eseményre, hogy vendég érkezett, postás vagy adóvégrehajtó, ilyenkor úgy pattantak fel, mintha puskát sütöttek volna el fülük mellett. Ezt a titkukat csak én tudhattam, hiszen a tilalom ellenére a következő nyáron nemegyszer szöktem el Jánoshoz, előttem a borbélyok nem röstelkedtek, kezembe nyomták a Tolnai Világlapját, nézzem a képeket, amíg ők az igazak álmát alusszák.

A műhely vízfoltoktól díszlő főfalán egy ferdén lógó olajnyomatról a szabadságharcos költő csak azért nem nézhetett le csodálkozva az alatta zajló különös életre vagy estefelé az itt tolongó villamoskalauzokra, vargákra, homokszedőkre, csónakosokra és bolgárkertészekre, mert miközben ő a sötétzöld levelű bokor alján vérbe mártott kardja mellé rogyva ujjával ezt a szót írta a porba: szabadság, szemét a borús égre függesztette, az égre, ahová lelke minden pillanatban felszállni készült. Ó, romantika! Mivé lett a nemzeti romantika érzékenyülésében a költő! Ám ami igaz, az igaz, ezeken a nyári napokon a költő abba is hagyhatta volna a porba való irkálást, mert úgy tűnt, senki sem hallgat a kép igéző jelszavára. A derékmagasságig penészes falú borbélyműhelyben csupán a besurrant zöld fényű és villogó szárnyú legyek dongtak, buzgón piszkolgatták a „Fertőtlenítő” felírású üres üveget. A borbélyok viszont, ha nem aludtak, kint ültek fürdőgyatában a csatorna gyepes partján, a vízbe lógatták lábukat, halászgattak, cigarettáztak, kezükkel tölcser t formálva szájuk elé, átkialtoztak a túlsó parton félmeztelenre vetkezett hatalmas izmú tímárlegényekhez, vagy a vízbe ugráltak, hogy kissé lehűsítsék magukat. „Így igen, így már kibírható a háború.” „Mindenk i a maga módján igyekszik kibír-

ni.” A nap bizonyos óráiban, amikor a borbélyok nem fűrödtek, nem harmonikáztak vagy nem horkoltak a költő romantikusan tragikus képe alatt a borbélyszékben hátradőlve, a nap bizonyos óráiban újságot olvastak, hogy a hat órakor munkából érkezőket kellőképpen tájékoztathassák a világ eseményeiről, megvitathassák velük a harctér helyzetét, az itthoni állapotokat, mikről az öreg kubikusokkal, napszámosokkal és egyéb torzonborz és szakállas férfiakkal egyöntetűen azt állapították meg: „tarthatatlan!” „Még hogy kitarítani? Ne vicceljünk, uraim...”

Ilyenek voltak ők, a borbélyok, János, mestere és a másik segéd, akiket őszintén szerettem, tiszteltem és irigyeltem, amit János észre is vett, és megígérte, hogy ha majd nem akarok gimnáziumba járni, mert az csak „úri marhaság”, megtanít beretválni, haját vágni, harmonikázni, és úgy élek, mint hal a vízben, mint Marci Hevesen, ámbár ő afféle híreket halott apámtól, hogy belőlem katonatiszt lesz, mégpedig számvevőségi, ami elég ronda mesterség, unalmas. Itt a műhelyben olyanokat is mondtak, hogy forradalom lesz.

Nem csoda, hogy ilyenek voltak ezek a borbélyok, hiszen elődeik — s ide akartam kilyukadni — náluknál külön dolgokat cselekedtek ebben a városban, melyet egyébként sohasem polgárai tettek hírnevessé. Mostanában kutattam régi újságokban, hogy vajon maradt-e nyoma a városban borbélyok tetteinek, és lám, mire bukkantam. Két borbélylegény, aki takaros mesterségét még az 1871-es párizsi fölkelés idején űzte itt, a francia szabadságharcosok bukását annyira szívére vette, hogy közös nagyszerű elhatározással önkéntesen a halálba mentek, a torlaszokon elbukott francia hősök nyomába szegődtek, elkísérték őket a halálba. Sírjuk ma is látható a Dóm körüli kis ligetet övező, roskadozó százados tölgyek alatt. Ez a hely akkor még valahogy kívül esett a templomkerten, mert a két öngyilkost az egyház büntetéssel sújtotta tettéért, nem bocsátotta be kihűlt testüket a békeségben és párnák közt megholt tisztességes és egyáltalán nem rebellis polgárok temetői társaságába. Ám a temető és a kert is tágult, utolérte a két egyszerű koporsót, s ezzel az idő helyrehozta az egyház dogmatikus vasszigorát. Mi több, városunk borbélyai, a kültelkiek s az előkelő belsővárosiak egyaránt, mind a szabadsághoz, mind a valláshoz húzva, évente, védszentjük neve napján, sosem mulasztják el kegyeletesen

megkoszorúzni a hantokat. Akit egyébként érdekel a két iparoslegényről szóló történet hitelessége, az városunk poros, pókhálóval borított és bizony csak igen ritkán zaklatott, némileg egérszagú könyvtárában, hol a piszoktól lepett állványok között a koszt vadul sípólva kavarja a törött ablakokon berontó szél, az 1871. évi újság egyik februári számában a következő hírt olvashatja a Napi krónika című rovatban ez alatt a cím alatt: „Kettős öngyilkosság politikai okokból”, és a cikk így szól: „Tegnap reggel Murányi János — lám, lám: János! — és Straba Ignác városunkbéli borbélysegédek pisztolylövésekkel véget vetettek életüknek. Az egyik szerencsétlen fejét és arcát a lövedék teljesen szétroncsolta. A másik arca csak kevéssé zúzódott össze, a halált okozó golyó, úgy tűnik, fennakadt a koponya hátsó részében. A holtakat a Nagyerdő határában lelték meg. Tetemüket boncolás céljából a morgue-ba szállították. A megrendítő kettős öngyilkosság okára egy levél vet fényt, mit lapunk főszerkesztőjéhez, Bertalanfy Bernát úrihoz intéztek a szerencsétlenek azzal a kéréssel, hogy annak tartalma haláluk után publicáltassék. A nevezett két egyén levélben közli, hogy még ez év január 5-én becsületszóval és parolával pecsételte meg ama fogadalmát, hogy ha Franciaország szabadságharcában vesztes leend, ők nem óhajtanak tovább élni és sorsuknak löporral és ólomgolyóval vetnek véget. E szavakkal, »Éljen Franciaország! Éljen a Szabadság!«, véget ér a levél, melynek hátlapján a szerencsétlen ifjú emberek rokonaiktól és testvéreiktől is búcsút vesznek, egyben pedig bocsánatukért is esedeznek... A szánalomra méltó ifjú férfiak szavukat betartották, és így az éppoly különös, mint amilyen rendkívüli eset ezzel városunkban hatalmas szenzatiót keltett.” Moltke tehát nemcsak a franciákat verte le, nemcsak tízezer francia tisztet ejtett foglyul, nemcsak háromszázezer katonát fegyverzett le, nemcsak száztizenkét címeres zászlót hajtatott maga előtt a porba, nemcsak Elzász-Lotaringiát kebelezte be Németországba, hanem akkor még kicsi és aligha jelentős városunkból két borbélysegédet is a halálba ragadott. Ám ne kicsinyeljük le a két fiatalember rajongó tettét, ők mentették meg, úgy-ahogy, az idő és történelem előtt a hájas polgárok, a beamterek és katonatisztek városának becsületét, a történelmi becsületet, amiről mostanában éppoly kevés szó esik, mint akkoriban, 1871-ben...

De hadd térjek vissza a mi borbélyainkhoz, kiket az új házban gyermeki lélekkel és gyermeki szemmel örökre emlékezetembe fogadtam! El kell mondanom, ők még csak nem is gondoltak arra, hogy bármiért is szétloccsantsák agyukat, és mégiscsak a napsugaras nyárban, a csatornapart füves meredélyén érezték magukat a legjobban, ahonnan lélekszakadva és csak akkor rohantak fel a töltésen halászbótjukkal kezükben, át a dinnyehéjakkal telihajigált macskaköves kocsiúton, amikor a vendég már füttyentett, kővel veregette az ajtó fölött céváló réztányért, illetve a rézbeszolgáltatás miatt azt helyettesítő pléhlapot, vagy türelmetlenül és különböző káromkodások közepette szólongatta a naplopó harmonikaművészt és társait, ami azonban csöppet sem zavarta költői lelkületüket, s valamely izgalmas pletykával csakhamar feledtetni tudták a türelmetlen s valójában váratlan vendég izalmát... A túlsó parton a tímároknak persze már nem volt ilyen jó dolguk. Hatalmas bőrkötényes alakok. Fapapucsuk a szennyes locspocsban átázott, kezük a bőrrel együtt kicserződött, és hátukat a nap pecsenyére sütötte. A tímárok tutaja, a borbélyok műhelye és egy kötélverő műhely, a Lázár-féle, mindez számomra szökéseim közben megannyi csodaként vált ismertté; új világok nyíltak meg előttem, rendkívüli élmények egész sora. És mindezeket az új háznak köszönhettem, ahol lassan-lassan új lélek, más lény vált belőlem. Eszmélkedésem új és kalandos utakra tévedt, és a vége felé haladó háború ténye is behatolt tudatomba, elfoglalta képzeletem kacskaringós és ellenőrizhetetlen útjait. A ház és az utca élete nemcsak bennem, hanem az engem elkábító környezetben is partalanul egymásba ömlött. Az ajtók csak jelképesen választották el a gondosan ápolat és kínosan tiszta emeleti és földszinti lakásokat más ápolatlan és szennyes szomszéd lakásoktól, a környező utcák borongó sötét hangulatától, a felgyülemelő piszoktól, az utcasarki személtládától, melyben egy megfagyott katonaszökevényt találtak egy téli reggelen az utca-seprő asszonyok, és az utcasaroktól, ahol egy őszi éjszakán leszúrtak egy fiatal nőt, vérző testét leöntötték benzinnel, és felgyújtották. Lúggal sem eltüntethető terebélyes folt maradt a tett színhelyén hónapokig. Ez a borzalomkeltő utcasarok sokszor mintha belekötött volna ebédlőnkbe, egyre rémesebb események követték egymást, egyre sűrűbben, a rémhírek egymás sarkát taposták le, hiába zártuk be az ajtót,

hiába húztuk be a függönyöket, előbb-utóbb el kellett hangzania anyám szemrehányásának: „A mamának igaza volt. Ott kellett volna maradnunk a régi házban...” A lakásokba néha éjfélig behatolt János harmonikájának a hangja, és felhallatszott a lárma, mely a magyaroktól, románoktól, zsidóktól, szerbektől és sváboktól lakott pincelakásokból feltört, mint a harag, füstölve, zajosan és megijesztve az egész környék csendesebb hajlamú polgárait. Akárhacsak érezték volna: „készül valami”.

JÁTÉK A HALÁLLAL

Az utca, az élet parttalanságát mégis a gyermekek érzékeltek és élték át a leghívebben, állandó büntudatos izgalomban, szüntelen száguldozásban és nyugtalanságban, bujkálás és leskelődés közepette. A börtönszerű lakások falai eltűntek vészes szándékainkban, ijesztő játékainkban. Nem ismertünk sem akadályt, sem korlátot, és hányszor megtörtént, hogy a visszhangzó lépcsőházban az üvöltve menekülő gyermekhad után így kiáltozott nagyanya magából kikelve, kezében seprűvel: „Pusztuljatok, gonosz kölkei! Megrontjátok a gyermekünket! Latrok, csírkefogók, kötélre való népség!...” És én velük menekültem, hiába kiáltott utánam nagyanya, térjek vissza. De sose árult be.

Feszengtem nagyanya minden effajta kifakadása után, hiszen kedveltem és csodáltam játszótársaimat, a pince vakmerő és vad gyermekeit. Hogy nem keltem értük nagyanyával birokra, csupán azért történt, mert szerettem őt, és még nem felejtettem el, hány árva estémet osztotta meg velem a régi házban, a régi kert nyári világában, amikor szüleim esténként elhagytak bennünket és idegenek közt jártak, akiket sose szívlelhettem. Nagyanya nem szerette az új ház gyermekeit, borzasztó gyanúsításokkal illette őket, rablót, gyilkost és tolvajt látott bennük, valószínűleg azért, mert elhanyagoltak, koszosak, minden csínyre, gonoszságra kaphatók voltak. Holott nagyanyának emlékeznie kellett volna, hogyan vágta le sikoltozva a kenderkötélről Feri fiát, amint ott himbálózott már elkékült arccal, fuldokolva a tanyai udvar érett gyümölcsű eperfáján, mert testvérei s a többi tanyai gyermek játékból felkötötte, hogy az aradi vértanúkról szóló vérfagyasztó legendát végigjátsszák olyan kegyetlenül, ahogyan csak gyerekek tudják a valóságot utánozni. Vagy lehet, nagyon is jól emlékezett nagyanya rájuk, a vásott, egykori gyerekekre, hogyan tüntették el a cselédház fazekaiából nagy-szombaton az ünnepekre fővő hurkát forró, bugyborékolva rotyogó levéből, hogyan kelt titokzatos útra innen is, onnan is egy szegényes értéktárgy, hogyan keletkezett hirtelen tűz az istállókban és a kazlak közt, mennyi halálos retteget kellett kiállnia a kölykök miatt neki is éppúgy, mint a többi pusztai asszonynak, kinek pendelye körül örökké őt-hat, de sokszor

tizenkét-tizenhárom éhes gyermek is sivalgott, zajgott, ételt követelt, panaszkodott, mint a tyúk körül pipogó tehetetlen és éhes csibe, betegeskedtek és haltak meg egymásra. Így hát ha egy gyermek bejutott is a féltett lakásunkba és ott holmijaim, gyámoltalan könyveim és játékaim között ámulva elmélyedt, nagyanya vizsla tekintetétől egy pillanatra sem szabadulhatott, egyre kezeit nézte, félszeg mozdulatait leste, figyelte: „Nem lopós-e?” Ezeket a gyermekeket nem is érdekelte üvegházi életünk. Egyszer-kétszer eljöttek kíváncsiságból, aztán elmaradtak. Lakásunk idegen volt számukra, nem lehetett hangosan kacagni se, lábujjhegyen kellett járni és félni a ház mord gazdájától. Vendégeimnek, mielőtt beléptek csupán mutogatásra, de aligha használatra szánt szobáinkba, cipőjüket ronggyal kellett letörölniük, vagy épp levétették velük cipőjüket, nehogy egy borsónyi sarat hullassanak a nemrég vásárolt, vörös fényben csillámló, keleti rajzú szőnyegekre s a gondosan fényezett szőke tölgyfa parkettára. Lakásunkba, mely sorsunk javulásával évről évre szebbé, dúsbabbá és gazdagabbá vált, nem léphetett be akárki. Azok a játszótársaim legkevésbé, kikkel találkoznom — valószínűleg szüleik valamilyen rejtett bűne miatt — nem volt szabad. Csak a Tischler gyerekekkel tettek szüleim kivételt, és természetesen nagyanya is, ami nem is csodálni való, hiszen apám barátja nemcsak Pesten, Bécsben vásárolt egyre-másra bérházakat, de újabban még földbirtokot is szerzett, gyárak alapításában vett részt tőkéjével, és hamarosan városunk egyik kereskedelmi szaktekintélyévé vált, a legjobb úton, hogy a gyáriparosok Héphaisztoszról elnevezett egyesületének elnökévé válasszák. Hogy ebből nem lett semmi, annak oka az a véletlen, mely a háborúnak egész másként vetett véget, mint ahogy azt eleinte Tischler úr és a gyáriparosok minden szimatuk ellenére is kiszámították.

Bevallom, izgalmas és érdekes barátkozás volt ez a Tischler gyerekekkel. Együtt csatangoltunk el iskola után. Együtt küzdöttünk kültelki iskolatársaink ellenünk fellobbanó gyűlölködése ellen, ami talán nem is volt éppen alaptalan, hiszen nemegyszer hintó hozott a Tischler fiúkkal az ódon és hulló vakolatú iskola rozoga kapuja elé. Sőt szombat délutánoként gépkocsi jött értünk, hogy kiröpítsen a Nagyerdő egyik tündéri tisztására. Természetesen irigyeltek bennünket, amint ott ültünk a pöfögő, dudáló, száguldó kocsiban, és a

kocsikázásainkról valóságos legendák keringtek az iskolában. Bennünket gyerekeket külön, a felnőttek után szállított ki a gépkocsi. Az erdőben szüleink és barátaink már harsány kacajok és a nagy tölcserű gramofon visszhangzó zenéjében lubickoltak, dalolva mulattak, henteregtek a smaragdszínű füre terített habfehér abrosz körül, melyen csillogó boros- és sörösüvegek álldogáltak, minden pillanatban feldőlésre készen. A tálakon bársonyos fényű pástétomok és vörös mázú sült húsok piroslottak férfiöklömnyi sötétzöld paprikával, paradicsommal, virágszerűen lehántott skarlátpiros retekkel körítve. Ilyenkor persze elfeledkeztünk iskolabeli elleneinkről, és önkívületben futkostunk át a rengetegen, üvöltöztünk torkunk szakadtából, talpunk alatt ropogtak és szerteröppentek az elpattanó gallyak, és a fák sűrűje mint valami hihetetlen áramlás: zöldfényű felhőóceán gomolygott fejünk fölött, s a lombok részén át úgy vágott be a nap vakító fénye, mintha csak egy élő, mozgó dolgot használó festőóriás csapta volna egyetlen lendületes mozdulattal a tájképbe a napsugarak nyálbjait. Mozgó századfordulói impresszionista festmény.

Am a hintón ringatózásnál, a gépkocsin száguldozásnál, sőt az erdei mulatságoknál is izgalmasabbak voltak a Tischlerék telepén eltöltött órák, amikor benzint, tiszta szeszt, petróleumot, porrá tört kénrudakat és salétromot egyéb veszedelmes szerekkel vegyítve, újfajta robbanóanyag feltalálásán dolgoztunk. Kísérleteink eredményeit eltökélten és gyilkos szándékkal a kiszáritott egykori folyó medrében dülő harcainkban óhajtottuk felhasználni, a bozót lepte árkokban, ahol patkányok tanyáztak, döglött macskák csontjai fehérlettek és a porond alól lókoponyák kerültek elő. Mert természetesen mi is háborúztunk, s valószínűleg nemcsak játékból, hiszen éppolyan kegyetlenek tudtunk lenni, mint a felnőttek, éppoly komolyan vettük a pusztítás feladatát, éppannyira nem tudtuk, miért csináljuk mindezt, mint ők. Csupán annyi volt a különbség köztük és köztünk, hogy itt, a gödrök bozótosaiban húzódozó arcvonalon nem a nemzetek álltak szemben, hanem kicsiben már maguk az osztályok kerekedtek fel egymás ellen. A csatornán túl elterülő kültelkek suhancai, iskolakerülői, csavargó hadiárvai és gyámoltalanjai vívtak a csatornán inneni polgárosultabb negyed elszánt fiaival, akik között a legkivételesebb helyzetűek mi voltunk, a Tischler

gyerekek, én és még néhány kiállhatatlan kölyök a maga helotáival, lefizetett bandáival.

Módunk volt rá, hogy megvásároljuk a környék félelme-
sebb és hírhedt verekedőit, kik e mesterséget már szinte a
bölcsőben, mindenesetre a családban, az utcán és a piacon
tanulták ki. Hazulról elcsent édességekkel, használhatatlan
szerszámokkal, limlommal, hülyeségekkel vásároltuk meg
vadságukat és ügyességüket, olyan tárgyaikkal, amelyek egye-
dül a gyermeki képzeletben válhattak értékké. S ők ezért
mindenre hajlandók voltak, sőt végül maguk is azt hitték,
hogy hozzánk tartoznak, hogy egy véleményen vagyunk,
egyenlőek egy párton belül, holott ők csak zsoldosaink voltak,
még nem tudva magukról, hogy valójában mi függünk tő-
lük, ha fellázadnak: elvesztünk. De lázadásra nem is gon-
doltak. Mi értelme lett volna? Talán még tetszelegtek is ma-
guknak a szerepben, amely szerint ők a gazdagok bandájához
tartoztak.

Petróleumos és benzines üvegeink durrogva robbantak a
gödrök mélyén, a nedves talpú patkányok elmenekültek, a
száraz nyári gaz lángot vetett és ropogva kigyúlt, és a bom-
bák fölött sűrű fekete füstoszlopok gomolyogtak az alacsony
városi ég felé. Csak a gondos szerencse és a véletlen mentett
meg, hogy magunk is nem váltunk gyilkossá, az igazi há-
borúskodókhoz hasonlatosan. Szerencse és véletlen, hogy
„robbanóüvegeink” nem sebeztek senkit halálra, hogy a szer-
tecsattanó szilánkok nem verték ki elleneink vagy zoldo-
saink szemét és nem égett meg közülünk egyik-másik. Mi per-
sze a parancsnoki fedezékben, a verekedő hadvonalak mö-
gött ilyen veszélynek nem voltunk kitéve, különösen én nem,
aki a Tischler fiúk mellett csak amolyan protezsáltjuk vol-
tam, s bizony a réműlettől nemegyszer kirázott a hideg. De
kíméletlen és veszedelmes szándékunkért keserűen lakoltunk.
Bombáink hiába robbantak. A csatornán túli kültelkiek pa-
rittyáiból valóságos közapor zúdult állásainkra, annyira, hogy
még lefizetett seregünk is fejvesztve menekült a süvítő kő-
viharból, a rohamozók átgázoltak rajtunk, a „vezérekaron”,
mely kényelmes és távoli fedezékekben otthonról elemelt szín-
házi távcsövekkel figyelte a csata fejleményeit. A kültelki
hunok vad ordítások közepette törtek előre, lángakadályain-
kon átugráltak, de nem oltották el őket, ami pedig igen
egyszerű lett volna — a füst, a tűz, a harc e színpadias

kellékei nekik is roppant mód tetszetek, mi több, egyenesen vonzották őket —, fedezékeinket pedig, diadalmas kiáltásokat hallatva, kíméletlenül megszállták. Mindnyájunk arca eltorzult ezekben a csatákban, szemünkben érett harci szenvedély lobogott, komolyan vettük a küzdelmet, a lehető legkomolyabban, mert mindenre készek voltunk, valóságos besütiakká váltunk, hiszen már nem is annyira a győzelemért, mint magáért az izgalomért folytattuk nyers játékunkat. Még éjszaka, álmunkban sem téphettük ki magunkat e játékok lázából, a sötétben öntudatlanul kiáltoztunk és riadoztunk. Egyébként pedig érzéketlenné, erőszakossá, vaddá, hazuggá és alattomosná — felnőtté váltunk.

A közénk tartozó keszeglábú vagy pókhasú úrigyermekek valamelyikének szülői azonban kiderítették kölkük elvadásának okát, felfedezték csataterünket, „robbanóüvegeinket”, úgyhogy végül is a rendőrség vetett véget az elfajult harcoknak. A rendőrség pedig, nyilván a tekintélyes szülők kérésére, körülvette a csatateret, és bennünket, a polgárgyermekeket védett meg, amennyiben az egész csatornán túli hadsereget betelerelte a kerületi kapitányságra, s onnan egy éjszakán át tartó fogság után csattanó és fület csendítő pofonok vihára közben bocsátotta el a harcosokat. És jó, hogy ezek a gyermeki, de korántsem veszélytelen csaták ilyenképp befejeződtek, mert nekem már se éjjelem, se nappalom nem telt nyugalomban. Összekarmolt arcokat, csorgó vért, kifolyt szemeket, törött lábakat és karokat, lihegést, futást, robbantást, lázt, halált, mámort és szédülést és menekülést, győzelmet és vereséget, hősiességet és gyávaságot váltogattak lidérces éji látomásaim.

Az utca életébe, e lázas játékokba úgy szakadtam bele az új ház és az iskola révén, mint a rabságban született állat a káprázatos és izgalmas őserdő csodái közé. Képtelen voltam tájékozódni, mert a régi házbeli rabságom ideje alatt nem tanultam meg az életben szükséges mozgást, a legszükségesebb ösztönök se fejlődtek ki bennem. Eleinte csak utánóztam a többi gyermeket, tehetetlenül és ügyetlenül, s talán csak véletlen, hogy éppen abba a pártba kerültem az utcán, amelyhez tartoztam, mert éppúgy tarthattam volna ellenségeinkkel, a csatornán túliakkal is, ámbar az aligha nevezhető véletlennek, hogy épp a Tischler gyerekek vittek a táncba. Szüleink barátsága, érdekközössége hozott össze bennünket-

utódaikat is. Tűnődő esetlenségem elszállt, és új ösztönök, új tulajdonságok fogamzottak meg a lélekben. Ráébredtem, hogy az utca és a gyermekek világa mennyire más; itt a kíméletlenség őszinte, nyílt a nyereség, nem olyan, mint a régi házban, ahol eddig szorongásainkkal és bánatainkkal, álmainkkal és ábrándjainkkal a zárt családban éltünk, s ez a család tulajdonképpen két asszony volt és én. A régi házban a cselekvés lehetősége, az édes bódító szabadság láthatatlanul kiterítve, tetszhalálban feküdt a kertben, az ebédlőben vagy a hálószobában, de itt, ahol a zártság, legalábbis számomra, megszűnt, kiderült, hogy a szabadság vagy csak az utána való vágyakozás mindenütt ott van, csak térre van szüksége, hogy megmozdulhasson, és felébred, talpra áll, lerázza magáról a port, és feltárja a magány ólomkamráját, hadd süssön a börtönbe a nap, a börtönbe, amely hamarosan ügyis megnyílik, csak észre kell venni a pillanatot, hogy mikor.

De mindezeket nem a polgárgyermekektől tanultam, nem a Tischler fiúktól, hanem azoktól, akiktől tiltottak, akik télen-nyáron az utcavégi mezőn éltek, a természettel cimboráltak, a városvégi rengő kukoricásokon át a zajduló Nagyerdő mohos aljáig csatangoltak el, horgászni jártak a csatorna széli Felsőfolyásra, madarászni a víz menti füzesbe, s nemcsak a természet gáncsaival, de egymással is, s ha kellett, a locskos bajszú csöszökkal és más felnőttekkel is megküzdöttek jogukért, úgy élni a természetben, ahogyan a természet engedi, megharcolni vele. Ha tehát addig, míg az új házba nem kerültünk, nem is tudtam, sosem hallottam az élet valóságos dolgairól, hacsak nem egészen kicsi koromban a pusztán vagy falun, ők megtanítottak rá, hogy létezik egy másik világ is, nemcsak a mienk, ott fent az emeleten az egymásba nyíló négy szobában. Azok a gyermekek nem kértek sajnálatunkból. Ha egy pártba álltak velünk, nemcsak érdekből, de fölényesen is cselekedtek, mint ahogy általában minden kötés és szerződés ellenére lesajnálta, kinevették válogatott ünnepi ruhámat, és dagályos modorban kegyükkel tüntettek ki, amikor néha maguk közé fogadtak és részt vehettem játékaikban a fűskamrák nyirkos sötétségében.

És micsoda játékok voltak ezek a réveteg homályban, a pince dermesztő hidegében; micsoda kalandok a félelmetes és titokzatos dolgokkal, amiket a felnőttek oly gondosan takargattak a mi köreink gyermekei előtt, de a pincebeli gyermekek

előtt már semmi rejtelmük, titokzatosságuk nem volt. Itt a különös, varázsos sötétségben találkoztunk mi fiúk a ház leánygyermekével, Ilussal, a házmester leányával és a többiekkel, itt szövetkeztünk velük játéokra, amit itt csak pontosabb névadás híján lehetett annak nevezni, mert inkább utánzás volt ez, a felnőttek utánzása, szertartás, mert itt a pincében üldöztük, gyötörtük és kínoztuk egymást, s ha csak lehetséges volt, lázasan, türelmetlenül tapogattuk a lányok testét, csókoltuk illattalan hajukat, gyakorlatlan szájukat, kergén, mint a vakok vagy a megszállott álmodók. De nem is ez volt a lényeg.

Elhittük, hogy a fanyar szemétszagban és morzsolódó nedves falak közt katonakórházban vagyunk. Ott feküdtünk nyöszörögve a porban és piszokban, tehetetlen sebesültek. Egy sovány fiú, talán Sanyinak hívták, méltósággal és kegyetlen arckifejezéssel járt-kelt közöttünk, szegény vinnyogó és hörgő betegek között. Ő volt a katonaorvos. Káromkodott, de úgy, ahogy csak a városunkbeli kubikusok tudnak káromkodni, hátborzongató átkokat szórt a hörgő haldoklókra, és egy fűzfavesszővel kegyetlenül csapkodott maga körül. Egy leányka, melyik, már nem tudom, de talán Ilus, a házmesterék kislánya volt az ápolónő s egyben „szeretője” az „orvosnak”. Honnan került elő ez a történet, ezek a szerepek, ma már nehéz volna kibogozni. Talán Sanyi, talán egy más gyermek családjában kerengtek ilyen históriák kórházzról, orvostól, ápolónőről és betegekről, halálról és szadista kegyetlenkedésről. Így, ahogy eljátszottunk a homályban és piszokban, így történhetett ez valahogyan egy front mögötti rögtönzött lazarettben, így mesélték ezt egy málladékony, penészszagú, cigarettafüstös pincei szobában, és ezt játszottuk el dagályosan, az átélés túlzásaival, mi gyermekek, a korhatag pincében. A portól, piszoktól fekete falakról lelógó pókhálók ellendültek hideglelés arcunk fölött, belekeveredtek izgalomtól izzadt hajunkba. A patkányok zörögve kujtorogtak a kamrák mélyén percegő tüzelőfa alatt. Az „orvos” és az „ápolónő” csillogó szemmel, mintha valami bolond toron részegedtek volna meg, egy-egy beteget levetkőztettek, vizsgálgatták sandán elől-hátul, a karját kicsavarták, a nedves földön és a piszokban hasra fordították, majd újra hátára hempergették, megnézték, megtapogatták a test láthatóvá tett, lemeztelenített szer-

veit. Egy szélcsapás átszisszent a sötétben, és Sanyi torakasakadtából, eszeveszetten ordított:

— Szimuláns, gazember. Semmi baja a világon! Menjen a fenébe! Ápolónó, ki vele!

Az „ápolónó” felragadott a borongó sarokból egy bűzös moslékkeverő rudat, és rávágott a csurdé „betegre”, aki félelmetes bömböléssel, illetlen öltözetlenségében kirohant a pincefolyosóra. Az „orvos” vigyorogva és elégedetten ragadta meg a „beteg” ott maradt ruháit, a megrémült gyermek után hajította, s nyomában villogó szemekkel, mint egy felhergelt kopó, az „ápolónó”.

— Menjen a fenébe — kiabálta Sanyit utánozva, magából kikelve —, aljas szimuláns...

Mi zúgolódtunk is volna, kacagtunk is volna, de a torunkat összeszorító félelem nem engedett mozdulni. Sanyi egy bőrből font kutyakorbáccsal kezében lépdelt fel-alá közöttünk, és aki nem hörgött, nem fordította ki szemét „haláltusában”, vagy nem rángatózott, a haldoklás perceit megjátszva, arra kerge indulatában kegyetlenül, egész erejével rávágott. Kiserkedt a vér, és a sírás, nyöszörgés, fojtott jajveszékélés valóságossá, a rémület, a félelem igazivá vált a lakók léccel elkerített faskamrái között húzódó szeles, sötét folyosón. És mi akár egy vészes varázslatban túrtuk ezt az örült uralmat, és odaadással rettegtünk, mert a játék számunkra nemcsak megfogalmazatlanul érvényes szerződés, de teljes valóság is volt, akár egy szerelmes vagy egy örült számára az a kép, amit az elérhetetlen vagy nem is létező nőről alkot magának, és eszeveszett következetességgel ahhoz idomulva rendezi be életét, tehát embertelenül szenved, s mindebben csak ez a valóságos: a szenvedés.

Ez a korbáccsos gyászjáték más és más formában ismétlődött meg, például amikor Sanyi halottnéző volt és Ilus halottmosónó, mi magunk pedig bűzölgő hullák, kik legalább három hete feküdtünk legyilkolva, gáztól megmérgezve, egy csatamező hangtalanul serkenő, véráztatta fűvében. Számtalanszor ismétlődött meg az ilyen vagy amolyan formát öltő vajakos játék, és mi Sanyi ellen egyszer sem lázadtunk fel, sőt ha megkívánta, újra és újra meghaltunk „az operációs asztalon”, és túrtuk, hogy a „kedves nővér”, kinek ilyesfajta szórakozásokban nagy öröme tellett, egy piszkos vödörből, amivel szombat délutánonként a kőpéses, sáros és cigaretta-

csonkokkal teliszórt lépcsőházban felmosták a betont, jég-
 hideg vizet loccsantson ránk és buzgón mossa a műtétől ki-
 merült áldozatokat, természetesen legfőképpen azokon a he-
 lyeken, melyeknek szemérmes rejtegetésére szüleink annyi buz-
 galommal és fintorogva neveltek, mintha tulajdon rejtegetni
 valójukat, büntudatukat akarták volna nyakunkba varrni és
 ezáltal megkönnyebbült volna megterhelt lelkiismeretük. Nyers
 és vad dolgokat tanultam itt a pincében, és ezek, képzeléseink
 és lázunk ellenére is, mind valóságosak voltak, a bennem fel-
 ébresztett élmény teltebb, igazibb s főleg minden eszeveszett-
 ség ellenére őszintébb, mint az, amit elszigetelt, a csendbe és a
 felnőttek világába börtönzött életemben addig annak hihet-
 tem. Ám mindez nem volt elég. Betörtünk pincékbe és a pad-
 lásokra. Raboltunk. Eljátszottuk az újságok kövér című vagy
 mindössze párszavas híreit. Igaz, ártatlan dolgokat kaparin-
 tottunk meg. Egy régi és használhatatlan gázlámpát, ami ab-
 ból az időből maradt fenn, amikor a várban élő hölgyek és
 szüzek vonultak el e lámpák zöldes fénye alatt rózsaszínű és
 halványkék krinolin ruhában, sállal vállukon a bálba. Óriás
 plüssfüggönyt emeltünk el, mely talán egy tragikus, század-
 végi, őrjöngő és gyilkos házasesetnek volt tanúja, olyan háló-
 szobában, ahol ritkán szellőztettek és az indulatok elkesere-
 detten és vészjóslóan, méreggel és bűnös tervekkel fortyogtak.
 Egy dobozra való régi, izzadságtól és irodai portól szürkült,
 keményített állógallért szereztünk, néhány vad és szellemte-
 len erotikus fényképet, melyen órák hosszat báméskodtunk,
 hol kacagva, hol izgatottan, Sanyi szakelőadásait hallgatva.
 Ám Sanyi végül is e fényképeket a gallérokkal együtt eladta
 egy részeges bérkocsisnak, kinek fogatján könnyűvérű hölgyek,
 valamint becsípett fiatal katonatisztek között egyetlen dolog
 szoktak történni a Nagyerdő alatt, a lankadt országúton a
 merengő holdfényben s az erdőből előcihelődő, nyöszörgő és
 friss illatú szellők sodrásában. A tárgyak és a kellékek segít-
 ségével, melyeket Sanyi nem értékesített az őszeren vagy kétes
 szándékú bérkocsisokkal lebonyolított üzletkötésekben, azután
 az utca egy másik hírhejt központjában, egy hosszú, álmag,
 fűvel felvert és rossz szagú proletárudvar hátsó részén színi-
 előadást rendeztünk. A bevételt természetesen szintén Sanyi
 süllyesztette feneketlen zsebébe, és mi kábán engedtük, hogy
 zsaroljon, raboljon bennünket, s még csak a részesedés egy
 morzsájáért sem mordultunk fel. Még azt is megadóan túrtuk,

hogy kifosszon. Sanyi erős volt, erőszakos és mi boldogok, hogy szolgálhattuk őt, akit még a csatornán túli csibészek is messziről kikerültek, személyiség volt, kíméletlen, ellentmondást nem tűrő és oly magabiztos, hogy vazallusait még csak meg se jutalmazta, vak szolgálatot követelt és meg is kapta.

Szutyok ragadt rám ezekben a gonosz játékokban, döbbenetes kifejezések, ijesztő szavak, dolgok, amelyek tiszta, pedáns úri lakásunk küszöbén mintha mégis eltűntek volna, mintha lehulltak volna rólam. Az ajtó előtt ruhámat óvatosan megtisztogattam a beléje szívódott portól, és elrejtettem magamban azokat a szavakat, képeket, fogalmakat, melyekkel „ott kint”, a valóság világában ismerkedtem meg, és álszent, hazug arccal álltam meg nagymama vagy anya előtt, pirulás nélkül, és őszinte, kerek, bátor szemmel hazudtam az elmúlt órákról a leghihetőbb dolgokat, anélkül, hogy erre valaki is tanított volna, egyszerűen azért, mert ők ezt várták tőlem, ezt akarták rólam hallani, ezt képzelték el jámborul felőlem.

Hogyan is sejtették volna, hogy micsoda fanyaran füledt órákat töltöttem egy egészen más csillagkép alatt, a házmester lakásában, ahol Iluskával, ezzel az alig hét éves leánykával meztelenre vetkőzve henteregtünk egy molyos, kócsát lógató, nyomorú pamlagon, ahol éjszaka az a különös, de inkább rejtélyes, köhögő szobaúr szokta a tiszta lelkiismeretű, de reménytelen sorsú emberek nyugtalan álmát aludni. Társaságában a nyöszörgő díványon összehúzódva és a lehető legszerényebben, ahogyan csak a nagyon szegény emberek képesek összehúzódni, egy nő aludt vele néha, akivel az albérlő rendszerint éjfél után érkezett és reggel nyolc óra tájban távozott, senki se tudta, hová, senki se tudta róla, hol dolgozik, dolgozik-e egyáltalán, mi a mestersége és ki az a rejtélyes nő. Ilustól tudtam meg, de eskü alatt, hogy még anyámnak se árulom el a titkot: Budapestről érkezik két-három hetenként, nagyon szeretik egymást a Kozma úrral, így hívták az albérlőt. Ám Ilus akárhogy figyelt, hallgatózott, sose tudta meg, miről suttognak néha órák hosszat, olyan halkán cserélték ki gondolataikat, hogy szavukat se értette. „Biztosan szerelemről suttogtak.”

— Nézd — mondotta fojtottan és halkán, mint egy szomorújátékban Iluska —, így csinálják... — és magához vont, hűvös testéhez szorított és átölelt két vékony és vértelen karjával, kipirult orcáit lázas arcomhoz szorította, és ijesz-

tően lihegett. Ilyenkor mégis egészen más volt ő, mint amikor Sanyi mellett a gonosz és kegyetlen nővért játszotta. Ilyenkor, amikor Kozma úr pamlagján feküdtünk, inkább a szelíd Milucához hasonlított, mint önmagához, amit el is mondtam neki, és azt válaszolta, szeressem őt is úgy, mint Milucát, úgy, mint Kozma úr a pesti kisasszonyt.

— Így csinálják — magyarázta — reggel, mikor mama a piacon van vagy a lépcsőházat sepri, és ők ketten, azt hiszik, hogy én még alszom, akkor szokták csinálni...

Ami a Milucával való játékokban egykor visszhangtalan és tartalmatlan sejtelem volt, az itt mind lobogó láng lett. A test bűvös jeleire vérvörös fénybe borultak a salétromos és nedves falak, és képzeletünk ezer égvívó ördöge rajzott fel a minket beborító ködbe. Tehetetlen testi döbbenetünk egész hevével, hidegleglősen vetettük magunkat egymásra, és mégsem találtuk meg a titkok kifejezhetetlen rejtelmű kulcsát. Gyermekek voltunk és csak nyűgölődtünk egymással, és halmoztuk, tetéztük, tornyoztuk önmagunkban a keserves büntudatot, a sérelmeket és a zavart, amelyekből későbbi sebzett életünkben ki tudja, mi lett, milyen baj, milyen megmagyarázhatatlan szenvedés, amivel más embereket illettünk és önmagunkat emésztettük, úgy, mint azokban az órákban, amikor selypegve, de végzetlenül és mohón néztük, vizsgáltuk egymást, vagy amikor túrtuk Sanyi korbácsát, szennyben és piszokban, éretlen szenvedélyekben hemperegtünk, csak azért, mert rabok voltunk és szenvedők, egy ármányos és hazugságokkal telt világ kiszolgáltatott áldozatai, háborús gyermekek.

Kavargott és forgott velem a világ.

Szendergő érzelmeim váratlan módon megszólaltak. Láttam a homályt és az emberi életeket. Megérintettek Iluska kékeres, hideg és fehér karjai, és másképp néztem a világba. Mintha a dolgokról lehullott volna az álarc, oly őszinték, oly igazak, szomorúak és borzasztóak voltak. Esténként vendégeink közt tévetegen járkálva vagy egy sarokban ülve egy taglejtésből, egy tekintetből, egy mozdulatból és a felnőttek hangjának megváltozott rezgéséből, hirtelen bársonyosodásából megéreztem a füledt kalandot, a kék tömény pótlékát, a szenvedély árnyalatait, az élvezetek és a tiltott szándékok örökös lázát, mindent, amiről a felnőttek azt hiszik, hogy ismeretlen a gyermek előtt. De így történt-e valóban? Nem tudom. Azt hiszem. Így dereng fel bennem most ez a részlet, ezen az

éjszakán, ahogy írom, ám holnap ugyanez az érzés, ha egyáltalán megszülethetne még egyszer, talán valami egészen más árnyalással diktálná ugyanezt a szöveget vagy éppen más valamit. A jelentől is függő emlékezés oly esetleges, amikor életre kelti azt a régmúlt időszakot, amikor a gyermeki lélek a világban és a kegyetlen ősfájdalmas valóságban először fürdött meg! Alighanem az e századi lélekolvasók álomtudománya is csak silány eszköz ahhoz, hogy újraélessze, amit ebben a korban és az olyan időkben, amilyen az az egyre bizonyosabban vesztett háború volt, érezhetett és megélhetett az ember. A valóságot és az igazat keressük, mert minden fikció. Az igazat mondjuk, és mégis minden kitalálás, játék, a képzelet játéka, valami egészen más, mint ami tény volt, s e szóhoz mindjárt hozzátársítja a képzelet: a büntény...

Mi, akik akkor voltunk gyermekek, csak enyhe és réveteg árnyait sejthetjük meg ama idők tényeinek, és csak az ihlet varázslatával teremthetjük újjá őket — valami mássá. De ez már nem az igazi. És ebben a hamis feltámadásban épp az fájdalmas, hogy az időt, amikor megroppant egy biztosnak hitt világ talaja és szemünk előtt omlott össze, mégse tudjuk teljességében, egészében életre keltetni, csak sejtetni. És abban az időben, amelyről semmit sem tudhatok biztosan, csak azt, hogy menthetetlenül és kétségbeejtően szomorú volt, összeomlásra ítélt, abban az időben egy szívdermesztő érintés kavarta fel házunk megszokott rendjét. Meghalt nagyanyám. A világban nagy dolgok történtek. Forradalmak indultak útjukra, de azok még láthatatlanok voltak... Nagyanya meghalt. Az ősz, megint elérkezett az ősz, a rettentő háborús ősz ráterítette már nyirkos köpenyét a tájra, a városra és a síkságra, az erdőre és a falvakra, rá az egész utcára, ahol tócsák álltak, köd gomolygott. Ősz volt.

Úgy történt, hogy nagyanya hirtelen elgyöngült, ágynak esett, és Klein doktor szívós, őszinte buzgalma ellenére is egyre csak fogyott, aszott és pusztult. Már nem is ellenkezett, amikor apám karjába vette a gyenge testet, bevitte az én szobámba és az én ágyamba fektette. Eltúrte nagyanya, amit soha, hogy ápolják, öltöztessék; érezte, hogy az ő számára az idő ahhoz a végső határhoz érkezett, ahol a világ új, legálábbis pusztulásában és süllyedésében végső pontjára érkezett, nincs, régóta nincs miért maradnia. Olyan idő volt ez már, amit ő bizony sehogy sem tudott megérteni, amelybe ő épp-

annyira nem tartozott, akárcsak ebbe az új és számára hatalmas városi házba, ahol a falak között csak idegenül, otthon-talanul és számkivetetten bolyongott s már az ő konyhai munkájában sem talált megnyugvást. Az itteni pergő fényű nyári délelőttökön nem hallatszott hát a kakukk, mint odaát a régi ház kertjében. És nem mondhatta, amit ilyenkor mondogatni szokott, ha csak hárm-at-négyet szólt a láthatatlan hírnök:

— Ez nekem szól. Kevés már az időm. Ezt üzeni a kakukk. Három-négy esztendő mindössze... de lehet, hogy csak három-négy nap. Nincs mit keresnem itt a földön.

De ha hosszan, kitartóan szólott a madár, nagyanya ráncos arca felderült, és mosolyogva mondta a világoszöld fák között alászűrődő napfényben maga is ragyogva és megfiatalodva:

— Számláld! Úgy hiszem, tízet, tizenötöt, húszat kakukkolt. De nem, hatvanat, hetvenet. Ez neked szól, Józsikám! Számolod?

Anyám ezért a játékért mindig haragudott ránk, de én tudtam, hogy nagyanyám számára ez nem játék, hanem a legvégső gond, a legnagyobb félelem: meddig tart vajon az élet, mit lehet még az életből, ebből a tűnő, rövid maradék időből megmarkolni, és mit lehet még röpke árnyékából megragadni, illó szeléből a fáradtan táguló tüdőbe szívni, fényéből a hunyorgó szemmel befogadni? És van-e még mindennek értelme, amikor ő ebben az életben valójában idegen, fölösleges, megtúrt? Hogy az új házba költöztünk, egyre gyakrabban mondogatta elkeseredve és inkább önmagához beszélve:

— Nem való már nekem az élet... nem élek már sokáig...

Amikor ágynak dőlt és forrolázban vagy álmában újra önmagával beszélgetett, egyre a kertet követelte. Hívta a régi ház dús kertjét az eleven veteményessel, az éjszakában neszező ólakkal, a hajnali étellel, a baromfi hízelgő pipegésével, a hízók rőfögésével és éhes, vad estéli visításával. A régi ház kertjét hívta mégis, és nem a pusztát, nem fiatalságát. Azt az időt hívta vissza, amikor estenden görnyedve hordta a malacoknak a párolgó korpás moslékot, és elevenen, inkább valami műharaggal szétcsapott a falánk állatok között, hogy fel ne döntsék, ki ne fordítsák a vedret, hogy elérje a vályút. S ha a régi ház világát hívogatta vissza lázálmában, ott talán mégis élhető életet élt, ki tudja?

Most csak feküdt az ágyban gyengén és szótlanul, ólmos szívvel, naphosszat sóhajtozva, és néha félrebeszélte. Nem kívánt enni, nem kívánta a napfényt, nem szomjúhozta a levegőt és egészen mindegy volt neki, mi történik körülötte. Szeme enyvesen leragadt, de amikor magához tért, fáradtan a menynezetet vagy saját kezét nézte, mint bölcsőjében a csecsemő. Nem törődött azzal, hogy a szomszéd szobában vendégek dorbézolnak, zajonganak, mulatnak. Nem is hallotta a lármát. Arcát a láz vörösre festette, és ritka, kifakult, vékony szálú ősz haja csapzottan omlott szerte kockás perkálpárnájára, amelyre az álmában elcsordult nyál hatalmas foltokat festett. Ezt a párnát még a tanyáról hozta magával nagyanya, féltékenyen őrizte, sose használta, s ha holmijait rakosgatta, sose mulasztotta el komoly szemmel és még komolyabb hangon elmondani: „Ezen a párnán aludtam apátokkal. Ezen halt meg az öreg, Isten nyugosztalja. Erre a huzatra csak akkor kerül majd sor, ha érzem, hogy én is meghalok”. Most is csak azért húzta fel anyám ezt a párnacihát, mert nagyanya ellentmondást nem tűrve követelte egy reggelen, amikor néhány órára váratlanul erőre kapott. „Itt az ideje” — mondotta.

Valóban elérkezett a várt és remegett idő. Anyám hiába bosszankodott, hogy micsoda vénasszonyos csökönység és kísértetlátás ez, nagyanya nem tágított. Amikor a feje alá került a kockás párnahuzat, akkor sem nyugodott meg, hanem egyre s még inkább hívta, idézgette, emlegette a halált. Lehetséges, hogy talán nem is egészen határozott meggyőződésből — felmerült a gyanú —, hanem csak azért, hogy visszavisszatérő eszmélete perceiben, óráiban anyámat bosszantsa. Talán csak bosszút akart állni a menyén, aki mindig idegen maradt számára, és akinek ő is idegen volt. Hiszen apám körül nemegyszer úgy álltak ők ketten, az öreg és a fiatal asszony, mint a bajvívók, láthatatlan vitézzel a kezükben, holott az ember, akiért egymás mellett élve harcoltak, mindkettőjüknek mást jelentett, csak ők zavarták össze érzelmeiket és szerepüket. Anya zsörtölődött a sok gond és kín miatt, amit a beteg okozott, de azután megennyhültek a hullámló kedélyek, és mindnyájan nyájaskodva kérelték nagyanyát, egyék az anyám főzte, jó forró jércelovesből, melynek tetején forintnyi aranykarikákban úszkált a csillogó zsír, a benne főtt zöldségek illata izgatón töltötte be az egész szobát.

— Egyék bár néhány kanálkával — kérleltük.

De ő csak fáradtan rázta fejét, a fal felé fordult, és arcán szüntelen patakozott híg könnye, az öregség csordogáló nedve, ami talán már sós, talán már forró se lehetett, oly elaggott volt az, akinek a szeméből megállás nélkül s a világtól való búcsú jeléül folyt alá. Nem, nem anyámat akarta bosszantani, őszintén készülődött a halálra. Tischlerék, kik mostanában, hogy nagyanyát nem hagyhattuk magára, és szüleim már társaságot nem fogadtak, vacsora után szinte naponta elnéztek hozzánk. A végzetes estén korábban távoztak. A városon, mindnyájunkon reggel óta valami idült idegesség uralkodott. Az újságírók jelentéktelen vagy hihetetlen dolgokról írtak. Az emberek a villamosokon, a kocsmákban, a hivatalokban hangosan morgolódtak, rosszallották a háborút, a bajokat; az üzletek, mintha gonosz ígézet ült volna rájuk, hirtelen elnéptelenedtek, mindenkinek főtt a feje, mi lesz holnap. Ez az este tehát kivételesen nem volt víg. A férfiak terveikről és kudarcaikról beszélgettek. Az asszonyok csendesen pletykálva horgoltak, és messze volt még az éjféli, amikor a ház kapujáig kísértük vendégeinket, gyertyával világítva a lépcsőkön. Az este zajtalan és selymesen fényes volt, mintha lámpáikkal néma óriások világítottak volna benne. Lent a pince varázslatosan zsongott és szokványos éjszakai rejtek-életét élte, de csendesebben, mint máskor. Még a János harmonikája sem szólt. A gyertyafényben a lépcsőház kitágult, és mintha nem is a gyertyaláng, de a falak imbolyogtak volna, hatalmas barlanggá öblösödött, irtózatossá mélységekbe és magasságokba szállt le, fel a világosság. Az előbb még zsongó ebédlő csendes, néma volt, akárcsak az egész lakás; egy megfeneklett s elhagyott hajó. A levegőben kesernyés cigarettafüst bodrozódott, tészták, bor és pálinka illata szálldosott. A szomszéd szobában nagyanya feküdt kockás perkálpárnáján.

Mint minden este lefekvés előtt, most is érzékenyen és bűntudattal léptem ágyához, mert a csínyekre gondoltam, melyeket most már nem fedtet meg, és kívántam, hogy ma is megszidjon, hiszen ő szüntelenül és mindenkinél inkább örködött felettem, de különös módon, szüleimtől eltérően, nem tilalmakkal, hanem velem érző egyszerű, okos szavakkal, s ha szidott, abban semmi düh, semmi személyes sértettség vagy harag, hanem meggyőző felháborodás; ha valamilyen gazság elkövetése után szorongva lapultam, utánam jött szobámba,

leült, és éber figyelemmel kísérte mozdulataimat, vizsgálgatott, és vaksi szemével észrevette, ha arcomon a zavar és elfogódottság elárulta, hogy újra gonosz dolgokba keveredtem.

A betegszobában a lámpát szüleim anyámnak egy sötétkék bálí selyemkendőjével borították le, s a fény alig terjedt a beteg ágyáig. Homály borította a bútorokat, a falakat, az ágyat, melynek mélyén nagyanya hátrafesztett fejjel feküdt. Szólongattam, de nem válaszolt, holott az utóbbi napokban mintha ilyenkor, éjszaka jobban lett volna s talán épp azért, mert leépítettük a vendégeket. Már-már mentem volna, de a balsejtelem vagy a rossz lelkiismeret közelebb vonzott az ágyához, ellenállhatatlanul előretolt, mint vak ösztöne az alvajárót. Egy pillanatra mintha nagyanya lázas lélegzete érte volna arcomat, de azután megrettentem észleltem, hogy horgolt csipkével szegélyezett hálóinge alatt melle nem hullámszik, szeme tágra pattantan, a dermedésbe és az éjszakába fojtottan mered egy távoli s az én tekintetemnek elérhetetlen kép felé. Nem sikoltottam, nem siránkoztam és még nem fogott el a keserves zokogás, nem sírtam, csak tudtam, mi történt, lényem teljességét betöltötte a halál, s nagy ürességet, nagy szárazságot éreztem összeszoruló szívem körül. Lassan az ágy mellett állongó székre ereszkedtem. Szemem nem tudtam levenni a halotról, s ahogy az örökre elszenderültet néztem, az a kép jutott eszembe, amikor ő egy este a régi házban a tyúkólak mögött gyenge nyögdecseléssel zokogott, és én egy bokor mögé bújva lestem s hallgattam, mint kesereg a kert s a megszokott otthon közelgő elvesztén, s egyre ezt ismételte köténye babos ráncaiba temetve arcát: „Meg kell nékem már halmom, meg kell nékem már halmom...” Ez jutott eszembe, és bizonyosan tudtam, ezért halt meg és semmi másért. Belehalt a kert és a régi ház elvesztésébe. Csak akkor eszméltem rémítő felfedezésem jelentésére, amikor apám halk és óvatos mozdulattal benyitott a szobába és kemény szigorral rám szólt:

— No, még mindig itt ülsz? Tessék lefeküdni!

Tudtam, most következik a legszörnyűbb pillanat, amikor apa rádöbben, hogy itt távollétünkben, nem is tudjuk, melyik percben, egyedül, mindüinktől elhagyatva, mintegy számkivetésben meghalt nagyanya. Szerettem volna felugrani és szemem elfedve elszaladni, de nem mertem, nem tudtam mozdulni. Kiáltani is szerettem volna, talán olyasmit, hogy „nem

igaz, játék, tévedés az egész”, de összeszorult torkomat nem hagyta el hang.

A szekrény tetején a virágtartó porcelánban halkan neszezve félredőlt a sárga, nagy fejű krizantém, amit Tischlerné hozott nagyanyának, és ez az alig hallható, máskor fel sem tűnő hang hirtelen, mint egy élénk lobbanás betöltötte az egész szobát, s mi szívünk gyökeréig megremegtünk, mintha csak órá, a néma testre figyelmeztetett volna, hogy itt van és miként van itt: csend legyen!... Hogy nem mozdultam, hogy meg se fordultam, apa közelebb jött, éreztem, a hátam mögött csak nézi, nézi a halottat a homályban; hitetlenül nézi a párnán az arc világos foltját, nem hiszi el, amit érzékei ködbe és zavarba fült tudatába vetítenek. Aztán hirtelen felkiáltott:

— Mama, mama! Drága mama!

Megragadta nagyanya hideg, egykor oly széles, erős és most törékeny, görbedt vállát. A halott szája ebben a pillanatban felpattant. Álla leesett, és mintha még egy végső susogással elhagyta volna mellét egy utolsó beleszorult levegőkorty, egy utolsó sóhaj.

— Mama, mama... — kiáltotta apám eszelősen, és nem törődve azzal, hogy ott vagyok, hogy látom összeomlását, hogy olyasvalaminek vagyok tanúja, amit nem szabadna látnom, csukladozó, szívszaggató sírásra fakadt, ami szinte állati vinyogásba csapott át, úgyhogy anyám, aki a harmadik szobában dudorászva vetette az ágyakat és a másnapi ebéden törte a fejét, meghallotta ezeket a hangokat, és székeket döntve fel, a szőnyeget összegabalyítva berohant hozzánk, akik most már mind a ketten zokogtunk, vergődünk, fuldokoltunk a fájdalomban.

Anyának földbe gyökerezett a lába, arcán hangtalanul csorogtak végig az első könnyek. Azután ő is a halott elé térdelt, és durva, hideg kezét csókolva, a halál árnyékában fellobogó büntudattal, kétségbeeséssel és végzetes ijedelemmel kérlelte:

— Mama, mama, ébredjen! Ne haragudjék rám, mama! Ébredjen fel, mama!...

Azután sokáig sirattuk mindhárman, szavak nélkül, mintegy önkívületben, nem is tudva, mi történt és mi történik velünk. Anya nagyanya mellén gyöngéden összekulcsolta a két kihült nagy kezét. „Már nem meleg a keze, drága mama.” Apa, míg arcán szüntelenül patakzott a könny, a nagy, mély kongású álló-

órához vánszorgott, és megállította a kattánva lengő, hatalmas ezüstös ingát. Csupán nagyanya kicsi órája járt tovább kint a cselédszoba falán a sötétben, változatlanul, akárcsak a messzi elmerült embertelenségben, ötven vagy hatvan évvel ezelőtt a pusztán, amikor nagyapa a püspöki hintók díszes és finom alkatrészeit farigcsálta és még senki sem gondolt apám születésére, s még kevésbé gondolhatott erre a pillanatra, amikor a tizenharmadik gyerek majd anyja hideg, összetört és töpörödött testénél fulladozva, sírva kiáltoz, hívja, amit végleg elvesztett, s aminek akárhogyan is, de folytatása ő volt.

Anya gyertyát hozott, és az ágy fejénél függő rézfeszület alatt meggyújtotta. A sállal letakart lámpát eloltottuk, és a gyertyavilág még félelmesebb derengésbe burkolta a halottat és a tárgyakat, melyek közt oly szerencsétlennek éreztük magunkat, holott éppen megsemmisítő szenvedésünkkel hosszabítottuk meg nagyanya életét. Magunkban, képzeletünkben az ő tovaröppent életét tartottuk fenn még kis ideig, mindegyikünk a maga módján, a maga kétségbeesésével és összezavaródó emlékeivel. Így őriztük meg az ő gyászos, nehéz életét, mely mindhármunk életéből oly sokat — ebben a pillanatban mindent — magában foglalt.

A halott orra lassan-lassan kihegyesedett, helyére igazított álla fölött az ajkak elvékonyodtak, és a leborított pillájú szemek mélyen beestek a koponyába, melyen már nem villanhatott át se gondolat, se észlelés. A megkövült mellen összeszekulcsolt kéz mészfehéren világított, mintha külön is megakarna szólalni, még egy utolsó jelzést küldeni felénk, figyelmeztetni bennünket, hogy ennek a most már örökre elpihent életnek egyetlen és teljes értelme ez a kéz volt — a munka! Mondjuk hát ki, ne röstelljük — a cselédmunka a kezek első célszerű mozdulataitól a vég tehetetlenségéig. Hányszor, hányszor néztem, láttam én ezt a kezet! Sose ütött meg. Ismertem minden göböt, foltot, ráncot ezen a póri kézen, mely már pusztá vak szokásból is örökké tett-vett, soha egy pillanattal nyugta nem volt. Ismertem az ízületek fölött minden bütyköt, duzzanatot és a vastag, színtelen körmöket, melyek a munka örökös edzésében oly kemények lettek, akár az acél. Ott, a paplan fehér huzatán, a homályban a körmök tömpe hegye alatt is látszott az örök és eltörölhetetlen feketeség. És fekete recéjük voltak az ujjak csúcsai is, a súrolás, az örök tisztogatás, a lúg, a krumplihámózás, a főzés nyomai a meg-

szarusodott bőr rovátkáiból a hetekig tartó betegség alatt sem tűntek el, és a megsápadt kezek a sírba is levitték magukkal a cselédmunka feketeségét. Mert bár apámék egyre úribb házába vándorolt el a tanyáról nagyanya, tulajdon lényéből, az ősökéből nem tudott kivándorolni, urak anyjaként is az maradt, akinek született — cseléd.

És hányszor hasadtak fel ezek az ujjhegyek, hányszor jelent meg rajtuk a vér, pirosan gyöngyözve, sejtelmesen, de látványukkal mindenképp fájdalmat okozva nekem. Lúg és forró víz repesztette fel a bőrt, és nagyanya nem tett rá kenőcsöt, nem járt vele orvoshoz. Óráról órára feltörték sebei, s nagy dolog volt, ha már gyolccsal bekötözte őket. Nem zúgolódott, nem jajgatott, szüntelenül, pillanatnyi pihenő nélkül folytatta, amit gyermekkorra óta cselekedett, s úgy érezte — és így is volt igaz —: ezt mérte rá fellebbezhetetlenül a sors, számára másképp az emberi élet nem lehetséges. Hiába érvelt apa is, anya is, hagyja abba, fogadhatnak már cselédet, csak legyintett, legyenek türelemmel, „nem tart már sokáig”, s ha erősködtek, azt mondta, ha ide cseléd beteszi a lábát, ő abban a szent percben szedi motyóját és megy. A nagyanya élete után integető gyertyaláng fényében égő szemmel, hosszasan néztem a kezét, nem tudtam róla a szemem levenni. Érdes és durva volt most is. Hányszor és milyen lágyan simított végig fejemen. Gyengéden tartott, amikor tehetetlen csecsemőként a teknőben párolgó langyos vízbe mártogatott. Fenyegetően rázta, ha gyermeki tetteim a paraszti, a tanyai illembe ütköztek, csak ezt ismerte.

Ezen az éjszakán apám nem küldött aludni. Nem volt szigorú velem. Amikor megnyugodott, képzelete az elmúlt világban járt, abban, amihez ez a kihűlt test minden emlékével, minden holtá vált pórúsával hozzátartozott. Ott ültem hangtalanul, könnyezve, nagyon sokáig. Szüleim sirdogálása szívemet marcangolta, és én csak a halott kezét néztem, a nagyanya mellén összekulcsolt két holdfényű, vértelen, kemény és érdes kezet. A kezet, mely az öregasszony elméjével, szívével együtt kétségtelenül meghalt, és most sárgán, áttetszőn, mint egy látomásban, a lassan felfénylő reggelbe olvadt át, s mozdulatlanságában fokról fokra eggyé váltan a reggel első fényeivel. Talán már dél is lehetett, és én még mindig ott ültem a széken a halott mellett. A pincéből feketébe öltözött halottmosó asszonyok jöttek, keresztet vetettek, elmondtak egy-egy

miatyánkot, és kivitték a szobából nagyanya lepedőbe burkolt, könnyű, töpörödött testét megmosni; tiszta fehérrel vonták be az ágyat, és nagyanya feketébe öltöztetett merev tetemét oda fektették vissza, ahol meghalt. Barna, apró, fából esztergályozott gyöngyből készült rózsafüzérét a kezébe illesztették, de ekkor már megérkeztek a jajveszékkelő rokonok és a szipogó ismerősök is, valamint a kerület plébánosa. A lakás valóságos főhadiszállássá vált, a kitárt ajtókon át jöttek-mentek az emberek, mindenki intézkedett, rendelkezett...

Apám a biztonság kedvéért lezárta az összes szekrényeket, fiókokat és zsebre tette a kulcsokat. Tischlerné kézen fogott. Lent várt az autójuk. A néni magához vett a temetésig.

GYÁSZ

Ilyen távolról, ennyi idő múltán úgy látszik, mintha a gyász akkoriban nemcsak a mi házunkat lepte volna be, hanem az egész világot. Városunknak, a környező vidéknek nem volt egy odúja, ahol ne sirattak volna valakit. A nagyanyáért való gyászunkat persze nem lehetett ezzel a végső, végzetes és morajló, lázongó gyásszal összemérni.

Amikor nagyanyát a tornyos halottas kocsi nyomában botladozva, fekete ruhában, fekete cipőben, fekete szegélyű fehér zsebkendővel kezünkben kísértük a temetőbe, ragadós, ronda őszi eső esett, sárgult leveleket hajtott a szél, olyan csapzottan és elnyűtten, akárcsak azok a fáradt emberek, akik a járda két oldalán egy percre megálltak és kíváncsian betűzték a barna mázas koporsón a halott nevét és korát. „Özv. N. Katalin, élt 79 esztendő. Nyugodjék békében!” Az emberek kiábrándultan legyintettek, és továbbmentek. „Hetvenkilenc éves!” De azért a férfiak leemelték kalapjukat, az asszonyok keresztet vetettek, igaz, csak gépiesen, egyáltalán nem meghatódottan, semmi rokonszenvennel teljességgel „privát” fájdalomunk iránt. Még gyászunknak sem volt köze a háborúhoz. A halottak akkoriban nem a nyolcvanévesekből, hanem a fiatal évjáratokból kerültek ki, és nem elvéve, hanem tömegével. A tizennyolc és harminc közötti férfiak szinte kipusztultak. Nagyanya temetése tehát, személyes fájdalomkon kívül, semmi rendkívülit nem jelentett. Néhány nappal előbb még mi magunk is találkoztunk halottaskocsikkal és gyászmenettel, és ugyanígy, ilyen szórakozottan nézdegéltünk a járda szélén egy percre megállva, így vettük le kalapunkat, és így vetettük a keresztet. Az utcán a gyászkocsit szemügyre vevők között igen sokan viseltek fekete ruhát, fekete karszalagot, akárcsak mi a gyászkocsi mögött. De ők a harctéri halottakat siratták magányos perceikben, akiket nem kísérhettek utolsó útjukra, hacsak nem a katonakórházból. „Utolsó útjuk” sem volt, behajigálták őket az oltott mésszel fröcskölt gödörbe, és ennyi. Mintha a harcterek ellenállhatatlan példával, ösztönzéssel szolgáltak volna, a városban egyre szaporodtak a gyászmenetek, egyre több lett a gyászruha, de minderre csak most lettünk figyelmesek, amikor mi is felöltöttük. A házak homlokzatán itt is, ott is fekete zászlók az őszi nedvességben. Nehéz, csat-

togó lobogással vonaglottak az átázott fekete kelmék, ahogy ráncaik összeragadtak az esőben. Hány olyan tetőn csattogott fekete lobogó, ahol még alig négy évvel előbb a nemzeti színek lengedeztek büszkeségtől dagadva, boldogan, elragadottan a nyári, vakító napfényben. A liget őszi fáit varjak ezrei lepték el, fekete fürtökben telepedtek le, onnan kémlelték a város főútvonalain vonuló gyászmeneteket. Más csapatok károgorva, kiéhezetten kóvályogtak és csapkodtak nagy fekete szárnyaikkal az utcák, a kertek és a temetők felett, lustán átszelték az ólomszürke levegőt, majd óvatosan, lassan leereszkedtek, és hatalmas sötétkék csőrükkel a szemétkben, az avar zörgő szőnyegében vagy a krizantémszirmokkal beszórt hantokon kutakodtak. A gyászmenettel haladó barátok és kíváncsi ismerősök csöpögő esernyőjük alatt unatkoztak, halálesetekről, öngyilkosságokról és vízbefültakról beszélgettek, no meg arról, hogy hol kinek a hozzátartozója esett el a fronton.

A temetés után minálunk is megjelentek a ház barátai, főleg persze a nők, mert a férfiaknak irodáikba, a kaszárnyába, kávéházba, titkos találkáikra vagy egy kártyapartira kellett sietniük. Apám sem volt jelen ezen a toron, illetve eltűnt a nyitott ajtajú lakást előzőnlő vendégek közül, hiába kerestük, nyoma veszett. Talán visszaszökött a temetőbe, hogy a sivalkodó őszi szélben nagyanya friss sírjánál végre még egyszer, utoljára egyedül maradjon emlékeivel. Alighanem valóban ide szökött vissza apám, a sír mellé, az esőbe, az ormóttan és esetlen márvány és gránit síremlékek közé, a hatalmas tuják és a levelüket hullató szomorúfüzek közé, ahol magányában, a sírral szemben, életre kelt a gyermekkorra, a pusztára, a szegénység, a műhely, nagypapa görnyedt alakja, no meg öntudatának első reggele: az élet kezdete, amikor felfogta, micsoda nyomorban él, és eldöntötte, kitör innen, és ebben nagyanya támogatta, biztatta: „El innen, fiam!” Lehet, hogy Giza néni is visszaszökött loncsosan és ázottan a sírhoz, csukladozva, fuldoklón megszakadó szívvel zokogott, akárcsak apám, aki eltűnt a torra gyűlő vendégek, a hölgyek közül, s hová is futott volna el, ha nem oda, a friss sírhoz?

Férfiak, mint mondtam, nem látogattak el hozzánk a temetés után, és valljuk be, nem is illett volna apa ebbe a társaságba, e polgárnők közé, akik azonnal kényelembe helyezkedtek, s merthogy férfiak nem voltak jelen, társalgásuk csakhamar olyan területekre tévedt, ahol ugyancsak férfiakról

volt szó, de másképp, oly módon, ahogy csak nők és egymás közt tudnak beszélni férfiakról. Az előbb még bús és könnyáztatta arcokon ilyenképp természetesen csakhamar cinkos mosolyok jelentek meg, ravaszkodó szájrándítások villantak fel, célzások hangzottak el, pletykák keltek. Anyám bevezetőül sós süteménnyel kínálta a hölgyeket, és házi készítésű anizs- és meggylikőrrel,

A férfiakról főleg Tischlerné nyilatkozott nagy szakértelemmel s azzal a biztonsággal, amit csak a házban megforduló fiatal tiszték között aratott sikerei és a háború alatt mérhetetlenre nőtt vagyona adhatott neki. Tischlerné testi méreteivel egyébként csak házunk egy új lakója mérkőzhetett, özvegy Dusityné, aki a férfiakra vonatkozó szakértelemmel is fölényesen állta a versenyt Tischlernével. Nem kevésbé volt szakértő a sarki fűszeres felesége. És mintha csak irigyelte volna eme tisztés külsejű asszonyok hatalmas kebleit, a maga melleinek teljes hiányát úgy pótolta, hogy régi harisnyákat gyömöszölt egy melltartóba, de még így is ványadtnak tűnt e robbanóan telt és szertecsattanó testek árnyékában, amilyen a Tischlerné és a Dusityné volt. A férfiakról a szó hamarosan bizalmasabb tájakra siklott, és épp amikor anyám a mazsolás, aransárga kuglófot hordta fel a habos kakaóhoz, a kereskedőné utolsó magzatelhajtásáról beszélt, oly kegyetlen részletességgel, hogy még azok a nők is elborzadtak, akik elég sűrűn látogatták hasonló céllal Klein doktort vagy egy kitűnő hírnévnek örvendő bábaasszonyt valahol messze kint a város másik szélén, túl a vasútállomáson. A derék bába orvosaink nagy haragjára nap nap után tucatjával végezte a háború éveiben annyira elszaporodott angyalsinálást, és takaros háza előtt örökké álldogált egy-két lefüggönyözött, zárt hintó, néha három is, hűtlen úriasszonyoké, kik nem a frontokon bolyongó férjüktől estek teherbe.

Ha átmentem a szobán, anyám ajkához emelte mutatóujját, és ezt suttogetta:

— A gyerek!

Holott fölösleges és ésszerűtlen volt előttem titkolózniuk, hiszen alig egy hónapja voltunk anyámmal látogatóban a sarki fűszeresnél, ahol rendszeresen szörnyű rendtelenség, de ezúttal még a zürzavar mélyén is elképesztő látvány fogadott. Lepe-dőn különböző villogó műszerek, fogók, tágitók, késszerű szörnyek és fénylő fémcsodák, megannyi rémületet keltő hideg

szerszám, ami még a felnőtt emberben is vérfagylaló viszolygást ébreszt. A földön hatalmas bádogmosdó, benne párolgó forró víz. A szobában a fűszeresné neveletlen gyermekei hancúroztak. A szinte gyermekszámba menő cseléd erős szagú ecetes esővízzel mosta a szennyes ablakot, a fűszeresné pedig törökös mintájú pongyolában ült tükre előtt, dús, mesébe illő fekete haját fésülte, és amikor anyámmal beléptünk, bizonyosan épp arra gondolt, micsoda jelenség volna ő a színpadon. A tükörből pillantott meg bennünket. Tragika mozdulattal, mint egy Duse Eleonora, hátravetette gyönyörű, szenvedélyes arckifejezéssel feltűnő fejét, s mint akit épp abban a pillanatban ér élete legszörnyűbb csapása, felugrott és könnybe lábadt szemmel anyám vállára borult, és csukladozva közölte vele, miközben a lepedőn heverő rémületes orvosi műszerekre mutatott:

— Már megint!... Minden percben megérkezhet a madám... Csak szublimátért szaladt át a patikába... Az én Sándorommal nem lehet bírni...

Én borzadva meredtem a fénylő, fantasztikus alakzatú holmikra, míg csak anyám rám nem kiáltott:

— Nem szabad odanézni!

Ám a villogó tárgyak ellenállhatatlanul vonzották tekintetemet, rabul ejtettek, nem tudtam, mire valók; titokzatosság sugárzott belőlük, megdermesztettek, lenyűgöztek, mint azok a dolgok, amelyeknek a megértésére kevés az erőnk, s így hajlandók vagyunk rejtélyességgel felruházni őket, holott parlagi jelentésük alapján véve közönségesen hétköznapi. Jelekből, elfojtott szavakból, félmondatokból mégis eleget, sőt mindent megértettem, merthogy a pince gyermekei között bizonyos tekintetben alaposabb ismeretekre tettem szert, semmint anyám feltételezhette...

Amikor az ebédlőn áthaladtam és meghallottam anyám aggodó suttogását, „a gyerek!”, Dusityné nem is hederített intgetésére. A jelen volt hölgyekkel, illetve anyákkal ellentétben egészen más nevelői elveket vallott, és könnyedén megjegyezte:

— Nem kell a gyermekeket annyira félteni. Pláne a fiúkat. Többet tudnak ők, mint amennyit mi általában sejtünk, sőt inkább meg kell őket ismertetni az élet dolgaival, készüljenek fel idején. De a lányoknak sem árt, ha tudják, hogy miből lesz a cserebogár...

Tischlerné, aki Dusityné leányáról e nevelési elvekkel kapcsolatban valószínűleg érdekes történeteket tudott, Schmüllernéhez hajolva valamit a fülébe súgott. Valószínűleg azt, hogy Dusityné szabadelvű erkölcsseit a város férfitársasága gyakorlatból ismeri, és ezek hatása Dusityné Gorica nevű leányának közismert életmódjában eléggé el nem ítéhetően tükröződik. De izgalmas részleteket is súghatott, mert Schmüllerné két felgyűrűzött ujjú kezével a nyakához kapva, halkán felsikoltott:

— J Jesszusom, csak nem...

Dusityné finom ösztönrel nyilván sejtette, hogy ez a meglepetést kifejező sikoly az ő vagy Gorica leánya számlájára írandó; mégis fölényesen és nyugodtan csevegett tovább, biztos tudatában annak, hogy módjában lesz vetélytársnője gonosz sugdolozásáért ott és akkor megfizetni, amikor Tischlerné nem is várja, mert hiszen Tischlerné városnegyedünk hölgyeinél nyilván tartott bűnlajstromán sem szerepelt kevesebb pajzán történet, mint az övé. „És végül is Tischlerné nem özvegy!” „Csupán a vagyona védi tekintélyét s orrát egyre magasabbra pöccintő előkelőségét.”

— Egyáltalán — folytatta Dusityné, „schipre”-illatú selyem zsebkendőjével mellékesen, de előkelően megpetyegtetve orra kicsit vörös, de örökké izgatottan táguló cimpáit —, egyáltalán, és mégis magunknak is illedelmeseknek kell lennünk, ha illemre akarjuk tanítani gyermekeinket. Ez a dolog másik és fontosabb oldala. Ez volt szegény boldogult uram első nevelői elve. Ám nekem, kedves barátnőm — mondotta, szomszédnőjéhez fordulva, aki éppen egy darab kuglófot ejtett csészéjébe és zavartan kanalazgatta az elomló tésztát —, nekem azonban az a véleményem, hogy az illem formáit meg lehet tanulni, vagy nem, de az illem lényegével születni kell. Nem lehet például megtanulni, hogy illik — ezt a szót erősen kiemelte, magasabb hangon, és pufók arca fölött homlokára felhúzott szemöldökkel mondotta — fogat mosni, mielőtt az ember fogorvoshoz megy.

Tischlerné, aki lányai bécsi nevelőnőitől különböző más népek, úgynevezett kultúrnépek, franciák, angolok, svédok szokásairól értesült, közvetlen támadásra szánta el magát, mert nem kevés éllel szólt közbe:

— Valószínűleg így van, kedves nagyságos asszony, de az angoloknál például ilyesmiről étkezés közben beszélni valóságos izléstelenség számba megy...

Dusityné arcát lángoló pír öntötte el, a habos kakaó édes, dús zamatú kortya megakadt a torkán, és Schmüllerné, akit a botrány kitörése halálra rémített, szándékosan feldöntötte a porcelán cukortartót, és a kristályos kockák, a cserepek zörögve szerteszóródtak az abroszon. Ez a kínos pillanat mentette meg a helyzetet. A hölgyek a cserepek eltüntetésén fáradoztak, s elsápadó anyámat vigasztalták, hogy a belvárosi üvegkereskedésben kapható ugyanez az üveggészlet. A sarki fűszeresné, fekete hajában babrálva, egy véghetetlen és sóltan anekdotába kezdett, tudatosan húzta, halasztotta a vérszegény csattanót, hogy lehetőleg megmentse a már-már botrányba fülő halotti tor hangulatát.

Akit eddig nem említettünk, új barátnőm, szerelmem, Miluca édesanyja, illetve Vujasicsné félrevonult a pálma alá, s a háttérből titkos kárörömmel élvezte a két testes barátnő párviadalát, mert tudta, akárcsak a többiek, hogy a háttérben alighanem egy férfit kell keresni, valószínűleg Fazakas kapitányt, apám főnökét. A beszélgetés szerencsére más fordulatot vett. Előbb a cserepek varázserejéről tárgyaltak a hölgyek, hogy milyen körülmények között, kinek milyen szerencsét hoz az ilyen kis malheur. Erre mindenki gyorsan és mind egyszerre meséltek egy-egy történetet, hogyan nyerte meg valaki a cserepek révén az osztálysorsjáték nagyhúzásán a főnyereményt, hogyan ment férjhez egy csúnya lány és szegény lány, hogyan sikerült megszabadulnia egy nem jelen levő hölgynek férjétől, aki fukar és kíméletlen disznó volt. Majd áttértek a találós kérdésekre, és végül Miluca édesanyja földöntúli elragadtatással ismertetett egy tüneményes ebédet a főispánéknál, ahol az egész ebédlő kápráztató vörös színekben pompázott, beleértve az asztalon díszlő virágokat, az ír vászonból készült abrosz hímzett kézimunka díseit és a belga kézfestéssel színezett tányérok virágos szegélyét is. Más alkalommal pedig — folytatta — ugyanilyen pompázatos bőséggel a sárga szín dominált az egész ebédlőben. Valóságos „vörös ebédek” és „sárga ebédek” tálaltak a főispánék előkelő házában, mely színekhez még a szakács színérzéke is alkalmazkodott. Így a vörösterítékes ebéd — Miluca anyja szerint — rákkal kezdődött, és jonatán fajta almával és egy hatalmas gömb eidami sajttal végződött, ami tudvalevőleg piros viasszal van bevonva. A sárga ebédet egy halványsárga görögös tojásleves vezette be, és sárgaréz fényű ananászkonzerv zárta le, az

Angliával való háború ellenére, eredeti angol konzerv, szavatolt, Honoluluból Angliába importált termék, annak ellenére, hogy, mint a hölgy férjeura mondja, az amerikaiak ocsmány módon beavatkoznak a kizárólag Európára tartozó háborúba. Ez a dús képzeletre valló elbeszélés egyébként nem váltotta ki a felindult asszonyi társaság osztatlan csodálatát és bizalmát. Tudnivaló volt, hogy Miluca mamája soha a lábát be nem tette a főispánék házába, itt most olyasmit adott elő, amit egy regényben olvasott — „de melyikben? de melyikben?” —, és csak azt óhajtotta közhírré tenni, hogy őket a magyar urak annak ellenére becsben tartják, hogy szerbek, hiszen ura — bár szerb származású, mégiscsak a Ferenc József Tudományegyetemen doktorált.

Tischlerné anyámmal cinkosan összekacsintott, hiszen ők ketten jól ismerték barátnőjüket, tudták, hogy nagyokat szeret mondani, sőt állítólag épp eme enyhén túlzó tulajdonsága miatt férje — nagy bajszú, jóvágású, pirospozsgás szerb pénzügyi főtisztviselő — nemegyszer alaposan helyben is hagyta, az abroszt az ebédnél ételekkel és terítékekkel együtt több ízben, vendégek jelenlétében is a földre rántotta, a nehéz kristály hamutálcát a tükörbe vágta, s az ajtókat úgy becsapta maga mögött, hogy a záracon és vasaláson állandó dolga volt a lakatosnak, mi több, egy alkalommal letépte a csillárt a mennyezetről, és kidobta az ablakon.

De ha szerelmem Miluca vérmes és lobbanó haragú apja ezt a fecsegő, izgó-mozgó, sudár és sötét szemű asszonyt néha agyba-főbe verte is, városnegyedünk tekintélyesebb polgárai szemében nem csökkent a magas állását megillető tisztelet. Ő, dr. Vujasics pénzügyi tanácsos úr, éppúgy igazi magyar úrnak számított, mint Dragoneszku, és ő is, akár az utóbbi, hivatalból részesült felmentésben, annál is inkább, mert kitűnő pénzügyi jogászként s mint vesztegethetetlenségéről híres tisztviselő, hallatlan jövedelmet biztosított a Koronának. Vujasicsék és szüleim között a barátkozás a háború második esztendejében kezdődött, amikor a két asszony a piacon találkozva felfedezte, hogy ugyanabból a szerb faluból valók.

Vujasicsékat akkoriban helyezték át városunkba Pancsováról, s a tanácsos már tagja volt a Polgári Körnek, amikor apámat hosszas vágyódás és kitartó közbenjárás után felvették, s valószínűleg nem is annyira hő kívánsága miatt, mint inkább azért, mert negyedünkben az ő birtokába került az

egyik legnagyobb bérház. Apám tekintélye tehát most már nemcsak a bank urai előtt nőtt meg, hanem a társadalomban is. A nagy és névtelen számon tartó, a kegyeket osztó és kegyetlenül büntető közvélemény egyik, a mosolygó szemével derűsen tekintett rá, hajlandónak mutatkozott elfelejteni egyszerű származását és rokonait: a parasztokat, kézműveseket és proletárokat. A bérház és apám érdemes barátainak befolyása megszerezte az osztály bűnbocsánatát, és meg kell hagyni, a hű barátok, Tischler úr és Klein doktor úr, akik az ajánlást aláírták, megharcoltak protezséjükért.

Rendkívüli és ünnepi pillanat volt ez, amikor apát az elnök, egy reszkető fejű, körszakállas nyugalmazott táblabíró és annak az elemi iskolának az igazgatója, ahová én is jártam, levélben felkérte, látogassa meg őket a Körben. Ott tudomására hozták, amit már úgyszólván tudott, nevezetesen, hogy az urak megtisztelve éreznék magukat, ha benyújtaná felvételi kérését a tagság elnyerésére és két úr ajánlását csatolná zárt borítékban. Néhány nap múlva a Polgári Kör körszakállt viselő élemedett elnöke — maga is többszörös háztulajdonos, különböző ipari üzemek, földbirtokok, a Diána istennőről elnevezett gőzfürdő, egy városszéli malom és titokban egy szomszéd városbeli bordélyház tulajdonosa — forró, megértő és kitüntető kézszerítással felvette apámat a tagok sorába. Az elnök végigvezette az ünneplőbe öltözött új tagot a Kör különböző, füstbe borult és szőnyegekkel dúsan telerakott helyiségein, hogy bemutassa az uraknak. Micsoda érzése lehetett ez a diadalnak, a pálya betetőzésének! Mint egy álomban, úgy lebegett ott végig apám az elnök oldalán, szinte átúszott a kék szivarfüstön, lábával nem is érintette a szőnyeget, fejével már-már súrolta a csillárok ezer és ezer fénytörő, csiszolt üveggyöngyből összefűzött, csillogó és villogó szerkezetét; a dominókövek csattogása, a kártyalapok susogása, az újságok zizegése, a halk morajlás, ez az egész tengersizű zúgás valóságos Beethoven-zeneként szólt abban az órában, diadalmas induló, hősi muzsika, mámorító zengés — az urak abba hagyták a játékot, és felálltak, hogy részesei lehessenek az ünnepélyes avatásnak.

A terméken körbejárva az elnök tehát sorra bemutatta apát a jelenlevőknek, ám legtöbbször még nevét sem mondta meg, csak rangját, címét — e rangokat és címeket, csemcsegetve, élvezettel, szinte kéjjel és gyönyörrel ejtette ki, és ugyan-

akkor a rang és cím szerint mélyebb vagy fölényesebb főhajtással üdvözölte maga is a Kör kitűnő tagjait. — Az igazgató úr! — A tanácsos úr! — Az elnök úr! — A főorvos úr! — A főjegyző úr! — Az állatorvos úr! — A gyógyszerész úr! — A tanár úr! — A főtitkár úr! — A körorvos úr! — A kegyelmes úr! — A méltóságos úr!

... Így folytatódott ez vég nélkül, míg apámnak, mivel sajnálatosan az ilyen címek, mint „háztulajdonos úr” vagy „megeyi irodafőnök úr”, általában nem voltak használatosak és nem is hangzottak túl előkelően, az elnök csupán az új tag nevét motyogta s a bemutatásban is inkább az „úr”-ra, mint a nevére helyezte a hangsúlyt, mert hiszen a dolog természetéhez tartozott, hogy a Körbe csak urat, kifogástalan úriembert vesznek fel. A demokratikus pillanat, úgy látszik, tetszést szült, mert itt is, ott is tapsra verődtek össze a tenyerek, és elhangzott egy-egy „bravó”.

Diadalmas bemutatkozó körsétájáról, melyen a pusztai múltból felderengő zsellérgyermek kilépett az érvényesülés megtisztelő győzelmi fényébe, apám lelkesülten számolt be este az asztalnál, ahol ekkor már nem volt jelen nagyanya. Mi hárman ültünk ott csupán, étkezésünk módjában már feladva a falusi szokásokat, amiket még a régi házban ápoltunk, már nem ült közöttünk nagyanya kendővel a fején, kartonruhájában, vörös, kidolgozott bütykös ujjú kezében nem is a legelőkelőbben szorongatva kést és villát. Mintha ezzel a hiánnyal is egy világ záródott volna le, hogy zavartalanul kezdődjék egyfajta új élet: apa most már a Kör tagja. Mindezek ellenére mégsem változott semmi. Talán mindössze annyi, hogy apa, aki annyiszor ült közöttünk szinte megmerevedve, tányérjára szegezett tekintettel, komoran és haragosan, most megenyhült, mosolygott és tréfált, dicsérte a vacsorát. Mintha magunk is vendégek lettünk volna otthon ezekben a napokban, mert hiszen apát máskor csak a vendégek jelenlétében hagyta el rossz kedélyállapota. Apám beszámolt a Körben lezajlott bemutatkozó fellépéséről, olyan férfiakról tett említést, akik hír szerint a nagy nemzetközi titkostársaságnak, a szabadkőműves páholynak is tagjai, melynek magyar alapítói között Kazinczy Ferenc úr is helyet foglalt. De mindez hétpecsétetes titok, nem is illett szólni róla. Az illuminista szellem és költő bizony alig képzelhette el ilyennek az elkövetkező időt, mely ma már bizonyos mértékig számunkra is csak

múlt, nem hihette, hogy ilyené válik a szabadkőművesség, amikor tájainkon utazgatott leányával, s a későbbi csatornába kényszerített folyó felső folyásán megállapodva a következő tündéri sorokat írta naplójába: „... a Hold bájfényében, mely oly világos vala, mint a Nap ősszel, elnyúlánk a folyamban, közel a hídhhoz, mely felett a Hold tündökölt s hol a víz szikrázását s hol a nyár estvégi meleg gőzét s az abból kikelő tornyokat és magas épületeket, hol a mágusi világítás sötét és tiszta masszait eltelni nem tudó örömmel nézelém.” Legalább annyira elbűvölő volt apám számára a kaszinó, akárcsak egy évszázaddal előbb tájunk egy bűvös szeglete az utazó költő érzelmes tekintetének, s apám a Körnek sokat köszönhetett, azt is, hogy az olvasószobában ezeket a sorokat elolvasta. De apám éppen úgy nem látta, nem tudhatta a maga idején, mint ahogy a nyelvújító író sem látta előre, hogy az előkelőségek, akiket a suttagó közvélemény a titkostársasághoz való tartozás hírével ruházott fel, szállítók, kereskedők, gyógyszerészek és egyéb hóbertosok mit sem őriznek meg az egykori összeesküvők nemes hagyományaiból, hiszen ezek itt csak egyszerű üzletemberek, talán tolvajok is és gazemberek, akik, mint e városban annyian, szerepüket és előkelőségüket az érdek és törtetés szülte véletlen segítségével, de végül is pénzzel szerezték. Valljuk be bátran, hogy e férfiakat mégiscsak bizonyos méltóság és jószív jellemezte, és — mit tagadjuk? — többé-kevésbé előkelőség is, az őszinte segíteni vágyás ott, ahol baj van. E társaság tagjai karácsonykor a Kör égisze alatt kolbászt osztogattak a kiéhezett kültelki gyermekeknek, ezenkívül cérnaharisnyát, cipőre való bőrt, sőt még pénzt is, amivel azután megváltották lelkiismeretük nyugalmát a következő karácsonyig. Nem csoda hát, hogy olyan nyugodt lélekkel élték életüket e világban, és teljesen értetlenül szemlélték és hallgatták az egyre vadabb jeleneteket az utcán, nyilvános helyeken, az egyre vérmesebben kerengő híreket, melyek szerint a frontokon a hadsereg egyelőre morgolódva és titokban, de egyre nyíltabban forrong, azaz terjed a „defetizmus”. Nem értették meg, miért tüntettek a fővárosban a vasutasok, és amikor gépfegyverrel lőttek a tüntetők közé, ezek a tiszteletreméltó férfiak, a titkostársaság tagjai azt mondták: „Helyes!”

Egy fővárosból érkező tag elmondotta, hogy „a kormány kiejtette kezéből a gyeplőt”, az állam pusztulás előtt áll, a ki-

rály áruló különbékét akart az Entente-tal, de „az urak” áthúzták terveit. Kerületünk testes plébánosa, aki nagyanyát is temette, bár nem tartozott a Polgári Kör tagjai közé és még kevésbé a titkostársaságba, de „az Entente-ügynökök által terjesztett romboló”, defetista hírekkel úgy vélekedett, hogy amíg e városban s általában a hazában egyetlen magyar úriember akad, nem forog veszélyben a hon. Apám viszont izgatottan s némi fölényvel, mint általában a „jólértesültek” szokták, bőbeszédűen újságolta éjszaka az Ezüstkecske asztalánál, amit Dragoneszku úrtól hallott, de a Kör könyvtárszobájában, a játékszobában, a társalkodóban, a ruhatárban csoportokba verődve tárgyalták a tagok is: hogy Tisza legfőbb gondja, miképp is nyújthatna cselekvő segítséget a kormánynak a jól szituált polgárság, amelyben még bízni lehet. A bolgár seregek Macedóniában összeroppantak, és amint Faragó kapitány „felső katonai körökben”, azaz német vezérkari tisztektől szintén értesült, a Központi Hatalmak békejegyzéket nyújtottak át a szövetségeseknek. De ezt ugyanúgy nem hitte el senki a Körben, mint ahogyan a pesti forrásból származó hír sem talált egyöntetű hitelre. Ám föltűnt egy áruló jel a városban. Barna doktor hír szerint érintkezésbe lépett Jászival és Károlyi Mihály gróffal, és a városban a szociáldemokrata párt iparosmester vezetői és a radikálisabb urak között közvetített, akik főként ügyvédek voltak és orvosok, az egyik belvárosi kávéház törzsasztalának tagjai. A titkosrendőrség egész háború alatt szemmel tartotta őket — ezt egyébként tudták —, mert annál az asztalnál „kiderült”, hogy a vezérkar nem váltotta be ígéretét a gyors győzelemre és egyre szkeptikusabb, sőt defetista magyarázatok kaptak lábra. Pedig Barna doktor milyen viharosan üdvözölte a háború kitörését! Ő volt a hangadó: az Entente oldalán a helyünk, fel kell adni a német szövetséget, és meg kell szabadulni a Habsburgoktól, csak így menthető meg a történelmi állam integritása, s ha már király kell, egy Hohenzollern nem is lenne rossz, és ezzel „meg lehetne szerezni a kijáratot a Fekete-tengerhez!”

Mínta a város maga is háborgott és borzongott volna, jobbak lelkének mélyén, amely ugyan eddig még nem mutatkozott. Apám régi társaságának zavartalan jókedve egyre csappant. Az összejegyzések házunkban meggritkáltak, és ennek nem gyászunk volt az oka és nem is az, hogy apa egyre több időt töltött a Körben, amelynek izgatott politikai hangulata

vonzotta, hanem az a magyarázhatatlan, félelemgerjesztő és vérfagyasztó hangulat, amely hirtelen lehervasztotta az önámító örömeiket és az eddigi, önfeledt gondtalanságot. A városban az emberek tanácstalanul, csoportokba verődve állongáltak a szomorú utcákon a kapuk előtt, zavartan beszélgettek az utcasarkokon, de senki se tudta, mi igaz, mi nem igaz, mi készül, mit rejt méhében ez az álmos, szürke és nehéz csatakos ősz. Olyan rémhírek keltek szárnyra, hogy a szerbek városunk felé nyomulnak előre, ami persze nem volt igaz, egyelőre még nem. A gyárak dudái néha éjszaka váratlanul megszólaltak, és az emberek iszonyodva hallgatóztak: mi történik? Némelyek kiugráltak meleg ágyukból, magukra kapkodták ócska és kopott ruháikat, papucsukból cipőjükbe bújtak, és kifutottak a tanácstalan éjszakába, megtudni, mi történt. Aztán megint halálos csend terpeszkedett el a városon, mintha a levegő zörgött és szárazon recsegett volna. Világos nappal élelmiszerboltokat fosztogattak. A betörésekről és bűntényekről szóló hírek az egyre rosszabb papíron megjelenő napilapokban feltűnően megszorodtak. A szociáldemokraták a fővárosban nagygyűlést hívtak egybe, és politikusaik, akár csak a Polgári Kör címzetes urai, az orosz események magyar ismétlődésétől tartottak. Csatornaparti pincelakó rokonaink követelőzve és erélyesen jelentek meg házukban, segítségük rajtuk, hiszen úgyis tudja már az egész város, hogy szekrényeink tele élelmiszerekkel, padlásunk rejtett áruktól roskadozik, és ilyen kérdéseket tettek fel: jobb lesz-e, ha mindent elvesznek?” A legfenyegetőbbben persze a kardos Giza néni viselkedett, és apám úgy látta bölcsnek és úriemberhez méltónak, ha szerénységgel és udvariassággal szereli le a lázongókat, nem keveredik velük vitába, mint még csak egy esztendővel ezelőtt is tette, hanem hagyja őket, mondják a magukét, mert hát mit lehet tudni, nem tudják-e az igazat? De hiszen tudják. Aztán néhány kiló cukorral, liszttel, zsírral elnémította őket, és újra helyreállt a családi osztálybéke. Apám óvatosan osztotta a Körbeli urak nézetét: ha eddig ilyen jól bírtuk a háborút, ezután sem történhet nagyobb baj. Ám a főispánság és a katonai hatóságok hatalmas közös falragaszokon adták a lakosság tudtára, hogy lehetőleg csökkentett világossággal éljen, használjon kevesebb áramot, szerezzen be mindenki gyertyát, és ha a gyárak szirénái és a vasúti mozdonyok szaggatott rövid vészjeleket adnak le, mindenki

sötétítse el teljesen lakását és igyekezzék lehetőleg a pincék mélyére bújni, mert minden percben várható a légitámadás. A felhívás riasztóan hatott, de mi nyugodtak voltunk: „Van gyertyánk elég, van pincénk bőven.”

Az ég nem akart kitisztulni, az őszi eső rendetlenül, vészterhesen, megállás nélkül zuhogott. A szó szoros értelmében úgy csorgott végig ablakainkon, mintha csak dézsából öntötték volna. A pincelakások falai átnedvesedtek. A pincelakók, bár múlt havi házbérüket még nem fizették ki, harsányan követelték, hogy szárítsuk ki sürgősen és a körülményekre való tekintet nélkül a falakat, ami „éppannyira lehetetlen volt, mint amilyen nevetséges”. Ám ők azzal érveltek, hogy pénzükért egészséges és rendes lakást követelnek, amiben volt is némi igazuk. A vidéken megduzzadtak, kiáradtak a patakok. A városok kültelkei, a falvak, a földek víz alatt állottak, a csatorna azzal fenyegetett, hogy kilép a medréből, elárasztja az utcákat, betör a Belsővárosba, kíméletlen csapással sújtja a népet, mintha az bizony a megpróbáltatásból elbírt volna még csak egy csöppnyit is. A vízlefolyókban zúgva örvénylett alá a rettentő mennyiségű víz. A fák időnap előtt lemezelenedtek, siralmasan megkopaszodtak, az esztelen víz- és szélrohamok gyötörték, rángatták, törték ágaikat. A házunkkal szomszédos kert mintha elfonnyadt volna vagy beázott kelméhez hasonlóan összement volna. A kertű fák szinte összetöpörödtek, és a lakásunk ablakából az esőn át alig látható tetők kajlábbak, roskadtabbak és fáradtabbak voltak, mint valaha. Az utcák tócsái közt csak az járt, akit ügyei és foglalkozása kergetett ki a didergető nedves suhogásba és a zuhogásba, kalucsnija meg nem mindenkinek volt száraz lábbal közlekedni. Csak a hazatérő pincérek rótták elkeseredett hajnali útjukat, meg a katonák, a munkások és a tisztviselők, notórius részegeskedők, fáradt őrzőjáratok és rendőrök. Ha véletlenül déli szél kerekedett és egy-egy órára elállt a zuhogás, ijedten és tájékozatlanul társalogtak az egymást feltartóztató emberek, átázott cipőjükben zavartan helyezkedtek egyik lábukról a másikra, akárcsak hideg napokon a vízben álló golyák. Csupán a szerb nemzetiségű polgárok jártak-keltek düllesztett mellett az ijedelemben és a zavarban. Biztatóan és titokzatosan néztek egymásra, és velünk csak mosolyuk, fölényes megjegyzéseik sejtették, hogy várnak valamire, tudnak valamiről, amit előlünk érthetetlenül rejte-

getnek, mi nem találhatjuk ki, nem is akarjuk kitalálni, mert amire gondolnak, számunkra el nem képzelhető. Mintha őket az általános bizonytalanság nem zavarta volna, százával verődtek össze vasárnap délelőttönként a piactéren az Ezüstkecskével szemben gubbasztó zöld zsalugáteres templom előtt. A polgárok elkerülték őket, megjegyzést senki se kockáztatott meg. Még az eső sem zavarta őket, pedig már valóban bibliai mennyiségben, átokszerűen hullott alá. A város, a föld átnedvesedett, az emberek mintha csontjuk velejéig átáztak volna, a barmok lefogytak, a tehének teje elapadt, a juhok megdőglöttek, és a lovak csak a legkegyetlenebb verésre húzták a latyakos, szekérmarasztaló sárban a kocsikat. Vészes eső zuhogott. Hogy az milyen eső volt, azt csak az tudhatja, aki utazott már esőben és éjszaka a tengeren, amikor alul, felül, oldalt, fedél alatt és fedélzeten egyaránt semmi mást nem láthat az utas, nem tapasztalhat egyebet, mint vizet, vizet, a sötétségben végtelenül hulló, csobogó, háborgó, morajló, csapkodó, tovagörgő, visszatérő, mindent magába nyelő vizet.

Október közepe táján aztán egy este elállt az eső, s az égbolt feketesége valahol a szinte baláthatatlan fejünk fölötti mélységben felderengett, kibújtak a csillagok. Az emberek megkönnyebbülten, mint valami isteni üzenetre tekintettek fel rájuk. Néhány óra alatt az egész égbolt kitisztult, és megjelent a telihold. Ezen az estén bekövetkezett az, amitől a város rettegett. Felbődültek és ellenségesen hörögve, ugatva, zengve és zúgva megszólaltak a légitámadást jelző dudák a gyárakban. Először csak egy, mint valami távolról üzenő, az elkövetkezőket csupán sejtető zenekari hang, és egy perc múlva ahány gyár, ahány fűtött mozdony és kazán, mind zajongott, bűgött, morgott és üvöltött. „Légitámadás! Légitámadás!” Ezt sívították bele a moccanástalan és sötét utcákba, ahol a lámpák leheletszerű pislogással kihunytak, mintha mindegyiket külön-külön, de egyetlen intésre, ezer meg ezer óvatos fűvás oltotta volna el, s mintha a lámpákkal együtt s mintha ugyanabban a pillanatban megannyi élet aludt volna ki. Ha eddig özönvíz zúdult a világra, most lobogó feketeséggel a rettenet ereszkedett alá, néma, borzalmas, áthatolhatatlan és végtelen mélységű riadalom, az eszméletlenség, az örület.

Mire a pincébe értünk, a vaksötét, penész szagú folyosó már hemzsegett a vinnyogó emeleti és földszinti lakóktól. A nyakatekert pincelépcsőn leérve hanyatt-homlok igyekeztünk

a házmesteri lakásba, ahol didergés, suttogás, cigarettafüst töltötte meg a konyhát és a reménytelen sötétségben őskori barlangra emlékeztető házmesteri szobát. A házmesterné a vad feketeségben is tisztességtudóan széket kerített anyának és apának, engem pedig az ágyba dugott, amelyből emberszagú, meleg pára szállt fel a hűvös, rossz levegőjű szobába. Közelemben szuszogást hallottam, és miközben az ide menekültek vacogó fogakkal pislogtak szerte, hogy a sötétségben felismerjék egymást és elhelyezkedjenek, én az ágyban a szuszogóhoz közelebb húzódtam, mert a pára lágy mélyébe rejtve, ebben a tompa neszben s a kinti zaj hangjaiba burkoltan is álmodva, aki ott feküdt, csak Iluska lehetett, ő, aki a szobaúr és éjszakai társnője cselekedeteire és mozdulataira oktatott. Leheletét már egészen közel, arcomon éreztem, amikor kezem lágy hajához ért, és megbizonyosodtam felőle, ez valóban ő. Ujjaim, tenyerem felismerték a haját. A teljes éjszaka és a riadalom kiegyenlítő rémületében apa, a házmester, a házmesterék szobaura, Kozma Valér, az emeleti tanító és a földszinti dobozgyáros az újfajta fegyverről, a repülőbombáról cserélték ki értesülésüket és véleményüket. Kozma úr meglepően jól tájékozott volt a francia gépekről, azok lehetőségeiről, arról, hogy honnan szálltak fel, mekkora a hatósugaruk és milyen bombákat hordoznak. Az emeleti úriasszonyok némileg féltősen, némileg felháborodva e kénytelen társadalmi keveredésen, de fáradtan és álmosan, szó nélkül ültek helyükön, mint a vakok, és mindennél inkább arra lestek, hogy az ablakon túl vajon milyen borzalmat érlel a következő pillanat. Én a félelemről megfélemedkezve, valami forró benső remegéssel nyúltam Ilus után, mint aki képtelen ellenszegülni egy magyarázhatatlan ösztöni parancsnak, noha tudja, hogy tettének esetleg rossz szándékú tanúja valahol elbújva a sötétben is leskelődhetik. Karom a leányka nyaka köré fonódott, mely oly meleg volt, amilyen csak a fiatal lányok álomban megpárásodott bőre lehet. Lélegzetemet, gyors forró szívverésemet most már neki is éreznie kellett. Számat gyermeki csókra csücsörítettem, talán már meg is csókoltam volna orra hegyét, szemét, halántékát vagy éppen a száját, amikor a sötétben felemelte fejét, határozottan éreztem mozdulatán, most felemeli fejét és tágan reám mereszti láthatatlan, a világosságánál oly elbűvölő kék szemét, s egy pillanat múlva, egészen a

fülembe bújva ezt suttogta, oly sejtelmesen és halkán, hogy a beállott csendben csak én hallhattam susogását:

— Te vagy az, Sanyi?

Mit éreztem én akkor? El lehet-e panaszkodni, micsoda kín szorult össze verdeső szívemben, mellemben és torkomban, hogy Ilus, akivel oly örjítő játékokat játszottunk, mással is megosztja titkainkat, elárulta azt a rejtélyt, melyet az élet dolgai körül fürkészve és vergődve, úgy véltem, csak mi ketten kutattunk, ámbár nyitját nem találtuk, mert erre az idő még nem érlelődött meg gyermeki testünkben. De miért éppen Sanyival játssza el, ismétli meg játékaikat, ezzel az erőszakos, vad kamasszal, akitől mindannyian rettegtünk, aki zsarnokoskodott felettünk, mintha valami megnevezhetetlen és ki-elemezhetetlen bűnért állna bosszút rajtunk és különösen én-rajtam, miért épp ővele, akivel nem mertem szembeszállni, s talán nemcsak azért, mert úgyis hiábavaló lett volna, hanem egyszerűen mert mágikus hatalma volt fölöttem, ám abban a pillanatban az éjszakában, a némaságban és a rémületben, ha feltűnik velem szemben a sötétben, talán képes vagyok nekirohanni, és eszeveszetten ütöm, verem, holott tudom, akkor terít le, amikor kedve tartja, olyan cselekedetre ösztönzött hát a fellobbanó fájdalmas gyűlölet, amire semmiképp sem az a külvilág tanított, amivel itt találkoztam, hanem amit feltámadt, életre keltett vad ösztöneim sugalltak. Hiszen még az a gyermek is, aki semmi egyebet nem látott, csak mosolyt, és nem tapasztalt mást, csak jóságot és szeretetet, nemegyszer váratlanul vaddá, gyűlölködővé, ellenségessé, erőszakossá válik, mintha benne születne újra a világ vak ösztöne, az erőszak, a világ erőszaka, ami minden mosolyt és jóságot megcáfol. Minden okom megvolt rá, hogy kitörjön belőlem a düh, hogy törjek, zúzzak, amikor Iluska ennyire kétségbe ejtett. Abban, a pillanatban semmit sem tudtam már a minket kiszámíthatatlan pályájukon magukkal ragadó bajokról, és nem hallottam a felnőttek szavát, akik bizonyára arról beszélgettek, hogy most, hogy nyakunkra lépett a háború fenyegetése, most már aztán vége lehetne ennek az egész téboly-nak. Erről beszélni már senki se félt, és mintha senkinek eszébe se jutott volna, hogy bizony éppenséggel másképp vélekedett még csak egy esztendővel ezelőtt is, 1914 nyaráról nem is szólva. A szirénák üvöltése még mindig víjjjova szelte át a híg éjféli levegőt, megremegettette az omladékos vakolatot a

házakban, és felkavarta az emberi test legapróbb részecskéit. Csupán engem hasogatott, mardosott és tépett belülről, szívem legmélyén, a mellemben egy másik, egy észbontó kín: a féltékenység. Mozdulatlanra dermedve hevertem ott a savanykás, izzadságszagú házmesteri ágyban. Nem merem remegő karomat Ilus nyakáról lefejtetni, és eszmélésem egy mondatba kapaszkodott, ami úgy hangzott el a szobában, hogy értelmét fel sem fogtam, jelentőségébe bele se pillantottam, csak a szavakat hallottam, a szavak sorát, a hangokat és semmi mást, a házmester mondotta szavakat a sötétben. Ő beszélt, valószínűleg ingben, alsónadrágban, fázva, dideregve, a nedves fal mentén meghúzódva, nehogy valamelyik emeleti lakónak vagy épp a háziúrnak nekiütődjék:

— Talán csak azért rosszak az emberek — mondotta tisztelettudón a házmester —, mert szenvednek...

Később — nem tudom, percek teltek-e el vagy órák, vagy csupán egy pillanat — újra hozzám ért néhány mondat. Kozma úr beszélt, sötét és rekedtes hangján, nyilván a házmesterhez vagy talán csak önmagához, de lehet, a világhoz, amely süket volt, örült és kétségbeesett:

— Ne játssza maga a prófétát — mondotta. — Nem a szenvedésről van itt szó, hanem arról, hogy az embernek végül is segítenie kell magán, védekeznie kell. Az ember nem állat. Itt, ebben a lyukban, a pincében ülni és várni, ez talán a védekezés? Itt vannak a francia repülőgépek. Ugyanúgy fogunk megdőgleni, mint azok, ott kint a fronton. Ki kell bújni a föld alól, az emeletek és földszintek alól, ki kell mondani, hogy már elég volt... Elég volt nekünk itt egy életem át a dohos, rothasztó pincében élni. És elég volt a háborúból, az éhezésből, a félelemből. Kimenni az utcákra, tiltakozni, felborítani ezt az egész kártyavárat, tiszta sor, hogy csak ez és csak ez volna a védekezés... Még ez se. Valami olyat kell teremteni a régi világ helyett, hogy soha többé...

A földszinten lakó tanító közbevágott:

— Maga, Kozma úr, itt hiába játssza az antimilitarista és a szocialista prédikátort, azon az úristen se változtat, hogy van jó ember meg rossz ember.

— Hiszen épp ezt mondom én — válaszolt még tompább és elborultabb hangon az albérlő, akit a fentiek Kozma úrnak, de a házmesterék keresztnevének, Valérnak szólítottak —, tudom, én vagyok a rossz ember, mert itt lent lakom a pincé-

ben, a lyukban, mert itt is csak megtúrt vagyok, mert mást akarok. Maga pedig, tanító úr, maga a jó ember, mert már közelebb lakik az úristenhez, a földszinten két szobában, fürdőszobával. Aki a kádban ül, a jó meleg vízben, megfoghatja a mindenható lábát. De tegeye kezét a szívére, tanító úr, s csak azért, mert az előbb azt mondta, hogy bárcsak vége lenne a háborúnak, mit tesz azért, hogy vége legyen? Mert azért, hogy háború legyen, azért eleget tett. Mire tanította a gyerekeket?...

A tanító emelt hangon, dühösen, felháborodottan kérte ki magának, hogy őt egy műveletlen alak leckéztesse. A felesége csitította. A sötétség ott a házmesterék szobájában hirtelen ordítózással, kiabálással telt meg, riadalomtól zsibongott. Kint a fák recsegve rázkódtak a szélben, vészes zúgás keletkezett, valahol döngött valami, ami a messzi gyári dudáknál is erősebben szólt, az ablaküvegek zörögtek, remegtek. Csend támadt.

Ilus pedig, Iluska hozzám kúszott, némán, nyilván a félelemtől, egész teste hosszában hozzám tapadt, és anélkül, hogy tudta volna, hogy én vagyok itt, szájával kicserepesedett ajkamra tapadt. Én pedig elfelejtettem minden fájdalmat, gyilkos kedvem elpárolgott, elröpültem a zajból és harcból, a rémületből, ami körülöttünk mint a gyilkos tűz csapott fel és terpeszkedett szét. Érthetetlen örömben csukott szemhéjaim alatt vakító világossággá vált a sötétség. Ilus most alighanem felismert, fejét bűnbánóan — így éreztem én — a melleme fektette, mintha én lennék a szobaúr és ő az a nő, akit nemegyszer így látott a szobaúrhoz, Valérhoz bújni a koszlott paplan alatt. A néhány másodpercnyi csend szétpattant, mint a buborék, s hirtelen mind csak gyalázták, betolakodottnak és utolsónak nevezték Kozma urat, aki csupán ismeretlen jövevény ebben az úri házban, aki egy erkölcsstelen nőt hoz ebbe a tisztességes házba, és valaki, úgy lehet, apám, mindenkit túlharsogva azt üvöltötte, mert ez a Kör hangja volt:

— Entente-provokátor! Oláh...

Apám, a tanító és a többiek egymást túlharsogva, a légiriadóról egészen megfélemezve szidták a férfit, hol szocialistának, Entente-provokátornak, hol meg orosz forradalmárnak vélték, de a szobaúr hangja többé nem hallatszott. Talán fölényesen mosolygott a sötétben ezen a hirtelen kitört izgalmon,

és arra gondolt, hogy lám, itt a bizonyíték: végleg elvesztették ezek a fejüket, megérték a bukásra, az Isten se menti meg őket. Mi ketten, Iluska meg én — rólunk mindenki megfélemedezett — mintha mennydörgés és villámlás közepette egy hatalmas ívű szivárvány felé utaztunk volna, körülöttünk zivatar, összecsapó indulatok, zúgó, vad riadalom, a góg, a gúny, a megátalkodottság, a fölény és a bizonyosságnak álcázott butaság és a rettegés: sötétség, és azon túl a szivárvány. Ki tudja, mennyi idő telt el így, a gyári dudák zúgása alatt, és amikor végre odakint csend támadt, már szinte hiányzott is a zúgás, felkaptuk a fejünket, mintha ez a váratlan csend, némaság már nem is a veszedelem elmúltát jelezné, hanem valami más, egy új, idegen, ismeretlen hírt hozna. De miről? Mivé lesz az életünk ezután? Valahol messze dörgött. Tényleg bombát dobtak volna a levegőből a franciák? Kint a járdán lépések hallatszottak, néhányan a házból már ki is merészkedtek, és egyszer csak, akár egy mély és mérgezett kábulat után az eszmélés és az öntudat világossága újra kigyúlt, akár a fekete utcák során a lámpák, kivilágosodtak az ablakok. Mindenki szívből, sóhajtva, mélyen fellelegzett:

— Vége...

A házmester is lámpát gyújtott. Kozma Valér nem volt sehol. Mikor, hová tűnt el? De ki törődött vele? Rohantunk fel a lakásba.

Apám a tanítóval és a házmesterrel kiment az utcára. Hiába tiltakoztam, mert szégyelltem Iluska előtt, az alázatoskodó házmesterné a terhet alig bírva, engem pokrócba burkolva a hátán vitt fel az emeletre, segített anyámnak a konyhában tüzet gyújtani, hogy mindnyájunknak teát főzzön. Nemsokára megérkezett apám. Az állomás rendező pályaudvara mellett a mezőre zuhant két bomba, mindössze néhány ablak tört be.

Most derült ki, micsoda üvegházban élünk. A frontról érkezőktől most tudtuk meg, hogy nemcsak a király, de a Központi Hatalmak is, amelyeknek erejében, ha kételkedve is, de még mindig hittünk, valóban már egy hónappal előbb, szeptember huszonegyedikén, a boszniai összeomlást követő vezérkari pánikban valóban békejegyzékkel fordultak az Entente-hoz. Városunkban a szabadságot, de egységükhöz már vissza nem térő katonák a kávéházakban terpeszkedtek, kocsmákban mulattak, szétépték és köpettel a kávéházi tükörré ragasztották a szabadságlevelüket, és a patrucloknak kijelentet-

ték, hogy eszükbe sincs, nem mennek vissza többé a frontra, a patrul öreg népfelkelői felhajtottak egy-egy decit, és továbbmentek. Ismeretlen arcú, rongyos katonák tengtek-lengtek az utcákon, egyre többen. A csapszékekben és az állomás füledt várótermeiben rettentő történeteket meséltek, melyek a frontok végnapjairól adtak hírt, és itt is, ott is arról vitatkoztak a nékik decit fizetőkkel, hogy mi történik Oroszországban.

Egy napon apám hivatalában, s nemcsak ott, mindenütt, az egész városban abbahagyták az emberek a munkát. A férfiak csoportokba gyülekezve, letörten, ijedten és tájékozatlanul tárgyalták az eseményeket. Ijesztő hírek keltek szárnyra, a rendőrség olyan embereket tartóztatott le, akiről semmiképp sem lehetett kideríteni, mi is voltaképpen a bűnük. A vasúti állomáson kész felfordulás, a ziháló vonatok egymás után robogtak át az izzó síneken; és minden vonat utasa más és más, ijesztőbbnél ijesztőbb híreket hozott és vitt tovább. A munkások és a munkásasszonyok egyre nagyobb számban verődtek össze a központban. Az ismeretlenségből feltűnő szónokaik mintha a megmozdult föld alól bújtak volna elő, rongyos katonák tartottak beszédeket a háború végéről, büntetésekről, gazságokról, és végül lázasan lázítva az utca hatalmáról és a forradalomról. És akkor reájuk hengeredett a tántorgó, de még fegyveres gépezet, és az utcai nyugtalanság látszólag ismét megnyugodott: a rászórt homok alatt tovább izzott egy-egy folt, s hirtelen megint tűzzé vált néhány utcával arrébb, egy másik gyárban, egy másik városnegyedben megint fékezhetetlenül fellobogott, felzengett és felviharzott egy futó tüntetés. Falragasz falragaszt követett. A kormány halálbüntetést szabott ki a katonaszökevényekre. Másnap reggelre eltűnt a hirdetmény, a város egész területén mindenütt letépték a hirdetőoszlopokról, fákról és kerítésekről. Kivégeztek néhány közkatonát, hogy az újságok hatalmas címbetűkkel közölhessék, példát statuált a hatalom: „Hajnalban főbe lőttek öt hazaáruló katonaszökevényt.”

Példát statuáltak? Az ilyen híreket már el se hitte senki. A szökevények nem a visszatérés útját vállalták, hanem az erdőbe és a román falvakkal népes hegyekbe bujdokoltak, csapatokba verődtek, és megütköztek a csendőrökkel. Rablásokról, gyilkosságokról, fosztogatásokról érkezett hír. A különböző országok hadseregei még lőttek egymásra. Már nemcsak egymásra tüzeltek, de saját tisztjeikre is. A háború önmaga

ellen fordult. Egyre inkább láthatóan lángot fogott és terebélyesedett valami, amit a Körben a polgárháború veszélyének neveztek. „De mindennél veszélyesebb a fraternizálás, az, ha már nem lönek egymásra a frontokon, hanem összeölelkeznek és összecsókolóznak.”

Egy ocsúdó késő őszi hajnalon mélyen aludhattunk, amikor erőszakos csengetés vert fel álmunkból. Kint még sötét volt. Enyves köd úszott az ablakokon túl, és lent a síri utcán őrjárat fáradt és szabálytalan léptei csattogtak. A csengő sivitva zörgött. Anyám belekapaszkodott apámba, könyörögve kérte, ne menjen ajtót nyitni. A döbbenetes csengetés ilyenkor hajnalban csak nagy bajt jelenthet, csak csapást hozhat ránk. A csengő erőszakosan, veszettül berregett, megállás nélkül. Apám végül is magára kapta nadrágját, kabátját, letaposott kérgű házcipőjébe bújt. A csengő tovább szólt. Apa sápadtan, de határozott léptekkel átszelte a még homályba borult hálószobát. A csengő szólt. Apa átment az ebédlőn, az előszobára nyíló ajtóban egy pillanatra megállt. A csengő szólt. Mély lélegzetet vett, lenyomta a kilincset, de aztán visszaengedte. A csengő a feje fölött csörgött. Az ajtó mögül, szinte az ajtóhoz lapulva, úgy kiáltott, remegő hangja színébe az erély látogatását erőszakolva, meglehetősen ércesen, már amennyire színészkedni képes volt, kalimpáló szívvel, egész testében reszketve:

— Ki az?

A csengő elnémult.

— Rokon — volt a fenyegető, komor hangú válasz.

— Miféle rokon? — kérdezte apám, most ismét bizonytalannabbul.

— Péter. A matróz.

— Nem ismerem — válaszolt apám, hangjában immár leplezhetetlen kétségbeeséssel, mert hiszen legalábbis azt várta, hogy a titkosrendőrség jelentkezik egy mord, sebhelyes arcú férfival az élen, akinek a tekintete gyűlölettől izzik és kezében az ügyészség és a katonai hatóságok házkutatási engedélyét lobogtatja s első kérdése így hangzik: „Hol a fűszer, hol a cukor? És a többi, és a többi...”

Az ajtó előtti türelmetlen hajnali csengetőt apám válasza, úgylehet, egy pillanatra meglepte, mert jobbnak látta hangját barátságosabbra fogni:

— Az isten áldja meg, Ferenc bátyám — mondotta —,

nyisson ajtót. Már tegnap óta keresem magukat szerte a városban. Én vagyok az unokaöccse, a Miklós fia...

Apám határozatlanul, de még mindig remegve félrehúzta a biztosítóreteszt, melyet alig pár napja az ijesztő hírek hatása alatt egy megszeppent pillanatban szereltettek fel szüleim a garnizon egy lakatosával, de az csupán arra volt jó, hogy állandóan figyelmeztesse őket a betörőktől, rablóktól és képzületük szerinti forradalmároktól való félelmükre. Apa, ahogy a biztosítóreteszt remegő kézzel és rettegéstől tágra nyílt szemmel félrehúzta, a legrosszabbra felkészülten feltárta az előszoba ajtaját.

Mi anyámmal mezítláb az ebédlőajtóban álltunk. Egész testünkben reszkettünk. Fogunk vacogott.

Az ajtó keretében, a hajnali derengéstől mintegy glóriával megkoronázva, szétvetett lábbal egy magas, erőteljes alakú matróz vált láthatóvá. Sapkája árulta el, miféle. Fegyvere nem volt. Vonásai még nem rajzolódtak ki. Arca, széles mellette, szétvetett két lábszára: sötét folt. És abban a tompa fényű tömegben, mint valami messzi hegy teteje táján fehér őrtüzek, foga és két szeme ragyogott. Valahonnan a száj tájékáról pipa dőft a levegőbe. Barnás füstbodrok szállongtak a fal szürke háttere előtt. Fellélegeztünk. De azért hitetlenül és csodálkozva néztük a belépőt. Ha Miklós bácsi fiának mondja magát, valóban nem hoz veszélyt ránk, nem lehet ellenség. Ez csakhamar egészen bizonyossá vált. Sorra megrázta kezünket. Elképedésünkkel mit sem törődött, jobbról-balról csókot cuppantott megnyúlt arcunkra. Hatalmas karjával megölelt. Megtapogatta csontjainkat. Apámat néhányszor hátba verte. Barackot nyomott a fejemre. Anyámtól néhány lépést távolodva csettintett, és bugyborékoló nevetéssel azt mondta:

— Ejha! Ez már igen. Ez már igen, Ferenc bácsi!

Álltunk, mint a szamarak, és bámultuk. Végül is ő tuszkolt be bennünket az ebédlőbe, mintha nem is mi, hanem ő lett volna itthon.

— Csibém — mondta anyámnak —, tíz tojásból rántottát. Szalonnára, mint az angolok. Kenyeret, hagymát. Van vöröshagyma? Egy üveg bort. Van borotok? Olyan éhes vagyok, mint a medve tavasszal. Két napja nem ettem. Az egész ország meg van kopasztva, sehol egy falat kenyér, még aranyért sem. Vége a dínomdánomnak meg a tisztí rama-

zurinak. Hol a nagymama? Hoztam neki egy fekete olasz csipkesálat...

Péter valóban rokonunk volt, apám egy messzire vándorolt mesterember bátyjának fia, aki megjárta Amerikát, a fia a kereskedelmi flottába állt be egy-két évvel a háború kitörése előtt. Ennyit tudtunk róla. De amikor a cattarói lázadásnak híre érkezett, eszünkbe se jutott, hogy ő is ott szolgál az Adrián. Hogy megtudta, meghalt nagymama, anyám vállára terítette a valóban gyönyörű, ki tudja, hol lopott, rabolt csipkekendőt. Ámulásunkra inge alá akasztott vászontarsolyból vette ki, nemcsak a kendőt, hanem egy darab történelmet is; a dalmáciai matrózzendülők egy csoportjának izenetét a fővárosi forradalmárokhöz. Apám rémületére Péter meglobogtatót egy papírcsomót, és csak ennyit mondott:

— Ettől döglük a légy!

Akkor Pétert, ezt a fiatal, ragadozó fogsorú, derús fiatal tengeri farkast amolyan kóbor rablólovagnak, hóbortosnak hittük. Ma már tudom, több, más volt ő, másfajta ember, újfajta lélek, amely a tisztjeitől meggyötört, megalázott légénységű cattarói hadihajókon az első világháború összeomlásában fogant, egy más és jobb reményű világról szőtt álom lázában. Ahogy az asztalnál tátott szájjal bámultam, akkor csak az járt eszemben, micsoda pofont kenhetne le Péter kínzómnak, Sanyinak, de arra még nem ébredhettem rá, hogy lám, egy forradalmár ül itt az asztalunknál, aki hasonlókat mond, mint Iluskák szobaura, Kozma Valér, és alighanem az a pesti lány is, aki időnként Kozma úrnál alszik, egy bőrrönddel érkezik, nélküle utazik el, és Kozma úr ki tudja, hová viszi tovább. Péter mindössze néhány órát töltött házunkban. Apám aztán, azon a címen, hogy a menázsban felpakolja útravalóval, magával vitte Pétert. Nem merte velünk hagyni.

Péter hozta a hírt, hogy a déli vezérkar csapatai végső és a mi végzetünket jelentő visszavonulását készítik elő, a síkságot átszelő nagy folyóig, és aztán: isten legyen velünk, visszavont csapataink nyomában a szerbek és a franciák vonulnak előre. A szerbek kezére jutunk, vagy a románok vonulnak be, ki tudja, „a Monarchia gajdeszre ment”, „az istenüket a generálisoknak!”, valóban vége szakad a háborúnak, de az is lehet, hogy csak most omlik ránk igazán minden rettenete, a vég utolsó napjaiban vagy óráiban, ezt pontosan nem

lehetett tudni. Péter egyszerűen ezeket mondotta el, hittelt és nyugodtan beszélt, mindennek láthatóan örült, és közben harsányan fel-felnevetett. Hogy a Monarchiának vége, erre újra és újra visszatért, nemcsak a katonai vereségek miatt, nemcsak mert Cattaróban lényegében megsemmisült a hadiflotta és ugyanígy a hadsereg az orosz fronton, ahol a katonák már nem hajlandók löni, hanem azért is, mert a csehek és a tótok ugyanúgy várják a lázadás óráját, mint a horvátok és a szlovének. És persze a románok.

— Majd meglátod, Ferenc bácsi — mondta nevetve apámnak —, baltával jönnek a hegyekből a románok a maguk híres magyar úrivárosaira, alispánjaira, fináncaira, csendőreire meg bankjaira.

Felfigyeltem, hogy a „hegyekből” jönnek. Azokból a hegyekből, amik nyáron idekéklenek.

— Te ezeket honnan tudod? — kérdezte apám rémülten s fejét kapkodva.

„Hol az ördögbe szedte fel mindezt ez a vadóc, aki tíztojásnyi rántottát fal be?” — ezt nem mondta ki hangosan. Tartott unokaöccsétől, ettől a fura fickótól. Péter két koszos öklét üres tányérja mellé helyezte az asztalra, kacsintott, és azt mondta:

— Marxtól.

„Tiszta bolond ez a fiú — gondolta apám —, tiszta bolond.”

— Marxtól — ismételte Péter, és harsogón felnevetett. — Nem is ismerem Marxot. Nem is láttam. František Ras és Jerko Sisgority volt az én Marxom. Tőlük tudok mindent. Ne!... — ezzel a hátsó zsebébe nyúlt, és egy jókora pisztolyt tett le az asztalra. — Békét akar a Karcsi fiú? Békét akar Pista úr? — A királyt és Tiszát értette Péter. — Hogy megmentsék az irhájukat? Béke lesz. — A pisztolyra csapott széles tenyerével. — Ezzel ni! De nem nekik. Rast, Sisgorityot, Bruiscityet és Grabárt kivégezték? És csak őket? Csak őket?...

Péter hosszan maga elé bámult. A nevetés eltűnt az arcáról. Anyám megbabonázottan nézte az asztalon fekvő pisztolyt. Apám nem tudott mit mondani, aztán mégiscsak megtörte a hosszú szünetet:

— Fiam, tedd el ezt a puskát.

Péter megint elnevette magát. Hátsó zsebébe süllyesztette

a pisztolyt, vidáman kacsintott, és egyszerűen, nyugodtan, se nem halkán, se nem hangosan ezt mondta:

— Győz a forradalom. A fejemmel garantálok, Ferenc bácsi, győz a forradalom. Látja, Ferenc bácsi, ilyenek maguk: „fiam, tedd el ezt a puskát”. Jól van. Eltettem. De tudnia kell, győz a forradalom. A fejemmel garantálok, Ferenc bácsi, hogy győz a forradalom.

„Győz a forradalom.” Ha őszi reggel valaha sejtetett gyászt, bomlást és kétségbeesést, Péter érkezéne reggele bizonyosan azt jelentette. Apám egy szóval se bocsátkozott vele vitába. Már azt is sajnálta, hogy Kozma úrra támadt. Egy világ összeomlása vetette ránk sötét árnyékát, egy világé, melynek magyarázatát, jelentését és értelmét sohase kutattuk, csak jól éreztük magunkat benne, mint a tudatlan csecsemő a ringató anyaméh harminchét fokos meleg vizében. Boldogok voltunk, mert csak hasznot húztunk ezekből az évekből. A háború napos oldalán sütkéreztünk, gyarapodtunk és élveztük az életet, a zabát, a mulatságot, a gyarapodást, a veszélyenkívüliséget. Péter az asztalon álló cipóból levágott egy karéjt, tetejesen megkente, felrakta az agyagfazékban sárgálló zsíros liptói túróval, és önfeledten evett. Testtel, lélekkel, egész lényével evett. A szája körül fénylett a zsír. Amikor elfogyasztotta mind, anyámra nevetett.

— Kicsi tanti, angyal vagy. Nem ettem így azóta, hogy kirámoltuk a Szent György cirkáló tisztietkezdjét. De ott pezsgő is volt.

Anyám kényszeredetten elmosolyodott, és Péter elé tolt a fél sonkát, amit egy fehérre súrolt falapon hozott be. Apám mintegy gyötrő gondolataiból felocsúdva szólalt meg:

— De Péter fiam, ez lehetetlen. Ha mindez igaz, akkor elvesztettük a háborút.

Péter öklével szétnyomott egy vöröshagymát, aztán nagy karéjt szelt a piros hússal átszótt, lazacszinű, szalonnás sonkából, hatalmas darab kenyeret nyomott fogai közé, és ártatlan derűvel, mintegy derűs sajnálkozással tekintett apámra. Kissé, alighanem sajnálkozóan, elnézte, aztán teli szájjal válszolt:

— Eltalálta, Ferenc bácsi, elvesztettük *ezt* a háborút. *Ennek* a háborúnak vége van!

Az *ezt-et* meg *ennek-et* hangsúlyosan megnyomta.

— Lehetetlen, lehetetlen — ismételte apám sápadtan.

— Mindent lehet. Csak meg kell szokni. Csak a börtönt nem lehet megszokni. Csak a háborút nem. Csak az éhezést nem. Mert mire beleszokik az ember, pontosan abban a szent percben, amikor rászoktatták, abban az órában megdöglük...

Apám szó nélkül felkelt, nekiállt öltözködni, anya lehordta a maradék ételt s az edényeket, és Péter boldog pöfékelés közepette engem szórakoztatott, elkápráztatott, mesélt, beszélt. Ahogy mondani szokták: a hetedik mennyországban éreztem magam. Boldogan hallgattam. Boldog voltam. Addig soha életemben olyan bűvölő, csodálatos félóra, mint az, amíg Péter mesélt. A matróz megint barackot nyomott a fejemre, és tisztelettudóan, természetes könnyedséggel kezét csókolt anyámnak.

— Ha megint erre jövök, kicsi tanti, hozok neked egy flaska francia kölnit. Neked meg — fordult hozzám — egy orosz géppuskát, golyós hevederrel.

Péter és apám elindultak.

Apám az ellátó mészárszékében sonkát, vérest, májast, töpörtyűt és egy kenyeret csomagoltatott Péternek. Az utcán váltak el. Apám az irodában Fazakas kapitány íróasztala körül találta az egész kompániát, az ellátó egységéhez visszavezényelt Grün káplárt, Mathesz őrmestert, a többi tisztviselőt, az elálló fülű, katonaruhába bújtatott vizesnyolcasokat és a feltúrt ujjú, zsíros-véres kezű székálló legényeket. Fazakas kapitány a hajnali vonattal érkezett a fővárosból, fáradt volt, beretváltatlan, gyűrött a fővárosi éjszakázástól, ivástól, kidülledő szemgolyóit a hajszálerek véresen átszőtték.

— Fiúk, elvesztettük a háborút — mondotta rekedten, alig hallható hangon maga elé. — A miniszterelnök tegnapi képviselőházi beszédében beismerte. Elvesztettük. A vezérkar elrendelte a város és a megye kiürítését. Vonulunk vissza. Ide egyelőre a szerbek jönnek be. Ki jön utánuk, még nem lehet tudni. A franciák? A románok? Vagy először a franciák? A forradalom kitörésével minden percben számolhatunk. Vége a Monarchiának. És talán nekünk is végünk. Isten kegyelmezen mindannyiunknak.

A férfiak szó nélkül, némán és sápadtan ültek körülötte, és csak nézték, hogyan remeg a keze, amint poharát a forró feketekávéval a szájához emeli. Apám, mint aki csak most ébred a valóságra, amelyet addig nem akart hinni, amíg fel-lebbezhetetlenül tudára nem adják az igazságot, félrefordult,

íróasztaláig botorkált, leült, szanaszét heverő irataira ejtette karját, és sírva kezére hajtotta fejét, dőltek a könnyei a számoszlopokra, a főkönyvre, a pénztárkönyvre, a kifizetetlen számlákra, a nyugtákra, egy nagy és bonyolult rendszer hirtelen értelmetlenné vált jeleire, mintha ezek csak most, egyetlen pillanat alatt vesztették volna el értelmüket, jelentésüket és értéküket, mintha nem a semmit, az üres illúziót, az összeomlást jelentették volna eleve.

A helyzetet egy székálló legény értelmezte helyesen, mintha csak összebeszél volna a mi mennyből pottyant matróz rokonunkkal. Nyakáról leakasztotta véres köténytét, fején hátratólta zsiros peremű, szürke katonasapkáját, és mint aki egy másik világból érkezik, szenttelen hangon, hangjában talán némi diadallal belerontott a polgári gyászba és ijedelembe:

— Hát akkor, kapitány úr, ha így állunk, az úristen tarcsa meg, megyek én es haza, Gyergyóba!

Ezzel sarkon fordult, átment a mészárszék helyiségébe, felvett a pudli bádoglepajjáról két széles pengéjű henteskést, megpróbálta élüket, majd szép lassan, megfontoltan becsomagolta egy győzelmi hírekkel telenyomatott újságpapírba, aztán leakasztott a vashorogról egy rúd kolbászt, azt is becsomagolta, és a némán bámuló tiszték meg altiszték tekintetétől kísérve, kilépett az utcára, köszönés nélkül, anélkül, hogy körülnézett volna, anélkül, hogy egy érzelmes pillantást vetett volna azokra, akikkel itt, ebben a helyiségben esztendőket töltött boldog lopkodással és semmittevésben. A maszatos üvegű ajtót nyitva hagyta maga mögött, az még egyet-kettőt remegett, s mintegy pontot téve valami suta mondatra, hatalmas döndüléssel hirtelen becsapódott.

Elsőnek az enyveskező Grün káplár ocsúdott fel, és felháborodottan, szinte hisztérikusan kiáltozott:

— De kapitány úr! Ez a paraszt kifosztja az üzletet! A kések a garnizoné. Az áru... Az elszámolás...

Fazakas kapitány lemondóan legyintett:

— Úgy látszik, nem figyeltél, fiam. Nem érted? Vége a háborúnak. Következik a forradalom. — Felállt, íróasztala lapjába kapaszkodott. — És most, gyerekek, nézzük meg, mit tehetünk meg mi, mielőtt az utca széthordja a raktárt.

Mire apám délben egy rozzant bérkocsin hazaérkezett, a kocsis lába alatt, az ülés alján, a kocsi ernyőjében, a pótülésen dúsan, tornyosan, százféle csomaggal megrakottan, anya még

a házmesternével takarított. Hol anya mesélt Péterről, hol a házmesterné Valér úrról, aki még a tavaszon vagy egészen az év elején elmondott valamit azokról a hajókról, és azt is elmondta, forradalom lesz, Valér úr és barátai mindent a szegényeknek fognak szétosztani, amit a gazdagoktól elvesznek, és azt is mondta, nem tart sokáig és bejönnek a románok. „Csak azt a finom úrikisasszonyt nem értem én — mondta a házmesterné —, aki Pestről jön Valér úrhoz minden hónap végén, hogyan tud egy ilyen rongyossal hálni, olyan annak a fehéreneműje, nagyságos asszony, mint a hab, csak tiszta selyem.” Én közben valamely pincebéli rejtékhelyen Iluskával összebújva szökésről ábrándoztam. Vele. Szökésről. Először úgy, hogy hittem is megvalósulásában. Péter, a matróz felgyújtotta képzeletemet, pontosabban ő támasztotta fel először tudatos vágyamat a nagy és távoli világ, a tenger és a szabadság iránt.

— Tanuld meg, kisfiam — mondotta Péter derűs, nyílt, kék szemével rám tekintve, miközben apám reggel felöltözött —, tanuld meg tőlem, hogy a szabadságot a tengeren ismeri meg igazán az ember. És hogy a szabadságért meghalni is érdemes...

Az iskolában Schwartz igazgató emlegette ugyan a szabadságot, s bár Petőfi-verseket mondott fel nekünk hangját remegtetve, mégsem értettem, nem fogtam fel abból, amit ő mondott, hogy mi a szabadság. Ám akkor, amikor Péter emlegette, ha nem is tudtam meg tőle pontosan, mi a szabadság, de sejtettem, éreztem, hogy szent dolog, a legnagyobb, az kell legyen, ha érdemes érte meghalni. Megsejtettem valamit a szabadságról már aközben, hogy Péter elmondta, kivégezték a cattarói zendülés vezetőit, másokat lecsuktak, mások, mint Péter is, megszöktek, Budapest felé vették útjukat külön-külön, forradalomra készülődnek.

Ahogy ott ültünk egy sötét sarokban a fáskamrában, álmatagon, kézen fogva Iluskával, egyre csak ezt a szót ismétetem, mintegy bűvöletben:

— Tenger...

A tengert kíséreltem meg elképzelni, amelynek mintegy az árnyékát láttam csupán, a béke utolsó évében, amint a dalmáciai partokról Velence felé sisteregünk egy kis hajón, át az Adrián, már-már a zöld égen és a levegőn át úszva. Nem, nem az volt a tenger. Az a tenger, a hatalmas, az erős, a meg-

rendítő, amit Péter megtört, amin uralkodott, amit megfélemezett karjával, és amelyen mellével úgy fogta fel a hév napot és a sós szelet, mint egy kőszirt az idő mállasztó, láthatatlan és hatalmas gördülését. Sose felejttem el azt a reggelt, amikor Péter valami mást, valami sosem voltat, sosem tudottat hozott házunkba, nem tudom, mit, de valamit, amittől minden megváltozott.

Péter sorra megmutatta nekem a bőrébe edzett díszes rajzolatokat, melyek még kidagadó ütőereinél is kékebbek voltak. Megmutatta a szakállas Neptunt, háromágú villájával, megmutatta a félig nő, félig hal najádót, a nyíllal átlőtt szívet és egy női nevet, melyet elérzékenyülve olvastatott el velem — „olvasd hangosan!” —, és amely nagy betűkkel így szólt: LÚCIA. Ez a név a szerelmet jelentette az ő bátor szíve felett, az álmokba süllyedt Olaszországot, talán egy kikötőt: Tarantót, talán Palermót vagy Livornót, és a hajnali, soha már vissza nem térő béke emlékét is kissé. És hogyan beszélt a tengerről és a hajókról! Mi mindent tanultam és hallottam én abban a félórában. A matrózok temetéséről, a tengeren, ahogyan ponyvába varrva leeresztik őket a hullámokba, a sirályokról, cápákról, gyermekesen játszó delfinekről, szédítően vörös korallszigetéről, a hullámok embertelen magasságáról, ciklonokról és szökőárról, pár mondatos kalózlegendák hőseiről és a hajótöröttekről. Egy zilált napról, amikor a matrózok felkapták a fegyvert, és azt mondták: „Elég a háborúból!”

És megtudtam azt is, hogy az út a szabadságba és a tenger felé szövevényes, és hogy milyen rettentő messze az óceán, melyet egyszer átszelt Péter is félelmetes gyönyörűség közepe, tehát igazi matróz volt. Az óceán, melyen annyi szegény rokonunk hajózott át, a nyomor és a szegénység elől, a túlsó, a gazdag földrészre, közöttük apám egy bátyja is, és mennyi más sok millió és millió magyar, román, horvát és szlovák falusi, pusztai szegény, városi szegény. Pétertől tudtam meg, hogy a síkság menti hegyek patakjaiból táplálkozó csatornából, amelyen annyi rozoga hajócska mind nyugatra hordja a gabonát, a vasércet, a görbe szarvú marhákat, virágjainkat és veteményeinket, a habok a nagy folyamba omlanak, és a folyam egy hús, hínáros, hatalmas öbölbe, rengőn, zajosan, az édesvíz, a sós tenger remegő karjai közé veti magát, és a beltengerről rengeteg szigetet, veszélyes zátonyt megkerülve, szorosokon áttörve, négy nap után kiér az óceán-

járó a végtelenbe, ahol nincs már semmi, csak víz és ég, nap és éjszaka, csillagok és hold, sirályok, vérengző halak, északon bálnák, délen elbűvölő szigetek, földrészek és ebben az elveszejtő nagyságban a hajót és az emberi életet kormányzó hatalmaság: győzhetetlen akaratú tengerész, a szabadság örültje és szerelmese.

Ennyi mindent, a végtelen álmot a szabadságról, ezt riasztotta fel bennem Péter, a matróz, azon az első és utolsó találkozásunkon, és erről az álomról beszéltem én Iluskának dadogva, vele összeölelkezve, könnybe lábadt szemmel, miközben hol anyám, hol Iluska anyja kiáltozott hiába utánam a visszhangzó, kietlen lépcsőházban, és apám, miután a csomagokkal megérkezett, hiába keresett, s hiába tanakodtak, hová is tűnhettem, holott csak a pincében bújtam el Iluskával, és egyszerűen csak elvagyakoztam. Elbujdokolni szerettem volna, eltűnni Iluskával, akit szerettem, elszökni a messzi tengerekre, egy álombeli hajóra szállni és megismerni a hatalmas, a végtelen, az örökké egy és mégis millió arcú óceánt, Péter világát, szerettem volna egy varázslatban olyanná válni, mint ő.

Péter a tengert, az óceánt sose látta már meg.

Jóval a munkásforradalom leverése után egy hír jelent meg a lapokban: N. Pétert rabláson érték, és menekülés közben Pesten, a Duna partján agyonlőtték. De miként, hogyan került a holttest a folyamba? Honnan származtak hátán a szúrt sebek, honnan a dumdum golyók nyoma, azt a hivatalos nyomozás nem derítette ki, minderről nem is szólt. A hírt a lapkivágással Péter egy régi matróztársa hozta, aki az ellenforradalom alatt a kecskeméti táborból szökött meg, előbb Pesten bujkált apám ott élő bátyjánál, aztán errefelé vette útját. Azt is elmondta, hogy Péter „Lenin-fiú” volt, „bőrka-bátos”.

Hittük, tudtuk, hogy Péter soha bankrablásban nem vett részt, és legnagyobb vétke bizonyosan csak az volt, mint apám mondta, hogy „bolond”, azaz szerette a szabadságot, kész volt meghalni érte. Apám hosszasan nézdegélte a Péter haláláról szóló, homályos sejtetésekkel telítődött, kiállózott napihírt. Nézte, nézte, aztán komoran megrázta fejét, és tompa hangon, mintegy fenyegetően — úgy éreztem, hozzám intézi szavait, hozzám, aki gyermek voltam és sírtam, igazán mé-

lyen és emberien gyászoltam Pétert —, rosszállóan felém tekintett, és ezt mondotta:

— Ne játszott volna a tűzzel! Az a bolond!

De érződött a hangján — a hangja remegett —, hogy ha még egy szót szól, elcsuklik a hangja és sírva fakad ő is. A hírhozónak anyám elemózsiát csomagolt, a legjobb falatokat, amik hirtelenjében a kamra polcain a kezébe kerültek, és jókora darab friss kenyeret. Apám egy kabátot és cipőt adott Péter hajdani társának, aki aztán eltűnt. Örökre. A nevét se tudtuk. Azt se, hogy hová való. Azt se, hogy hová megy. Nem beszélt magáról, s mi ösztönösen éreztük, tapintatlanság volna faggatni.

Gondoltunk-e arra, hogy Péterrel és ezzel a hírnökkel kétszer is megfordult házunkban a forradalom: asztalunknál ült, étkeinkből evett, evőeszközeinket használta, beszélt velünk? Nem, ez nem járta meg eszünket...

ÉS LEHULLTAK A FALEVELEK...

És lehulltak a falevelek... És a lehullott falevelek ellepték az utcákat, a tereket, a ligeteket és a temetőket, akárha egészen és mindörökre elborítanák a várost, mintha eltakarnák a nap elől, mintha el akarnák tüntetni a föld színéről, amint azt polgári híréhez és erkölcsiéhez mértén valóban megérdemelné. A nedves háztetők, a lucskos utcák és a szélben kapkodó fák borzongása több és rémületesebb volt, mint csupán az ősz szokványos rideg fenyegetőzése: a még rosszabb idő, a tél ígérete. Míg az elgyötört, szétzúllott német és osztrák—magyar hadsereg szünni nem akaró oszlopokban hömpölygött visszafelé, a város polgárai megrettenve húzódtak lakásaik komor falai közé, vacogva gubbasztottak odahaza. Se mulatság, se zabálás, se dalolás. Az utcáik, a kávéházak elárvultak. Csak a csatagos vasárnap délelőttökön lepték el a templomokat, majdnem annyian, mint a háború mámoros első heteiben. Ez volt hát a vég előszele. „Ki segíthet még itt?” „Már csak az Isten.”

A püspök is égi jelnek vélte a rohamot a templom kegyeiért, és vasárnapi szentbeszédeiben utalt is a csodára: végre megtért a szenvedő és bűnös emberiség. Mi magunk is — apám most már újra civilben, anélkül, hogy erre engedélyt kért vagy kapott volna, hiszen az irodában már csak néhányan lézengtek és apám is egyre gyakrabban járt be a megyeházára igazgatójához, Dragoneszku úrhoz, akit feltűnően vidámnak tálalt, és aki megnyugtatta, hogy az olyan lelkiismeretes tisztviselőt, mint amilyen apám, máris várja évek óta elárvult íróasztala, foglalja el régi helyét, „bármilyen történik”, de istennek hála, vége a háborúnak, még egy kicsi türelem, és minden a régi kerékvágásba tér vissza, ha nem is ugyanúgy, de mégis visszatér a rend... „Elvégre egy háború dübörgött el fölöttünk” — zengte a templomi szónoklat máris múlt időben —, s mi magunk is ott tolakodtunk a dús aranyozású barokk szószék alatt a püspöki nagymiséen, s tátott szájjal hallgattuk, amint a gazdagon díszített mennyezetről visszaverődve kizendült a szónok melléből a fölötte színpadias rezgésű férfias hang. Ámbár a gonosz pletykák szerint a püspök igazi férfi volta igen kétes hírnek örvendett, azaz a minisztráló kispapoknak tette volna a szépet, de ez nyilván csak

a haragos kávéházi radikálisok rágalma volt, s csupán a háború vége felé kelt szárnyra. A püspök szép hangjának nemes rezgésén is túltéve, hátunk mögött a kóruson velőkig hatolón feldübörgött az összes sípjain bömbölő orgona. Kint esett az eső, cipőnk az úton a Dómig átázott, és az áhítatos hívők itt is, ott is gyors egymásutánban sortűzszerűen túszköltek, köhögtek, krákoztak, tisztogatták lepedékes torkukat. Ellenére a kényszerű tiszteletlenségnek, a tömjénfüstben minden olyan titokzatos és mégis lélekiemelő volt, hogy megrendülten és önmagunktól meghatottan töprengtünk állapotunk, sorsunk és jövőnk fölött, mint esztendővel előbb nagyanya temetésén azok a szemüket, orrukat fehér zsebkendővel törölő nők és férfiak, akik aligha a halott miatt hullatták könnyeiket, mint inkább azért, mert a gyászmenetben jobb gondolatok híján elképzelték, mily megható is volna, ha a zötyögő koporsóban történetesen ők rázkódnak az örök elmúlás felé, senkivé és semmivé váltan, mennyire fájna ez a világnak, az embereknek... A világvég egyfajta hangulatát egyébként a püspök mindenféle civil bünt, főleg a paráznaságot ostromló szónoklata csak fokozta — „katonai” bűnökről nem esett szó —, olyannyira, hogy prédikációja végén hiába helyezte kilátásba a közbenjáró Jézus jóságos kegyelmét, a megbocsátó kegyelmet; a templomozó sokadalom teljesen kilátástalannak találta a jövőt, és eszébe se jutott megvigasztalódni, hacsak nem ideig-óráig, hiszen senki se tudhatta, mit hoz a holnap nap, milyen rémületek szakadnak rá, s ez a holnap közelebbi, mint a mennyeknek országa vagy épp az utolsó ítélet. Ám ha valaki azokon a püspöki nagymiséken a Dómban mégis boldog volt, anyám volt az, hiszen ő érzekelte legkevésbé, hogy a körülötte térdeplők alatt mint inog a talaj, hogy igenis eljött ideje a kétségbeesésnek, mert csak arra gondolt kalapos fejét büszkén felszegve vagy állat a padban imára kulcsolt kesztyűs kezére támasztva, hogy beteljesült, íme, amire vágyott, s hamarabb, mint remélte, az egyenlőség tudatával jelenhet meg itt a notabilitások templomában, a Dómban, a város előkelően elegáns hölgyei között, urának szerepe, jelentősége van városnegyedünk társadalmában, hiszen a Kör tagja, no meg, ha nincs is cselédünk, van bejárónőnk, a házmesterné, és alighanem anyám volt az egyetlen, aki hálaadó imákat rebegett s nem is gondolkozott azon, hogy körülötte miért sírnak, szipákolnak a hívők. Be kell vallanom, szerettük a

püspököt, rajongtunk érte. Hogyne rajongtunk volna érte?! Hiszen pontosan ismerte e férfiak, e nők, a vénasszonyok és a gyermekek érzékösségének minden billentyűjét, akárcsak az organista szerszámát fönt a kóruson, pontosan tudta, honnét kell előkotorni a büntudatot, hogyan kell feltámasztani hívői kétségbeesését, majd ezt követőleg a katarzist, a keresztényi erkölcsökbe vetett hitet és az elhatározást, hogy most aztán ténylegesen megjavulnak, megbánják ocsmányságaikat és aztán: „soha többé...” Ám a csőd érzése most még a püspök bűvészi képességeinek is föléje kerekedett. Utolsó kártyája: a „Jézus közbenjárása” nem jött be, és a hívők ahelyett, hogy megkönnyebbülten elrebegették volna az utolsó imát, harsogva és egymást túllícitálva zokogtak, mintha tényleg itt volna a világvége. Mit tagadjam, amikor anyámat, de különösen apámat sírni láttam, én is elkezdtem üvöltözni, és a bögés határozottan jólesett. Persze mi korántsem sejtettük, hogy a püspök úr megtisztulásra törő lélekvarázslása mintegy a történelem hullámtörőin porladt el, hiszen köztudomású tény volt, hogy ez a vérbeli szónok — nagyanyám, nem tudom, miért, mindig így mondta: szolnok — kiváló alkakmazkodóképességgel beszélt a legkülönbözőbb környezetekben és alkalmakkor.

Másképp szólott püspök urunk vasárnaponként a Dóm változatos cirádájú márványoszlopai között. Másképp az iskolásokhoz. Másképp a katonakórházakban. És megint másképp nyári bérmakörútjain, mely alkalmakkor helyenként állítólag fehér lovon vonult be a faluba, ahol megint másképp beszélt, mint a járási székhelyeken. Itt zsíros arcú nagygazdák, tekintélyes pocakú kereskedők, a jegyző és a bíró aranyrojtú, festett szentelt zászlókkal járultak fogadására, nyomukban a vénasszonyokkal, gyerekekkel és az özvegyasszonyok jajgató, lelki vigasz és nemi kielégülés után sóvárgó hadával. Püspök urunk gyönyörű férfitpéldány volt. Másképp szölt ő ismét a nyári kültekli búcsúsokhoz, akik bizonyos kísérteties, rongyos és rémületet keltő karneválszerű színességgel zárandokoltak a Máriasegítség nevű kegyhelyre, szabadulni akarván rossz ösztöneiktől, kínjaiktól és elviselhetetlen szegénységüktől; mindegyikük a soha be nem következő csodára várt, hogy az ereklyék érintése megmenti őket sérvüktől, csúszuktól, tüdőbajuktól, részegességtől, gyógyíthatatlan nyavalyáiktól, idült nyomoruktól.

Mária-énekekkel az ajkukon vonultak évente egyszer végig a városon, szemükben révülettel, ám egész lassú vonulásukban félelmetesen a Belsőváros palotái és hatalmas üzleti épületei között, a kávéházak zsúfolt teraszai előtt sejtetve: valahogy egészen más, veszélyesebb indulatokkal is hömpölyöghetnének ott az utcákon. És talán inkább jajongtak ilyenkor, mint énekeltek a búcsú magasra tartott és a zászlókat hordozó szegénységével oly ellentétes hatást kiváltó, gazdag aranyhímezésű templomi lobogók alatt. Ezek a búcsúsok évről évre a nyomor, a szerencsétlenség, a kétségbeesés és reménytelenség olyan képét hozták a színtérre, hogy gránitból faragott szíve kellett volna legyen a püspöknek, hogy ő maga is meg ne hatódjék láttukon, miközben áldásában részesítette a menetet, amelyhez ismét, ha némileg hamisan is, de a saját hangján tudott beszélni, amikor elismerte ugyan e népesség nyomorult állapotának létét — „nem is csak a lelki szegények, egyáltalán a szegények a boldogok, reájuk vár a mennyeknek országa, drága magyar testvéreim az Úrban” —, de azon fáradozott, hogy ennek okát épp e népség bűnös életmódjában fedje fel, amivel szemben viszont nekik is kilátásba helyezte a bűnbánat ellenében a boldogságot a túlvilágon.

Ezeket a kültelki népeket, elvi egyetértésben a püspökkel, a magunk módján mi is sajnáltuk, ám viszonylag buzgó katolikus apám felfogása szerint is kizárólag ők maguk voltak felelősek állapotukért — mert nem értenek sem a takarékosághoz, sem a „jó beosztáshoz”, amire Giza néni és családja az „eklatáns” példa —, sőt mindennek tetejébe valószínűleg dolgozni sem szeretnek, elfelejtik, hogy a jó gazdálkodás, a takarékoság, a „jó beosztás” az elengedhetetlen feltétele annak, hogy legyen mivel gazdálkodni, legyen miből takarékoskodni, és e nézete nyilván fedte püspök urunk erkölcsi megfigyeléseit. „Csoda-e — kérdezte azokban a napokban gyakran apám, pincelakó rokonainkról beszélgetve anyámmal —, ha erkölcstelenség, betegség és bűn üti fel tanyáját nemcsak az ő koszos odúikban, de az egész városban, az országban?” Röviden és apám egyik kedvenc kifejezésével élve: „minden rokonszenvünk az övék volt”. Amire egyébként vasárnapi beszédein, tekintettel a forradalmi hangulatra, püspök urunk is buzdított. Persze ésszerűen ő is csak addig ment el a megértésben aranyozott szószékén, amíg ők, a különben lelki vigaszra szoruló szegények nem fenyegetnek azzal, hogy összetörik, pozdorjává zúzzák

a már csak imbolyogva fennálló rendet. Ez így valóban nagyon ésszerűen is hangzott, hiszen legkomolyabban fenyegettek ők azzal, hogy kitörnek állapotukból, mint ketrecéből a rabul ejtett fenevad. Ami pedig a ketrecet illeti, ha az idők távlatából pillantunk vissza, kétségtelen, hogy a háború vége felé az Osztrák—Magyar Monarchia ketrece már csak amolyan látszattákolmány volt, rácsait egy valamirevaló jól táplált stiglic is szétfeszítette volna csőrével, de azért püspök urunk megtette, amit tehetett, nemcsak a katarzist akarta kiváltani hívóiból — akik nem voltak akárcik —, az ezeréves katolikus állam ez oszlopaiból, erőt kívánt szívébe önteni, hogy lelkileg felfegyverzetten nézzenek szembe a reájuk váró időszakkal, legyenek erősek, az államnak, Isten e művének megmentése vár reájuk, hogy elérhessék a mennyei jutalmat odaát, az Úr színe előtt, szemtől szemben az Urjézussal, akinek felelősséggel tartoznak. De ne kalandozzunk el. Mi érzélgősségünkkel a szájalomra méltó, nyomorult állapotú kültelki nép Máriasegítsre igyekvő búcsújárásán évről évre szívünk gyökeréig meghatódtunk. Ámde akkor, amikor ők zarándoklatról, püspöki intelemről, Szűzmáriáról, egyházi zászlókról és a egyes egyházi énekekről megfélekedtek és előzönlötték a város szívét, amikor a mi házunk pincelakásaiban is baljóslatúan kiegyenesedtek, hogy fejükkel szinte áttörték a fölējük épített földszint és az emelet mennyezetét, menten idegessé váltunk, eloszlott keresztényi szeretetünk, gonoszoknak, vadaknak, felelőtlennek, hálátlannak és veszélyeseknek találtuk őket. És íme, már egy pillanatig sem gondoltunk együttérzéssel állapotukra, helyzetükre, ami máskor, szelídebb viszonyok között mégiscsak „emberibb” érzéseinket élesztgette, a részvétet, a keresztényi szájalmat, a jézusi megértést. Azaz minél ember telenebb volt az ő állapotuk, annál emberibbé váltunk mi. És fordítva. Minél inkább ébredezett bennük az emberi méltóság, annál inkább mentek veszendőbe a mi katolikus emberiességünk morzsái, annál inkább vált láthatóvá érzéseink és humanitásunk hazug arca. Ez persze nem csodáltnivaló, hiszen szemünk előtt csupán a reánk leső veszély lebegett, a rémkép, hogy az elszabadult vadak ránk törnek, kifosztanak, nemcsak egy államot döntenek fel engedetlenségükkel, de azt is, amit mi összekapartunk, apám kifejezésével szólva: „amit nehéz munkával teremtettünk meg”. És ezen az őszön végleg szerte is foszlott nyugodalmunk, mert mégiscsak kiderült, hogy a

nyugalom csupán ábrándjainkban létezett, amit úgy nevezhetünk volna, ha élünk efféle szóhasználattal: a „polgári rend”, az valójában nincs is, soha nem is létezett...

Persze nemcsak arról és erről sem ilyen világosan volt szó az apám és barátai közötti beszélgetésekben. Épp ezért ezt az érzést még jobban összegabalyította a háború végi általános riadalom, melyben végül is nemcsak a pincebéli „hálátlanok” nyugtalansága riasztgatott, hanem még annál is inkább az a félelem, hogy ha továbbra is ilyen ütemben vonulnak vissza a városon át „seregeink”, végül tényleg magunkra hagy a katonaság, akárcsak valami hulladékot vagy dögöt az út szélén, és akkor itt maradunk kiszolgáltatottan a már leplezetlenül vicsorgató s a megszentelt templomi zászlairól elfeledkező tömegeknek.

Féltünk.

Féltünk, hogy az utcai tüntetésekből, a sztrájkokból és munkásgyűlésekből, az egész, számunkra örült és zűrzavaros gombolyodásból végül nálunk is a szervezett forradalom bontakozik ki, mint Oroszországban, ahol hír szerint borzasztó dolgok történtek a háztulajdonosokkal, a gazdagabb emberekről, kereskedőkről, tőkepénzesekről, a miniszterekről és végül a cárról és tisztelt családjáról nem is szólva. Féltünk, hogy elragad bennünket is ez az eddig ötletszerűen csapkodó nyugtalanság, mely vad összevisszaságban mintha előlről is, oldalról is, hátulról is, alulról is, felülről is fújna, mint a szélvész; féltünk, elröpít, iránytalanul, értelmetlenül, mint a városra telepedett őszi leveleket, a port, elsodor valami, ami ezt a nyugtalanságot kiváltotta, azzal fenyegetve a polgári zugolyokat, hogy felforgatja az egész rozoga építményt, aminek fenntartásán annyi buzgó beamter — köztük apám is —, annyi katona, titkosrendőr, csendőr, ügyes ügyvéd, fürge kereskedő és vállalkozó, síber és gyáros fáradozott, mert bizony azokig a napokig aligha volt feltételezhető: egyszer másfajta szelek is kerekednek majd. Épp ez a nyugtalanság, ami minden „tiszteséges úriembert” mind rémisztőbben hatalmába kerített.

Egyszóval volt, mitől félnünk, elvégre úriemberek voltunk már magunk is, hitelesek, háztulajdonosok és ami ezzel együtt jár.

A rebelliskedő kültelki és alagsori nép, a kubikusok, a gyári munkások, a nagy textilgyár szövőnői, a cselédek, a kőművesek, pékinások, lakatosok, asztalosok meg a házmesterek, por-

tások, mosónők, és ki tudja felsorolni, még hányféle és -fajta foglalkozású és foglalkozás nélküli lény, mind nyomorgók és éhesek és lerongyolódottak, íme, hirtelen megbolydultak, és azzal persze még nem oldódott meg semmi, hogy veszélyes bolondoknak hittük őket, mindannyiukat, mint Pétert, a matrózt...

No meg a katonák!

A katonák, akik kétségtelenül megunták az egész disznóságot, a háborút, kezdtek éppenséggel tömegméretekben füttyülni a fegyelemre és a hadseregre, amiből apám is kivette részét, amikor már nem öltötte fel mundérját, anélkül, hogy tudta volna, engedetlenségével maga alatt vágja a fát, azt segít rombolni, aminek elvesztésétől a legjobban retteg. Mert hát az ég, a mi egünk, mégiscsak kiemelkedett sarkaiból... Bizonytalanságunk, mit bizonytalanságunk? — rémületünk, a Tischler család, a Shmüller család, a Polgári Kör urainak kétségbeesése fokról fokra növekedett, mégpedig oly mértékben, ahogyan a város mögött elnyújtózó zord és sírástól, jajgatástól, majd meg átkozódásoktól visszhangzó területek hadászatiilag kiürültek, és a szétzüllő hadsereg tévovázása előre nem látott eseményeknek nyitotta meg az útját, mert a magára hagyott és zürzavarba fúló osztrák—magyar katonaság, akárcsak az egész Monarchia kincstári léte és ennek következtében klaszszikus biztonságérzetének illúziója felbomlott; és tájaikon a különböző anyanyelvű népek valami friss, reményeiket felkeltő, ismeretlen szélről érintve magukhoz tértek.

Igen, féltünk. Féltünk ugyan, de azért a város képe elég hirtelen fordulattal ismét megváltozott. Felvidult. Valami biztató mosoly hullámzott végig rajta a levélhullás ellenére, a szél és eső ellenére. Félelmünk ellenére, vagy talán éppen ezért. Mert most már nem a polgárnépség vigadott, nem az urak, nem a belsővárosi kávéházak és az Ezüstkecske általunk jól ismert közönsége, hanem — és ez oly furának tűnt — a maguk barbár módján, azok, akik a háború négy, végeszakadatlan éve alatt komoran és megrettenten és ugyancsak félelemtől, de egy másfajta félelemtől üldözötten, mint a mieink most, megszálltan járkáltak, éltek, készülődtek itt, valamilyen megváltásra és változásra várva, de legalábbis a háború befejezésére.

A városunkon átvonuló katonák, ha csak néhány órára is, előbb csupán a szeszszagú csapszékekbe vették be magukat szá-

mosabban, aztán beljebb vonultak a Belváros kocsmáiiig. Ott igyekeztek pénzecskéjüknek a nyakára hágni, mintha csak érezték volna, hogy ezeket a kékhasú papírrongyokat, rajtuk az ütődött császár és király képével, holnap már egy pohár itatra sem válthatják át. Azt mondták, Oroszországban is így van, silányul a pénz. Az általános bizonytalanság, a zabla lazulása, a polgárság félelme és a katonák és a nép készülődése új és sose ismert eseményekre nemcsak a „dicsőséges hadseregünkbe” vetett hitet rendítette meg végképp, hanem a hatalmat jelképező pénznek előlegezett bizalmat is kikezdte.

Kinek is juthatott eddig eszébe, hogy a bankjegyek értelme, értéke, szentsége és szerepe meginoghat, amikor ezekért a bankjegyekért generációk tülekedtek, dolgoztak, gonosztetteket követtek el, s nem egy jobb sorsra érdemes állampolgár gyilkolt is, hogy ne is szóljunk a pénzszerzés lopásnak nevezett válfajáról, amit a bírósági ítéletekben persze csak akkor neveztek így a nevére, ha pénztelenek követték el, de mihelyt olyan valaki lopott, akinek volt pénze, e műveletet azonnal lelkibetegségnek minősítették, és finoman hangzó kifejezéssel „kleptomániának” hívták... Ha ezt a tünetet, a pénzre leselkedő veszélyt apám barátja, a zseniális üzleti érzékkel rendelkező, de „szolid” kereskedő Tischler úr megneszelte, nem csodálni való, ha a maga javára tudta fordítani: új spekulációra, valutára rendezkedett be. Az ő benső sugallatára hangzott el városunkban talán először a varázsszó: „dollár”, amely hamarosan történelemalakító erővé is vált. Apám ilyképpen, hála Tischler úr finánciális leleményességének, ráocsúdott, hogy ha ez így igaz, akkor az őt még messzi távon szorongató adósságai a bankban egyre zsugorodnak, és ha valóban bekövetkezik a gazdasági összeomlás, amitől Tischler úr szerint egyes bankárok és nagyiparosok rettegnek, ő csatát nyer: tartozásai léggömbjéről leszakadnak a homokzsákok, az adósság léggömbje óhatatlanul a magasba röppen, és valahol szemmel láthatóan szétpukkan, mint a szappanbuborék.

Ilyenképpen tehát a félelemben némi vigasz is vegyült. Nevezetesen az, hogy ha tényleg forradalomra kerül sor, és a háborúval együtt elsöpörnek a katonák, a munkások és az egyre barátságatlanabb parasztok a pénz értékét, ezen nekünk sincs mit vesztenünk. Ellenkezőleg. Megint csak nyerhetünk.

— Látod, fiam — mondta apám a már félig-meddig alvó és közzgazdasághoz még apámnál is kevesebbet konyító anyám-

nak —, ezért jó, hogy nincs se bankom, se gyáram, mert akkor abszurdumig vive a gondolatot, mindenünk elúszna. Bár... — fűzte hozzá — én mégsem hiszem, hogy igazi forradalom lesz. Tischlerrel tartok: ha bejönnek a franciák, legföljebb amolyan álforradalomra kerül sor...

Apám egy esztendővel előbb még zengő, ódai hangon nyilatkozott az iránta annyira baráti érzületű pénzügytörtéletről, hiszen hosszú lejáratú hitelének köszönhetően az újonnan vásárolt bérházat, ámbár a bank az ügynevezett betáblázással teljes mértékben biztosította magát arra az esetre, ha apám nem teljesítené a részletek és a kamatok fizetésére vonatkozó kötelezettségeit. De a bank tudta, ilyesmiről csak valami végletes, előre nem látott esetben lehetne szó, az olyan derék és gyűjtő szenvedélyű polgár, mint apám, aligha hagyja futni a már lefizetett részleteket és a tetemes hátralék után kifizetett kamat összegét. A bank épp csak a történelem effajta változásaira nem számított, a háborút követő gazdasági csödre, ahogyan az egész Monarchiában úrrá lett azon az őszön, és nem gondolt a pénzromlás lehetőségére. Apámat tehát egy pillanattal sem nyugtalanította már a pénzt és a bankot fenyegető veszély, nem bánta, ha a bank esetleg bejelenti a „bankrottot”, és kapuit, redőnyeit akár örökre lezárja, sőt igen hálátlanul örült is, „drukkolt” ennek a lehetőségnek. Ámbár a forradalom réme, mely már az oroszországi események óta itt lebegett, ajkára fagyasztotta a reményteljes mosolyt. De ismét megvigasztalódott, amikor Tischler úr titokban közölte vele, hogy újabb befektetéseket eszközölt, nagyobb arányú adósságokba keveredett, abban a biztos tudatban, hogy ezeket a horribilis összegeket a mellényzsebéből fogja kifizetni.

Az ijedtség először akkor tört apámra és mind gyérebben összeverődött kompániájára, amikor az Ezüstkecske kávéházba, mindenestre jóval az orosz forradalom kitörése után, bakák törtek be egy mámoros éjszakán, és néhány vérfagyasztó kurjantással először felháborodást, majd pánikot keltve, véget vetettek egy külvárosi viszonylatban előkelő, pezsgős révületű, rózsaszínű polgári és tiszti mulatozásnak, talán épp az utolsóknak.

A kávéházat megszálló katonák mocskosak, szakállasak voltak, sőt feltehetően tetvesek is. A frontról érkeztek. Az orosz frontról, ahol minden „a feje tetején állt”, és a szemben

lévő orosz katonákkal, ahelyett, hogy tovább irtották volna egymást, elbeszélgettek, a Kör nyelvén szólva „fraternizáltak”, és rumjukat kicserélték vodkára. De nem ettől rúgtak be, hanem mindattól, amit nekik az orosz katonák a szentpétervári és a moszkvai eseményekről elmondtak. A koszos öklök alatt, ahogy rávágtak, megdördültek az Ezüstkecske fehér abrosszal leterített márvány asztalainak lapjai, és a finom, csiszolt poharak csörömpölve röpültek szerteszét. Ordítottak, ittak, mint a gödény, veszettül rendeltek, és Blau úr nem merte megkérdezni, van-e pénzüik, amivel viharos dorbézolásuk cechjét kifizetik. A zenekar füstös, keszeg és pókhasú tagjai kényszeredett derűvel hajlongva engedelmeskedtek a váratlan új vendégeknek, a duhaj bakáknak és sarzsiknak, akik eddig — ha véletlenül szabadságra vetődtek haza — csupán kintről, tisztos távolból pillantottak a réseken át a függönyök mögé, a mulató tisztekre, urakra és hölgyekre, s gondolni se mertek rá, hogy a kávéházba merészkedjenek. Most berúgták az ajtót, leültek a nádfonatú kényelmes Thonet-székekre, a síberek, a bankigazgatók, kapitányok, a jóvágású hadnagyok, a polgárok még meleg helyére, az asztalokhoz, ahol néhány perccel előbb pezsgősüvegek durrogtak és az eddigi gazdák — mert gazdaként viselkedtek itt évekig, akik az előbb fintorogva eltávoztak — négy évig éjszakáról éjszakára dáridóztak. Blau úr rettenettel szemlélte, mint menekülnek el régi, jó kuncsaftjai, az Ezüstkecske törzsközönsége, és ekkor halkán, hogy senki se hallja, Nelly nagysád fülébe súgta:

— Nellykém, aus, mindennek vége.

— Igen, Blau úr — válaszolta Nelly —, vége...

Nemcsak a nappalok, az éjszakák is megteltek tehát félelemmel. A városban éjszaka itt-ott időnként téveteg lövöldözés zaja csapott szárazon a levegőbe, mint a köhögés. Ilyenkor apám riadtan felrázta anyámat álmából, és csak ennyit mondott:

— Hallod?

Azután dobogó szívvel, tágra meredt szemmel ültek ágyukban a sötétben, és apám kiszáradt torokkal, suttogva beszélt, mintegy attól félve, hogy a távoli lövöldözők vagy a pincelakók meghallhatják.

— Helyükön vannak-e, fiam, a kulcsok? Az ajtókat bezártuk-e? A reteszt elrendeztük? Rácsot kellene az előszobaajtóra szereltetni...

Talán hajnal lehetett már, mire elszundítottak, és félálmban bizonyára vérfagyasztó képeket láttak.

Látták magukat a gomolygó köd alján, a csatornában lefelé úszni, majd a szennyes habok között elmerülni és elkeveredni az olajjal és a százféle vegyi oldattal és hulladékkal, ami a parti ipari üzemek nagy átmérőjű csatornáin át csurgott szüntelenül a vízbe, a tejfehér köd ott gomolygott a felszínen, ők fel-felbukkantak mézszínű arccal és önmaguk körül pörögve, beleolvadtak a világ halottainak sokaságába, a partokon pedig égtek a háztetők, a város, a bűnös város eltűnt a föld színéről, akárcsak a hamu alatt Pompeji, melynek története egy divatos rémregény nyomán apám képzeletét fölötte sokat foglalkoztatta, és arról ábrándozott, hogy a háború után — hiszen nem lesz már adósságunk — egyszer elutazunk oda, ahol, mint anyámnak előttem titkolózva mesélte, mindenféle enyhén szólva „frivol” faliképek láthatók, malac történések ábrázolatai, ám abban a rémálomban nem jutott helye sem idillnek, se malackodásnak, hanem egyedül a rémület képzeleteinek, s apám, a szentpétervári eseményekről szóló hátborsóztató történetek nyomán, álmában hirtelen puskacsövek előtt találta magát, fellobbanó tűznyelvet látott, dörgést hallott, mert felüvöltött: „Megölnék a bolsevikok!” — anyám pedig felsikoltott...

Lidérc nehezedett Tischlerék és a többiek éjszakáira is. Az egész város, mármint az úri város mellére lidérc telepedett. Csupa rossz álom, rémület, sikoltozás. A munkájukkal mit sem törődő utcaseprők hanyagsága miatt csatagos piszokba fült utcák éjszakánként mégis megelevenedtek, élni kezdtek, csak másképp, mint eddig. Egyre gyakrabban lövöldöztek.

Fazakas kapitány, aki különben se szokott éjjeli alváshoz, hajnali három óra tájban felöltözött, felkötötte kardját, zsebébe süllyesztette nikkelezett szalonpisztolyát, és elindult a lövöldözés irányába. Nem másért, csak unalomból, kíváncsiságból, s mert nem viselte el a hirtelen rátört magányérzést s megszokottságai ellenére az ágyban éppen egyedül feküdt. Elindult hát, s valahol egy koromsötét utcasarkon, ahol a közlámpából a villanykörtét már napokkal ezelőtt ellopták, valami macskaszemű idegenek rávetették magukat, villámgyors előjátékként leverték fejéről tisztí sapkáját, megrugdosták, le tépték csillagait, képét kátránnyal bekenték, hüvelyéből kihúzták, eltörték és eldobták kardját, majd hahotázva, gyalázkodva odébbálltak, eltűntek a sötétben, mintha ott sem lettek

volna. Fazakas megtépzottan tápázkodott fel a járdáról. Valahol egy sistergő rakéta röppent fel, és lángoló fehér csöpögéssel csurgott vissza, alá a szutykos városra. Ilyen rakétákat használtak a fronton éjszakai támadások idején. Most az alacsonyán hömpölygő égi felhőket és nedves háztetőket bevilágító fények egészen más támadást jeleztek. Nem hadseregek frontális rohama készült, hanem, alulról fölfelé, a társadalom felső rétegei ellen indult az ostrom... Fazakas kapitány titokzatos támadói, mint mondtam, eltűntek, de ott maradt a járda szélén egy ház falának támaszkodva, csúffá téve az éjben a hölgyek kedvence, ő, Fazakas kapitány. Mire magához tért, már későn kapott a pisztolya után, hogy megcsúfolói nyomába küldje fegyvere nikkeltolyóit. Otthon beretvával kellett képéről a kátrányt lekaparnia...

Így teltek az éjszakák, eseménydúsan követték a nyomasztó nappalokat, míg váratlanul maguk a nappalok is látványossá és mozgalmassá váltak, akárcsak a háború felbolydult és sivalgó kezdetén, bár, amint az az előbbi leírásból sejthető, számunkra, úgy értem: a mi osztályunk számára kevésbé lelkesítőn.

A déli frontról visszavonuló német csapatok haladtak át a városon, éjig rakott társzekerekkel, se vége, se hossza vonatokon, harmonika- és énekszóval. Kétségtelenül örvendezve, hogy a vonatok végre a harctérrel ellentétes irányban zötyögnek, egyre azt kurjongták a bámész városiak felé:

— Vége a háborúnak, vége a háborúnak...

Virágot senki se hajigált feléjük. Éljent senki se kiáltott, hiszen mi, akiknek fogalmunk se volt róla, hogy honnan, mi-féle pokolból jönnek ezek az elgyötört, torzonborz férfiak, micsoda tűzből, romlásból és összeomlásból vonultak vissza, micsoda négy elképzelhetetlen esztendőből, nem tudhattuk, hogy tulajdonképpen ez volna, nem tudom, mióta, az első pillanat, amikor nekünk is örvendeznünk kellene e múltakat temető őszben, őszinte, harsány „éljent” kiáltva az ódon házak és templomok árnyékában, örömkömben sírván, hogy valóban vége. Persze létezett ilyenfajta érzékelés is, csakhogy nem a mi rémült társadalmi tájainkon. Az állomáson a borostás vasutasok odaadták a hazafelé tartóknak cigarettájukat, beszédbe elegyedtek velük, izgatottan érdeklődtek: látak-e Oroszországban bolsevikokat, milyenek, miket mondanak?

Ámde mindezek ellenére sem lankadt el egészen az üzleti kedv azokban a németekben, akik a román frontról tértek vissza. Igaz, ez már csak amolyan árnyéka volt a háború alatti hírhedt üzleteknek, annyira, hogy most inkább kiszolgáltatottjai lettek városunk spekulánsainak, akik a német katonavonatokot megrohanva felkapaszkodtak a vagonokba, és türelmetlenül bontogatták a bugyrokot, hátizsákokat, hogy fil-lérékért, egy üvegecske rumért, egy kenyérért vagy lókolbászért potom árom kiuzsorázzák belőlük, amit a román, az ukrán és az orosz városokból — finoman szólva — emlékként hoztak el magukkal. A legkülönb áru a román bojárok kirabolt konákjaiból származott. Akadt ott tömegével valódi asztrahán szőrme, ezüstszamovár, aranylemezbe foglalt, merev bizánci szenteket ábrázoló ikon, csizma, szövet, szőnyeg, szóttas, ékszer és miegyéb. A németek vonatai úgy meg voltak rakva „emléktárgyakkal”, de még állatokkal is, hogy valószínűsíthetően gőrgő Noé bárkájához hasonlítottak. A vasúti kocsik ablakán ismeretlen fajtájú kecskék néztek csodálkozó szemmel számukra fura világunkba, néha borjak és bús tekintetű, apró növésű, isten tudja, mikor csutakolt, ragacsos sörényű lovak. A vagonok tetejére parasztszekereket kötöttek fel, kaszákkal, kapákkal, gereblyékkal megrakva. Három tojásért egészen valamirevaló lószerszámot lehetett vásárolni, és valamelyik német generális uniformisát egykori alantasai egy üveg szilvabefőttért cserélték el. Ám a katonáktól revolvvert, puskát, töltényt, dinamitot is lehetett vásárolni. És akadt, aki efféle is vásárolt. Persze nagyobb keletje volt a kitömött rókának, farkasnak és medvének. Ezek bizonyára valamelyik természetrajzi múzeumból vagy híres vadász kastélyából származtak. De keletje volt a teknősbékáknak is, a varrógépnek, a pléh hordókba zárt benzinnel, valamint a hajszesznek, tyúkszempuhító nyúlzsírnak és ki tudja, mi mindennek még, ami színével, szagával mind az idegenség és az egzotikus újdonság varázsával hatott...

Városunk úri kölykei vásárolták fel a katonai jelzőrakétákat kilövő pisztolyokat, persze a nagyképű Tischler fiúk is a vevők közé tartoztak, és a tüzes röppentyüket még aznap este a háztetők fölé eregették, s olyan rémületet keltettek negyedünkben, mintha földrengés rázta volna meg a várost, vagy egész utcasorok állnának lángban, mert új játékszereik annyiban különböztek a városban ismert közönséges katonai

világító röppentyűktől, hogy egész más színekben lángoltak és magasabbra is szálltak, majd egészen lassan és sokáig égve, színes zuhatagként csurgott vissza piros, sárga, zöld tűzük a mélybe.

A megriadt szomszédok ingujjban, lobogó alsóban futottak ki az éjszakába, az asszonyok és a lányok visítotak, fejvesztetten összevissza szaladgáltak, jajveszékelték, mert zavarodottságukban a férfiak minden valóságghú elbeszélése ellenére így képzelték el a háborút, pukkanásnak és görögtűznek. Iszonyat ült szemükben, mellük zihált, senki se tudta valójában, mit jelent mindez, és a Tischler fiúk családi házuk padlásablakában betegre röhögtek magukat a jól sikerült tréfán.

Igaz, a Tischler fiúk gaztette még mindig szelídebb volt, mint barátjuké, a Rózsa fiúé, aki a konyha tűzhelyébe rejtett és ott felejtett egy csomag dinamitot, és amikor délben a bejárónő tüzet rakott, hogy ebédet főzzön, a levegőbe röpült, az egész Rózsa-lakással együtt. A Rózsa gyógyszerészék, apa, anya és rakoncátlan fiuk, mint azóta is mondani szokták, „szerencsére” nem tartózkodtak odahaza. Rózsa úr a pomádét árulta, Rózsané talán épp Fazakas kapitánynál járt titokban, bár a viszonyról az egész város tudott, és állítólag Rózsa úr is, a rakoncátlan fiú pedig serdülő kora ellenére, idősebb úrifíú barátai egyikénél a „blattot verte”. Rakoncátlant írok tudatosan, mert amikor a felnőttek a rémületes kalandról beszélgettek, ők is csak rakoncátlannak minősítették a Rózsa fiú tettét, és a kára miatt őszintén sajnálták a Rózsa családot, de a bejárónőre senki se vesztegetett szót. S hogy a Rózsa gyerek rakoncátlankodását a család ügyvédje a megértő hatóságokkal eltussoltatta, ez csak természetes...

Tischlerék akkoriban, amint azt évek múlva igen mulatságosan elmesélték, ékszereiket kertjükben, egy körtefa alatt ásták el. A földbe kerültek a súlyos arany cigarettatárcák, a drágaköves nehéz arany karperecek, láncok, brossok, medalionok, a ritka, vöröses fényű, zománcozott indiai arannyal kombinált gyöngyfüzér, ami Tischler úr szerint nem is nyakra, hanem valósággal „bajadérok derekára való volt. Tischlerné egy kegyes és bensőséges pillanatban megmutatta anyámnak azokat az ékszereit, amiket nem szokott viselni, csak szerette és gyűjtötte őket, mert mint mondta: a maga módján így kedveli a szépet. Tischler úr persze sokkal józanabbul fejezte ki magát, amikor e kétes szenvedélyt egyszerűen „ka-

matot nem hozó, de biztos befektetésnek” minősítette, hiszen akadt ott kilóra vásárolt lánc és törmelékarany, foglalatlan kövek, zafir, smaragd, rubin, hibásan csiszolt és szénfoltos gyémánt. És a többi. A részvényeket és kötvényeket, nem amolyan helyi értékű papírokat, hanem olyanokat, amiket az angliai Erzsébet korában alapított és az aranysáskás jelkép alatt nyüzsgő londoni tőzsdén, sőt Zürichben és New Yorkban is jegyeztek, egy légmentesen záró dobozban helyezték el, egy almafa alatt. Tischler úr ennek ellenére is, bár teljesen kiürült, lezárta csinos kis páncéldobozát, mit hálószobájukban állíttatott fel, pont szemben a széles családi ágygal, hogy láthassa továbbra és éjszaka is, amikor elkerüli az álom és odasüt az ablakon át a hold, arra a szimbólumra.

Azokon az éjszakákon előfordult, hogy amikor a városban nem lövöldöztek, apám kiállt az erkélyre. Barna kockás, lógós fülű gypjúpapucsban és bekecsben állt ott a nedves erkélyen, és az utca messzi végét leste, ahol a városi kövezet a kerteken túli kukoricásba vagy a szemégtödrös mezőbe torlott, és ahonnan — a kósza hírek szerint — a hegyek felől a város irányába vonuló felkelőket várni lehetett.

Állítólagos szemtanúk szerint: a hegyi román parasztokból összeverődött csapat kezében baltával, vállra vetve az erdő-öröktől elragadott és a vidéki kastélyokból elrabolt vadászpuskákat, no meg füstélyokkal, dorongokkal, vasvillákkal felszerelve törekedett erőltetett meneteléssel, katonaszökevény parancsnokok vezetése alatt a város felé.

Annyi mindenesetre igaz volt, hogy nemcsak a városban gyürköztek a „mungók”, ahogyan a szocialistákat gúnyosan nevezték apám társaságában, eltorzítva a szót: munkások, anélkül, hogy tudták volna, hogy a mungó elnevezés tulajdonképpen a Herpestes grisenst jelenti, egy, a cibetmacskafélékhez tartozó ragadozó emlőst. Tehát nemcsak a „mungók” gyürköztek, hanem a szemhatáron alig kivehető hegyekben a falusi nép is, mert ott alig akadt termőföld, elképesztő volt a szegénység és a nyomor, még nagyobb, mint a síkság szélén, ahol már az a tény is magasabb fokú állapotokra utalt, hogy a földnélküliek beállíthattak gazdasági zsellérnek, cselédnek, napszámosnak, részaratónak, vagy hamarabb eljuthattak a városba gyári munkásnak...

Arról, hogy a hegyekben valójában mi történt, csak későbbre érkeztek el hozzánk a történetek, amikor már mindennek

vége volt, amikor letiporták a lázadókat, de akkor, azokon a napokon és éjszakákon csak egyet tudtunk: délkelet felé, a hegyek irányában lángban áll a táj. Ott, a Monarchia szélén románok laktak, éheztek és nyomorogtak, nem egy faluban talán alig előrehaladottabb állapotban, mint a dák időkben, melyekre azokon a helyeken egy-egy várfal romja figyelmeztet ma is. Innen ereszkedtek alá a völgy felé a parasztok, ki tudja, honnan, kitől értesülve, hogy most a város felé kell menniük, nemcsak végső leszámolásra, de segítségére is egy mérhetetlen erőnek, amelytől ők is függtek, a városi szegény-népnek, legalábbis erre biztatták őket a lázító katonaszökevények. A kastélyok és a hegyek közé épített, a déli határ védelmére berendezett kaszárnyák teteje lángokban állt — az utolsóknak ott maradt katonák gyújtották fel —, és a lángokban maga a Monarchia égett el. Recsegték-ropogtak a lángra kapott tetőgerendák, és e zene értelmét pontosan értették mindazok is, akik bár nem hallottak még soha szocialista forradalomról, de — hogy, hogyan nem — eljutott hozzájuk a híre, hogy a hatalmas Oroszországban szabadok a muzsikok, a velük egyívásúak elkergették a cárt és a siserahadát, a földbirtokosokat, a pópákat, az erdőkitermelőket, a magyar latifundiumok urait is lepipáló uralkodó hercegeket és a népet nyúzó nagyboltosokat. Úgy szóltak hát a hírek, hogy ostrom készül városunk ellen, bár a felkelők nem érték el soha falainkat...

Menekült urak hozták hírét, hogy a hegyi parasztok elkapták a pohos jegyzőket, az enyveskező írnokokat, a hadiözvegyekkel erőszakoskodó papokat, a túróval, vajjal, tojással, pénzzel megvesztegethető fináncokat, nyereszkesedő, hétbörtönyűző kereskedőket a járási székhelyeken, és azokba a borpincékbe zárták őket, ahol a felkelők bort már nem hagytak a foglyoknak.

Szüleim szemébe kiült a borzalom a kiszínezett történetek hallatán, de én lázas szomjúsággal igyekeztem a kalandok minden részletét elraktározni, és el is képzeltem azokat a pincéket, bár egészen másképpen, mint ahogyan leírták őket. Az ilyenfajta pincékről, amilyenekbe akkoriban a falusi társadalom „elitjét” csukták, határozott fogalmaim voltak, hiszen láttam már kicsi gyermek koromban annak az alföldi kúria-szerű háznak a pincéjében a derest és a kalodát.

Az a pince talán azért jut eszembe ismét, mert akkor őszszel itt lent az Alföldön is lángra kapott a világ. A pusztá béresei, a faluszéli szegények, a háborúból megcsonkultan hazakerültek, a nádasokban bujdosók kaszát, kapát, fegyvert fogtak. Egy éjszaka épp akkor fülelték le a menekülni készülő ispánt, amikor az uradalom két legszebb lovát fogta be a csézába. Belhurcolták a faluba, és bezárták abba a rácsos ablakú pincébe, a jegyző mellé. A jegyző szempontjából, gondolom, a helyzet azért lehetett fokozottabban érdekesítő, mert végre személyesen kóstolhatta ki, amit elődei s talán ő is a szegényekre mért. Láncokba verve, sóhajtván ültek ketten a világtalan gádorban, a nedves földön, penésszel átitatott szalmán. Patkányok surrogtak körülük, mint egykor a renitens cselédek, a szegénylegények és a negyvenkilencben idevetettek körül. Ott rettegtek, ahol úkapám és nagyapám; és ez a hír roppant izgalmat jelentett számomra, és nem tudom, az elbeszélést hallva szántam-e az ispánt és a jegyzőt, akikkel apám és anyám is mindenesetre együtt érzett, hiszen ismerték is őket, házukban is megfordultak, és szüleimmel kölcsönösen tisztelték, becsülték egymást, s erre minden okuk megvolt, egyazon társadalmi réteghez tartoztak, sőt, mint szüleim részvétéből és együttérzéséből kiderült, egyenesen összetartoztak, sokkal inkább, mint szegény paraszt és munkás rokonainkkal, akik a történelem ama forгатagában, ha nem tudták is, miféle üzemekbe keveredtek, a hírek halatán bizonyára nem osztottak apám és anyám sajnálkozásában.

A bíraskodás napja nem késett sokáig.

Az ispánt és a jegyzőt kikötötték egy földbe vert cölöphöz a falu határába a rétre, ahol a gulya delelni szokott. A falu és a pusztá szegényei a két úr nyakába foszlott kötelet vetettek. Egyelőre nem különösebb okból és szándékból, csak úgy dísznek és jelképek, és talán emlékeztetőnek: így élt itt a nép századokon át, kötéllel a nyakában, a kocka most más-képp esett. A pusztai cselédség és a falu szélére kivetettek apraja-nagyja köréjük sereglett és bámulta őket. Nem mintha nem látták volna az ispánt és jegyző képét eleget, de ez így mégis egészen más viszonylat: nem ők félnek. Nem kellett már az urak elől messziről kitérni. Nem kellett jelenlétükben elnémulni és kalaplevéve várakozni, amíg megadatik, hogy ők is halkán megszólalhassanak.

Most azután ők beszélhettek az urakról, csak úgy, levegőnek véve őket, mint ahogyan azok beszéltek róluk és előttük, a parasztok előtt a parasztokról, átnézve rajtuk, mintha életelen tárgyak volnának, mintha nem is léteznének, csak akkor, amikor szükség van rájuk. A cselédek most is hajlongtak, hajbókoltak az urak előtt, „keziticsókolommal” köszöntötték őket, de gúnyból, kegyetlen bosszúval és gyűlölettel. Nem csak a bölcs, a nép is felfedezte, hogy a nevetségesség öl. A félelem tehát így változtatott helyet, alulról felköltözött a társadalom pincéiből az emeletre.

A közszelemlére kikötöztek körül néhány óra elteltével a gyerekek is rendre nekibátorodtak. Miákolva és kutyaugatást utánozva kötekedtek a lebukott potentátokkal, akik elől még csak néhány nappal előbb is rémülten futottak el, ha feltűntek csézáikon, mintha maga az eleven ördög jelent volna meg, hogy elhurcolja őket. Valahonnan, talán épp az ispán vagy a jegyző kamrájából egy hordó bort gurítottak a rétre. Majd tüzet raktak a hivatal tölgyfa íróasztalaiból, és a parázs fölé nyársra borjút húztak a cselédek. Megjelent a Gyuri cigány is rongyaiban és kopott hegedűjével a hóna alatt. A jegyző két éve hiába kerestette halálra az egész határban csendőrökkel, kisbíróval, besúgóival, kémeivel, hogy befogja katonának, mintha csak a Gyuri jelenlétén múlt volna, hogy a Monarchia és a Német Birodalom megnyerje a háborút. Nem kellett sok, csak két bögre bor, és a Gyuri cigánynak olyan bátorsága lett tőle, hogy odaállt a megkötözött jegyző elé, és a nép derűjére, mintegy az egész táj nevében, le merte köpni ezt a láncra vert istent, aki a saját pincéjében szántalmas kukaccá puhult néhány nap alatt. A mulatság akkor érte el csúcát, amikor Gyuri szemébe mondta a nyárfaként remegő jegyzőnek, hogy két álló esztendeig a feje fölött, a községháza padlásán tanyázott... Aztán Gyuri cigány húzta. Ropogós, pezsgő talp alá valót húzott a jegyző fülébe, és a nép a megkötözöttek körül táncra perdült...

— Barbárok. Barbárok... — mondotta felháborodottan apám, ahogy a történetet elszörnyülködve hallgatta.

Csak az előkerült, évek óta bujkáló szökött katonák maradtak komorak a szegény népnek abban a mezei gyülekezésében. Csontjukból nem vette ki se tűz, se hús, se bor a nedves hideget, ami a pusztán túli lópban beléjük fészkelődött. Négyen voltak. Azért merészkedhettek ki a víz és a

mocsár birodalmából, mert egy-egy éjszaka itt is, amott is felpirosítani látták az eget, abból tudták: eljött az ő idejük. Mondhatatlanul nagy és végzetes elszámolni valójuk gyűlt össze. Az ispán és a jegyző foga hideglelősen zörögve verődött össze, amint rájuk néztek. Ott ültek a visszatért katonaszökevények a gémeskút kávéjában, egymás mellett. Ritkán egy-egy szót morzszoltak szuvas foguk között, és néha felnéztek az ostortartó gémre, amit a kolonc olyan magasra emelt, hogy szinte felhasította az alacsonyan úszó felhők hasát. A megköztözött szem néha találkozott a négy férfi véstjésló tekintetével, de azok csak úgy mellékesen pillantottak rájuk, látszólag minden különösebb érdeklődés nélkül. Ez a vég, gondolta az ispán. Az egyik katonaszökevény egy pisztollyal játszogatózott.

A jegyző agya egyelőre még jobban működött, mint a halálra vált ispáné. „Elég egy pohár bor a csöcseléknek és vérbe borul az agya.” „Fellázadt a határ szemete, kegyelmezzen nekem a fennvaló jóisten.” „Ki gondolhatott volna erre? Csak a csoda, csak a csoda menthet meg... csak a csoda...” „Segítség, Jézus, Mária.” Imádkozni próbált. A jegyző rémülten döbönt rá, hogy elfelejtette a miatyánkot. Ha elébe állnának a pisztollyal és azt mondanák: „mondd el, kutya, az utolsó imádat” — úgy halna meg, mint a pogányok. Mégis megkísérelte: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben...” — Több nem jutott eszébe. „A pisztoly... Nem... Nem mernek a jegyzőhöz nyúlni... Miatyánk, ki vagy a mennyekben... És ha mégis?... De miért néznek fel folyton-folyvást a gém ostortartó végére?” „Mire gondolnak?” „Miért hallgatnak?” „Miért nem isznak többet? Jobb lenne, ha leinnák magukat a sárga földig, ha négykézláb, öklendezve mászkálnának a kút körül. Józságuk veszedelmesebb, mint a részegség...” Az ispán agya megbénult. Forgott a világ vele. Egész testét kiverete a hideg veríték. Combja belsején meleg nedvesség csurgott végig. Összevizelte magát. De erről sem tudott, csak a meleget érezte és utána a nedvesség helyét belepő hideget, mintha csak a halál kúszott volna a földből felfelé a testén, hogy a szívéig, a torkáig érve végezzen vele. Mi csikorog? Gyuri cigány hegedűje? Vagy a vödör a gém kankanéjén? Mi csikorog? Mi csikorog? Mi csikorog?...

A bor gyorsan fogyott és nem is volt rossz bor. Hegyi bor. Nem a sváb kocsmáros homoki lőréje. Melegítette, átjárta a

testet, a karokat, az agyat, a lábakat. A lábak dobogva, hevesen dobolták ki a ritmust a földön. Gyuri is úgy érezte, hogy a padláson két esztendő alatt megmeredt ujjai hirtelen fűrgék lesznek. És a borjú combjából, szegyéből kivágott, csöpögő, füstös húsdarabok külön forrósággá és sebességgé váltak a sanyargatott testekben, a Gyuri cigány ujjában. Csiklandó szagok lepték be a rétet, szagok, eleven, éltető, izgató szagok: a hús, az életet, vért, erőt adó táplálék szaga. És mindebből tánc lett, forgás, hajladozás, toppanás és ritmus, furcsa, különös tánc, mert az emberek és az asszonyok meg a lányok nem vasárnapra öltöztek. Rongyos mindennapi őszi condráikban, kendőikben, tatógó bakancsaikban táncoltak. És kik táncoltak? Hiszen valamirevaló férfi nem akadt a faluban, csak a kehese, a félkarral, féllábbal, félarcúval, félszemmel hazakerültek, öregek és gyerekek. A tizenöt, tizenhat éves fiúcskák már kapós legényszámba mentek, és ha munkában nem is tettek ki egész férfit, fogásuk, ölelésük mégis férfifogás, -ölelés. Igazi férfi négy találtatott mindössze a falu és a pusztaszegényei közt, a lápból hazatért katonaszökevények, de ők meg se mozdultak, mintha odacövekelték volna őket. A borból is akkor ittak, a húsból is akkor ettek csak, ha odavitték nekik a magukat kellettő fiatal asszonyok. Hallgattak és komorak voltak, bár szemüknek jólesett a hullámló tánc változatos mozgását látni, és fülüknek kedves volt az ének és Gyuri cigány hegedűszava, nem úgy, mint a jegyzőnek, akinek mindez fülsiketítően, tébolyítóan hangzott. Táncra való férfi nem akadt elég. Lányok lányokkal fonódtak össze, úgy ringatóztak, és felszabadultan, boldogan kacagtak, illetlenül és fékezhetetlenül. Minden hang, minden futam, minden sikoly és kurjantás, minden csujogtatás egyről beszélt: Nem kell már félni. Vége a félelemnek...

Az estével a legelőre telepedő apró szemű eső és a mind erősebben fúvó szél szétszórta a mulatozókat. Csak a négy szökevény maradt a helyén, mint a nehéz kő, meg a higany mozgású Gyuri cigány, hóna alatt a hegedűjével, és két-három nyomorék zsellér a pusztáról meg a falu széléről.

Alig eresztette le sötét, szürke darócfüggönyét az este, a falu négy különböző pontján tűz lángolt fel. A jegyző világos elmével tájékozódott: a négy aranygazda csűrje ég. Ő tudta, hogy ezek itt hogyan menekültek meg a bevonulástól. A szermerkélő esőben, a szélben messze szóló gépfegyverzaj görgött

át a síkon. A katonaszökevények közül a legcingárabb felállt a sötétben — csak a cigarettája parázsolt az eső ellenére is —, és megszólalt:

— Elég volt! Gyerünk!

Aztán Gyuri hangja hallatszott:

— Itt a kötél...

Hárman is húzták lefelé a kút ostorát, mert napközben a kolonchoz még két súlyos követ is drótoztak. Fent a villa kísértetiesen csikorgott... A gépfegyverek megint leadtak egy sorozatot. Ki tudja, hol. És ki tudja, miért. A tanyai és a faluszéli asszonyok behúzódtak a kemence mellé, és kötényükkel betakarták a gyerekek fejét. A félemler férfiak baltával, kapával künn találkoztak a jegyző szőlőjében, a présház alatt. A levegő úgy átmedvesedett, hogy nyúlánk kis alföldi agyagpipájukban a dohányt — de lehet, hogy csak szárított répalévé volt — nem lehetett füstölésre bírni. Csendes szóval, suttogva a földet osztották... A síkon csobogó ér mintha csak az ő álmaikat hordozta volna a lép felé. Itt-ott kilépett alacsony partjai közül és vizét szétszórtotta a drága fekete talajon. Éjfél lehetett, mire megjelent közöttük a négy katonaszökevény és Gyuri.

— Elvégeztük — mondta a sovány.

— Mi is — felelte a legöregebb zsellér, aki lehetett tán hetvenéves is —, ti négyen és a Gyuri cigány a jegyző alsó hártábeli földjéből kaptok s hozzá igásállatot, szerszámot, szekeret, marhát. Így határozotunk.

A sovány hangja a sötétben nem árult el semmi örömet. Szárazon válaszolt.

— Meglátjuk, mit csinálnak az elvtársak a városon. — Elvtársat mondott a sovány, így tanulta a földmunkás szakszervezetben. — Ez a földosztás nem végérvényes — mondotta —, a hazatérő katonák és városi elvtársak nélkül nem lehet végérvényesen földet osztani. De a gazdagoktól azonnal el kell venni. Mindet...

Éjfél jóval elmúlt, amikor a szél megfordult. Elállt az eső, a felhők hirtelen rándulással felszakadtak, és kinézett a hasadáson át a földre a hold, az alföldi táj csendesen pihegett az esőt felváltó fényben. A menekülő uraságok szekerei úttalan utakon, roppanó tengellyel gördültek át rengetegen és zombékon, megkerülték a lávaként forrongó, kiáradó falvakat, mögöttük lövések csattantak, és messze hörgő hahotázás,

szörpögő káromkodás és kénköves szitok veszett a megtépett tájba. Arrébb a messzeségben még világított a hold. Hol elrejtezett, hol fútt a szél, hol meg lapult, fényesen esett az eső. Helyenként kőszáraz, poros volt az országút, majd meg a rétek elázott fűvén végignyalintó felhő varrta magát a menekülők nyakába, szemüket, orrukat a falvak határában tüzek füstje marta, ők hozták a történeteket a városba, ők mondták el reszketve, karikás (szemekkel, gyöngyöző homlokkal: lángban a falvak... gyilkolnak, pusztítanak és fosztogatnak a megvadult parasztok... és rémtett és rablás... egy gémeskúton, fenn a magasban két férfit láttunk egymás mellett megnyúlt nyakkal lógni... hallottuk, a B-i jegyzőt és a szomszédos pusztai ispánját akasztották fel... Ketten himbálóztak egymás mellett, a hold sütötte őket, hideg hullájukat üvöltöző, nedves szél lóbálta.

Anyám keresztet vetett. Aztán apám is. „Uramisten, irgalmazz!”

Ezeken az éjszakákon tájunkon mindenki és minden rákényszerült, hogy számot vessen a múlttal.

A földgömbön táviratok száguldottak körbe. Remegő vilanyszimfóniák úsztak a levegőben lengő huzalokban és a tengerek mélyében himbálózó kábelekben. Minden órát úgy üdvözöltek a fejleményekre éhes lapszerkesztők, mint az előzőt legyőző dicsőséges bajnokot. A városban csend. Halálos csend. A város megtelt menekülőkkel. A város fortyogott a rémületesnél rémületesebb történetektől. A házmesterné titokzatosan, suttogva mesélte anyámnak, hogy Kozma Valér napok óta eltűnt, s hogy csak most tűnik fel neki, csak most jut eszébe, hogy román parasztok jártak nála azelőtt, subások, bocskorosok meg rongyos katonák, mindig éjszakának idején, és a konyhában sugdosódtak a sötétben reggelig. „Még megérjük, nagyságos asszony, hogy a Valér úr valami haramiavezér, csak azt a pesti kisasszonyt nem értem...” Amikor anya elmesélte, hogy miket hallott a házmesternétől, apám sokáig hallgatott, s aztán csak ennyit mondott:

— Alattunk a dinamit...

Anyám nem értette, mire gondol apám, de jobbnak látta semmit se kérdezni.

EGY HABSURG FŐVESZTÉSE

„Utolsó látogatásunk legjobb barátainknál.” Legalábbis így véltük.

Elbúcsúztunk hát Tischleréktől. Mi maradtunk. Hová is menekültünk volna? Falura? Ott felkötik az urakat. Pesten apám öccse; amolyan bohém, „és különben is” — hogy minden olyan viszonylagossá vált, ez volt most apám kedvenc szava: „különben is” — ott még teljesebb a felfordulás, Bécsben pedig: semmink. Szüleim rádöbentek: nem igazán gazdag emberek, mert ahogy így átragadt rájuk Tischleréről a hisztéria: „menekülni”, kiderült, hogy nincs mivel és nincs hová, ide vagyunk kötözve ehhez a nyavalyás bérházhoz, bankadósságainkhoz, lakásunkhoz, nincs készpénzünk, nincsenek eladható drága ékszereink, sem részvényeink, csak légvárak, légvárak. „De különben is”, miért menekülnénk? Aztán meg Tischler, a jóbarát, egy szóval se mondta, hogy csomagoljuk be motyónkat, menjünk velük, ne legyen gondunk, elég az ő vagyona ahhoz, hogy másutt próbáljunk szerencsét. Nem mintha apám itthagya volna a maga, Tischlerékhez viszonyítva nyomorúságos, semmi vagyonát, mindazt, amit egy évtized alatt kivívott, felépített, s amire oly büszke volt, de azért ha Tischler igazi barát, ha úgy véli, hogy itt minden pusztulásra van ítélve, akkor mégiscsak, legalább a látszat kedvéért fel kellett volna ajánlania: „gyertek velünk”. Sírva búcsúztunk tőlük, sokáig ölelgettük, csókoltuk egymást, aztán sietve, szinte futva rohantunk haza a sötétben, hiszen valóságos vakmerőségszámba ment ilyenkor az utcára bátorkodni. Lám, mit nem vállaltunk barátainkért? „Ilyen veszélyes éjszakai kalandot, amikor rablóktól, haramiáktól hemzseg a város.” „És ők?” „Hát igen, bajban ismerszik meg a barát.”

Tischlerék kimerülten és legyengülten ültek tágas lakásukban hasas batyuik között. Ki ismert volna rájuk? Tischler úr molyrágta nyúlászörgalléros, ócska bekecsben és egy bizonylyukas, zsiros szalagú kalappal a fején, foltozott ócska nadrágban — valaha zsakett nadrágul szolgált — s a lábán katonabakancs. Igaz, rongyai alatt angol posztóból készült pepita sportöltönyét viselte; amit reá húzott, csak el kellett dobnia, és máris önmagaként léphetett be a legelőkelőbb szállodába, étterembe, bankba, minisztériumba... Tischlerné egy-

szerűen leírhatatlan. Nemkevésbé a gyermekek, a két leány és a két fiú, akik a rájuk aggatott álarcosbáli rongyokban végre jól érezték magukat és soha boldogabbak nem voltak, mint akkor, a kalandra készülődve. A házban nem égett a villany, petróleumlámpa világított az ebédlőasztal közepén, ugyanilyen lámpa a szalonban, és ahogyan a kanóc lángja libegtelobogott a légvonattól cibálva, fölötte a muranói kristálycsillár gyöngyfüzéreinek sokszögű idomain, mindig más és más csiszolt lapokon ékszerek villogására emlékeztető fények lobbantak fel. Nem lehetett tudni, a fiúk vágták-e el valahol a villanyvezetéket és így sikerült a fél városnegyed villanyvilágítását megszüntetniük, vagy az utcai vezetékelosztót robbantották-e fel. A rózsafa bútor a szalonban, ahol ültek, a félhomályban sötétebb vörösen fénylett, mint valaha. Az ablaktáblák tárva-nyitva, bár Tischlerné szerint nem csekély a veszély, hogy a „mungók” belőnek a nyitott ablakon.

— Mintha bizony csukott ablakon keresztül nem lehetne ugyanúgy belőni... — érvelt ellene csendesesen Tischler úr — de jöhetne már az a sofőr.

Német katonai gépkocsira vártak. Egy megvesztegethető, de éppen ezért megbízható német katonasofőrre, hogy neki-vágjanak a sötétségnek és a bizonytalanságnak. Az ócskának, kitaposottnak maszkírozott cipők és bakancsok feltűnően új sarkai arany tizkoronásokat rejtegettek, a maskarás rongyok bélését louis d'orok húzták le, és a züllött felöltők alatt viselt finom ruha német márkával volt kibélelve. Még nem sejtette Tischler úr, mi lesz a német márká sorsa, ámbar ő a Monarchia valutájának bukását látnokian és idején megjósolta. Mint minden „komoly”, osztrák—magyar területen tevékenykedő üzletember, aki nem bízott már a koronában, ő is a német pénzre spekulált, mert a németek, ugyebár, a célzatos Entente-hírek ellenére, ha nem is fogják megnyerni a háborút, legalábbis kompromisszumos békét érnek el, másrészt meg köztudomású tény, hogy a Monarchia szőröstül-bőröstül eladósodott Németországnak. Csak azt nem tudták pontosan Tischlerék, hová meneküljenek. Talán Bécsbe, ahol Tischler úrnak bérházai vannak? Vagy Németországba, hol üzletfelei élnek? Vagy Svájcba, ahová tőkéje egy részét, az értékpapírjait összevonta?

Hiszen Bécs is nyugtalanzkodott, Németországban szintén „renitenskedtek” a „mungók”, különösen Bajorországban,

viszont Tischler úr lipcsei partnerei megnyugtató táviratokkal biztatták főszállítójukat: nem lesz Németországban semmi baj, Svájc pedig lezárta határait a menekülők elől mindannak ellenére, hogy a területén tanyázó nemzetközi Vöröskereszt-szervezet genfi központjában már — egyes külföldi lapok szerint — igen sok orosz herceg, hercegnő és menekült pénzember élt a semleges állam politikai menedékjog-törvényével. Persze, milyen egyszerű lenne most a svájci megoldás, ha Tischler a feleségére hallgat. Tischlerné nem bocsátotta meg férjének, hogy nem vásárolt bárói rangot Budapesten, holott ehhez az összes üzleti összeköttetések, különösen a háború esztendőiben megvoltak, effajta címmel, gondolta, befogadták volna őket bárhol, még ha a báróság nem is annyi, mint a hercegi cím. A kérdés tehát az volt: milyen irányba, ha megérkezik a német sofőr az automobillal? — Akkor még a művelt beszédmodor a gépkocsit magyarul automobilnak hívta. — Tischlerék csomagjaiban mindössze néhány váltás fehérnemű a külföldi vendégmentésre, nem szólva Tischlerné bő toalettészletéről, a vert ezüstbe foglalt kézitüköréről, elefántcsont fésűkről és hajkefékről, három különböző formájú fogkeféjéről — reggelre, délre, estére —, kenőcseiről, bőrfinomító, szeplő elleni kenőcseiről, kézpuhítóról, körömráspolyairól, szemvizeről, lemosó oldatairól, hónaljzadás elleni szereiről, hintőporairól és hajápoló csodáiról, arcpirosítóról, különböző árnyalatú ajakirokról, ránc-talanító krémekről és rózsás és sárga színezésű francia rizsporairól, amiket a háború alatt Svájcban sikerült megrendelnie. Ezenkívül természetesen koszt a legalább két-három napos útra, az első nagyobb, nemzetközi forgalmú városig, ahol Tischler úr már bevetheti San Franciscótól Hong Kongig és Sidneytől Zürichig és Londonig érvényes csekkjeit.

A családfő legalább látszólag igyekezett jókedélyét megőrizni, hiszen a német sofőr késlekedése valóban aggodalomra adott okot. Mézszagú hercegovinai dohánnyal egy újrendszerű berlini cigarettatöltő gépet kezelve, tejszínhab fehér, Abadie gyártmányú cigarettahüvelyeket töltögetett az útra. Tischlerné minden órában, mintha az lenne a végső, drámai szöveget rebegett el, orosz teát főzött a gyerekseregnek, a babájukat karjukban szorongató, szundikáló kisleányok szájába pralinékat dugott, és a lehunytt szempillák alól is gonosz csí-

nyekre leső fiúkat Milka csokoládéval tömte. Amikor nem főzött teát, zsörtölődött:

— Ilyenkor cigarettát tölteni, Henrik!...

Néhány perc múlva:

— Engem kitör a frász, és maga cigarettagyárat alapít, Henrik...

Ugyanebben az órában a vasúti állomás tájékán, törött tengelyű vasúti kocsik romjai alatt orosz foglyok guggoltak. A hazájuk irányába tartó vonatra lestek. Roggyant barakkjaik a széljárta, aszott fűvű, állomáson túli mezőn elhagyottan darvadoztak. A papírral beragasztott ablakok recsegve csapódtak ki-be, a lyukas szalmazsákokból a huzat szerteseperete a rothadásszagú, bolhás, tetves tömést; az ablakok és ajtók rozsdás vasalása kísértetiesen rítt, sikoltozott, nyekergett. Aki- ket nem vitt el a tífusz a nappal rabmunkára járó vagy ágyaikon naphosszat lószőrre fűzött gyöngyűrűket és karpereceket fonogató, kék szemű, bánatos emberek közül, eső és szél előtt visszavonulva barakkjaikban várakoztak s rádöbben- tek egy váratlan pillanatban, hogy megnyíltak az utak, meg- érkezett számukra a szabadulás, sorsukra hagyták őket. Igaz, őrök már hónapok óta lazábbra engedték a gyeplőt — ahogy akkor mondták —, fraternizáltak velük. Egy nap aztán az öreg népfelkelő örök hátratolták kobakjukon sipkájukat, a konyha melletti raktáron található szűkös élelemmel megrak- ták iszákjukat, a barakktábor kapujában hegyeset köptek, és fegyverükkel a vállukon vagy anélkül, megindultak a za- vargó város irányába. Volt, aki eldobta puskáját, tőltényeit, ezeket fürgébb foglyok összegyűjtötték és elrejtették. Aligha- nem szükségük lesz rájuk.

Effajta történeteket apám a megyeházán, Dragoneszku úr irodájában szedett fel, ahol valóságos politikai klub gyűlt össze, minden délben beállítottak a törzsvendégek egy-egy po- hár törkölyre, s hogy apámat ezeken a palávereken szívesen látták, nem bizonyított egyebet, mint azt, hogy tekintélye megszilárdult, a város egyik fontos társasága igényt tartott jelenlétére, holott az urak között ő volt a legfiatalabb.

— Mit is lehetne az ilyen vén csatalovaktól elvárni, mint ezek a semmirekellő népfelkelők? — vélte apám.

— Nem gondolod, fiam, hogy a nemzeti érzés szent do- log? — válaszolt szelíden apa igazgatója. — Az oroszok haza

akarnak menni. S ha ezek a „vén csatalovak” ebben nem gátolják őket, alighanem jó ügyet szolgálnak.

— Értelek, kedves direktor úr — szólt közbe élesen Zorkóczy —, értelek. Kezded méltányolni az ellenség nemzeti érzéseit, azt, hogy mindenki haza akar térni. Nem mondom, a Monarchia kampec. Ezt 1918 júliusa óta tudom. De ugyebár úgy gondolod, hogy a románok az erdélyi területekkel együtt óhajtanak „hazatérni”?

Dragoneszku kitért a provokáció elől.

— Nézd, drága Zorkóczy, én letettem a hivatali esküt. Én eleget tettem a főispán úr kérésének, amit a Bánffy Dezső-féle törvény szellemében tolmácsolt, és magyar ortográfiával írom a nevemet. Tudom, ezért pecsovics és aulikus hírébe keveredtem. Különösen a románok között. Szakember vagyok, és nem vittek lágerbe a pópákkal. Jó magyarnak számítottam. Magyar úrnak. — Elmosolyodott. — De ki törődik ma már ezzel? — Ismét elkomolyodott. — A főhatalom szét hullt, és ami van, tovább bomlik. Gondolom, tisztességes dolog részemről, hogy itt ülök az íróasztalomnál, és ezzel biztosítom a rendet, a rend szellemének folytonosságát egy zürzavaros interregnumban. Mert ami volt: nincs. És ami lesz, még nem született meg. Biztosítottam és biztosítom a rendet... legalább ezen az emeleten, ezen a folyosón, a megye pénzügyi osztályán. De ha holnap a román királyságra esküszöm fel mint főtitkár, ezt bizonyára nem fogod zokon venni. Bizonyára azt sem, hogy nevemet ismét a régi, román ortográfiával írom, úgy, ahogyan a karánsebesi görögkeleti templom lajstromába beírt a pápa, amikor megkeresztelt. És gondolom, kedves Zorkóczy, nem kételkedsz benne, hogy abban az esetben, ha valóban így történik, barátod maradok, és semmiképpen sem hagynám szó nélkül, ha valaki azt követelné tőled, hogy változtasd szép nemesi nevedet például Zorkeszura. Engem a főispán ör előtt senki se vett védelmébe...

— Köszönöm anticipált jóindulatodat, élni fogok vele, ha erre sor kerülne, direktor uram, de Károlyi Mihály kapcsolatai legalább olyan jók az Entente-tal, mint a Brătianuéké. Ámbár... mit lehessen tudni?!... Isteni ez a törköly. Proszit! Egészségedre! Felajánlok egy üzletet. Te, direktor uram, igyál az én Fortunámra és én a tiedre. Helyes?

— Nem — felelte Dragoneszku —, igyál te csak a magadéra, én meg a románok Fortuna istenasszonyára. Így becsületes az üzlet.

Koccintottak és kiürítették poharaikat. Apám, valamint a többi úr, hüledezve, szájtátva hallgatta a szópárbajt. Zorkóczy elkacagta magát:

— Játszunk, játszogatunk a történelemmel, direktorom, de ne vedd rossz néven, ha emlékeztetlek, találkoztunk mi ugyanitt, ebben az irodában, ugyancsak egy pohár törköly mellett, 1914. július 28-án is. Emlékszel, kérlek?

— Igen.

— Te akkor arra emeled poharadat, hogy két hét alatt győzünk, együtt győzünk, te velem, ti velünk...

Dragoneszku félbeszakította:

— Akkor még nem üzent nektek háborút Románia. Nem vittétek lágerekbe a Tiszához és a Dunántúlra az egész erdélyi román intelligenciát. Akkor még nem vesztettétek el a háborút... Persze, persze, tudom, kérlek, ne szakíts félbe, tudom, hogy te, személy szerint, elítélted ezt a magyar barbárságot. De folytassam, akkor én még valóban eskümhöz híven a Monarchia, a magyar király hűséges alattvalója voltam. A magyar királyság nincs többé. A történelem feloldott a hivatali eskü alól. A nyomorult, szerencsétlen román parasztság fellázadt Krassó-Szörényben és Erdélyben. A magyar urak ellen, az impérium adminisztrációja ellen, amelyhez én is tartoztam, és amelyet ma szintén megtagadok. De mi az, amit természetesen nem helyeselhetek? Elvetem a ködmönös, baltás, botos erőszakot és mindenféle forradalmat. Új történelmi helyzet előtt állunk. Mindnyájunknak felül kell vizsgálnunk korábbi álláspontunkat, amit a régi, az ezeréves helyzet alakított ki. Neked is, nekem is. Az eredmény alighanem ellentétes lesz.

— Csak részben — vágott közbe Zorkóczy —, mert ha te 1914. július 28-án, akár színelve, akár öntudatlanul helyeselted a háborút, mindig is tudtam rólad, hogy legalább lényed egyik felével gyűlölöd a románokat elnemzetietlenítő Monarchiát, a Bánffy Dezső 1898-i, népeket, anyanyelvüket letagadó, megszüntető törvényét, miközben, s ezt nem hallgattam el előtted akkor július 28-án sem, én egész lényemmel gyűlöltem a bécsi Schweinestallt és Tiszáékat, az uniformist és a vármegyei rendszert. A most lezajló bukásig, összeomlásig. Te-

hát egyetértünk és egyetérthetünk. És mégsem. Én a baltás, botos román parasztnak tapsolok. Tapsolok a földbirtokos kúriák lángjainak. Tapsolok a tisztok parolijáról letépett csilagoknak, s hogy végre sárba tapossák ezt a végzetes K.u.K. szimbólumot. Tapsolok az egész ganét odahagyó népfelkelőknek. És a saját szakállukra hazatérő orosz foglyoknak. Tapsolok a frontról hazatért vagy szökött katonáknak, akik szét-rúgják az Ezüstkecske falait. Egyszóval a demokráciának, ha tetszik, a forradalomnak. De legyünk pontosak, Károlyi forradalmának, és nem a bolsevikieknek. Tapsolok a köztársaságnak. S ha a te Fortunád húzza ki a főnyereményt a történelem élénk tartott kalapjából, tapsolni szeretnék a román köztársaságnak. De nem a Hohenzollereknek.

— Ez engem nem érdekel — felelte komoran Drago-neszku —, én tisztviselő vagyok. És ma mondom ki először előttetek, magyarok előtt hangosan, jó román vagyok, szívemben mindig is az voltam, akkor is, amikor pecsovicznak és aulikusnak tűntem, ha arra kényszerültem... — itt Drago-neszku egy pillanatra elhallgatott, szemmel láthatóan küzdött, miképpen fogalmazza meg vallomását, de mégis kimondta — ha képmutató voltam... És ha sor kerül rá, és sor kerül rá, felesküszöm Romániára, akár köztársaság, akár királyság. Nekem édesmindegy. Csak Románia legyen.

A vita ezzel véget ért. Úgy tűnt, mintha először tisztázódtak volna ebben a körben az álláspontok, olyan kérdések, amikre eddig valóban nem gondolt senki, de végül is ez az a pillanat, ki kell mondani őket. Az urak közül többen elhagyták az igazgató irodáját, köszönés nélkül, felháborodottan távoztak. Apám maradt. Szájtátva nézte pártfogóját, akinek oly sokat köszönhetett... „Mi lakozik egy emberben? Hihetetlen!” Nem értett egyet vele, mint ahogyan Zorkóczyval sem értett egyet, de értelmességük, nyíltságuk megbabonázta. Mintha csak valamivel világosabban látták volna ők ketten a helyzetet, mint a Kör urai, ámbár apám mégis az utóbbiakkal tartott, közójük valónak érezte magát. „Persze — töprengett magában, miközben a megritkult társaság visszatért a fogolytáborok és népfelkelők témájához —, persze, minek is mentem volna el Tischlerékkel? Nem lesz itt semmi baj. Valahogy csak kimászunk a zürzavarból. Mi a nyavalyának, kinek használt ez a hülye háború?” Arra nem gondolt, hogy

neki is használt, egész kompániájának, de főként Tischleréknek...

Az orosz foglyok őrizetét valóban csupa deres hajú, lógó bajszú népfelkelőre bízták, akik már nem is gyermekeikhez, hanem unokáikhoz siettek boldogan, hogy vége az ő katonaságban töltött rabságuknak, hiszen a foglyoktól csak annyiban különböztek, hogy örökként a szögesdróton kívül tocsogtak sárban, fagyban, azok meg fagyban, sárban, belül. Ha az örök nem tekerték volna ki egy-egy városvégi ruca vagy kakas nyakát, amit aztán a nagy titokban a veteményesekből lopott zöldségfélével megfőztek, felkophatott volna az álluk a kincstári koszton, akárcsak a foglyoknak, de végül már kosztjukról sem gondoskodott senki, még kenyeret se küldtek nekik...

Az őrizetlenül maradt telepről először csak a bátrabb foglyok merészkedtek ki. A bátrabbak. Nem a legbátrabbak. Mert a legbátrabbak egy esztendő, azaz a pétervári események óta egymás után kereket oldottak. Soha többé nem érkezett róluk hír a táborba. Elvergődtek-e az ő szent orosz mezőikig, vagy elkapták és falhoz állították-e őket valahol a hírhedt tábori csendőrök, nem derült ki. Az ügyesebbje biztosan megszire eljutott, mert volt közöttük olyan is, aki az eltelt három-négy év alatt jól megtanult a mezei munkán magyarul, németül.

A táborbeli hadifoglyok kitódultak a barakkokból, és ott álltak a sárba fült országúton, tanácstalanul a kérdéssel: „Merre, hogyan hazafelé?” Aztán az est leple alatt kiéhezeten, imbolygó léptekkel, de mindenre elszántan elindultak. Csakhamar kiderült, hogy akár a városban is háborítatlanul járhatnak-kelhetnek, fene se törődik velük. Éhesek voltak. Betörték-e boltokba, fosztogattak-e? Úgylehet, igen. Ki róhatná fel nekik? Éhesek voltak. Az állomás előtti téren kavargó tömegben mind gyakrabban hallották az orosz frontról visszatért magyar katonáktól is ezt a nevet: Lenin, amit egy éve, hogy suttogva és titokban emlegettek már egymás között. Csodálkozva látták: a sokadalom a vasúti állomás előtt egy kukkot magyarul nem tudó osztrák őrnagy és négy-öt öreg népfelkelő körül gyűlt össze. Az öreg katonák bicskával vágták le az őrnagy csillagjait. Egy tábori csendőr egykedvűen cigarettázva nézte a jelenetet, és amikor már verték az osztrákot, ő is odaállt, hogy üsse, amíg két fiatalabb baka hajánál fogva vissza nem rángatta és neki is el nem látta a baját; a

fejekben, az ösztönökben köd és zűrzavar. Hamarosan megtelt néppel az egész térség. A környező utcákat elárasztották a vasúti műhelyekből, a gyufagyárból, a kalapgyárból és a fegyvergyárból kitóduló munkások, és egy ívlámpa sűrű vasoszlopára felkapaszkodó, csontig soványodott, beretváltalan katona beszédbe kezdett. Csak foszlányok hallatszottak a szónoklatból. A tömegben most már félelem nélkül elvegyülő oroszok bár csak egy-egy szót értettek, de a jelenetből következtetve felfogták az elhangzottak jelentését, világos volt számukra: alighanem Oroszországban is így tűnt fel a forradalom az utcákon.

—... Ne menjetek lépre a jobboldali szociáldemokraták mögé búvó grófi uralomnak... Károlyi, Garami, Jászi és a háborút támogató szociáldemokrata vezérek Belgrádban eladják az Entente-nak a forradalmi munkásosztály, a parasztok és a katonák jövőjét... A seggbe rúgott Károly király főkamarása, Berchtold gróf és bandája, a jobboldali szociáldemokraták hátán akar bennünket meglövegolni... francia gyarmati csapatokkal jönnek ellenünk... Verjétek vissza a hazug antibolsevistákat... a Kommunisták Kiáltvány álma valósággá válik... reszkessen az uralkodó osztály... le a burzsujsággal, éljen a népek testvérisége...

Mennyi ismeretlen szó, ismeretlen fogalom, amit az összeverődött tömeg a fejek és ösztönök zűrzavara ellenére különös módon mégis pontosan megértett. Egy szakállas magyar katona az estébe süllyedt állomás füstös épülete előtt megragadta a mellette didergő, rongyokba burkolt orosz hadifogoly kezét. „Szervusz, kamerád... szervusz, testvér... éljen a nemzetközi proletárforradalom!” A két ismeretlen katona összeölelkezett, ők ketten mindenkivel jobban megértették egymást, tudták, mit érez a másik. „Éljen a népek testvérisége!” Viharzó éljen volt a válasz a kiáltásra. Kalapok, sapkák, kucsmák röpültek a levegőbe, koszos, zsíros, színtelen, fénytelen csillagok. „Éljenek a szovjetek!” — kiáltott egy másik hang, és a két foszlott öltözékű, csapzott közkatonát, a Habsburgok, a Romanovok ronggyá vált uniformisában, az emberek egy ott álló stráfszekérre emelték, úgy álltak ott ketten, mint egyé forrt jelkép, egy új szobor; ívlámpák oszloppaira és kerítésekre felkapaszkodó szemlélők koszos zsebendőiket lengették feléjük, a mozdonyvezetők és a fűtők odahagyták olajos és szénporos acélparipájukat, a térre rohantak,

a távirdások elvegyültek a tömegben, a villamosok hosszú sorokban üresen ástottak a síneken, egyetlen áramkör járta át a sebesen dobogó izgatott szíveket, a füst és ködös pára simogató közeget, felgomolyult égbe vesző tájunk, a kirabolt síkság és a szomorú hegyek világa a tömeg szeme látára egyesült a végtelen sztyeppékkal, Szentpétervárral, Moszkvával, rongyokba burkolt kisfiú mászott fel a vasúti állomás egyik sarkán a villámhárítóhoz, dróttal vörös zászlót erősített rá, a himbálózó közeli ívlámpa fénye bevilágította a posztódarabot, a szél belekapott a vérszínű rongyba, kinyújtotta, akár egy újabb, betű nélküli, de minden nyelven beszélő hirdetőt, amely mindazoknak az eseményeknek, amik itt zajlottak az őszbe-gyászba fült városban és a körülötte elterülő tájban, értelmet adott és magyarázattal ruházta fel őket; a zászló ott lobogott egész éjszaka és reggel is...

Még alig derült fel a nappal világossága a belvárosi, cirádás homlokzatok között, hol mintha már csak nagyon rég, a történelem előtti időben muzsikált volna a térszene, de ki tudja, mióta, az is elmaradt. A szakszervezetek hívására akkor kezdett áramlani a tér felé a gyárak népe, s a jól ismert akác-fák kopaszon árváltak az egyre sűrűbb sokaságban, és a fejek fölött, fantasztikus karjaikkal, mintha mind a szélnek eresztett fiatal király valóban fejedelmi méltóságúvá faragott asszonyosának szobrára mutogattak volna.

A tér közepén, a több emeletesnek tűnő, faragott, nyúlánk talapzaton hatalmasan, barokkos redőzetű ruházatban, egyik kezét kardja markolatán nyugtatva, messzire, dél felé nézett Mária Terézia, a Kárpátokon túli tájra, amerre századok óta kitörni igyekeztek a Habsburgok, hogy a másik tenger felé törjenek előre és lezárják a cárok elől a Balkánra vezető szárazföldi utat. Hiszen a Balkánt is kiszemelték maguknak. Ott állt a szobor hatalmasan, és keblei oly dúsan, erőteljesen domborodtak a tér felé, hogy a szemlélő csak arra gondolhatott: ezek a fejedelmi emlékek táplálják nemzedékek óta az egész hatalmas birodalmat, de hogy meddig, ezt a kérdést itt, ebben a városban soha fel se tették. Oly tiszteletet parancsolón, méltóságosan állt mindaddig a császárnő alakja ott fönt, hogy még részegen se jutott volna senkinek eszébe, például, egyszerűen csak Teréznek vagy Terinek nevezni őt, míg leszármazottjáról, az éppen trónjáról lemondott Károlyról a

koronázás napja óta széltében-hosszában gátlástalanul azt rebesgették a Monarchiában, hogy gügye.

A térre, a munkásnőkkel és munkásokkal elkeveredett katonák közé feltűnően sok tiszt merészkedett, bár csákóikról és sapkáikról eltűnt a császári és királyi felségelet viselő rozetta. És előbújtak az ügyvédek és tisztviselők is, elvegyültek a diákok és iparosok között, ismerőssel-ismeretlennel a köztársaság kikiáltásáról vitatkoztak: tartja-e magát, fennmarad-e? A félretaposott fatalpú bakancsban topogó, nagykendőjüket a vállukon fázósan összehúzó asszonyok, leányok, az özvegy házmesternék nagy erőfeszítéssel igyekeztek megérteni, amit a fegyvergyári munkások magyaráztak, és azt terjesztették, hogy a munkások nem hisznek Károlyi grófnak, s hogy köztársaság ide, köztársaság oda, amíg nincs tiszta munkáskormány, mint Oroszországban, nem lesz itt rend. Vállukon rablott vadászfegyverrel parasztok csatlakoztak a közkatonák csoportjaihoz, helyenként munkások is láthatók voltak golyós hevederrel a vállukon és puskával. Egy német katona, magyar gyalogsági bakasapkával a feje búbján, arról beszélt, hogy az angolok bevonultak a franciaországi Valenciennes-be, a pihent amerikaiak Sedanba, és hogy összeomlott a Központi Hatalmak egész franciaországi frontja. Mások, öreg nyugdíjasok, akik a háborút az Ezüstkecskében vészelték át újságot olvasva, úgy vélték, hogy Breszt-Litovszkban eldőlt a bolsevikiek sorsa, és ezzel a németek megnyerték a háborút. Egy tekintélyes külsejű, paroli nélküli katonatiszt azt fejtegette, hogy az angolok szibériai partraszállása és a japánok előnyomulása ismét a trónra juttatja a cárt Oroszországban, „ehhez kétség nem fér”, majd meg a szerbeket és a románokat szidta, amíg egy öreg katona sodródott melléje és mellen nem ragadta, hogy elnémítsa. A tekintélyes külsejű tiszt kétségtelenül kihúzta volna a lutrit, ha abban a pillanatban meg nem lobogtatja mellette egy magas rangú, pedáns főtisztviselőre valló cvikkeres és keménykalapos úr a Pesti Hírlap legújabb számát és el nem kiáltja magát:

— Fantasztikus, uraim! Fantasztikus! Habsburg József felesküdött a köztársaságra. Nevét megváltoztatta. Felvette az Alcsut József nevet... József főherceg és fia, József-Ferenc nyilatkozatot tett közzé... József főherceg azt mondja — a csíptető, keménykalapos úr hangosan olvasta a nyilatkozatot —: „Azt gondoltam, hogy csak akkor győzhet a forra-

dalom éjszakáján az igazság, ha nem folyik ártatlanok vére!...”

Az öreg katona elengedte a tisztet, beleköpött a kitért Pesti Hírlapba, és rekedten ordította:

— Dögöljetek meg!...

Ezzel a katona hátat is fordított a társaságnak, és egy munkáscsoportosulás felé tört magának utat a tömegen keresztül. Ahányszor apám elmesélte ezt a jelenetet, amelynek közvetlen tanúja volt, a düh és a felháborodás pírja futotta el az arcát. Ott fent a távolba meredő Mária Terézia, mit sem törődve mindezzel, elnézett a csupasz akácfák száraz karjai és a hullámzó, fortyogó tömeg felett, mintha lábánál csak múló, egyszerű közjáték zajlanék, és nem szakadna vége mindörökre a méhéből származó utódai uralmának és álmainak.

Két fiatal férfi, az egyik iparosféle, a másik valami jurátus lehetett, a hirtelen és váratlanul előtörő késő őszi napfényben nekivetette magát az egymásba fonódó, barokk kódíszítéssel behálózott szobortalapzatnak, és cirkuszi művészeket megszégyenítő ügyességgel kapaszkodott fel a sudár kőfalon, amelyen a császárnő múlhatatlanságot sugárzó fölénnyel állt szálegyenesen.

A zsongó tömeg elnémult, lélegzetét visszafojtva egyre fokozódó izgalommal leste először azt, hogy milyen fűgén kúszik fel az oszloptalapzatra a két férfi, hogy följebb jut-e még egyik vagy másik, és amint magasabbra értek, azon izgult a közönség, nem szegi-e nyakát a két amatőr akrobata, de végül már azért szorongott a nép, hogy elérik-e a szobrot, és ha igen, mit szándékoznak tenni a császárnővel, mert hát nyilvánvaló, hogy vele van valami szándékuk.

A két férfi fűrgesége ellenére óvatosan tapogatózva, kiszögellésről kiszögellésre helyezte lábát, díszről díszre kapaszkodott, míg végül a nap felhők közül kitörő halvány és hideg délelőtti fényében, akár valami leleményes színpadi világításban, kipirult arccal maradék erejét összeszedve felhúzózkodott a császárnő lábai alatt álló, legfelső talapzatra. Valaki elkiáltotta magát, nyilván olyanvalaki, aki vagy tudta, vagy kitalálta, hogy itt most jelképes leszámolásra kerül sor a Habsburgokkal, egy ünnepi aktusra, amelyre itt 1849 óta senki még csak gondolni sem mert:

— Vesszen Ausztria! Vesszenek a Habsburgok!

Harsogó, ágyúörgésszerű, percekig tartó éljenzés és taps hangzott fel, az „éljen!” a „le vele!” kiáltásokkal keveredett össze, aztán a hangok mennydörgéses, orkánszerű bődüléssé erősödtek, a szavakat már nem is lehetett megkülönböztetni, minden együttesen szólt, rémületesen és ijesztően, felkorbácsolón és lelkesítően.

A két férfi felállt, kiegyenesedett, és lelkesen, hosszasan lengette a kalapját. Jó növésű legények voltak, ám a császárnőnek a plebejusok a derekáig se értek fel, minden diadaluk ellenére törpéknek látszottak odalentről, ahogyan a császárnő kezébe, fejedelmi ruhája redőibe kapaszkodtak. A nyugább, az iparosféle társa összekulcsolt tenyerébe lépett, miközben megkapaszkodott a császárnő zöld patinájú bronzkardjába, aztán tömzsi segítőtársa széles vállára helyezte bakancsos lábát, és onnan a szobor izmos, előrenyúló karjára húzódott fel. Egyetlen hajszálnyi hiba, s mind a ketten lezuhannak. Halálos, szorongó csend. A majomügyességű fiatalember — bebizonyosodott, kitűnő tornász — Mária Terézia tőgyszerű kebleire ült, még egy mozdulat és a vállán állt. Itt levette fejről elnyítt kalapját, és a korona tetejébe csapta. Csak ezért, csak ennyi a mutatvány? Az emberek mosolyogtak. De másra, többre vártak. A fiatalember szusszantott. Óvatosan kiegyenesedett. Kigombolta kabátját. Derekaról kötelet csavart le, aláeregette a talapzaton álló társának, aki szintén kötelet csavart le derekaról, hozzábogozta a fentihez, jelet adott, és a mélybe engedte. A térről idegtépő némaságban minden szempár hangtalan várakozással figyelte a mozdulatokat. A fölül tevékenykedő fiatalember kezébe végül lenről felvont drótkötél került; eleve úgy szerkesztették meg, alighanem utászok, hogy néhány mozdulattal Mária Terézia nyakára kapcsolódott. Kötél a császárnő nyakán. Kötél a Habsburg-dinasztia nyakán. Először az alsó, a talapzaton álló fiatalember, aztán a fenti, a kábelt két kézzel fogva, testével a toronyszerű építmény, a császárnő szobra iránt derékszögben, talpát a kőfelületnek feszítette és hátrálva lesétált a mélybe. Gyors útjukon zúgó taps kísérte őket, mint amikor a cirkuszban az artista-kettős elvégezte halálos mutatványát és rutinos ügyességgel leereszkedik a kötélre vagy a földig érő lengőlétrán. Amint talajt értek, eltűntek, ismét csend támadt, majd halk moraj. Fiúk, alighanem a rebellis papi gimnázium diákjai, mert néhány kék csuhás kispap is ott buzgólkodott közöttük, hátra-

szorították a sokaságot, és most már nyilvánvaló volt: ledöntik a szobrot, a mélybe rántják Mária Teréziát. A kábel kifesztült, aki csak odafért, férfiak, nők, öregek, fiatalok, nekifeszítette testét, s húzta, rángatta, amíg szakember nem akadt és a rendetlen mozgást ütemes, közös erőfeszítésbe nem fogta „hórukk... hórukk!” kiáltásával. Néhány pillanat múlva ezer meg ezer ember mámorosan vett részt a történelmi munkában, átvette az ütemes buzdítást: „Hórukk... hórukk... hórukk!”

Rendőrnek, csendőrnek, katonaságnak se híre, se hamva. Körül az ablakokban a bámulók fejei, mint a szőlőfürtök. A német vezérkar székhelyének ablakai csukva, a nagy tanácsterem függönyei behúzva. Szemben, a városháza erkélyére kilépett a veritékes homlokú, szikár polgármester. A szakszervezeti vezetők és a katonák küldöttei vették körül. Közöttük egy orosz hadifogoly, sapkáján vörös szalaggal. Egyetértésben jelentek-e meg, vagy foglyuk a polgármester? Mindenesetre úgy állt ott, mint a bukott hatalom utolsó, ugyancsak bukott képviselője, a bukás festeni való modellje, tragikus arccal, hajadonfőtt, csapzottan, félrecsúszott nyakkendővel. A körülötte tolongók mosolyogtak. Az orosz is. Mint aki érti, micsoda pillanat ez, nem is csak itt, nem is csak ennek a városnak egy nagy pillanata, európai pillanat ebben a nem európai beamter városban.

Tischlerék hiába vártak reggelig a német sofőrre. „A csirkefogó elillant az előleggel.” Tischler úr most ott állt a bank bejáratának legfelső lépcsőjén apámmal, mindennapi bécsi pepita öltönyében, felöltőben, gomblyukában fehér őszirózsával.

— Henrik — suttogta apám Tischler füléhez hajolva —, leveheted az őszirózsát. Ez a bolsevik forradalom. Nézd azt az orosz polgármester mellett! Moszkva hosszú keze. Barna doktor becsapott, becsapta a Kör urait, azt mondta, erre nem kerül sor...

— Istenem — sóhajtott Tischler —, mit csinálnak a japánok? Miért késlekednek az angolok? Miért nem sietnek? Hol maradnak a franciák?...

— Szegény polgármester úr! Nézd, milyen sápadt. Egész testében reszket. Rettenetes...

— Belehal ebbe a látványba... Gyalázat... Hol van Barna doktor? Nincs az erkélyen...

— Rosszat sejtek...

Barna doktor, városunk immár jeles ügyvédje kariert futott be, a szociáldemokrata párt városi titkára, Kunfi Zsigmond jóbarátja, saját ügyvédi irodát nyitott. Most a polgármesteri hivatalszobától láthatatlan tapétaajtóval elválasztott kis szalonban ül, és egy izgatott, szőke bajuszos, alacsony növésű, civilbe öltözött úrral tárgyal franciául. Az izgatott úr néhány perccel előbb érkezett a városháza hátsó bejáratához, Barna doktor futárjával, szürke, tetejéig sáros autón, Belgrádból, a francia vezérkar megbízásából. Most egy biedermeier fotőjben ült és kurta angol pipára gyújtott. A tárgyalás röviden, tárgyilagosan zajlott. A franciát nem érdekelte, mi történik odakint a téren. Kijelentette, hogy a francia hadsereg déli vezérkara szívesen eleget tesz a város szociáldemokrata urai kívánságának, és hajlandónak mutatkozik városunkba és a tőlünk hatvan kilométerrel északabbra fekvő A. városba bevonulni, hogy elejét vegyék a bolsevista akciók kibontakozásának, annál is inkább, mert erre a kifejezésre juttatott óhaj nélkül is sor került volna. A francia úr szerény véleménye szerint a Moszkvából Budapestre érkezett hivatásos agitátorok ebben a Károlyi Mihály-féle zűrzavarban a legtermékenyebb talajra találnak. Ugyanakkor a következő hasznos és jól átgondolt tanáccsal szolgált: a szociáldemokrata urak vessék latba minden erejüket, hogy pártjuk a munkásság mozgolódásának az élén megmaradjon, a katonai bizottságok vezetőségében a rangjuktól megfosztott tiszteknek többséget és döntő befolyást kell biztosítani, a tehetősebb polgári réteget minden eshetőségre számítva fel kell fegyverezni. A rendőrség és az utolsó katonai alakulat élére szociáldemokrata urakat kell helyezni. Veszélyes méretű akciók esetén gátlástalanul kell fellépni. A többi az urak dolga.

— Mi, monsieur, katonák vagyunk — mondotta a francia úr —, nem ismerünk más megoldást, mint a katonáit. Forradalom, nem forradalom, az önök dolga, hogy minek nevezik az eseményeket. A mérleg nyelve: a kard. Önök elvesztették a háborút. Ügyeljenek, ne veszítsék el a békét is.

Majd ismét gyakorlati tanácsokra tért át:

— Szükség esetén kormányt is alakíthatnak. Ez most divat. Ebbe azonban vonják be a tekintélyes szerb, román és zsidó polgárokat és főpapokat is. Számíthatnak az urak a román vezérkar gyors segítségére is...

— Monsieur — válaszolta a biedermeier fotójben ülő francia előtt vigyázzban álló Barna doktor —, kérjük, adja át hódolatteljes tiszteletünk nyilvánítását Franchet d'Esperay tábornok úr öméltóságának, közölje, kérem, öméltóságával az Entente-hatalmak iránti hűségünk kinyilvánítását. És ha még van néhány percnyi türelme méltóságodnak, fáradjon ide az ablakhoz és nézze végig a Habsburg-dinasztia bukásának utolsó aktusát... Ezzel a látványossággal, úgy hiszem, pillanatnyilag megnyugtatjuk a tömegeket, és ugyanakkor aktivizáljuk is a minden joggal megrémült polgárságot. Hiszen pártunk nem híve az erőszaknak, a végleteknek, minden törekvésünk az, hogy megőrizzük a társadalmi békét és biztosítsuk az ipari termelés kapacitásának fenntartását. Az önök keletre való előretörése esetén üzemeink kiváló szolgálatukra lesznek... Bocsásson meg méltóságod, de szólít a kötelesség. Várnak rám, és amíg nem jelenek meg az erkélyen, nem döntik le ezt az ocsmány és gyűlöletes Habsburg-jelképet. — A francia tisztet nem érdekelték a bennszülöttek ceremóniái. Kézfogas nélkül távozott.

Barna doktor a viharzó örömmámor kellős közepén lépett ki az erkélyre. Néhány perccel előbb, az ő jeladását be nem várva, nélküle teljesedett be az esemény. A szobor hatalmas köteste nem engedett, meg se ingott, de a kötelet ütemesen megfeszítő dühös erőnek a nyúlánkra faragott könyök nem tudott ellenállni, a fej letört, hatalmas ívben röpült előre, pozdorjává zúzta egy akácfa csupasz koronáját, és arccal a földre zuhant. Amikor rárohantak, hárman-négyen is csak nagy nehezen vájták ki a sűrű agyagból, felemelték, magasra tartották, mint valami páratlan trófeát, de nem látszott csak egy formátlan, sáros tömb, ennyi maradt a Pragmatica Sanctióból, Lengyelország felosztójából, Bukovina bekebelezőjéből, a hadi sikerekből, a bécsi magyar testőrség megalapításából, a cenzúrából és az úrbérrendezésből, egy agyaggal lepett kőarc és odafent a lefejezett test. A legmegbízhatóbb, a dédelgetett, a szeretett és a szoborral kitüntetett kedves városban lehullt egy Habsburg fő, a dinasztia feje. Apám megszorította Tischler úr karját, és füléhez hajolva súgta: „Vége.” Mind a ketten a magasba néztek és levették kalapjukat. Úgylehet, ez volt a tisztelgés utolsó gesztusa az egész bukott Monarchia területén. Hóféhér galambpár szállt a tér felett, már-már el-

tűnt, de újra visszafordult és letelepedett a fej nélküli nyakra...

Barna doktor tehát kilépett az erkélyre. A rogyadozó térdű polgármestert félretolta, felállt egy székre, hogy ott az erkélyen a körötte állóknak is fölébe emelkedjék. Tömzsi alakjával mintegy rátelepedett a térre, bár korán kopaszodó, kerek, fényes feje önmagában is odavonta a tekinteteket. Az egész ember égnek nyújtott jobb karjával, ökölbe szorított, föld felé feszített bal kezével egyetlen forradalmi gesztusnak tűnt, úgyszólván új szoborként állt ott, a régi helyett, amelynek a helyére máris pályázik. Ez az ő nagy pillanata, a fiskálisé, a politikai röppálya kezdete, a siker startja, néhány pernyi késésétől eltekintve, az elképzelhető legalkalmasabb időpontban. A szakszervezeti „mókusokat”, az öreg nyomdászokat, a könyvkötőket, szobafestőket, pincéreket már rég az ujja köré tekerte, mellette a felvilágosult urak, ő Kunfi barátja, kliensei, a nagykereskedők és a nagyiparosok kedvelik, a püspök, faji fenntartásai ellenére, „rezonábilis úriembernek” nevezte, a régi megszeppent adminisztráció emberei, a főispán, az alispán, bár lemondtak tisztségükről, de már csak benne bíztak, és bizalommal tekintenek rá a szerb és a román urak is, a hadsereg maradéka is, a tisztiiskola, amelynek parancsnokai és növendékei esküt tettek, hogy az utolsó emberig védik a várost. És a város új rendőrkapitánya, Gucu úr? Ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes, ha akarom, szerb, ha akarom, román, a háború előtt Pancsován volt rendőrtilast, de ezt senki se tudja a városban, de azt sem, hogy Barna doktor helyeztette őt fontos posztjára. Az utóbbi napokban rengeteg tárgyalást folytatott, partnerei mind tátott szájjal hallgatták páratlan svádájú szóáradatát, elámultak az egymás nyomában száguldó, váratlan eseményekhez igazodó diplomáciai érzéken, Budapesttel, azaz a Károlyi-kabinettel jó kapcsolatokat teremtett, ami persze nem volt nehéz, mert azokban a hetekben mindenfelé olyan forradalmat csináltak, hogy akárki, akinek kedve támadt, akinek egy kis ellenzéki sütnivalója volt, „megalapozhatta a jövőjét”. Barna doktor nem hitt Károlyiban, nem hitte el, hogy egy arisztokrata, hogy Magyarország egyik leggazdagabb főura, bármennyire demokrata, bármennyire hírhedt is a főrendiházban, megtarthatja a hatalmat, ha a nép nem ismeri. Egy-két napos budapesti tartózkodása alatt kiszimatolta, hogy nemcsak Károlyi, de egy má-

sik gróf is, Bánffy Miklós, ugyanaz a Bánffy, aki Károly király koronázását rendezte meg Budán, ugyancsak az Entente felé tájékozdik, de nem a radikálisokkal és demokratákkal fogott össze, hanem az erdélyi katonatisztekkel, és biztos forrásból értesült Barna, hogy az erdélyi gróf egy tiszti összeesküvés megbízásából elhagyta Budapestet és London felé vette útját, megbuktatni Károlyit. Barna doktor azzal az elhatározással tért vissza Budapestről, hogy ilyen körülmények között saját szakállára veszi fel a kapcsolatot az Entente-tal, mégpedig nem „ott fent” Párizsban vagy Londonban, hanem „itt lent” a délkeleti hadsereggel, abban a reményben, hogy itt „egy kis köztársaságot” alapít a szerbek, a románok és a nyilvánvalóan felosztásra kerülő Magyarország maradék területei között, azaz „fait accompli”-helyzetet teremt magának a köztársasági elnöki címet, széket, méltóságot adományozza; s ha ez nem megy, ő lesz az, aki az új főhatalomnak, tisztségéről lemondva, átadja a várost és hátvidékét, ezt a bőségszarut, az egész tájat felvirágoztató iparával, hallatlan hozamú mezőgazdaságával és az őt követő lojális polgársággal, amelyre építeni lehet, és azonnal megindulhat az élet a romokon.

Már csak a tömegeket kellett meggyőznie. Ezért szerveztette meg a szakszervezeti vezetők hozzá húzó csoportjával és a még össze nem állt katonatanáccsal a császárnő szobrának ledöntését. A megjelenésével elkésett. Sebaj. Elérkezett a döntő pillanat:

— Megtört a varázslat, drága elvtársaim és drága barátaim!
 — Az utolsó megszólítást trombita szárnyaló hangjához hasonló, ércsengésű baritonján kissé aláhúzta, hogy felfigyeljenek a katonatisztek és polgárok az irántuk való barátságos érzületeire. — Megtört a varázslat. — Mutatóujjával hirtelen lendülettel a levegőbe dőfött, arrafelé, ahol a megcsonkított szobor állt. — A Habsburg-hatalom: fejetlen történelmi kísértet. — Minden szempár ellenállhatatlanul ismét az ügyvéd ujjának irányába fordult, és a fő nélküli nyakra, amelyre az előbb két galamb telepedett. A békés kettős jelkép kelletlenül fészkelődve tipegett, mintha valamit nem találna rendjén, mintha eltévedt volna és nem telepedett volna alkalmas helyre, majd hirtelen támadt ötlettel ismét felröpült, és eltűnt a háztetők fölött, elszállt az égi távolba. — Elvtársak, barátaim, a forradalom győzött, kezünkben a hatalom...

— Kinek a kezében? — kiáltotta egy öblös, nyers férfihang a tömegből, de Barna doktor úgy tett, mint aki ilyen mellesleges értelmű közbeszólásokra nem is hederít, mint ahogy valóban nem is hederített, és folytatta:

— ... őrizték meg a forradalmi vívmányokat. Ránk köszöntött az általános és titkos választójog hajnala. A köztársaság egyenlővé tesz szegényt és gazdagot. Mindenkinek egyenlő jogokat! Védjétek meg, amit pártunk kiharcolt néktek nemzetiségre, nemre, vallásra való tekintet nélkül.

— Miféle vívmányok?... Mit harcolt ki? — kiáltották többen is, de Barna doktor kisiklott a fogas kérdés elől.

— Őrizték meg a higgadtságokat! Legnagyobb vívmányunk az, hogy forradalmunk vér nélkül valósult meg. Pártunk a rendelkezésünkre álló hatóságokkal egyetértésben sikerrel meg fog oldani minden kérdést. A leszerelt hazatérő katonák népjóléti problémáit ugyanúgy, mint a lakáskérdést és a közélelmezés kérdéseit. Pártunk tárgyalásai — itt egyik kezét a mellette álló, csillagjaitól megfosztott katonatiszt, másik kezét a másik oldalon álló szakszervezeti tisztviselő vállára helyezte — a katonatanács és a szervezett munkásság képviselőivel a legjobb mederben haladnak, a jótévő eredményekről hamarosan értesülni fogtok. A forradalom hármasszója: türelem, bizalom, nyugalom!...

— Micsoda okos ember! Micsoda politikus!... — súgta oda Tischler úr apámnak.

— Geniális!... — felelte kuncogva apám.

A többi már a tanácssteremben zajlott le. A városi katonatanács két részre szakadt. Az altisztek és a közkatonák a munkástanács megalakítását követelő szakszervezeti küldöttekkel a közigazgatási hatóságok azonnali leváltását követelték. A lemondott polgármester azzal fenyegetőzött, hogy lövetni fog készenlében álló tisztiiskolásokkal. Barna doktor mint a pisztráng a vízalji kövek között, úgy siklott át az elmentétek buktatóin: tárgyalni, tárgyalni, ez volt a taktikája. Minden kérdést külön szétbontott és jegyzőkönyvbe vétetett. Tárgyalni. Tárgyalni. Tárgyalni. Csak még két-három napig tárgyalni, és minden megoldódik. De az aranydíszítésű, stukkós, tölgyfa burkolatú teremben, amelynek díszhelyéről még senki se távolította el Károly király képét, nem akadt ellenfele, aki az asztalra csapjon és odavágja: „Nem tárgyalunk!” Azok, akik az asztalra csaptak volna, a városháza

zárt tölgyfa kapuin kívül rekedtek. Egy csoportjuk puskatussal verte a kongó kaput, de még csak a kémlelőlyukat se nyitotta ki senki. A tömeg fel-alá hullámzott a téren. A munkások rázendítettek a Marseillaise-re, közben egy szakállas, rongyos köpenyű katona felkapaszkodott a lefejezett szobor talapzatára. Sapkáját megforgatta a feje fölött, de csak a körülötte állók biztatták:

— Halljuk! Halljuk!

Távolabb tovább zúgott, morgott, rengett a tömeg. A katona fél kezével a talapzat egyik díszébe kapaszkodott, másikkal, sapkát tartó kezével élénk taglejtéseket írt a levegőbe, és érces hangjával fölébe igyekezett kerülni a zajnak. A tisztiskola kadétjainak egy váratlanul feltűnt csoportja füttykoncertbe kezdett, ennek ellenére, akár a vízbe dobott kő nyomán remegő gyűrűk, a figyelem lassan elfoglalta a teret.

— Testvérek! Elvtársak! — kiáltotta a tömegnek a katona. — Álljatok meg és gondolkodjatok! A láncaitok elszakadtak, de a bilincset még nem törtétek le a csuklótokról. Az osztályellenség nincs lefegyverezve. Elvesztette a gyeplőt, de a zablá még a mi szánkat vágja. Jaj a proletariátusnak, ha a burzsoáziának időt engedünk! Ha a burzsoá magához tér, elvész a forradalom! Proletárdiktatúrát az osztályellenségnek! Elvtársak, a hatalmat ki kell csavarnunk a fiskálisok, a munkásárulók kezéből! Hatalmat a munkásoknak, katonáknak, parasztnak! Nincs mit veszítenünk. Hallgassátok meg, mit ír... — gesztikuláló kezében tartott sapkáját zubbonya zsebébe gyűrte, és a szíve felőli belső zsebéből egy újságot húzott elő, meglobogtatta gyűrött lapjait a levegőben...

Ebben a pillanatban vörös szegfűvel a gomblyukukban megjelentek a városháza erkélyén a mosolygó arcú Barna doktor és a polgármester háta mögött a városháza altisztjei, s kidudorodó, étellel tömött pofával kosarakat hurcoltak elő. A nép és az urak barátja széles mozdulattal cigarettát, kenyeret hajigált le a tömegnek. A kiéhezett, átfagyott emberek egymást taposva tolongtak az erkély felé. Barna doktor emberei a mellékkapun sörös- és boroshordókat görgettek a térre. Kit érdekelt még a szónok!? Az emberek egymást tiporva tolongtak az erkély felé. A szónok ott maradt egyedül a szobor talapzatán, kezében újságjával.

— Megáll az eszem, micsoda geniális ember ez a Barna dok-

tor — mondta Tischler úr. — Holnap beiratkozom a szociáldemokrata pártba.

Barna doktor ökröket süttetett nyárson. Békebeli szagok lepték el a Belsővárost. Kivonultatta a katonazenekart is, amely jó ideje már csak dísztemetéseken vendégszerepelt.

Az utcai lámpáktól és az ablakokon kiszűrődő gyér világosságtól bolyhos sötétségben még vigadt a nép, ünnepelte a „forradalom megszületését”, amikor a Polgári Kör tagjai komor találkozóra gyülekeztek. A fanyar, hideg, pállott szivarfüstszagú termekben nem zörögtek dominókövek, nem csattogott kártya, nem zizegtek újságok, és az ablakokra tömötten ráfeküdtek a világosságot eltitkoló „esslingeni rolók”. A kör elnöke egy kártyaasztal mögött állva fojtott hangon, de tisztán és tagoltan, korát meghazudtoló katonás eréllyel beszélt. Arcvonásai elmosódtak a háta mögött égő egyetlen villanykörte tompított fényében. Hangjának történelmi komolysága, elszántsága és céltudatossága betöltötte a termet, és egyfajta drámai ünnepélyesség hangulatát keltette.

— ... És, uraim — folyt belőle a szó —, a veszély ebben a pillanatban ugyanolyan méretű, mint a reménység. A forradalom lezajlott. Eddig és ne tovább! Itt a polgári fegyveres szervezkedés pillanata. Mert a csöcselék, a felizgatott munkások és a parasztok kezében egyre több a puska és a pisztoly. A hadsereg csődbe jutott, csak a megbízható tisztekre és a tisztiiskola fegyelmezett növendékeire számíthatunk. Van szerencsém az urak tudomására hozni, hogy a szociáldemokrata urak még tárgyalnak az elégedetlen munkásokkal és katonákkal, de ha a tárgyalás megszakad...

— Le velük!... — kiáltotta egy öblös hangú kaszinói tag a hátsó sorokból. Az elnök ünnepélyes méltósággal felemelte csendet követelő jobb kezét. Keményített mandzsettája megzördült. A közbekiáltást helyeslő moraj nyomban elült, az elnök folytatta mondókáját:

— Barna doktor úrtól szerzett értesüléseim úgy szólnak, hogy mindkét csoport, tudniillik a munkások és katonák balszárnya, amelyet lényegében egynek tekinthetünk, a budapesti események anarchikus kifejtését várja. A kadétiskola őrségének sikerült egy Pestről érkezett, egész autóra való izgató bolsevista falragaszt és újságot elkoboznia. A nyakunkon az orosz irányzatú forradalom. Nem tévesztette meg őket, hogy az autóban egy előkelő pesti úr leánya ül, akinek, mint a val-

latásnál kiderült, egy városunkban tanyázó forradalmi titkos szervezet vezetőjével hosszabb idő óta fennálló kapcsolatai vannak. Hogyha ennek az elszánt kalandortársaságnak sikerül a fegyvergyárba, a vasúti műhelyekbe, a gyufagyárba befészkelődnie, és ha kapcsolatot teremtenek a fellázadt román falvakkal és a külvárosi anarchista söpredékkel, akkor elvesztünk egy szálig, következik a szentpétervári és moszkvai vérengzés megismétlődése. Uraim, egy szó mint száz! Fegyverre!... Ezennel megalakulnak jelentem ki a polgárőrséget. Néhány napi elszánt önfegyelmet kérünk az uraktól. Addig is: Sustine et abstine, azaz: tűrni és lemondani...

A Polgári Kör tiszteletre méltó tagjai egy órával később, amikor odalent a zaj már elült és az utcák elnéptelenedtek, a házak falához lapulva surrantak a Ferenc Ferdinánd-kaszárnya felé. A villamosművek éjfél óta nem működött. A városra vaksötét borult. A kaszárnya fegyvertára előtt, egy hideglelés bolthajtásban Barna doktor zseblámpa fényénél egy katonatiszttel, lehet, hogy éppen Fazakas kapitánnyal oszto-gatta a fegyvereket. A kereskedők, ügyvédek, gyógyszerészek, könyvelők és a régi önmagukhoz hűséges előkelő tisztviselők — köztük apám is — tollszárhoz, kártyához, biliárdtákoshoz szokott kezei remegve nyúltak a puskák és pisztolyok után, elszántan gyúrták dohányporos zsebeikbe a nikkelvégű, hideg tapintású golyókat. Azután gallérjukba húzott nyakkal, mélyen a szemükbe húzott kalappal ismét csak a fal mellett hazasiettek, máris várva, nem szólalnak-e meg a harangok a katolikus templom tornyában a megbeszélt jellel, mert a nagyarányú „polgári védelmi tervbe” magasabb fokon püspök urunk is be volt avatva, alacsonyabb fokon pedig kerületünk plébánosa, káplánja és a legalacsonyabb fokon az ájtatos templomszolga, aki egyben a harangozó kitüntetett tiszttségét is betöltötte. Várták a jelt, hogy fegyverrel vállukon az Ezüstkecske előtt kijelölt gyülekezőhelyre rohanjanak, megvédeni egy már legföljebb csak hazajáró lelket, a valójában végleg elbukott áleszményt, egy kétségbeesett, felbomló világot, amely észvesztve meredt a sötét bizonytalanságba.

Mi anyámmal — apám egész háború alatt kifejezésre nem jutott, de most váratlanul támadt hősiességéről mit sem tudva — illatos ételpáraktól gőzölgő konyhánkban előbb csak ízletes vacsora készítésén fáradoztunk — majoránna nudli! —, majd, mivel apám mind késett, egyre idegesebbekké vál-

tunk. Lefeküdni nem mertünk. Anyám megkért, maradjak vele, ne hagyjam egyedül, mert nagyon fél. Éjfélkor kialudt a lámpa, és gyertyát gyújtottunk, négyet, ötöt, hatot, nem számított, mennyit, hiszen volt a házban elég. Később az egész lakást kivilágítottuk, és ez a másfajta éjszakai fény valami különös, lágy és időn kívüli remegéssel töltötte be a szobákat. Nekem addig majd leragadt a szemem, de most abbahagytam a nyugtatót, és elbűvölten bámészkodtam: mesébe illő világítás. Anyám is elfelejtette aggodalmát apám miatt, neki támaszkodott két szoba között az ajtófélfának, gyönyörködve körülnézett, és halkán megszólalt, mintha magának:

— Jaj de szép... — majd felém fordult, a szeme csillogott, és megismételte: — Nézd, kicsi fiam, milyen szép...

Aztán nekiálltunk megkeresni a legmegfelelőbb helyet minden gyertyának. Játszottunk. A tárgyak ijesztő módon imbolyogtak, táncoltak, lengedeztek, mintha nem is léteznének, csak egy vándorló pontról vetítenék őket szobáink falai közé, ahol anyám és én még mindig az álom, a révedezés világában éltünk. Amikor az én szobámba értünk, eszembe jutott nagyanya halála, kimerülten sírva fakadtam:

— Ne sírj, butuskám! Nézd, milyen gyönyörű — suttozta anyám elragadtatva, a lobogó gyertyatengerre mutatva, és megsókolta.

Nagyanya, ha élt volna, bizonyosan megró a pazarlásért, ha padlásunkon mégannyi kétes eredetű láda állt is tele hófehér faggyúgyertyával, arra várva, hogy néhány év múlva szappanba főzzük a maradékot.

A kulcs megfordult az előszobázárban. Végre. „Csakhogy megjöttél!”... „Hát ez mi?” Apa nem volt hajlandó a mannlicher titokzatos eredetéről nyilatkozni. A konspirátorok, a polgári rend megmentői, pontosabb nyelvezetet használva: az ellenforradalmárok úri becsületszavukra és parolával fogadták meg a Polgári Kör elnökének, hogy feladatuk, készülődésük, tervük és céljuk titokban marad. Ámde apám a saját történelmi jelentőségén felbuzdulva nem állta meg, hogy vacsora közben, a késői óra ellenére az asztalnál, a konyhában, ahol rendszerint étkezni szoktunk, beszédet ne intézzen kis családjához, lelkes szónoklatot, tudatva velünk, hogy most azok ragadnak fegyvert, akik eddig soha még fegyverhez nem nyúltak, de kötelességük a szent parancs előtt meghajolni. Úgymond, egy magasabb és szentebb erkölcsi cél érdekében.

Ennek a szent célnak a pontosabb meghatározásával családunk feje és házi szónokunk adós maradt.

Anyámnak már majd leragadt a szeme, ásított, és a szokatlan közlésre azt válaszolta, hogy ő csak arra kíváncsi, hogy ha apám barátai is fegyvert ragadnak, mihez kezdenek majd a puskával és a golyókkal, hiszen arról sincs fogalmunk, hogyan kell egy fegyvert megtölteni. Apám önértetét anyának ez a — szerinte cinikus — megjegyzése roppantul sértette, felragadta a konyha sarkába támasztott puskát, és závártját bőszen csattogtatva öt golyót helyezett bele, a miközben én és anyám, aki értetlenségét most már megbánta, sikoltozva kéreltük, ne kövessen el örültséget, ő, mint egy rémisztő, kulisszákat hasogató drámában, feltépte az éjszakába néző konyhaablakot, mély lélegzetet vett, és sápadtan ugyan, de a magasba emelte a puskát. Anyám elfedte szemét. Én fülemre tapasztottam kezem, de azért a szemem sarkából kíváncsian leskelődtem, mi történik. Apám néhány pillanatnyi habozás után belelőtt az üres és gyászos levegőbe. A dörrenés elhangzott. A csőből kurta lángnyelv csapott fel, majd füst, a puska agya pedig mellbe vágta apámat, és a lövés visszhangja a kertek és az utcák rejtélyes mélyéből harsány és gúnyos kacajjal görgött vissza felénk, becsapott a konyhába, nevetségessé tett mindannyiunkat, anyám könnyeit és rémületét, az én sikolyaimat és apám hősiességét: a környék kutyái pedig észvesztő ugatásba és vonításba kezdtek. Ablakok, ajtók nyíltak, csapódtak. A vásári céllövéstől eltekintve, úgy hiszem, ez volt az apám első és utolsó fegyverténye, nemcsak a háborúban és a forradalomban, de egész életében. Nem akartam egyedül aludni. Az éjszakát anyám mellett, apám ágyában, álmatlanul és balsejtelmekkel töltöttem el, akárcsak anya.

Apám kiszedte az erős molyirtószagú szekrényből térdig érő bundáját. Bár még korántsem volt tél, magára öltötte, és meleg, szőrös barna kockás papucsára sárcipőt húzott. Így vonult ki bátran, mannlicherrel a vállán az erkélyre, és meghagyta anyámnak, hogy időnként hozzon neki forró rumos teát. Ott állt a strázsán a balkonon, saját bérháza erkélyén, „a polgári őrhelyen”, ahogy mondotta, mert a Kör leragasztott, „Bizalmas! Otthon bontandó fel!” feliratú titkos rendeletében parancsba adta ki neki, hogy kitűnő stratégiai fekvésű háza tetejéről éjjel-nappal figyelje a keleti városvéget, nem érkeznek-e vidéki forradalmi csapatok a helybeli szer-

vezekedők segítségére. Ez az elgondolás stratégiailag — apám ekkori kedvenc szavával élve — „geniális” volt, mert amint tudjuk, emeletes házunk körül csak alacsony épületek húzódtak meg és nem akadályozták a kilátást. Apám természetesen gondolkodás nélkül eldöntötte, hogy a háztető, de még a padlásablak is polgári őrhelynek a lehető legkényelmetlenebb, a kényelmetlenség csökkenti az őrszem figyelmét, és a legkényelmesebb, tehát legcélszerűbb megfigyelőhely az erkély. A célnak megfelelően tehát kényelmes karosszéket helyezett el a kijelölt irányba, pokrócokba csavarta magát, és a konyhai sámeddlire állított egy üveg duplán égetett eperpálinkát, amiből a teák fogyasztása közben húzott egyet-egyed, és szemügyre vette a keleti láthatárt, ahol semmit se látott, mert éjszaka volt, sötétség.

Puskáját egy másodpercre se hagyta volna el. Messze a titokzatos rendeltetésű vonatok füttye sikított. A nagy csendben a kerekek robogásának távoli acélzörejét is hallani lehetett. A szél a nedves és fáradt őszi mezők elmúlásra emlékeztető szagát sodorta utcánkba, és valahol messze, hirtelen, görgő robajjal megszólaltak a gépfegyverek. Ez a robaj nem amolyan megszokott éjszakai lövöldözésként hangzott. Nem kellett gyakorlott hallású katonának lenni, hogy a sötétségbe figyelő meg ne állapítsa: messze házunktól, de a város területén gépfegyverek szólnak. És nem volt nehéz elképzelni: ahol ilyen elszántan és vadul ropognak hajnal felé a fegyverek, ott vér folyik.

Felüvöltött néhány üzem vészkiáltja is. Ki tudja, mennyi idő telt el így? Percek vagy órák, de aztán ismét némaság telepedett a városra. A halál ijesztő, süket csendje. Apámat a forró rumos tea és az eperpálinka ellenére hideglelés reszketés rázta. Azon töprengett, nem lenne-e helyesebb takarodót fűjni és a pincében egy farakás alá rejteni a puskát meg a töltényeket... De nem nyújthatta hosszúra a magával folytatott hangtalan beszélgetést, mert különös tüneményre lett figyelmes: a sötétségbe lassan-lassan vörös fény vegyült, a levegőt megtöltő páraszemcsék mintha izzani kezdtek volna. Először nem értette, mi történik. Fogai hangosan verődtek össze. Egyszer csak hátrakapta a fejét: a Belsőváros fölött lángnyelveket, örvénylő piros füstforgatagot látott az ég felé lobogni. De ekkor már pontosan kivehetővé vált házunk körül a tetők, a tűzfalak, a magasra nőtt, kopasz fák rajza. A

belváros fölött másodpercenként növekvő és mind hatalmasabb, vérszínű, barna, kék, fekete színkeveredésű gomolyagok száguldottak az alacsonyan úszó felhők közé. Apám ordítani szeretett volna, üvölni: „tűz!” „tűz!... tűűűz!”, de torka összeszorult. Mintha spárgával húzták volna össze a nyakát. Hang nem hagyta el a száját. Ugyanúgy, mint amikor gyermekkorában testvérei felakasztották az eperfára. A gyárak kürtjei ismét megszólaltak. De most már segítségkívóan. Az utcában kigyúltak az ablakok, zajosan felcsapódtak; álmos, kócos fejek jelentek meg, borzas és ijedt férfiak, hálórékli asszonyok hajoltak ki a kivilágosodott éjszakába, és az utcák egyik végétől a másikig felhangzottak a rémült kiáltások és sikolyok:

— Tűz!... Ég a város!... Segítség!... Jézus Mária!...
Uramisteen!...

Apám óvatosan ránk nyitott, és halkán, reszkető hangon megszólalt:

— Alusztok?

Puskáját betette a hálószoba háromrészes ruhaszekrényébe, és melléje a villogó nikkelhegyű töltényeket. Kihívott bennünket az erkélyre. Anyám keresztet vetett és sírva fakadt.

— Uramisten, segíts meg! Uramisten, bocsásd meg vétkeinket! Ég a város!...

Nemcsak a házakat, lakásunk falait is megfestette a vészes, nyugtalanul lobogó pír...

A hideg elől a szobába húzódtunk vissza. Felvontuk a rolókat és kibámultunk. Lángban a város! A körúton az önkéntes tűzoltók sivalgó és harangozó gépei irtózatoss zörejjel száguldottak a tűzvész irányába. A csákányok, a vedrek és a létrák mind más és más hangon, a nehéz kerekek dübörgésével egybeolvadva húzták alá a kézi tűzharang hisztérikus és kielemezhetetlen ritmusú rézkongását. A gyeplőket rángató fémsisakos kocsis véresre verte ostorával a habzó testű lovakat, miközben a mellette ülő tűzoltó a harang nyelvét cibálta. Valahol, a tűz mögött, ismét felropogtak a fegyverek, több kilométernyi távolságban is hallani lehetett halálos kelepelésüket, csattogásukat, amint a levegővel elkeveredő lángok bugyborló zúgásán és az égő fa recsegésén áttörtek. Apám az ablak hideg üvegéhez szorította homlokát, egész teste reszketett; keresztet vetett:

— Édes Jézusom, csak most ments meg bennünket. Csak ezen jussunk túl ép bőrrel...

Váratlanul magához tért. Kiadta anyámnak a napiparancsot:

— Azonnal vízzel teleengedni a fürdőkádat. A mosóteknőket. A hordókat, fazekakat, lábasokat és minden fellelhető edényt. Beszólni a lakóknak, mindenki készenlétben! Minden-hova vizet. Minden edénybe vizet. Dézsákat a padlásra!...

De ő maga indult el futva, minden ajtón becsengetett, rövid velős parancsokat osztogatott lakóinak, végigjárta az emeleti és a földszinti folyosót, épp csak a pincébe nem merész-kedett le; az alsorsori lakók egyébként a ház kapuja előtt álldogáltak, és onnan figyelték a rémisztő látványosságot, hiszen pinceablakaikon, amiken a nappali világosság alig hatolt be, alig szivárgott alá valami a tűzvész mindent megfestő fényéből.

Apám gondosan bezárta az előszobaajtót maga mögött, kivette a szekrényből fegyverét, az erkélyajtó mögé állította, és ismét kiállt őrhelyére. De a város végén nem észlelt semmi gyanúsat. Fázott, és visszatért a lakásba, vállára akasztotta a puskát, és az előszobába vándorolt. Megvizsgálta a zárat. Azután a konyha ablakán kinézett a sötétbe, a ház túlsó oldalára. Amerre csak nézett: odakünt piros falak, piros ég. A szobában is minden vörös fényben úszott. Anya egymagában leült az ebédlőasztalhoz, és mint aki súlyosan beteg, kétségbe-esett félelmében egész testét idegláz rázta. Aztán felkelt, keresetet vetett, imába kezdett és fel-alá járkált a szobában. A rőt homályban hirtelen a szekrényhez lépett, és csomagolni kezdett. Apám a zajra nyugtalanul bedugta fejét az ajtón, de mindezekhez egy szava sem volt. Mit is mondhatott volna?

Én az ágy mélyén remegtem, és csukladozva, némán, állandóan az elfojtott bömböléssel küszködve hallgattam a távoli zajokat és szemléltem anyám tevékenységét, anélkül, hogy meg mertem volna kérdezni, mi az értelme mindezeknek ebben a szörnyű riadalomban, miért ez az eszeveszett rohángálás, nyugtalanság, mire a csomagolás, hová megyünk? Bár talán ha még nem is tudtam effélékről, de sejtettem, most jelenik meg a lelkipurdalás: elérkezett a pillanat, amikor fizetnünk kell. Fizetni a legendásan gondtalan, elmúlt, dús, vértelen, számunkra vértelen négy esztendőért, a kövér esztendőért. Sejtettem, valahogy éreztem talán, illetve csak most érzem,

hogy vétkes vagyok én is, aki, ha ugyan önkéntelenül és tudatlanul, de mégis részt vettem ebben az áldatlan színjátékban: tagja voltam egy megbocsáthatatlan és feloldhatatlan, bár kétségtelenül könnyű és tetszetős színjátékban fellépő bűnös szereplőgárdának, mert hiszen ott éltem és akkor éltem abban a gyalázatos környezetben, s mert életem révén, bár a körülmények folytán — lám, mégiscsak kibúvót keresek, mert hát a gyermek tényleg nem felelős — akaratlanul, de mégiscsak jelen voltam abban a játékban, melyről a távol került időben derülhet csak ki, hogy a história volt-e, s persze könnyű lenne lerázni ezt a felelősséget, mint szőréről kutya a vizet, de lehet-e élni, lehet-e tovább élni, ha nem veszünk magunkra a felelősséget, a büntudatot mindazokért, amikért mások, egy hamis és rossz élet elői képtelenek a felelősséget vállalni; ám a gyermek, mondom, mindezt még csak nem is sejtette; nem sejtette, hogy egyszer majd egyedül is így érhet el a feloldozás küszöbére, ha megsemmisíti magában a kispolgárt, a polgárt a megtagadó vallomással; s azzal önmagában is elítéli osztályát, egyszer, majd, amikor minden, ami a kezdet ködeiben történt, ha visszapillant a történetekre: tudatossá válik benne, mert hiszen egy ténylegesen feloldozhatatlan, újra-bűnös életbe kezdene, ha nem mondana el mindent. Mindent? Legalábbis valamennyit, a minden egy töredékét, azt a nyomorultul keveset, ami egy ember élete, az ember életének kezdete, mert hiszen mindent el kell mondani, nem nézve, kit ér a vallomás ítélete, akár apját, anyját is, ha azok az igazságtalanság résztvevői voltak; elmondani az igazat, hogy feloldozva átkerüljön azok oldalára, akik az igazságtalanságot elszenvedték, akiknek a terhére és kárára élvezték a „sors kedveltjei” akár tudatlanul és öntudatlanul is, de mégis érdekeiktől vezéreltetve az előnyöket, az élet ilyen vagy amolyan örömeit. A tűz dühöngött a városban, és én tágra meredt szemmel, hideglelősen, mondhatnám, elidegenedetten szemléltem a dunya alól szüleim félelmét, rettegését, néztem apámat, hová lett magabiztossága, anyámat, amint a legképtelenebb kacatokat hányta félőrülten egy bőrröndbe, de aztán abba hagyta a lázas csomagolást, kimerülten a feldúlt ágyra vetette magát, és kétségbeesetten, sikoltozva sírt, zokogott, egész testét rázta a gyötrelem, a szívem majd megszakadt érte, és persze értelmetlenül, oktalanul csomagolt, nem

utaztunk el sehová, hová is mentünk volna?... Elmenni csak az tud, akinek semmije sincs, vagy aki nagyon gazdag.

Reggel, világos nappal volt már, amikor apám ki mert lépni a lakásból, hogy megtudja, mi történt, az utcák megteltek néppel, a ház lakói összevissza futkostak a folyosón. Azon a hajnalon, miközben apám őrt állt a balkonon, miközben szűkölve vánszorgott fel-alá a lakásban a mannlicherrel, és miközben anyám riadtan csomagolt, megütköztek a kadétok a munkásokkal és földig égett a belvárosban a színház.

Az állomás előtti téren harminc halott hevert arccal a földnek vagy égnek fordultan, a legtöbbje fegyvergyári munkás. Az állomás előtt gyülekeztek ők is puskákkal, pisztolyokkal, a városháza elfoglalására készültek, a tisztiskolások bekerítették és gépfegyverrel lőtték őket, négy utca torkából tüzeltek, és az állomás, valamint a szembeni szálloda tetejéről kézigránatokkal támadtak rájuk. A holtak között ott hevert megmeredten egy szakállas katona is, a szürke bazaltkövekre meredő, tágra nyílt szemmel, az, aki az előző napon a lefejezett császárnő szobrának talapzatáról beszélt a néphez és beszédében csak addig jutott el, hogy meglobogtatott egy újságot, de a tömeg elhagyta, elfordult tőle, mert a városháza erkélyén megjelentek a Barna doktor elemőzsiás kosarai... A belvárosban reggelre szinte a pincéig kiégett a színház. Lángot fogott mindjárt azután, hogy a munkások és a kadétok megütköztek. Több helyen egyszerre ütötte fel a fejét a tűz, és mire az önkéntes tűzoltóság odaért, már tehetetlen volt a tomboló lángviharral szemben. A városban már kora reggel az a hír terjedt el, hogy a Moszkvából küldött ügynökök gyújtották fel a színházat. Ez lett volna jeladásuk a bolsevista terror kirobbantására. Esztendőnk múltán hallottam sutogni, hogy alapos a gyanú: a színházat néhány, Barna doktorral szövetkezett katonatiszt gyújtotta fel, hogy a legváltóságosabb órákban elvonják a város figyelmét az állomás előtti harcokról és a város hangulatát ellenfeleik ellen irányítsák, ilyenképpen egyben jogcímet teremtve a számukra veszélyes forradalmi munkáscsoportok és a forradalmi katonacsoportok megsemmisítésére. De ugyanakkor a tűz alapul szolgált arra is, hogy Barna doktorék vezetésével a szociáldemokraták „joggal” indokolhassák, hogy „a közbiztonság és a polgári lakosság védelmére” miért hívták be a fennhatóság szempontjából

senkiföldjévé vált városba a francia csapatokat. Még a dél-előtt folyamán autós küldöncök szedték össze a polgárőrség tagjait. Fegyverrel, tölténnyel kellett a városháza udvarán jelentkezniük. Itt katonatisztek csoportokat alkottak belőlük, és rendőrök kíséretében járőrökké alakulva keménykalapban, kamáslival a lábukon, fegyverrel a vállukon a város utcáit rótták. Még aznap kivonult a városból az utolsó katonai fegyveres alakulat: a tisztiiskola növendékei. Különvonaton száguldtak Szeged irányába. A franciák közelebb voltak, mint ahogyan az urak sejtették, nem vártak magukra két-három napig.

Még jóformán el sem tűnt a láthatáron az utolsó vagon a kadétokkal, amikor ismétlőpisztollyal a kezében belovagolt a városba a Belgrád felőli úton az első idegen katona, egy francia, és nyomában egy ezred.

Nagy volt az öröm. De az ijedelem is. Apám pokrócba csomagolva elvitte a Körbe mannlicherét, de az ajtón egy cédulát talált, amin csak ennyi állt: Zárva. Akár a Monarchia fölé is kiakaszthatták volna...

Mihez kezdjen a puskával? Mihez kezdjen, mert falragasz jelent meg „a forradalmi tanács elnöke”, Barna doktor aláírásával, amely szerint statáriális büntetés terhe alatt tilos mindenféle-fajta fegyvertartás.

Egy kora reggelen apám megint pokrócba csavarta a puskát, konflisba ült, kihajtatott a város végére, túl a gyufagyáron, kifizette a bérkocsit, és elindult a csatorna partján. Egy óvatlan pillanatban behajította a vízbe a bajt okozó öldöklőszerszámot, és utánadobta a nikkelhegyű golyókat.

Ilyképp, gondolom, a forradalmat is egészen jól megúsztuk.

A MEGSZÉGYENÍTETTEK

A Belgrád felőli úton belovagolt a városba az első idegen katona, egy francia. És nyomában egy ezred. Vidám, derűs arcú fickók. Tudták ők is, a háborúnak tulajdonképpen vége. Ám lehet, hogy e katonák a harctereken bolyongva nem látták az elsötétített és kétségbeesetten tönkrement, de ismét reménykedő Párizst, nem a feldúlt Flandriát. Aligha tudták ezek a franciák, hogy feladatuk a felkelt Oroszország ellen vonulni, mindenféle orosz generálisok segítségére, de itt a forradalom az útjukba áll és leköti őket. Mindezt nem tudták, s ezért hihették, vége a háborúnak, holott a háborúnak igazán még máig sem szakadt vége, más módon, de tovább folyik, ki tudja, meddig, talán örökké... Nem tudhatták, hogy mi történik hazájukban, ezért vígak, gondtalanok voltak és az ismeretlennel, a kalanddal barátkozók, mindennek előtte vehes asszonyok után szaglászta. Győztesként érkeztek, és álmatag tekintettel néztek körül — „franciák voltak, nem németek!” —, bizonyosan némileg csalódottan, hiszen az útvonal, amelyen a nagy folyam felől a városunkig érkeztek, látványosságokban szegény, a tájnak számukra nincsenek nevezetességei, s ha voltak is valaha, elpusztította tatár, török, nincs itt semmi, de semmi nevezetes. A tájban az elmerült emlékek fölött mindössze egyszerű és végzettől dült jellegtelen emberi dolgok lapultak, elmaradottság, szegénység, közönséges-ség, tudatlanság, gyávaság, a talmiság olcsó rizspora alatt.

Jóformán még magunkhoz sem tértünk és még azt se tudtuk, hogy a városban ki győzött, a forradalom-e, amely lefejezte a derék császárnő szobrát és fegyverbe szólította épp a fegyvergyári munkásokat, vagy a kadétok, a tisztek ellenforradalmi felkelése nyomán létrejött „Forradalmi Tanács”, Bar-na doktorral az élen? Nem tudtuk, ki és miért győztes, tájékozatlanságunk, tudatlanságunk ugyanolyan maradt, mert hiszen mélyen és boldogan fellelegeztünk, hogy apa a tulajdonképpen ütközetből kimaradt — bár nem tudom, ő mit keresett volna ott —, és a harc akkor dőlt el, amikor apa az éjszakában erkélyünkön a várost őrizte vagy szobáink falai közt bújt meg. Meglepetésszerűen vonultak el a kadétok, és még nagyobb meglepetést keltett a város polgárai között a francia katonák hirtelen érkezése, nyomukban másodnap, har-

madnap bevonuló marokkói és szomáliai gyarmati csapatokkal. A kivonulás és az azonnali érkezés között nyilván volt összefüggés, különben miért álltak volna odébb a kadétkok? Olyan rejtély volt ez az összjáték, amire Barna doktor is hiába keresett megfejtést, csak egy bizonyos, az, hogy az összeomlott osztrák—magyar hadsereg valahogy megmaradt egységei, mert a kadétkoknak Barna doktor háta mögött kapcsolatuk volt a franciákkal, megegyeztek velük.

„Ilyenek a szövetségeseik” — mondogatták már jóval az események előtt a csomagoló déli német vezérkar kémelhárító osztályán, ahol minden mozzanatot figyelemmel kísértek, és a Károlyi Mihály-féle forradalom első napjai után hozzáláttak a sok tonnányi fölöslegessé vált, de porosz alapossággal rendben tartott irat, jelentés, rendelet, tájékoztatás, feljelentés rakományi tartalmának az elégetéséhez. A belváros fölött napokig fekete pernye kerengett, ereszkedett le a háztetőkre, az utcákra, édeskés, égett papírszag terjengett, de senki se tudta, hogy mindez honnan ered. A németek csak a legfontosabb okmányokat csomagolták tűzálló páncélládákba, Mackensen személyi iratainak tárát és a kémiroda iratkötegeit, s ezek voltak a fontosabbak, mert akármilyen vesztett háború után új politikai, új katonai koncepció kezdődik, de mire támaszkodják az új, ha nem a régi, legtitkosabb irattárak legtitkosabb adataira, mire, ha nem a bűnös előzmény terhelő titkaira, amik a régi állam, a régi barátok, a régi ellenségek legrejtettebb adatait tartalmazzák, s lehetővé teszik az újabb, az előzőt folytató kémkedés útján a tájékozódást a jelenben? Égtek a papírok, és csomagoltak a németek. Nem egyszerre, nem díszlépésben vonultak ki, nem olyan látványosan, mint ahogyan érkeztek, hanem suba alatt, az éj védelme alatt, szotyogtatva, részletekben, fokozatosan. Néhányszor kikapcsoltatták a városi villanyművek turbináit, olyankor vonult el a német csapatok java és azok a tehergépkocsi-csoportok, amik az utolsó órákban leszerelt szikratávíró-berendezéseket, a pénzt és a páncélszekrényeket szállították el erősített őrség védelme alatt. Senki se vette észre, mikor tűntek el Mackensen és törzstisztjei. Mire az állomás előtti téren sor került a megszállásra és kigyúlt a színház épülete, már fia német sem tartózkodott a városban, csak néhány civilbe bújt felderítő és ügynök maradt itt, ők húzták be a függönyöket a Korpskommando-épület térre néző ablakain, amikor Mária Terézia fejét vette a

tömeg. „Ilyenek a szövetségesek”, mondták, mert hát valóban ilyenek, amikor elveszett egy háború, és nincs más menedék, csak az ellenfélnél, nincs más lehetőség, mint megjátszani a kiábrándultat, a mártírt, a megerőszkolt szüzet, „mi nem akartuk, a szövetséget ránk kényszerítették, mi szívben-lélekben mindig veletek voltunk, mi nem akartuk azt a háborút, ránk erőszakolták, csak most jött el a pillanat, hogy igazi elleneinkkel szembeforduljunk, veletek, a ti oldalatokon, egy életünk, egy halálunk, de mellettetek!” Mindezt persze nem hitte el az Entente. És minderről a szövetségesek mindent tudtak, a kémiszolgálat hamarabb közvetítette a berlini hadügyminisztériumba, mint ahogyan arról azok tudtak meg valamit is, akik valóban ellene voltak a hadba lépésnek és valóban kezdettől azon mesterkedtek kétségbeesetten, hogy véget vessenek a gyilkos összefogásnak, amit eleve elleneztek, nem is sejtve, hogy amikor a fordulat elérkezik és az ő vállukra hengeredik a felelősség, nekik kell majd a bűnhődést magukra venni azok helyett, akik ezt a háborút megcsinálták, akik mámorosan osztoztak a szövetség illúziójában, de személyesebben a kézzelfogható hasznában is, és amikor már szájukig ért az iszap, amikor már ténylegesen ők vesztek, bűvészi mutatvánnyal evickéltek ki a csávából, cserbenhagyták a németeket, mentették, ami menthető, aztán köd előttem, köd utánam, igyák meg a keserű levest, akik őrütnak jönnek, hiszen amúgy is ellenfelek lépnek a helyükre, váltják le őket, igen, de meddig? Amíg az Entente a nyakukat szegi...

Mi is kirohantunk a város szélére, a cirkuszi felvonulásokra emlékeztető menet elé, amikor a színes bőrű katonák érkeztek. Lesújtott állapotunkról megfedekezünk, úgy néztük a marokkóiakat, hiszen ilyet legfennebb ha cirkuszban láttunk, és szájátva hallgattuk a franciák röpködő és mindig izgatottnak tűnő gyors beszédét.

Messziről láttuk, amint a francia tábornokot püspök urunk, a volt polgármester, néhány más méltóság és Barna doktor túlradó, sugárzó boldogsággal fogadja. A tisztekhez a püspök, úgy véltük, nem tudtuk bizonyosan, nem latinul, hanem franciául beszél, folyékonyan és otthonosan tájékozódva a jövővények szavai között. Sejtettük, hogy püspökünk nevünkben a város felmentését köszöni meg, hiszen az éjszakai vérengzés, a kadétek és a munkások összeütközése ellenére is a polgárság még mindig tartott tőle, hogy a forradalmárok ösz-

szeszedik magukat; a vidéki felkelők, főleg a hegyi román parasztok bevonulásának a veszélye is még itt lebegett felettünk. A franciák megjelenése véget vetett a félelemnek. A helyi előkelőségek megmentőiket ünnepelték a franciákban, s ebben aligha tévedtek, ami abból is kitetszett, hogy másodnap, közvetlenül érkezésük után, hátukon hosszú puskájukkal, fejükön vörös fezzel a zuávok megszállták a vasúti műhelyt, a nagyobb üzemeket, a fegyvergyárat, ahol a hatalmas szerszámgépek hír szerint romokban heverték. Álltunk az út szélén, és csak bámultuk az idegenek lazán katonás menetét. Egy kisfiú odamerészkedett a francia gyarmati katonák közé. Irigykedve néztem, de azután rémülten láttam — többen felsikoltottak —, egy durva katonakéz ellódította az útból a kisfiút, aki fejével az útszéli platánfának zuhant és elterült a járdán. Ráébredtünk, hogy a franciák nyújtotta látványosság nemcsak szórakoztató. Az utcákat ellepő bábák összenéztek. Csak most fedezték fel, így egymásra pillantva, hogy milyen siralmasak, letiprottak, jelentéktelenek, szerepüket veszítették, mert hiszen csak tétlen szemlélői a ténynek, hogy vereséget szenvedtek, illúzióik szétzúródása őket terítette le, mint azt a kisfiút a járda szélén, az ellenség kezére jutottak és meg sem mukkantak.

Utcánk végén, a szemétdödrökön túl, a városszéli legelőt dér borította, az első dér. A láthatár közelinek és színtelennek tűnt, a messzi, hívó hegyek mintha végleg eltűntek volna. Ilyen lehetett a táj ebben a szétfoszló, darabokra szakadó országban mindenfelé. A győzők vashengere dübörgött minden irányból, és ha négy éven át nem gondolkoztunk azon, ami körülöttünk folyik, most hirtelen feleszméltünk, hogy itt a büntetés, íme, a törvényszerű következménye mindannak, amit tettünk. „Megszálltak!” Aztán a hó hatalmas pelyhekben himbálózott az utak, a táj és a házak fölött. Az afrikai fekete arcok oly furcsán festettek a pelyhek lágy függönyébe szötnen. Csakhamar fehér lepel borította az egész várost. Az utcákon bábák menekülésszerűen hazatértek, és megint elbújtak lakásaikban. A kereskedők nem nyitották ki üzleteiket, és a városon egyfajta elkeseredés vett erőt, minden lehervadt, minden elfonnyadt, elszürkült. Mivé vált a hajdani öröm, a diadalmámor, a Központi Hatalmak győzelmi tudata, a győzelemről szóló hazugságok offenzívája, a becsapottak s magukat becsapók felelőtlen boldogsága! Az elején, úgy hitték,

négy hétig tart mindösze a háború, s nem más, mint egy bécsi operett négy felvonása. Négy esztendőnél is tovább tartott. Ott gubbasztottunk a hó alatt roskadó házainkban, lesújtva és tanácstalanul. Az utcákon idegen járőrök csetlettek-botlottak. Valahogyan minden megváltozott, a forradalmárok elbujdokoltak a franciák védelme vagy éppen irányítása alatt tevékenykedő rendőrség elől, amely „Barna elvtárs” barátja, az új városi rendőrfőkapitány, Gucu úr vezetése alatt éjt nappá téve kutatott bolsevisták után. A gyárakban szünetelt a munka. A lakásokba mindenfelé gyász költözött. Csak azok az öntudatlanok mosolyogtak vagy tűnt fel az arcukon a derű, akik ezzel a végső és nagy változással sem törődtek. Oda, ahol új terveket szóttek lefüggönyözött ablakok mögött s készültek valamilyen más, új holnapra, oda, a szerbek vagy románok közé mi nem jutottunk el. Terveiket nélkülünk, a vereiséget szenvedettek nélkül kovácsolták.

Apa katonai szolgálata mintegy magától és természetes módon végleg megszűnt. Elmúlt, tegnapi emlékké vált, szétfoszlott, akárcsak az idő, amelyben ez a „katonai szolgálat” csöppet sem volt apám terhére, hiszen értette a módját, hogyan lássa hasznát. A vidám kompánia, mely esztendőkön át együtt evett, ivott, kacagott és gyarapodott, és szétrebbentében elfeledkezett még a búcsúszóról is, a vidám kompánia tagjai még annyit sem mondtak egymásnak, hogy „isten veled”, nem gyűltek össze utolsó találkozóra, nem emelte senki poharát az elmúltakra és még kevésbé az ismeretlen eljövendőkre. A helyőrségi élelmezési raktár kulcsait és a kassza tartalmát Fazakas kapitány, apám főnöke zsebre vágta, és még a franciák bevonulása napján végleg elutazott Pestre. A többiek azt hordták szét, ami a raktárban még mozdítható volt, az üres íróasztalokat, polcokat, ládákat, szerszámokat. A macskák maradtak ott. Fazakas kapitányról soha többé nem hallottunk, és néhány nap elteltével, amikor a franciák már honosan jártak-keltek városunkban és arról szó sem lehetett, hogy a magyar csapatok visszajönnek, mint ahogy az az első napokban az utcán hírlett, apám megkönnyebbülten lélegzett fel. Nyilvánvaló volt, hogy már soha senki sem kéri számon a kasszát, a kulcsokat, az árut, a könyvelést, mindazt, ami a menázsban esztendőkön át folyt, de amiért végső soron nem ő, hanem Fazakas volt a felelős.

A franciák színes katonáikkal hamar megszokták a várost. Megtanultak egy-egy szót magyarul, németül, románul, szerbül, sőt a tisztek berendezkedtek, rekvirált szobáikat csecsebecsékkel díszítették, és a városban még feltalálható illatszerkeket szétoztották a hölgyek között. Polgáraink csakhamar felfedezték, hogy ezek az egyenruhás idegen fiatal emberek igen derék és mulatságos fickók. „Miért is lennének ellenségeink?” „Nem úgy viselkednek.” Az úri társaság elvegyült a francia tisztekkel és az Entente-gyűlöletet Entente-rokonszenv váltotta fel. A tisztek maguk közt nem nevezték bocheoknak városunk polgárait, és a társaságban divat lett néhány ügyes francia kifejezést és udvariassági formát a szavak közé keverni, sőt akadtak, nem kevesen, akik francia nyelvtanulásra adták fejüket. A nagypolgárság, a bankigazgatók, a nevesebb ügyvédek, orvosok és a főtisztviselők, az arisztokraták társasága egy új révületben élt, amikor mi, a kis- és közepes polgárok már-már azon voltunk, hogy a kialakuló, régítől különböző, másfajta hétköznapokkal megbarátkozzunk. Apát értesítették hivatalából, hogy jelentkezzék szolgálatra. Dragoneszku felkérte, foglalja el régi íróasztalát, és megígérte, hogy a négy év óta elmaradt rangfokozatok megszerzését magára vállalja, hogy a viszonyok normalizálódása után elintézi mindent. Ott sem a régi világ uralkodott. Apa kartársai közül csak a siketek, rövidlátók és nyugdíjra jogosultak maradtak helyükön, a többiek szétszóródtak szerte országban-világban. Pesten ragadtak, vagy részt vettek az orosz forradalomban, Szibériában tengődtek, vagy betegen feküdtek erdélyi kórházakban, életmódjuk mindenképp megváltozott. Egyesek meggazdagodtak, mások elestek az olasz fronton. Most tűnt csak ki, mi mindent dúlt fel gyökeréig a háború. A régi hivatalbeli kedélyességnek nyoma veszett. Eltűnt az osztrák—magyar ezüstkor derűje, mintha elbujdokolt volna a téli fagy és a megszálló idegenek elől. A kocsmák pangtak. A kávéházak közönsége meggyérült, csupán a frontról sebesüléssel és őrnagyi rangban hazakerült Nándor bácsi ült délben konyakja mellett az Ezüstkecskében oly büszkén, mintha csak a franciák ellenére ülne ott. Egy kirakati ablak mögött rendezte be törzshelyét, osztrák—magyar tiszti egyenruhában pöffeszkedett, mellén a kitüntetéseiével, újabban monoklival a szemén, a helybeli napilap fölé hajolva. Nándor bácsi egy alkalommal a kávéház előtt, a nyílt utcán lovaglopálcájával megvert egy duzzadt

ajkú ászkárít, aki nem akart kitérni előle. A gyarmati színes katona görnyedten és néma beletörődéssel tűrte a verést, mint aki megszokta és pontosan ismeri a tisztí kéz suhintását, ha tiszt veri, ellenkezés nélkül tűri, még ha nem is francia. A színesbőrű marha nagy legény mozdulatlanul állta a dühöngő verést, míg csak Nándor bácsit egy járőr le nem fogta és be nem kísérte a térparancsnokságra, abba az épületbe, amelyben azelőtt Mackensen volt élet és halál ura. Mosolygó, csiptető francia ezredes hallgatta ki felháborodott rokonunkat. Nándor bácsi meglepetésére a francia roppant udvariasan bánt vele, folyékonyan beszélt németül, barátságosan leültette, Caporal cigarettával, francia ánizspálinkával és keksszel kínálta meg, majd miután így megszéldítette, becsületszavát vette, hogy nem jelenik meg többet egyenruhában a város utcáin.

— Egyébként — és ezt jelentős hangsúllyal, de bal szemével kacintva és mégis olyan meggyőzően mondotta, hogy Nándor bácsinak a tulajdonképpen fenyegető közlést egyszerűen tudomásul kellett vennie —, egyébként, mon cher, nem állhatok jól személye biztonságáért, a katonáim egyszerűen leütik vagy lepuffantják, holott higgye el, kedves barátom, én személy szerint igen nagyra becsülöm az osztrák—magyar kollégákat.

Kiderült az is, hogy a francia ezredes és a magyar őrnagy dédnagyszülei elzásziak. Ha még néhány pohárával felhajtának, azt is kisütik, hogy tulajdonképpen rokonok, de erre nem került sor, mert Nándor bácsi ráébredt: a pizok francia levette a lábáról. Haragra gyúlt saját maga iránt, hogy már ő is „fraternizál”, felugrott, tisztelgett, és szó nélkül távozott. „Ezek az osztrák—magyarok gyógyíthatatlan örültek, még nem tudják, hogy végük van.”

Mínthogy más mód bosszúra nem adódott, Nándor bácsi úgy büntette a franciákat, hogy amíg városunkban tartózkodtak, lábát ki nem tette a házból, otthon kizárólag tisztí egyenruháját viselte és mellén a kitüntéseit; áristomra ítélte önmagát.

Bennünket gyermekeket is fogva tartottak. Kíséret nélkül egy lépést sem tehattünk a városban. Rettentő történetek keringtek a megrémült lakosság között a marokkóiak kisfiúk elleni pederasztia merényleteiről, gyilkosságokról és rablásról, amikről senki bizonyosat nem tudott, pontosan senki sem mondhatta meg, hol, mikor és kivel estek meg ezek a merény-

letek, városunk polgárai csak a borzalmak kiszínezett és aprólékos részleteit terjesztették suttogva, olyan színesen és a képzelőerő annyi romlottságával, hogy bármelyik német szörnyregényíró megirigyelhette volna őket. Az persze csöppet sem különös, hogy a négy esztendő háborús rémségei nem ajzották fel ennyire a képzelőerőt. De talán ez a vérengző pletykaság már-már arra is utalt, hogy kezd visszatérni egyfajta békehangulat. A legborzalmasabb talán az a történet volt, amelyik egy vidéki kereskedőről szólt, aki áruért jött fel a városba; a színesbőrűek állítólag a liget hólepte bozótosaiba hurcolták és valamennyi arannyal bevont fogát, szám szerint húszat, kegyetlenül kiverték a szájából, és alaposan elagyabugyálták, „sőt orrát is, fülét is leharapták”, hagyták elvérezni, elmenekültek, és természetesen sohasem kerültek elő, akárcsak a népmesék gonosz szellemei. Érthetetlen, hogy miért találtak ki polgáraink ilyen hihetetlen és hajmeresztő ponyvatörténeteket, de badar módon talán félelmüket, tehetetlenségüket és gyávaságukat bosszulták meg ekképp a szándékai ellenére hírhedtté vált francia megszálló hadseregen. Egy kis borzalomtól senki sem riadozott, ha más számlájára történt, hiszen egyik-másik kereskedő és pénzember eddig is egyik napról a másikra hidegvérrel tette tönkre barátját vagy üzlettársát — az üzletfelekről nem is szólva —, rokonok tekerték ki egymás nyakát, de vasárnap vagy szombat napon a győztesek misére mentek kivétel nélkül, karácsonykor és húsvétkor gyóntak és áldoztak, vagy az engesztelés napján könnyű szívvel megbocsátották egymásnak — de főleg önmaguknak — vétkeiket. Az üzletek egyre-másra tönkrementek, de a kereskedők tavasszal virágoskertjeiket ápolgatták, vasárnap délutánonként körözött liptóit ettek a szabadban, és sört ittak, estende a harsogó malacságoktól viharzó kabaréelőadásokat látogatták, mert hát ismét üzembe lépett a kabaré, a franciák kívánságára, az egyik belvárosi kávéháznak e célra sebtében átalakított kártyaszobájában, amely ugyan teremnek is beillett. Derék püspök urunk véleménye méltán megváltozott a város lakosságáról. Mindennapiak voltak az olyan történetek, mint az, amely például Klein doktor öccséről került forgalomba, városszerre rettentő sok szóbeszédet támasztva, és mindenki felháborodott az öcs vadállati kegyetlenségű hullarablásán, amihez nyilván a bennszülöttekről és a húsz aranyfogról szóló mese adta az ötletet az egyébként derék és civilizált

európainak. Mert őt mindenki finom érzésű irodalmárnak ismerte, magyarul is, németül is írt verseket a helybeli lapokba: az őszi, a tavaszi. Ráadásul városunk egyik legjobb kamarazeneseként is nyilvántartották, brácsázott. Klein doktor öccsét, úgy emlékszem, Ödönnek hívták, dúsan terített asztalunknál nemegyszer láttuk vendégül mi magunk is. Ez az Ödön ilyenkor mindig kellemetlenül viselkedett, irodalomról tartott előadást, Schnitzlerről, akinek műveiből persze nem a leleplező Leutnant Gusstl-t idézte, hanem az Anatolt, a Liebeleit, a Reigent, mert ezekkel a kis kerülőkkel nem egy sikamlós pajzánságot csempészhettek a „kokett” hölgyekkel folytatott finom társalgásaiba. Férfiaknak inkább filozófusokról beszélt, Bergsonról és Kierkegaard-ról — valóban helyesen kjerkegórnak ejtette a dán bölcsész nevét —, amit az urak meglehetősen untak, és csakhamar kigolyózták egészséges ösztönű társaságukból, mely köztudomásúan nem filozofálni, hanem enni, mulatni és politizálni szeretett. Ez a ritka érzékenyséű széplélek tette meg azután azt — „mivelünk” —, amikor özvegy élesztőgyáros apósa épp a felfordulás napjaiban meghalt, hogy a rokonok közül elsőnek jutva a halotthoz, elzavarta a házvezetőnőt, és nemcsak az öreg gyűrűt, aranyóráját, -láncát és pénzét emelte el, hanem minden veszélynek fittyet hányva, az éji sötétben sorra járta a város fogtechnikusait, jönnének azonnal leszedni a halott fogainak aranyborítását. „Örülettel lenne határos, uram, ezt a kis vagyont, olyan napokban, amikor az arany ára napról napra emelkedik, a hullával együtt a föld alá dugni.” A fogászok visszatartották az éji látogató kérését. Hiába könyörgött Ödön: „Felezzünk. Nekem tíz, önnek tíz.” A csábítás nem járt eredménnyel. Végül is hajnal felé egy részeges külvárosi fogász, amikor Ödön már másodszer verte föl álmából, megsajnálta, „a szerencsétlen félbolondot”, és busás használati díj, valamint garanciaösszeg ellenében kölcsönadott neki mindenféle vésőket, csontfűrészeket és fogókat. Mire megvirradt és megérkeztek a sikoltozó és zokogó rokonok, Ödön, az irodalom jegyese elkészült munkájával, felkötötte a halott állát, és kegyelettel gyertyát gyűjtött. A merénylet úgy derült ki, hogy az örökgyógyó értékárgyainak hűlt helyét lelkiismeretesen kutató rokonok is, akárcsak őket előzve Ödön, belenéztek a halott szájába, hiszen valamire való értékárgyat nem találtak a lakásban, holott feltépték a poros lószőrmatracokat, felko-

torták a szekrények alját, sőt a falakat is és a padlót is végigkopogtatták az ékszerek, az arany után, de semmi.

A fograblás híre villámgyorsan terjedt el a városban. Halottat temetőbe még annyian nem kísérték, mint az Ödön apósát, akit a közönség mindenáron látni akart, és a diplomatakalapos halottörök csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudták a kíváncsiakat visszatartani, hogy fel ne feszítsék a koporsót és bele ne nézzenek a halott szájába. Klein doktorék természetesen, bármilyen kínos volt is, nem mentek el a temetésre. „Megjelenni kínosabb.” Ödön és a felesége a halott búcsúztatásakor kissé oldalvástabb állott azoktól a családtagoktól, akik mégis eljöttek. A legmegrendültebben ő zokogott a hivatalból meghatódott pap beszédjén; francia barátai támogatták; ifjú, piperkőc tiszték, akiket ez a szellemi ínyenc aszerint válogatott össze, hogy milyen kapcsolatok fűzték az irodalomhoz. Az egyik főhadnagy cambrai-i nemesi családból származott és sose győzött eleget beszélni a város két legdícsőségesebb püspökéről, Fénelonról és Dubois-ról, no meg magáról a cambrai-i püspökségről, mely nem kevesebbet, mint négy pápát, hatvannyolc kardinálist és kétszáz püspököt bocsátott ki a világba ősi falai közül, hogy megajándékozza velük a katolikusság egyetemét. A másik kitűnő fiatalember, egy hadnagy, egyenesen Stendhal dédunokájának érezte magát, Grenoble-ban született és a Saint Cyr-i tisztiiskolából került a harctérre. A harmadik Clamecyt vallotta szülőházájának. Rajongva mesélte mindig újra Clamecy egy másik szülöttje, Claude Tillier bájos regényének, a Benjámint bácsinak szórakoztató történeteit, de soha egy szóval nem szólt Clamecy másik nagy fiáról, Romain Rolland-ról, aki ezekben a napokban sem látta győzedelmesnek Franciaországot, amikor a Harmadik Köztársaság vezérférfiai az Angol Birodalom háborús lángelméivel és Wilsonnal együtt azon töprengtek, hogyan köthetnék gúzsba jó néhány nemzedéknyi időre a megcsapolt vérű, elgyengült és kifosztott Európát. Ödönt még ezeknek a barátoknak a jelenléte sem menthette meg a hírhedtté válástól, a helyi társaság kitaszította, megfosztotta úriemberi rangjától, mert hát „úriember ilyet nem cselekszik”. Ami egyébként igaz is.

A szerbek városunkban még a francia megszállás ideje alatt kezdtek újabb mozgolódásba. Apának a megyeházán az íróasztalán talált névtelen levélben tudomására hozták, hogy

hamarosan ők, a szerbek kerülnek itt uralomra, és ne is számítson kegyelemre, mert betyár áruló ő, pecsovics, akinek gyönyörű horvát neve van, de elfelejtette ősei nyelvét, így hát nyugdíj nélkül fog repülni állásából; meg se kísérelje a védekezést. Házunkban is furcsa dolgok történtek, a franciák bevonulása korántsem hozta meg a várva várt nyugalmat. A rendőrség Gucu kapitány személyes vezetése alatt házról házra járt utcánkban, fegyverek után kutatott, ügynökei feltúrták az ágyakat, felfeszítették a padlódeszkákat, belenéztek a budikba és a kéményekbe, nem volt hely, ahová be ne dugták volna orrukat, de voltaképpen egy veszedelmes forradalmárt kerestek, aki „a mi utcánkban lakott”. Szüleim rosszat sejtettek, de hogy apám még idejekorán volt olyan bölcs és megszabadult a mannlichertől, megnyugodtak. Egy éjszaka, miközben Guen kapitány civil ruhás rendőrei forradalmárokat és katonaszökevényeket találtak a szomszéd épület padlásán, behatoltak a házmesterünk lakásába is, kirángatták ágyából a bekötözött karú Kozma Valért, akit a fagyos szobában a rozzant kereveten Iluska ápolt, s mint később kiderült, karja nem úgy sérült meg, hogy őt a zsúfolt villamosról lökték le, mint ahogyan a pincelakóknak mesélte, hanem azon a végzetes éjszakán részt vett a vasútállomás előtti lövöldözésben és gépfegyvergolyó találta el. Apámat mindez nem lepte meg. Annál inkább megdöbbenette, hogy Kozma úr azon a hajnalon Klein doktorhoz kopogtatott be, aki elvállalta, hogy titokban kezelje. Hosszú órákon át üldögéltem itt, ebben a szobában, egy dohos sarokban félősen összehúzózkodva, s néztem, hogyan rakja Iluska a borogatást a sebre, itatja teával a beteget — teát, cukrot én loptam a konyhánkból —, néztem az elkínzott arcot, mely oly sápadtan sugárzott a homályban. Delenként a pincelakók hoztak Valérnak egy-egy tányér krumplilevest, sőt az emeleti cselédek is lecsempészték egy-egy darab húst s némi maradék főzeléket, a többiek, a polgárok nem feledték el, hogy a forró napokban, akkor, amikor a francia repülőgép tartotta rémületben a várost, Valér leleplezte magát, ellenségük volt. Most, amikor ott feküdt nyomorultul a házmesterék szobájában, tudni sem akartak róla. „Valaki feljelentette!” „De ki?”

A beteget elhurcolták, felrángatták egy rozoga tehergépkocsira, a munkások és az ifjú férfiak közé, kiket a rendőrség a szomszéd ház padlásán fedezett fel. A házmesterné egyre

csak azon sopánkodott, hogy a derék lakó a rabkórházban éhen fog halni, hiszen ő fogházőr rokonától tudja, hogy a rabok, különösen „az ilyen politikaiak”, hideg málén és vízen kívül alig kapnak valami táplálékot. Az egész ház népe, apaja-nagyja a lépcsőkre sereglett, amikor a fegyveres titkosrendőrök végigvonszolták a házmesterék albérlőjét a kapualj betonján. Kozma Valér föl se szisszent. Soha többé nem hallottunk róla. Azazhoggy mégis. Jó néhány esztendő múlva olvastuk: egy fővárosi kommunista per fővádoltja: Kozma Valér. Úgylehet, ő volt valóban. Valér, akit Iluska ápolt...

Sokáig persze nem foglalkoztatott bennünket a sebesült albérlő sorsa. Az események egymást kergették. Társaságunk is megrikkult, a háború alatti nagy vendégkioszorúból mindössze a régebbi keletű nagy barátság maradt fenn, Tischlerék; Klein doktort, mint apám mondta, már nem füzte hozzánk semmi érdek, a vesztegetésnek, az üzletnek rég befellegzett — persze „ami Kozmát illeti, meg kell adni, akármilyen gazember is az a fiatalember, hogy kezelte, derék dolog volt tőle, ki hitte volna...” Schmüller úr olyan züllötten és részegen került haza a háborúból, arról a kalandos kórházvonatról, hogy szinte lehetetlen volt érintkezni vele. Az egykor példásan erényes gözmosodás éjjel-nappal tökrészeg volt, rémisztően trágárkodott, a hazatérése öröme adott vacsorán „ungenirt” kapkodott a társaságbeli hölgyek melle és szoknyája után. Faragó kapitányt honfibanatos asztmája végleg ágynak döntötte. Az egykor példás osztrák—magyar fogházat, melynek a háború alatt igazgatója volt és most politikai börtönné züllesztették, előzönlötték a poloskák, a tetvek, a fogházudvart belepte a gyom, a piszok bokáig gyűlt a cellákban, a rabok az ételnek nevezett hideg málét, amiből a „Krankenzimmerben” most már Kozma úr is utálattal evett, a falhoz csapkodták; és a fegyencek énekkara, amit Faragó szervezett meg a háború alatt, nem lévén karmestere, természetesen már réges-rég szétszüllött, röviden: „vége a világnak”. Apám mindennapos barátai, a katonakompánia, mint mondtam, búcsú nélkül szétszéledt. Mindössze Mathesz örmester jelent meg néha — véletlenül mindig pont ebédidőben —, amikor itteni rokonától egy-két szekér árut szállított haza boltjába, a járási székhelyre, abból a lopott holmiból, amit az esztendők folyamán, majd pedig a helyőrségi ételmezési raktár felosztásakor szállított el társzekereken.

A Miluca szüleivel való találkozásoknak is véget vetettek az események. És talán éppen jókor, mert kétségbeesetten küszködtem magamban, ki az, akit valóban szeretek, Miluca-e, vagy a pincebéli Iluska, a házmesterék leánykája — hisz ekkor már megmagyarázták nekem a gyermekek, mit tesz az, hogy „szeretni”. A mélyebb, a titokzatosabb vonzalom Miluca felé húzott; ha messziről megpillantottam, pír és melegség öntötte el orcámat, repültem volna feléje, karjaim kitérve szálltam volna a feltűnően szép szerb kislány felé, de nem lehetett, nem voltunk már kisgyerekek, s ha megpillantottam, belül mégis remegtem és rettegetem, amit Iluskával szemben soha nem éreztem. Sőt az Iluskához való vonzalmat könnyedén leplezni tudtam, tettetett hűvösséggel és szenvtelenül tudtam elmenni mellette, ha anyám társaságában valahová, egy barátnőjéhez, varrónőhöz, bevásárolni vagy sétálni indultunk és ő kint állt az utcán, a kapu előtti kemény és ráncos kérgű akácfnak támaszkodva, vagy télen, amikor hatalmas, barna, horgolt kendőbe burkolózva a havat lapátolta a járkelők lába elől. Szemrebbenés nélkül továbbmentem, hogy úgy tegyek, mintha nem ismerném, mintha sose láttam volna. Anyám az ilyen viselkedésért megdorgált.

Egy havas, kora tavaszi napon, amikor már megszoktuk a franciákat és a zuávoktól sem vacogtunk s elcsendesültek a róluk szóló rémtörténetek is, az idegen katonák váratlan sürgés-forgásba kezdtek, híre futott, hogy csomagolnak, isten tudja, mit, mert csomag nélkül érkeztek. Még alig érték el a franciák a város északi végét, a déli végén, ugyanott, ahol a mostani kivonulók néhány hónappal előbb feltűntek, ugyanazon az úton megjelentek a szerbek.

A szerbek, akiket négy és fél évvel ezelőtt gyaláztunk, ki-nevettünk, lebecsültünk, akikről gúnydalokat énekeltünk, akiknek a fővárosát romhalmazzá lőtte tüzérségünk, akiket — így hallottuk egyre-másra a hivatalos jelentésekben — lehengerelt és tönkrevért, megsemmisített, kiirtott a „lőháton, kivont karddal rohamozó huszárság”. Megjelentek a szerbek. Mintha csak kísértet tűnt volna fel. Holott hát valójában a kísértetek mi voltunk. Mi, akik még mindig nem akartuk észrevenni, hogy véglegesen, helyrehozhatatlanul becsapott bennünket „a háború, a mi háborúnk”. Mert titokban néha még mindig azt reméltük, hogy visszatérnek a kadétok és a huszárok s velük az ezüstkor régi szép, dínomdánomos napjai, éjszakái. Mi vol-

tunk a kísértetek, akik négy és fél évvel előbb üvöltve készültünk diplomuk felgyújtására, házaik lerombolására, üzleteik szétfúzására, az ő kiirtásukra, habzó, vad, barbár gyűlölettel részeg háborús hazafiságunkban, merthogy nem fértünk a bőrünkbe rettentő, ezeréves, árpádi magyarságunkban. És most, íme, diadalmasan meghúzták a szerb templom mohos tornyában, városrészünk főterén a rekedt harangokat. Jöttek a szerbek. Ez elkerülhetetlen volt. Nem lenne igazság e földön, ha nem vonultak volna be a bukott városba, hogy megalázzák, hogy nyakára tegyék a lábukat, s bár rövid időre, de emlékeztessenek bennünket, kik és mik voltunk valóban és milyenek voltunk hozzájuk mi. Nelly nagysád kiállt a templommal szomszédos Ezüstkecske ajtajába a lépcsőre, a szemüveges Gyula pincért könyökével oldalba lökte, és rekedt hangján ezt mondta:

— No, mit mondtam, Gyszi? Mit mondtam én? Emlékszel? Az olyanok nem nyerhetik meg a háborút, akik lakkcipőben és részegen, mint a disznók, mennek ki a frontra. Utáltam őket akkor is. Ha már muszáj, inkább a bakák, a matrózok, az utazók, a papok. Azok legalább nem disznók. Pfúj, a tisztibagázs. Most aztán végleg le van szarva tetőtől talpig. Itt vannak a szerbek...

— Le lennének, ha nem szaladtak volna el, mint a nyuszi — motyogta Gyula —, de elszaladtak. Itt vannak a szerbek...

A túlsó sarkon a szerb fűszeres dehogyis húzta le a horganylemez rolókat, mint a háború kitörésének vészes napjaiban; kis szerb zászlócskákkal díszítette fel a kirakatában csillogó üres cukorkásüvegeket, és szerb nemzetiszínű szalagokat kötött csokornyakkendő-formára az ugyancsak üres, karsú nyakú borospalackokra, miket a legkedvencebb kirakatdíszeként őrzött és ápolt. A hölgyek városszerte a francia tiszteket siratták. Közöttük bizonyosan Tischlerné is, aki hogy, hogy nem, egy fiatal bretagne-i lovas hadnaggal rekviráltatta el majdnem izlésesen berendezett vendégszobáját, amelynek falát az elmúlt esztendőben potom pénzen vásárolt remek festmények díszítették. Tegnap, szemüket elfedő fátyollal, még mit sem sejtő előkelő úrinők, illatos hölgyek siklottak francia tisztek különbejáratú szobáiba. Mára az utca új arcot öltött, néhány hónap óta már nem is tudom, hányadszor, de nem utoljára. Az utcák ismét nyerssé, ellenszenvenné váltak, s

talán csak a franciák jelenléte tette, hogy míg itt voltak, nem vevődött észre a parlagiság. Az örök kíváncsiak újra megszállták az utcákat. És ha a háború kitörésekor az utca a megreszegeedett polgárságé, az eleve hőssé avatott önkénteseké, az ünnepelt tisztéké volt, majd meg, az utóbbi esztendőkbén, a sebesülteket szállító kocsisoroké, a nélkülözőké, a tünetőké, a zendülőké és a gyászé, végül pedig a forradalomé, a munkásoké és a fellázadt katonáké, kiktől újra a kadétkok és a franciák ragadták el a tereket és a főútvonalakat, a levegőt és a napot, most hirtelenül a város szerb lakosai termettek kint a járdákon, előzönlötték a bevonulás útvonalát, a szorongó szemlélődők első sorába tolongtak, sírtak, nevettek boldogságukban, fehér zsebkendőiket lobogtatták, az érkező borostás, elgyötört és megviselt katonákat csókolgatták, borral és kenyérral kínálták őket, miközben azt kiáltozták: „zsivio... zsvio...”, és persze egyetlen árva „éljen” se hangzott el, pedig mennyit éljeneztek ebben a városban az elmúlt ötven hónap, kétszáznyolcvan hét és ezernégyszázhatvan és néhány nap alatt, s ha fejenként csak napi egy éljent számítunk: száznegyvenhatmillió éljen hangzott el a háború alatt, de nyugodt lelkiismerettel szorozhatunk tízzel is, ami tizen-négymilliárd-hatszázmillió magyar éljen — a Monarchia csak egyetlen magyarországi városában! Ebbe csak belebukni lehetett.

Azon a napon, azokban az órákban találkoztam Milucával. Régóta nem láttam. Gyönyörű arca, villogó szeme, alakja még tündéribbnek tűnt, mint valaha. A kislány megnőtt, szeme kikerekedett, haja ki volt bodorítva, benne óriási rózsaszínű selyemszalag, s ahogy mindent feledve eléje rohantam lélegzetfojtva, boldogan, ő megállt velem szemben a járdán, mint az ellenség, mint egy gonosz győző, és gúnyos mosollyal végigmért, majd hátat fordított, és szótlánul ott hagyott a maszatos, sáros úttest közepén; leejtett karokkal, rettenetbe fitorodott arccal, megnémultan álltam ott, és kiáltani szerettem volna, de hang nem hagyta el a torkomat: „Miluca, Miluca... hát nem emlékszel, Miluca... ott a málnabokor alatt... a régi házban... amikor mezítelenre vetkeztünk és játszottunk... már akkor szerettelek, Miluca!”

Szüleim, mint akik vigaszt keresve az első feltűnedező jóbarát mellére vetik magukat, felragyogó arccal siettek az ő szülei felé. De azok is, akárcsak Miluca, elfordították fejü-

ket. Apa karja megállt a levegőben, kezében a nyájas köszöntésre emelt, hosszú szűrű velúrkalappal, és anyám dermedten bámult barátnöje után, akivel évek óta bizalmasan szerbül csevegtek, akivel egy faluban született. Én nem hallottam szüleim egyetlen szavát, mert amikor a kert, a bokrok, a nyár, a régi ház tündérét megpillantottam, előrefutottam, messze voltam tőlük, és nem láttam, mi történt velük, milyen megaláztatás érte őket. Ilyen volt hát Miluca, holott számomra úgy jelent meg, váratlanul, mint egy felívelő édes dallam, amit énekelni kell, és szinte még abban a pillanatban rádöbentem, hogy ezt a dallamot nem tudom, soha nem is tudtam. Rég nem láttam, s elfeledkeztem minden közben már kialakult gátlásomról, úgy futottam feléje, mint évekkel előbb, és amikor már csak egyetlen lépés választott el attól, hogy átöleljem és arcomat hidegtől kipirult orcájához szorítsam, akkor fordított hátat, néhány lépést tett, „el tőlem”, és apró, fehér selyemzsebkendőjével máris a nyeregben himbálózó marcona, izzadt, szakállas szerb katonák felé integetett. Könnyed, apró keze a kék és rózsaszín díszítésű fehér kötött kesztyűben úgy lebegett, mint egy tejszínű ködben úszó virág, amit elvisz előlünk valamilyen fuvallat, és egyre apróbbá és távolibbá válik. Szüleimhez kullogtam, megverten és megszegyenítve, ott maradtam apával és anyával, megmeredve a hirtelen idegenné, örökre elérhetetlenné lett világban, magamba rogyva, szájamra fagyott mosollyal, apám és anyám kétségbeesésével egygyé forradva. Egy pillanatra olyanná váltunk, akár a fájdalomnak megkövült hármas szobra. Ekkor tudtuk meg, hogy végleg elveszett az, amit változhatatlannak hittünk, és — különös, ekkor rohant meg — amit csakugyan ritkán éreztem egyszerre mindkettejük iránt, mi hárman, mi a megszegyenítettek összetartozunk. Kisebbséggé váltunk. Talán úgy is mondhatnám, azokban a percekben váltunk mind a hárman felnőtté, ők ketten, a gyerekesen hiszékenyek, és én, a gyermek, mert velük én is belekóstoltam abba, hogy milyen az ember megaláztatása.

Igen, ez történt velünk: kisebbséggé váltunk...

AZ UTOLSÓ VACSORA

Ijedten menekültünk a belvárosból, ahol ezúttal a szerbek érezték úgy, hogy itt a végső diadal, s talán azt, amit mi, a magyarok a háború kitörésekor előlegeztünk magunknak: az erő és a hatalom mi vagyunk. Hogyan, hogyan nem, miért épp most, épp megvertségünkben, a bőrző hátú csatorna partjára tévedtünk, melynek fénytelen felszínén most nem tükröződtek távolról jött hajók és nem lobogtak fölötté távoli országok zászlai, Giza néniékhez kopogtattunk be a pincébe. Unokatestvérem, Katica ismét sezlonján feküdt, pirosuló arccal és lázas szemmel, arckifejezésében olyan szépséggel és olyan vonzalommal, ami se Miluca, sem Iluska arcáról nem sugárzott soha — legalábbis így éreztem, amikor beléptünk a pincelakásba. A vég szépítette-e meg ezt az arcot, vagy túl lázon, betegségen csak a nagylány érettségének telt és varázsos sugárzása — nem tudom. Nem engedtek Katicához közelednem, nem engedték, hogy mint régen, odafussak és kicsi, kerek mellére boruljak, hogy megöleljem, megcsókoljam, hogy suttogva vallomást tegyek neki, beszéljek, mint régen, beszéljek arról, amit akkor még úgyse tudtam volna pontosan megfogalmazni, de Katica talán mégis megértette volna. Azt, hogy Miluca hidegen-szándékosan megszegyenített, megölt bennem egy gyermeki szerelmet, egy játékot, romokba döntötte az álmoknak egy egész csillogó rendszerét, mindazt, ami bennünk maga volt az ártatlanság, a málnabokor alatti örök, feledhetetlen közös titkunk. A sírás egész testemet rázta.

A hirtelen megváltozott, új helyzetben szégyenünk és ijedelmünk itt a rokonok között jó helyre, a legalkalmasabb búvóhelyre talált. Kétségbeesésükben, nyomorukban mintegy vigaszra leltünk. Elkínzottságunkra ha nem is gyógyírt, de valamiféle együttérzést kerestünk náluk. Katica csak pihegve, hangtalanul, hunyt szemmel feküdt a keskeny pamlagon, lélegzetvétele szinte sípolt, Giza néniék sírdogálva járkáltak körülötte. Köszöntésünkre a beteg csak intéssel válaszolt, reménytelenül meglengette fehérmárványszínű szép kezét a vékony ujjakkal, amelyeknek begyéből a varrótú már hosszú-hosszú hónapok óta nem csalt vércseppet, meglibegtette kezét, mint egy halálra fáradt utazó, mint aki tudja: ezek az utolsó in-tegetései, mozdulatai. Itt leltünk hát vigaszt, olcsó vigaszt

egy haldokló társaságában. Vigaszt abban, hogy ha így is élhetnek emberek, mint ők, ebben az odúban, apám nővére és családja, akkor rá kell ébrednünk, hogy lényegében még mindig boldogok lehetünk, legalábbis nem olyan szerencsétlenek, mint ők, ha ugyan hasonlítható a két különböző fájdalom, mert hát mit is törődtek ők azzal, hogy miféle hadseregek vonulnak ki és vonulnak be, ehhez semmi közük; csak ez a pince, s e pincén kívül semmi — ez a valóság, a pince! De mit számít ez? Katica maradjon életben. Nekünk természetesen egy pillanatig sem jutottak eszünkbe a pincebéliek s a köztünk tátongó tényleges különbség; a közelmúlt események ellenére természetesnek találtuk, hogy nekünk gondosan felépített polgári otthonunk van, és itt, a halállal vívódó Katica szomszédságában sem támadt fel lelkiismeretünk, egy pillanatra sem. Arra gondoltunk valószínűleg, így volt ez számunkra rendjén való, hogy milyen jó az, ha nem gyötörnek a legköznapibb gondok, és ha minden kötél szakad, ha bármi következik, hála háborúnak, összeomlásnak, a bankok valószínűleg elkerülhetetlen bukásának, van és lesz miből élnünk, nem kell a nyomorral küzdenünk, mint ezeknek itt a föld alatt, a fertőzött szobában; és egy percre se tartottuk lehetőnek azt, ami később mégis bekövetkezett, hogy bizonytalanságunknak ez az egész kis építménye meglazul, széthull a család, s a kispolgári vagyont szétszórja a szél. Csak este távoztunk, sötétedéskor. Apám szíve meglágyult, némi pénzt dugott Giza néni kötényzsebébe, hogy a betegnek tejet, vajjat vegyen, hiszen Giza célzott rá, hogy a háztulajdonosnak van megint tejese, bár nagyon drága, aztán meg valószínűleg ezek lesznek az utolsó kortyok és az utolsó falatok. Rejtekpénzéből anyám is adott titokban Giza néninek, de a megrokant reménytelen asszony nem köszönte meg az adományokat, egykedvűen elfogadta, mint az elítéltek a prófosz gügye bátorítását.

„Megvigasztalódtunk.”

A bizonytalan napok gyorsan röpültek, szálltak, elmaradtak mögöttünk, és a város, mely különösnél különösebb történések színhelyévé vált abban az időben, úgy tetszett, rohanvást hagyja el a jelene pillanatait, azt a meghökkent hangulatot, a valóságnak azt a szélességi fokát, ahonnan csak tovább lehet hajózni, kikötni nincs hol. Egy nyári napon olyan hideg szelek fűjtak, mintha az Északi-sark levegője tört vol-

na ránk, és amikor a hideg szelek felkavarták a piaci árusok standjai közt a port, s ez a hideg a csatorna felső folyása felől érkezett a nádason, az erdőkön, a falvak és külvárosok rogyant háztetőin átkelve, nos, egy ilyen napon megtudtuk, hogy Párizs mellett döntöttek: valóban végleg és visszavonhatatlanul levegőbe röptül az Osztrák—Magyar Monarchia, Károly király és Zita királynő nem jön vissza, vége Tisza Istvának, tényleg vége minden illúzióknak, megkaptuk a kegyelem-döfést.

A hegyek felől apró lovaikon szapora dobogással tartottak városunk felé egy új hadsereg előőrsei. Még azon az éjszakan kivonultak a szerb csapatok. És reggel, lovaikat kötőféken vezetve, zörgő szekerekkel, elcsigázva és kimerülten megérkezett a keleti országutakon a Párizs melletti döntés megtestesítője: a román hadsereg.

Ezt a hírt talán már egykedvűen is vettük, hiszen visszafordítani semmit se lehetett, jobb így, mint a forradalom kiszámíthatatlan viharában, akkor is, ha tudtuk, hogy ami ezután következik, az végleges. Nem ugyanaz, mint amikor a franciák vagy a szerbek jöttek be; fáradtak voltunk, nyugalomra vágytunk, akárhogy, csak legyen már végre nyugalom. Az érkezőket mégis kíváncsian figyeltük. Nagyanya megértette volna magát velük, de mi nem ismertük a nyelvüket, nem tudtuk kitalálni a gondolataikat, sem azt, hogy milyenek a szokásaik. Össze kell majd szoknunk velük. Apám nem nyugtalankodott. Jól emlékezett Dragoneszku és Zorkóczy vitájára a megyeházán. Megint másfajta katonák, más modorú tisztek. Zengett-bongott az ortodox román templom nehéz harangja, fenyegetően, súlyosan és ugyanakkor ünnepien is. A bevonulók arcát vizsgáltuk, még nem tudtuk megkülönböztetni az ellenségest a barátságostól. Hogy most a szerbek jártak-keltek az utcán kisírt szemmel és lesújtottan, számunkra nem volt elégtétel, és fájdalmuk éppannyira nem érdekelt, mint a románok örömmámora és szónokaik ünnepi szárnyalással, érthetetlen, de dallamos nyelven röpködő beszéde. A román lakosság a templom előtt fogadta az első nemzeti lobogót, amely ebben a városban feltűnt. A gazdag aranyhímzésű szöveggel beborított, szakállas és fekete szemű főpap, talán püspök, bizánci arany és bársony miseruhájában, a katonai parancsnok elé ezüsttálcán sót és kenyeret hozott, amit végül a város legöregebb román előkelő úriembere frakkban, fehér

kesztyűs kézzel vett át tőle, odanyújtotta a magas rangú tisztnek és utána a zászlótartó, csapzott, ázott ruhájú, nagy bajszú közkatonának. Az idős úr mélyen meghajtotta magát, de ebben a gesztusban még valami bécsi, valami monarchia-beli beidegzettség érződött, a pesti parlament egy hajdani képviselőjének hirtelen időszerűtlenné vált gesztusa. Az idős úr nemrég szabadult a szegedi Csillagbörtönből. Közvetlenül mögötte Dragoneszku állt, ugyancsak frakkban, cilinderben, kesztyűben, lakkcipőben. Arcán akarata ellenére lassan, megállíthatatlanul csorgott a könny, reszkető ajakkal mosolygott. A román tiszt megilletődve tört a durva lisztből készült parasztkenyérből, a sóba mártotta, sietősen rágta, és érdeklődéssel szemlélte a remek ötvösre valló tálcát, amiről ki tudja, kicsoda, talán egy itt járt Karagyorgyevics fogyasztotta előtte a falat kenyeret és sót, vagy talán egy magyar miniszter, egy magyar főispán — ámbár ilyesmit elképzelni alighanem alapvető tévedés —, vagy a krassó-szörényi román püspök, még jóval a háború előtt, az új román templom felszentelésére érkezve. Ez a valószínűbb. A magyar urak tüntetően hiányoztak a román csapatok fogadásáról, a polgármestert még a szerbek csapták el, de ott tolongott az első sorokban Barna doktor, aki az ünneplők legnagyobb meglepetésére zsakettje belső zsebéből fehér papírlapot rántott elő és román nyelven olvasott fel „frappáns” hódoló beszédet. „Honnan tud románul, hiszen Munkácsról került ide?” „Barna doktor mindent tud. Politikus.” Apám hihetetlennek találta, de hiába kereste tekintetével, püspök urunk nem jelent meg, pedig franciául szónokolhatott volna. Úgy mondták, a román királlysági urak mind beszélnek franciául, arisztokraták pedig úgy társalognak családjukkal ezen a nyelven, mint némely magyar arisztokraták németül. Hirtelen mindenki tudott valamit, emlékezett valamire a románokkal kapcsolatban. Mintha 1916-ban ez a beamternépség nem gyalázta volna őket, mintha nem tapsolt volna a letartóztatásoknak, polgári személyek bebörtönzésének és a tiszántúli lágereknek.

Apa feljárt a megyeházára, irodájába, de reggeli és esti útjai kihalt utcákon vezettek. A magyar polgárok, a tisztviselők, a kis mesteremberek bezárkóztak. Esténként a román házból multság zaja, dana szűrődött ki. Apám kétségbeesetten kereste Dragoneszku, bizonyosságot akart, mi lesz vele, de igazgatója az új adminisztráció szervezésével volt elfog-

lalva, „ad interim” a főispán pompázó irodájában dolgozott. Első dolga volt a császári és királyi párnak a felfordulásban ott felejtett képét eltávolítani, amivel persze a lényeg nem változott, a két acélkampóra hamarosan a román király és királynő képe került, ugyanabba az aranyozott, tölgyfalevel mintájú Blondel-keretbe. Az új, a más élet pedig, odakint, azzal kezdődött, hogy a román utászok lehordták a Mária Terézia fejét vesztett és dús keblű szobrát, mintegy jelezve az új főhatalom szándékát, hogy a románság a Habsburg-világból itt semmit el nem ismer, nyomát is eltünteti, s valóban: a szobortalapzatból kő kövön nem maradt. A múltban akárhogy bűnöztünk vagy vétkeztünk, fájt, hogy mások hordják le szégyenünk tanújeleit, hiszen lassan-lassan mindannyian rádöbentünk: Ausztria és a Habsburgok uralma csak szégyen volt nekünk. Apámban is emberibb, negyvennyolcas érzések ébredtek, kereste Zorkóczy társaságát, megkísérelte érteni az eddig érthetlent: hogyan, miért jutottunk ide, Zorkóczy azt is megjósolta, és úgy is történt, hogy a főhatalom esküt fog követelni tisztviselőitől, és ezrével fognak innen Magyarországra menekülni urak, beamterek, a legtöbben persze oda térnek majd vissza, ahonnan idehelyezték őket, vagy helyeztették magukat, s a nemzet vértanúiként jelennek meg odaát, mártíromságuk díját fogják követelni, de a földre tepert Magyarországnak betevő falatja sem lesz, és ők, ezek a mártírok lesznek az új magyar nacionalizmus dinamitja, a magyarság újabb történelmi szerencsétlensége, a régi szerencsétlenség folytatói. Ő, Zorkóczy, józan ésszel csak egyet tanácsolhat: ne hagyja el apám a hivatalát, ha sor kerül rá, tegye le az esküt, itt a szülőföldje, „itt ismeri a dörgést”, aztán meg csak helyrerázódnak a dolgok néhány év alatt, no meg Dragoneszku úriemberségére, régi protektori vonzalmára mindig számíthat apám — itt maradni: tett. A menekülés már megkezdődött.

Tischler mindenben egyetértett Zorkóczyval, csak „még annyit bátorkodott megjegyezni”, hogy a háborút követő rettentő „világkrach” után óhatatlanul el kell érkeznie a konjunktúrának is, és bízik benne, hogy akkor apám majd megtalálja magát; itt új országot építenek fel, és ahol építenek, ott keresni is lehet.

A bevonulók még ki sem pihenték magukat, máris és megint megváltozott a város jellege. A Monarchiában tapasztalatra

szert tett román urak tudták, mit kell tenniük; a főbb utcákat, a tereket átkeresztelték, a hivatalokat átalakították más, lazább szerkezetűvé. Más külszint adtak a városnak, a kávéházaknak más hangulatot, megváltoztatták a kereskedők szellemét, szokásait és modorát, más, gyorsabb, nyugtalanabb tempója lett az utcáknak, átfőmálták az életet; csupán az őslakos polgárok odúi mélyén maradt meg az, ami volt azelőtt. A külvárosokban, a munkásnegyedekben sem változott semmi. Semmi sem változott ott kint, noha a gyárakban megindult a munka, és nemsokára új üzemek bújtak ki a földből, és nemcsak új tőke áramlott a városban a háború alatt kifejezett ipar felé, de új bankok nyitották meg kapuikat a régiek mellett, no meg a hatalmas és gyönyörű „sleeping car”-okon, „Schlafwagen”-ben disznóbőr bőröndökkel és aranyvalutával külföldi vállalkozók, importőrök-exportőrök érkeztek, gyapotot és selymet adtak el, és disznót meg szarvasmarhát szállítottak nyugatra. Mindezek ellenére a valóság, amely mindent megsza-bott, az nem változott! A lent és a fent megmaradt, meg a Belsőváros és a kültelkek, meg az emelet és a pince. Ez az építkezés áthághatatlan törvénye: pince, földszint, emelet. Ki gondolt itt még a Monarchiára?

Ama estén, amikor a szerbek a nyugati úton tűntek el, amelyen érkeztek, hogy reggel majd a román hadsereg vonuljon be kelet felől, anya terve szerint mégiscsak egy utolsó lakomára kellett volna összegyűlniük a ködbe, esőbe fült városban a még itt maradt barátoknak. Elsősorban Tischleréket hívtuk meg, Klein doktorékat, no meg Nándor bácsit és nagynénémet, hiszen a franciák kivonulása óta nagybátyám ismét járt-kelt a városban, igaz, civilben, mert a szerbek aztán igazán agyonverték volna, ha az Ezüstkecskében egyenruhában jelenik meg. Meghívtuk Faragó kapitányt, Schmöller urat és családját is, abban a reményben, hogy a derék gőzmosódás józanul érkezik a vacsorára, és elvadult nemi megszállottságával nem csap botrányt, de különben is meg kellett hívnunk, hiszen barátunk volt hosszú éveken át. Zorkóczyt apám nem lelte sehol, a redakcióban sem, ott úgy tudták, hogy a pesti forradalmi kormány Londonba menesztette az Entente-hatalmakkal tárgyalni és máris elutazott, másnapra kiderült, hogy csupán katzenjammeres volt. És megjelentek volna a vacsorán Miluca szülei is, akik a párizsi hírre, hogy a szerbek uralmát illetően változások várhatók, újra barátsággal kö-

zeledtek felénk, kimondhatatlan örömömre, hiszen ez azt jelentette, hogy ismét találkozhatom Milucával, akire, megszágyenülésem ellenére vagy épp azért, az utóbbi időben mind többet gondoltam. Változatlanul magányosnak és árvának éreztem magam. Iluska és szülei, a házmesterék elköltöztek falura a mindennapi rendőri zaklatás elől Kozma úr miatt. Egy éjszaka szekérre rakták motyójukat, és reggel üresen találtuk a lakásukat. A többi pincelakás is gazdát cserélt, és a lakókkal persze elvándoroltak a gyermekek is. Sanyi már hetekkel előbb eltűnt, Iluska úgy tudta, hogy Pestre szökött, „elment forradalmárnak”. Miután elhurcolták Valér urat és Sanyi sem tért vissza, Ilus elárulta, hogy a fiú sok mindenben segített az albérlőnek, csomagokat vitt a közeli kisvárosokba, többször járt lent a bányavárosban, „valami cédulák, újságok meg olyan levelek voltak rábízva, amiket Valér úr láthatatlan tintával írt”, de ez hétepcsétes titok, Sanyi megfenyegette Ilust, „ha kikotyogja, kopaszra nyírja, ráadásul elcsúfítja a pofáját is”, nekem pedig azt üzenté, hogy „ki fogja tekerni a nyakamat, nekem is meg a ronda burzsuj apámnak és anyámnak is”, de Ilus ezt az üzenetet sokáig elhallgatta, nem merte elmondani, félt, ha elkezd beszélni, nem állja meg, hogy el ne árulja a Sanyi titkát, mert engem nagyon szeret, s ha mégis elmondott ennyit, akkor már mindegy, azt is megtudhatom, hogy Sanyi „nemcsak úgy” ment el Pestre forradalmárnak, hanem Valér úrtól levelet vitt a kisasszonynak, aki régebben itt aludt nála, és Valér úr pénzt is adott Sanyinak vonatjegyre, de ő az anyjának hagyta a pénzt és elindult gyalog, mert úgy gondolta, hogy valami katonautó majd csak felveszi és elviszi Pestre, mert azt mondja majd, hogy hadiárva és haza akar menni a mamájához Kőbányára. „Kőbánya, tudod, az már Budapest... és esküdj meg, hogy soha senkinek nem árulod el a titkot.”

Kinek is mondtam volna? Hiszen Kozma Valérról is hallgattam, mint a sír, nem tudtam volna megmondani, hogy miért, de éreztem, egy szót sem szabadna róla szólnom, még nagyanyának se, pedig neki elpanaszoltam minden gyötrelmemet, bánatomat, elmondtam kalandjaim és megfigyeléseim, valójában elmondtam neki minden titkomat, amit senki másnak. Meghallgatott, soha nem szólt ügyeimbe, nem árult be, és minden panaszos vallomásom úgy végződött, hogy bement a spájzba, és egy finom falattal állt elém. Mindenre ezt

mondta: „Egyél, hogy nagyra nőj. Nincsen semmi baj. Ilyen az élet.” Kinek is mondtam volna el, amit Iluska elmesélt, hiszen nagyanya sem élt már...

A Tischler fiúk cserbenhagyták szövetségünket, a többi újgazdag, „a nálunknál is gazdagabbak” gyermekeivel barátokztak, és ebben az üres magamra maradásban visszahulltam ábrándozásaimban, nem akadtam más vigaszra, mint Milucára, az ő emlékére. Még inkább éreztem, amit a régi végzetesen szűk keretű családi házban kicsi gyermekként nem tudtam volna megfogalmazni, hogy egyedül vagyok, elhagyatott, és köröttem minden sivár és értelmetlen, az emberek, akik között élek, ijesztőek, félelmetesek, nem értem őket, nem értem cselekedeteiket, változásait, kapkodásaikat, nincs kivel szót váltanom, nincs kitől vigaszt várnok, ügyeim senkit sem érdekelnek. Balsejtelmeimre és kétségeimre, amelyek fékezhetetlenül gomolyogtak bennem, senkitől sem kaphattam választ. Siratnivaló és reménytelen volt ez az egész polgári gyermeki lét, ez a kiközösítettség, a magamra hagyottság, a sehová nem tartozás, az üresség. Anyám hiába tömött ínycenc falatokkal, csonttá, bőrré asztam, rosszabbul tanultam, mint valaha: apám hiába üvöltött, az agyam nem fogott, feladataimat képtelen voltam megoldani, órákig elültem szobámban, gondolattalanul meredtem magam elé, este rettegtam a lefekvéstől, mert vagy szörnyű álmok gyötörtek, vagy álmatlanul forgolódtam átizzadt párnámon, és a sötétségben rettenetesen féltam, amíg meg nem virradt.

Azon az estén, amikor az utolsó vacsorára vártuk a vendégeket, anyámnak és nekem fogalmunk sem volt arról, hogy mi készül a városban. Csak amikor apa hazaérkezett, csuromvizesen, bőrig átnedvesedve az esőtől, mely úgy csapkodott végig a fáradt városon, mint valami fenytés, ütötte, verte a várost, akkor hallottuk, hogy mi készül, milyen szomorúság szállta meg a szerbeket és milyen örömmáorban lelkendeznek az utcákon a románok templomukból jövet. Ők a hírre az ortodox templomban gyűltek össze. Akik nem fértek be, a kezükben gyertyával álltak körül a kivilágított templomot, és a bentről kiszűrődő énekkel tartottak, zuhogott, csurgott az eső, de ott álltak, vízben, sárban kalappal és újságokkal védték a lángot és énekeltek, majd pedig ezekkel az égő gyertyákkal vonultak végig az esőbe burkolt városon, hogy végül szétszóródjanak a sötét utcákon, az imbolygó fényekkel haza-

térjenek, és ikonjaik elé helyezték a még pislákoló csonkot, ahogyan a húsvéti feltámadás éjféli szertartása után cselekszik. Számukra, a románok számára ez valóban húsvéti ünnep volt, feltámadás. Számunkra: nagypéntek, a megpecsételt vég.

De azért pillanatig sem gondoltunk rá, hogy a vendégek azért ne jönnének el erre a gondosan előkészített vacsorára, amivel — „szegénységünkre jellemzően” apám csak egyszerű, mindennapi családi vacsorát jelentett be a meghívottaknak — anya már napok óta fáradozott, krémeket, tésztákat kavart, gyúrt, faluról szerzett húsokat, bélszíneket és karajokat süttött, mártásokat kevert és aszpikot készített, mintha nem is szomorú búcsúünnepre sütné-főzne, olyan hangulatban, hogy hát lássuk egymást még egyszer, mint régen, mert hát ki tudja, mit hoz a jövő. Tischlerék azt rebesgették, hogy Bécsbe költöznek, Kleinék Pestre készültek, a doktornak magas rangú kollégái megígérték, hogy „mihelyt lecsillapodnak ezek az előre nem látott események”, katonakórházi főorvosi álláshoz juttatják, amellet még igen jól jövedelmező magánprakszist is folytathat, a katonatisztek családtagjai, rokonsága: „biztos bázis”. Faragó kapitány nyugdíjaztatását várja, csak még nem tudta a nagy felfordulásban, hogy kihez folyamodjék kérésével. Ha elintéződik, Badacsonyba vonul vissza, a Balaton mellé, szülőhelyére, ahol szőlőbirtoka volt. Nándor bácsi lemondott tiszti rangjáról, vevőt keresett házára, és a közeli járási székhelyen, ott, ahol Mathesz őrmesternek volt híresen jólmenő boltja, már kinézett magának egy szemrevaló, de csődbe jutott gőzmalmot, azt szándékozott megvenni s ugyanakkor megtéríteni adósságát apámnak, ami a pénz romlását tekintve, különben sem látszott bökkenőnek, de egyelőre még tárgyalások folytak arról, hogy apám társulna a malomba a nyolcezer aranykorona 1914-es vásárlóértékének arányában, amit azonban Ágnes néni ellenzett, s apám szerint ő és Nándor bácsi megosztották egymás közt a szerepeket, a sógor látszólag engedékenynek mutatkozott, Ágnes pedig a könyörtelenség hálátlan álláspontját képviselte, remélve, hogy hűgában szövetségesre talál, de tévedett. Ami pedig Schmülleréket illeti, hát bizony, Klein doktor szerint, hamarosan elkerülhetlenné válik, hogy a gőzmosodást elme-gyógyintézetbe zárják, Schmüller persze nem került zárt intézetbe, de mindent összevéve, anyám gondolata, a búcsú-

vacsora nem volt már indokolatlan, apám is helyeselte, azzal a megjegyzéssel, hogy „ezzel aztán slussz, vége a sütés-főzésnek, a dínomdánomnak, a pazarlásnak”, nehéz idők következnek, ki tudja, megmarad-e állásában a megyénél, megtartják-e, hiszen nem számíthat örökre Dragoneszku pártfogására, mert akárhogyan lesz, akár szerb, akár román főhatóság alá kerülünk — olyan hírek is lábra kaptak, hogy a szerbek visszatérnek —, az ő igazgatója nagy karriert fut be: román, de szerbül is kitűnően beszél, tud németül, angolul, a legkisebb állás, amit neki apám jósol, nem a főispánság, egy miniszteri, de legalábbis államtitkári szék, egyszóval készülünk fel, a kövér esztendőök után a sovány esztendőök várnak ránk, spóroljunk, bár ami igaz, az igaz, e szomorú perspektívában indokolt vigasz az, hogy a ház hátralevő részleteit játszva fogjuk kifizetni, ez most már biztos.

Az ebédlőben a roskadozó asztalt tizenhárom személyre terítettük meg — két váratlan vendég érkezésére is számítottunk —, az összes lámpák égtek, és a ragyogó tányérok mellett szertartásosan elhelyezett poharak szikrát vetettek, az evőeszközök ünnepélyesen villogtak, a szalvéták vakítottak. Anya hirtelen támadt színpadias gondolattal — alighanem egy korábbi esti játékunk jutott eszébe — összeszedte a gyertyatartókat, egyszerű réz gyertyatartókat, amiket nagy ügyességgel ecetes-lisztes péppel fényesített, és kölcsönkérte a ház zsidó lakóinak ezüst gyertyatartóit is. A gyertyák már ott lobogtak a lakomára várakozó szobában, anyám boldogan szemlélte a látványt — „soha tündöklőbb nem volt lakásunk díszé, az ebédlő” —, amikor felhangzott az első csengetés. Anya kipirolva futott a vendég elé, de csalódva tért vissza.

— Az újságot hozták ilyen későn. A kihordó azt mondta, a várost elviszi az eső, mégis olyan nagy a felfordulás, hogy szinte képtelenség idejutni.

— Túlzás — válaszolta apám a lapba mélyedve, de olyan hangon, amelyből ki kellett éreznünk, hogy csak nyugtat bennünket, valójában úgy véli, a mai este nem úgy sikerül, ahogy akartuk. Anyám leült pihenni, erőt gyűjteni a tálaláshoz és a kedveskedéshez, hiszen a tálak már kirakva, a bor és a szódavíz a fürdőkád csapja alatt, a torták a spájk nyitott ablakában, a feketéhez már előkészítve a frissen pörkölt kávé, a fehér, bécsi forrázó és a kobaltszínű kávéscsészék az aranylevelés díszítéssel és a morkakanalakkal. Néha kifutott a

konyhába, ahonnan a szagok, mint valami bővöletes műhelyből, izgatóan lopakodtak be a szokatlanul kivilágított ebédlőbe, melynek közepén a tizenhárom villogó teríték a gyertyák fényében némán és kísérteti várakozással meredt a lángok lobogásától imbolygó mennyezetre. Apám is elfogadta ezt a játékot, gyertyafénynél olvasott, talán mert megsajnálta anyámat s tudta, hiábavaló volt a nagy fáradtság, hajcihő, senki se méltányolja ezt a kivilágítást, amit aligha anyám talált ki, Tischlernétől hallott efféléről, vagy valamilyen regényben olvasta. A kések, a villák, a tányérok, a poharak mintha csak felnéztek volna, át azon a nyugtalan, változó rajzolatú mennyezeten, túl a tetőn, messze fel a felhők mögött rejtőző csillagokra, amiknek a fényeivel versenyre keltek. Akárha a csendben láthatatlan, hallgató kísértetek ültek volna a türelmetlen asztal körül. Csupán apám kezében zizzent az újság. A kályhában percegett a tűz. Az ajtók tárva-nyitva, végig lehetett látni a négy szobán, és az erkélyajtó épp csak résznyire, hogy eltávozzon az égő gyertyák fagygyűfűszaga és friss levegő szűrődjék a lakásba, amire olyan büszke volt anyám, hiszen szó szerint ragyogott minden a tisztaságtól, a parketta, a bútorok, a szőnyegek, a falak, a képek keretei, a dísz tárgyak. Egyébként vészjósló csend honolt a szobákban. Apám most már türelmetlenül olvasott, s mind idegesebben nézegette arany zsebóráját, megrázta, füléhez emelte, jár-e egyáltalán. Anyám egyre szomorúbban feszengett a kályhának dőlve. Kiment a konyhába, leült, és néhány perc múlva visszatért. Egyikünk sem merte kimondani: „nem jön el senki”. Néhány szót anyám mégis megkockáztatott:

— A szép leveles tejfölös rétes összeszárad. Milyen kár. Milyen kár...

Apám türelmetlenül legyintett, ami, tudtuk már, annyit jelentett: „hallgassatok”. Moccanás nélkül ültem a szobámban éjjeliszekrénylámpám halvány fényénél, előttem az értelmét vesztett földrajzkönyv, néztem, nem láttam a betűket, az ábrákat. A lobogó tűz hol zümmögve szállt fel a kémény nyílásába, hol morogva nyomta vissza a szél. Az ebédlőben az állóóra lélegzetfojtóan ketyegett, mint akkor, azon az éjjelen az a másik, amikor nagyanya meghalt és apa összetörten megállította az ingát. Kint, a fekete ablaktáblán túl megállíthatatlanul zuhogott az eső, mintha csak seprűvel súrolta, ütötte, verte volna az ablaktáblákat. Megbabonázottan hall-

gattam a zajokat, könyvemet bámultam. Kopogást véltem hallani. Szinte-szinte elkiáltottam magam: „Tessék!” Elnyeltem a szót. Nem mertem megszólalni. Holott talán kopogtattak is. Az ajtóhoz lopakodtam. Kilestem az ebédlőbe. Apám homloka csupa ránc, haragudott. Kire? Rám? Anyára? A szerbekre? A románokra? Károly királyra, akit szökevénynek tartott, vagy tán Tisza Istvánra? Vagy ráébredt volna, hogy egy rettentő kaland részese volt és önmagára kéne haragudnia? Az esőre haragudott, ami csak verte, verte a várost? De talán mégis reám. Mindenre és mindenkire. Visszasompolyogtam a helyemre? Vagy ott ültem velük a szobában? Anya meg se mert moccanni. Igyekezett olyan halkán lélegzeni, hogy apa ne hallja. Az álom bársonyos tenyerével közelített hunyt szemhéjamhoz. Amikor nagyanya meghalt, miért a tenyerével csukta le a szemét apám? Szerettem volna az ablakhoz futni, kinézni, nem érkezik-e mégis valaki a vendégek közül, hátha Miluca szülei mégis eljönnek. Legalább ők jönnének. Nem mertem mozdulni. Apám eldörmögte magát:

— Micsoda hülyeség...

A szőnyegre hajította az újságot. Az újságra is haragudott. Aztán felkelt, meggyújtani a lámpát, de előbb sorra dühösen elfújta a gyertyákat. A bronzcsillár villanykörtéi nem gyúltak ki. A gyertyák elszenesedett kukához hasonló bele füstölögve tovább égett. Apám úgy tett, mintha a villanykörték mégis világítának. Vagy tényleg égtek volna? Némelyik gyertya belét hüvelyk- és mutatóujja begyével nyomta el, hogy ne kormozzon. De a gyertya tovább égett, és ő nem vette észre. Aztán megint a kapcsolóhoz lépett, és egyet csavart rajta, hogy a tizenkét világítótestből csak hat égjen, holott hát egy sem égett, csak ő hitte... nem tudom... Milyen erőszakosan szólt bele a némaságba a kattintás!

— Örökké ez a pazarlás... — morogta fogát csikorgatva, mintha az előbb nem ő gyújtotta volna meg a csillár összes körtéit, hanem anya vagy én. Csak a gyertyák égtek.

Nem mertem anyára nézni. Tudtam, ha ránézek, ha egymásra pillantunk, ő hangosan elsírja magát és kitör a vihar. Pattanásig feszült az izgalom. Egy láthatatlan szikra — és robban. Éreztem: most, itt, e négy fal között, a hallgatás mélyén rettentő dolgok, rémisztő indulatok dúlnak. Egy elvétett lélegzetvétel, és apám dühe kirobban ellenünk és röpülnek, pengve, recsegve zúzódnak szét a falon a ragyogó tányérok, a

csillogó poharak, a gyertyatartók, és a gyertyák égnek, a függönyök lángra lobbannak, anyám sikoltozva apámra veti magát, hogy megölje, hogy észre térítse, vinnyogva, fulladozva könyörög, hagyja abba, és csókolja, ahol éri, a ruháját, a kezét, belekapaszkodik a kezébe, és csókolja nyöszörögve, apám ellöki magától, egész erejével löki el, székek dőlnek fel dörögve, anya az asztal alá zuhan, aztán döngve becsapódnak az ajtók, röpül, porzik a malter az ajtókeret körül, édes istenem, anya a földön fekszik, szép fehér, tiszta selyemblúza felhasadt, ordít, ordít, és körmeivel az arcába váj; különben csend volt, az eső az ablakokat csapkodta, csend volt különben, és az óra embertelenül, észveszejtően, szabályosan kattogott, cserép, füst, por, vér, sírás, de inkább vonítás. Rettentő fáradt voltam, meg se tudtam moccanni, a kezemet se tudtam volna felemelni, az ujjaimat sem megmozdítani.

Nem tudom, a lámpánál ültem-e az ebédlőasztalnál, vagy az ágyban feküdtem, de azt hiszem, mégis a megterített asztalnál ültem egyedül a gyertyafényben. Az olvadó faggyú, ahogyan nedves fényességgel alácsorgott-csepegett a gyertyák törzsén, hajmeresztő ábrákat rajzolt. Szüleim szótlánul jártak-keltek a lakásban. Ajtók csikorogtak. Csend. Lefeküdtek volna? Tágra nyílt szemekkel feküdnének a hálószobában, szótlánul, és a sötétséget bámulnák? Az állóóra újra és újra felbong, elüti a negyedtet, a felet, a háromnegyedtet, aztán tizenegyet, tizenkettőt, egyet, kettőt és mindannyiszor némi késéssel, épp csak annyival, amíg a hang idáig eljut, némileg hallhatóbban, mint máskor, a román templom harangongása. Az inga kattog, másodpercről másodpercre kattog, egy, kettő, három, négy, öt, hat... Mintha valami, valami megnevezhetetlen, valami, amit még nem tudunk, mintha valaki szabályos léptekkel futna, közeledne felénk. Ha nem esik az eső, bizonyára hallható a cipőtálpak csattogása a kövezeten. Valaki fut, szalad felénk. Mintha két csattogás, a futás jambikus ütemei között kitágulna az idő. Hármat kondít a barana állóóra szerkezete, és utána mindjárt hármat a harang a nedves messzeségben, a kinti sötétségben, a román templom haranglábján, három távoli, borongó bongás érkezik el hozzánk, akik ébren vagy álomban, képzelegve vagy eszméletlenül ülünk, fekszünk, járunk vagy állunk mozdulatlanul, a négy fal közé zárva, a várost erre az éjszakára megszálló eső tö-

megeibe temetve, erre az éjszakára, amikor a szerbek távoznak és a román csapatok közelednek, de lehet, ez már tegnap, tegnapelőtt történt. Alig verte el a hármát az óra, egy kavics koccantotta meg az ablakot, aztán még egy, és lent kétségbeesetten, ziháló, elfúlt hangon kiáltozott valaki, ismételte:

— Ferenc bácsi, Ferenc bácsi...

Apám felugrott, házikabáttá alakított katonaköpenyét kapta hálóingére, feltépte az ablakot, az eső az arcába világított, belocsant a parkettára, a szőnyegre, ő rémülten kibámult a sötétségbe, semmit sem látott, és lekiáltott:

— Ki az?

András állt lent a járdán, a koromsötétben, a vízben, borig ázva kiskabátban, Katica öccse, és visszakiáltott, torkaszakadtából kiáltott:

— Én vagyok... András...

— Mi van?

— Katica...

— Fuss kociért. Hajts el Klein doktorért, gyorsan, gyorsan...

Anyám száját csak egy „Jézus Isten” hagyta el.

A többit, az igazat nem mertem kimondani. Mintha kővé váltam volna. Tudtam, mi történt, de egy idegszálam, egy idegsejtem sem válaszolt a rettenetes híradásra. A szemem nem mertem kinyitni. Nem mertem mozdulni. Tudtam, ezekben a percekben ugyanúgy történik minden ott a csatornaparton, mint minálunk, amikor meghalt nagyanya. Gyertya ég a még ki nem hült halott fejénél. Feszület, Giza néni, Fanny és Ádám bácsi jajveszékelnek, siratják a mozdulatlant, a sápadt, szép, fiatal, immár könyörtelenül mozdulatlan Katicát. Szüleim ide-oda futkosnak a lakásban, ruhát kapkodnak magukra. Csikorog a zár, nyitják az előszobaajtót, becsapják, megint csikorog a zár. Elmentek...

Itt hagytak.

Egyedül maradtam.

UTÓJÁTÉK

Itt hagytak.

Egyedül maradtam.

Mint az alvajáró megyek az ablakhoz. Tapogatózva, hunyt szemmel felnyitom. Hallom, az eső elállt. Messze egy konflis zörög, hallani a ló patkóit a bazaltkövezeten. Felnyitom szemem. A felhők felszakadtak, és kettéhasadt, fekete tömegük között ott a hold. Teli arccal pillant le a nedves tetőkre, az utcákra, ahol a járdák, a kocsutak víz alatt állnak. Süt a hold, a szegények holdja. Katica mosolyog. Az utcán levelek tengere, rég lehullott levelek úsznak a vízen. Szél suhog. A kertekben az öreg gyümölcsfák hajladozó, tar ágakkal a szegények holdja után nyúlnak.

Csillag nem látszik, csak a szegények holdja...

Megfordultam. A gyertyák még mindig csak félig égtek. Néhány órával előbb is csak félig fogytak el. Mégsem lep meg, amit látok. A látvány oly természetes, mintha mindig is ott ültek volna a vendégek az ebédlőasztal körül, más vendégek, nem azok, akikre vártunk, de mintha csak most váltak volna láthatóvá, hogy apám, anyám elment, ők pedig velem maradtak; barátságosan pillantanak rám, nem szólnak, de mégis invitálnak, üljek le közéjük, oda, ahol különben is a helyem, amikor apám megengedi, hogy részt vegyek a népes vacsorán. Csupa sápadt, mézsfehér, viaszsárga arc, némelyik szeme lehunyva, senki sem mozdul. És micsoda fura, összevissza ruhák. Csak két szék gazdátlan, az enyémmel szemben, az asztal túlsó végén. Leülök helyemre, és félszeg mosollyal veszem szemügyre, de különös, nem félek tőlük. Miért is félnék? Mondom, nem zajonganak: némák, hallgatnak. Nem mozdulnak: nem nyúlnak a virágrajzos damasztzalvétákért, sem az evőeszközökhöz, sem pohárhoz. Nem hoztak sarrat a lakásba, nem énekelnek trágár énekeket, sem esztelen operettáriákat, nem nevetnek. Csak mosolyognak, s ezért bár vádlóan pillant reám egyik-másik, nem keltik a kegyetlenség, a szörnyűség hatását. Végignézek a két széksornyi vendégen, persze hogy látomás ez, mégis tudom, ha itt vannak, és ahogy itt sorban ülnek, mindegyikük tulajdonképpen velem azonos, vagy legalábbis szeretném, hogy azonosak legyünk. Vajon bennük volna minden reményem? Már csak a halot-

taimban bízhatok? Klein doktor megszokott helyén Józsi ül, olyan szomorú mosollyal, mint amikor utoljára láttam, akkor, amikor ott gubbasztott a nyári konyhában a zsámolyon. Felállok, odamegyek, nincs-e vele Óceánt járt katonaládája. Nincs. Örökre oda ez a legdrágább családi ereklye. Gondolta-e volna akkor, hogy majd csak itt találkozik ismét nagyanyával? Nagyanya vele szemben ül. Az ő arcán is mosoly, az a nagyon ritkán felvillanó jóságos, gondterhelt, szerető és aggodalmas mosolya. Rajta a fekete ruha, az álla alatt megbogozott fekete selyem fejkendő. Semmi sem feszélyezi, pedig ő életében soha le nem ült ehhez az asztalhoz, semmilyen invitálásnak, erőszaknak nem engedett, az ő helye odakint volt a konyhában, a konyhaasztalnál meg a sámlin. Nehéz, bütykös ujjú kezét, ami most olyan könnyűnek tűnik mégis és olyan fehér, mint a hab a teknőben, amikor nagyruhát mosott, ugyanúgy tartja az ölében, fekete kötényén, mint régen, vasárnap délután, ülve magában a diófa alatt az asztalnál, ahogyan ünnepelt, de mosolyával most mintha csak azért mentegetőzne, hogy ide telepedett, még ha holtában is, a megterített ebédlőasztalhoz, ezen a végső szertartáson, ezen az étel és bor és pálinka nélküli toron mindannyiunkért, értem is, akit az itt ülők maguk közé, a holtak közé sorolnak. Minden helyen, Tischlerék, Schmüllerék, Klein doktorék, Faragó kapitány helyén valaki más ül, nem is idegenek, mind ismerem őket, legalább olyan jól, mint amazokat, akik tulajdonképpen helyet szoktak itt foglalni. Akik a székeiket elfoglalták, mind ismerem, láttam őket, történeteket hallottam róluk. Lám, itt a szomszédos kis kastély urának fia, akiért egyszer éjszaka húzták fel a fekete lobogót, elnézem arisztokratikus, finom vonásait, és mintha mindig is ezen a hófehér damasztabroszon nyugtatta volna két hosszú kezét a finoman formált ujjakkal s bal keze gyűrűsujján azzal a nem hivalkodó smaragdköves, szikrázó aranygyűrűjével. Épp csak hogy bal szemöldöke felett fekete perzselt szélű lyuk. Semmi vér, és mintha erre a találkozásra kicsinosította volna magát, mintha csak átfutott volna a szomszédba, megmosdott, friss inget vett magára, s kitisztította zászlós egyenruháját, és most itt van velünk, nem odaát a szomszédban. Alig néhány esztendővel idősebb Józsinál. Mellette egy fiatal parasztember, közkatona, Szabó Kis Mihály, szája kissé nyitva, mintha az utolsó kiáltás maradt volna ott az ajkán, ami abban a pil-

lanatban hagyta el eszméletét, amikor Horváth főhadnagy lelőtte. Keresem Horváth főhadnagyot. Az eltelt négy esztendő alatt többé soha el nem hangzott a neve. Megérkezett a frontra, az első ütközetben elesett, ezt a hírt még megtudtuk, talán Nelly útján, és elfelejtették végleg és teljesen, én is elfelejtettem, csak most ötlík fel bennem: hol van, miért hiányzik, ámbár nem való közénk, akkor sem, ha megbánta tettét, akkor sem, ha úgy, azzal a tudattal ment ki önkéntesen a frontra, hogy meg kell halnia, meg fog halni, másképp soha jóvá nem teheti bűnét. Valóban megbocsáthatatlan a tette? Úgy tűnik, igen. Én is azt hiszem. Ezért hiányzik közülünk. Szabó Kis Mihály azzal a félig nyitott szájával is mosolyog, olyan sima az arca, mint akinek a lelkét igazán nem terheli semmi bűn, nézem, és szinte várom, hogy az utolsó kiáltása felroppenjen ajkáról, madárrá változzék, és a nyitva maradt ablakon át elröpüljön az éjszakába, fel a nem is nagyon távoli holdig, s ott leüljön, a hold taraján. És egy szerb katonára. Milyen fiatal! Arca szörnyülködő, rémült, a haláltusa torzítja el vonását, ő az egyetlen, aki nem mosolyog, haja még nedves, ruhája alig szikkadt meg. Blúzán nagy, szétfolyt sötét folt, ő az egyetlen, aki szinte-szinte eldől, már-már odamennék hozzá, hogy segítsék, hogy támogassam, de félek. Félek, hogy szétmállik, ha hozzányúlok, hogy amit megfogok: semmi, pusztán levegő. Félek. Schmidt főhadnagy, aki elsőnek hozta el házunkba, a régi házba a háború valóságát, ő — ha él — gondol-e még rá? És ennek a szerb fiúnak megállt volna az emlékezete? Beesett, fekete, nem is látható szeme az óta a szúrás óta csak a német arcát látja? Mert így néz a semmibe. És a többiek az asztal körül? Nevüket nem tudom. Ketten mintha a mozgósítás éjszakáin fordultak volna meg házunkban, ott aludtak a pincében a szénán. Talán az a bőréből, ruhájából vas- és olajszagot árasztó fiatal lakatos az egyik, aki hazamenet átvett anyámtól és végigvitt a városon hazáig? És a másik? Nem tudom, kicsoda, pedig jól ismerem...

Az ebédelőben az óra révetegen elkongatja az időt. Nem is tudom, hányat bong, vagy harmincig számolok, és abbahagyom... Az idő megszűnt, megzavarodtak az órák és a harangok. Úgy tűnik, ha az óra ciradás lapjára pillantok, mintha visszafelé járnának a mutatók. Aztán már a román templom harangja kong, de nem az a háborúbéli vasharang, hanem

az, amit sokkal azután emeltek fel a haranglábra, a régít katonáink elvitték, azt a megfeketedett bronzból öntött régít; s azután, hogy a háborúnak vége szakadt, ismét szól, de az új bronzharang, mely pirosan villog, ahogyan leng, és zeng egyre, mindvégig zúg most is. Úgylehet már hajnallik. De lehet, hogy csak a felhőket kergette szét az odafenti szél, lehet, hogy megjelentek az ég boltozatán a csillagok, de ez nem bizonyos, és mintha most idelent is valami fuvalom keletkezne, mert a derekuknál tovább nem égő gyertyák lángja és fölöttük a tekeredő kormos füst meglibeg, mindenesetre valamiféle szóval le nem írható világlás oszon közénk. Hát persze... velem szemben, az asztal másik végén, elérhetetlenül messze megjelent Katica, itt van Katica, és mosolyog, leül és reám mosolyog, még int is szép viaszsárga kezével, és körülnéz, Józsinak is int, nagyanyának is, a többieket mind sorra szemügyre veszi, egészen úgy, mintha ő is ismerne mindnyájukat, még biccent is feléjük, és aztán mozdulatlaná válik, nemcsak testtartása, nemcsak egész alakja, de reám szegezett tekintete és nékem szóló mosolya is. Olyan furcsa, hogy torkomat nem fojtogatja a sírás, inkább egyfajta megnyugvás zsong át rajtam. Karcsú derekára különös szövetszövetből készült szoknya simul, fehér selyemblúz van rajta, és derekán, csípője fölött az a fekete lakköv feszül, színes gyöngyökkel kivarrva, és mályvaszínű bársonyszalag szegi, az az öv, amiről annyit álmodozott. Hát végre megkapta... Még ülnek itt mások is. Mind férfiak. Az egyik orosz, a másik olasz, a harmadik francia egyenruhában. Hol láttam, honnan ismerem őket? Mert ismerem őket, előző életük mennyi titkát tudom! Talán itt találkoztak először egymással és a többiekkel, sorsuk mégis rokon, úgy tartozik egymáshoz, mint az enyémmé. Katica mosolyog. Kint már nappal van, s aztán megint éjszaka. Az ebédlőben megállt az óra. Nem ketyeg többé. Nem veri az órákat. Nélküle szólal meg a román templom harangja nem messze, de végül is elhallgat, s aztán megint felzúg. Néha olyan erősen, mintha itt húznák kötelét az ablak alatt. Katica néhány elszabadult szőke hajszála lebeg a levegő tömény rezgésében... Évszakok múlnak. A hely Katica mellett üresen tátong. Ismét hajnal felé járhat az idő — furcsamód nem álmosodtam el, pedig hány óra, hány év telt el, ahogy mozdulatlanul az asztal körül ültünk. Ugyanolyan fesztelen mozdulatlansággal ültem itt, mint a többiek.

Azt hiszem, a szüleim már sose térnek vissza. Meglehet, hogy itt jártak-keltek, úgylehet, én is jártam-keltem, éltem mellettük árnyékéletemet, de az igazi életem az itt telt el, ennél az asztalnál —: több mint két évtized. Mondom, egyszer ismét hajnal felé járt az idő, mozgás, neszezés támadt, és Katica mellé odaült egy férfi, meggyötört, elégtelenített arccal, ruhája vizes és véres. Csak sokára ismertem fel. De hiszen ez Péter, a matróz... Mégis találkozott nagyanyával... A hangok szünet nélkül kongnak. Nem tudom, mióta, nem tudom, meddig... Azóta. Mióta? Állandóan. Mindig. A gyermyak... Itt-ott füstöl még egy csonk. Ismét hajnalodik. Rohanvást hajnalodik. Uramisten! Asztaltársaim alakja elhalványodik, előbb áttetszővé válik. Aztán eltűnnek sejtelmes arcvonásaik. Mi történik velem? Miért hagynak el? Miért hagynak magamra? Már csak Pétert látom.

— Miért hagytak el, Péter?

Péter feláll, suttog, egyre messzebről, már nem is látom, csak elhaló hangját hallom.

— Már nincs szükség ránk. Elmondta mindent, amit el kellett mondanod...

(Temesvár, 1938—1940)